HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2013. KÜLÖNSZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Kiadványunk
a Hadtörténelmi Közlemények 123. évfolyam (2013) különszáma

Lap- és könyvárusi forgalomba nem kerül

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*
Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:
Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 3000,– Ft, negyedévre 750,– Ft

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft., Budapest

KÖSZÖNTŐ SOROK

A kora újkor, de különösképp a XIX. század óta nemes tradíció, s egyúttal egy sikeres és töretlen pályakép, mérföldköve Európa tudományos közösségeiben, hogy jeles, általában kerek évforduló alkalmából a kutatótársak, a kollégák, a tanítványok és a barátok külön e célra kötetbe gyűjtött írásokkal, *Festschrift*ekkel tisztelegnek az arra érdemes, eredménydús életművel rendelkező szakember előtt.

Közgyűjteményi körökben ez ritkábban fordul elő – bár mi, muzeológusok, könyvtárosok, levéltárosok gyakran írunk ilyen művekbe –, nekünk szentelve azonban szinte alig készül hasonló jellegű munka. A kevés kivétel egyikét tartja a kezében a tisztelt Olvasó.

Az idén 43 esztendeje annak, hogy intézményünk kapuján belépett egy frissen végzett régész-történész, aki a mai napig szívvel-lélekkel szolgálja a Hadtörténeti Múzeum ügyét. Ezen idő alatt nem csak választott szakterületének, a falerisztikának, de a magyar múzeumi életnek is elismert alakjává vált. Múzeumi kötődésében nem okozott törést nyugdíjba helyezése sem.

Jelentős művekkel gyarapította a Mária Terézia Katonai Rend szakirodalmát, különös tekintettel a Rend magyar vonatkozásaira. Alapvető kutatásokat végzett és végez az 1848–1849. évi szabadságharc és az azt követő magyar katonai emigráció kitüntetéstörténete terén. Elméleti munkássága mellett, mai napig időt s fáradságot nem kímélve vesz részt Múzeumunk napi életében, többek között megújuló állandó kiállítás-sorunk megvalósításában is.

Az 1970-es évek a Hadtörténeti Múzeum személyi állományának megújulását hozták, egyben nemzedék- és szemléletváltást. A politikai megbízhatóság mellett egyre többet nyomott a latban a szakértelem, s a Hadtörténeti Intézet és Múzeum meglepően engedékeny szellemi környezetében a kényesebb gyűjtési-kutatási témákkal is foglalkozni lehetett, sőt kellett. A „horthysta" személyi hagyatékok, tárgyak múzeumba kerülésének első nagy korszaka volt ez – a hajdani katonatisztekkel, családtagjaikkal való személyes kapcsolatteremtés kulcsa viszont a szakterületi jártasság, nyitottság volt. Mindez egyszerre kívánt nemzetközi kitekintést, tényekhez ragaszkodó, magas mércéjű szakmaiságot és elmélyült alapkutatást – nemkülönben személyes kapcsolatteremtési készséget, egyfajta kurázsival körítve. A fiatal kolléganő ebben a közegben szerzett életre szóló, meghatározó benyomásokat a múzeumi munka nehézségeiről és szépségéről, s tehetségének, szorgalmának köszönhetően jutott el az osztrák levéltárakba akkor, amikor a határokon túli szakirodalomhoz való hozzáférés és kutatás lehetősége még kevesek kiváltsága volt. Egyszerre sajátította el munkatársaitól a Múzeum ügye iránti alázatot és akadályokat nem ismerő hozzáállást. Részt vett, mint mindenki, a kötelező állandó és évfordulós kiállítások megvalósításában, s 1972-ben már saját gyűjteményi anyagából rendezhetett szakkiállítást. Külön hasznára vált a gondjára bízott gyűjteménynek, hogy a szükséges elméleti tudáson túl – képzett ötvös-aranyműves lévén – a készítési technikákkal is tisztában volt, bőséges anyagismerettel is rendelkezett.

Az 1970-es évek második felétől már arra is mód nyílott, hogy megszerzett tudását összefoglaló falerisztikai művek megírásában kamatoztassa, amelyekben 1945 után elsőként adott tárgyilagos, szakmailag messzemenően hiteles képet a magyar és magyar vonatkozású kitüntetéstörténetről. Természetes volt, hogy kisebb tanulmányokkal, értekezésekkel is rendszeresen jelentkezett – a Múzeumban ez a fajta tevékenység már fokozott elvárás volt a tudományos munkatársakkal szemben. Témafeldolgozásait mindenkor a rá jellemző szívós alaposságú kutatás, az eredeti forrásokig való visszanyúlás előzte meg.

Szervezőkészségét, pontosságát felismerve, megbízták a Múzeumi Értesítő 2. (1987) számának szerkesztésével, hogy aztán magától értetődő természetességgel, hosszabb szünet után, 2000-től ismét motorja, tagja legyen az azóta többé-kevésbé éves rendszerességgel megjelenő kiadvány szerkesztőbizottságának. Végül, de nem utolsó sorban nevéhez számos kiváló, egyedi arculatú időszaki tárlat is kapcsolódik – s az intenzív, vezetői feladatokkal fűszerezett munkába belefeledkezve, szinte észrevétlenül teltek, telnek az évek. Mellette nemzedékek sora nőtt fel, velük mindig élénk, közvetlen kapcsolatot ápolt, odafigyelve arra, hogy a fiatalok kellő szemlélettel és erre alapozva megfelelő gyakorlattal közelítsenek a múzeumi munkához, gyűjteményi anyagukhoz.

Így nem csoda, ha mindez szellemileg és lelkileg is fiatalon tartja, s Makai Ágnes életkorát ma csupán publikációs lajstromának hossza, bibliográfiájának terjedelme és ősz haja dokumentálja.

A történelmet soha nem távolságtartással, hanem annak emberi oldalát szemlélve-szemléltetve kezelte és erre szoktatta a környezetében levőket is. Megbecsülésünket többek közt azzal vívta ki, hogy ő maga is példaértékűen megadja a tiszteletet közgyűjteményi elődeinknek. Egyike azoknak, akik az 1980-as években újjáélesztették a Hadtörténeti Múzeum története iránti érdeklődést, aki sokat tett és tesz a Hadimúzeum hagyományainak ápolásáért.

Nem csak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum falain belül alkotott azonban maradandót. Intézményünk munkatársaként évtizedeken keresztül hivatalból közreműködött a magyar állami és honvédelmi miniszteri kitüntetésrendszer kialakításában, reformálásában. Szakmai pályájának a mai napig szerves részét képezi a Magyar Numizmatikai Társulat életében, vezetésében való aktív részvétel.

Kollégái tiszteletét és elismerését tehát az idők során bőven kiérdemelte. A most megjelenő kötet szerzői – a HM HIM jelenlegi és egykori munkatársai – írásaikkal köszöntik a magyar muzeológiának és történettudománynak tett szolgálataiért a sikeres életpályát bejárt ünnepeltet, s kívánnak neki jó egészséget, töretlen alkotókedvet, hosszú életet.

Dr. Kovács Vilmos ezredes,
a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

TABULA GRATULATORIA

Ács Tibor
Andaházi Szeghy Viktor
Baczoni Tamás
Baják László
Bálint Ferenc
Balla Tibor
Bán Attila
Bánffyné Kalavszky Györgyi
Bezzeg Mária
Bíró Ákos
Bíró Edina
Bíróné Sey Katalin
Bonhardt Attila
Bonhardt Edit
Borsits Enikő
Czigány István
Czink Péter
Cs. Kottra Györgyi
Cs. Lengyel Beatrix
Csákváry Ferenc
Csákvári Kristóf
Csicsely János
Csikány Tamás
Dánné Szarvas Mária
Dombrády Lóránd
Domokos György
Élesné Ilyés Gabriella
Érszegi Géza
Farkas Gyöngyi
Fischer Zoltán
Forgács Márton
Fülöp Zsófia Csilla
Gábor Géza
Galván Károly
Gáspárné Ács Márta
Gedai István
Gellai Zsuzsánna
Gondos László
Hajdu Béla
Halápi László
Hangay Gabriella
Hatala András
Hausner Gábor
Hausnerné Hornok Zsuzsanna
Havasné Berek Tünde
Héri Vera
Hermann Róbert
Hetés Tibor
Hidvégi András
Horváth Csaba
Horváth Miklós
Ihász István
Illésfalvi Péter
Izsák Gábor
Jakusch Gabriella
Jamrich Viktor
Jankó Annamária
Juhász Ferenc
Kedves Gyula
Kelenik József
Kemény Krisztián
Kerekes Lászlóné
Kincses Katalin Mária
Kiss Gábor
Korsós László
Kovács Beáta
Kovács László
Kovács S. Tibor
Kovács Tibor
Kovács Vilmos
Köbli Gergely
Köbli Istvánné
Kreutzer Andrea
Kulybus József
L. Kovásznai Viktória
Lakatos Sarolta
Lázár Balázs
Lenkefi Ferenc
Liptai Ervin
Ludányi András
Lugosi József
Markó György
Mátyássy Gabriella
Megyeri Helga
Meggyes Anita
Mészáros Kálmán
Mezei Gyula
Miltényi Dénes
Mohácsi Zoltán
Nádas Egon
Nagy András
Nagy László Gábor
Nagy Zoltán
Pallos Lajos
Pandula Attila
Pap Péter
Polgár Balázs
Pollmann Ferenc
Pőcz Péter
Prím József
Prohászka László
Racskóné Hidegkuti Valéria
Ravasz István
Reider Mónika
Ress Zoltán

Rónaszéki István
Ságvári György
Sallay Gergely
Sallayné Peterdi Vera
Schellenberger Vera
Schubert Katalin
Solymosi József
Soós Ferenc
Soós Péter
Spáczay Hedvig
Stemlerné Balog Ilona
Suba János
Süli Attila
Sz. Lukács János
Szabó Emese
Szakály Sándor
Számvéber Norbert
Számvéberné Kenyeres Mónika
Szántó Nóra
Szigeti Lászlóné
Szikits Péter
Szoleczky Emese
Tajti Ákos
Takács Ferencné
Takácsné Hajdú Mária
Tombor Krisztián
Torbágyi Melinda
Tóth Andrea
Tóth Csaba
Tóth József
Tóth Orsolya
Töll László
Tőrös István
Tulipán Éva
Udovecz György
Ujszászi Róbert
Urbán Aladár
Vertel Beatrix
Veszprémy László
Závodi Szilvia
Zeidler Sándor
Zsigri Katalin

ÁCS TIBOR

„HŰ VITÉZSÉGÉRT…”

Merész állításnak tűnik Makai Ágnes történész-muzeológus, numizmatikus, a tudomány és a hadtörténelem sok éves szolgálatában töltött élete méltatójától, hogy első mondatában kijelentse: összes művei közül az 1848–1849. évi szabadságharc történetéről 2001-ben megjelent könyve – *„Hű vitézségért…” Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére.* Budapest, Osiris, 2001. (Historia Militaris 2.) – egyetlen eddig megírt könyvhöz sem hasonlítható. Ezt a tömör és velős véleményt megerősítheti, ha átlapozzuk a 150. évfordulóra kiadott könyvtermés terjedelmes címlistáját. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről megjelent kiadványok tömegéből, témáját tekintve egy sem vetélkedhet Makai Ágnes remek könyvével. Ebben a míves munkában szabadságharcunk katonai történetének egyik feltáratlan szakterületét dolgozta fel, mely eddig „terra incognita,” szinte teljesen ismeretlen terület volt.

Nem kétséges, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények* olvasóinak többsége előtt ismerős a szerző neve: Makai Ágnes hosszú időn keresztül a Hadtörténeti Múzeum egyik vezető munkatársa volt, történész és muzeológus. Több évtizedes fáradhatatlan és lelkiismeretes kutató és feldolgozó munkája során új tudományos eredményeket elérve adta közre a rendjelek, érdemjelek és kitüntetések eredetével, rendszeresítésével, leírásával, adományozásával és fejlődéstörténetével foglalkozó írásait. Itt kell megjegyeznem, hogy megítélésem szerint a numizmatika mellett a rendjel- és kitüntetéstan önálló tudományág, mely tárgyánál fogva sok szállal kötődik a hadtörténelemhez, hiszen hadi kitüntetéseket, katonai érmeket a katonai cselekményekben és eseményekben kitűnteknek adományoznak érdemeik társadalmi és állami, erkölcsi és anyagi elismerése jeléül.

Ezt hangsúlyozza a szerző is műve előszavában, amikor idézi a Magyar Katonai Érdemrend II. osztálya 1849. március 9-i első adományozásakor a *Közlöny*ben megjelent tudósítás mély gondolatokat tartalmazó, alábbi sorait: „Most, midőn a katonai pálya eszméje, czélja s minden érdekei a socialis és politikai élet eszméjével tökéletesen egygyé olvadt, most van a valódi fenséges becse azon érdemjelnek, melyet a népszabadság harczában dicsőséget vívott hős, egyenesen a nemzet kezéből kap. Mert mindeddig akár polgári, akár katonai érdemjelek osztogatása a szabad lélek szemfényvesztése, vagy egyenesen a zsarnokság melletti kitűnő szolgálat jutalma volt. Igazi béres ajándék a vitézségnek, mellynek fényében nem a népszabadság harczának dicsősége, de szellemláncoló varázs ragyogott.”

Sajnálatos tény, hogy szabadságharcunk kitüntetéseiről, a szakemberek szűk körén kívül, a hadtörténelem iránt érdeklődők nem igen tudnak többet, mint hogy léteztek érdemjelek, és adományozták is azokat. Bőven merítve azonban e könyvből, mely Makai Ágnes három évtizedes tudományos munkálkodásának gyümölcse, megismerhetjük e nemzeti jelképek megalkotóinak, adományozóinak és a kitüntetett hősöknek hű történetét. A mű lapjain 1848 júliusától követhetjük nyomon a magyar jellegű kitüntetés létrehozására irányuló hosszadalmas útkeresést, amelynek valóra váltása a forradalom és szabadságharc több kiemelkedő alakjának közös törekvése volt, ám, mint a szerző a források alapján megállapítja, „elsődlegesen Mészáros Lázár hadügyminiszter, a koncepciózus, tudós katona személyéhez kötődik”.

A munkából az olvasó elé tárulnak az 1848–1849-es szabadságharcnak azok a – ma már szinte legendaszámba menő – haditettei, melyeknek végrehajtóit, honvédeket, altiszteket, tiszteket, törzstiszteket és tábornokokat, bajtársaik és parancsnokaik kitünte-

tésre méltónak érdemesítettek. Élvezetes és izgalmas olvasmányok a közölt kitüntetési tényleírások, mert soraikból előtűnnek a korabeli hús-vér katonaemberek, akikben a hazaszeretet mellett jól megfért az egészséges becsvágy, az elismerésre való törekvés. A könyv egyik nagy értéke, hogy szinte teljes képet kapunk a napjainkban köz- és magángyűjteményekben őrzött kitüntetések fönnmaradt írásos és tárgyi emlékeiről és viharos történelmi utóéletükről.

A mű első része – *Érdempénz, érdemkoszorú* – három fejezetben tárgyalja a szinte előzmény nélküli magyar kitüntetési terveket 1848 nyarától 1849 februárjáig: a magyar Vitézségi Érem 1848. júliusi–augusztusi tervezeteit, a katonai és polgári érdemrend létrehozásának elgondolásait az ősz során, majd a Magyar Katonai Érdemrend létrejöttének bonyolult folyamatát 1849 januárjában és februárjában. Itt tudhatjuk meg, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány első ízben, tömeges hősiességért, 1849. február 27-i rendeletével, a hadügyminiszter javaslatára, a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályú ideiglenes jelével a 19. magyar sorgyalogezred 3. (májustól 109. honvéd) zászlóaljának csapatzászlaját ékesítette fel.

Vitézségért – a hálás haza találó címet viseli a munka második része, melyben a szerző részletes képet ad a Magyar Katonai Érdemrend alapszabályairól és a különböző osztályok adományozási előírásairól. Eszerint az érdemrend I. osztályát olyan tábornok vagy törzstiszt elismerésére szánták, aki valamilyen hadműveleti tervet – sorozatos győzelmek, várak bevétele révén – vitt sikerre. A II. osztály elnyerésének feltétele kisebb, de önálló katonai műveletek eredményes végrehajtása, míg a III. osztály adományozásának követelménye a csatatéren tanúsított kimagasló személyes bátorság volt. Rendkívül érdekes a *Tényleírásai a katonai érdemjelekkel feldíszített egyéneknek* című fejezet, mely a hivatalos *Közlöny* leírásai, a hadügyminisztérium által vezetett jegyzékek és az alakulatok iratai alapján nyújt bepillantást a hadügy minden területére, a kor katonaéletébe, az ismert (vagy ismeretlen) közkatonák, altisztek, illetve tisztek, törzstisztek és tábornokok hadi érdemekért való kitüntetésének gyakorlatába. Ismeretlen volt sokak számára az is, hogy a szabadságharc alatt az érdemrend I. osztályából 2, II. osztályából mintegy 40, III. osztályából megközelítően 1200 darabot adományoztak. Érdemes idézni a szerző adatait a III. osztály adományozási megoszlásáról, ezzel tüntettek ki 11 tábornokot, 44 ezredest, 58 alezredest, 102 őrnagyot, 207 századost, 148 főhadnagyot, 153 hadnagyot, 197 altisztet, 198 közlegényt és 17 alakulatot.

Önálló fejezet mutatja be a katonai érdemrend gyártásának megszervezését, gondjait és nehézségeit. Az érdemrend létrejöttének idején, a tavaszi hadjárat alatt „hiánycikk" lett, noha csak az ideiglenes érdemjelek gyártása folyt.

Új ismereteket ad a könyv harmadik része is, mely a szabadságharc többi kitüntetését vizsgálja és ismerteti. Az 1849. április 11-én megalapított „Általános (Hadi–Polgári) Érdemrend," szintén katonai kitüntetés volt, de a nem fegyverrel kivívott vitézi tettek elismerésére szolgált. Ennek II. osztályát első ízben Vécsey Károly tábornoknak adományozták 1849 áprilisában, amikor felmerült, de nem valósult meg az erdélyi hadsereg kitüntető jelvényének terve is – elgondolása rajzban maradt fenn. Izgalmas ismertetést kapunk a Szenttamási Érem és a perlaszi ütközet emlékkeresztje históriájáról is. A könyv negyedik része a szabadságharc kitüntetéseinek utóéletével foglalkozik és megfejti az emigrációban keletkezett titokzatos aranykeresztek rejtélyét.

A szerző művében értékes adattárat is közreadott, egyrészt a Magyar Katonai Érdemrenddel kitüntetettek névsorát, másrészt a Magyar Katonai Érdemrend közgyűjteményekben őrzött példányainak jegyzékét. Ez utóbbiból megtudhatjuk, hogy jelenleg a közgyűjtemények az I. osztályúból 1, a II. osztályúból 20, a III. osztályúból 83 darabot őriznek, melyek közül több személyhez köthető. A felhasznált forrásokban és más fontos

adatokban a kötet végén található mutatók segítik az olvasó eligazodását. A kitüntetések megismerését a kötet végén található illusztrációk segítik. A képek megfoghatóvá teszik a Magyar Katonai Érdemrend ideiglenes I., II. és III. osztályának darabjait, és különböző, korabeli változatait. Medve Imre (1818–1878) eddig alig ismert vízfestménye pedig elénk varázsolja a Magyar Katonai Érdemrend első, 1849. március 9-i adományozási ünnepségét a debreceni városházán. A képek között láthatjuk a Bem József és Görgey Artúr altábornagy számára kiállított, az érdemrend I. osztályát adományozó díszes okiratokat; a vértanúk közül Vécsey Károly két – általános és katonai – II. osztályú kitüntetését és azok okiratát, Dessewffy Arisztid és Láhner György érdemrendjeit, a 15. honvéd zászlóaljnak a Katonai Érdemrend III. osztályával kitüntetett zászlaját, és még számos, kitüntetésekkel kapcsolatos okmány és kitüntetési tervezet képét.

Mindent összevetve Makai Ágnes nem könnyű feladatra vállalkozott, ám azt meggyőzően és kiválóan oldotta meg: nem csak méltó emléket állított az 1848–1849. évi magyar forradalomnak és szabadságharcnak, de olyan időtálló művet alkotott, mely a korszakról született hadtörténeti irodalom egyik legkiemelkedőbb teljesítménye.

BACZONI TAMÁS

„KARÁCSONYFA-EFFEKTUS”
Avagy a hímzett textiljelvények elterjedése az egyenruhán

Hímzett jelvényeket már a legkorábbi időktől fogva alkalmaztak a hadseregek viseletében, hiszen a különféle ruhadíszek készítésére magától értetődően kínálkozott ez a megoldás is: egy ügyes kezű hímzőmester kifejezetten mutatós formákat tudott létrehozni. Ez azonban időigényes kézi munka volt – még ha a készítőnek elvileg egy központi mintát kellett is követnie – így tömeges használatra, lassúsága és költséges volta miatt, nem bizonyult alkalmasnak. Csak az olcsó sorozatgyártásra alkalmas gépi technika XX. századi elterjedése tette lehetővé a hímzett/nyomott textiljelvények robbanásszerű elterjedését a világ hadseregeiben.

A katonai jelvényhasználat kialakulása egyértelműen a barát/ellenség felismerésének szükségességére vezethető vissza. Rosignoli a XVI. századra teszi a differenciálódás kezdetét, amikor már a különféle csoportok és rangok megjelenítése is elkezdődött.[1]

„A katonai gondolkodás minden korban arra törekedett, hogy a fegyver- és csapatnemeket, szolgálati ágakat, beosztásokat, a katonák rangját, szakmai képesítését, esetleg szakmai kvalitását, egyéni bátorságát, rátermettségét jól látható külsődleges jelekkel megkülönböztesse. Ez az igény hívta életre és formálta évszázadokon át azt a gazdag, kifinomult jelrendszert, amely a XIX. század tömeghadseregeiben, differenciáltságát megőrizve, a maga színpompás valóságából formailag nagyon is leegyszerűsödött, és néhány szín, néhány hagyományos (katonai) piktogram, stilizált jelkép – csillagok, sávok, rozetták, paszományok – kombinációjára apadt.”[2]

Az egyszerűsödés abban az értelemben igaz, hogy az egyenruhák „elszíntelenedésével” összhangban a jelvénykultúra is „elszíntelenedett”, amennyiben a modern harci egyenruhákon a rejtés érdekében nem színes, hanem ún. „alacsony láthatóságú” – zöld, barna stb. – színekből állítják össze az eredetileg színes jelvény „harci” változatát.[3]

Az egyszerűsödés másik formája a jelvények méretének csökkenése, abban az ütemben, ahogyan azt az adott kor egyenruhája megkívánta (pl. a fejfedők méretének csökkenésével értelemszerűen a sapkajelvények mérete is csökkent). Másfelől éppen az egyenruha egyszerűsödése követeli meg a jelvénykultúra fejlődését, hiszen amit a „színes” egyenruhák korában már maga az egyenruha színe, szabása, viselési módja is kifejezett, azt a tömeghadseregek egyszínű uniformisai már nem képesek megmutatni, ezért újabb és újabb jelvényfajtákra van szükség, a keletkező „információs űr” kitöltésére. A jelképek egységesedtek (pl. rendfokozati csillagok alkalmazása, függetlenül a csillagok kivitelétől stb.). A jelvényezettség voltaképpeni értelme, hogy az egyenruhát információs táblává változtassa, vagyis, hogy az adott öltözet viselőjéről mindazon információk leolvashatók legyenek, melyek katonai hivatásának gyakorlásához szükségesek, illetve amelyek kifejezik viselőjük önbecsülését. A világ hadseregeiben az információs tábla „minimál” és „maximál” verziója közötti átmenet összes elképzelhető fokozata megtalálható. „Minimál” verziónak tekinthetjük azt, ha az egyenruhán semmiféle jelvény, azonosító jel stb. nem található (ilyesmi elsősorban harctéri körülmények között fordul elő. Alapvetően

[1] *Guido Rosignoli:* The Illustrated Encyclopedia of Military Insignia of the 20th Century. Guild, London, 1987.

[2] *Ságvári György:* Hajtókaszínek, fegyvernemi jelvények, rendfokozati jelzések a magyar katonai egyenruhán 1945–1965. *Militaria Modell Magazin,* 1992. 5. sz. 8–9. o.

[3] Lásd erről pl. *Kevin Lyles:* Vietnam: US Uniformen der Bodentruppen. Europa Militaria, 1992. 46–47. o.

ugyan bizonyos alap-információkra mindenféle egyenruha esetén szükség van, ilyenek pl. nemzetiség, fegyvernem, rendfokozat jelzése, ugyanakkor harctéri körülmények között ezek az információk veszélyesek is lehetnek, melyek alapján az ellenség elsősorban a fontosabb személyeket – parancsnokokat, tiszteket, altiszteket stb. – próbálja megsemmisíteni, ezért a katonák minden jelzést eltávolítanak az egyenruhájukról). A „maximál" verzió pedig az az amerikai stílusú – mára azonban már globálisnak tekinthető – jelvényezettség, amikor az illető nevétől kezdve, nemzeti hovatartozásán, rendfokozatán és szakképzettségén át, szinte egész katonai karrierje leolvasható az egyenruhán alkalmazott különféle jelvényekről.[4]

Az információs tábla alapján a viselő hierarchián belüli elhelyezkedését, de átvitt értelemben a társadalomban betöltött funkcióját is le lehet olvasni. Amíg azonban a XX. század elején ez az információ-anyag jószerivel a nemzetiségre utalt (melyet gyakran az uralkodó névjelével jeleztek, mutatva ezzel szimbolikusan azt is, hogy a katona tulajdonképpen az uralkodó tulajdona), illetve a fegyvernemi és csapatnemi hovatartozásra, esetleg az egységre, addig az első világháborútól kezdve az információk köre jócskán bővült különféle egységjelvényekkel, taktikai jelzésekkel és képességjelvényekkel. Ezeket egyrészt a gyakorlati követelmények tették szükségessé (például az azonosíthatóság szükségessége, melynek érdekes megjelenési formái a háton – a gallér alatt, illetve a fejfedő hátsó oldalán – alkalmazott jelzések, melyek arra szolgáltak, hogy roham közben a hátul jövő hullámok fel tudják ismerni saját bajtársaikat), másrészt a közösségi összetartozást erősítették (csapatjelvények), harmadrészt az egyén „dicsőségét" hirdették (képzettségi jelvények).

A katonák használati tárgyai (gránát, muskéta, kard, ágyú stb.) később jelvényelemekké váltak, és bár mára maguk az eszközök már kikerültek a használatból, de jelvény formában tovább élnek. A XVIII. és XIX. századi tömeghadseregek létrejötte tette szükségessé a katona rangsoron belüli státusának külső megjelenítését, olyan kódrendszer formájában, amely a kódot ismerők számára dekódolhatóvá teszi az információt. Az első világháború követelményei folytán a jelvények kisebbekké váltak, de mivel továbbra is szükség volt a közelről történő azonosításra, az egységjelvények a katonai ruházat részeivé váltak, amiképpen a rendfokozati és különféle képesítési jelzések is, a kitüntetések (diszkrét) szalagjaival együtt.[5] A brit hadsereg egységjelvényeit például eredetileg az első világháború idején rendszeresítették, abból a célból, hogy az egységeket oly módon lehessen megkülönböztetni, hogy az a „be nem avatottak" számára ne legyen egyértelmű. A jelvényeket a felkaron viselték. Anyaguk eredetileg textil-applikáció volt (különböző színű, összevarrott posztódarabok), a második világháború idején már nyomott, hímzett, szövött változatban készültek, vagyis a háttéripar is kialakult a jelvények tetszetős kivitelű gyártására.[6]

Az amerikai csapatjelvények kialakulását a legtöbb szerző a polgárháború idejére vezeti vissza, de az igazi áttörést esetükben is az első világháború hozta meg. A 81. gyaloghadosztály volt az első, melynek katonái, a franciaországi behajózásra várva, vadmacskát ábrázoló jelvényt fabrikáltak maguknak – megalkotva ezzel az Egyesült Államok hadserábor r ct Maz! az M# sz

sodik világháború idején természetesen már az amerikaiak is gépi hímzésű, vagy szövött jelvényeket viseltek.

A különféle ábrás jelvények mellett már a XVIII. századtól léteztek szöveges jelvények is. Az első brit kézelőszalagot – GIBRALTAR felirattal – még 1784-ben adományozta III. György brit király és hannoveri fejedelem.[7] A képi ábrázolás azonban jóval fontosabb volt, mint a szöveges, utóbbiak legtöbbször jelmondatok, csataszalagok formájában egészítették ki a címerábrázolásokat, bár éppen egy magyar ellenpélda létezik erre: az 1848–49-es honvédtüzérek csákópántja, melyet a „HONVÉD TÜZÉR" felirat díszített. Terveztek ugyanilyen csákópántot a gyalogság számára is, a zászlóalj számával ellátva.[8]

Csákópántokat először a nemzetőrök kezdtek hordani 1848-ban, mivel a polgárőrségekből kinövő nemzetőri szervekben az írni-olvasni tudás nyilván nem jelentett akkora problémát, mint a sorozott hadseregnél. A nemzetőrségi csákópántok elsődleges azonosító információkat hordoztak, hiszen az adott város vagy megye neve szerepelt rajtuk, illetve a lovas nemzetőri csákópánton a lovas osztály száma is megjelent. A csákót viselő nemzetőrt egyértelműen, egyszeri „leolvasással" azonosítani lehetett: honnan jött, milyen egységhez tartozik, mi a rendfokozata stb. Hasonló információ-hordozó volt a haditengerészek sapkaszalagja, melyen általában a hajó –a haditengerész-élet alapvető színtere és egysége – neve szerepelt.[9]

Ugyanígy egység-azonosító információt hordoztak a német kézelőszalagok is, melyek a III. Birodalomban rendkívüli népszerűségnek örvendtek (különösen azért, mert nem minden alakulat kapott automatikusan ilyen szalagot, hanem kitüntető jelleggel, „elit" alakulatoknak osztották ki azokat). A már említett GIBRALTAR szalag mintájára „dicsőségjelvények" is készültek, hirdetve, hogy viselőjük milyen csatatereken járt (AFRIKA, KRÉTA szalagok, vagy a háború egyik utolsó ilyen jelvénye, a KURLAND szalag).[10]

Ugyancsak a második világháború emelte olyan individuális szintre a katonát, hogy fölmerült a név közszemlére tételének szükségessége is. Bár ez akkoriban még kimerült a saját készítésű névfeliratokban és nem is terjedt el tömegesen, a példa adott volt. A névfeliratok használata az individualizmus kibontakozásával párhuzamosan zajlott s mintegy ellentételezést kínált a tömeghadseregekbe kényszerített állampolgároknak egyéniségük uniformizálásáért cserébe.

A második világháború után az Egyesült Államok hadserege újította fel a feliratos jelvények használatát, amikor 1953-ban bevezették a bal mellzseb fölött viselendő US ARMY szalag használatát. Ezzel egy időben tömegesen kezdték alkalmazni a második világháború idején még csak elvétve megjelenő névcímkét is, értelemszerűen a jobb mellzseb fölött.[11]

Körülbelül harminc évig szinte csak az amerikaiak használtak ilyen szöveges jelvényeket, azonban a különféle nemzetiségű katonák gyakori együttes alkalmazása – pl. békeműveleti missziók alkalmával – más hadseregeket is ráébresztett az ilyenfajta jelvények hasznosságára. A textiljelvények további előnyei a fémjelvényekkel szemben: ki lehet őket mosni az egyenruhával együtt, kúszás-mászás során nem akadnak be semmibe,

[7] *Irsay-Nagy Dénes:* German Army Cuff Titles. Révai, Budapest, 2007. 5. o.

[8] Noha a szakirodalom a gyalogsági csákópántot egyértelműen meg nem valósított ötletnek tekinti, úgy tűnik, mégis készültek ilyenek. L. például a Tiszáninneni Református Egyházkerület Múzeumának (Sárospatak) gyűjteményét, in: *Kútvölgyi Mihály:* Magyar tűzoltóemlékek. Timp, Budapest, 2001. 13. o.

[9] Lásd erről pl. *Lothar Baumgartner – Dieter Winkler:* Flottenrock und Kaiseradler. Stöhr, Wien, 2004.

[10] *Irsay-Nagy Dénes:* German Army Cuff Titles. Révai, Budapest, 2007.

[11] *Shelby Stanton:* US Army Uniforms of the Korean War. Stackpole Books, Harrisburg, 1992. 9. fejezet.

tépőzár segítségével pedig könnyen levehetővé alakíthatók. 1966-tól bevezették a rejtő színű, alacsony láthatóságú jelvények használatát, olívzöld alapon fekete hímzéssel.[12]

A fémjelvények díszesebb, tiszti minőségű változatai egyébként már a XX. század eleje óta kézi hímzéssel készültek, a nagy áttörést ezen a téren is a gépesítés hozta meg. A hímzőgépek elterjedése lehetővé tette, hogy nagy mennyiségben, egyforma kivitelben és olcsón tudjanak jelvényeket előállítani. Az ötletre a hadseregek ugyanúgy haraptak, mint a XIX. században a fémből préselt jelvényekre. A hímzett textiljelvények terjesztésében az Egyesült Államok Hadserege járt az élen, de más országokban is elterjedtek a két világháború alatt. Népszerűségük mindazonáltal a vietnami háború idején „robbant", amikor az amerikaiak egyre kifinomultabb jelvényrendszereket kezdtek alkalmazni az egyenruhájukon. A Vietnamban harcoló amerikai egységek részére óriási mennyiségű kar- és zsebjelvény készült, többnyire hímzett kivitelben. A jelvények nagy részét hivatalosan sosem rendszeresítették, de sok esetben a katonai vezetők engedélyezték, vagy legalábbis elnézték a viselésüket. Divatba jöttek a kissé morbid, koponyás-tőrös, véres tőrös stb.„felvarrók" (a hímzett jelvények másik, a kereskedelemben és a gyűjtők között elterjedt, a hordás módjára utaló neve).[13]

A csoportjelvények egy része („különleges erők") illetve a különleges képességeket megjelenítő (pl. ejtőernyős, búvár stb.) jelvények „mágikus" erővel bírnak, hiszen viselőjük „emberfeletti" képességeit mutatják, egyúttal a törzsi totem ősidőktől meglévő erejét viszik tovább modern formában; azt mutatják, hogy viselőjük egy különleges, „beavatott" csoport tagja. A jelvényviselés sajátságos beavatási és viselési ceremóniákkal, szokásokkal is együtt jár, ezek úgyszintén a csoporttudat erősítését szolgálják. Az amerikai ejtőernyős jelvény átadási ünnepségéről írja egy magyar katona: „Hiszen túl egyszerű lenne feltűzni a kupolás szárnyat és azt mondani, hogy na, immár ejtőernyős vagyok. Meg is kell szenvedni azért. Méghozzá véres áldozatot hozva. Ami szó szerint értendő, ugyanis az avatási ünnepséget Bloodwings ceremóniának becézik. A jelvényt úgy tűzik fel, hogy két kis tüskéjét, amire a ruhacsíptető kerül, belepasszírozzák a jelölt bőrébe. A lehető legegyszerűbb módszert választva, ököllel óriásit sújtva rá. Ha ezt is túléli, akkor lehet igazi amerikai ejtőernyős."[14]

A hordozott tartalmon (vagyis a jelvény által kifejezett teljesítményen) túl végül maga a jelvény válik mágikus erejű totemmé, mert a megjelenített elemek (ejtőernyős jelvényeknél pl. kupola, szárnyak, koponya, tőr stb.) mintegy átsugározzák az „elitséget" a jelvény viselőjére. A viselésnek természetesen csak akkor van értelme, ha valós teljesítmény áll mögötte, és a katonai rangsorban természetesen büntetendő az engedélyezetlen vagy megtévesztő jelvényviselés, ám a civil társadalom egyes „militáns" elemei körében az ilyen jelvények mégis rendkívül népszerűek. Fölteszik magukra az ejtőernyős, tengerészgyalogos, idegenlégiós, zöldsapkás stb. jelvényeket, mert ezzel maguk is olyanná szeretnének válni, még ha csak a képzelet szintjén is, mint az igazi viselők.

Az egységek néha a jelvényükről kapták a becenevüket, mint a „Nagy Vörös Egyes" (1. gyaloghadosztály) vagy a „Vijjogó Sasok" (101. légideszant hadosztály). A vietnami háborús jelvények gyakran gúnyneveket is kaptak, a Special Forces három villámmal keresztezett tőrét „Saigoni Elektromos Művek"-nek nevezték, a 9. gyaloghadosztály jelvényét pedig „pszichedelikus keksz"-nek, utalva ezzel a hippi kultúra „mágikus hatású" kábítószeres süteményeire.

[12] *Baczoni Tamás:* A katonai egyenruha komplex jelrendszeré válása. Szakdolgozat. ELTE BTK, 1997.
[13] Military Collectables. (Szerk.: *Joe Lyndhurst*) Salamander, London, 1983.
[14] *Top Gun,* 1996/9. sz. 11. o.

Jóllehet a XXI. századra a mikrocsipes azonosítás korában a hagyományos jelvények eltűnését jósolták, ennek egyelőre még semmilyen nyoma sem látható, a hímzett jelvények népszerűbbek, mint valaha.[15]

Az *Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift* hasábjain például így hirdeti magát a Robert Haug A. G. Stickerei: „Kameraden! Kameradschaft beginnt mit einem gestickten Truppenkörperabzeichen von Haug!"[16]

Magyar példát a FikoTex cég weboldalán láthatunk, akik – más cégek mellett – szintén foglalkoznak csapatkarjelzések gyártásával is.

Jellegzetes piaci viselkedés, a kereslet-kínálat és az élelmes vállalkozók gyors reakciója, hogy olyan helyeken, ahol nagy létszámú katonai kontingensek jelennek meg (általában különböző békeműveletek helyszínein), a helyi iparosok hamar ráállnak a hivatalos jelvények utángyártására illetve különféle nem hivatalos vagy félhivatalos jelvények készítésére.[17]

Nyilvánvalóan nem lenne ilyen jellegű gyártói és kereskedelmi tevékenység, ha nem lenne rá igény. A nem hivatalos jelvények gyakran szebb kivitelűek, esetleg informatívabbak, mint a hivatalos változatok, a katonák ezért is kedvelik. Jó példa erre a magyar katonák által Afganisztánban használt helyi gyártású névcímke, melyet a helyi „mesterek" magyar nemzeti színekkel, illetve arab betűkkel írt névvel egészítettek ki, s melyet „minden magára valamit is adó" katona megcsináltat magának. Hazahozva ezek a jelvények emlékké, szuvenírré változnak, esetleg múzeumok polcain kötnek ki.

Magyarországon az „amerikai stílusú" jelvényezettség egyértelműen a rendszerváltás szülötte. Bár „a háború után történtek kísérletek alakulatjelzések készítésére, de ezek a nagy fordulat miatt nem folytatódtak. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes években a szent titkosítás és egységesítés jegyében semmiféle »egyénieskedésnek« nem volt helye, a politika rettegett a közösségek esetleges túlzott összekovácsolódásától."[18]

Egyes kivételek akadtak ugyan – a tiszti iskolák rövid életű szövött karjelzései és a politikai vezetők és politikai tisztek ugyancsak rövid életű hímzett karjelzései az ötvenes években, később a katonai főiskolák nyomott, szövött majd hímzett karjelzései a hetvenes-nyolcvanas években –, de az összképen ez valójában nem változtatott. A Magyar Néphadsereg külső megjelenésében ízig-vérig tömeghadsereg volt, az egyenruhákon a felségjelvényen, a fegyvernemi jelzésen és a rendfokozati jelzésen kívül más „információt" nem tartottak fontosnak közölni a külvilág számára, egyszerűen nem is volt szükség több információra, a (kis)csapat-összetartozás élményét pedig egyenesen károsnak tartották az ideológusok. Az időről-időre újra fel-felbukkanó „fegyvernemi sovinizmust" csírájában igyekeztek elfojtani. A Magyar Néphadsereg igazi szocialista katonájától – a hivatalos propagandától („a szocializmusban a legfőbb érték az ember") eltérően – azt várták, hogy engedelmes, arctalan és cserélhető csavar legyen a gépezetben.

„Ez a helyzet, az önazonosító jelek hiánya, 1989 után gyökeresen megváltozott. Az új társadalmi rendszerben már szükség volt és van a testületi azonosság erősítésére, a csapathoz való tartozás érzésének megszilárdítására. Ezt fokozta még az új szövetségi rendszer, amelynek jeleit és jelzéseit immár nemcsak hogy megismerhették a katonák, de maguk is szerettek volna valami hasonló, csak rájuk jellemző jelet viselni. Így vették át

[15] *Guido Rosignoli:* The Illustrated Encyclopedia of Military Insignia of the 20th Century. Guild, London, 1987.

[16] „Bajtársak! A csapatszellem a Haug cég hímzett csapatjelvényeivel kezdődik!" ASMZ, 1996. február.

[17] KFOR-Misszió, Koszovó. Zrínyi, Budapest, 2005. 17. o. Jól látható a pristinai „Film City" bázis főbejárata mellé települt „ENA"-bolt, ahol mindenféle hímzett jelvényeket kínálnak, a célközönség nyilvánvaló.

[18] *Cs. Kottra Györgyi:* A magyar honvédség karjelzései. Kiadó és h. n. 2008. 5. o.

az egyébként világszerte használt, de leginkább az amerikai hadseregben népszerű karjelzést. Alulról jövő kezdeményezésüket az állami és hadseregvezetés elfogadta."[19]

Az ezredfordulóra azonban úgy tűnt, hogy „túlságosan is jól sikerült" a kezdeményezés, a mérleg nyelve átlendült a túloldalra, a csapatkarjelzések és egyéb felvarrók viselésének túlburjánzását az ismételt szabályozási kísérletek sem tudják kordában tartani. Folyamatos „csatározások" zajlanak az egyénieskedő katonák és csapatok, illetve a hadsereg viseletének szabályozásával foglalkozó hivatalok között, kielégítő megoldás azonban eddig nem született. A katonák valahogy mindig egyre több jelvényt, jelzést szeretnének hordani, legalábbis többet, mint amennyit hivatalosan engedélyeznek a részükre.

Mint már említettük, a modern barát/ellenség felismerő rendszerek egyáltalán nem tüntették el a hímzett (vagy bármilyen más technológiával készült) jelvényeket a katonai egyenruháról. Úgy tűnik ez nem is fog megváltozni, mert a katonák „szépérzékének" (avagy hiúságának) szüksége van ezekre az egyenruhán hordozható vizuális világra. Bár adott esetben elsődleges információ-hordozó mivoltukat akár el is veszíthetik, olyannyira az egyenruha részeivé váltak, hogy el sem tudjuk képzelni a mai katonákat a színes (illetve álcázó színű) felvarrók, címkék, jelvények nélkül. Sajátságos változatai az egyenruhán alkalmazott jelvényeknek az ún. „Moral patch"-ek, melyek a tépőzáras egyenruhák elterjedésével párhuzamosan jelenetek meg a katonák között az önkifejezés XXI. századi eszközeiként. Ezek a hímzett tépőzáras jelvények már nem praktikus információkat közölnek, bár eredetük a vércsoportot és esetleges allergiát jelző jelvényekre vezethető vissza, amelyek viszont kifejezetten gyakorlatias indíttatású jelvények. Az első változatok különböző „meter"-ek (vagyis tkp. mérőeszközök) voltak. Készült például „sex meter" és a „fun meter", melyek a viselő lelkialkatától függően vagy nagy értéket vagy éppen nullát mutattak. Hatalmas népszerűségre tett szert a „Calico Jack" névre keresztelt halálfejes, kalózlobogót utánzó jelvény, illetve a „One asshole" jelvény, ami arra utal, hogy a katonának csak egy élete van, arra kell vigyáznia, ha túl akarja élni a háborút. Ugyanakkor bizonyos helyzetekben a viccesnek szánt jelvények bántóak, sőt károsak is lehetnek. Békeműveletben részt vevő, a lakossággal közvetlen kapcsolatba kerülő katonákon például kellemetlen asszociációkat szülhetnek a halálfejes jelvények is, mint ahogyan a mohamedán közösségek körében nem valószínű, hogy osztatlan sikert aratna a „Disznóevő hitetlen vagyok" feliratú jelvény, amelyen ráadásul egy keresztes lovag látható, és szinte bizonyos, hogy a „Kill Ahmed" feliratú jelvény viselője sem számíthat muszlim körökben jelentősebb népszerűségre.[20]

[19] *Cs. Kottra Györgyi:* A magyar honvédség karjelzései. Kiadó és h. n. 2008. 5. o.
[20] http://combatgear.blog.hu/2013/02/27/moral_patch-ek#comment-form. 2013. 08. 15-i állapot szerint.

A Dózsa Gyalogos Tiszti Iskola 1950 mintájú karjelzése

MH 59. Szentgyörgyi Dezső Harcászati Repülőezred, 1. harcászati repülő és műszaki üzembentartó század 1993 mintájú csapatkarjelzése, mely a második világháborús „Pumák" (M. kir. Honvéd Légierők 101. vadászrepülő osztály) csapatjelvényének mintájára készült.

MH 34. „Bercsényi László" különleges műveleti zászlóalj csapatkarjelzése

MH 5. „Bocskai István" gépesített lövészdandár harckocsi zászlóalj nem rendszeresített karjelzése

Nem hivatalos „Film City KFOR” karjelzés, melyet a békefenntartó katonák használtak Boszniában

„Megöllek Ahmed” feliratú tréfás karjelzés Afganisztánból, utalással az „Ahmed a halott terrorista” című népszerű internetes animációs film főszereplőjére. Ugyanakkor a jelvény félreértelmezhető is lehet és negatív hatást is kiválthat a viccet nem értő, vagy a médiát nem eléggé ismerő helyi lakosság körében.

Afganisztáni készítésű országjelzés, melyet a hivatalosan rendszeresített forma helyett viseltek a magyar katonák.

BALLA TIBOR

SVETOZAR BOROEVIĆ VON BOJNA TÁBORNAGY, AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA MÁRIA TERÉZIA KATONAI RENDDEL KÉTSZER KITÜNTETETT HADVEZÉRE

Ausztria–Magyarország számos horvát származású katonatisztje közül a legközismertebb és a legmagasabb rangot elért tábornok Svetozar Boroević volt – az első világháború végén a birodalom kilenc tábornagyának[1] egyike.

Neve összefonódott a Nagy Háború olasz frontján, az Isonzo folyó mentén vívott, rendkívül magas veszteségekkel járó csatákkal. Eredményes tevékenységéért (mert csapatai élén 11 isonzói csatában csekély területveszteség árán sikeresen tartóztatta fel a Trieszt, Laibach és az Isztriai-félsziget elfoglalását célzó olasz támadásokat) kortársai „az Isonzo oroszlánja" elnevezéssel illették.

Svetozar Boroević

[1] A Monarchia hadseregének tábornagyai kinevezésük sorrendjében az alábbiak voltak 1918 októberében: Frigyes főherceg (1914), Jenő főherceg (1916), Franz Conrad von Hötzendorf (1916), Kövess Hermann (1917), Alexander Freiherr von Krobatin (1917), Franz Rohr, Freiherr von Denta (1918), Eduard Freiherr von Böhm-Ermolli (1918), Svetozar Boroević von Bojna (1918), József Ágost főherceg (1918).

A későbbi tábornagy 1856. december 13-án született a Zágráb vármegyei Umetić községben, Adam Boroević császári-királyi főhadnagy fiaként, ortodox vallású családban. Zrinjben népiskolát végzett, majd különböző katonai tanintézetekben folytatott tanulmányokat: 1866–69 között a Pétervárad melletti Kamenicán, 1869-től 1872-ig pedig a kőszegi katonai felső nevelőintézetet, azt követően 1872–74 között a Graz melletti Liebenau gyalogsági hadapródiskoláját, végül az 1881–83 közötti években a vezérkar szakiskoláját, a bécsi Hadiiskolát végezte el.

Tanulmányai és katonai szolgálati ideje során a német és a horvát nyelvet tökéletesen, a franciát és az oroszt jól, a magyart „a szolgálat igényeinek megfelelően" sajátította el.[2]

Katonai pályafutása gyorsan ívelt felfelé a dunai birodalom szárazföldi haderejében, melynek során főként magyarországi, boszniai és csehországi állomáshelyeken szolgált. 1872. szeptember 1-jén tizedes, 1873. július 21-én őrmester, 1874. november 1-jén hadapród, 1875. május 1-jén hadnagy, 1880. május 1-jén főhadnagy a pécsi császári és királyi 52. gyalogezredben, 1883. november 1-től a 63. közös gyalogdandár vezérkari tisztje Budapesten, 1885. november 1-től az osztrák–magyar XV. hadtest vezérkari osztályán szolgált Szarajevóban, 1886. május 1-től, mint első osztályú százados. 1887. szeptember 18-tól a bécsújhelyi katonai akadémia harcászat, hadszervezet és hadtörténelem tanára, 1891. szeptember 18-tól a 19. közös gyaloghadosztály vezérkari főnöke Pilsenben, 1892. május 1-től őrnagyként. 1892. október 20-tól a császári és királyi 18. gyaloghadosztály vezérkari főnöke Mostarban, 1894. május 1-től a 27. közös gyaloghadosztályé Kassán, 1895. május 1-től alezredesként. 1895. október 17-től második törzstiszt a kassai VI. hadtestparancsnokságon, 1896. április 16-tól a 17. közös gyalogezred 4. zászlóaljának parancsnoka Klagenfurtban, 1897. november 1-től ezredesként. 1898. május 3-tól az osztrák–magyar VIII. hadtest vezérkari osztályán szolgált Prágában, 1898. június 10-től a prágai VIII. hadtest vezérkari főnöke, 1904. február 19-től a pétervárади 14. közös gyalogdandár parancsnoka, 1904. május 1-től vezérőrnagyként. 1907. július 14-től a magyar királyi VII. honvédkerület parancsnoka Zágrábban, 1908. május 1-től altábornagyként. 1912. április 10-től a császári és királyi VI. hadtest megbízott, majd 1912. október 1-től tényleges parancsnoka és vezénylő tábornok Kassán; 1913. május 1-től gyalogsági tábornok.

1914. július 28-tól, a világháborús mozgósítás elrendelésétől az osztrák–magyar 4. hadsereg kötelékében a kassai VI. hadtestet irányította az orosz hadszíntéren, ahol az augusztus végén–szeptember elején lezajlott komarówi csatában döntő szerepe volt az oroszok feletti győzelem kivívásában.

A Rudolf Brudermann lovassági tábornok[3] parancsnoksága alatt álló császári és királyi 3. hadsereg orosz túlerővel szemben elszenvedett lembergi vereségét követően Boroević 1914. szeptember 5-én vette át a 3. hadsereg vezetését az orosz fronton, először megbízott, majd 1914. október 6-tól tényleges parancsnokként, amellyel Galíciában Przemyśl környékén harcolt, majd a túlerő elől fokozatosan visszahúzódott a Kárpátokba, ahol 160 km hosszú arcvonalat kellett tartania a Tilicz-nyeregtől az Uzsoki-hágóig. Az 1914. december 1. és 15. között zajlott győztes limanowa-lapanowi csatában a 3. hadseregnek döntő szerep jutott: balszárnyának előrenyomulása Neu-Sandezen át bekerítéssel fenyegette az orosz VIII. hadtest csapatait, amelyek a Dunajec folyó mögé vonultak vissza. Sikerült az orosz gőzhenger megállítása, az osztrák–magyar csapatok térnyerése 50 km volt. A limanowai győzelem után a 3. hadsereget visszavonták a Kárpátokba.

[2] *Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok. Argumentum, Budapest, 2010. 86–87. o.

[3] Vö.: *Balla:* i. m. 93–95. o.

Boroević hadserege élén részt vett a kárpáti téli csatában, Przemyśl erődjének felmentési kísérleteiben, majd a németekkel közösen végrehajtott, 1915. május 2-án bekövetkezett gorlicei-áttörés utáni keleti irányú előrenyomulásban.

Rövidesen új feladattal bízták meg: 1915. május 22-én vette át az újonnan felállított császári és királyi 5. hadsereg vezetését az olasz hadszíntéren, melyet 1916. május 1-től vezérezredesként irányított. 1917. május 18-tól az Isonzo-hadsereg, 1917. augusztus 22-től a Boroević-hadseregcsoport parancsnoka volt a délnyugati fronton a háború végéig, 1918. január 31-től tábornagyi rangban. Jelentős hírnevet az olasz fronton zajlott isonzói csatákban szerzett. A Júliai-Alpok Krn-masszívumától az Adriáig húzódó frontszakaszon 11 csatában szervezte és irányította az osztrák–magyar csapatok sikeres védelmi harcait az Isonzo folyó mentén. Annak ellenére, hogy a támadó olaszok végig jelentős erőfölényben voltak, kisebb területveszteséggel és jelentős áldozatokkal sikerült megtartania a védelmi vonalakat és megakadályoznia az ellenség áttörését. A Központi Hatalmak 1917. október 24-én végrehajtott caporettói áttörése után a Piave folyóig nyomultak előre csapatai. Döntő szerepe volt az 1918. júniusi piavei átkelésben, melynek során a vezetése alatt álló seregtestek érték el a legmélyebb előretörést. A háború utolsó hónapjaiban a Piave mentén zajlott harcokat vezette, egészen az 1918. november elején bekövetkezett összeomlásig. Sok tábornoktársával együtt 1918. december 1-jén került sor nyugdíjazására.[4]

A háború után Klagenfurtban élt feleségével, ahol egyetlen bevétele a Mária Terézia Rend Alapítványa által folyósított szerény összegű tiszteletdíj volt. Személyes vagyonát a délszláv állam lefoglalta, onnan nyugdíjat nem kapott. 1920. május 23-án hunyt el 64 éves korában, szélütés következtében, a karintiai Klagenfurt kórházában. Három nap múlva a város temetőjében temették el ideiglenesen, majd 1920. október 26-án a bécsi Központi Temető árkádjaiban található díszsírhelyen helyezték örök nyugalomra.[5] Temetésén számos egykori bajtársa, pl. Kövess Hermann tábornagy, Stefan Sarkotić vezérezredes, Moritz Auffenberg[6] gyalogsági tábornok, továbbá egy Magyarországról érkezett tiszti delegáció is megjelent.

1905. május 2. óta magyar nemesi címet és előnevet, 1913. április 2. óta titkos tanácsosi címet birtokolt. 1913. május 1-től a császári és királyi 51. gyalogezred tulajdonosa, 1916. február 1-től a zágrábi Ferenc József Egyetem jogi és államtudományi díszdoktora volt, 1915–17 során a Monarchia számos településének díszpolgárává választották, 1918-ban marsallbotot kapott az uralkodótól. A Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjével járó magyar bárói rangot elutasította, mivel a világháború győztes befejezése után rögtön grófi rangot kívánt kapni.

A Monarchia azon kevés katonatisztje közé tartozott, akik részt vettek Bosznia és Hercegovina 1878-as megszállásában, így közvetlenül is szereztek harci tapasztalatot. A Szarajevó bevétele közben nyújtott különleges teljesítményéért megkapta a Katonai Érdemkereszt 3. osztályát hadidíszítménnyel.[7] Tehetségét és érdemeit számos külföldi és monarchiabeli kitüntetés adományozásával is méltányolták.[8]

[4] Uo. 87. o.

[5] *Bauer, Ernest:* Der Löwe vom Isonzo. Feldmarschall Svetozar Boroević de Bojna. Verlag Styria, Graz–Wien–Köln, 1985. 128–130. o.

[6] Vö.: *Balla:* i. m. 191–93., 265–267., 64–66. o.

[7] A cs. és kir. 52. gyalogezred hadnagyaként a következő ütközetekben vett részt: 1878. 08. 04. Kosna, 08. 05. Maglaj, 08. 07. Žepče, 08. 15. Kakanj-Doboj, 08. 17. Visoka, 08. 19. Szarajevó bevétele, 09. 03. Han na Romanja. Vö.: *Balla:* i. m. 87. o.

[8] Az osztrák–magyar kitüntetések közül az alábbiakat kapta meg: 1878. 10. 20. Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, 1879. 03. Hadiérem, 1897. 09. 01. Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya, 1898. 12. 02. Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára 1898, 1902. 10. 18. Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya, 1908. 12. 02. Katonai Jubileumi Kereszt 1908, 1909. 09. 26. Osztrák Császári Lipót Rend lovag-

Boroević Isonzo menti harcokban mutatott különleges és eredményes hadvezéri teljesítményét a legfelsőbb hadúr, IV. Károly, mint a rend nagymestere – a rendi káptalan döntése nélkül – a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjének adományozásával ismerte el, az osztrák–magyar tisztek közül elsőként a világháború folyamán.

Az uralkodó 1917. június 2-án vonattal érkezett Laibachba, majd onnan gépkocsival Adelsbergen át Opčinára utazott, ahol Boroević vezérezredes jelentést tett neki. A császár és király az addig lezajlott tíz isonzói csata győztes hadvezérének személyesen nyújtotta át a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét, majd az ez alkalomból készült uralkodói napiparancs került felolvasásra:

„Isonzó-hadseregemhez!

Napokig tartó, mindennél nehezebb küzdelemben visszavertétek az ellenség régóta előkészített és különösen hatalmas erőkkel végrehajtott támadását. Újból megtapasztalhatták, milyen hősiesség él kebletekben. Égek a vágytól, hogy Hozzátok siessek, hogy körötökben szívem mélyéből mondjak köszönetet vitézségetekért, kitartásotokért és önfeláldozásotokért!

Ti, szeretett hazánk minden részéből származó fiai, egyesült erővel, híven összetartva, csodálatra méltó teljesítményt nyújtottatok és kiérdemeltétek a haza forró köszönetét.

Sajnos, nem mondhatok személyesen köszönetet mindnyájatoknak, azonban a Katonai Mária Terézia Rend parancsnoki keresztje, amelyet ma kiváló hadvezéretek, Boroević vezérezredes mellére tűzök, nem csak arra szolgál, hogy a hadseregparancsnok iránti legfelsőbb elismerésemet láthatóan is megmutassa, hanem kifejezi a mindannyiótok – vezetők és harcosok – iránt mélyen érzett hálámat, büszke megelégedésemet. Az Isten áldása legyen veletek!

Könyörögjünk a Mindenhatóhoz, találjon ezután is méltónak minket arra, hogy oltalmazzon és védjen, továbbá adja meg nekünk a végső győzelmet!

Adelsberg, 1917. június 2.

Károly, s. k.”[9]

Személye többek között az általa birtokolt magas rangú kitüntetések sorrendje miatt is figyelemre méltó, tudniillik a Mária Terézia Katonai Rend fennállása során Boroević volt az első és egyetlen a pályázók közül, aki számára a rend egy alacsonyabb fokozatát (a lovagkeresztet) már a magasabb fokozat (parancsnoki kereszt) adományozása után, ráadásul posztumusz ítélték oda.

Boroević a komarówi csatában általa vezetett osztrák–magyar VI. hadtest sikeres harcainak, továbbá a 3. hadsereg parancsnokaként 1914 novemberében és decemberében folytatott tevékenysége alapján ugyanis két kérelmet nyújtott be a rendbe történő felvételére. A rend kancellárja és a rendi káptalan – tévesen – azt feltételezte, hogy a parancsnoki kereszt 1917. június 2-án történt adományozása által a korábbi beadványok elintézettnek

keresztje, 1912. 09. 01. Katonai Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya, 1914. 09. 20. Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya hadidíszítménnyel, 1914. 10. 30. Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztje hadidíszítménnyel, 1915. 05. 09. Katonai Érdemkereszt I. osztálya hadidíszítménnyel, 1915. 05. 31. Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel, 1915. 07. 29. Bronz Katonai Érdemérem, 1916. 03. 02. Ezüst Katonai Érdemérem, 1916. 10. 17. Nagy Katonai Érdemérem, 1917. 06. 02. Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztje, 1917. 11. 05. Nagy Katonai Érdemérem hadidíszítménnyel és kardokkal valamint ismétlő pánttal, 1931. 10. 03. Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje. A boszniai okkupáció során nyújtott teljesítményéért adományozott Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel, illetőleg az első világháború alatt az 1914 szeptembere és 1916 októbere között számára adományozott valamennyi kitüntetéshez utólag megkapta a kardokat, illetőleg a hadidíszítményeket és kardokat.

A külföldi kitüntetések közül a következőknek volt birtokában: 1891. 10. 11. Porosz Korona Rend III. osztálya, 1900. 04. 10. Románia Csillaga Rend parancsnoki keresztje, 1900. 10. 19. Perzsa Nap és Oroszlán Rend II. osztálya, 1915. 06. 14. Német (Porosz) Vaskereszt I. és II. osztálya, 1915. 11. 15. Német Lovagrend Mária Keresztje, 1916. 04. 30. Török arany és ezüst Imtiaz Érem kardokkal, 1916. Török Háborús Emlékérem (Vas Félhold), 1916. Mecklenburg-Schwerin nagyhercegségi Katonai Érdemkereszt I. és II. osztálya, 1917. 11. 26. Porosz „Pour le Mérite” Rend, é.n. Román Korona Rend tisztikeresztje. Vö.: *Balla:* i. m. 86. o.

[9] *Bauer:* i. m. 135–136. o.

tekinthetők. Azokat nem vizsgálták felül, és csak az utolsó rendi káptalanon, 1931-ben kerültek elintézésre, amikor is az időközben elhunyt Boroević számára a komarówi csatában való szerepléséért, utólag a rend lovagkeresztjét is elismerték.

A Boroević irányítása alatt álló császári és királyi VI. hadtest tevékenységét az 1914. augusztus 26. és szeptember 1. között az orosz fronton lezajlott komarówi csata során az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az osztrák–magyar haderő első jelentős győzelme a világháborúban a Moritz Auffenberg gyalogsági tábornok vezette, osztrák–magyar 4. hadsereg nevéhez köthető, amely a II., XVII., VI. és IX. hadtestből, valamint a 6. és 10. közös lovashadosztályból állt. Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokságtól kapott utasításnak megfelelően csapatai 1914. augusztus 23-tól Przemyśltől északra, Komarów–Cholm irányába nyomultak előre.

A 4. hadsereg seregtestei augusztus 26-án a Pavel Adamovics Plehve lovassági tábornok vezette 5. orosz hadsereg előrenyomuló hadosztályaiba ütköztek, amellyel elkezdődött a szeptember 1-ig tartó komarówi találkozó ütközet. A 4. hadseregnek váltakozó és nehéz harcokban majdnem sikerült az 5. orosz hadsereget bekerítenie. A körülzárástól csak az utolsó pillanatban történt visszavonulás mentette meg a cári erőket.

Augusztus 26-án délben az orosz XIX. hadtest Tarnawatkánál a császári és királyi VI. hadtest balszárnyán felvonuló kassai magyar királyi 39. honvéd gyaloghadosztályra támadt. A honvédek heves harc után – melynek során jelentős veszteséget szenvedtek – a túlerő elől a Tomaszówtól északra húzódó magaslatra vonultak vissza. Tőlük jobbra a 27. közös gyaloghadosztály az oroszokat a Huczwa forrásvidékére vetette vissza. A hadtest jobbszárnyán támadó császári és királyi miskolci 15. gyaloghadosztály Laszczówtól délre elakadt, bár veszteségei nem voltak nagyok.[10]

Augusztus 27-én az orosz V. hadtest részei megtámadták a VI. hadtest 15. hadosztályát, mely kitért a támadás elől, és Pukarzówig, a Huczwa mocsaras holtágáig vonult vissza. Nyugatabbra, a XIX. orosz hadtest szárnyán, a 27. hadosztály bevette Rachaniét. A 39. honvéd gyaloghadosztály aznap csak kevés teret nyert.

Augusztus 28-án az orosz V. hadtest megtámadta a Huczwa-mocsáron át vezető töltésen menetelő 15. közös gyaloghadosztályt. A meglepett csapatok részben hősiesen védekeztek, részben pánik tört ki közöttük. A tüzérek menekülés közben a mocsárba vitték a lövegeket, a gyalogság szétszóródva, kis csoportokban menekült. A hadosztály parancsnoka, Friedrich Freiherr von Wodniansky altábornagy kétségbeesésében öngyilkos lett, vezérkari főnöke tűzharcban esett el. Mintegy 4 000 osztrák–magyar katona fogságba esett, a hadosztály elveszítette 20 lövegét és az utánpótlást szállító vonatának nagy részét.

A hadosztály maradéka nyugat felé vonult vissza, riadóztatta a 27. hadosztályt, melyet Rachanienél harcba vetettek és sikerrel feltartóztatta az ellenséget. Boroević gyors döntéssel harmadik hadosztályát, a hadseregparancs értelmében már Komarów ellen előrenyomult 39. honvédhadosztályt visszarendelte, és azt minden eshetőségre számítva a 27. hadosztály északi szárnya mögé állította fel. A 15. hadosztályt Tomaszównál gyülekeztette, ahol annak parancsnokságát átmenetileg Alfred Edler von Schenk vezérőrnagy[11] (a 4. hadsereg hadtáp parancsnoka) vette át és azt ismét támadóképessé tette.

A hatalmas orosz nyomásnak engedve Boroević a 27. hadosztályt a Tomaszówtól északra húzódó magaslatokra vonta vissza. Auffenberg a nehéz helyzetben lévő VI. hadtest megerősítésére a 2. és 9. menetdandárt irányította át a XVII. hadtesttől. Mivel azonban azok csak késő este érkezhettek be, a hadtestparancsnok a 39. honvédhadosztály

[10] Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. (Unter der Leitung von Edmund Glaise-Horstenau). Erster Band. Das Kriegsjahr 1914. Vom Kriegsausbruch bis zum Ausgang der Schlacht bei Limanowa–Lapanow. (A továbbiakban ÖULK). Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien, 1930. 190–191. o.

[11] Vö.: *Balla:* i. m. 272–273. o.

tartalékát, a 6. menetdandár maradékát és a 19. gyaloghadosztály két vadászzászlóalját a 27. gyaloghadosztály jobb szárnyán, egy tíz zászlóalj erősségű csoportban egyesítette, amelynek ellentámadással kellett az ellenséget feltartóztatnia.[12]

Augusztus 29–30-án majdnem sikerült az oroszok bekerítése Komarównál. Augusztus 29-én a VI. hadtest jobbszárnyán Boroević által összevont csoport kora reggel visszaverte az oroszok támadását. Délelőtt 10 órakor a 27. közös és a 39. honvéd gyaloghadosztály Tomaszów–Tarnawatka térségéből erőteljes támadást indított északi irányba. Az orosz V. hadtest közepét visszavetették, majd elhárítottak egy tehermentesítő támadást a VI. hadtest északi szárnya ellen, estére pedig elérték a Komarówtól délre eső magaslatokat. A 15. hadosztály 29-én Tomaszównál pihent.

Auffenberg gyalogsági tábornok, a 4. hadsereg parancsnoka másnapra a hadsereg közepét képező VI. hadtestet és a IX. hadtest déli szárnyát az oroszokat bekerítő manőver tervszerű végrehajtására utasította. A VI. hadtest 27. gyaloghadosztálya augusztus 30-án elfoglalt egy magaslatot Rachanietől északra, ám a megsemmisítő tüzérségi tűz a támadókat eredeti állásaikba vetette vissza. Plehve lovassági tábornok, az 5. orosz hadsereg parancsnoka ezen a napon a csata megszakítása mellett döntött és hátrébb vonta erőit.[13]

Augusztus 31-én Boroević seregtestének balszárnyán a hat menetdandárral megerősített 15. gyaloghadosztály váltakozó harcokban a Komarówtól délre található magaslatokat vette birtokba, majd másnap már Komarów településre is behatolt. A VI. hadtest északi szárnya (15. és 39. gyaloghadosztály) szeptember 1-jén Czartowczyk környékét hódította meg. Délután a 27. gyaloghadosztály és a 19. gyaloghadosztály részei a Laszczówtól északnyugatra található magaslatokat érték el. Az 5. orosz hadsereg teljes bekerítése nem sikerült. Szeptember 2-án reggelre a cáriak kivonták főerőiket és visszavonultak. Üldözésükre a hadszíntér keleti részén történt események (a császári és királyi 3. hadsereg lembergi csatában elszenvedett veresége) miatt a 4. hadseregnek már nem maradt ideje. Auffenberg meg volt róla győződve, hogy a csatát megnyerte és döntő vereséget mért az oroszokra.[14]

A komarówi csatában mindkét részről mintegy 200 000 katona vett részt, a támadók és az oroszok egyaránt mintegy 20 százalékos veszteséget szenvedtek. A Monarchia csapatai 10 000 hadifoglyot ejtettek és 150 löveget zsákmányoltak.[15]

A hétnapos csatában a bekerítő hadműveletek fő súlyát a Boroević vezette, főleg észak-magyarországi ezredekből álló VI. hadtest viselte. A hadtestparancsnok gyors elhatározással és saját felelősségére hozott döntése a kritikus helyzetben nagy mértékben elősegítette, hogy seregtestének már legyőzöttnek hitt csapatai végül kiemelkedő fegyvertényt hajtottak végre és jelentősen hozzájárultak a komarówi győzelemhez.[16]

Svetozar Boroević tábornagyot az első világégés meghatározó személyiségei között tartjuk számon, aki rátermettségét és hadvezéri képességeit több hadszíntéren is bizonyította. Neve nem csak kiváló katonaként és jó stratégaként, hanem a legmagasabb és legrangosabb osztrák–magyar kitüntetés kétszeres birtokosaként is megörökítésre került az utókor számára a Nagy Háború történetének lapjain.

[12] ÖULK I. Band. 197–204. o.
[13] ÖULK I. Band. 224–230. o.
[14] ÖULK I: Band 234–241. o.
[15] *Szabó László:* A nagy temető. (Przemyśl ostroma 1914–1915). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 75. o.
[16] *Hofmann, Oskar von – Hubka, Gustav von:* Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Verlag der Militärwissenschaftliche Mitteilungen, Wien, 1943. 76–78. o.

BÁN ATTILA

ÁGYÚK A XIV. SZÁZADBAN

A fekete lőpor

A tűzfegyverek európai megjelenésének alapvető feltétele az volt, hogy a használható lőporrecept legyen viszonylag széles körben elérhető és ismert. Úgy tűnik, az alapanyagok beszerzése, előállítása már a legkorábbi időkben sem jelentett nehézséget, így a pontos összetétel európai közzététele után egy-két nemzedékkel már használható tűzfegyverekről találunk ábrázolást és leírást.

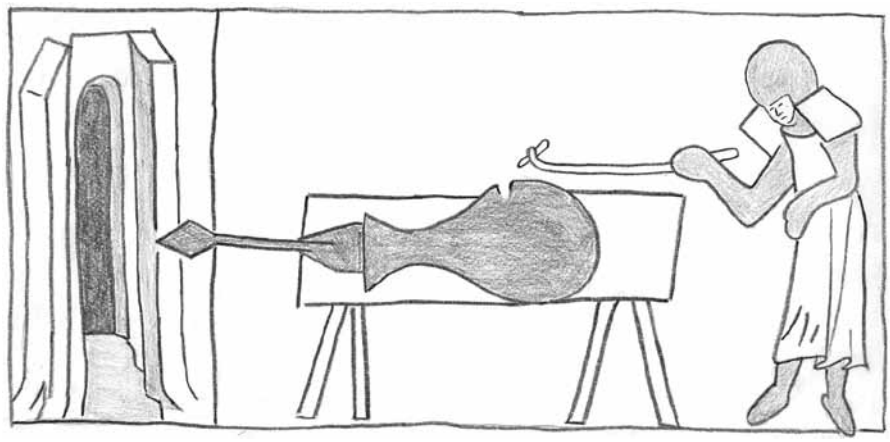
A lőport a kínaiak találták fel valamikor a VIII–IX. században.[1] Az első ismert, pontos receptet Tseng Kung Liang írta le 1044-ben.[2] A kínaiak, majd a mongolok és az arabok a XIII. század folyamán már széles körben alkalmaztak rakétákat, petárdákat, tüzes nyilakat. A puskapor általános vélekedés szerint arab közvetítéssel került Európába. Ez a megállapítás így nem pontos: maga a puskapor jóval hamarabb ismert volt földrészünkön, például Salamon királyunk 1073-ban, Belgrád ostrománál, rakétákat, röppentyűket használt.[3] Helyesebb volna azt mondanunk, hogy az első, lőfegyverbe alkalmazható lőporreceptek kerültek muzulmán forrásokból Európába, az első tűzcsövek, ágyúk így az ő hatásukra terjedtek el. Iványi hivatkozik egy XIV. század elejéről származó arab kéziratra, amely Mohamed Sems Eddin munkája, és egy nyeles kézi mozsarat ír le.[4] Tudjuk továbbá, hogy használtak lőporral működő fegyvereket a Pireneusi-félszigeten levő arab kalifátusban és utódállamaiban is.[5] Elgondolkodtató, hogy a szerzetesek, akik Európában elsőkként írnak le puskaporreceptet, az arab nyelv ismerői voltak. Az elsőbbség Roger Baconé volt (1267) akiről tudjuk, hogy arab nyelven olvasta Arisztotelész műveit. Nem sokkal később Albertus Magnus (Nagy Szent Albert) egy jóval erősebb receptet közöl[6] – ő szintén az akkor csak arabul hozzáférhető görög bölcsek olvasója, magyarázója volt. A két szerzetes munkájának köszönhetően a XIII. század végén rendelkezésre állt Európában a lőfegyverekhez használható puskapor receptje.

Az első ágyú, a „pot de fer”

A XIV. század kezdetére tehát már ismerték Európában a katonai célokra alkalmazható puskaport. Az első tűzfegyverek ebben az időben jelentek meg: az ágyú legkorábbi ábrázolása, egy vázaszerű, nyilat lövő tüzes eszközről készült illusztráció, Walter de Milemete 1326-ban kiadott művében látható. Az ilyen, a XIV. század elején megjelent, mozsárszerű vagy inkább váza formájú ágyúk anyaga bronz vagy sárgaréz volt,[7] nyíl formájú lövedékük hegye – vagy akár az egész nyíl – kovácsoltvasból[8] készült.

[1] *Rázsó* 12. o.
[2] *Kinard* 31. o.
[3] *Iványi* I. 3. o.
[4] Uo. I. 2. o.
[5] *Rázsó* 12. o.
[6] *Kinard* 32. o.
[7] Bronznak az általános szóhasználat szerint az ónbronzot (réz alapfém, ón ötvöző) nevezem. A sárgaréz ötvözője a cink. (Ezt ekkor még nem tudták elemi formában előállítani, az ötvözéshez a cink egyik ércét, a gálmát használták.) *Aitchison* 332. o. szerint az ágyúk anyaga bronz, *Kinard* 33. o. szerint sárgaréz is lehetett – ezt alátámasztja, hogy a Loshult-ágyú (lásd később) is sárgaréz.
[8] A mai besorolás szerint szerkezeti, vagy szerszámacél.

Érdekes egybeesés, hogy szintén 1326-ból maradt fent egy firenzei határozat, melyben két embert jelölnek ki fémből való ágyú készítésére. Ugyanez az irat említést tesz vas nyilakról is.[9]

1. kép. Ágyú ábrázolása Walter de Milemete „De oficiis regnum" című műve alapján

Nagyon hasonló, bár a képen ábrázoltnál jóval kisebb (kb. 30 cm hosszú) fegyvert – valószínűleg a legkorábbi fennmaradt európai tűzfegyvert – találtak a svédországi Loshult mellett.[10] Az ilyen ágyúk nyilván már korábban megjelentek: Dolleczek (közvetett adatok alapján) úgy gondolja, Frankfurtnak 1313-ban már volt ágyúja.[11] 1345-ben a Tower szertárának őre megbízást kapott hajóágyúk javítására és munícióval való ellátására.[12] Crécynél 1346-ban már használtak ágyúkat.[13] Bízvást elfogadhatjuk azt a tényt, hogy az ágyúk a század közepére már széles körben alkalmazott fegyverek voltak.[14]

2. kép. A Loshult-ágyú[15]

[9] *Pauli* 21. o.
[10] Uo.
[11] *Dolleczek* 17. o.
[12] *ffoulkes* 3. o.
[13] *Rázsó* 13. o.
[14] *Kinard* 33-34. o.
[15] http://vikingsword.com/vb/showthread.php?t=10550

Az első ágyúk neve franciául „pot de fer”, olaszul „vassa” volt.[16] Ezeket a váza formájú, bronzból vagy sárgarézből öntött fegyvereket még a harangöntő mesterek készítették, a harangokhoz teljesen hasonló technológiával. A harangöntők igen komoly mesterségbeli tudással rendelkeztek: a kor csúcstechnológiájával dolgoztak, nagy tömegű olvadt fémet kezeltek igen gondosan, hogy munkájuk szépen csengő eredménye a templomtoronyba költözhessen. Ezt a tudást és valószínűleg ezt az anyagot használhatták az első ágyúk megformálásakor. Bizonyára a harangokhoz jobban hasonlító, golyó alakú lövedékre tervezett mozsárágyúkat is öntöttek a század későbbi évtizedeiben – ilyenekről azonban nem maradt fenn leírás vagy ábrázolás.

Érdemes megfigyelni, hogy a képen látható, váza alakú ágyú formája milyen jól megfelel a csőben uralkodó nyomáseloszlásnak: nyilván nem mérték azt, de a tapasztalatokból tanulva (ahol az előző megrepedt, ott a következőt vastagabbra öntötték) alakították ki a fegyver formáját. A rideg harangbronz lehetett az oka ennek a furcsa, nagy átmérőkülönbségeket mutató alaknak: igen hasonló a szintén rideg anyagból, öntöttvasból készülő XIX. századi osztrák erődágyúk vagy az amerikai polgárháborús Dahlgreen-féle palackágyú alakjához.

3. kép. A Hadtörténeti Múzeum XIX. századi erődágyúja[17]

Harangok és ágyúk öntése

Az ágyúk és a harangok öntési módszerei nagy mértékben megegyeztek. Napjainkban még abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a korabeli krónikák és a korszerű anyagvizsgáló eljárások által nyitva hagyott kérdéseket a hagyományos módszerrel dolgozó harangkészítő mesterek munkája alapján megválaszolhatjuk.[18]

[16] *Kinard* 33. o.
[17] Szikits Péter felvétele.
[18] Gombos Miklós harangöntő mester szíves közlése alapján.

A harangöntés első lépése a harang üregének megfelelő mag elkészítése. A nagyobb méretű harangoknál ennek alapja egy téglából falazott, fűthető építmény, hiszen az érzékeny öntőformát nagyon óvatosan, egyenletesen kell kiszárítani. A kisebb harangok magja keményfából készül, amire agyagot tapasztanak, arra kötelet tekernek, amit ismét bevonnak agyaggal. A felületet sablondeszkával simítják, majd száradás után felületét faggyú, viasz és grafit keverékével vonják be.

A magon alakítják ki a harangköpeny alakjának megfelelő úgynevezett álharangot agyagból, szintén sablondeszka segítségével. A mag felületét azért vonták be az említett faggyú-viasz-grafit keverékkel, hogy az álharang ne tapadjon hozzá. Az elkészítendő harang az álharang pontos mása lesz, alakjuk megegyezik. Az agyag kiszáradása után teszik fel az álharang felületére a viaszból készült díszeket, feliratokat.

4. kép. Az álharang formázásának kezdete[19]

Az álharangra nagyon óvatosan, 9–10 lépésben, ecsettel viszik fel az úgynevezett finomsár rétegeket; ez az anyag az agyagon, samottliszten és vízen kívül tejet, cukrot, tojást, sőt emberi hajszálakat is tartalmaz az évszázadok során kialakult és féltve őrzött recept szerint. A szokatlannak tűnő alkotórészek az anyag homogenitását, szilárdságát, végső soron repedésmentességét biztosítják. Így alakítják ki az öntőforma külső részét, a köpenyt. A köpenyre vasabroncsokat és emelőhorgokat szerelnek, hogy kiszárítása után fel tudják emelni. A szárítás kiégetéssel történik, 800–900 °C-on. Nagyobb harangoknál a tüzelés a magban folyik, a kisebb harangok formáját parázs fölött forgatják.

Ezután a köpenyt leemelik az álharangról. Az álharangot eltávolítják, a köpenyt visszahelyezik a mag fölé, így létrejön a kívánt, harang formájú üreg. A harangformát az öntőgödörben földdel gondosan körbedöngölik. A köpeny és a mag között keletkező harangűrbe öntik a megolvasztott bronzot a magra helyezett koronában, a harang felfüggesztő elemében kialakított beömlőnyíláson keresztül.

[19] Gombos Miklós műhelye, 2008. A szerző felvétele.

A folyékony fém teljes megszilárdulása után kiássák a harangot, kiemelik az öntőgödörből, a ráégett agyagot leverik. Testét óvatosan tisztítják, nehogy a finom díszítések megsérüljenek. A készre munkálás során köszörülés, reszelés, csiszolás után alakul ki a harang fényes, sima teste.

Az ágyúk formázása és öntése ehhez nagyon hasonlóan történhetett. A cső furatát megadó magot a kis méretű harangokéhoz nagyon hasonlóan készítették el; több forrás szerint vasrudat használtak a mag gerincéül,[20] de keményfa rúd is megfelelt, mint azt a gyakorlatban a zseniális Gábor Áron igazolta.[21]

5. kép. Kész harang-öntőforma[22]

Az abroncsos ágyúk

Valamikor a XIV. század közepe táján új technológia jelent meg az ágyúk készítése terén. A bronzöntés magas szintű szakértelmet követelt, ráadásul az ágyúk alapanyagául bevált ónbronz ötvözője, az ón, igen drága fém volt. Amint azt az előzőekben láttuk, az ágyúk öntése nagyban hasonlít a harangok készítéséhez. Ez jól kiforrott technológiát szolgáltat a kisebb űrmérethosszú eszközök, mozsarak elkészítéséhez, de kevésbé alkalmas hosszabb csövű lövegek készítésére.

Harang öntésekor az üreget kialakító mag a kiszélesedő alsó részén áll, olyan nagy biztonsággal, hogy tulajdonképpen erre rakják fel az öntőforma többi részét. Az ágyú furatát kialakító, henger alakú mag azonban korántsem ilyen stabil. Bármilyen erős befogást készítenek neki az öntőforma alján, bizonyos hossz fölött óhatatlanul elhajlik, el-

[20] Pl.: *Kinard* 34. o.; *Biringuccio* 242. o.
[21] *Máthé* 67. o. Gábor Áron tölgyfa rudat használt erre a célra első, vasból készült ágyúi öntésekor.
[22] Gombos Miklós műhelye, 2008. A szerző felvétele.

mozdul. Ez az a nehézség, amit az öntőmesterek csak valamikor a XV. század közepén tudnak orvosolni az ágyú torkolattal felfelé öntésével és kovácsoltvas magtámaszok alkalmazásával.

Bár vannak arra adatok, hogy kovácsoltvas ágyúk és bronzból készült eszközök egyaránt készültek viszonylag nagy méretekben ebben az időben,[23] a nagyobb űrméretű eszközökre kizárólag az előbbi típusból találunk példákat. Ennek oka – a fentebb leírt öntéstechnológiai nehézség okán – a bronzágyúk igen kis száma lehet, de nem lehet kizárni azt a kézenfekvő lehetőséget sem, hogy a régi rézötvözet lövegeket, a fém magas ára miatt, később egyszerűen beolvasztották, újraöntötték.

Az új, vasból készült fegyvereket, tulajdonképpen egy jobban felszerelt falusi kovácsműhely is elkészíthette. Az abroncsos ágyú (vagy ahogy a nagyobbakat hívták: bombarda) felépítése nagyon hasonlít a hordóéra, azzal a különbséggel, hogy itt a dongák is vasból vannak. Szerkezetüket tekintve ezek az ágyúk a faágyúk[24] közeli rokonai, melyekről Petrarca tesz említést 1344-ben.[25]

A fegyver készítését egy keményfa henger megfaragásával kezdték. Erre fektették a téglalap keresztmetszetű vasrudakat, melyeket kovácshegesztéssel kapcsoltak egymáshoz. Az így kapott csőre gyűrűket húztak. (Gyakori, hogy a gyűrűk nem egyforma átmérőjűek, ami előnyös lehetett az ágyazatba rögzítés szempontjából.) Ezeknek az ágyúknak a cső űrméreténél jóval kisebb átmérőjű, a lőpor befogadására alkalmas lőporkamrájuk van. A cső belsejét képző hosszanti vasrudak alakos kötéssel tartják a kovácsoltvas lőporkamrát, hasonlóan ahhoz, ahogy a hordó fenekét tartják a dongák: minden egyes rúd befelé álló karomban végződik, a kamra száján viszont kifelé álló perem fut körbe.

A hátultöltő ágyú szerkezete ettől tulajdonképpen csak annyiban különbözik, hogy a dongák végéről hiányoznak a karmok, a kamrán pedig nincs perem. Így a lőporkamra kisebb átmérőjű szájrésze a csőbe becsúszik, de a csőtől elválasztható. A kamrát a mögé vert faékkel feszítették a csőhöz, ennek érdekében a cső részét képezte egy, a kamra mögé nyúló kovácsoltvas tartókeret.

6. kép. Abroncsos ágyú a Hadtörténeti Múzeumban[26]

[23] *ffoulkes* 4. o.

[24] A faágyúk szükségmegoldásként szolgáltak, még a későbbi évszázadokban is. Várleltárakban nem szerepelnek.

[25] *Iványi* I. 6. o.

[26] Szikits Péter felvétele.

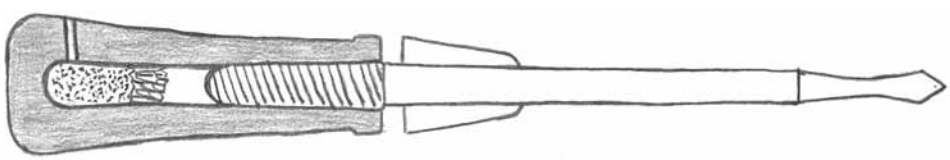
Azt gondolnánk, hogy az abroncsos ágyúk készítése a méret növelésével aránytalanul nehezebbé vált, mégis, kifejezetten nagy méretű példányok is fönnmaradtak. Példa erre az Edinburgh-ben látható, 1449-ben készült, több mint hattonnás Mons Meg, 50 cm-es űrmérettel és négy méter feletti hosszal, és nagy testvére, a hozzá igen hasonló, Gentben őrzött Dulle Griet, mely 1382-ben készült 64 cm-es űrmérettel és több mint öt méteres hosszal. Ezek a szörnyek nagyméretű kőgolyókkal tüzeltek.

Az ágyúk alkalmazása

A pot de fer-t még csak a balliszták leváltására részlegesen vagy teljesen alkalmas eszközként határozhatjuk meg. A valamivel később megjelent, fejlettebb ágyúk már jóval hatékonyabbak voltak. Legfontosabb szerephez az ostromoknál jutottak, de a század végére megjelentek az első kerekes ágyúk is, a tábori tüzérség előfutárai.[27] Úgy tűnik, a kontinens nyugati részén a XIV. század hatvanas éveiben tűntek fel a nagyobb méretű ágyúk, a hetvenes években már kifejezetten a kovácsoltvas (gyűrűs) ágyúk terjedtek el, és a nyolcvanas években kezdtek kőgolyókat használni – ekkor készültek az első, nagy űrméretű mozsarak (pl. a Dulle Griet). A század végén azonban Angliában ólom- és kőgolyókat, illetve nyilakat raktároztak tüzérségi lövedékként, tehát a legkorábbi, váza formájú, nyilat lövő ágyúk egyszerre voltak használatban a legmodernebb, követő mozsarakkal.[28]

A kisebb méretű, nyilakat tüzelő ágyúk inkább élőerő pusztítására szolgáló fegyverek lehettek. Kinard szerint hatásos lőtávolságuk nagyjából megegyezett a számszeríjakéval, de pontosságuk kisebb volt.[29] Egyéb források[30] a számszeríjénál nagyobb lőtávolságról beszélnek. Egyelőre tehát nem jelenthető ki biztosan, hogy ezek az eszközök lőtávolságukban felülmúlták volna a számszeríjakat. Mi indokolta tehát gyors elterjedésüket? Egyértelműen a nagyobb becsapódási energia, a nagyobb rombolóerő.

A kifejezetten kis méretű loshulti ágyú furata 36 mm,[31] ez pedig jóval vastagabb nyilat feltételez egy egyszerű számszeríjlövedéknél. A lövedékek 30–40 mm közötti átmérő mellett 290–560 g közötti tömegűek voltak,[32] ami a 100–180 grammos számszeríjlövedék tömegének a háromszorosa. Ez azt jelenti, hogy a nyíl által hordozott mozgási energia – azonos sebességet feltételezve – háromszoros.

7. kép. A Loshult-ágyú és lövedéke[33]

Ha elfogadjuk azt a korabeli ábrázolások sugallta tényt, hogy ennél jóval nagyobb eszközök is létezhettek, akkor érdemes lefolytatni egy gondolatkísérletet.

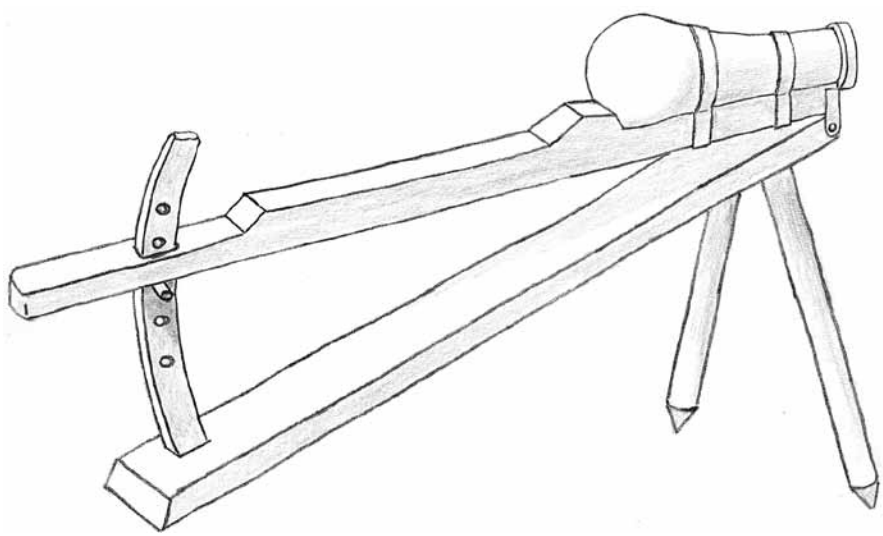
Tegyük fel, hogy létezett ágyú a Loshult-ágyú arányaival, de kétszeres méretben (600 mm hossz, 72 mm űrméret – ez még mindig nem egy óriás). Az ágyúhoz való lövedék is kétszer akkora volt, arányai a nagyítással nem változtak. Ebben az esetben, ha

[27] *Iványi* I. 19. o.
[28] Az English Royal Chamber és a Privy Wardrobe leltárai alapján. *Blair* 29. o.
[29] *Kinard* 33. o.
[30] Pl. *Compatano* 5. o.
[31] *Tittmann* 18. o.
[32] Uo.
[33] Tittmann alapján.

a lövedéket az egyszerűség kedvéért hengernek tekintem, az eredeti lövedék térfogata: $v_1 = r^2 \cdot \pi \cdot h$, ahol r a henger sugara, h a magassága. A kétszeresére növelt lövedék térfogata: $v_2 = (2r)^2 \cdot \pi \cdot 2h = 2^2 \cdot r^2 \cdot \pi \cdot 2h = 8r^2 \cdot \pi \cdot h$. A lövedék térfogata, tehát tömege a kétszeres mérettel nyolcszorosára változik. Ez 2 320–4 480 grammos vesszőket jelent.

Az előzőekben kifejtettem, hogy a Loshult-ágyúhoz hasonló méretű eszköz lövedékének tömege a számszeríjlövedék tömegéhez képest háromszoros. Ha ezt a fenti nyolcszoros szorzóval vesszük, az eredmény 24-szeres tömegnövekedés a számszeríj vesszejéhez képest.

Ez a lövedék jelentősen nagyobb energiát hordoz, mint a számszeríj lövedéke. A fegyver erejét tekintve tehát nem annyira a számszeríjnak, hanem a nyílvetőnek, a ballisztának lehetett az utódja. Legfontosabb előnye, hogy hasonló teljesítmény mellett a ballisztánál kisebb, könnyebben kezelhető- és mozgatható volt. (Hátránya az esetlegesen kisebb lőtávolság.) A nagyobb méretű eszközök igenis alkalmasak lehettek egy kapu bedöntésére (ahogy azt Milemete képén is láthatjuk) vagy éppen egy hajó oldalának bezúzására.

8. kép. A Loshult-ágyú állványon[34]

Általánosan elfogadott tény, hogy az angolok ágyúkat használtak 1346-ban Crécy-nél[35] és tíz évvel később Poitiers-nél.[36] Nem tudjuk, hogy pot de fer volt-e az alkalmazott ágyútípus, a hordozhatóságot tekintve ez a legősibb fajta ágyú erre mindenképpen alkalmas volt: a cső tömege a 12–15 kg-ot nem haladta meg.[37] Az egyszerű állvány sem lehetett ennél lényegesen nehezebb: tehát a „löveget” szükség esetén egy ember is tudta mozgatni.

Nincs arra adat, hogy hogyan használták csatában ezeket az ágyúkat. Tudjuk azonban, hogy az angolok számszeríj helyett inkább íjat alkalmaztak. Az angol hosszúíj azonban nem minden tekintetben tudta felvenni a versenyt a számszeríjjal, ráadásul használata nem is engedte meg, hogy mint azt, nehéz állópajzs mögül alkalmazzák. Ennek fényében

[34] Tittmann alapján.
[35] *Rázsó* 13. o., *Pauli* 22. o.
[36] *Pauli* 22. o.
[37] *Tittmann* 22. o.

az ágyú afféle „esélykiegyenlítőként” működhetett az íjászok és a számszeríjászok párviadalában.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tűzfegyverek lélektani hatását. Nyilván az angolok hasznára volt az ágyúk döreje, és az, hogy a támadó lovagok lovai ilyet még jó esélylyel nem hallottak, így megzavarodhattak, megvadulhattak. A mennydörgésszerű hangok bizonyára bátorságot öntöttek a saját csapatokba, és talán valamennyire az ellenséget is megfélemlítették.

Mint ahogy a balliszta egyes típusai alkalmasak voltak golyó alakú lövedék kijövésére, bizonyára ezek az első ágyúk is bírtak ilyen képességgel.[38] Ha elfogadjuk, hogy a korabeli illusztációk igyekeztek az ágyúkat jellemző környezetükben ábrázolni, akkor látnunk kell, hogy ezeknek a fegyvereknek a legfontosabb feladata a várostrom volt. A korai hivatkozások is egyértelműen ostromokhoz kötik az ágyú alkalmazását.[39]

Nem valószínű, hogy az első ágyúk legfeljebb néhány kilogrammos lövedékeivel hatékonyan lehetett volna rombolni a várfalakat: inkább meredek röppályán, a falak fölött átlőve pusztíthattak velük. Elképzelhető, hogy a kapu betörésében szerepet kapott ez az új ostromszer (5–10 cm-es deszka áttörésére már a pot de fer is alkalmas lehetett). Ami igazán árulkodó, az az, hogy a várak, városok leltáraiban is megjelenik az ágyú. Ez mindenképpen arra utal, hogy az új fegyvert hatékonynak tartották az ostromlók pusztítására. Ebben az időszakban még széles körben alkalmazták a hajítógépeket. A többszáz kilós köveket célba juttató szörnyetegek alkalmasak voltak az akkori várfalak rombolására. Elképzelhető, hogy a védők ágyúi ezek ellen is jó szolgálatot tettek.

A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a várakkal szinte párhuzamban, a hajókat is nagyon korán elkezdték felszerelni ezzel az új fegyverrel.[40] Valószínűleg a hajókon támasztott igények hatására fejlődött ki a hátultöltő kamrás ágyú, ugyanis a század végén már olyanokkal szerelik fel a hajókat.[41] Nagyon hasonlóakat használtak száz évvel később a dunai sajkákon is.

A hátultöltő lövegek külön típust jelentenek az abroncsos ágyúk között. Hajókon való alkalmazásuk arra utal, hogy a töltéshez nem tudták őket visszahúzni úgy, ahogy az a későbbi századok kötéllel fékezett hajóágyúinál gyakorlattá vált. Ennek oka egyaránt lehetett a szűk hely – a folyami naszádokon, a sajkákon ezért alkalmazták sokáig az ilyen fegyvereket – de egyszerűen az is, hogy különösebb módosítás nélkül átvették a szárazföldön megszokott ágyútalpakat, nem találtak még rá a hajókon alkalmazandó lafetta megfelelő formájára.

Ezek az ágyúk nem voltak különösebben nagy űrméretű fegyverek, de erejük minden bizonnyal elegendő volt a korabeli hajók palánkjainak átütésére. Lehetséges, hogy – mint a későbbi évszázadokban az gyakorlat volt – puha, már a lövéskor szilánkokra eső kőgolyókat használtak a vitorlák és a kötélzet pusztítására, de erre nézve nincs fellelhető leírás a birtokunkban. Mindenképpen előnyt jelentett a tengeri csatában egy olyan eszköz, amely képes volt messziről áttörni a hajótest borítását. A nehézség – ahogy a későbbi évszázadokban is – a célzással lehetett.

A lövegek terén az igazi áttörést – szó szerint is – a század végén megjelenő nagy méretű, kőgolyókat hajító kovácsoltvas mozsarak, a bombardák jelentették. Ez a fegyvertípus egy csapásra elavulttá tette a magas, vékony falakat, a csipkézett mellvédeket.

[38] *Kinard* 33. o. szerint 1324-ben Metznél vasgolyókat lövő ágyúkat alkalmaztak.
[39] *Pauli* 21. o.
[40] *Kinard* 33. o. szerint 1338-ban egy 25 font tömegű pot de fer-t helyeztek egy francia hajóra.
[41] Két ilyen, a XIV. sz. végére datált ágyú látható: *Clephan* 64. o.

A tüzérség szervezése

A cím megtévesztő: vizsgált korunkban tüzérség, mint fegyvernem, még nem létezett. Valószínű, hogy a tüzéreket – ahogy az ostromgépek kezelőit és készítőit – a „műszaki" csapatok közé sorolták. Annál is inkább így lehetett, mert ebben az időszakban még nem vált szét a tüzér és a szertüzér, a katona és az ágyúkészítő feladatköre.[42] A mai értelemben vett tüzér, mint a tüzérségi rendszereket működtető, speciálisan képzett katona, a középkorban ismeretlen fogalom volt. Minden ágyú egyedi termék volt, sajátos tulajdonságokkal, melyeket csak a készítője ismerhetett igazán. Ebben az időben tehát az harcolt az ágyúval, aki készítette. A „tüzérkedés" kifejezetten városi, céhes keretek között folytatott tevékenység volt: aki tudott harangot önteni, az ágyút is öntött, és egyben tüzérré vált, ha városát támadás érte, vagy elszegődött valamelyik nemes seregébe.[43]

A két szakma még a következő évszázadban sem vált el élesen egymástól. Erre utal a korabeli történetíró feljegyzése az oszmánoknak Konstantinápoly 1453-as ostromához óriás ágyút öntő magyar Orbán mesterről. A derék szertüzér a szultán kérdésére, hogy tud-e akkora ágyút önteni, ami a város falát lerombolja, így válaszolt: „Tudok csinálni olyan öntvényt, amekkora annak a kőnek a nagysága, amelyet mutatnak nekem, mert én a város falait pontosan ismerem. De nemcsak ezeket a falakat, hanem Babilon falait is, mint portömeget, úgy szétszórja az a kő, amely az én öntvényemből jön ki. Én az egész munkát szépen el fogom végezni, *de a lövést nem értem, sem fel nem állítom az ágyút*."[44] Tehát Orbán mester szükségét látta leszögezni, hogy ő kizárólag szertüzér, a tüzérkedéshez – a szokásostól eltérően – nem ért.

Korán felismervén az új fegyverben rejlő lehetőségeket, a korszak nagyhatalmai, de függetlenségre törekvő városai is, igyekeztek készleteket felhalmozni ágyúkból és a hozzájuk való lőszerekből. Fel sem merült azonban, hogy valamilyen szervezetet tartsanak fenn a kiszolgáló személyzet kinevelésére, biztosítására. Békeidőben a tüzér kovács volt, vagy harangot öntött.

Összefoglalás

A XIV. század elejére már rendelkezésre állt Európában a katonai célokra alkalmazható puskapor. Az első tűzfegyverek ebben az időben jelentek meg, de a század közepére Európa-szerte elterjedtek. Alkalmazásuk kezdetei kifejezetten ostromokhoz köthetők, de nagyon gyorsan alkalmazásra kerültek hajókon, majd a csatatereken is. Az első, nyilakat kilövő, kis teljesítményű lövegek a század végére várfalakat döntő óriásokká váltak. A kezdeti, nagy szaktudást, drága alapanyagot igénylő, bronzból készült fegyverek (legalábbis részben) átadták helyüket az olcsóbb, egyszerűbben elkészíthető kovácsoltvas mozsaraknak. Voltak szertárak, de nem volt tüzérségi szervezet: a céhes keretekbe tömörült szakemberek kezelték a saját maguk által készített ágyúkat.

A száz év alatt megvalósult fejlődés óriási volt: a század elején kósza híresztelések hallatszottak a mórok és a tatárok tűzfegyvereiről, a század végén ostrom, csata, tengeri ütközet elképzelhetetlen volt az ágyúk döreje nélkül. A puskapor átalakította a hadviselést, megváltoztatta a várak képét. Az ágyú a várleltárak elengedhetetlen részévé, a hadihajók legfontosabb fegyverévé, és a csatatérek állandó szereplőjévé vált.

[42] *Iványi* I. 15. o.
[43] *Iványi* I. 15. o.
[44] Uő IV. 399. o.

Bibliográfia a jegyzetekben alkalmazott rövidítésekkel

Aitchison	*Aitchison, Leslie:* A History of Metals. London, 1960.
Biringuccio	*Biringuccio, Vanoccio* (Ford. szerk.: *Cyril Stanley Smith – Martha Teach Gnudi*): The Pirotechnia of Vannoccio Biringuccio – The Classic Sixteenth-Century Treatise on Metals and Metallurgy. New York, 2005.
Blair	*Blair, Claude:* Pollard's History of Firearms. Feltham, 1973.
Clephan	*Clephan, Coltman:* The Ordnance of Fourteenth and Fifteenth Centuries. *Archeological Journal,* LXVIII. (1911).
Compatano	*Compatano, Frank E.:* Age of Great Guns. Harrisburg, 1965.
Dollezcek	*Dolleczek, Anton:* Österreichischen Artillerie. Wien, 1887.
ffoulkes	*ffoulkes, Charles:* The Gun-Founders in England. London, 1969.
Iványi I.	*Dr. Iványi Béla:* A tüzérség története. 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények,* XXVII. (1926) 1. sz.
Iványi IV.	*Dr. Iványi Béla:* A tüzérség története. 4. rész. *Hadtörténelmi Közlemények,* XXVII. (1926) 4. sz.
Kinard	*Kinard, Jeff:* Artillery: An Illustrated History of Its Impact. Santa Barbara, California, 2007.
Máthé	*Máthé János, id.:* A magyarhermányi vasgyártás története. *Acta Siculica,* 1996.
Pauli	*Pauli, Roger:* Firearms: The Life Story of a Technology. http://books.google.co.in/books?id=izGOfMdSm2IC&printsec=frontcover-&hl=hu#v=onepage&q&f=false (letöltés: 2012. 06. 21.).
Rázsó	*Dr. Rázsó Gyula:* Néhány gondolat a tüzérség születéséről és történelmi szerepéről. In: A magyar tüzérség kialakulása és fejlődése. Az 1991. november 27-én hasonló címen a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián megtartott konferencia kiadott anyaga.
Tittmann	*Tittmann, Wilfried:* Die Eltzer Büchsenpfeile von 1331/3. Korrigierte Fassung mit einem Nachtrag (Stand 2011) (Teil 1: Erstpublikation in „Waffen- und Kostümkunde, 36. Jg. 1994, S. 117–128). http://www.ruhr-uni-bochum.de/technikhist/tittmann/7%20Buechsenpfeile%20kurz.pdf (letöltés: 2012. 06. 21.).

CS. KOTTRA GYÖRGYI

DÖGLÖTT AKTA
Lezáratlan nyomozás egy honvédzászló ügyében

Döglött aktának (cold case) a rendőri szakzsargon azokat az ügyeket nevezi, amelyek lezáratlanok maradtak. Ezeket időről időre tejfeles szájú vagy unatkozó nyomozók előveszik, és az új nyomozati technikák fényében újra vizsgálják az eseteket. A múzeumok gyűjteményeiben számos ilyen „nemtudomhogymi," „nemtudomhogykerültide" tárgy található. Ilyen a múzeumunk zászlógyűjteményében 98.1/Zl., illetve 98.2.Zl. leltári számon bejegyzett és „0.," avagy nemzetőr típusú honvédzászlóként többszörösen publikált tárgyak esete is. Nyissuk fel hát ismét a régi aktát és kezdjük újra a nyomozást.

Az előzmények, avagy az első eset

1932 áprilisában a m. kir. Hadimúzeum igen értékes ajándékot kapott Tarcher Félix svájci magyar követtől. A nemzeti színű zászló, feliratának tanúsága szerint, az 1848 júniusában, Pozsonyban alakult 4. honvédzászlóaljé volt. A zászlóalj 1848 augusztus végétől novemberig a déli, december közepétől az 1849. augusztus 18-i dévai fegyverletételig az erdélyi hadszíntéren szolgált. A hagyomány szerint a zászlóalj a kapitulációkor a zászlaját elrejtette. Maga Tarcher a zászlót Svájcban vásárolta meg a múzeum számára. A múzeum vezetése bizonyára nagyon megörült a ritka fogásnak, és anélkül, hogy bármiféle komolyabb vizsgálatot folytattak volna – ami az adott technikai feltételek mellett egyébként sem volt volna lehetséges –, és tudomásul véve, hogy egy lappangó zászló került elő, annak rendje és módja szerint nyilvántartásba vetette, és az 1937-ben megnyílt állandó kiállítás 48-as egységébe, pontosan a VII. teremben állíttatta ki.

A zászló további sorsa homályba vész. Valószínűleg a többi zászlóval együtt evakuálták, de az 1948-as zászlóvisszaadáskor már nem volt az anyagban, tehát eltűntnek nyilvánították. A múzeum birtokában csak egy gyatra minőségű fotó maradt a zászló feliratos oldaláról. A későbbi írásokban a zászló besorolt a „nem szabályszerű" honvédzászlók változatos táborába és csendesen elfelejtődött volna, ha Kerekes Zoltán a 48-as zászlókról írt nagy tanulmányában[1] föl nem idézi. Kerekes, abból kiindulva, hogy a zászlóaljnak nem szabályszerű, hanem nemzeti színű zászlaja volt, a birtokában lévő fénykép alapján egyértelműen hitelesnek ismerte el a zászlót, pontosabban a fényképet használta bizonyítékul az egyébként semmilyen leírással vagy dokumentummal nem adatolható darab azonosítására.

A második eset

1997 késő őszén, a készülő, nagy 48-as kiállítás hírére, egy fiatalember két negyvennyolcasnak mondott zászlót hozott a múzeumba és, jelképes összegért, megvételre ajánlotta azokat. Elmondása szerint mindkét zászlót, amelyek egy nagy, nemzeti színű zászlóba voltak betekerve, a 80-as évek elején Svájcban, a genfi bolhapiacon vásárolta. A muzeológus nem akart hinni a szemének: a zászlók előlapja tökéletesen megegyezett azzal a fényképpel, melyet a 4. zászlóalj zászlajáról ismert, csak a számok különböztek. Az egyikre a 3., a másikra az 5. honvédzászlóalj feliratot hímezték. Eladdig nem ismert hátoldalukra olajágakkal övezett, koronás magyar címert festettek.

[1] *Kerekes Zoltán:* Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények,* XIX.. (Új folyam) 1972. 293–295. o.

A kérdés csak az volt, hogy eredetiek-e a zászlók. Mindig is gyanakvó voltam a váratlanul, jeles események kerek évfordulóin előbukkanó nemzeti ereklyékkel szemben, és ez a gyanakvás az évek során egyre erősödött. Így ismét kézbe vettem a lezáratlan aktát, de immár a korszerű vizsgálati módszereket is segítségül híva.

A corpus delicti

Morfológiailag vizsgálva a zászlók egyértelműen kortársak. Méretük 116,5×151 cm. Kétlaposak, kézzel varrottak. Anyaguk selyem. A piros és fehér szél atlaszkötésű, zöld szél sávolykötésű. Az atlaszkötésű selyem gyakori a 48-as zászlók esetében, a sávolykötésű selyem inkább a kortárs egyházi zászlók, illetve a zászlószalagok alapanyagaként ismert. A hímzés ezüst szállal készült domborhímzés. A kurzív betűk gyakoriak a 48-as zászlószalagokon. Bár a zászlóalj szó gyakrabban volt „ll" plusz j-vel írva rajtuk, az egy „l"-es írásmód is előfordult. A zászló hátoldalán az annak teljes szélességét kitöltő címer a 48-ban gyakran használt pólyás változat. A kissé laposra sikeredett korona inkább az osztrák főhercegi, mint a magyar szent koronára emlékeztet, de ez a szabályszerű „B" típusúnak nevezett zászlók esetében is jellemző. A címer pajzsrésze nem az anyagra, hanem utólag bevarrott papírra festett, ez is ismert gyakorlat volt a korszakban. A címerek aranyozása ránézésre és tapintásra nagyon hasonlít a Bécsi Légió pontosan adatolható zászlaján lévőhöz. Az egyetlen szokatlan megoldás a zászlókon a mind a négy oldalon körbefutó, nemzeti színű zsinórszegély, ami miatt valójában nem dönthető el pontosan, hogy melyik oldal volt a zászlók elő-, illetve hátlapja.[2] Ez a tény kissé elgondolkodtató, mivel ezzel a megoldás a meglévő zászlókról nem ismert.[3] Az így – ránézésre – kimondható hitelesség azonban távolról sem nyugtatott meg, ezért felkértük néhai Török Klára textil-restaurátort, aki megelőzőleg a két szabályszerű zászlótípus anyagvizsgálatát is végezte, hogy hasonlítsa össze azok festékanyagát (ha úgy tetszik végezzen DNS-vizsgálatot) a két felbukkant zászlón. Az elvégzett vizsgálat[4] megállapította, hogy a zászlók festékanyaga megegyezik a szabályszerű „B" típusú zászlók festékével, így ha nem is száz, de kilencvenkilenc százalékban bizonyosan kortársak. Azért az egy, vagy inkább fél százalék bizonytalanság, mert az adott festéket még egy-két év múlva is használhatták, de ez a hibahatár olyan kicsi, hogy eltekinthetünk tőle.

[2] Hagyomány szerint a feliratos oldalt tekintjük előlapnak.

[3] Lehetséges azonban, hogy az amúgy nem túl jó állapotú zászlók foszló széleit e megoldással próbálták jótét lelkek megmenteni.

[4] Sajnálatos, hogy Török Klárát korai halála megakadályozta kutatása eredményeinek közzétételében, így csak szóbeli közlésére hivatkozhatom.

Ki, mikor, miért és hogyan?

Ha tehát a zászlók eredetiek, akkor maradnak a fenti kérdések. A „ki?" esetében, vagyis hogy ki rendel(tet)te el a gyártatást, és ki gyártotta, itt is fennáll az a 48-as zászlók kutatásakor megkerülhetetlen probléma, hogy csak a nemzetőr zászlókra vonatkozólag létezik írásban fennmaradt, hivatalos rendelet. A szabályszerű honvédzászlókra vonatkozólag rendelet még nem került elő, csak hosszabb-rövidebb utalások. Tervezésük és gyártásuk körülményei sem teljesen tisztázottak. A nem szabályszerű honvédzászlók esetében is csak elszórt adataink vannak.

Zászlóink esetében a kérdés megválaszolására, ha nem is közvetlen, de közvetett bizonyítékokat feltételezhetünk. A zászlók nyilvánvalóan egy sorozathoz tartoztak, egy időben, egy műhelyben készültek, vélhetőleg Pest-Budán. Külső jegyeik alapján a korai nemzetőr, vagy toborzó zászlók típusához tartoznak. A kiállítás építése alatt folytatott megbeszélések során, amelyek tárgya az volt, hogy – mivel az anyagvizsgálat még nem készült el, és gyanakvásom az égbe szállt – egyáltalán kikerüljön-e valamelyik zászló a kiállításra, Kedves Gyulával és Hermann Róberttel arra a megállapodásra jutottunk, hogy, a zászlók eredetiségét feltételezve, talán az első tíz önkéntes honvédzászlóalj szervezésekor, valamikor 48 májusában határoztatott el egységes zászló elkészíttetése, nehogy az az eset álljon elő, ami a nemzetőrség esetében történt, amikor is ahány zászlóalj szerveződött, annyiféle zászlóval csúfoskodott. Legyártattak tehát valamennyit, nem tudható, hogy mennyit, de időközben, talán magában Batthyányban merült fel a gondolat, hogy az állandó hadsereg magjának szánt zászlóaljaknak az állandó, azaz cs. kir. hadseregéihez hasonló zászlókat kellene kapniok. Így az elkészült zászlók talonba kerültek és helyettük a jól ismert, szabályszerű zászlókat kezdték gyártatni és kiadni.

A „ki?, mikor? és miért?" kérdésekre tehát hipotetikus válaszunk már volt és van. Maradt a „hogyan?" kérdés egy újabb „miért"-tel kiegészítve, azaz miért ez a három zászló maradt fenn, és hogyan kerültek Svájcba. Bonyolítja a dolgot, hogy sem a 3., sem az 5. zászlóalj nem használt ilyen zászlót, az bizonyos. A 3. honvédzászlóaljnak ugyan két zászlója is volt, az egyik az alakulat júniusi felállításakor, Szeged városától kapott országcímeres, nemzeti színű selyemzászló, a másik a '48 októberében Óbecsén felszentelt és a kormánytól kapott szabályszerű. Az első akár lehetne a mi zászlónk is, de azt a fegyverletételkor elégették, a szabályszerűt viszont (amit nem szerettek) átadták a cári csapatoknak. A Győrött toborzott 5. zászlóalj csak 1849 tavaszán kapott zászlót, de – ismerve Kossuth és Szemere erőfeszítéseit, hogy a csapatoknál szabályszerűleg készített zászlók legyenek – vélhetőleg olyat is kaptak. Ezt a zászlót a fegyverletételkor megmentették és a háború előtt a győri múzeum tulajdonában volt, ahol a hadi események áldozata lett. Így ez sem a mi zászlónk.

A 4. honvédzászlóalj zászlaja kerülhetett éppen Svájcba, hiszen ott majdnem a teljes magyar emigráció megfordult, ráadásul Glós Sándor Hugó honvéd őrnagy, a zászlóalj utolsó parancsnoka is emigrált, de már 1850-ben hazatért, éspedig úgy hogy a zászlóaljnak a marosvásárhelyi nőktől kapott zászlószalagját megmentette. Akkor miért nem mentette meg a zászlót is? És miért hagyta volna Kossuth, vagy akármely illetékes vezető, hogy pont a 4. honvédzászlóaljnak legyen nem szabályszerű zászlaja?

Válaszolhatunk persze a „hogyan?" kérdésre azzal is, hogy valaki összecsomagolta a zászlókat és kivitte magával, de akkor újra felmerül, hogy vajon ki, és miért csak ezt a hármat? És hogy-hogy ennyi ideig lappangtak? Ráadásul szétválasztva!

Összefoglalva tehát: nyomozásunk ismételten eredménytelen maradt, az ügy marad a döglött akták között. Reméljük, hogy tíz, ötven vagy száz év múlva megint csak felnyitják és újraindul a nyomozás, hiszen ez az ügy sosem évül el.

DOMOKOS GYÖRGY

BEBÖRTÖNZÖTT SIKKASZTÓBÓL VÁRPARANCSNOK*
Joseph Priami kinevezése Pozsony parancsnokának, 1663

1663. szeptember 27-én dél körül a védősereg életben maradt tagjai kivonultak a feladott Érsekújvárról,[1] a törökök pedig birtokba vették a hosszú ostrommal megszerzett erősséget. Érsekújvár az oszmánok magyarországi hódításai során utolsóként felállított vilajet központja lett. A Bécs előterének védelmében fontos szerepet játszó vár elvesztése nagy riadalmat okozott a Habsburgok katonai és politikai vezetésében, és egy sor azonnali védelmi intézkedést vont maga után.[2] Mindenekelőtt még több katonát küldtek a Csallóközt az érsekújvári ostrom kezdete óta védő csapatokhoz, és lázasan igyekeztek a környező várakat megerősíteni, védhető állapotba hozni. A katonai helyzetet tovább súlyosbította, hogy a téli szállásra vonuló török sereg előbb október 12-én Nyitrát, november 1-jén pedig Lévát vette be, mely napon, majd egy hónapi kitartás után, Nógrád védői is feladták a küzdelmet.

Az új stratégiai helyzetben a bécsi hadvezetés elsődlegesen azon pontok megerősítésére törekedett, amelyek megakadályozhatták a török csapatok áttörését Bécs irányába.[3] Ha ránézünk a terület vízrajzi térképére,[4] jól látszik, hogy mindenekelőtt a Vág vonalát kellett őrizni, amelynek egyik kulcspozíciója a Vág és az északi Duna-ág összefolyásánál épült, négybástyás gutai palánkerődítmény,[5] továbbá Sempte, Galgóc és Sellye. A török azonban ez utóbbiak ellen is támadásokat indított, ám míg Sempte kiállta azt,[6] Galgóc a második kísérletre az ellenség kezére került.[7]

Az a terület azonban, amelyet a mondott várak őriztek, meglehetősen vizenyős volt, ami nagyobb seregtestek mozgását jelentősen akadályozta. Ugyanez állt magára a Csallóközre is, amelyet ennek ellenére a török könnyűlovasság be tudott száguldani, miként az többször is megtörtént akkor és a későbbiekben is.[8] A nehezen járható területek megkerülésére két út kínálkozott, északon, illetve délen. Délen azonban át kellett kelni a Dunán, s a partváltás mindig is veszélyes vállalkozásnak számított, továbbá ott Komárom veszélyeztette a törökök mozgását. S ha ezt valahogy ki is tudták volna iktatni, mögötte ott állt Győr immár évtizede folyamatosan épített erőssége, amely fedezte a Hanság és a Szigetköz között húzódó szárazulatot.[9]

* Itt szeretném megköszönni Dr. Fazekas István bécsi levéltári delegátus kollégám önzetlen és sokrétű segítségét, mellyel hozzájárult jelen tanulmány elkészítéséhez.

[1] A feladás pontos idejére lásd: ÖStA KA AFA 1663/9/113c.

[2] Ausgewaehlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall. Hrsg. von der Direktion des K. und K. Kriegs-Archivs. Bearbeitet von *Alois Veltzé*. Bd. II. Wien–Leipzig, 1899. 406–407.

[3] Ugyanakkor parancsot küldtek Souches tábornoknak, hogy szállja meg a Morvaországba vezető szorosokat. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 327. Reg. 1663. fol. 208r. No. 126. szept. 29.

[4] Hadtörténelmi Térképtár, B IX b 255.

[5] ÖStA KA AFA 1663/12/4c, uo. FHKA HKA HF Prot. Bd. 871. Reg. 1663. fol. 477v–478r. okt. 11. Alaprajzát lásd: uo. KA Kartensammlung K VII k 198–200 (datálását megadja felirata, miszerint eredetileg az ÖStA KA HKR Akt. 1663 Okt. No. 39. Exp. jelzetű irathoz tartozott; az iratot kiselejtezték).

[6] ÖStA KA AFA 1663/9/9, 9a, 19.

[7] ÖStA KA AFA 1663/9/54, ill. uo. HKR Prot. Bd. 327. Reg. 1663. fol. 242v. No. 89. okt. 18.

[8] Lásd pl. ÖStA KA AFA 1663/9/43, 126. Ez utóbbi dokumentum arról tudósít, hogy egy 7 000 fős török–tatár lovascsapat tart a Duna bal partján Pozsony felé.

[9] Ennek jelentőségére Kelenik József több előadásában is rávilágított. Győr fontosságát mi sem mutatja jobban, minthogy még az érsekújvári ostrom közben is pénzt utaltak építésére. ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 871. Reg. 1663. fol. 423v. szept. 15.

A törökök számára elvben a jóval északabbra fekvő Nyitráról elérhetővé vált a Vág felső folyásának kevésbé vízjárta vidéke,[10] ahonnan délnek fordulva, a Kárpátok déli lábánál viszonylag jobb terepen lehetett volna előrenyomulni. Ennek az útnak a végén áll Pozsony vára, amelyet azonban teljesen elavult védművei alkalmatlanná tettek a törökök feltartóztatására. Nem véletlen tehát, hogy épp akkor bukkant fel egy igen komoly tervezet a pozsonyi vár megerősítésére. Ám nem csak egy esetleges török támadás feltartóztatása miatt vált szükségessé Pozsony kiépítése. A vár és a város elsődleges utánpótlási központként is fontos szerepet kapott a hadműveletekben. Az örökös tartományokból érkező szállítmányokat a Dunán könnyedén el lehetett juttatni Pozsonyba,[11] ahol számos vízimalom, tovább több sütöde is működött.[12]

A pozsonyi vár és város korszerű védőövvel történő megerősítése tehát a hadi helyzetből egyértelműen következett. Az első konkrét lépés 1663 júliusának közepe táján történt, amikor erdődi Pálffy Miklós gróf, Pozsony vármegye főispánja és a pozsonyi vár kapitánya,[13] valamint Zichy István gróf, a Magyar Kamara elnöke, kérést intézett az Udvari Haditanácshoz, hogy Jacob von Holst hadmérnök-ezredes[14] foglalkozzék Pozsony védelmének kérdésével.[15] A Haditanács is észszerűnek gondolta ezt, mert július 24-én utasította Montecuccolit, hogy 150 főnyi helyőrséget helyezzen a várba, valamint hogy Holst készítsen tervezetet, hogyan lehetne Pozsonyt védhető állapotba hozni.[16]

Azt gondolhatnánk, innentől semmi érdekes nem történt, Holst elkészítette a terveket, és elkezdődött a szokásos pénzhiányos, csigalassúságú építkezés. Nos, természetesen egyik sem következett be. Lippay esztergomi érsek ugyan augusztus 9-én arról számolt be a Magyar Kamarának, hogy Holst megérkezett a helyszínre és nem csak az erődítményekkel, hanem egy hajóhíd építésével is foglalatoskodik,[17] ugyanakkor azonban Montecuccoli azt írta a Haditanácsnak, hogy „Der Obriste Holst Habe die Schütt Zwar recognoscirt, aber wegen Verfertigung einer brukhen Zur Correspondenz *vnpracticirlich* befunden"[18] – amit tapasztalt hadmérnökről így leírva látni több mint érdekes. A „büntetés" nem is maradt el, mivel Montecuccoli nemsokára a Vághoz küldte Holstot.[19] Később még említik ugyan, hogy a Pozsonynál épülő sáncokról jelent,[20] ám a vár és város erődítési terveit végül másvalaki készítette el.

Az új személy kijelölése sem ment egyszerűen. Montecuccoli csaknem egy hónapon át nem kapott konkrét parancsot Pozsonnyal kapcsolatban, csupán annyit írtak neki, figyeljen a várra, és helyezzen oda őrséget.[21] Kétségtelen, volt baja elég, hiszen csekély számú seregével nem támadhatta meg az Érsekújvárat ostromló törököket, csupán a Csallóköz védelmére szorítkozhatott. Szeptember 16-án azonban Pálffy Miklós azzal a javas-

[10] Nagyszombati polgárok már szeptember 24-én jelentették Pozsonyban Johann Sporknak, hogy a törökök hidat vertek a Vágon és Nagyszombat felé nyomulnak. ÖStA KA AFA 1663/9/104.

[11] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 871. Reg. 1663. fol. 451r. szept. 26.

[12] Lásd erre ÖStA KA AFA 1663/9/25. szept. 6. Johann Syber jelentése Montecuccolinak utánpótlási kérdésekről.

[13] E tisztségeit 1654. jan. 25. és 1679 között töltötte be. *Fallenbüchl Zoltán*: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Budapest, 2002. 227. o.

[14] Személyére nézve lásd: *Domokos György*: Hadmérnöki vita Szatmárról a XVII. század második felében. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 4. sz. 1059–1071. o., *Domokos György – Hausner Gábor*: Zrínyi-Újvár és ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: *G. Etényi Nóra* és *Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 241–264. o.

[15] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 325. Exp. 1663. fol. 275r. No. 77. júl.

[16] Uo. Bd. 327. Reg. 1663. fol. 138r. No. 111. júl. 24.

[17] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 325. Exp. 1663. fol. 294v–295r. aug. 9.

[18] Uo. fol. 314v. No. 20. aug.

[19] Uo. fol. 320v. No. 95. aug.

[20] Uo. fol. 377v. No. 11. okt.

[21] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 327. Reg. 1663. fol. 169v. No. 80. aug. 29., fol. 182r–v. No. 24. szept. 4., fol. 184r. No. 33. szept. 6., fol. 186r. No. 37. szept. 7. stb.

lattal állt elő, hogy Joseph Priami ezredest nevezzék ki a várőrséget adó csapatok élére, és kérte Montecuccolit, hogy eszközölje ki ehhez az uralkodó hozzájárulását.[22]

Az nem derül ki az iratból, vajon Pálffy tisztában volt-e Priami szakmai és erkölcsi előéletével. Az előbbi szempontból semmiképp sem lehetett ellene kifogás, s erről, erődépítészi tevékenységéről, szerencsére, bőséges információkkal rendelkezünk. Az erre vonatkozó iratokat maga Priami gyűjtötte össze és másolta le, hogy igazolja az uralkodó érdekében korábban végzett tevékenységét, s velük kívánta bizonyítani, hogy alkalmas a prágai erődítéseket korábban irányító és időközben elhalálozott Pieroni hadmérnök posztjának betöltésére.

Ezek szerint már 1646-ban, Tabor várparancsnokaként, annak kiépítésében szerzett érdemeket, s az uralkodó dicsérettel illette tevékenységét.[23] 1649-ben ezredparancsnoka, mint tapasztalt és jól képzett tisztet, alkalmasnak találta, hogy néhány, a svédek által a vesztfáliai béke után kiürített erősséget megvizsgáljon, azokról tervrajzot készítsen és tegyen javaslatot az uralkodónak megerődítésükre és felszerelésükre.[24] 1652-ben Prága építésénél dolgozott, melyről az uralkodó parancsa szerint rajzban és írásban jelentést kellett tennie.[25] 1656. szeptember 16-án III. Ferdinánd kinevezte őt a Prága erődítését felügyelő biztosok közé, s utasította, hogy készítse el a védművek tervrajzát.[26]

Priami ezredes erkölcsi előélete már korántsem volt oly fényes, mint katonai karrierje. Csak néhány esztendőre visszatekintve[27] is érdekes dolgokat olvashatunk róla, amelyekről valahogy elfelejtett említést tenni, midőn saját alkalmasságát bizonygatta az uralkodónak. 1659-ben például 7 500 forint foglalópénzt vett fel, hogy 500 katonát toborozzon.[28] Priami ugyan felfogadott valamennyi embert, ám nem használta fel a teljes összeget. Az Udvari Kamarának több mint egy év múlva tűnt fel, hogy valami nincs rendben, és 1660 márciusában a Haditanácshoz fordult információért, valójában hány embernek fizetett Priami.[29] Ezt követően az uralkodó szólította fel, hogy számoljon el a felvett foglalópénzzel.[30] Priami be is nyújtott valami elszámolást,[31] de a később is zajló procedúrából egyértelműen látszik, hogy nem győzte meg a Kamarát. Olyannyira nem, hogy a Kamara folyamatosan küldte megkereséseit a Haditanácsnak, mondják meg végre, milyen intézkedések történtek arra nézve, hogy Priami visszafizesse a fel nem használt pénzt, 3 877 forint 22 krajcárt.[32] Priami azután 1661 júniusában maga kért vizsgálatot maga ellen, amiben az is közrejátszhatott, hogy már végrehajtást foganatosítottak ellene, s így egy füst alatt annak felfüggesztését is el akarta érni. Pechjére azonban pont az ellenkezője történt, a Kamara közölte, hogy két hete van az összeg visszafizetésére, utána nincs halogatás, megkezdik a végrehajtást.[33] Természetesen Priaminak esze ágában sem volt fizetni, s furcsa módon az Udvari Kamara a Cseh Kamarához augusztus 7-én intézett levelében még

[22] ÖStA KA AFA 1663/9/ad 65. fol. 186r.

[23] ÖStA KA HKR Akten 1661 Juli No. 66. Exp. sf. III. Ferdinánd Priaminak, 1646. jún. 9., illetve Lipót főherceg Priaminak, 1646. febr. 23.

[24] Uo. Don Innocentius Conti Priaminak, 1649. nov. 20.

[25] Uo. A Haditanács Priami alezredesnek, 1652. aug. 22.

[26] Uo. III. Ferdinánd Priaminak, 1656. szept. 16. és 18.

[27] Természetesen arra itt nincs lehetőség, hogy Priami teljes életpályáját megrajzoljam, célom csupán annyi, hogy valamelyest bemutassam viselt dolgait.

[28] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 320-2. Reg. 1659. fol. 75v. No. 29. ápr. 7.

[29] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 321. Exp. 1660. fol. 148r. No. 14. ápr. (a Kamara átirata márc. 13-án kelt).

[30] Uo. fol. 220r. jún. 12.

[31] Uo. fol. 302r. No. 36. aug.

[32] Uo. fol. 429v–430v. nov. 26. (a megkeresés nov. 12-én kelt), ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 854. Exp. 1660. fol. 621r–v. nov. 29., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 321. Exp. 1660. fol. 526r–v. dec. 7. (a megkeresés nov. 29-én kelt), ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 861. Exp. 1661. fol. 89v. febr. 11.

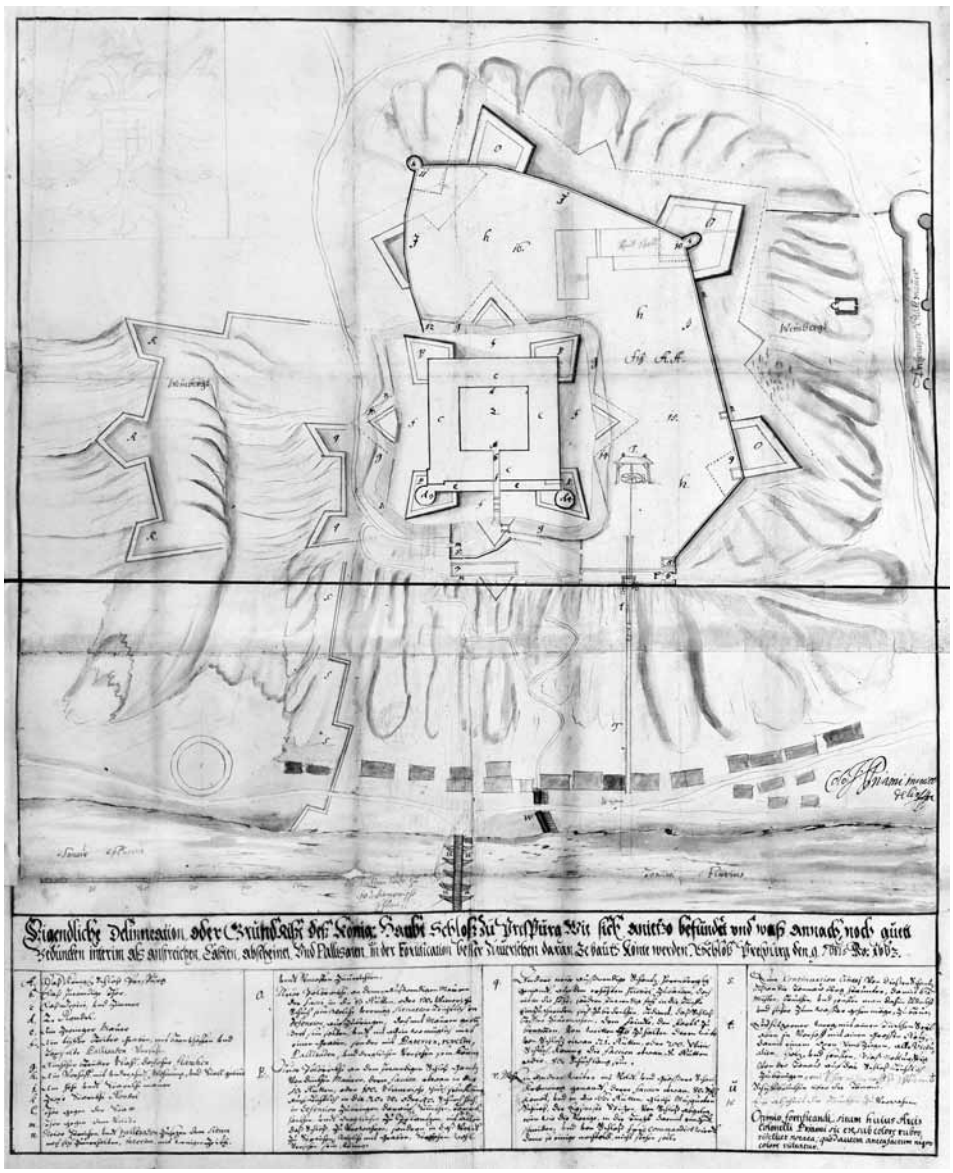
[33] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 861. Exp. 1661. fol. 431v–414r. jún. 13. Ebből a bejegyzésből derül ki, hogy 500 helyett csak 226 főt fogadott fel.

mindig engedékeny hangnemben beszélt az adósságról.[34] Két hét múlva azonban már igen határozottan írtak a Haditanácsnak, illetve az alsó-ausztriai kormányszerveknek, jelezve, hogy a kiküldött vizsgálóbizottság bűnösnek találta Priamit, s egyben követelve, hogy zárják börtönbe Priamit mindaddig, amíg adósságát vissza nem fizeti.[35] A Haditanács reakciója is több mint érdekes, mivel augusztus 25-én közölték, hogy nekik már nincs semmiféle fennhatóságuk Priami felett, mivel az uralkodó elbocsájtotta a katonai szolgálatból.[36] Ennek ellenére mégis megtörtént Priami bebörtönzése, de szeptember 5-én már azért folyamodott, hogy bocsássák szabadon. Erről persze a Kamara hallani sem akart,[37] sőt egy pár héttel későbbi, hasonló tartalmú bejegyzésből kiderül, hogy a hiánya a foglaló-, zsold- és élelmezési pénzeknél összességében több mint 20 000 forintra rúgott.[38] Hogy meddig kellett rács mögött maradnia, s hogy valójában megfizette-e adósságát, az már nem derül ki a forrásokból.[39]

Priami persze nem csak zsoldpénzt sikkasztott, vendégként sem bizonyult valami tisztességesnek. Példa erre az Arany Sas fogadó pórul járt gazdája, egy bizonyos Thomas Wider, akinek Priami 199 forinttal maradt adósa.[40]

Priami ezredében sem mentek rendben a dolgok. 1660-ban, midőn a hadigazdálkodás ésszerűsítéséről folyt a tanácskozás, Priami egységét hozták fel negatív példaként, mint ahol az ezredtörzs túl nagy, és a *prima plana* legénységében több a tiszt, mint a közlegény.[41] Később tisztjei panaszkodtak a Haditanácsnál zsoldhátralékaik miatt, amely ügyből terjedelmes akta keletkezett.[42] Priami persze nem hagyta magát, egy hét múlva ő is felterjesztette elszámolásait, és kérte a szerinte hamis vádak elejtését, továbbá az alaptalanul vádaskodók börtönbüntetését.[43] Néhány hónap múlva az uralkodó ebben az ügyben ártatlannak nyilvánította Priamit, és parancsában kikötötte, hogy „die bißhero Zwischen ihme vnd dessen Reg[imen]ts officiern vorgangene disgusti in vergessenheit stellen, keinen d[as] geringste entgelten lassen oder rach vornemben".[44] Feltehető, hogy ebbe a tisztek nem akartak belenyugodni, mert amikor az ezredet az örökös tartományokba vezényelték, lázadás tört ki.[45] A hadvezetést érthetően nyugtalanította a dolog, ezért biztosokat küldtek az események kivizsgálására,[46] miközben maga Priami is szabadkozó levelet küldött a Haditanácsnak.[47] A helyzet azonban valóban komolyra fordult, mivel az uralkodó addigra már parancsot adott Priami letartóztatására és eljárás alá vonására, nyilván a foglalópénzek imént leírt elsikkasztása miatt. Így tehát midőn Priami lázadozó katonái elől menekülve belefutott egy másik, épp arra vonuló ezredbe, a náluk tartózkodó

[34] Uo. Bd. 863. Reg. 1661. fol. 408r. aug. 7.
[35] Uo. fol. 440r. aug. 23., fol. 441r. aug. 29.
[36] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. fol. 366r. aug. 25. Ez a védekezés később is elhangzott: uo. Bd. 325. Exp. 1662. fol. 170v–171r. máj. 19.
[37] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 861. Exp. 1661. fol. 583r. szept. 5., uo. Bd. 863. Reg. 1661. fol. 483r. szept. 26., fol. 497r. okt. 1.
[38] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 861. Exp. 1661. fol. 608r–v. szept. 24., uo. Bd. 863. Reg. 1661. fol. 483r. szept. 26.
[39] Az utolsó bejegyzés, midőn elbocsájtásáért folyamodott, 1661 decemberében kelt. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. fol. 545r. No. 111.
[40] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 321. Exp. 1660. fol. 131v. ápr. 10., fol. 151v. No. 42. ápr.
[41] Uo. fol. 28r. No. 77. jan. 21. után.
[42] Uo. fol. 39r–40v. febr. 7.
[43] Uo. fol. 45r. febr. 14.
[44] Uo. fol. 220r. jún. 12.
[45] Uo. fol. 306v. No. 47. aug.
[46] Uo. fol. 314r–v. No. 75. aug., fol. 316v. No. 91. aug., fol. 332r. No. 28. szept. (az irat aug. 31-én kelt).
[47] Uo. fol. 328r–v. No. 4. szept.

1. kép

főhadbiztos, aki már értesült a császári parancsról, elfogatta.[48] Hogy ekkor (is) lecsukták-e, nem derül ki az iratokból.

S ha mindez nem lenne elég, Priami keményen elbánt ezredtitkárával is, minden bizonnyal azért, mert az a Haditanácshoz fordult elöljárója vele szemben fennálló 500 forintnyi tartozása miatt, s mert a Haditanács a hátralékot Priami lisznai uradalmában akarta behajtatni.[49] Priami ugyanis bebörtönözte a titkárt, egy bizonyos Johann Klinget,[50] aki azután feltehetően úgy szabadult ki, hogy feltárta a Kamara előtt, miféle csalásokat követett el az ezredes.[51] Priami most sem hagyta annyiban a dolgot, tiltakozott a titkár szabadon bocsájtása ellen, és javasolta, hogy Klinget „in bandt vnd Eyßen Hier in Stadtgraben, oder auf ein Hung[arischen] Granitz Hauß Zuuerschaffen".[52] Hogy tiltakozásának hatására történt-e, vagy egyszerűen a Kamara nem óhajtott a kérdéssel foglalkozni, nem tudható, mindenesetre közölték a titkárral, hogy jogi úton keresse igazát.[53]

Nos, ilyen előélet után 1663 júniusában egyszer csak azt olvashatjuk, hogy Montecuccoli javasolta a Haditanácsnak, Priamit küldjék Győrbe, bár az nem derül ki, milyen feladattal.[54] Hogy ekkor már újból katonai szolgálatba lépett-e, azt nem tudjuk, de mindenesetre érdekes, hogy rögvest pénzt kért a felszerelésére.[55] Szeptemberben azonban már bizonyosan a hadsereg kötelékébe tartozott, mivel akkor már konkrét feladattal, a Csallóköz felderítésével bízták meg,[56] mégpedig épp az a Pálffy Miklós, aki a korábban már említett javaslatot tette Montecuccolinak, miszerint érje el, hogy császár nevezze ki Priamit a pozsonyi vár őrségét adó tiroli csapatok ezredesének.[57]

Semmi meglepő nincs abban, hogy Pálffy szinte nyíltan megírta, azért javasolja Priamit, mert az ő keze alatt szolgál egy bizonyos Johann Mersch nevű hadnagy, akit Montecuccolinak fel kellene vétetni Priami ezredének mustralistájára...[58]

Montecuccoli végül szeptember 30-i keltezéssel kapta meg a Haditanács jóváhagyását arról, hogy Priami legyen Pozsony parancsnoka.[59] Priami nem is késlekedett, rögvest munkához látott, s már október 3-án levelet írt Pálffynak, hogy szerezzen pénzt, anyagot, embert a város és a vár erődítéséhez, illetve támogassa ebbéli kérelmét a Haditanácsnál. Ugyanekkor már javaslatokat is megfogalmazott az első, fontosabb munkákkal kapcsolatban.[60] Október 21-én kelt terjedelmes jelentésében pedig már részletesen beszámolt Montecuccolinak a vár állapotáról, készleteiről, fegyverzetéről és a megkezdett erődítésekről.[61] Ehhez ráadásul mellékelt egy késznek tűnő, általa szignált tervet is, amely szerencsére fennmaradt *(1. kép)*.[62] Ezt azonban érdekes módon, szeptember 7-én keltezte,

[48] Uo. fol. 334r–v. No. 36. szept. (a jelentés 3-án kelt). További érdekesség, hogy amikor Priami fellázadt katonáit alezredesük és őrnagyuk a kijelölt helyre akarta vezetni, Priami dühödten nekik esett, mely vita során az élete is veszélybe került.

[49] Uo. fol. 447r. No. 64. nov., l. még uo. fol. 559v. No. 87. dec.

[50] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. fol. 406r. szept. 20.

[51] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 863. Reg. 1661. fol. 441r. szept. 10., ill. l. az előző jegyzetet.

[52] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. fol. 421v. No. 90. szept.

[53] ÖStA FHKA HKA HF Prot. Bd. 861. Exp. 1661. fol. 640v. okt. 11.

[54] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 325. Exp. 1663. fol. 240v. No. 74. jún.

[55] Uo. fol. 243r. No. 92. jún.

[56] Uo. fol. 351v. No. 98. szept.

[57] ÖStA KA AFA 1663/9/ad 65. fol. 186r.

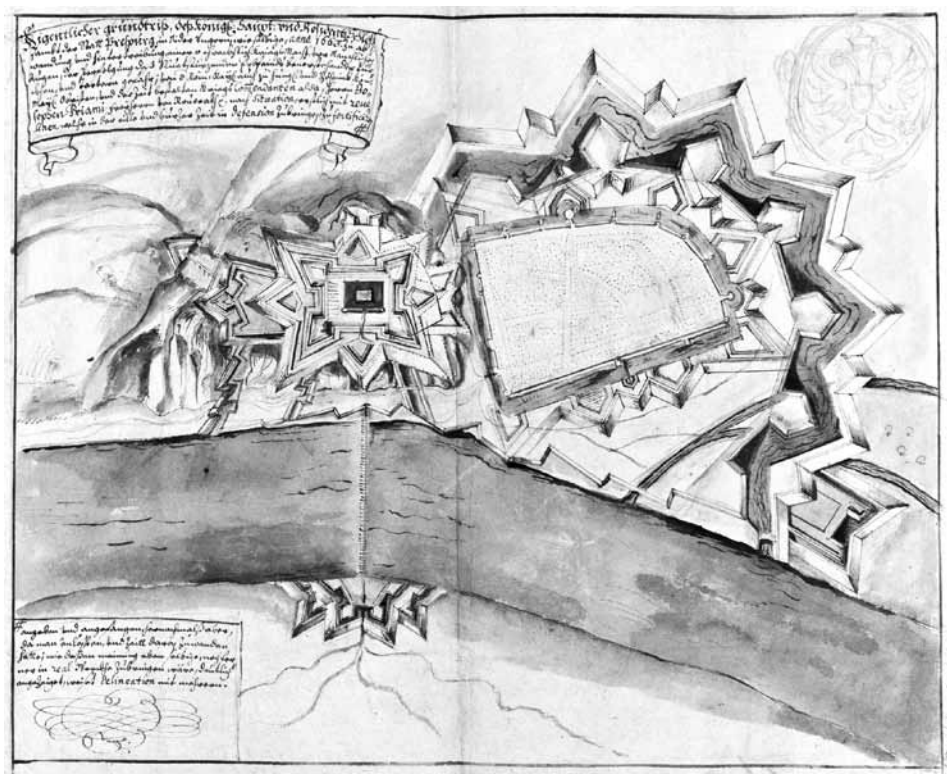
[58] Uo.

[59] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 327. Reg. 1663. fol. 208v–209r. No. 128. szept. 30. A kirendelő parancsot Priami is megkapta. Uo. fol. 209r–210r. No. 129. szept. 30.

[60] ÖStA KA AFA 1663/10/2 fol. 390r. okt. 3.

[61] Uo. 1663/10/3, a, b, c, c1, c2, c3 fol. 375–406. okt. 21.

[62] ÖStA KA Kartensammlung K VII k 251-1. Eigendliche Delinneation oder GrundRißt deß König[lichen] Schloß Zu PresPurg, Wie sich anietzo befundet vnd waß annach noch guett Beduncken interim als anstreichen, Caßten abscheinet Vnd Pallisaten in der Fortification besser Zuuersehen daran Gebauth Könte werden. Schloß PresPurg, den 9. 7bris A[nn]o 1663.

2. kép

jóval az előtt, hogy 16-án Pálffy megírta volna javaslattevő levelét Montecuccolinak kinevezése ügyében. Ebből több dolog következhet: vagy önszorgalomból tevékenykedett, vagy már pontosan tudta, hogy kinevezik és előre dolgozott, de az is elképzelhető, hogy Montecuccoli, aki minden bizonnyal tudott Priami erődépítészeti tapasztalatairól, megbízta ezzel a munkával, majd látva, hogy eredmény tud felmutatni, támogatta kinevezését.[63]

A terv viszonylag egyszerű, a meglévő, négyszögű palotaépület sarkaira bástyákat helyezett volna, eléjük pedig kisméretű ravelineket. A vár alatti városrészt is négy bástyával akarta megerősíteni, illetve a vártól nyugatra levő, az ellenséges tüzérségnek jó támpontot nyújtó dombot egy koronaművel kívánta védeni.[64] E védművek megtervezéséhez, mondhatnók, nem kellett sem tapasztalat, sem fantázia, sem különösebb erődéstani ismeret. Ennyivel a legtöbb korabeli magasabb rangú parancsnok, például művei alapján épp Montecuccoli is rendelkezett. Ám valamivel később, feltehetően december elején Priami előállt egy újabb, az előzőnél sokkal kifinomultabb, nagyobb arányú tervvel *(2. kép)*,[65] ahol már valóban megmutatkoztak szakmai képességei. Az előbbinél sokkal

[63] Az egész, Pozsony erődítésére vonatkozó anyag Montecuccoli írásos hagyatékának részeként került az Alte Feldakten állagába.

[64] A tervek részletes ismertetése messze meghaladja e rövid tanulmány kereteit, így eltekintek tőle.

[65] ÖStA KA AFA 1663/12/2d fol. 469. A jelentés, amelyhez tartozik, s amelyben Priami beszámol a védelmi előkészületekről és a munkálatokról, dec. 3-án kelt. Uo. 1663/12/2a, b fol. 464–466.

nagyobb léptékű átalakítást tervezett, noha a rajz feliratában maga is megjegyezte, hogy megvalósításhoz rengeteg idő és pénz kell. Külön érdekessége a rajznak, hogy megtaláljuk mellette a magyarázatokkal ellátott részletterveket is,[66] melyek jó áttekintést adnak a munka folyamatáról.

Aki valaha is járt Pozsonyban, avagy képen látta, az hiába kereste volna e nagyszabású tervek megvalósulását. Néhány csekély részlettől eltekintve nem lett belőlük semmi. Ennek két valószínű okát lehet említeni. Az egyik a már unalomig ismételgetett pénzhiány, a másik pedig a stratégiai helyzet megváltozása. 1664. május 3-án ugyanis a Louis Raduit de Souches tábornok vezette császári csapatok visszafoglalták Nyitrát, június 14-én pedig Lévát. Ennek folytán a Komárom, Nyitra, Léva által körülzárt Érsekújvár, mivel őrségének mozgását a Vág vizenyős völgye is korlátozta, kevésbé tűnt veszélyesnek, de Pozsony fenyegetettsége mindenképp csökkent. Montecuccoli egyébként már 1664 februárjában azt írta a Haditanácsnak, hogy a magyaróvári parancsnok szerint Magyaróvár, Pozsony és Sempte erődítése anyaghiány miatt áll.[67] A későbbiekben pedig szinte már szó sem esik Pozsony építésről, csupán a benne állomásozó őrség ügyeit említik. Sajnos, azt sem tudjuk, meddig maradt Priami Pozsonyban. Az építési kedv lanyhulásával minden bizonnyal ő is új helyet keresett magának. Bizonyíték erre, hogy már 1664 márciusában egy ezred parancsnoki posztját kérelmezte – Pozsonyban mindössze 300 katonája volt –, miközben szolgálati érdemeit bizonygatta.[68] Két év múlva ugyancsak a császárért tett szolgálatainak, többek közt épp Pozsony erődítése körüli tevékenységének elősorolásával folyamodott egy elhunyt ezredparancsnok helyéért, és egyben a vezérőrnagyi rangért.[69]

Végül is felmerül a kérdés, miként lett a bebörtönzött sikkasztóból az adott pillanatban valóban nagy felelősséggel járó pozsonyi várkapitányi poszt birtokosa. Józerével egyetlen olyan bejegyzést sikerült találni, amely látszólag magyarázatot adhat: Montecuccoli azzal a megjegyzéssel javasolta Priami kinevezését, hogy ért az erődítésekhez.[70] Ez azonban önmagában nem tűnik számomra elegendőnek, hiszen a bécsi hadvezetés szolgálatában számos jól képzett hadmérnök állt, az említett Holsttól kezdve Győr építőjéig, Joseph Wymesig, de említhetjük Stier, Spalla, Ssicha, Tensini nevét is. Nyilván közrejátszhatott az is, hogy csapatparancsnok és hadmérnök volt egyszerre, s így a Haditanácsnak megspórolta egy fő zsoldját, ellátását. A magam részéről azonban máshol keresném a valós okokat. Egyfelől, börtönviselt múltjához képest, olyan rangos pártfogókat tudhatott maga mellett, mint Pálffy Miklós vagy Montecuccoli. Másfelől a csekély számú adat alapján személyisége is hozzájárulhatott előrejutásához, hiszen például már börtönnel fenyegették az elsikkasztott foglalópénzek miatt, amikor a legnagyobb nyugalommal megpályázott egy tüzérezredesi helyet a mainzi választó seregében.[71] Később pedig szinte már arcátlan magabiztossággal kérelmezte a haditanácsosi posztot is.[72] Úgy vélem tehát, hogy a börtönviselt, tisztességesnek egyáltalán nem mondható, de sokat látott és tapasztalt Priami ezredes inkább ez utóbbi okokból kerülhetett a pozsonyi vár parancsnoki posztjára.

[66] Uo. 1663/12/2e, f, g, h, j, k, l, m, n fol. 468., 470–477.
[67] Uo. 1664/2/15 fol. 93. febr. 17.
[68] ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. fol. 112r. No. 56. márc.
[69] Uo. Bd. 329. Exp. 1666. fol. 125r. No. 52. márc.
[70] Uo. Bd. 325. Exp. 1663. fol. 432r–v. No. 104. nov. (a bejegyzés Montecuccoli szept. 27., 28. és 29-én küldött leveleire vonatkozik!).
[71] Uo. Bd. 323. Exp. 1661. fol. 398v–399r. No. 201. aug. 21. után.
[72] Uo. Bd. 329. Exp. 1665. fol. 396r. No. 105. aug.

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések

AFA	Alte Feldakten
Bd.	Band
Exp.	Expedit
FHKA HKA HF Prot.	Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanzprotokolle
fol.	folio
HKR Akt.	Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot.	Protokollen des Wiener Hofkriegsrates
KA	Kriegsarchiv
Reg.	Registratur
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv

FARKAS GYÖNGYI

ADALÉKOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS KITÜNTETÉSI JAVASLATOK SZABÁLYOZÁSÁHOZ

„Jutalmak és kitüntetések, helyesen alkalmazva, békében is a legfontosabb eszközök egyikét képezik a friss szellem felélesztésére és fenntartására, nem igazságos és nem egyenlő mérték szerint, azaz rosszul alkalmazva, kiszámíthatatlan kárt okoznak”– ismerték fel és írták le a Szolgálati Szabályzatban[1] is.

Ennek fényében az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében számos szabályozás született a kitüntetési javaslatok egységes rendszerének felállítására illetve ennek szabályozására. Jelen írásomban a m. kir. honvédségben való alkalmazást tekintem át.

A háború időszaka kétségtelenül tömegméretűvé tette a kitüntetések adását, írásbeliségének alapjai azonban folyamatosan alakultak ki.

Visszatérő problémát jelentett, amelyre gyakran felhívták a kitüntetési javaslatot beadó elöljárók figyelmét, hogy a teljesítmény „találó és határozott kifejezésekkel röviden jellemeztessék”, az ismétléseket, statisztikai és egyéb adatokat, a semmitmondó általános kifejezéseket, mint, pl. „a legfelsőbb kitüntetésre érdemes” mellőzzék.[2] És bár a leírásnak tömörnek kell lennie, de azért a javaslat alapját képező szolgálati ténykedést alaposan és kimerítően kell ecsetelni,[3] ám mellőzve a terjengősséget és a túlzásokat.

A „jót és jól” jegyében a kitüntetési javaslatok külső alakjára, a papír minőségére gondot kellett fordítani. A honvédség főparancsnoka pl. felhívta a VII. honvéd kerületi parancsnokság figyelmét, hogy nyomtatványai túl nagyok, ennek következtében azok szélei a kezelés alatt elrongyolódnak.[4]

A kitüntetési javaslatokat, mint időszaki beadványokat, évenként kétszer lehetett előterjeszteni. Ezen időszakon kívül csak akkor voltak felterjeszthetők, ha valami különleges teljesítmény (életmentés, találmány) az illető megjutalmazását mielőbb megkívánta.

Altiszteket 20 évi, vagy 15 évi különösen kiváló szolgálat után, a rangosztályba nem sorolt havidíjasokat 25 évi szolgálat után lehetett kitüntetésre javasolni.[5]

Az írásbeli munkák csökkentése céljából a kitüntetési javaslatokat a megadott minta alapján kellett megszerkeszteni.[6]

Az első világháború előtt növekedett azon csapat alkalmazások száma is, amelyekben szakmai kitüntetés volt adható például a távbecslőknek, vagy a tábori távírászoknak.

Még a békeidőben a katasztrófa helyzetek jelentettek olyan eseményt, amikor több, soron kívüli elismerésre lehetett számítani. Az 1913. július 10-én Bethlen községben bekövetkezett árvíz mentési munkálataiban való részvételért a m. kir. 32. honvéd gyalogezred állományából 11 csapattisztet és több legénységi állományú katonát terjesztettek elő kitüntetésre (közülük 6 tiszt és 7 legénységi állományú meg is kapta) és az egész zászlóalj is miniszteri dicséretben részesült.[7]

Az 1912-1913. évi balkáni válság idején a budapesti I., a szegedi II., és a zágrábi horvát-szlavón VII. honvéd kerületek kötelékébe tartozó, tényleges szolgálatban álló, kiváló teljesítményt nyújtó katonák kerültek kitüntetésre. Javaslatba hozott személyek

[1] Szolgálati Szabályzat a cs. és kir. hadsereg részére II. rész 399.pont
[2] HFP 2755.eln.–1906.
[3] HFP 1441.eln.–1910.
[4] HFP 3169.eln.–1909.
[5] HFP 1650.eln.–1912.
[6] Uo.
[7] HFP 293.eln.–1914.

általában mozgósítási előadók, zászlóalj és század parancsnokok voltak. Az elismerést megkapta többek között: budapesti I. számú helyőrségi kórház sebészeti osztályának orvos főnöke, Orsován állomásozó zászlóalj parancsnoka, ezredparancsnokok, akik az ágyúsezred felállítását végezték, VII. honvéd kerület vezérkari főnöke, és hadbiztosítási főnöke, géppuskás osztagparancsnokok, és egy „segédmunkás" szolgálati állású „lövő" (lövész) őrmester is.

Ugyanakkor a kitüntetések felterjesztésénél a következő alaki hibák fordultak elő: nem a szükséges adatokat vették fel, bizonyos javaslatok „nem bírtak a papiros szabályszerű alakjával", egyes javaslatok magyar fordítása /horvátról/ olvashatatlan volt. Az idő rövidsége és az előterjesztés sürgős határideje miatt azonban ezeket nem adták vissza új szerkesztésre, de „felelősségre fogják vonni a hibát okozókat" – ígérte a honvéd főparancsnokság.[8]

A világháború kitörésének árnyékában a tisztikar szellemének megszilárdítása és a szolgálathoz való kedvének növelése érdekében, a hadvezetés szükségesnek ítélte a kiváló csapatszolgálat elismertetését. A várakozási időket leszállították, főhadnagyok esetében 12 évnyi, századosoknál 8 évnyi, alezredeseknél 6, ezredeseknél 4 év szolgálat, főképp csapatszolgálat, és különösen jól bevált működés után váltak kitüntetésre előterjeszthetőkké.[9]

Fontos eleme az akkori rendelkezéseknek annak a kifejezésre juttatása, hogy a képzést mennyire szükségesnek ítélik a haderő szempontjából. A honvéd nevelő-, és képző intézeteknél alkalmazott csapatállományú tisztek tanári működését a csapatszolgálattal egyenlőnek minősítették.[10]

A háború kezdetével megindult a kitüntetések harci cselekményekért való adása. A további évek folyamán a hadvezetés figyelt arra, hogy az ellenség előtti teljesítményükért a katonák kitüntetést kapjanak, és arra is, hogy akik még nem részesültek abban, főképp a hadisérülteket (egy vagy több végtagjuk hiányzik, egy vagy mindkét szemükre vakok, vagy más állandó és súlyos sérülést szenvedtek), de más legénységi állományúakat is kihallgassák, és a leggyorsabb ügyintézéssel, a jegyzőkönyvek alapján a további nyomozást elindíthassák a hadseregnél.[11]

1916-ban a két újabb irányt kapott a kitüntetésekkel kapcsolatos eljárás. Az egyik a háborúban elesettek tiszteletének ápolása volt. „Az erkölcsi tényezőknek a lakosságban és a véderő érdekében főképp a serdülő ifjúságban való megerősítése végett" az elhunytakról és a kitüntetettekről nyilvántartási jegyzékeket jelentetnek meg, amely alapján a községekben és az iskolákban tisztelettel lehetett ápolni emléküket.[12]

A másik új irány a hátországban dolgozó csapatkiképző, hadkiegészítő, katonai egészségügyi, hadfelügyeleti és hadsegélyező hivatali személyzet munkájának elismerése volt és annak kitüntetések adományozásában való megnyilvánulása. Hazai Samu báró, honvédelmi miniszter szándéka szerint: „korlátolt számban a mögöttes országrész oly katonai egyénei számára, kiknek működése a hadrakelt sereg tevékenységével különösen szoros kapcsolatban volt, a legfelsőbb engedélyt kikérni, hogy az illetők a háború ideje alatt nekik adományozott békekitüntetéseket vörös-fehér szalagon, ill. hadidíszítménnyel viselhessék."[13]

[8] HFP 2067. és 2550.eln.–1913.
[9] HFP 1934.eln.–1914.
[10] HFP 2142.eln.–1914.
[11] HFP 4164.eln.–1915.
[12] HL személyügyi oszt. 24/1916. és 32/1917 (HM 14055. és 25425.eln.2.–1916.)
[13] HL személyügyi oszt. 26/1916. (17645.eln.2.–1916.)

A rangosztályba nem sorolt havidíjasok és altisztek, akiknek munkája „szerény határok között" mozgott, a legtöbb esetben elöljárói elismerésre számíthattak. Honvédelmi Miniszteri dicséretre vagy legfelsőbb kitüntetésre csak olyanok jöhettek szóba, akik 20 évi igen eredményes szolgálatot teljesítettek.[14]

Későbbiekben, sok visszásságot okozott a teljesítmények messze túlbecsülése, olyan tevékenységek kitüntetési javaslatba hozása, amelyek nem mentek túl az illető szolgálati feladatain. Ez mind a hadszíntéri, mind a hátországi jelentésekre igaz volt. Az ilyen felterjesztések indoka, mint azt Hazai Samu honvédelmi miniszter is megállapította „vagy egyenesen beteges becsvágyban, vagy a véghezvitt haditettek szerfeletti túlbecsülésében keresendő. Az ilyen indító okokat azonban a hadsereg főparancsnokság mindenképpen elítéli, mert azok a kötelességérzettől áthatott katonának sem jellemével, sem előkelő gondolkodásmódjával össze nem egyeztethetők"[15]

Ferencz Salvátor lovassági tábornok, az önkéntes egészségápolás főfelügyelője például ilyen példákat hozott fel a kitüntetések indoklásából: az „alosztálynál … a legnagyobb tisztaságot követelte, miáltal betegségek, járványok stb. elkerültettek", vagy például „zeneához értő gyermekeit a Vörös Kereszt javára rendezett előadásokon szerepeltette", vagy „az önkéntes egészségápolás iránt minden alkalommal nagy érdeklődést tanúsított" vagy „a Vörös Kereszt érdekeit mindenkor támogatta".[16]

Klein Ottó m. kir. 21. népfelkelő gyalogezredbeli szakaszvezetőt például azért terjesztették fel koronás ezüst érdemkeresztre, mert mint a kolozsvári tartalék kórház röntgen gépének kezelője „önállóan végez felvételeket" (végül honvédelmi miniszteri dicséretet kapott)[17]

Ezért azután pontosításra került, hogy "a mindennapi hivatáskötelmek egyszerű betöltése" nem lehet a kitüntetés alapja.[18]

Ugyanakkor azt is próbálták kiszűrni, hogy olyan jelentéseket terjesszenek fel, amelyek „minden tárgyilagosságot nélkülöznek, s amelyeknek éle az elöljárók, vagy bajtársak ellen irányul, hogy ily módon a bajtársak haditetteit leszállítva, a saját teljesítményeiket még inkább kidomborítsák". Ezeknek megfékezésére a becsületügyi eljárást ill. végső esetben a hadbírósági lépést is kilátásba helyezték, továbbá elrendelték, hogy akik egy ízben már kaptak kitüntetést, újabbért már nem folyamodhattak[19]. Így gondolták ezt 1916 végén, de a háborúból még két hosszú év hátra volt.

A legénységi állományúak részére pedig a kardokkal (hadidíszítménnyel) való adományozást (általában) nem támogatták, és inkább csak Bronz Vitézségi Éremre való felterjesztés kaphattak.[20]

Mind a harctéren, mind a hátországban nagy jelentőséggel bírt az orvosok, ápolónők, és az egyéb egészségügyi személyzet munkájának megbecsülése. Az önkéntes, ingyen dolgozó ápolónők a Vöröskereszt Ezüst-, a fizetést kapó, és a rendinővérek a Bronz Érdeméremre válhattak méltóvá 1 éves szolgálat után. A hadidíszítményes 2. osztályú Díszjelvényt csak a nagyobb kórházak vagy kórházi osztályok vezető ápolónői kaphatták meg. Legfelsőbb kitüntetésre pedig csak a ragályos betegeknél vagy az igen súlyos sebesültek mellett legalább másfél évet szolgált ápolók kitüntetési javaslatait lehetett a honvédelmi miniszter elé terjeszteni.[21]

[14] HL személyügyi oszt. 21/1916. (6270.eln.3.–1916.)
[15] HFP 4666.eln.–1916.
[16] HFP 3385.eln.–1916.
[17] HFP 1612.eln.–1916.
[18] HL személyügyi oszt. 34/1917. (2331.eln.2.–1917.)
[19] HFP 4666.eln.–1916.
[20] HL személyügyi oszt. 42/1917. (10834.eln.3.–1917.)
[21] HL személyügyi oszt. 49/1917. (27393.eln.2.–1917.)

A háború utolsó szakaszában a betegápolónők számára a hadsereg parancsnokság „a koronás vasérdemkereszt a vitézségi érem szalagján"-t is adományozta volna. Mint az indoklásból kitűnik, az ápolónők egy része „magasabb társadalmi körök hozzátartozói, tiszti feleségek, és özvegyek, hadiárvák", akik nem vehetők egybe a legénységi egyénekkel, és „a kitüntetés fokának mérlegelésénél a társadalmi állás, a műveltség foka, az életkor, az állapot /hajadon vagy férjezett/, különös érdemesség, a szolgálat veszélyessége stb. tekintetbe veendő."[22]

A háború utolsó évében még egyszer szabályozták a kitüntetések odaítélésének irányelveit, a következőképpen: elesett, elhalt, eltűnt legénység esetében, ha harc közben estek el vagy sebesülés miatt elhaltak 1.osztályú Vitézségi Éremre, a „nyugodtabb időben" (állóharcban) elesettek, vagy sebesülésükbe később belehaltak, és akik ellenség előtti szolgálat teljesítés közben elhaltak 2.osztályú Ezüst Vitézségi Éremre, akik a harctérről betegség folytán eltávoztak és később meghaltak, a harctéren tanúsított magaviseletük illetve ha kettőnél több ütközetben csatárként vettek részt 2.osztályú Ezüst, minden más esetben Bronz Vitézségi Éremre voltak jogosultak. Az eltűntekről külön javaslatot kellett adni a hadsereg főparancsnoksághoz, ahol az illetők sorsáról felderítő-igazoló jelentést szerkesztettek.[23]

A csapattestek kötelességévé tették, hogy az ellenséggel való harcban elesett bajtársaikról, akik még nem kaptak kitüntetést, felterjesztést tegyenek, „hogy az a halott bajtársa emlékét ily módon örök időre megszentelje"[24]

A hadifogságba esettek részére adandó kitüntetések esetében Szurmay Sándor honvédelmi miniszter szerint lényeges időmegtakarítás lenne, hogyha azok javaslatai már a hadsereg főparancsnokságánál lennének, hogy amint a katonák visszatérnek, előterjeszthetők legyenek, mivel a nyomozások annál nehézkesebbé válnak, minél több idő telik el.[25]

A nyomozások, puhatolások hozzátartoztak a felterjesztések elfogadásához, főleg hogyha egyébként kétség merült fel a javaslatba hozott ténykedéssel kapcsolatban. Ilyen volt Kovács Sándor m. kir. 37. honv. gyalog ezredbeli népfelkelő tűzmester kitüntetési esete: a Zrínyi hajó elsüllyedésekor segített menteni az utasokat, újságcikkek is jelentek meg erről. Duna Gőzhajózási Társaság (a hajó üzemeltetője) nem tartotta alkalmasnak a kitüntetésre a nevezettet, mivel szerintük a jelzett helyen nem látta őt senki. A honvéd főparancsnokság pro domo feljegyzése szerint: az eset teljesen felderítve nincsen. A ráckevei főszolgabírói hivatal, amelynek Duna szakaszán a hajó elsüllyedt, csak hallomásból ismerte a történetet. A nyomozás befejeztével a honvéd főparancsnokság igazoltnak vette a történetet: Kovács az utasok egy részének partra jutását segítette, bár az ő élete nem forgott veszélyben, tehát nem a saját élete kockáztatásával mentett, de a katasztrófa éjjel történt, mindenki a saját élete mentésével volt elfoglalva, míg ő aki "fejét el nem vesztette, és bátor, férfias fellépésével az utasokat megnyugtatni igyekezett és azután a segélykiáltásokra a legveszélyesebb helyzetben lévő utasok segítségére sietett". A tűzmestert ezen az alapon a legfelsőbb kitüntetésre, a Koronás Ezüst Érdemkeresztre javasolták.[26]

[22] HL személyügyi oszt. 51/1918. (2262.eln.2.–1918.)
[23] HL személyügyi oszt. 59/1918. (19408.eln.3.–1918.)
[24] HL személyügyi oszt. 50/1918. (461.eln.2.–1918.)
[25] Uo.
[26] HFP 3293.eln.–1917.

A kardok (hadidíszítmény) odaítélése, ha nem fegyverténytre vonatkozott az előterjesztés, tehát az egyén egyébként nem tarthatott volna rá igényt, szintén nyomozást igényelt, arra vonatkozólag, hogy az illető szolgálatát hosszabb ideig és az ellenséges tűz vagy más fegyverek által komolyan veszélyeztetve látta-e el. IV. Károly katonai irodája utasítása szerint az ilyen javaslat „becsülettel és kötelességtudással igazolandó", amire különös súlyt kell fektetni.[27]

Néhány érdekesség még, amelyek nem a háborús hadicselekedetekhez tartoznak, annak csak járulékos elemei.

A hírszerző szolgálat munkatársainak kitüntetési javaslataiban természetesen nem írhatták le az ügyet, amelyért az illetőt az elismerésre felterjesztették; ha szükséges volt ezek részletesebb ecsetelése, akkor a javaslathoz, „bizalmas" cím alatt külön jelentést kellett mellékelni.[28]

A háború negyedik évében, mind a hátországban, mind a fronton egyre gyakoribbá váltak a sztrájkok, lázadások. Ezeknek a letörésében való részvételért, mint „különleges szolgálatért" tiszti és legénységi kitüntetés is adományozható volt. A tiszteknél azonban a kardokkal való adományozás erre az esetre nem volt lehetséges, a legénység esetében pedig a vitézségi érmeket javasolták.[29]

A Monarchia a háború vége felé járva egyre nehezebb anyagi és gazdasági helyzetbe került, és ez a kitüntetésekben is megmutatkozott. Egyrészt az arany vitézségi érmeket már nem valódi anyagból verték, hanem bronzból készült, erősen aranyozott, az érem karimáján „bronz" körirattal (és igazolvány kiadásával ígérték, hogy ezeket a háború után kicserélik).[30] Másrészt például kitüntetés járt azon honvéd, népfelkelő, és csendőr egyéneknek, akik a magyar hadikölcsön jegyzéseknél kiváló érdemeket szereztek.[31]

A kitüntetések adományozásáról, elveiről és gyakorlatáról báró Hazai Samu honvédelmi miniszter szavai máig ható érvénnyel, adják a legjobb összefoglalót: „Nézetem szerint az emberi életben teljes igazságos elbírálás – a legjobb akarat mellett sem lehetséges ott ahol tömegek munkájáról van szó,- mert hiányzik a pártatlan áttekintés lehetősége-, de másrészről a munkás és dolgozó egyedek nincsenek mindenkor abban a helyzetben, [hogy] teljes értékű ítélettel kimondhatni [kimondhassák], hogy társaik nem érdemelték meg a nekik juttatott kitüntetést. Az öntudat adja meg mindenkinek a megnyugvást és azon kijelentésem, hogy én mindenkit munkatársaim közül a legteljesebb mértékben értékelek és megbecsülök."[32]

Ami az első világháborús kitüntetések utóéletét illeti: sok elmaradt, félbemaradt illetve elveszett kitüntetési javaslat lehetett, erről tanúskodnak a Hadtörténelmi Levéltár kitüntetési (személyügyi) osztálya ügyiratainak bejegyzései: „az ezred összes aktái az összeomlás után felelőtlen elemek által teljesen meg lettek semmisítve", „az ezredből egyetlen egy akta sem maradt meg", „az aktáka a vörösök által és a hazatérők által teljesen meg lettek semmisítve" stb. vagy például a Szurmay hadsereg csoport eredeti kitüntetési javaslatai a kárpáti harcok alatt elvesztek. 1937-ben ezért kezdeményezték másolatok készítését az Armeeoberkommando adományozási könyveiből a magyar csapatok katonáira vonatkozóan.[33]

[27] HL személyügyi oszt. 60/1918. (17995.eln.2.–1918.)
[28] HL személyügyi oszt. 57/1918. (19802.eln.2.–1918.)
[29] HL személyügyi oszt. 56/1918. (14755.eln.2.–1918.)
[30] HL személyügyi oszt. 45/1917. (18708.eln.3.–1917.)
[31] HL személyügyi oszt. 63/1918. (24732.eln.2.–1918.)
[32] HL személyügyi oszt. 11/1915. (11889.eln.2.–1915.)
[33] HL személyügyi osztály iratai.

A háborús kitüntetések utólagos elismertetésére akkor volt lehetőség, ha az eredeti felterjesztést – a háború alatt szerkesztették és még a háború tartama alatt az elöljáró hadosztály parancsnokságig bezárólag megtárgyalt, elintézetlen javaslatról volt szó.[34]

A Károly csapatkereszt 1935. december 31-ig volt adományozható.[35] Kéréssel a vármegyei népgondozó felügyelőséghez lehetett fordulni, ha igazolni tudták, hogy legalább hat heti arcvonalbeli szolgálatot teljesítettek, és ezen idő alatt ütközetben vettek részt. Tekintet nélkül a harctéren töltött időre azok is igényelhették, akik megsebesültek vagy betegség következtében hadirokkanttá váltak. „Esetleg ha nincs ilyen (irata), a két főlöttese vagy két tanú által igazolni tudja, hogy a fronton és tűzben volt, akkor is meg lehet… kapni”[36]

[34] HM 2336.eln.8.–1933.
[35] HM 2031.eln.8.–1935
[36] HL Bécsi kirendeltség anyaga 130/1935. A képek lelőhelye HL személyügyi oszt. 3/1915.

HAUSNER GÁBOR

„CSÚFUL ÖSSZVE FÖSTÖTT MÚLTAT, MESÉT, JELENT, POSZTMODERN MÓDIRA MINDENT ÖSSZVE KEVERT…”

Csontváry *Zrínyi kirohanása* című képe irodalmi keretben*

A hagyományos művészettörténeti irodalom meglehetősen ellentmondásos Csontváry Kosztka Tivadar 1903-ban festett *Zrínyi kirohanása* című festményének megítélésében, s állítólag maga a művész sem volt vele maradéktalanul elégedett. Mindenesetre kiállításra sosem vitte, s halála után a gácsi gyógyszertár padlásáról került elő.[1] Napjainkban azonban egyre többeket foglalkoztat az a kérdés, amelyet egyik kortárs prózaírónk tett fel: Csontváry „hogy a túróba gondolta ezt a mázolmányt? Felemelhetetlen. Ha meg mégis felemeljük, ellebeg.”[2] A kép iránti érdeklődés feltámadását és az új szakmai megközelítéseket jelzik Drescher J. Attila, Aknai Tamás, Horváth Róbert, Füzi Izabella és Török Ervin, valamint Tüskés Gábor és Bellák Gábor megnyilatkozásai,[3] valamint a kortárs magyar írók figyelme a festmény iránt.

A kép – táj és történelem

A művészettörténészek egyetértenek abban, hogy Csontváry 1903-as alkotása a Zrínyi kirohanása téma „merőben új felfogásán alapul”, „a múlt és jelen, a szimbólikus és a konkrét világ elválaszthatatlan egységbe olvad”[4] és a festő antihistorista törekvéseit dokumentálja; más megfogalmazásban „művészete nemzeti vonásokat őriz meg, de ezeket gyakorlatilag minden esetben egyetemesebb tradicionális összefüggésekbe helyezte … ami még olyan festményén is megfigyelhető, mint a *Zrínyi kirohanása*”.[5]

* Sokáig töprengtem, hogy az általam is tisztelt és nagyra becsült Makai Ágnes köszöntésére szánt, erősen irodalom- és művészettörténeti vonatkozású írásom beleillik-e a *Hadtörténelmi Közlemények* különszámként megjelenő kötetbe, de végül is Mikszáth Új Zrínyiász-ával szólva: „Zrínyi Miklós a hadügyi szakmában jeleskedett”, ezért nem lehet idegen semmi, ami az ő alakjának feldolgozásával, utóéletével foglakozik.

[1] „…tárgyalt képünk nem tartozik a festő legkiválóbb alkotásai közé…” *Drescher J. Attila:* Csontváry: Zrínyi kirohanása. *Irodalomismeret,* 10. (1999) 1–2. sz. 235. o.

[2] *Horváth Viktor:* Csontváry kirohanása. Csontváry Koszka Tivadar Zrínyi kirohanása c. művéről. *Új Művészet,* XIV. (2013) 5. sz. (május) 22. o. Egy internetes kommentelő, *Pásztor Attila* Szigetvár 1566. évi ostromáról a *Rubicon-online*-ban és nyomában a *Hír24* 2013. augusztus 8-i számában közölt megemlékezés kapcsán hasonló kérdést tett fel: „Vajon Csontváry Kosztka Tivadar miért festette meg úgy ezt az eseményt, ahogy?” http://www.hir24.hu/tudomany/2013/08/06/hetszaz-magyar-rohant-a-halalba/#comments (A letöltés időpontja: 2013. 10. 25.)

[3] *Drescher:* i. m. 234–237. o.; *Aknai Tamás:* Sense of drama or abilities of the representation. (Csontváry: Zrinyi kirohanása 1903 című kép problémái) előadás, 2001. május 25-én a kolozsvári nemzetközi konferencián; *Horváth Róbert:* Az isteni megnyilvánulás és a szuverenitás festője: Csontváry. In: *Tradíció évkönyv*. Debrecen, 2002. http://mek.oszk.hu/00100/00138/00138.htm (a letöltés időpontja: 2013. 10. 25.); *Füzi Izabella – Török Ervin:* Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe. Verbális és vizuális intermedialitás: törés, fordítás vagy párbeszéd? Hüpotüposzisz és ekphraszisz: a fordítás alakzatai. c. fejezet http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mediatar/vir/tankonyv/tartalom.html (a letöltés időpontja: 2013. 10. 25.); *Tüskés Gábor:* A két Zrínyi Miklós ikonográfiájának megújítási kísérletei a 18–20. században. In: Építész a kőfejtőben. Architect in the Quarry. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára. Studies Presented to Péter Dávidházi On His Sixtieth Birthday. Szerkesztette / Edited by: *Hites Sándor, Török Zsuzsa.* Budapest, 2010. 293–295. o.; *Bellák Gábor:* Zöld szamár és hűlő víz. Humor a művészetben. Előadás a Magyar Nemzeti Galériában, 2013. 04. 11-én; *Zegernyei:* Csontváry és Rerih. Festők a történelem nyomában. *Nyelv és Tudomány,* 2013. 08. 02. http://www.nyest.hu/renhirek/festok-a-tortenelem-nyomaban?comments (a letöltés időpontja: 2013. 10. 25.)

[4] *Tüskés:* i. m. 294. o., lásd még *Drescher*: i. m. 235. o.: „műelméleti közhely, hogy a hősromantika heroikus pátoszának ábrázolásbeli konvenciói ellen is lázadt Csontváry.”

[5] *Horváth R.:* i. m.

Csontváry későbbi, monumentális tablóihoz képest kicsinynek mondható, 82×131 cm-es olajkép egy, a képzőművészetben már százados múltra visszatekintő nemzeti témát[6] dolgoz fel sajátos, naív, népmesei modorban.[7] Festői pályája kezdeti, útkereső korszakának ez az egyetlen festménye, amelyet nem utazásai közben, hanem itthon Magyarországon festett. Még Jajcében tartózkodott, amikor – levelei tanúsága szerint – két új téma és motívum kezdte izgatni: Zrínyi kirohanása és a Hortobágy puszta. Utóbbival, mint azt a szakirodalom megállapította, nem csak tájképi céljai voltak, szimbólikusan önnön lelkiállapotát és hangulatát vetítette ki.[8] Hazatérve, 1903 nyarán elutazott Szigetvárra, ahol mindkettőhöz ihletet kapott. Egy 1900-as évekből való szigetvári képeslap valóban sáros porfészekként ábrázolja a várost (főterén egy gémeskúttal!), úgy, ahogyan azt Csontváry is láthatta.[9]

A scéna Csontváry Szigetvárott jártakor kiáltó ellentétben állt a históriában olvasottakkal és a történelmi festészet olyan nagyhatású műveivel, mint Peter Krafft, Székyely Bertalan vagy épp Csontváry mestere, Hollósy Simon e témából született, heroikus pátoszú festményei.

[6] Erről lásd: *Galavics Géza:* A Zrínyi kirohanása téma története. (Peter Kraft képe és hatása.) In: Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus. Kiállítás az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport és a Magyar Nemzeti Galéria közös rendezésében. Szerk. *Szabó Júlia, Széphelyi F. György.* Budapest, 1981. 61–65. o.; *Tüskés Gábor:* A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Szerk. *Bene Sándor, Hausner Gábor.* Budapest, 2007. 239–261. o. (németül: Zur Ikonographie der beiden Nikolaus Zrínyi. In: Militia et Litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa. Hrsg. v. *Wilhelm Kühlmann, Gábor Tüskés.* Tübingen, Max Niemayer Verlag, 2009. [Frühe Neuzeit, 141.] 319–387. o.), valamint *Uő:* A két Zrínyi Miklós… i. m. 293–295. o.

[7] „gyerekkorom kedvenc története / mesebeli figurák díszletszerű épület előtt" – írja Jász Attila Naptemplom villanyfényben (Csontváry Kosztka Tivadar útján) című versregényében. *Irodalmi Jelen,* 2013. 05. 24. www.irodalmijelen.hu/05242013-1501/naptemplom-villanyfenyben-jasz-attila-versregenye (Letöltés ideje: 2013. 10. 25.)

[8] *Drescher:* i. m. 234. o.

[9] A képeslap reprodukcióját közli: *Drescher:* i. m. 236. o.

Ezt az élményt a nagyszerű múlt – kisszerű jelen ellentétét már egy 1837-ben, az *Athenaeum* című lapban megjelent naplórészlet is megfogalmazta. Sissay aláírású írója a cs. kir. hadsereg magyar tisztjeként egy csapat újoncal Nápolyba „a cs. kir. foglalmányi (occupatioi) sereghez" tartva, az utibiztos utasítására Szigetvárra tér. Ezt így írja le: „»Micsoda Sziget ez?« kérdem. »Zrínyi Szigetvára!« felelé szembetűnő nemzeti önérzettel. E' szavak varázsigékként hatának belsőmre. A' hazafi 's katona felébredt bennem, 's megtámadá a műkedvelőt. »Nyomorult, lobbantá érzésem szememre, magyar fegyverhordozó tagja vagy-e azon seregnek, mellyben Zrínyi vitézkedett? Esküdt követője azon zászlónak, melly alatt halt? 's lelked nem méltatva hazád' classicus helyeit, a' külföld' tájain mereng, a' művészet művein, midőn itt cselekvés, hazafiúi feláldozás, a' legnagyobb emberi tett áll előtted. Pirulva vonám el figyelmemet andalgásom' eddigi tárgyairól; Zrínyi hős alakja áll előttem, Sulimáné, Alapyé. Ali Portuké, 's Szigetvár' ostromfüste elborítá szemem előtt Olaszország' egész műdicsőségét.

Szigetre érvén, sebesen elszállásolám újoncaimat, 's … egyenesen a vár felé indulék. Odaérvén megilletődésem leírhatlan vala. Erősséget jöttem szemlélni, hatalmast, melly a világ egykori legdiadalmasabb császárának ellenállott, 's – ki kell mondanom gondolatimat – egy dióhéjat. Egy egérlyukat találék, melly első pillanatra minden eszméimet, minden hiedelmemet megzavará. »Ez, kiálték fel álmélkodva, vagy nem a Zríny' Szigetvára, vagy ha az, akkor mind azon nagy és csodálatos dolgok, mellyek e' helyről regéltetnek, puszta mesék: mert hogy egy ember maroknyi néppel, akár mi oroszlán legyen is az, ezen dióhéjat a' kelet' akkoron legrettentőbb, szelleme hősi korában álló hatalma ellen védelmezhette volna – ezt, 'a história akár minő tanúbizonysága mellett, velem ugyan senki nem fogja elhitetni.«

Azonban pontosabb nyomozás után meggyőződém, hogy az a' mi Szigetvárból még most áll, csak a fellegvár' belső négyszöge, az új- s óváros falai nem léteznek többé; a' fellegvár külső erősítményei sem, ámbár nyomaik észrevehetők, de ha magunknak az egész erősséget is, mint az hajdan álla, képzeljük, mocsárok közepett, hol most zsombékos róna terül el, az egész mind a' mellett olly kisded, szűk és csekély, hogy a' puszta anyagi erő számítását e' történet magyarázatára egyáltaljában elégtelennek találjuk, 's hihetetlenségünk minden históriai tanúbizonysággal szemközt, itt a hely szívén győzhetetlen marad, míg a' morális minden számításokat megvető erőhöz nem folyamodunk."

A leírás további része sem érdektelen témánk szempontjából, mivel a szerző útja a vár után a szigetvári plébániatemplomba vezetett, „Zrínyi' halála festményének megtekintésére. E' tárgy itt … vallási szempontból van előadva: Zrínyi halálra sebesítve haldokló félben egy töröktől megragadtatik, jobb keze egy másiknak üstökét még tartja ugyan, de töredező szem már segítséget csak az égben keres. Ezen előadás, mellynek gondolatja 's kivitele száztól előttem 's utánam megelégedéssel szemléltetett 's szemléltetendik, engem a legmélyebb megvetéssel tölte el, Zrínyit haldokló félben ábrázolni, midőn teste az ellenség, lelke' a' halálnak martalékává válik…"

Dorffmesiter István Zrínyi halálát (is) ábrázoló, II. József császár megrendelésére, a török kiűzésének centenáriumára, 1789-re készült kupolafreskója kapcsán végül a szerző számára világossá válik a dédunoka, a költő Zrínyi hőskölteményének titka: „a' költészet ezen legmagasabb nemében a' csudálatos 's föld feletti szükségkép foglal helyet, mivel a' történet' nagyságától végső pontra felhevült képzelődés általjában a' dolog természetes folymatja előadásával meg nem elégszik…"[10]

[10] *Vörösmarty:* Szigetvár c. verse alatt, Sissay aláírással: „Naplómból egy pár későbbi hozzáadással" *Athenaeum,* 1. évf. 1837. II. félév 21. sz. szeptember 10.

A Zrínyi-mítosz dekonstruálása Mikszáthnál és Gárdonyinál

„A Zrínyi-kirohanása című festmény … inkább megmosolyogtatja nézőjét, mintsem megrendítené – aligha lehet komolyan venni" – írja a művészettörténész Ibos Éva.[11]

A Zrínyi-kirohanás történet dekonstruálása, újraértelmezése, hamis pátoszoktól való megfosztása nem Csontváry találmánya. Az irodalomban nagyjából az ő fellépése körüli időkben megtette azt már Mikszáth Kálmán az *Új Zrínyiász* és áttételesebben Gárdonyi Géza az *Egri csillagok* című regényében.

„Méltóságos gróf úr! Dicső hazafi! Tekintettel elfoglaltságomra, csak most foghatok tollat, hazafias örömömet tolmácsolandó szerencsés föltámadása felett… Legyen meggyőződve, méltóságos gróf úr, hogy halálában is tiszteletem kimondhatatlan tárgya volt, s a miniszterségem óta megjelent tankönyvekben és olvasókönyvekben mindenütt ragyognak a méltóságod vitéz tettei, buzdításul szolgálván a tanuló ifjúságnak." – Ezeket a sorokat Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter írja a feltámadt szigetvári hősnek Mikszáth Kálmán szatirikus regényében, az *Új Zrínyiász*-ban.[12] Mikszáth 1897-ben kezdett a mű megírásához. Alapötletének sugallója II. Vilmos német császár 1897. szeptemberi magyarországi látogatása volt, aki több napos tartózkodása során egy ízben, a Tisza környékén tartott hadgyakorlat megtekintése után illúziókat és hamis öntudatot ébresztő militáns beszédében Zrínyit nevezte meg a hősiesség és a helytállás, az osztrák, német és a magyar közös barátság példájaként.[13] A millennium historizálásával szemben születik meg Mikszáth eposzparódiája, a hamis nemzeti mítosz megfricskázása.

Mikszáth a korabeli történettudomány és historizmus jellemzéseként szatírájában felléptei a kor ünnepelt történészét, Thaly Kálmánt, mint a székesfővárosba érkező, feltámadt Zrínyit fogadó küldöttség tagját, akitől a szigeti leventék családtagjaik sorsáról érdeklődnek („Még szinte bámulatosabb az, hogy Thaly tudja ezeket, mintsem az, hogy Zrínyiék feltámadtak" – jegyzi meg ironikusan). Máté György kérdésére, aki Kata lányáról szeretne tudni valamit, Thaly már nem tud válaszolni: „A Kata leány? Ki tudhatná azt! Itt már véget ért a Thaly tudománya. Csak nagy nemzetségfákról regél a történelem. A kis fák ismeretlenül nőnek és enyésznek el a nagy nemzeti rengetegben."[14]

Ez az élmény adta az alapötletet a kor másik történelmi regényírójának, a Mikszáth által felfedezett Gárdonyi Gézának, az *Egri csillagok* főhősválasztásához. Mint Gárdonyi elbeszéli, 1897 nyarán a Budapest–Eger vonaton együtt utazott Szederkényi Nándorral, Heves vármegye monográfusával, akitől az egri hősnőkről tudakozódott. „Szederkényi elkedvetlenedett a kérdésemtől, és szinte fájdalmas arccal felelete: – Nem találtam rájuk vonatkozólag semmi adatot. Én csak elképedtem erre a nyilatkozatra… De azt hiszem, félreértettem Szederkényit. Ő mint szívvel-lélekkel egri ember, kesztyűs grófnőket, skófiumos, sisakos Zrínyi Ilonákat és más bájos nemes hölgyeket szeretett volna a történelem

[11] *Ibos Éva:* Kosztka tények – Csontváry legendák. tiszatajonline.hu 2011. 11. 12. (Letöltés ideje: 2013. 10. 25.)

[12] *Mikszáth Kálmán:* Új Zrínyiász. In: Mikszáth Kálmán Összes Művei. Szerk. *Bisztray Gyula, Király István.* 10. Regények és nagyobb elbeszélések. S. a. r. *Király István.* Budapest, 1957. 70–71. o. Vö. *Hajdu Péter:* A szigetvári hős feltámadása. Mikszáth és az Új Zrínyiász. *Forrás. Irodalom – Művészet – Tudomány,* 42. (2010) 5. sz. 44–49. o.

[13] „Rokonszenves érdeklődéssel kísérjük mi otthon – mondotta többek között II. Vilmos az 1897. szeptembert 21-i díszebéden mondott felköszöntőjében, Budapesten – a lovagias magyar nemzet történelmét, melynek hazaszeretete közmondásossá vált, amely küzdelemmel teljes múltjában a kereszt védelmére életét és vagyonát feláldozni sohasem habozott. Oly nevekre, mint Zrínyi Miklós és Szigetvár, még ma is hangosan földobban minden német ifjú szíve." *Mikszáth:* i. m. 283. o.

[14] *Mikszáth:* i. m. 75. o.

homályából kiszedni és leírni a vár hős védőinek, s hogy ilyeneket nem talált, arra mondta, hogy semmi eredményre nem jutott a kutatásával…"[15]

Több, mint jelképes, hogy az *Egri csillagok*-at Gárdonyi Géza ugyanabban az évben kezdte írni, amelyben Mikszáth a maga szatirikus remekét: 1897-ben. Mindketten a milleniumi korszak illúziói, áltörténelmi hangulata ellenében alakították ki regénykompozíciójukat.

Két éven át tartó munkája során Gárdonyit ezért foglalkoztatta mindvégig az, hogyan lehetne olyan regényt írni, „amely nem színfalnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne, bevilágítana az elmúlt századok érdekes sötétségébe? Lehetne-e igaz történelmet írni regény alakjában?"[16] Ezért keresett népi hőst Bornemissza Gergely személyében, s ez magyarázza meg szívós törekvését a történelmi igazságra és hitelességre. S mert nem engedte a lelkiismerete, hogy olyan regény írjon, amelyben mind a kor, mind a benne szereplő ember „meg van hamisítva", igyekezett beszerezni és elolvasni minden az egri ostrommal és témával a XVI. századdal kapcsolatos munkát.[17] Nem csak történelmi műveket és forrásokat, (mint például Salamon Ferencnek a török hódoltság koráról írott könyve, Tinódinak Eger vár viadaláról szóló éneke, valamint a *Régi Magyar Költők Tára* XVI. századi sorozatában megjelent munkák, Szalay Ágoston *Négyszáz magyar level*e stb.),[18] de az egri ostromról korábban megjelent irodalmi alkotásokat is. Minden bizonnyal újból föllapozta Vörösmarty *Eger* című epikus költeményét, amely a hősi várvédelem kapcsán elsőként nyúlt vissza Zrínyi művészi hagyatékához (az *Áfium*-ot idézve) Tinódi mellett.

Az *Egri csillagok*-ról szólva Alszegy Zsolt, a XIX. század magyar irodalmának monográfusa „eposzi aránytalanságról" beszél, s azt mondja, hogy a mű „kinő a regény formájából, a XVI. század magyarságának eposzává formálódik."[19] Az egyik legutóbbi Gárdonyi-könyv szerzőjében, Kispéter Andrásban a regény „modern eposz benyomását kelti", s egyes harci jelenetei hősi eposzra emlékeztetik.[20] Egyikük sem mondja ki, ami a keletkezés időpontját, az *Új Zrinyiász* szomszédságát figyelembe véve nyilvánvaló: az *Egri Csillagok* műfaji, szerkesztési mintája Zrínyi hősi eposza, a *Szigeti veszedelem*.

A regényben megtalálható majd minden a hősi eposzra jellemző jegy és kellék. Főszereplője egy rendkívüli képességű hős, illetve azok egy csoportja, (az egri vitézek) akik az egész nemzet életére kiható tettet hajtanak végre. A török talizmán a regény cselekményét továbblendítő csodás elem funkcióját tölti be. Vannak késleltető epizódok, illetve epikusan elkülönülő epizódszereplők, van seregszámla (*enumeráció*), török és magyar, sőt még az állandó jelzők (*epitheton ornans*) szerepében álló visszatérő hasonlatok is vannak, például Mekcsey jellemzésében, akit egy helyütt Dobó, másutt Bornemissza a bikához hasonlít. Utóbbi ezzel a heroikus eposzi képpel: „A föld szinte rengett a lépései alatt." S talán a legérdekesebb vonása a regénynek, az eposzi előrejelzések (*anticipációk*) egész szövevénye.

[15] *Gárdonyi Géza:* Tükörképeim. (Önéletírások, karcolatok, esszék. S. a. r. *Z. Szalai Sándor* és *Tóth Gyula.* Budapest, 1965. 611. o.

[16] *Gárdonyi József:* Az élő Gárdonyi. II. Budapest, 1934. 18. o.

[17] „Végre, hogy napok múltával sem tudtam szabadulni a nyomástól, előszedtem az én kis könyvesházamból minden olyan történelmi munkát, amely Eger ostromáról beszél, és hát meg is vigasztalódtam. Megtaláltam ugyanis, hogy a híres ostromban csakugyan vitézkedtek, ha nem is grófnők, nem is nemes rendűek, de mind nők, magyarok…" *Gárdonyi Géza:* Tükörképeim. i. h.

[18] *Nagy Sándor:* Adalékok Gárdonyi regényírói módszeréhez. (Az Egri csillagok és forrásai.) Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VII. Eger, 1961. 391–400. o.; *Uő.:* Gárdonyi Géza történelmi regényeiről. In: Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Szerk. *Nagy Andor.* Bev. *Bóka László.* Eger, 1963. 75–104. o.; *Z. Szalai László:* Gárdonyi műhelyében. Budapest, 1970. 137–161. o.

[19] *Alszeghy Zsolt:* A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. 268. o.

[20] *Kispéter András:* Gárdonyi Géza. Budapest, 1970. 71. o.

A *Szigeti veszedelme*-t követi az *Egri csillagok* szerkezete is. Ezért nem a várostrom közepén, 'in medias res" kezdődik, jóllehet volt olyan változat is, de azt Gárdonyi elvetette. A regény, akárcsak az eposz, két fő részre tagozódik. A három fejezetből (Hol terem a magyar vitéz? Oda Buda! A rab oroszlán) álló első rész, mely az előzményeket rajzolja és a szereplőket seregelteti, megfelel az eposz első hat énekének. Mindkettő időben és térben távolról, több szálról indítja el a történetet. Zrínyi a szultán udvarából és Szigetvárról, Gárdonyi a Mecsek aljáról (majd Szigetvárról) és a Szultán udvarából. Zrínyi a hadi eseményeket egész Magyarország területére kiterjeszti, azért, hogy már az eposz első részében a nemzeti életében sorsdöntő fontosságúvá avathassa a hősi várvédelmet. A *Szigeti veszedelem* II. énekében Palota ostromáról esik szó, később a tiszántúli Gyula elfoglalásáról. Az *Egri csillagok*-ban ugyanazt a szerepet játssza Buda (az ország központja!) elestének a beiktatása. Palota ostroma nem csak az eposznak, a regénynek is az alapvető pillére, ez indítja el az események Szigetvárra zúduló lavinaáradatát.

Móré várának, Palotának az ostromáról érkezik Bornemissza Gergellyel, abban találkoznak. Ez a regénybeli esemény azon kevesek közül való, amely ellenkezik a történelmi forrásokkal, vagy legalább is, nem szerepel bennük.

A cselekmény kibontakozása, a szigetiek veszedelmének és az egriek diadalmának az ábrázolása az eposz, illetve a regény második fejében valósul meg. A magyar irodalom legklasszikusabb várostrom-leírása Zrínyié, következőképpen Gárdonyi magától értetődően rabolja meg a *Szigeti veszedelme*-t, annak is elsősorban az V–VII. énekét.

Az *Egri csillagok* második részének legzrínyiesebb helyei az esküjelenet és Dobó buzdító beszédei. Az eposzt olvasó Zolnai Béla jegyezte meg az V. ének 31. versszakának margójára, hogy a szigeti Zrínyi sokat beszél „majdnem olyan jó rétor, mint hadvezér".[21] A regény Dobója is ilyen. Először a falak megszemlélése után, de még az ostromon innen, az eskütételre a palotába szólított tisztjei előtt tart beszédet, majd nem sokkal ezt követően a vacsoránál.

Szintén a költő Zrínyi leleménye, hogy a főkapitány hitvallása, esküje után a helytállást még egy szereplő megerősíti. Így emelkedik esküre az eposz V. énekének 40. versszakában Farkasics Péter, s így áll fel Dobó után Pető hadnagy, „aki a vár legjobb népszónoka volt". Az ő szájába Gárdonyi stílszerűen az *Áfium* sorait adja (azért stílszerűen, mert ez a mű valóban szónokias, idézte például Kossuth is a forradalom alatt egy toborzó beszédében): „Miért esett el ez a két erős vezér? [Ti. Szolnok és Temesvár.] Azért esett el, mert Temesvárt spanyol zsoldosok védték. Szolnokot meg spanyolok, csehek és németek. Hát most megmondom, miben bízom. Abban, hogy Egert nem védi a spanyol, se német, se cseh. Itt az öt pattantyúst nem számítva mindenki magyar, s főképpen egri. Saját fészküket védő oroszlánok! Én a magyar vérben bízom!" Beszédét így fejezi be. „Eger eddig csak derék város volt, a hevesi magyarság városa. Adja isten, hogy ezentúl a magyar dicsőség városa legyen! Pogány vérrel írjuk a falra: »Ne bántsd a magyart!«"

A vérrel írás számtalan eposzbeli előfordulása közül csak egyet említek a leghangsúlyosabb helyen, az utolsó strófában állót:

„Vitézek Istene, ime az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását,
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Illy subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát."

[21] Zolnai Béla bejegyzése a Négyesy-féle Zrínyi kiadás (Gróf Zrínyi Miklós Művei. Első kötet: Költői művek. Kiad. *Négyesy László.* Budapest, 1914. A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára) margójára: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 474.706.

A „ne bántsd a magyart!" jelszó pedig az *Áfium* egyik hangsúlyos sora (némely kiadások ciméül is írják), amelyet már Vörösmarty beemelt Zrínyi-versébe. Ezek után nem meglepő (bár a történelmi tényekkel nem egyezik), hogy Dobó azt mondja vitézeinek, Zrínyinek is írt: jöjjön Egerbe. Gárdonyi a regény első részében a szigetvári Zrínyi Miklóst fel is lépteti egy álomjelenetben. Ebben Gergely deák álmodik a Török Bálint udvarában, annak két gyermeke mellett eltöltött időről, s álmában megjelenik nekik a „rövid orrú, tüzes szemű, alacsony barna ifjú", Zrínyi Miklós. „Tudod-e még ki vagyok én? – kérdezi az egyik Török fiútól Zrínyi – Miklós bácsi – feleli a gyerek." Az *Athleta Christi*ből Mikszáth tollán bankigazgató, Gárdonyinál szelíden Miklós bácsi lett…

1800 körül egész Európában kulturális paradigmaváltások sora ment végbe. Ekkortájt születtek meg a modern polgári világ alapvető intézményei és eszméi, többek között a modern nemzet eszméje. Ez utóbbi kialakulásában a történetírás mellett mindenhol fontos szerepet játszott az irodalom és a filológia, amelyek megteremtették az új nemzeti szimbólumok és narratívák rendszerét. Így történt ez Magyarországon is, ahol a nemzeti gondolat a XVIII. századi előzményekre támaszkodva a XIX. század elején bontakozott ki.

E fejlődés során az 1820-as 30-as évekre a két Zrínyi Miklós alakja és Szigetvár védelmének története Kazinczy, Kölcsey és Vörösmarty művei révén az irodalmi diskurzus, Krafft, utóbb Székely Bertalan révén pedig a festészet középpontjába került, és a nemzeti szimbólumrendszer egyik meghatározó elemévé vált. A Zrínyi-téma az 1850-es, 1860-as évek magyar irodalmában egyebek közt Jókainál új aktualitást nyert, mígnem a század legvégén a millennium hamis historizálása ellenében Mikszáth és Gárdonyi az irodalom, míg Csontváry a képzőművészet nyelvén kísérletet tett a mítosz dekonstruálására, átértelmezésére. A hősi tettett ugyan nem minősítették le, de valami szerethető emberi gyöngeséget mutattak meg a mélyén.

Két kortárs író értelmezése

A mai magyar szépprózának két jeles képviselőjét is megihlette Csontváry képén a cím és látvány kiáltó ellentéte, valamint a festmény időtlensége, panoptikum szerűsége. Garaczi László *A menyország térképe* című írásában voltaképp a festmény ironikus leírását adja; iróniájának egyik fő forrása, hogy a képet a téma irodalmi megjelenítésének konvenciói (jelesül Zrínyi eposza) szerint olvassa, és ezeket kéri számon: „A szigetvári hős egy parasztbarokk kúria előtt álldogál kényelmes testtartásban, csípőre tett kézzel, egymagában. Másik karja előrenyújtva, hihetnők, amerre a pogányt sejti, markában kurta pengéjű szablya, ám e szabja inkább tőr, sőt méginkább papírvágó kés, annál is inkább, mert ha figyelmesen szemügyre vesszük, egy papírfecnit látunk a hegyére tűzve, ami ugyanúgy lehet a megboldogult Szulejmán utolsó ultimátuma, mint a mennyország térképe, és a kés nem is a törökre, hanem *egy* gondosan ápolt, egzotikus növényre mutat az udvar közepén…

Térjünk át a török ármádiára. A legközelebbi harcos egy hétrét görnyedt, vattaszakállú aggastyán, akit éppen magával ránt a földre a kezében tartott pálcavékony fustély. Végső pillantásával döbbenten és vágyakozva búcsúzik egy hordóba állított pálmafacsemetétől, ami ezen az éghajlaton és ebben a vérzivataros században valóban meglepő és vigasztaló látvány egy ostromlott végvár kapujában. Maga Zrínyi Miklós is egy ilyes növényre mutat, mintha azt mondaná, aki a citromfához nyúl, halál fia. A török hadsereg maradéka egy hortobágyi gémeskút körül téblábol, és a hősies pózokat próbáló várkapitányt fürkészi kérdőn. Egyikük a kútkávába kapaszkodik a részegek tohonya igyekezetével, másikuk a villásrúdnak dől, a többiek a kút fedezékében rezignált mosollyal készülődnek valami-

re. Egy janicsár a középső ujját az ég felé döfi, mely a sötét középkorban azt jelentette: »kalánfülű ördög«. A többség azonban vállra vetett karabéllyal bámulja a vár előtt lebzselő tollsüveges idegent a térképpel, aki olyasmire gondolhat éppen, hogy Szigetvár immár a magyar korona legvakmerőbben csillogó ékköve marad az idők végezetéig."[22]

Horváth Viktor, a 2012-ben az Európai Únió Irodalmi Díját elnyert író, egy friss esszéjében Garaczi képleírását gondolja tovább egészen az abszurdig, Csontváry képbe tolakodását, majd kivonulását érzékeli és ennek konzekvenciáit írja meg: „Festett egy reformkori vidéki kúriát, elé egy kis pázsitot, amilyet a városi háza vagy a patikája előtti terecskén látott, annak a közepébe két elegáns trópusi kultúrnövényt dézsában, a ház elé gondosan nyírt örökzöld élősövényt, elképesztő módon még átjárócska sincs a sövényen, amin a házba (várba) be lehetne jutni, amúgy pedig simán át is lehet lépni a sövényt, szóval jelképes, mindenesetre jelzi az előkelő háziak igényét: hagyjanak bennünket békén, mi nem foglalkozunk a kintiekkel, senki ne jöjjön közelebb. Azonban a külvilág szemlátomást akarja ezt a fennhéjázó társaságot, és már gyülekezik is az udvaron, a turistalátványosság szerű gémeskút körül – ám a gondosan ápolt élősövény egyelőre visszatartja a rámenős csürhét, mint kereszt a vámpírokat.

Ezek a népek itt nem Krafft, Székely és Hollósy sátáni iszlám harcosai, hanem a háziúr török vendégmunkásai. Valószínűleg elegük lett az alacsony munkabérből, a nagyképű tulajdonosból; talán iszlám fundamentalisták befolyása alá kerültek…"[23]

A kispróza innen a *Szigeti veszedelem*-ből és Mikszáth *Új Zrínyiász*-ából merítve Zrínyi és a török vendégmunkás kertész dialógusává válik. Ahogyan Miklós bácsiból Mikszáthnál bankigazgató lesz, Horváth Viktornál gazdag munkáltató, aki rárivall a kertészre „dédunokája, a költő modorában". Képzelt párbeszédük lezárásaként az engedetlen alkalmazott „kaján vigyorral" középső ujját mutatva gazdájának így felesel:

> „Húzhatsz ki a képből, mert a festő bement,
> csúful összve föstött múltat, mesét, jelent,
> posztmodern módira mindent összve kevert;
> ez mutatom neked, akármit is jelent."

Horváth Viktor szellemes, a szöveg alatt, rejtve a költő Zrínyit, Garaczit és Mikszáthot egyaránt felidéző esszéje szerint: „Peter Krafft a féktelen dinamizmus illúziójával, Székely Bertalan pátosszal kevert realizmussal, Hollósy Simon sejtelmes-impresszionista viharzással vakít. Csontváry az egyetlen, aki bevallja: emberek, ez itten a másvilág, kiestünk a történetből, itten én beszélek, Zrínyi én vagyok, a másik Zrínyi is én vagyok, de még ez se biztos, mert lehet, hogy nincs is külön két Zrínyi, mindenesetre ez itt az örökkévalóság, megálltunk, a vitézek extázisban vannak, nyugi, ők észre sem veszik, hogy lefagytak, csak mi nyertük meg ezt a képet az időből a térnek, szóval az egészet nem kell komolyan venni."[24]

[22] *Garaczi László:* A menyország térképe. In: *Uő:* Nincs alvás! Budapest, 1992. 68–69. o. Lásd: *Füzi – Török:* i. m.

[23] *Horváth V.:* i. m. 20–22. o. Mint az íráshoz fűzött megjegyzésből kiderül, a Zrínyi kirohanása c. festmény Nagy András pécsi esztéta, művészettörténésznek a Kávéházi esték sorozatában tartott egyik előadása nyomán került a szerző elé.

[24] *Horváth V.:* i. m.

Egy kései képzőművészeti párhuzam: Somogyi József szigetvári Zrínyi Miklós szobra

1968-ban állították fel Szigetváron, a belső vár egykori hídjánál Somogyi József Kossuth-díjas szobrászművész szigetvári Zrínyi Miklóst ábrázoló lovasszobrát. A szobor életnagyságúnál valamivel kisebb, de talapzata kiemeli a környezetéből. Az alkotást éppoly értetlenség fogadta, mint Csontváry Zrínyi kirohanása képét. A szokatlan szobrászati megoldás ugyanis látszólag itt is éles ellentétben van a képzőművészti konvenciókkal és a posztamensen olvasható Zrínyi idézettel, Zrínyi eposzának heroikus zárósoraival: „Vitézek Istene! Íme az te szolgád / Nem szánta éretted világi romlását; / Vére hullásával nagy bötüket formált, / Illy subsribálással néked adta magát, / Ő vitéz véréért vedd kedvedben fiát."

„Vannak olyan esetek – nem is egy –, amikor a történelemben az esendőség eltűnik az idők folyamán… Nem tudom például, hogy kik azok, akik Szigetváron jártak. De akik már jártak ott, azok nyilván látták Somogyi József Zrínyi-szobrát, amelyik sokakban nagy megbotránkozást keltett, mert egy eléggé sovány, ösztövér ember van ábrázolva egy eléggé nyúzottnak kinéző lovon. Az emberek pedig megbotránkoznak azon, hogy a szigetvái hőst, hogy lehet így ábrázolni. De a szigetvári hős is ember volt."[25]

A vágtató ló (Krafft) helyett egy gyanakodva jobbra néző gebe hátán, egy szál meztelen karddal, mindenféle cicoma (díszes mente, tollforgós süveg, mint Krafft, Székely Bertalan vásznain) nélkül tekint előre a szigeti hős. Mintha Csontváry Zrínyijének lovas reinkarnációja lenne. Nem szállnak le angyali légiók az égből, hogy az örök dicsőségre vigyék. Ehelyett váratlan dolog történik: „olyasmi, amit se a kirohanós Zrínyi nem gondolt volna, a katonái sem gondoltak volna… az történt, hogy semmi sem történt, csend lett, minden kimerevedett, mint egy panoptikumban, még most is csend van, amíg a képet nézzük."[26]

[25] *Ritoók Zsigmond:* A történelem és az irodalom tanítása az egyházi iskolákban. www.szepi.hu/irodalom/vallas/sulypontok/sp_07html (Letöltés ideje: 2013. 10. 25.)

[26] *Horváth V.:* i. m. 20. o.

HERMANN RÓBERT

A FELDUNAI, MAJD VII. HADTEST KITÜNTETÉSI ÖSSZESÍTŐJE 1849 MÁJUSÁBÓL

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc honvédseregének hadműveleteiről ugyan óriási mennyiségű irat maradt fenn, azonban a kutató gyakran szembesül azzal a ténnyel, hogy a szabadságharc egyes, időnként mégoly fontos összecsapásairól nem talál magyar beszámolót, míg a másik oldalon akár tucatnyi hadijelentés alapján rekonstruálhatja a történteket. Különösen igaz ez az 1848 szeptemberétől 1849 februárjáig terjedő időszakra. Jellemző tény, hogy amikor Borus József megírta az 1849. február 26–27-i kápolnai csata történetét, a magyar hadmozdulatokat jobbára a résztvevők emlékiratai, illetve a magyar honvédtisztek által az aradi várbörtönben 1849–1850-ben gyártott utólagos hadműveleti naplók alapján volt kénytelen rekonstruálni, azon egyszerű oknál fogva, hogy sem a Magyar Országos Levéltár, sem a Hadtörténelmi Levéltár általa átnézett állagaiban nem talált magyar hadijelentéseket.[1]

Pedig voltak ilyenek, aminek ékes bizonyítéka a Móga János altábornagy, Görgei Artúr vezérőrnagy, Gáspár András/Endre vezérőrnagy, végül Poeltenberg Ernő vezérőrnagy vezette feldunai, majd VII. hadtest fennmaradt iktatókönyve. Ebben az 1848. október 8 – 1849. június 22. közötti nyolc és fél hónapnyi időszakból több száz hadműveleti és hadijelentés tartalmi kivonata található meg – azonban ezeknek talán ha tíz százaléka áll ma eredetiben vagy fogalmazványban a kutatás rendelkezésére.[2] Jellemző tény, hogy a schwechati csatában részt vett magyar alakulatok és magasabbegységek közül összesen egytől maradt fenn hivatalos jelentés a csatáról.[3]

Ezért is különösen értékes az a vaskos iratcsomó, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a magyar hadügyminisztérium 1849. évi iratai között maradt fenn. Az 1849:23268. szám alatt iktatott irategyüttes a VII. hadtest kitüntetési előterjesztéseit tartalmazza, s nem csupán a kitüntetendő személyek adatait, hőstetteik színhelyét és idejét adja meg, hanem a mellékelt tényleírásokból az 1848 szeptemberétől 1849 április elejéig tartó időszak tucatnyi hadieseményéről, köztük például a kápolnai csatáról találhatunk hadijelentéseket.

Megállapíthatóan e jelentések alapján készült az a kitüntetési összesítő előterjesztés, amelyet az alábbiakban közlünk. A mellékletek között az 1848 november közepétől 1849 május közepéig terjedő időszakból találhatunk iratokat (áprilisból egyet sem). Magán az iraton nincs dátum, de Poeltenberg Ernő vezérőrnagy 1849. június 4-én terjesztette fel azt Görgeihez, tehát nyilvánvalóan előtte keletkezett. Tovább segíti a datálást az, hogy a mellékletei között megtalálható Faváry József századosnak, a VII. hadtest tüzérparancsnokának 1849. május 15-én Győrben kelt felterjesztése a hadsereg főparancsnokságához a hadtest tüzéreinek hőstetteiről, s az abban szereplő tényleírások rövidített változata megtalálható az alább közölt kitüntetési előterjesztésben is. Az irat tehát május 15. és június 4. között keletkezhetett. Indokául az szolgálhatott, hogy Görgei április 29-i napiparancsában elrendelte a kitüntetésre érdemesnek tartott személyek mielőbbi felterjesz-

[1] *Borus József*: Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.

[2] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P 295. A Görgey-család levéltára. (a továbbiakban: Görgey-lt.) Görgei Artúr gyűjtemény. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti igtatókönyve [sic!]. No. 1–779.

[3] Kosztolányi Móric hadijelentését közli *[Gyalókay Jenő:]* Egykorú adatok az 1848-i alsó-ausztriai hadműveletek történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1929. 223–225. o.

tését.[4] Ugyanakkor érdekes, hogy az összesítésben szereplő hőstettek közül az utolsó az 1849. április 6-i isaszegi csatához kötődik, s a tavaszi hadjárat további összecsapásai már nem szerepelnek köztük, holott a hadtest részt vett az április 19-i nagysallói, illetve 20-i kéméndi ütközetben is.

Az összesítés mellékletében megtalálható néhány olyan kitüntetési előterjesztés, tényleírás és hadijelentés is, amelyek adatait nem dolgozták bele az összesítésbe. Ilyen a pozsonyi honvédüteg tűzmesterének, Eduard Krischkának az 1849. február 15-én Jászón kelt, az 1849. február 5-i branyiszkói ütközetben tanúsított hősiességéről készült igen részletes tényleírás.[5] A 4. huszárezred magukat kitüntetett tiszti és legénységi állományú tagjai közül ugyan többen is szerepelnek az összesítésben, de kimaradtak az alezredesi osztály 1. századának az október 11-i salamonfai ütközetben kitűnt katonái, illetve a december 16-án Kazimirnál az 1. őrnagyi osztály 1. századából hősiesen harcolók.[6] Az 51. (1. besztercebányai) zászlóalj február 26-i, feldebrői erdei összecsapásban kitűnt tagjainak összesített tényleírása sem került bele az összesítésbe,[7] ahogy Bukovszky őrnagynak a 14. zászlóalj parancsnokának a február 27-i Kerecsend, Feldebrő és Verpelét körüli harcokban kitűnt személyekről szóló beszámolója sem.[8]

Érdekes módon a mellékletek között néhány, nem a VII., hanem a II. hadtest állományába tartozó alakulat jelentései és előterjesztései is megtalálhatók. Ennek az a magyarázata, hogy Henryk Dembiński altábornagy, fővezér 1849. március 3-i leváltása után egy ideig Görgei töltötte be a Tiszafüreden állomásozó csoportosítás fővezérségét, de miután az I. hadtestet rövidesen Szolnokra irányították, ténylegesen a II. és VII. hadtest parancsnoka volt. Így került a VII. hadtest anyagába Alois von Burdina őrnagynak, a 39. (Dom Miguel) gyalogezred 1. zászlóalja parancsnokának 1849. március 7-én, Tiszafüreden kelt jelentése a február 26–27-i káli összecsapásban kitűntekről, illetve Sekulits István alezredesnek, a II. hadtest 5. hadosztálya parancsnokának összefoglaló jelentése a február 26–28. közötti harcokban kitűntekről. Ez utóbbiból Mihály Károly, a 25. honvédzászlóalj, és a már említett Burdina őrnagy belekerült a VII. hadtest kitüntetési összesítőjébe is. Szintén így került a mellékletek közé Nödl századosnak, a 14. (Lehel) huszárezred 6. százada parancsnokának Sekulitshoz intézett jelentése arról, hogy a század 17 katonája „magokat az ellenség csatározási lövéseire is vitézül viselvén, lovaikról leszállva, az elakadt ágyút emelték, és a rendelt helyre kísérték."

Az irat mellett található a hadügyminisztérium katonai osztályának 1849. júliusi, nap megjelölése nélküli átirata a katona becsülettörvényszékhez a listában szereplő személyek kitüntetéséről. A Makai Ágnes által az 1849-ben Katonai Érdemrendben részesültekről összeállított lista alapján azonban úgy tűnik, hogy a felterjesztettek többsége hivatalosan már nem kapta meg a kitüntetést, nyilván Szeged kiürítése és a katonai összeomlás miatt.[9] Ami arra mutat, hogy Isten malmai a katonai adminisztrációban már a nagy elődöknél is lassan őröltek…

[4] Litográf. No. 419. MNL OL R 295. Klapka György iratai, 1. csomó, 3. tétel. d. sz. Duka Tivadar egykorú másolata: MNL OL Görgey-lt. b/45/b. fasc.

[5] MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[6] Lásd erre az 1. őrnagyi osztály 1. századának 1849. február 16-án, Kassán (?), illetve az alezredesi osztály 1. századának február 17-én Makrancon kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[7] Lásd erre Ujlaki Ede százados, zászlóaljparancsnok 1849. március 6-án, Tiszafüreden kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[8] Bukovszky hely és dátum nélküli, 1849. március 7-én, Tiszafüreden iktatott jelentését lásd MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[9] *Makai Ágnes*: „Hű vitézségért". Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Historia Militaris 2. Budapest, 2001. 120–170. o.

Az iratot a jelenlegi helyesírási és központozási szabályok alapján, azonban a tájnyelvi alakok megőrzésével közöljük. A benne szereplő személyek keresztnevét/neveit [ ]-ben pótoltuk, s ugyanígy jártunk el az egyes összecsapásoknál hiányzó dátumokkal is. Az egyes tényleírásoknál jegyzetben jeleztük, hogy melyik iratból került be a kitüntetési összesítőbe. Ez a legtöbb esetben megállapítható, néhány esetben azonban hiányzik az alapjelentés. Az összesítő közreadását az is indokolja, hogy ezáltal a szabadságharc hadtörténetének egyik fontos forrása válik hozzáférhetővé. Magát az iratanyagot már több alkalommal, pl. az 1848 őszi és téli huszár hőstetteket ismertető tanulmányomban is hasznosítottam.[10] Úgy vélem azonban, hogy ennek az okmánynak a közreadásánál méltóbb módon aligha köszönthetném a szabadságharc kitüntetéseinek történetét monografikus alapossággal és pontossággal feldolgozó Makai Ágnest.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Jellics József	6-ik honvéd huszárezred	főhadnagy	1-ör Siófoknál a horvátok előnyomulásakor	1-ör Siófoknál éjjeli őrjárat alkalmával csekély kíséretével az ellenséget felkeresvén, felzaklatta, helyzetéből kicsalta, s tábora egy részét zavarba hozta.	November 16-án ugyanazon ezredhez érdemeinek különös kiemelése mellett 2-od kapitánnyá neveztetett ki.
			2-or Schwechat előtti csatában	2-or Schwechati csatában egy leszerelt s tüzérei által majdnem elhagyott ágyút gyors s célszerű rendelkezése által seregünk számára megtartotta.	
			3-or Prellenkirchennél november 14-én	3-or Prellenkirchen határán 9 vitézeivel őrjáratot tartván, kíséretéből Kállos közvitéz az ellenséget észrevevén, nekik csapott, és általuk elfogatott, s lováról lerántatott. – Jelics, midőn az esetről értesült, kis csapata élére ugratva, sebes vágtatással a 30 emberből álló ellenséges gyalog csapatba beugratott, Kállós közvitézt lovával együtt, melyen már egy ellenséges tiszt ült, sűrű vagdalás után kiszabadítá, számtalan sebekkel tetézetten ugyan, de szerencsésen visszajött egész kíséretével együtt.[11]	

[10] *Hermann Róbert*: Huszárhősök, hőstettek 1848 őszén és telén Nyugat-Magyarországon. In: „Huszárok a történelem forgószínpadán". Tudományos konferencia: Sárvár, 2000. szeptember 14–15. Sárvár, 2000. 109–123. o.

[11] Lásd erre Mándy Ignác századosnak, a 6. (Württemberg) huszárezred alezredesi osztálya 2. százada parancsnokának 1848. november 15-én az ezred-, illetve a dandárparancsnoksághoz intézett, ill. Görgey Kornél őrnagy, a 6. dandár parancsnoka Köpcsényben, 1848. november 16-án kelt jelentéseit. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Kapcsos és Balogh	6-ik honvéd huszárezred	közvitézek	Prellenkirchennél november 14-én	Az ellenség elszánt aprítása által Jelicsnek ugyan a fentebbi őrjárat alkalmával nagy segítségül voltak.[12]	Napiparancsba megdicsértetett.
Steindl Ferenc	4-ik honvéd huszárezredes [sic!]	hadnagy	Október 30-án schwechati visszavonuláskor.	A hátrébbmaradt pénztár gyors elszállítását eszközölte. Továbbá ugyanakkor felkelőink által elhajigált fegyvereket kocsikra rakatván, Pozsonyba vitette. Az ütközet után pedig a környülállások kitudása végett Bécsbe ment.[13]	Számfeletti főhadnagynak neveztetett ki.
Kutelkay [Kudelkay Ferenc]	4-ik honvéd huszárezrednél	őrmester	Október 30-án schwechati visszavonuláskor.	Steindl Ferencnek a pénztár megmentése dicsőségében osztályosa.	Hadnagynak neveztetett ki.
Fehér János Draguly Jakab Sebeczky Lajos Földvarcsek Ján[os] Vaskó János	4-ik honvéd huszárezrednél	tizedes közvitézek	Nov. 11-én[14] a salamonfai ütközetben.	Mint előőrök, megtámadtak egy nagy horvát tömeget, belőle 21 embert lekoncoltak, 17-et fegyverestül elfogtak, a többit szélnek szalasztották. Az elfoglalt fegyvereket a nemzetőrségnek adván át.[15]	Még eddig nem jutalmaztattak meg.
Kacsmarik Likvarik Fer[enc] Turda András Zékányi Fer[enc]	4-ik honvéd huszárezrednél	őrvezető közvitézek	Novemb[er] 17-én Nádasdnál	Nádasdnál mint őrjárat kiküldettek, s ez alkalommal egy élelmezést zsaroló 13 határőrből álló csapatot – dacára, hogy áltottak [sic!] a lovak kifáradtak, fegyverestől elfogtak.[16]	Minden fegyverért az álladalom részéről ígért 10 p[engő] f[orint] jutalom kiszolgáltattatott.
Poeltenberg Ernő	4-ik honvéd huszárezrednél	őrnagy	December 16-án Kazimir mellett	Másfél századdal a sokkal nagyobb erejű ellenséget rettenthetlen bátorsággal megtámadván, s magát keresztül vágta.[17]	Alezredessé neveztetett ki.
Zámbelly Lajos	4-ik honvéd huszárezrednél	kapitány	December 16-án 848. kazimiri ütközetben	Századjával az előbbit elősegítette, s előre ment, hogy a Hanzsán[18] a hidat elkészíttesse, – ugyanakkor 6 óra lefolyása alatt két hidat a lakosság által kiszedetett.[19]	sehogy

[12] Lásd erre Mándy Ignác századosnak, a 6. (Württemberg) huszárezred alezredesi osztálya 2. százada parancsnokának 1848. november 15-én az ezred-, illetve a dandárparancsnoksághoz intézett, ill. Görgey Kornél őrnagy, a 6. dandár parancsnoka Köpcsényben, 1848. november 16-án kelt jelentéseit. MNL OL HM Alt. 1849:23268.

[13] Lásd erre Ferdinand Karger alezredes 1848. november 27-én, Védenen kelt előterjesztését. MNL OL HM ált. 1849:23268.

[14] Helyesen: október 11-én.

[15] Lásd erre Ferdinand Karger alezredes 1848. november 27-én, Védenen kelt előterjesztését. MNL OL HM ált. 1849:23268.

[16] *Uo*.

[17] Lásd erre az ezred 1. őrnagyi osztályának legénységi és tiszti állománya által 1848. december 22-én Ménfőpusztán kiállított bizonyítványt. MNL OL HM ált. 1849:23268.

[18] A Hanságon.

[19] Lásd erre Ferdinand Karger alezredes 1848. december 24-én, Győrben kelt előterjesztését. MNL OL HM ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Mauks László	4-ik honvéd huszárezrednél	őrmester	December 16-án Kazimir mellett	4 lovas közül, kik őt megtámadták, kettőt levágott, egyet lelőtt, s egy sebbel megmenekült.[20]	Előléptetett ugyanezért.
Inczider [Schneider] Lőrinc	4-ik honvéd huszárezrednél	Baromorvos	Dec. 16-án 848. Kazimir mellett	Ámbár fegyverreli bánással nem tartozik köréhez, mégis bátran nekivágott az ellenségnek, s 3 lovas leszerelésében segédkezet nyújtott.[21]	
Gremm Ádám	4-ik honvéd huszárezrednél	közvitéz	Ugyanakkor	Különös említést érdemel, mivel egy egész lovasosztály közé jutván, magát oroszlány módra keresztül vágta, két sebet kapott.[22]	
Vécsey [Vecsey István]	9. huszárezrednél	őrmester	Salamonfánál[23] s Halászinál dec. 22.	Egy őrnagyot segédjével elfogott. Fencs tizedes, s két közvitéz őrjáratra küldetvén, az ellenséges előőrökön nyomultak elő, azt felriasztották, s sebes vágtatással visszavonultak, nyomukban 12 Kürassier[24] jött. Midőn egymáshoz közel voltak, embereink megállottak, az ellenség közé lőttek, s egyet leterítvén, nehányat megsebesítvén, visszatértek.	sehogy
Fents	9. honvéd huszárezrednél	tizedes	Halászinál	Az előbbinek segétségére volt.	Még nem jutalmaztatott.
Fekets [János]	9. honvéd huszárezrednél	kapitány	Halászi, dec. 22. 848.	Mint előőrsi parancsnok, néhány huszárral egy ellenséges lovasszázadot megtámadott, többet közülök levágván, őket megszalasztotta, fején azonban több sebet kapván, visszavonulni kénytelenítetett.[25]	Számfeletti őrnagynak nevezetett ki.

[20] Lásd erre Ferdinand Karger alezredes 1848. december 24-én, Győrben kelt előterjesztését. MNL OL HM ált. 1849:23268.
[21] Uo.
[22] Uo.
[23] 1848. október 11-én.
[24] Vértes.
[25] Lásd erre Fekets 1848. december 23-án Zámolyon kelt jelentését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Magyar fordításban közli *Hermann Róbert:* Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998. 229. o.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Dessewffy [Dénes]	12-k honvéd huszárezrednél	2-ik kapitány	Ipolyságnál jan. 11-én	12 emberrel egy 30–40 emberből álló csapatot megtámadott 8-at halva hagyott, lovat elfogott, s 14 megsebesítettetett, kik mindannyian a csatatéren maradtak, embereivel pedig csak akkor hátrált, midőn ellene minden oldalról közelgett az ellenséges lovasság.[26]	Százados kapitánynak neveztetett ki.
Görbe Fer[enc][27] Huszka Hajdú Ist[ván] Gyökér And[rás][28]	12-k honvéd huszárezrednél	őrmester tizedes közvitézek	Ugy[an]ottan	Dessewffy századosnak kitűnő segétségére voltak.	Még sehogy sem.
Szentpétery [Sámuel] Fejér Hegedüs Fekete Tury József Dégy[29] István Jana[30] Hencsik[31] Ant[al][32]	12-k honvéd huszárezrednél	főhadnagy, tizedes tizedes közvitézek	Ugyanottan jan. 11-én	Egy, a tüzérek s szekerészek által vigyázatlanságból feldöntött s elhagyott ágyút gyors és célszerű intézkedésből nagy fáradsággal ismét felállították [sic!], s az üteg számára megtartották.	
Novakovszky [János] Füzér János	5-ik ütegből		Ipolyságnál	Az ellenséges ágyút az első jól irányzott lövésével leszerelt [sic!], a másik a leszerelt ágyú elvont[at]ásában segédkezet nyújtott.[33]	Még sehogy sem.
Mezey Kár[oly] Wider [Károly József] Schmidt [Albert]	10-ik honvéd huszárezrednél	kapitány főhadnagyok	Téténynél január 3-án	Egy századdal két ellenséges lovas zászlóaljat[34] megtámadtak, s számtalant megsebesítvén, elejtvén, sokat foglyokká tettek.[35]	őrnagynak kapitányoknak

[26] Lásd Sréter Lajos őrnagy 1849. január 12-én, Vámosladányban kelt, a feldunai hadtest parancsnokságához intézett jelentését, ill. Guyon Richárd ezredes 1849. január 15-én, Selmecbányán kelt veszteségkimutatását. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[27] Helyesen: József.

[28] A 12. huszárezred 1849. február 16-i kitüntetési jegyzéke Dessewffy segítői közül Huszka és Veres tizedest, Hajdú István, Gyökér András és Boros közvitézeket nevezi meg, az összesítésben a nevek keveredtek a Szentpétery által végrehajtott akció résztvevőiével. Lásd az okmány mellett.

[29] Helyesen: Dég.

[30] Helyesen: Fancsa.

[31] Helyesen: Koncsik.

[32] A 12. huszárezred 1849. február 16-i kitüntetési jegyzéke a huszárok közül Fejér tizedest, Hegedüs, Fekete, Tury József, Dég István, Fancsa és Koncsik Antal közvitézt, valamint Görbe József őrmestert említi. L. az okmány mellett.

[33] Lásd Guyon Richárd ezredes 1849. január 15-én, Selmecbányán kelt veszteségkimutatását. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[34] Azaz osztályt, tehát összesen négy századot.

[35] Lásd Mezey Károly őrnagy Kassán, 1849. február 17-én kelt előterjesztését. MOL HM Ált. 1849:23268. Az előterjesztésben még további kilenc legénységi állományú személy neve szerepel, akik Téténynél kitüntették magukat. Ezt követően további három személy tényleírása olvasható: Gáspár József tizedes (Parndorf, 1848. december 16.); Tamáska Gábor hadnagy (Gölnicbánya, 1849. február 13.) és Halóska Adolf százados (Krompach, 1849. február 14.)

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Klein [Ottó]	[ugyanott]	hadf	[ugyanott]	A tábornok mellett ugyanez ütközetben mint száguldó, vitézül viselte magát, s egy sebet kapott.	hadnagynak
Kmety [György]		alezredes	[ugyanott]	A Vilmos-huszárok közé állván, [a] legénységet rohamrai lelkesítése s mint dandárnok, követői például szolgálván, saját kezeivel többeket vágott le.	
Szél Mih[ály] Murány Fer[enc] Forgács Józs[ef] Nagy Ferenc Kiss József Zsoltay Józs[ef]	9. honvéd huszárezredből	közvitéz	Október 14-én[36] 848. Csepreg mellett	Egy ágyúnk az ellenség által leszereltetvén, tüzéreink által már mint elhagyatott, és az ellenség által már el is foglaltatott. Ekkor Horváth kapitány, most már alezredes felszólítására, lépnének elő a huszárok közül önkéntesen az ágyú megmentésére, néhányan, többek között ezen egyének, az ellenség sűrű tüze közt legserényebben rúgtattak előre, az ágyú meg lőn mentve.[37]	Eddigelé még nem jutalmaztattak meg.
Széll Istv[án]	39-ik zászló[alj] ugy[an]ott	zászlótartó	jan. 17-én	Felszólította legénységet, miként a zászlót utolsó csepp vérig el ne hagyják, és az védelmezzék.[38]	sehogy
Böröndy József	45. honv[éd]-zászlóaljnál	közvitéz	849. febr. 7-én Hámor megtámadása, s az ellenség Béla felé űzése alkalmakor.	Midőn az ellenség Hámorból futva, menekült, a 45-k zászlóalj 2 százada az erdőbe menekült ellenség űzésére, Böröndi[re], mint csatárra, az ottocsányi ezredbeli horvát fegyverit kisüti, mire ezen újonc szuronyt szegezve a rémült horvátnak nekifut, a fegyvert elvette, sőt fogollyá tette.[39]	
Szabó Sándor	[1. utászzászlóalj 3. osztály]	közutász	Vöröskútnál, jan. 22. 849.	Az ellenség legnagyobb tüzelése közt egy megsebesült társát az erdőből kihozá, miközben letévén koronként a sebesültet, az utána nyomuló ellenségre tüzelt.[40]	Jan[uár] 25-én kibocsátott rendelet szerint kettős zsoldot húznak.

[36] Helyesen: 11-én.

[37] Lásd erre Horváth János százados, a 9. (Miklós) huszárezred 1. őrnagyi osztálya 1. századparancsnoka 1848. október 12-én Kőszegen, illetve november 19-én, Gátafalván kelt jelentéseit, s a Berzóczy százados által aláírt, dátum nélküli kitüntetési előterjesztést. Mindhármat közli *Hermann Róbert*: A Todorović-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében. Okmánytár. *Soproni Szemle,* 53. évf. (1999) 3. sz. 248., 270–272. o.

[38] Lásd erre Adam Gyra őrnagy, a 39. honvédzászlóalj parancsnoka 1849. január 21-én, Körmöcbányán kelt jelentését és február 16-án, Kassán kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Az előterjesztésben Széllen kívül további 21 személy tényleírása található.

[39] Lásd erre Ujváry István őrnagy 1849. február 15-én, Jekelfalván kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[40] Lásd erre Molnár százados, osztályparancsnok hely és dátum nélküli kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. A előterjesztésben szerepel még Bóday Dániel tiszteletbeli őrmester (Branyiszkó, 1849. február 5.), Hauzer Vilmos tizedes (uo.), Tóth István tizedes (uo.), Kováts György közutász (uo.) tényleírása is.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Furessi Ján[os]	5. lovasütegnél	ágyúlovász	Ipolyság	Az alatta kilőtt lóról a nyereg-szerszámot legnagyobb golyózápor közt leszedvén, az álladalom részére megmentette.	
Az egész 33-ik zászlóalj			Bran[y]iszkónál	Az ellenséget szuronyt szegezve támadták meg, s a támadásnak nagyszerű eredménye lőn.[41]	Napiparancsban megdicsértettek, a zászlóalj zászlójára egy szalag rendeltetett feltűzetni, melyre a zászlóalj kitüntetésének nevezetes napja, febr. 5-én 49. fog hímeztetni.[42] Továbbá a felsőbb rendelet érkeztéig kettős zsold határoztatott a zászlóalj számára.
Pósta Ferenc	1-ő honv[éd]-zászlóaljnál	százados, zászlóalj-parancsnok	848. dec. 6-án Lieszkónál Dec. 16-án Nagyszom-batnál Szénnél, 849. febr. 16-án[43] 849. febr. 26-án a vécsi erdőben	4 század gyalogsággal, 1 század huszárral, 2 ágyúval Lieszkót s Brezovát 4 órán által keményen ostromolta, s csak akkoron hagyott fel vele, midőn Windisch-Grätz ottani vagyonát szétrombolta, s tudósíttatott, miként az ellenség Jablonic elől nagy erővel közelg. A városba betódult ellenséget rohammal megtámadó seregünk élén volt. Rohanó seregünk élén ugratott a bevett helységbe[44] Egy vadász- s több más gyalogzászlóalj által megszállott erdőbe zászlóaljával, melynek élén volt, berohant, Kossuth dandárnok parancsára szuronyt szegezve legnagyobb lelkesedéssel.[45]	Őrnaggyá nevezte-tett ki.

[41] A zászlóalj Branyiszkónál kiűnt legénységi állományú tagjaira lásd Petheő Vilmos őrnagy 1849. február 17-én, Jászóújfalun kelt, Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok, illetve Guyon Richárd ezredes, hadosztályparancsnok által láttamozott kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[42] A zászlószalag, amelyet a hagyomány szerint Görgei felesége hímezett, ma is megtalálható a Hadtörténeti Múzeumban. Fényképét közli: „Fényesebb a láncnál a kard". Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára. Szerk. *Cs. Kottra Györgyi*. Írta *Kedves Gyula*, *Cs. Kottra Györgyi*, *Ságvári György*, *Basics Beatrix*, *Kovács S. Tibor*, *Lugosi József*. Hadtörténeti Múzeum. Budapest, 1999. 76. o.

[43] Helyesen: 13-án.

[44] Lásd erre Kossuth Sándor őrnagy, az 5. dandár parancsnoka 1849. február 17-én, Szócsán kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[45] Lásd erre Kossuth Sándor őrnagy, az 5. dandár parancsnoka 1849. március 6-án, Tiszafüreden, ill. immáron alezredesként és hadosztályparancsnokként Ácson, 1849. május 1-jén kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Papp Döme	1-ő honv[éd]-zászlóaljnál	segédtiszt	848. dec. 16-án N[agy] szombat 849. febr[uár] 13-án Szőny-nél[46]	A rohanás kezdetől [sic!] mindeddig a legnagyobb viadalban állott az ellenséggel bátran, vitézül. A zászlóalj parancsnokának oldala mellett, Ary hadnaggyal a rohanás előtt benyargalták az egész helységet.[47]	sehogy
Sarich János	14-ik honv[éd]-zászlóalj	főhadnagy	Kazamirnál[48]	A legkétesebb percben a megrohanást buzdítása által elősegítette.	
Kempelen Károly	13-ik huszárez-rednél	főhadnagy	N[agy]szom-batnál	Egy századdal N[agy] szombatban a legnagyobb veszély helyére ment, csatázott mindenütt elő, embereiből csak 16-ot hozván vissza.	
Kempelen Károly	13-ik huszár-ezrednél	főhadnagy	Hodricsnál	Hodricsnál Görgei tábornok úr mellett, mint szárnysegéd működvén, a megfutamodott Sándor-gyalogokat öszveszedte, Görgei tábornok úrral ketten személyeket fülön fogva hurcolta vissza a csatatérre. A legnagyobb golyózápor közt jobb karján egy gyenge sebet [kapott].	
Ary József	1-ő hon[véd]-zászlóalj	főhadnagy	Szénynél febr. 13-án 849.	Papp Dömével a helységet, melyben ellenség volt, kikutatta. Különben már Jablonicnál is kitüntette magát személyes bátorsága által.[49]	
Petheő Vilmos Földváry Albert	33-ik honv[éd]-zászlóalj	őrnagy százados	Vinschanál[50] Iglónál	Zászlóaljuk élén működtek Üchtritz dandárnok úr jelentése szerint.[51]	

[46] Helyesen: Szénnél.

[47] Lásd erre Zámbelly Lajos alezredes Budinkán (Buzinkán), 1849. február 16-án, Pósta Ferenc őrnagy 1849. február 17-én, Szócsán, illetve Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[48] Kazimirnál, 1848. december 16-án.

[49] Lásd erre Zámbelly Lajos alezredes Budinkán (Buzinkán), 1849. február 16-án, Pósta Ferenc őrnagy 1849. február 17-én, Szócsán, illetve Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Az előterjesztésekben Papp Dömén és Ary Józsefen kívül szerepel még Horváthy Sándor szakaszvezető, Janotai Ferec és Feininger Antal tizedes tényleírása (Szén, 1849. február 13.) is.

[50] Helyesen: Windschachtnál, azaz Szélaknánál, 1849. január 19-én és 21-én.

[51] Lásd erre Emil Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok 1849. február 16-án, Jászóújfalun kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. A két tiszten kívül Kozma Gyula és Gosztonyi József százados, Jelentsik Vince főhadnagy, Győrffy Endre hadnagy és Árvay József őrmester szerepelnek még az előterjesztésben.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Mjk József	9. honv[éd] husz[ár] ezredből	százados kapitány	Mórnál Hodricsnál	Századjával ágyúfedezetre lévén kirendelve, ámbár az üteg megszaladt, századjával az ellenséget megrohanta – ezáltal mind az üteg, mind pedig Perczel tábornok személyes visszavonulhatását lehetségessé tette, különben azok elfogattak volna Perczel tábornok úrral együtt. Midőn a Sándor-gyalogságból álló öszves gyalogerő megfutamlott, Görgei tábornok Kempelen főhadnagy s Mjk kapitány századjával egyedül állott helyt a csatatéren, a futamlókat visszakergette, s a tábornok parancsa szerént az öszveszedett sereget újra felállítani segítette a legnagyobb golyózápor közt.	Ezen tetteért még nem jutalmaztatott meg.
Fekete Lajos	9. honv[éd] husz[ár]ezrednél	hadnagy	Febr. 10-én 849. Szepesváralján	Az ellenség számára élelmi s ruházati szereket vivő 19, erősen megrakott szekere 7 ellenséges paripával együtt elragadott, ugyanazokat anélkül, hogy az őt kísérő emberek számára a jutalmat kivette volna, Kmety alezredes úr kezébe átadván.	Még eddig sem ő, sem pedig emberei nem tüntettettek ki.
Fekete Lajos	D[et]to	d[et]to	[1849. április 6-án Isaszegnél]	Az ellenség által megszállott erdőn keresztül legnagyobb sebességgel megvitte a hírt Görgei tábornok úrnak Gáspár tábornok úrtól, mikint Bag helység a 7-ik hadsereg[52] által bevétetett.[53]	Ezen tetteért Görgei tábornok úrtól a hely színén főhadnagynak neveztetett ki.
Görgei Kornél	9. honv[éd] husz[ár] ezrednél	őrnagy	Mezőkövesdnél[54]	Az ellenséget osztályával megrohanta, a tüzelő ellenséges ágyúkat, azokból kettőt, két lőszeresszekeret, számos lovakat s mintegy 30 foglyot vőn el.	
Marzsó [József] Kiszling [Antal]	- // -	százados őrmester	- // -	Görgei Kornél úr mellett különösen kitüntették magukat.[55]	

[52] Helyesen: hadtest.

[53] Név nélkül megemlékezik az esetről *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolgozta és sajtó alá rendezte *Katona Tamás*. Pro Memoria. Budapest, 1988. I. k. 455. és 460. o. Görgei 1849. április 8-i napiparancsában léptette elő Feketét. HL 1848-49. 20/460.

[54] 1849. február 28-án.

[55] Lásd erre Gáspár Endre ezredes 1849. március 15-én, Hernádnémetiben kelt jelentését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Magyar fordításban közli *Hermann Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005. 90–91. o.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Mihály [Károly] Burdina [Alajos]		őrnagyok	Kálnál febr. 20. 849.[56]	A legnagyobb golyózápor közt lelkesítették zászlóaljukat.[57]	
Lipoty [Miksa]	Nógrádi honv[éd]-zászlóalj	százados	Turcseknél jan. 17. 849.	Egy vetágyú[58] az ellenség által tőlünk elvétetvén, a százados 15-öd magával az ágyúkísérő fedezettel megtámadta – de emberei a veszély nagyságától megrettentve, futásnak eredtek, mire egyedül maradván, tetemesen megsebesítve, elfogatott, Turcsekbe vitetett. – Azonban Turcsek Aulich ezredes által rohammal bevétetett, s a szaladó ellenség e századosunkat a helységben hagyni kéntelenült, hol mieink által meg is találtatott.[59]	Betegsége miatt jelenleg még szabadságon van.
Kemnitzer [Károly]	Táborkari	százados	D[et]to	A csatában mint táborkari százados mindenütt legelöl rohant, s oroszlányként küzdve, 3 golyó s 2 szuronydöfés által nehéz sebet kapott, minek következtében 4. napon megholt.	Görgei tábornok által őrnaggyá neveztetett ki halálos ágyán.
Sréter [Lajos]	12-ik honv[éd] husz[ár]-ezrednél	alezredes	Windschacht-nál[60]	Megtámadott seregünket feltartóztatta, s egyenkint elszéledteket lóháton elérvén, visszakergette, s midőn a rendezés körül fáradozott, s a sereget támadásra vezetve, egy ellenséges vadászgolyó által jobb válla keresztülfúratott, jelenleg egy ügyes orvos felügyelése alatt biztos magányban ápoltatik.	Mint sebesült, gyógyítás alatt van.

[56] Valójában február 26.

[57] Lásd erre Sekulits István alezredes, a II. hadtest 5. hadosztálya parancsnokának Tiszafüreden, 1849. március 8-án kelt jelentését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[58] Tarack.

[59] A zászlóalj Keresztes őrnagy által írott, dátum nélküli kitüntetési előterjesztésében Lipotyn kívül szerepel még Németh József főhadnagy (Budetin, 1848. december 11.; Szélakna, 1849. január 22.), segédtiszt, Tóber János főhadnagy (Budetin, 1848. december 11.), Bende Sándor őrmester (Budetin, 1848. december 11.), és Paczolay Nárcisz százados (Budetin, 1848. december 11.). MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[60] Szélaknánál, 1849. január 21-én.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
1-ő honvéd-zászlóalj			Pákozdnál	Hol az egész sereg előtt meg is dicsértetett. 2-sor Lieszkónál, hol erélyes megtámadás és 4 órai erős kitűréssel az ellenségbe nagy kárt tőn, egysmind [sic!] Windisch-Grätz gazdasági épületeit és lakását felgyújtván. 3-or Nagyszombatnál, hol az ellenséget a nagypiacig visszanyomta; miáltal a dandár visszavonulását lehetségessé tette. 4-er Szénynél, hol az ellenséget éjjel megrohanta, kemény tüzelés közt megverte, tőle 80 lovat és 100-nál több embert elfogott. 5. A zászlóalji 2 százada Feldöbrödnél[61] az erdőbe egy egész vadászzászlóaljt megszalasztott, miközben a többi seregünktől elválasztván, e 2 század mindenütt ellenséggel volt körülvéve, ekkor, nehogy elfogassanak, a zászlóval együtt magát hősiesen kivágta, s ekkor 2 falut, mi az ellenség által meg volt szállva, a legnagyobb zavarba hozta. [sic!] 6-or. Verpelétnél, mely helység az ellenség által meg volt szállva, a legnagyobb rakéta- és puskagolyótűzben megrohanta az ellenséget, erős helyzetéből kiverte – s midőn egy félütegünk az ellenségtőli elfoglalási veszélynek ki volt téve – nagy elszántsággal nekirohant az egész zászlóalj egész vadászzászlóaljnak, belőle sokat lelővén, szép számú foglyot fegyvereke szerzett, – végre. 7-szer Hatvannál az ütközet szerencsés kimenetelében tevékeny részt vőn.[62]	

[61] Helyesen: Feldebrőnél.

[62] Lásd erre Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén, ill. Posta Ferenc őrnagy, dandárparancsnok Győrben, 1849. május 5-én kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Dobos József Horváty Sán[dor] Jancsay	1-ő honv[éd]-zászlóalj	hadnagy zászlós káplár	Hatvannál	Elsők voltak, kik a legnagyobb golyózápor közt a hidat átlépték.	
Sztankovits Fer[enc] Volf Gerson Hollermann Ign[ác] Kromcsák József	51. honv[éd] zászlóalj	káplárok	D[ett]o	A legénységet a legnagyobb elszántsággal bátorították.[63]	
Teininger And[rás]	1-ő honv[éd]-zászlóalj	hadnagy	Lieszko, Holics, Cerova, Jablonicon	Különös jeles cirkálás által. Lieszkónál az ütközetben egy általa lelőtt ellenséges vadász fegyverével egy tisztet lőtt agyon. A Szényi [sic!] melletti ütközetben 1-ő volt. – A döbrői erdőből való menekülést Pósta őrnagy úr után nagyrészt neki köszönhető [sic!], – miután az ellenség kikémlésében bátor, elszánt és fáradhatatlan volt.[64]	
Marsalkó Tam[ás]	1-ő honv[éd]-zász[lóalj]	kapitány	Lieszkónál, Jablonicnál	is tanúsítá személyes bátorságát, N[agy]szombatban pedig a vaspálya körüli állást hosszú ideig védelmezte, s midőn minden oldalról meg volt támadva, többé magát nem tarthatta, akkoron Szeredre visszavonult. – Továbbá a szényi ostrom szerencsés sikerét nagy részben neki köszönheti, miután az örvedző[65] csapatot ő vezérlette, azzal a falubóli kimenetelét az ellenségnek elzárta.[66]	

[63] Lásd erre a zászlóalj 1849. február 18-án, Tornán kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[64] Lásd erre Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[65] Bekerítő.
[66] Lásd erre Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Görgey István	51. honv[éd]-zászlóalj	százados	Hatvan	melletti híd leszedése körül elesmerést érdemlő munkásságot és vitézséget tanúsított, midőn ti. századja a híd leszedésre ki volt rendelve, s emberei féltek a golyózápor közt dolgozni – ő volt az első, ki a kiszedéshez hozzáfogott, a deszkákat fején hurcolván, tovább, mely példa után századja is dolgozni kezdett, s a híd szerencsésen le lőn szedve az ellenség elől.[67]	
Harsay [Ferenc]	tüzérségnél	százados	Feldöbrő, Verpelét, Hatvan mellett	Célszerűen intézett lövései által az ellenségbe nagy kárt tőn.[68]	Már kitüntettetett a 3-ik rendű érdemjellel.[69]
Temper [Károly]	[tüzérségnél]	főhadnagy	Feldöbrő, Verpelétnél	Elszánt magaviseletével kitűnt, jól irányzott lövései pedig az ellenséget erős állásából kiűzték. Különösen Hatvannál, hol ő 4 hatfontos ágyújával az ellenség 12 fontos ágyúját többször elhajtotta; s egy indulni ellenünk akaró üteget háromszor feltartóztatott, s ezáltal a főerőnk előnyomulását lehetségessé tette.[70]	
Jurisics József Krausz [János]	Tüzérségnél71	tűzmesterek		Még minden csatában remegeltek [sic!][72]	

[67] Uo. Lásd még Bezerédy Lajos őrnagynak, a VII. hadtest vezérkari főnökének 1849. április 8-án, Gödöllőn kelt jelentését, mely szerint Görgey István nem a híd lebontásában, hanem helyreállításában jeleskedett. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. (a továbbiakban HL 1848–49.) 20/469. Magyar fordításban közli *Hermann* 2005. 109. o. Lásd még *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. II. k. Budapest, 1888. 73–74. o.

[68] Lásd erre Kossuth Sándor őrnagy, az 5. dandár parancsnoka 1849. március 6-án, Tiszafüreden, ill. immáron alezredesként és hadosztályparancsnokként Ácson, 1849. május 1-jén kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[69] Az ekkor már 11. számú hatfontos gyalogüteget vezető Harsay 1849. május 29-én, 30-án, ill. június 9-én, Győrben kelt származási és szolgálati leírásait lásd MNL OL HM Ált. 1849:18939.

[70] Lásd erre Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[71] Az 6. hatfontos gyalogütegnél. Lásd Harsay Ferenc százados – VII. hadtest 4. hadosztályparancsnokság, Tiszafüred, 1849. március 6. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Az előterjesztésben a február 26–27-i kápolnai csatában tanúsított magatartásukért javasolta őket kitüntetésre. Rajtuk kívül szerepelt még az előterjesztésben Mándi Károly, a 6. számú ágyú irányzója is.

[72] Lásd erre Kossuth Sándor alezredes, hadosztályparancsnok Ácson, 1849. május 1-jén kelt előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Müller Ede	Tirolyi[73] vadászok	százados	Verpelétnél Hatvannál	Szuronyszegezve rohanta meg az ellenség által megszállott első házakat, s ezeket bevette, magát bennük addig tartá, még az általyános visszanyomulás megkezdődött. Klapka tábornok úr[74] serege vissza is vonult; e százados úr fennmaradt erejével ekkor egy üteghez csatlakozott, s azzal az út között végéül fedezetéül szolgált. A csatárlánc parancsnoka volt, azzal az első házakat az ellenségtől megtisztította, s mindenütt az első közt volt. Lásd a többi s körülményesebb leírást Liptay alezredes jelentéséből.[75]	
Laczay [József]	1-ő lovasütegnél	hadnagy	Hatvannál	1-ő lövésével egy lovascsapatot elhajtott, s ezután a szőlőhegy oldalán állást vőn, s azon magát addig tartá, az ellenség 12 fontosai ellent [sic!], még gyalogságnak előnyomulásával szomszédságából kiveretett az ellenség.[76]	
Hirsche	Tirolyi[77] vadász	alvadász	Hatvannnál	Már Söll őrnagy parancsnoksága alatt is kitüntette magát, különösen pedig Turcseknél lövései által a rakétázó tüzéreket elriasztotta. Lásd Liptay jelentését.[78]	
Pécsi Josefna 16 éves leány	Tirolyi[79] vadászok		Verpelét- és Hatvannál	Mindenütt az első volt, s oly jelesen, annyit s oly jó kedvvel tüzelt, hogy lőszere elfogyott, s a csatéren másoktól kellett kölcsönöznie, s ez általon[80] minden csatában oly elszántan s példásan viselte magát, hogy e tekintetben sok férf megszégyenülhet előtte.[81]	

[73] Helyesen: tiroli.
[74] Klapka akkor még csak ezredes volt.
[75] Lásd erre Liptay Ferenc alezredes 1849. május 1-jén, Ácson kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. – A kitüntetési összesítő mellékletei között megtalálható még Liptay 1849. február 15-én, Kassán kelt előterjesztése, amelyben három, az 1849. január 17-i, és egy, a december 1-jei magyarfalvai ütközetben kitűnt vadászt terjesztett fel kitüntetésre. Ennek adatai azonban nem szerepelnek az itt közölt okmányban.
[76] Lásd erre Liptay Ferenc alezredes 1849. május 1-jén, Ácson kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. Lásd még Bezerédy Lajos őrnagynak, a VII. hadtest vezérkari főnökének 1849. április 8-án, Gödöllőn kelt jelentését. HL 1848–49. 20/469. Magyar fordításban közli *Hermann* 2005. 109. o.
[77] Helyesen: tiroli.
[78] Lásd erre Liptay Ferenc alezredes 1849. május 1-jén, Ácson kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[79] Helyesen: tiroli.
[80] Helyesen: egyáltalán.
[81] Lásd erre Liptay Ferenc alezredes 1849. május 1-jén, Ácson kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Beke Melczer Vörös Babics Gabel	Tüzér altisztek	továbbá	Bábolnánál Febr. 7-n Bélánál Kassa mellett	Midőn Faváry tüzérszázados egy feldűlt lőszerszekér megmentésére lováról leszállt – az ellenségtől pedig erősen üldöztetett, s így már elfogástól v[agy] öszvevagdalástól lehetett tartania – ezen egyének ütegeket előre, a lőszekérbe kereket tettek, – felállíttatták – megmentették, s egyúttal Faváry százados úr életét megmentették.[82] Lásd Faváry százados jelentését.[83]	
Kramer Rosenfeld Pilarik Kracsai Helfert Bartha Haberlein Vörös[84]			[Mezőkövednél, 1849. február 28-án]	Lásd Faváry százados jelentését.[85]	
Dessewfy Dénes	12-ik honv[éd] huszárezred	százados	Sopronnál nov. 16-án 848. Ipolyságnál jan. 11-én 849. Bran[y]iszkónál febr[uár] 5-én 849	Sopron, 13 huszárral megtámadván 30 ellenséges határőrvidéki gyalogost, azokból 21-et elfogott. Ipolyságnál 8 huszárral az ellenség egy erős szakaszból álló vizsgáló csapatját megtámadván, azokból többet levágva, 3 lovat és egy embert elfogott. Bran[y]iszkón a gyalogságot lelkesíté, néhány legényeivel a csatárokat vezeté, mely alkalommal csekélyül is megsebesíttetett.[86]	
Virágh Gida	u[gyan]az	u[gyan]az	Sopronnál dec. 16-án 848.	1 ½ század lovasságtól megtámadtatván, azt 3 szakasszal visszavervén, 4 lovat és 2 embert elfogott, többeket levágva, azok közt 2 tisztet.[87]	nem

[82] Lásd erre Faváry József százados – Hadsereg főparancsnoksága, Győr, 1849. május 15. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[83] Uo.
[84] A felsoroltak közül Haberlein és Vörös tüntette ki magát Mezőkövesdnél, a többiek Bélánál.
[85] Lásd erre Faváry József százados – Hadsereg főparancsnoksága, Győr, 1849. május 15. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[86] Lásd erre Emil Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok 1849. február 16-án, Jászóújfalun kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.
[87] Uo.

Vezeték és keresztneve	*Micsoda ezred- vagy zászlóaljból?*	*Rang*	*Mikor s hol tüntette ki magát?*	*Miképpen?*	*Miként jutalmaztatott meg?*
Görbe József	u[gyan]az	őrmester	Sopronnál nov. 16-án 848. Ipolyságnál jan[uár] 11-én 849. Selmecnél jan. 22-én 849.	Sopronnál Dessewffy százados úrral. Ipolyságnál ágyúfedezet alkalmával a tüzérektől otthagyott ágyút lováról leszállván felmozgonyozni segített. Selmecnél egy ágyút megmenteni az ellenséges vadászaitól [sic!] 4 helyen megsebesíttetvén, csak akkor hagyta el, midőn az ellenségtől körülkerítve, s tüzéreinket az ellenség szuronyaitól esni látta.[88]	
Szentpétery Samu	u[gyan]az	főhadnagy	Ipolyságnál jan. 11-én 849.	Egy ágyút, melyt a tüzérek otthagytak, lováról leszállván, néhány vitézzel felmozgonyozott, s szerencsével meg is mentett, az ellenség sűrű kartácslövései dacára.	
Szentpétery Samu	12-ik honv[éd] huszárezred	főhadnagy	Iglónál febr. 3-án 849.	Iglónál az éjjeli megtámadásnál vakmerően az ellenségnek rohanván, hazájáért hősleg elvérzett.[89]	
Moháry Gyula	u[gyan]az	hadnagy és segédtiszt	Bran[y]iszkónál febr[uár] 5-én 849.	Lélekjelenléte[90] s bátorsággal követvén s buzdítván a röppentyűk személyzetét, a csatára nézve hasznos szolgálatokat tőn.[91]	nem

[88] Lásd erre Emil Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok 1849. február 16-án, Jászóújfalun kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[89] Lásd erre Emil Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok 1849. február 16-án, Jászóújfalun kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268.

[90] Helyesen: lélekjelenléttel.

[91] Lásd erre Emil Üchtritz őrnagy, dandárparancsnok 1849. február 16-án, Jászóújfalun kelt kitüntetési előterjesztését. MNL OL HM Ált. 1849:23268. – Az előterjesztésen a fentieken kívül még további 21 tiszt és legénységi állományú személy ténylírása szerepel.

ILLÉSFALVI PÉTER

„GYOPÁR A SAPKÁNK DÍSZE…”
A Ludovika Akadémia sziklamászó-tanfolyama Gyilkostón, 1944-ben*

1943 októberére a M. Kir. Honvédségnek majd’ tíz százalékát a hegyi csapatok tették ki, s az oda tartozó katonai szervezetek maguk oldották meg az ott szolgáló honvédek sajátos szempontok szerinti, más egységektől gyakran jelentősen eltérő felkészítését, beleértve a tartalékos tisztek képzését is. Egy-egy csapattestnek azonban nem csak rendfokozat nélküliekre, tisztesekre, tiszthelyettesekre és tartalékos tisztekre volt szüksége, hanem hivatásos tisztekre is. Őket az akkori Magyarország legpatinásabb tisztképző intézményeiből, a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémiáról (gyalogos, tüzér, huszár, vonat) és a Bólyai János Honvéd Műszaki Akadémiáról (műszaki, híradó) bocsátották ki. Kézenfekvő volt tehát az elképzelés, hogy a leendő tényleges tisztek már az akadémián eldönthessék, hogy a hegyieknél akarnak-e szolgálni, s ha igen, az annak megfelelő kiképzést már ott megkaphassák.

Ettől a gondolattól vezéreltetve 1943 októberétől megkezdődött a toborzás – egyelőre csak a gyalogos akadémikusok[1] között, s annak eredményeként az év végére megszervezték a Ludovika Akadémia hegyivadász alosztályát. A századszintű kötelékbe önkéntes jelentkezés és orvosi alkalmasság alapján mindegyik évfolyamból be lehetett kerülni. Az alosztály meglététől függetlenül a szokásos évfolyam- és osztálybeosztás azért megmaradt, hiszen az új szervezet elsősorban a gyalogosokétól elütő gyakorlati kiképzési feladatok végrehajtása miatt született meg, s egyrészt nem pótolhatta a tantermi foglalkozások során elsajátítandókat, másrészt a különböző évfolyamokba tartozókat sem lehetett teljesen összekeverni.

Az alosztály parancsnoka Makrai Zoltán százados, egy igazi belevaló, nagy tapasztalatokkal, kitűnő sítudással rendelkező hegyivadász tiszt lett. Az alosztály első igazi külön feladata, s egyben összeszoktatása az 1944 januárjában megrendezett magashegyi sítanfolyam volt a Kárpátalján. Tavasszal, miután az angolszászok rendszeres légitámadásai megindultak hazánk, s így Budapest ellen is, a Ludovika megóvni kívánt „tiszti sarjadékait” kitelepítették a Cserhát falvaiba. Ott a hegyiek teljesen külön elszállásolásban részesültek, és nem csak gyakorlati, de elméleti képzésük zömét is többi bajtársaiktól elkülönülve folytatták.

A hegyivadász katona azonban csak akkor lehet igazi, ha valóban képes harcszerűen mozogni, feladatokat végrehajtani a bonyolult terepviszonyok közepette. A cserhátszentiváni kihelyezés lehetett jó összekovácsolásra, elméleti, vagy bizonyos típusú – elsősorban gyalogsági – gyakorlati kiképzésre, de a nógrádi szelíd dombok nem mérhetők össze a zord Kárpátokkal. Mivel a magashegyi síkiképzésből az akadémikusok korábban már kaptak ízelítőt, az iskolaparancsnokság elhatározta, hogy a sziklamászás alapjait is el kell sajátítaniuk. Januárban megismerhették a Fekete-havast és a Máramarosi-havasok egy részét; a sziklamászó-kiképzés helyszínéül a Gyergyói-havasokat, azon belül is a varázslatos szépségű Békás-szoros környékét jelölték ki.

* Rövidített részlet a szerző készülő könyvéből.

[1] A M. Kir. Honvédség hivatásos tisztképző intézményeiben tanulók hivatalos rendfokozati megszólítása 1945-ig az „akadémikus,” röviden „aks” volt.

1944 május elején az akadémikusok már tudtak a közelgő kihelyezésről, a II. évfolyamos Dömösi Fidél ugyanis így írt haza Cserhátszentiványból május 3-án: „Előreláthatólag még egy hónapig leszünk itt, azután elmegyünk Erdélybe!”[2]

Az előkészületek után az I., II. és III. évfolyamos akadémikusokból álló, mintegy 80 főt számláló hegyivadász-alosztály 1944. június 7-én már az útra készült. A bevagonírozásra a pásztói vasútállomáson került sor 10-én és a szerelvény aznap már el is indult. A nagy hadiforgalom miatt csak lassan haladhattak, s egy napra Kolozsváron meg is szakították a menetet: egyrészt felvételezték a sziklamászáshoz szükséges felszereléseket, de a megálló jó alkalom volt a városnézésre is. Végül június 17-én, szombaton hajnalban befutottak a gyergyószentmiklósi vasútállomására.[3]

A különítményt már várta a gyergyótölgyesi 21. székely határvadász-zászlóalj néhány katonája és 20 öszvér a zászlóalj málhásállat-állományából, amelyből minden akadémikus raj kettőt-kettőt kapott.[4] A délelőtt a kirakodással, a délután pedig az egyéni szállásokon történő elhelyezkedéssel telt el.[5]

Vasárnap még Gyergyószentmiklóson maradtak, 19-én hajnalban a század megkezdte 28 km-es gyalogmenetét Gyilkostóra, ahová 18 órára érkezett meg és az ott lévő villákban elszállásolt.[6]

A mászó kiképzést egy, a salzburgi német XVIII. katonai körzetparancsnokságtól vezényelt, tapasztalt hegyivadász-tiszt, Rudolf Margreiter hadnagy irányította két, ugyancsak jól kiképzett német hegyivadász altiszt, Kurt Nickel és Anton Kraus Oberjäger[7] segítségével. A kiképző keret megérkezés után a gyergyószentmiklósi német összekötőtörzsnél jelentkezett, majd a 65. székely határvadász-csoportparancsnokság egyik gépkocsija szállította őket Gyilkostóra.[8]

Kedden, június 20-án reggeltől máris megkezdődött a sziklamászó felkészítés. A gyakorlati és elméleti képzés nyolc napon keresztül megszakítás nélkül folyt.[9] A gyakorlás többnyire a Gyilkos-tó fölött magasodó, 1344 méteres Kis-Cohárd mészkőfalain, illetve kisebb részben az Oltárkő tövében történt.[10]

A három kiképzőnek megfelelően három csoportot hoztak létre a gyakorláshoz. A feladat végrehajtása előtt mindig pontosan megbeszélték az elérendő célt, meghatározták a használandó technikát. A mászás előtt és után mindig kicserélték a már korábban, vagy éppen akkor megszerzett tapasztalatokat.[11]

A legelemibb szabályoktól a komolyabb fogásokig széles volt a paletta. El kellett sajátítaniuk csomózás tudományát, a kötelek átvezetését, a biztosító kötél felkötését, tartását. Sulykolták az alapkövetelménynek számító hárompontos mászás fogásait (egyszerre mindig három végtaggal kell kapaszkodni, támasztani – két láb, egy kéz), de az is vérükké kellett váljon, hogy mászás közben senki se kerüljön pontosan a másik fölé. Elöl hol egy német oktató, hol pedig egy hegyivadász akadémikus mászott, váltakozva. A lefelé hulló

[2] Dömösi Fidél 1944. május 3-án kelt levele családjának. Kivonat a szerző birtokában.
[3] Huszák Árpád feljegyzései 1944-ből. Másolat a szerző birtokában (a továbbiakban Huszák-feljegyzések).
[4] Dr. Kakasy Gyula visszaemlékezése a szerző részére 1997. augusztus 7-én Budapesten (a továbbiakban Kakasy-visszaemlékezés), továbbá Huszák-visszaemlékezés. Utóbbi szerint nem öszvéreket, hanem kis termetű – nagy valószínűség szerint hucul – lovakat kaptak. Ez elképzelhető, mert idomított öszvérből hiány volt a honvédségben, s azt gyakorta a hasonló teherbírású, a hegyi terepen kitűnően mozgó, kis munkalovakkal pótolták.
[5] Huszák-feljegyzések.
[6] Vajay László visszaemlékezése a szerző részére 2001. február 9-én és március 23-án, Kaposmérőn (hangszalag a szerző birtokában; a továbbiakban: Vajay-visszaemlékezés), valamint Kakasy-visszaemlékezés.
[7] Tiszthelyettesi rendfokozat a német hegyivadász csapatoknál. Nagyjából az őrmesternek feleltethető meg.
[8] Rudolf Margreiter 2003. június 27-én, az ausztriai Oberalm községből írott levele a szerzőnek.
[9] Huszák-feljegyzések.
[10] Kakasy-visszaemlékezés.
[11] Rudolf Margreiter 2003. június 27-én, az ausztriai Oberalm községből írott levele a szerzőnek.

törmeléket, szikladarabot egységesen a jól érthető „Kő!" kiáltással jelezték. Ez utóbbi miatt, a sérülések elkerülése céljából Makrai hamarosan elrendelte a rohamsisak mászás közbeni viselését, mivel addig csak tábori sapkát hordtak, vagy azt se.[12]

A nagy mélységek fölötti, függőleges sziklafalakon történő mozgás megtanulása nem ment túl könnyen. A fogásokat tanuló tisztjelöltek, bármennyire kemény legények voltak is, egyes helyzetekben elbizonytalanodtak. Ilyesmi történt Paxy Zoltánnal is, aki a Cohárd falán fölfelé araszolgatva egyszer csak megállt. „Na, mi lesz Paxy? Gyerünk, másszon már tovább!" – csattant azonnal Makrai százados hangja lentről. Mikor az akadémikus jelezte, hogy nem képes rá, elöljárója sajátos módszert választott, hogy továbbjutásra ösztönözze harmadévesét. A körülötte állók egyikétől elkérte annak Mauserét, s a puskával közvetlenül az elakadt akadémikus alá lőtt. Mondani sem kell, hogy „áldozata" percek múlva fent volt a tetőn. A nem sokkal Paxy alatt haladó II. évfolyamos Piros László is szenvedő alanya volt a nem mindennapi esetnek: a lövés némi törmeléket pattintott le a falról, amely aláhullva felszakította Piros fején a bőrt. „Vigaszdíjként" Makrai kapitány a vacsoránál desszertként felszolgált süteményét átengedte részére.[13]

A hegymászás fortélyainak elsajátítása mellett volt még egy fontos gyakorlat, amely már az első naptól kezdve az akadémikusok kényszerű érdeklődésének homlokterében állt. Meg kellett ugyanis tanulniuk, miként kell szabályosan felmálházni egy öszvért. Az öszvér, vagy málhásló szállítja a hegyi katona minden holmiját, kivéve a személyes felszerelési tárgyakat és az egyéni lőfegyvert. A lőszer, élelmiszer, gyalogsági nehézfegyverzet, vagy tüzérségi tűzeszköz, stb. csak az állat segítségével juthat el magas hegyvidéken bárhová. Éppen ezért létfontosságú volt a helyes málházás, amit a leendő hadnagyoknak is tudniuk kellett. Ha valamelyik rajnál nem sikerült, mert a hevederek meglazulása miatt a teher elcsúszott, s az öszvért újra kellett málházni (ami alkalmasint tetemes időkiesést jelenthetett hegyi menetnél), azt Makrai keményen megtorolta: levetette a fegyverzetet és felszerelést a szerencsés jószágról, s a nap hátralevő részében mindent az akadémikusoknak kellett szállítaniuk. A büntetés minden esetben hatásos volt, hiszen egy ilyen raj tagjainak a nap végén már élni sem volt kedvük, s legközelebb háromszor olyan alaposan végezték a málházást.[14]

Csak az jelentett némi változatosságot a meglehetősen fárasztó foglalatosságban, hogy 21-én és 22-én este (illetve később más napokon is, ha végeztek a napi feladatokkal) a század katonái ismerkedési estet tartottak a helyben nyaralókkal. Az akadémikusok, elöljárójuk engedélyével, élhettek esti, éjszakai társasági életet. Ezt örömmel is tették, hiszen a környező villák – dacára a közelgő háborúnak – tele voltak a hegyek közt pihenőkkel. Közéjük tartoztak a kolozsvári Nemzeti Színház művészei is, akikkel – különösképpen a társaság hölgytagjaival – kapcsolatot is teremtettek az ifjú tisztjelöltek.[15]

Legnagyobb örömükre ott üdült a kor ünnepelt magyar színésznője és szépségideálja, a vonzó Szeleczky Zita is. Persze vele nem lehetett oly módon szóba ereszkedni, mint az erdélyi főváros hozzájuk hasonló korú tragikáival és komikáival. A művésznő azonban megtette ezt Makraival, mégpedig nem is a legbarátságosabb modorban. A századparancsnok ugyanis a harcászati kiképzés keretében, vagy éppen büntetésből, nem egyszer megkúszatta a fiúkat a sziklás talajon, patakmedren át. Ezt nehezményezte a világot jelentő deszkák és a mozivászon csillaga. Makrai kapitány keresetlen szavakkal utasította

[12] Harkay Tihamér visszaemlékezése a szerző részére 1998. április 24-én, Salgótarjánban (hangszalag a szerző birtokában; a továbbiakban: Harkay-visszaemlékezés).

[13] Piros László visszaemlékezése a szerző részére 2001. április 6-án, Rácalmáson (a továbbiakban Piros-visszaemlékezés).

[14] Harkay- és Vajay-visszaemlékezések.

[15] Dr. Dickmann Mátyás visszaemlékezése a szerző részére 2000. november 18-án, Budapesten (jegyzetek a szerző birtokában; a továbbiakban Dickmann-visszaemlékezés), továbbá Huszák-feljegyzések.

el a hozzá hasonló korú sztárt, akit ez esetben csak egy illetéktelenül beavatkozó, ostoba nőszemélynek tartott – joggal.[16]

Szükséges megemlékeznünk arról is, hogy a feszített ütemű kiképzés mellett azért nem csak a szórakozásra és pihenésre jutott idő, hanem mindezzel összefüggésben arra is, hogy a század katonái megismerkedjenek a Székelyföld őslakóinak jellegzetes világával, a székely emberrel, s persze a hely gasztronómiai különlegességeivel. „Ezek a góbék itt ellátnak bennünket mindennel. Ettem már túrós és ordás pujiszkát, pityókás berbécs-tokányt és fuszujka-tokányt. Csuda jó ételek!" – vetette papírra a már ismerős Dömösi Fidél, ízlelgetvén nem csak a leírt ételeket, hanem azok sajátos, tájnyelvi megnevezését is.

Június 28-án a hajnali ébresztőt követően a század reggel 6 órakor kivonult a Békás-szoros fölött magasodó 1077 m magas Szurdok-kőre. A csúcs egyik oldala valójában meredek sziklafal, amely szinte függőlegesen zuhan le a „Pokol torkáig". A változatos terep jó adottságokat biztosított az egész napos harcászati gyakorlathoz, amelyről éjjeli fél tizenkettőkor tértek vissza szálláskörletükbe. Másnap csak délelőtt 10 órakor fújtak ébresztőt, s foglalkozást is csak az ebéd után tartottak.

A „pihenőnapot" követően június 30-án ugyancsak hajnali 4-kor voltak kénytelenek kikászálódni az ágyból a ludovikások. A század Gyergyóbékásra menetelt, majd ott egész napos gyakorlatot tartott.

Este zuhogó esőben kapaszkodtak fel mintegy 1400 m-re, majd sátorverés után 23 órakor tértek nyugovóra. A „nyugovás" azonban inkább lehetett kényelmetlen várakozás a napkeltére, hiszen az átázott holmikban vacogva sokat nem alhattak a katonák. Reggel 5 órakor, még mindig esőben tábort bontottak, majd a hegyre mászást völgybe ereszkedéssel többször kombinálva déli 12-re érkeztek vissza Gyilkostóra. A felszerelés és egyenruházat rendbehozatalát és az általános szárítkozást követően csak délután fél négykor kerülhetett sor az aznapi ebédre. Ezután másfajta „igénybevétel" várt az akadémikusokra, ugyanis ezen a napon este ünnepelték az „ötvennapost"[17]. A gyergyószentmiklósi háziasszonyképző tanfolyam növendékeivel tartott táncos mulatság hajnali 5 óráig tartott.[18]

Hogy némi pihenés is jusson az elcsigázott hegyivadászoknak, július 2-án csak 9 órakor kellett elkezdeni a napot. A kiképzés késő estig folyt, éjfél előtt egy órával lehetett lefeküdni. Másnap ötkor ébresztő és ugyancsak 23 óráig tartott a gyakorlatozás. Július 4-én még korábban, fél ötkor kellett talpon lenni. A század ismét Gyergyóbékásra menetelt és ott egész délelőtt harcászati gyakorlatot tartott. A délután ejtőzéssel telt el, este pedig késő éjjelig tartó zenés-táncos esten vettek részt az ifjú ludovikások. Fél háromtól reggel 8-ig alhattak, de ezúttal a délelőtt is a „regenerálódásra" volt szánva.

Kellett is a jó erőnlét, mert július 6. és 8. között kihelyezéssel egybekötött harcászati gyakorlatra került sor a környező hegyekben.[19] Hetedikén a Ludovika hegyivadász-alosztálya különleges feladatot hajtott végre. A nagyjából a Kárpátok főgerince mentén húzódó országhatárt az ún. Árpád-vonal lett volna hivatva megvédeni. Ez olyan erődkörletek láncolatát jelentette az Uzsoki-hágótól az Ojtozi-szorosig, amelyek a természetes átjárókat, hágókat, szorosokat zárták le. Ezek egyike volt a gyergyószentmiklósi 65. székely határvadászcsoport parancsnokságának alárendeltségébe tartozó 21/1. erődszázad, Gyergyóbékáson. Laktanyájuk a faluban volt, részeik pedig a Békás-szoros keleti kijáratánál. Ezek között olyan, kavernaszerűen kiképzett tüzelőállások voltak a sziklafalban, amelyek az úttól jobbra és balra helyezkedtek el, s ellenséges támadás esetén az ott beállított gyalogsági nehézfegyverek (páncéltörő ágyú, aknavető, gránátvető, géppuska)

[16] Vajay-visszaemlékezés.
[17] A III. évfolyamos akadémikusok ünnepsége, 50 nappal hadnaggyá avatásuk előtt.
[18] Huszák-feljegyzések, továbbá Kakasy-visszaemlékezés.
[19] Huszák-feljegyzések.

tüzével kellett megakadályozni az áttörést. Egy ilyen sziklaüreget – melyben egy 4,7 cm-es páncéltörő ágyú volt telepítve –, valamint az azt fedező géppuskák bunkereinek függőleges átkarolását kellett megoldaniuk a hegyivadász akadémikusoknak.

A gyakorlatnak valójában kettős célja volt: egyfelől módot adott a ludovikásoknak az addigi speciális hegyi kiképzés alapján végrehajtandó, a megszokottól eltérő támadás kivitelezésére, másfelől lehetőséget nyújtott a szorost védő erődszázad védelmi tervének és tűzfegyvereinek kipróbálására. A bemutató gyakorlat során a ludovikás hegyivadászok egy csoportja az erőd fölötti sziklafalon ereszkedett le, kötélen. Ahol járható volt a meredély, ott a másik különítmény alulról közelített.[20] A támadást ködgyertyák füstfüggönye leplezte. A rohamtávolságig történő megközelítés „élesben" ment: folyamatosan tüzeltek kézi- és sorozatlövő fegyvereikkel, s kézigránátot dobtak.[21] A védőkhöz közel jutva a tüzelést beszüntették (gyakorló lőszerük nem volt), hogy emberéletben kár ne essen. A bemutatót a szoros túloldali sziklafaláról figyelte a IX. hadtestparancsnokság tisztjeinek csoportja.[22]

A Gyergyóbékáson megkezdett harcászati gyakorlat folytatódott 9-én és 10-én is az 1608 m magas Egyeskő és a Gyilkos-tótól északra fekvő 1609 m-es Vit-havas térségében.[23] Az akadémikusok szabadon is járőröztek ezalatt. Rajonként némi nyers ételalapanyagot (zsír, bab, borsó, liszt, só, hús, három napra fejenként három kocka hadikávé) kaptak, s a különböző harcfeladatok, tájékozódás, térképvázlatok készítése, stb. közben még ehető táplálékot is össze kellett ütniük, ha nem akarták nyelni az éhkoppot.[24] Ezután, bár visszatértek gyilkostói szállásukra, július 11. és 14. között ugyancsak mászó- és harcászati gyakorlatok voltak napirenden.[25]

Július 15-én az ötórai ébresztőt követően a hegyivadász század harccsoportot képezett és biztosított menetben érte el a Gyilkostótól délre emelkedő 1771 m-es Fekete-Hagymást. A környéken végrehajtott harcgyakorlatot követően sátorban éjjeleztek.[26]

Az ezt követő erőpróbát egy kemény hegyi menetgyakorlat jelentette. Másnap korán reggel Gyergyótölgyes felé kellett harcszerűen előrenyomulniuk. Táborhelyükről előbb a Békás-szoroson át Gyergyóbékásra meneteltek, majd ott, az ezeréves határ előtt északra térve, felkanyarodtak a hegyek közé, miközben színlelt partizán-rajtaütést hárítottak el. A nap folyamán több alkalommal tartottak helyzetmegbeszélést, melyeken elképzelt harctéri helyzeteket elemeztek, s a Csalhó oldalában előrejutva haladtak Gyergyótölgyes felé.[27]

A település előtt „megütköztek" a Tölgyesi-szoros térségében gyakorlatozó sepsiszentgyörgyi 11. székely határőrzászlóaljjal. A Gyergyótölgyes felől szétbontakozó határőrök csoportjának az volt a feladata, hogy feltartóztassa a ludovikásokat, akik dél-délkeleti irányból, merőlegesen támadtak a szoroson átvezető útvonalra. A harcászatilag is jóval képzettebb akadémikusokat a nemrég behívott, gyengén felkészített határőrök nem tudták megállítani.[28]

[20] Bár rendelkeztek késleltető gyújtóval szerelt német 24 M nyeles kézigránátokkal is, a lentről felfelé irányuló célpontokra a csapódó gyújtós magyar 36 M, ún. Vécsey-kézigránátokkal dobtak, hogy ahol leesik, ott robbanjon is, s ne guruljon vissza.

[21] Vajay-visszaemlékezés.

[22] Mivel e szemléről írásos forrás nem áll rendelkezésre, nem lehet pontosan tudni, kik voltak jelen. Egy adat a hadtest vezérkari főnökét, Fónagy János vezérkari ezredest, más visszaemlékező pedig a gyalogsági parancsnokot (vezérőrnagyi rendfokozatú, jelenleg nem ismert személy) jelölte meg a legmagasabb beosztású magyar tisztként. Német részről feltehetően a BOO ([deutsche] Befehlshaber Operationsgebiet Ostungarn = a Kelet-magyarországi Hadműveleti Terület Német Főparancsnoka) törzsétől egy tábornok győződhetett meg a ludovikások felkészültségéről.

[23] Huszák-feljegyzések.

[24] Harkay-visszaemlékezés.

[25] Huszák-feljegyzések.

[26] Kakasy-visszaemlékezés.

[27] Huszák-feljegyzések, továbbá Kakasy-visszaemlékezés.

[28] *Dr. Szőts Dániel:* Sohasem felejtem el. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1999. 36. o.

Makrai százados már egy nappal korábban elküldte szállascsinálónak Gyergyótölgyesre azokat az akadémikusokat, akik a 21. határvadász-zászlóaljhoz kérték magukat avatás utánra. Így Csernay Zoltán, Kakasy Gyula és Németh József lóháton a Tölgyesi-szoros felé vette útját. Út közben a Balázsnyaka-hágónál lévő székely határőr-táborban éjszakáztak. Másnap, Makrai Zoltán kérésére, a gyergyótölgyesi határvadász laktanyában Egyedi Béla alezredes, a zászlóalj parancsnoka ünnepélyesen fogadta a Ludovika Akadémia hegyivadász-alosztályát. Mindent alaposan körbejártak, még a 21/4. erődszázad védőkörletét is megszemlélték. A bajtársias fogadtatás, a vacsora, a közvetlen hangulat, a székely honvédekkel történő barátkozás valóban megérintette a fiatal tisztjelölteket.[29]

Este hét órakor indultak vissza a gyergyótölgyesi laktanyából. A hegyek között vezető úttalan utakon való éjszakai menetet a sötétség mellett a szakadó eső is nehezítette. A csúszós, sáros, sziklás hegyi ösvényeken történő bukdácsolás igen fárasztó volt. A teljes sötétségben semmit sem láttak. Egy ember, egy málhásállat volt a tagozódás. Az akadémikusok egyik ke-zükkel a mögöttük lévő muli kötőfékét fogták, a másikkal az előttük levő farkát. Ez a látszólag jelentéktelen mozzanat igen fontos volt. Ugyanis a hegyi katona az ilyen meneteknél tanulta meg, hogy ráhagyatkozzon a vele együtt mozgó öszvérre, málháslóra. Az állat finom ösztönével mindig tudta, hogy hova lépjen, s a végsőkig elcsigázott honvédeknek – különösen bevetésen – ez akár az életet is jelenthette. Ezen a hosszú és kimerítő menetelésen Makrai Zoltán százados sem maradt el fiaitól, igaz, ő csak tiszti menetöltözetet viselt.[30]

17-én, hétfőn reggel érték el Gyilkostót. A felszerelés- és anyagkarbantartást követően délutánra egyrészt pihenőt rendelt el Makrai százados, másrészt viszont meg kellett kezdeni a felkészülést az Oltárkő megmászására. A másnapi eseményt az egész sziklamászó kiképzés koronájaként tervezték, hiszen a nehezen mászható terepalakulatra való feljutás közben mindenki számot adhatott tudásáról.[31] Persze nem ez lett az első alkalom, hogy ludovikás felhágott a csúcsra. Ugyanis egy vasárnap délután Harkay Tihamér, Répásy József és Paxy Zoltán akadémikusok, tilalom ellenére, „magánvállalkozásban" felmásztak. Fönt elkapta őket egy kiadós eső, ezért lejönni nem tudtak, mert a kötelek erősen csúsztak, így az éjszakát fent töltötték. Egy borókabokrot meggyújtottak, s akörül heveredtek le. Másnap ereszkedtek le, miután a kötelek teljesen megszáradtak.[32]

Július 18-án alig pirkadt, amikor hajnali 5-kor már talpon volt a század, majd a reggelit követően az 1156 m magas, jellegzetes formájú sziklaalakzathoz menetelt.[33]

Az akadémikusok 1944. július 18-i teljesítményéről alig maradtak fent jól használható forrásaink, így csak a több évtized távolából visszaemlékezők személyes, nem a mászás egységes végrehajtását bemutató, hanem inkább csak a saját szerepükre korlátozódó, gyakran egymásnak ellentmondó emlékeire hagyatkozhatunk.

Egyesek több mint fél évszázad távolából úgy vélték, a híres Oltárkőre csak néhányan másztak fel a legügyesebbek közül, mások azonban azt állították, hogy a mászásban minden akadémikus részt vett. A rendelkezésre álló, eddig összegyűjtött adatok alapján ez utóbbi valószínűsíthető, vagy legalábbis az, hogy az alosztály zöme végrehajtotta a feladatot.

Az egyik emlékező szerint aznap elsőként a nehézfegyverszakasz parancsnoka, Répásy István ért fel a csúcsra két bajtársával, Böszörményi Gézával és Paxy Zoltánnal,

[29] Kakasy- és Vajay-visszaemlékezések.
[30] Huszák-feljegyzések, továbbá Kakasy-visszaemlékezés. A tiszti menetfelszerelés szolgálati oldalfegyverből, térképtáskából és az időjárásnak megfelelő öltözetből, továbbá tábori sapkából állt.
[31] Huszák-feljegyzések.
[32] Harkay-visszaemlékezés.
[33] Huszák-feljegyzések.

továbbá a három német oktató.[34] Más azt állította, hogy elsőnek az egyik német hegyivadász és Szovják Mátyás jutott fel. Ők aztán kötélhágcsót bocsátottak le, s a többiek annak segítségével küzdötték le az utolsó 5–10 métert. A csúcstámadás ugyanis az északi oldalról történt, ahol kedvezőbb a terep a biztosítóeszközök nélküli mászáshoz, csak az utolsó szakasz olyan, amelyet más módon nem lehet megtenni. A csúcson lévő lapos részen 30–40-en is elfértek.[35]

Egy újabb változat szerint legelőször a háromfős német oktatókeret tagjai másztak fel. Őket közvetlenül Paxy Zoltán, Böszörményi Géza, akit csak „gumiembernek" neveztek a bajtársai, valamint Szovják Mátyás és Vajay László követte.

Az viszont tény, hogy fent felállítottak egy kettős keresztet és kitűzték a magyar és a német zászlót is. Ennek ötlete ugyancsak Makraitól származott, s a kivitelezést is ő szervezte meg. A fenyőfából ácsolt, 15 m magas kereszt darabjait és az ugyanolyan hosszúságú zászlórudakat kötéllel húzták fel az 1147,5 m magas délkeleti párkányra. A sziklába kézigránátokkal robbantottak lyukat, abba illesztették a szár alsó részét és a zászlót tartó rudakat. Ezután szikla- és kődarabokkal alaposan kiékelték, majd helyzetüket drótkötelekkel kifeszítve rögzítették. A felállítást követően Körmendy Károly akadémikus elfújta az „Imához!" kürtjelet, majd a katonák csendes imádságot tartottak a kereszt tövében. Azután kézigránátokkal és golyószórókkal kisebbfajta „tűzijátékot" rendeztek az örvendetes esemény tiszteletére. A keresztállítást és egyúttal a tanfolyam befejezését egy magyar tábornok is megszemlélte.[36]

Az Oltárkő „meghódítását" a Haditudósító Osztály filmrészlege is megörökítette, Naszlady Sándor százados vezetésével. A mászást bemutató felvételek egy része egyébként a Kis-Cohárd sziklafalán készült.[37] A képeket Mészáros Pál operatőr rögzítette, akit kötélből font ülőkén húztak fel a magasba.[38]

Az Oltárkőről történő leereszkedés során történt egy kis híján halálos áldozatot követelő, végül azonban szerencsés kimenetelű baleset is. Lemászáskor az egyik német kiképző, Kurt Nickel Oberjäger, aki a legtapasztaltabb sziklamászó volt, a szoros felé néző, meredek falszakaszon indult meg. A művelet sikeres volt, az ereszkedéshez használt kötél azonban fennakadt.[39] Fazakas Miklós II. évfolyamos akadémikus parancsot kapott, hogy tíz I. évfolyamos akadémikus-jelölttel húzza le az Oltárkő délkeleti oldalán fennakadt kötelet és hozza le azt. Fazakas, Térey Péter karpaszományos őrvezetővel,[40] kb. 18 órakor elérte a fennakadt kötelet. Az egészet nem tudta lehúzni, csak mintegy 120 métert a 380-ból. Azt Fazakas lecsomózta, áthurkolta egy sziklán, s megkezdte az ereszkedést. Tíz méter megtétele után megállt, s megpróbálta a kötél egyik végét húzni, hogy csúszik-e? Mivel meg sem moccant, Térey áthurkolta egy másik sziklára, amelyen már csúszott. Fazakas, miután leért a pihenőre, elállt a kötélvégtől, így Térey szabályos Dülfer-üléssel megkezdhette az ereszkedést. Alig haladt azonban 5 métert lefelé, amikor a szikladarab kiszakadt. Az I. évfolyamos akadémikus-jelölt hanyatt zuhanva magával rántotta kötelet,

[34] Dr. Répásy István visszaemlékezése a szerző részére 1998. április 1-jén (hangszalag a szerző birtokában).

[35] Szőts Huba Levente visszaemlékezése a szerző részére 2002. március 30-án, Sepsiszentgyörgyön (hangszalag a szerző birtokában; a továbbiakban Szőts-visszaemlékezés). A kötélhágcsót az eseményről készült korabeli híradófelvétel is igazolja.

[36] Vajay-visszaemlékezés, továbbá Rudolf Margreiter 2003. június 27-én, Oberalm községben írott levele a szerzőhöz. A tábornok feltehetően a IX. hadtest kötelékébe tartozott, személye nem ismert.

[37] Kakasy-visszaemlékezés.

[38] Magyar Világhíradó 1067., továbbá Harkay-és Vajay-visszaemlékezések.

[39] Szőts-visszaemlékezés.

[40] Az I. évfolyamosok még nem voltak igazi akadémikusok. A háború miatt a képzés rendje felborult, ők csak 1944. áprilistól tartoztak az intézményhez, de felvételükről az iskola vezetése ekkor még nem döntött. Ezért szólították őket akadémikus-jelöltnek, vagy a csapattól hozott rendfokozatukon (karpaszományos honvéd, őrvezető, tizedes, stb.).

s háromszor a sziklafalnak ütődve legurult az erdőszegélyig. Bár majdnem 100 métert zuhant a szerencsétlenül járt fiú, csak agyrázkódást szenvedett. Ez annak volt köszönhető, hogy a 120 méter hosszúságú kötelet tehetetlenül forgó teste esés közben magára csavarta, ezért az szinte bepólyálta a zuhanó fiatalembert, mintegy védőburkot képzett rajta, s megvédte a halálos ütődésektől. Nagy Tibor karpaszományos tizedes a balesetet látva azonnal a század orvosáért sietett, aki az eset után 15 perccel már elsősegélyben részesítette a lezuhant bajtársat. Térey Pétert ezután azonnal személygépkocsiba fektették és egy órán belül a gyergyószentmiklósi állami kórházba szállították.

A baleset körülményeit a német oktatókat bevonva aznap és 19-én alaposan kivizsgálták, de személyi mulasztást, vagy a biztonsági rendszabályok be nem tartását nem tudták megállapítani. Az akadémikusok mindent előírásszerűen, a tanultak alapján végeztek. A kérdéses sziklafal-rész jellege nem igényelt különleges rendszabályokat, a biztonságos mászáshoz szükséges fogásokat eleget sulykolták. Természetesen a kiszakadt szikladarab helyét is megvizsgálták. Az ott talált kb. 80×60×50 cm-es alaktalan üreg oly nagy volt, hogy az azt betöltő szikla esetleges mozgathatóságát az akadémikusok nem észlelhették. A baleset oka nyilvánvalóan az volt, hogy a kiszakadt faldarab az első ereszkedő súlya alatt meglazult, a másodikat pedig már nem tudta megtartani.[41]

A baleset után Makrai minden hátralévő napon többször is betelefonált a kórházba, s aggódva érdeklődött a fiú állapota felől. „Ha meghal, itt, a helyszínen fogom magam agyonlőni, mert én vagyok a felelős mindannyiótokért!" – mondta az akadémikusoknak.[42]

Volt, aki másnap, 19-én jutott fel az Oltárkőre. Közéjük tartozott Vági Gyula III. évfolyamos akadémikus is, akit többedmagával küldtek fel a fel nem használt, fémből készült ékek, szögek, cövekek lehozása végett. Visszatéréskor Nickel Oberjäger leeresztésében segédkezett: az altiszt dereka köré kötelet hurkoltak, s föntről az akadémikusok bocsátották egyre lejjebb a meredek sziklafal mentén.[43]

18-án este bajtársi vacsora zárta a nagy napot, s egyúttal a tanfolyamot is. A német kiképzők lejelentkeztek az ünnepélyes záróaktusra érkezett magyar tábornoknál, majd hosszan folyt az emelkedett hangulatú est. Csúcspontja – legalábbis a német hegyivadászok számára mindenképpen – az volt, amikor mindhárom oktató egy-egy emléklapot kapott a századtól az összes akadémikus és Makrai aláírásával, valamint egy-egy csokor fajdkakastollat, továbbá egy-egy Ludovika-emlékplakettet.

Margreiter hadnagynak az volt a véleménye, hogy a sziklamászó tanfolyam mindenre kiterjedő, céltudatos, helyenként kissé vakmerő volt, s hogy mindez a legbajtársiasabb, mármár családias légkörben zajlott. A német kiképzők Makrai századost tapasztalt és harcedzett hegyivadász tisztnek tartották, és a reábízottak harcászati felkészítését is igen jónak ítélték. Tizenkilencedikén reggel az oktatókeret tagjait gépkocsival vitték Gyergyószentmiklósra, ahol a német törzsnél történt jelentkezésük után megkezdték a hazautazást.[44]

Az akadémikusok 19-én és 20-án már búcsúzkodtak a szívükhöz nőtt tájtól és emberektől, illetve már a várpalotai nyári zárógyakorlatra készültek. Július 21-én beérkeztek Gyergyószentmiklósra, s a nap javarészt a bevagonírozással telt el. Az előre beállított marhavagonokba az erdészet emberei fenyődeszkából priccseket ácsoltak, majd a szerelvény 21 óra 15 perckor meglódult az ország belseje felé.[45]

[41] HL L. A. 97. doboz. Jegyzőkönyv, ill. Bizottsági jegyzőkönyv a 68/Ik. – 1944. sz. irathoz.
[42] Vajay-visszaemlékezés.
[43] Vági Gyula visszaemlékezése a szerző részére 1997. október 31-én Hatvanban (hangszalag a szerző birtokában).
[44] Rudolf Margreiter 2003. június 27-én, Oberalm községben írott levele a szerzőnek.
[45] Huszák-feljegyzések, továbbá Harkay-visszaemlékezés.

JANKÓ ANNAMÁRIA

A MÁRIAI TERÉZIA KATONAI REND ÉS AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS

Az első katonai felméréssel kapcsolatban két nevet említhetünk, akik az elsők között kapták meg a Mária Terézia Katonai Rendet: Leopold Joseph von Daun grófét és Franz Moritz von Lacy grófét.

A XVIII. század második harmadában Európa fejlett államaiban megindultak a részletes topográfiai felmérések. Elsőként Franciaországban, a Francia Tudományos Akadémia 1733-ban hozott határozata alapján kezdtek országos felmérést, amely csillagászati helymeghatározásokra és egységes geodéziai háromszögelésre támaszkodott. Az úgynevezett „Cassini"-felmérés – Carte géométrique de la France – 1750–1793 között készült el, 182 szelvényen, 1:86 400 méretarányban. A kor másik jelentős topográfia térképműve Nagy Frigyes 1:50 000 méretarányú „kabinettérképe" volt a porosz tartományokról, amelyeket 1767-tól 1787-ig mértek fel; 270 kéziratos szelvény készült, 1:50 000 méretarányban, címe: Tableau aller durch den preußischen Obersten Graf v. Schmettau von Anno 1767 bis 1787.

A porosz felméréssel csaknem egy időben zajlott az Osztrák Birodalom topográfiai felmérése, mely saját korában, kiterjedését és részletességét tekintve, a legjelentősebbnek mondható.[1] A hétéves háborút (1756–1763) követően bebizonyosodott, hogy a rendelkezésre álló kis méretarányú, kevéssé részletes térképek alapján a hadsereg mind a saját, mind az ellenséges területen nehezen tájékozódik, lassan jut előre. Ezt felismerve Moritz Lacy gróf, tábornagy előterjesztést[2] nyújtott be a Hofkriegsrat (Udvari Haditanács) akkori elnökéhez, gróf Daun tábornagyhoz, amelyben a részletes térképek fontosságát hangsúlyozta és az azok létrehozását célzó felmérés megkezdését javasolta. Daun tábornagy támogatta és Mária Terézia elé terjesztette[3] a javaslatot, aki a következő megjegyzést fűzte hozzá: „Teljesen egyetértek, s a munkát, különösen Magyarországon, nem lehet eléggé sürgetni."[4] A felmérés 1763-tól 1787-ig folyt, és Tirol kivételével az Osztrák Birodalom összes tagországára, tartományára kiterjedt. Az osztrák szakirodalom „Erste Landesaufnahme" (első országfelmérés) néven tartja számon, de mivel a felmérés egy része (1780-tól) már II. József uralkodása alatt ment végbe, gyakori a „Josephinische Aufnahme" elnevezése is. Az „I. katonai felmérés" mellett magyar szakirodalomban is használatos a „József-korabeli felvétel" megnevezés.

Az I. katonai felmérés idején külön térképező szervezet nem volt, a térképezést a K. K. Generalquartiermeisterstab[5] (Cs. Kir. Főszállásmesteri Kar) beosztott tisztjei, illetve az ezredüktől vezényelt tisztek végezték.

Első ízben a XVII. század elején jelentek meg az Osztrák Birodalomban a mérnöktisztek (Ingenieur-offiziere, illetve Genieoffiziere), hogy a katonai-kartográfiai feladatok nagy részét elvégezzék. 1635-ben állt fel az „Ingenieur-Corps" (Mérnöki Testület), amelynek feladata többek között erődök építése, táborozási tervek, menettérképek készí-

[1] *Jankó* 2007.
[2] KA Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR) iratai: 1764. május 2. 336.
[3] KA HKR 1764. május 5. 336. Az előterjesztésből fordított részletet l.: *Borbély – Nagy* 1932. 39. o.
[4] KA HKR 1764. május 13. 336.
[5] A Generalquartiermeisterstab alakulása az 1663–1689-es török háborúk idején kezdődött, ideiglenes szervezete 1725-ben jött létre rendelet útján, akkor feladata a táborozási helyek előkészítése, egyéb elszállásolás, a téli szállások megszervezése, az összeköttetés helyreállítása, a tábori őrség szervezése volt, vagyis elsősorban „logisztikai" feladatok, de a háború végeztével feloszlatták. 1758-ban, a második sziléziai háború után Mária Terézia szerveztette át, akkor vált állandó intézménnyé.

tése volt. Az „Ingenieur-Corps” utóda az 1747-ben létrehozott „Militär Ingenieur-Corps” (Katonai Mérnöki Testület) lett, amelynek fő feladatául az osztrák tartományok általános térképekkel való ellátását szabták. E szervezetet 1758-ban rendelték a Főszállásmesteri Kar alá, melynek szervezeti felépítése akkor vált véglegessé. Feladatai közé tartozott az ország különböző területeinek (különösen útjainak, folyóinak) felderítése, hogy a csapatok maximális mozgékonyságát biztosítsák, valamint ez a szervezet irányította az Osztrák Birodalom felméréseit 1839-ig.

A Főszállásmesteri Kar első vezetője (Generalquartiermeister, főszállásmester) 1758-ban gróf Moritz Lacy altábornagy lett, aki, mint arról már szó esett, a hétéves háború tapasztalatai alapján, 1764-ben, felvetette a részletes országfelmérés szükségességét.

Ki is volt ez a két kiemelkedő ember, akik már a felmérésben játszott szerepük előtt a Mária Terézia Katonai Rend Nagykeresztjét kapták?

Leopold Joseph Maria von Daun gróf (1705–1766) a XVIII. század egyik sikeres hadvezére. Részt vett a lengyel örökösödési háborúban (1734–1735), az Oszmán Birodalom ellen viselt háborúban (1737–1739), az osztrák örökösödési háborúban (1740–1742), és a második szileziai háborúban (1744–1745), majd a hétéves háborúban (1756–1763). A hétéves háború kezdetén Daun tábornagy Morvaországban állomásozott, az első hadjáratokban még nem vett részt. 1757. június 18-án a kolini csatában (a csehországi Kolin mellett) Daun és Nádasdy Ferenc jelentős győzelmet aratott a poroszok fölött. Ez volt Nagy Frigyes első jelentős csatavesztése, ennek következtében kénytelen volt kivonulni Csehországból. A győzelem alkalmából a császárné megalapította a Mária Terézia Katonai Rendet[6], amelynek nagymestere a császárnő férje, a főparancsnok Lotharingiai Ferenc lett, első három kitüntetettje Lotharingiai Károly főherceg, Leopold Daun tábornagy és Nádasdy Ferenc lovassági tábornok volt. 1758-tól Daun tábornagyot nevezték ki a császári haderő főparancsokává.

1. kép. Daun tábornagy szobra a Bécsi Hadilevéltár folyosóján

[6] Alapszabályait egy későbbi, 1758. december 12-én kelt uralkodói rendelet szabályozta. Ennek értelmében a kitüntetést csak olyan katonatisztek nyerhették el, akik önkéntes és sikeres vállalkozást hajtottak végre a háborúban. A Mária Terézia Katonai Rendnek három fokozata volt: Nagykereszt, Parancsnoki Kereszt és Lovagkereszt.

Mint már erről esett szó Daun tábornagy a hétéves háború tapasztalatai alapján terjesztette Mária Terézia elé a Birodalom országainak felmérésének szükségességét. Indoklása a következő volt: „A némrégiben befejezett háború tapasztalatai meggyőzően bebizonyították, hogy mennyire nélkülözhetetlen a hadsereg számára azoknak a vidékeknek pontos ismerete, ahol a háború folyik. Mi azonban – jóllehet a háború jobbára saját területünkön folyt, az idegen területekről többet tudtunk, mint a saját országaink felől s ezeket az ismereteket is olyan térképekből, tervekből és leírásokból merítettük, amelyek az ellenségtől jutottak kezeinkbe. Éppen a saját országainkról való … tájékozatlanságunk, a részletes katonai térképek hiánya rengeteg bajt, hátrányt és nehézséget okozott."[7]

Daun csak az első felmérés kezdeti időszakát élte meg, 1766-ban elhunyt, de a felmérés elrendelésében való részvétele történelmi jelentőségű.

Franz Moritz von Lacy gróf (1725–1801) 1743-ban lépett be az osztrák császári hadseregbe, harcolt az osztrák örökösödési háborúban. A hétéves háború több csatájában kitűnt, 1758-tól a megerősített Főszállásmesteri Kar főnöke lett. Lacy újjászervezte az osztrák császári hadsereget. 1758-ban ő vezette a körülzárt Olmütz felmentését, és ő tervezte meg a hétéves háború következő ütközetének haditervét. Az 1758. október 14-én megvívott hochkirchi csatában az osztrák hadsereg, Daun tábornagy, császári főhadparancsnok vezetése alatt néhány óra alatt megsemmisítő vereséget mért a II. Frigyes király által vezetett porosz haderőre. A győztes csatában játszott kiemelkedő szerepéért kapta meg Lacy a Mária Terézia- Katonai Rend Nagykeresztjét.

2. kép. Lacy tábornagy szobra a Bécsi Hadilevéltár folyosóján

Lacy 1758-tól 1760-ig volt a Generalquartiermeisterstab főnöke. Mária Terézia császárné 1765-ben fiát, II. József német-római császárt (mint társuralkodót) az osztrák katonai ügyek irányítójává tette. Daun tábornagy halála után (1766) Lacy táborszernagy lett a császár tanácsadója. Megbízták a hadsereg reformjának folytatásával, és a katonai adminisztráció irányításával. Lacy minden fegyvernem számára új szabályzatokat dolgo-

[7] KA HKR 1764. május 13. 336. A fordítás: *Borbély – Nagy* 1932. 37–38. o.

zott ki, új katonai törvénykönyvet állított össze. Megreformálta a utánpótlási és szállítási rendszert. Munkája nyomán a császári hadsereg létszáma megnőtt, felszereltsége jelentősen megjavult, költségei csökkentek. II. József császár közeli baráti kapcsolatban került vele, Mária Terézia is bizalommal volt iránta.

1763-ban Lacy táborszernagyot az Hofkriegsrat tagjává, 1768-tól az elnökévé nevezték ki, 1764-ben tette meg Daun-nak javaslátát a felmérés elrendelésére. 1774-től betegsége következtében tanácsadóként működött. Az első katonai felmérést megszakító bajor örökösödési háborúban (1778–1779), a haderő főparancsnoka volt. Az 1788–1789-es török háborúban (már a felmérés befejezése után) a főparancsnokságot átadta Laudon tábornagynak, így aktív katonai pályafutás véget ért.

Lacy történelmi szerepe az első katonai felméréssel kapcsolatban még nagyobb, mint Dauné, mivel az ő nevéhez fűződik annak gyakorlati megvalósítása. Azzal, hogy a General-quartiermeisterstab véglegesítésre került, megvolt a térképezéshez szükséges logisztikai háttér a hadsereg békebeli feladatához.

Az első katonai felmérés

Mint arról már esett szó, az I. katonai felmérés idején a térképezést a K. K. General-quartiermeisterstab irányításával végezték, melynek élén a felmérés ideje alatt a következő főszállásmesterek álltak: 1763–1771: Dominik Fabris Tomiotti ezredes, 1771–1778: Benedikt du Hamelde Querlonde ezredes, 1778: Johann Freiherr Bechard vezérőrnagy, 1778: Georg von Kuhn vezérőrnagy, 1778–1779: Dominik Fabris Tomiotti altábornagy, 1779–1785: Philip Freiherr Elmpt ezredes, 1785–1790: Joseph von Zechenter vezérőrnagy.

Az I. katonai felmérés a Birodalom teljes területére 3 245[8] 1:28 800 méretarányú kéziratos szelvényből áll. A szelvények számának pontos meghatározását megnehezíti a sok szabálytalan határszelvény (a felmérések tartományonként, országonként folytak, a határszelvények viszont „szigettérképek," vagyis a területet csak a határig ábrázolják), amelyek vagy önálló szelvényként, vagy egy másik szelvényhez csatlakoztatva, „fül"-ként szerepelnek.

A történelmi Magyarország területére 1943 szelvény esik, az összes szelvény 59%-a. A felméréseken belül a legnagyobb, összefüggő területet lefedő felmérés a Magyar Királyság esetében történt (965 szelvény), a mai Magyarország területét ebből 463 szelvény tartalmazza.

A felmérés időbeli sorrendjét a háborús veszélyhelyzet határozta meg: a munkákat a Birodalom északnyugati részén, a poroszok által veszélyeztetett Szilézia, Cseh- és Morvaország területén kezdték meg 1763–1768 között, majd a történelmi Magyarország északi, keleti és délkeleti határterületei következtek (Felső-Magyarország,[9] az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Temesi Bánság) 1766–1773 között, ezt követően a katonai határőrvidékek, az osztrák tartományok, illetve a Magyar Királyság teljes területének (1782–1785) és Belső-Ausztria tartományainak felmérésére került sor, ez utóbbit 1787-ben fejezték be. A Birodalom országai és tartományai közül egyedül a Tiroli Grófság felmérési munkái nem készültek el.[10]

[8] Az irodalomban eddig *Paldus* 1919. és *Borbély – Nagy* 1932. cikkei alapján 5 400 szelvény szerepelt, de nem részletezik, mely szelvényeket vették számításba, lehet, hogy a másolati szelvényeket is beszámolták.

[9] Ezeket a szelvényeket 1784-ban átdolgozva és újraszelvényezve a magyarországi felméréshez (1782–1785) illesztették.

[10] A felmérést 1787. február 2-án rendelték el, de egy hónap múlva a rendeletet visszavonták, így csak bizonyos előkészítő munkák folytak.

3. kép. Az I. katonai felmérés területe

A felmérés méretaránya (az Osztrák–Németalföld és a Bukovinai Fejedelemség felmérését kivéve) a Birodalom összes országára és tartományára 1:28 800. A felmérési szelvények mérete egységesen 24×16 hüvelyk (63,2×42,1 cm), így a természetben 2,4×1,6 mérföld (18,2×12,1 km) területet ábrázolnak.

A felmérések időbeli sorrendjét a következő táblázat tartalmazza, melyben feltüntetjük az egyes felmérések területét, a felmérés pontos idejét, vezetőjét, a felmérési szelvények számát, megadva az esetleges későbbi kiegészítéseket, valamint eredeti fellelési helyük, a bécsi Kriegsarchiv Térképtára (Kartenabteilung, KA) szerinti leltári számukat. Ha a felmérési szelvények eredetiben vagy másolatban a Hadtörténeti Térképtár gyűjteményében is megtalálhatók, lábjegyzetben jelezzük, megadjuk továbbá az országleírások[11] adott országra, tartományra vonatkozó kötetszámát is.

[11] Az I. katonai felmérés sajátossága, hogy amit a térképen jelkulccsal nem tudtak kifejezni, de katonailag fontosnak ítélték, leírták és a térképekhez csatolták. A leírások is országonként, tartományonként készültek

Országok/tartományok[12]	*A felmérés ideje*	*A felmérés vezetője*	*A felmérési szelvények száma*	*Térképtári jelzet*[13] *Országleírás kötetszáma*[14]
Herzogthum Schlesien (Sziléziai Hercegség)	1763–1764 (helyesbítve 1780)	Fabris ezredes Elmpt tábornok (helyesbítés)	40	B IX a 175[15]
Königreich Böhmen (Cseh Királyság)	1764–1767 (143 szelvény helyesbítve 1780–1783)	Fabris ezredes Elmpt tábornok (helyesbítés)	273	B IX a 92 19 kötet + 1 füzet
Markgrafthum Mähren (Morva Őrgrófság)	1764–1768 (helyesbítve 1779–1781)	Elmpt őrnagy Elmpt tábornok (helyesbítés)	126	B IX a 155 4 kötet + 3 füzet
Die österreichischen Niederlande – Das Königreich Belgien (Osztrák Németalföld – Belga Királyság)	1764–1771	Ferraris tábornok	275 (1:11 520)	B VIII a 125 12 kötet
Temesvarer Banat (Temesi Bánság)	1769–1772	Elmpt ezredes	208	B IX a 577[16]
Grossfürstenthum Siebenbürgen (Erdélyi Nagyfejedelemség)	1769–1773	Fabris ezredes	280	B IX a 715[17] 4 kötet
Oberösterreich, Erzherzogtum Österreich ob der Enns (Felső-Ausztriai Főhercegség)	1769–1772 (1780-ban kiegészítve[18])	Neu őrnagy	64 (14)	B IX a 211 5 kötet
Die Lisieres von der Moldau und Walachei (Moldva–Oláh Határvidék [az erdélyi szelvények kiegészítése])	1773–1774	Jeney őrnagy	103 (48 moldvai, 55 havasalföldi szelvény)	B III c 38 1 kötet
Niederösterreich, Erzherzogtum Österreich unter der Enns (Alsó-Ausztriai Főhercegség)	1773–1781	Neu alezredes	122	B IX a 242 3 kötet
Banalgrenze (Báni Határőrvidék)	1774–1775 (átdolgozva 1780-ban)	Brady őrnagy Jeney alezredes (átdolgozás)	25	B IX a 771[19] B IX a 772 1 kötet

[12] A nevek német írásakor a felmérések címében szereplő korabeli elnevezést és írásmódot kö-vettük.
[13] Kartenabteilung jelzetek, külön jelölve a HT jelzeteket is.
[14] Az felmérésekhez készült országleírások jelzete ugyanaz, mint a hozzájuk tartozó térképeké.
[15] HT jelzet is.
[16] HT jelzet: B IX a 1132., eredeti méretű színes fénymásolatok.
[17] HT jelzet: B IX a 1123., eredeti méretű színes fénymásolatok.
[18] Az 1779-ben Felső-Ausztiához csatolt Inn-Viertel felmérése.
[19] HT jelzet is.

Országok/tartományok[12]	*A felmérés ideje*	*A felmérés vezetője*	*A felmérési szelvények száma*	*Térképtári jelzet*[13] *Országleírás kötetszáma*[14]
Herzogthum Bukowina (Bukovinai Hercegség)	1774–1776 felnagyítás: 1778	Mieg őrnagy	71 1:57 600 1.28 800	 B IX a 424 B IX a 425[20] 1 kötet
Karlstädter Grenze (Károlyvárosi Határőrvidék)	1775–1777 (1791–1794 kiegészítve)	Jeney őrnagy majd alezredes Boxich őrnagy (kiegészítés)	64 (4)	B IX a 786
Königreich Galizien und Lodomerien (Galíciai és Lodoméria Királyság)	1779–1783	Mieg alezredes	413	B IX a 390
Sclavonische Grenze (Szlavóniai Határőrvidék)	1780–1782	Jeney alezredes	51	B IX a 878 1 kötet
Deutsch-Banatische Grenzregiment (Német Bánsági Határőrvidék)	1780–1784	Wegler alezredes	33	B IX a 592
Walachisch-Illyrische Grenzregiment (Oláh–Illír Bánsági Határőrvidék)	1780–1784	Wegler alezredes	47	B IX a 602
Warasdiner Grenze (Varasdi Határőrvidék)	1781–1782	Jeney alezredes	26	B IX a 799 1 kötet
Provincial Slavonien (Szlavónia)	1781–1783	Jeney alezredes	66	B IX a 879 1 kötet
Königreich Ungarn (Magyar Királyság)	1782–1785	Neu ezredes	965	B IX a 527[21] 7 kötet
Provincial Croatien (Horvátország)	1783–1784	Jeney alezredes majd ezredes	71	B IX a 766 1 kötet
Innerösterreich – Steiermark, Krain, Kärnten, Istrien (Belső-Ausztria – Stájer Hercegség, Krajna, Karintia, Isztria)	1784–1787	Jeney ezredes	250	B IX a 54 7 kötet

Az I. katonai felmérés színes, kéziratos szelvényei[22] saját korukban szigorúan titkosak voltak, a Bécsi Hadilevéltár Térképtárában kerültek elhelyezésre. Szabad levéltári használatukra csak az első világháborút követően nyílt lehetőség. Az eredeti szelvények ma is ott vannak, a Hadtörténeti Térképtárban (HT) a Magyar Királyság, a Temesi Bánság és az Erdélyi Fejedelemség szelvényei színes, jó minőségű másolatban megtalálhatók. Digitális formában a felmérés teljes anyaga elkészült, a HT gyűjteményében kutatható.

[20] Hiányzó sorozat.

[21] HT jelzet is (fekete-fehér, eredeti méretű fotómásolatok), a színes, eredeti méretű fénymáso-latok HT jelzete: B IX a 1116.

[22] Két sorozatban készültek: egy terepi eredeti rajz és egy korabeli másolat, a „Copie”.

Az I. katonai felmérés szelvényei alapján számos kisebb méretarányú, kicsinyített térképsorozat is készült, méretarányuk szintén az ölrendszeren alapszik (1:43 200, 1:57 600, 1:86 400, 1:96 000, 1:115 200, 1:136 800, 1:192 000, 1:230 400). Ezek is túlnyomóan kéziratos térképek, többnyire titkosan kezelték azokat, vagyis a korabeli polgári kartográfiára csak kis hatással lehettek.

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések

Borbély–Nagy 1932.	*Borbély Andor – Nagy Júlia:* Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. Térképészeti Közlöny, M. Kir. Állami Térképészet, Budapest, 1932. II. k. 35–85. o.
Jankó 2007.	*Jankó Annamária:* Magyarország katonai felmérései 1763–1950. HM HIM, Argumentum, Arcanum. Budapest, 2007.
Paldus 1919.	*Paldus, Josef:* Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II. Wien, 1919.

KALAVSZKY GYÖRGYI

A LUDOVIKA AKADÉMIA TÖRTÉNETÉNEK UTOLSÓ FEJEZETE 1944. augusztus 20. – 1945. május 1.*

A Ludovika Akadémia életét – eltekintve a gyorsított kiképzéstől – 1944. augusztus 20-ig lényegében nem változtatta meg a háború. A két évbe sűrített, háromévnyi tananyagot elsajátított hallgatókat a szokott időben hadnaggyá avatták. Ezt az avatást azonban már több tekintetben befolyásolták a háborús körülmények, első sorban a folyamatos légi támadások.

Az orosz offenzíva támogatására 1944. április 3-tól a szövetséges hatalmak részéről célirányos bombatámadások érték Magyarországot. Csaknem egy éven keresztül szőnyegbombázásokat hajtottak végre pályaudvarok, ipari létesítmények, katonai objektumok, hadiüzemek és más stratégiailag fontos terület ellen. Sok, célt tévesztett bomba pusztított el lakóházakat és a civil élet más létesítményeit, nem kímélve a polgári lakosságot sem.[1]

A légi veszély miatt az avatást 1944-ben, a nyilvánosság kizárásával, a három tisztképző akadémia[2] számára közösen, a hűvösvölgyi Bolyai Akadémián rendezték meg. A bombatámadások szempontjából a legveszélytelenebb időpontban, délután öt órakor került sor az avatási ünnepségre. Elsötétített ablakú városi buszokkal szállították át a ludovikásokat Hűvösvölgybe, és az avatás után ugyanilyen módon vissza az Alma Mater-be a díszvacsorához. Az avatás után, ki-ki jelentkezett új beosztásába, a legtöbben frontszolgálatra. Volt, aki pár héten belül életét vesztette a harctéren.

1944-ben már ötödik éve zajlott a második világháború. A keleti hadszíntéren mind jobban előre törtek a szovjet csapatok, haladtak Berlin felé, és tolták a frontot nyugatra. Augusztus 27-én elfoglalták az első észak-erdélyi települést, ezzel Magyarország is hadműveleti területté vált.[3]

Az 1944/45-ös tanévet 1., 2. és 3. lövészszázad, hegyi század, 1., 2. és légvédelmi tüzér üteg, gépkocsizólövész-század, páncélos század és huszárszázad kezdte meg két évfolyammal. 1944. augusztus 30-án az akadémia 10 db 43 M géppuskát és 20 db 43 M golyószórót kapott a németektől.

A nyári szabadságról bevonult III. évfolyamos akadémikusok, és az újonnan felvett II. évfolyam hallgatói szeptembertől erődítési munkálatokat végeztek, illetve védelmi vonalakat építettek először a Kárpátokban, majd a Tiszaroff és Szentes közötti szakaszon. A szovjet támadás elől mind nyugatabbra húzódva utóbb a Duna jobb partján és a Csepel-szigeten folytatták az erődítési munkálatokat, egészen október végéig.

Időközben megváltozott a politikai és katonai helyzet Magyarországon. Horthy Miklós kormányzó október 15-én beolvasta a rádióban proklamációját.[4] Másnap, válaszlépésként, német és nyilas csapatok szállták meg a főváros stratégiailag fontos pontjait, és

* A levéltári anyagok csekély volta miatt a téma kutatásának legfőbb forrásai a kortársak visszaemlékezései, amelyeket Rada Tibor, egykori akadémikus szerkesztett kötetbe. L. *Rada Tibor* (szerk.): A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945), I–II. k., Calgary–Budapest, 1998/2001.

[1] A témáról bővebben lásd *Horváth Csaba:* Bombázások és rombolások a második világháborúban. Puedlo K., Budapest, 2002.

[2] Ludovika Akadémia, Bolyai János Műszaki Akadémia és Horthy István Repülő Akadémia.

[3] A témáról bővebben lásd *Szabó Péter – Számvéber Norbert:* A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945., Puedlo K., Budapest, 2002.

[4] Horthy Miklós kormányzó bejelentette, hogy fegyverszünetet kér a szovjet kormánytól.

elrabolták a kormányzó fiát. Horthy ezt követően visszamondta hadparancsát, fölmentette kormányát, és kinevezte Szálasi Ferencet, a nyilas párt vezetőjét miniszterelnöknek. Este Szálasi Ferenc bejelentette, hogy átvette a hatalmat és folytatja a háborút. Ez után egy hét leforgása alatt le kellett tenni az új katonai esküt Szálasira.

Keletről egyre közelebb került a front Budapesthez, ezért a honvédelmi vezetés elhatározta, hogy a nyugati országrészbe telepíti az akadémiát. 1944. október 15-én v. Legény Béla ezredes vezetésével útba indított a parancsnokság egy öttagú küldöttséget Körmendre, „az akadémia gyepűszállásának szemrevételezésére."[5] A tüzérosztály kivételével, amelyet Hajmáskérre telepítettek, Körmendet jelölték ki az akadémia új telephelyéül. A terv szerint az új tanévet november első hetében már Körmenden kellett kezdenie az akadémiának.

Az áttelepítési munkát a parancsnok első segédtisztje útján végezte, az összes tiszt, tiszthelyettes és legénység bevonásával.[6] Úgy tervezték, hogy két ütemben, vasúton szállítják el az anyagokat. Először a napi munkához szükséges iratokat, páncélszekrényeket, írógépeket, sokszorosító felszereléseket, okmányokat, második ütemben a hátra maradt raktári anyagokat, értékesebb berendezési tárgyakat.[7] A parancsnok elrendelte, hogy október 24-ig az összes szállítandó anyag legyen rakodásra készen, Budaörsön. Október 26-i indulással számoltak.

„Ezzel a szállítmánnyal fogom szállítani az akadémia parancsnokság, az oszt. és aloszt. ság-ok, múzeum, könyvtár, szertárak, borbélyműhely, étkezésgazdálkodás, a ság. közvetlen előadóinak anyagát, tisztek, tiszthelyettesek és polgári alkalmazottak nagymálháját stb." – rendelkezett az akadémia parancsnoka október 19-i napiparancsában.[8] A szállítmány kísérésére dr. Lengyel Béla alezredest rendelte ki, akinek megengedte, hogy saját gépkocsiját használja, és így egyengesse a zavartalan haladást.

A hátramaradó anyagokat az emeletes lovardában helyezték el. Az átszállításhoz, mint munkaerőt, az akadémián berendezkedő hadikórház rendelkezésére álló zsidó munkás alakulatot igényelték.[9] Később, abban reménykedve, hogy Buda kimarad a szovjet megszállásból, átszállították az anyagot a hűvösvölgyi Bolyai Akadémiára.

Október utolsó hetében lebonyolították az áttelepülést, és november 1-én elkezdődhetett az új tanítási év. Az akadémikusok már Körmendre vonultak be a védőállás-építési munkálatokból.

Kocsis László vk. ezredest október 16-ával nevezték ki az akadémia új parancsnokának,[10] de saját közlése szerint október 31-én vette át a parancsnokságot.[11]

Körmenden az akadémikusokat iskolákban szállásolták el, a Hajmáskérre telepített tüzérek pedig a tüzértáborban kaptak elhelyezést. A kiképzés mindössze két hétig folytatódott, mert november 15-én – 18 havi akadémikusi élet után – felavatták a III. évfolyamot. Az avatás szerény, egyszerű keretek között zajlott. Tábori ruhában, pisztollyal esküdtek az új hadna-gyok, délelőtt Körmenden, délután pedig Hajmáskéren.

Most már csak egy évfolyam maradt a Ludovikán, amelynek a kiképzését 1945. május 1-re be kellett volna fejezni, hogy tavasszal a magyar-német ellentámadásban jól képzett tisztek kerüljenek a csapatokhoz. A háború menete azonban más irányba terelte az eseményeket.

[5] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakba: HL), V/6. fond, 239. doboz, 235. sz. Akadémia-napiparancs, 1944. október 16-án

[6] A szolgálatilag távol lévő parancsnok helyett v. Saáry Jenő ezredes látta el akkor a parancsnoki teendőket.

[7] HM HIM HL V/6. fond, 239. doboz, 234. sz. Akadémia-napiparancs, 1944. október 14.

[8] HM HIM HL V/6. fond, 239. doboz, 238.sz. Akadémia-napiparancs, 1944. október 19.

[9] HM HIM HL V/6. fond, 239. doboz, 240. sz. Akadémia-napiparancs, 1944. október 21.

[10] *Szakály Sándor:* A magyar katonai felső vezetés, 1938–1945. Ister K., Budapest, 2003. 181. o.

[11] HM HIM HL V/6. fond, 271. doboz. Kocsis László vk. ezredes visszaemlékezése a Ludovika Akadémia történetére 1944. november 1-től.

Hadnagyavatás, 1944. augusztus 20-án. A kardrántás

Mivel a szövetséges bombatámadások a nyugati országrészekben is folytatódtak, a szárazföldi hadműveletek pedig az év végére elérték és átlépték a Duna vonalát, a zavartalan kiképzés folytatása érdekében a katonai vezetés elhatározta, hogy Németországba telepíti az akadémiát.

Már a nyár folyamán egyeztetett a magyar és német katonai vezetés arról, hogy ha sor kerül a Ludovika Akadémia és más katonaiskolák Németországba történő kitelepítésére, minként történjen az. A nyári tervek azonban őszre már alaposan megváltoztak a gyorsan változó hadi helyzet miatt. Bár eredetileg a Ludovikát, Grafenwöhr városkába telepítve, egyben akarták tartani, végül, fegyvernemenként szétválasztva, német katonaiskolákban helyezték el az egyes alakulatokat. 1944. december elejétől január közepéig – a légvédelmi tüzérek kivételével, akik Fertőszentmiklóson folytatták a kiképzésüket – vasúti szállítással, több lépcsőben Németországba költöztették a Ludovika osztályait, ütegeit és parancsnokságát. A Keleti tenger partjától a svájci határig egymástól többszáz kilométer távolságra települtek az akadémikus egységek. A parancsnokság a lövész zászlóaljjal maradt együtt, ezért csak a lövészek feletti irányítást tudta gyakorolni. Az akadémia más részeivel, és az időközben Kőszegre, majd Salzburgba költözött katonai vezetéssel szinte minden kapcsolata megszűnt. Kocsis ezredes magára volt utalva, mint ahogyan az akadémia egyes osztályainak, ütegeinek parancsnokai is.

Elsőként, 1944. december első hetében, a *tüzérek* indultak el Németországba. Góthay Artúr ezredes, tüzérosztály-parancsnok vezetésével 65 akadémikus, kb. 50 fő legénység, 40 ló, 1–1 lövegtípus, tüzérségi műszerek és hat hónapra elegendő élelmiszer érkezett meg december közepére Gross Bornba.[12] Hajmáskéren maradt lovaik és lövegeik zömé-

[12] Település Kelet-Pomerániában, ma Lengyelország.

ből egy tábori tüzérosztályt állítottak fel, és harcba vetették. Az irattárat a kitelepülés előtt elégették.

A gross borni elhelyezés a gyenge fűtéstől eltekintve kielégítő volt. Egy hónapon keresztül zavartalanul folyt a kiképzés. Lőgyakorlatokat tartottak, megismerkedtek a német lövegekkel. Január közepén azonban – a közeledő szovjet hadsereg elől menekülve – sürgősen összecsomagoltak, és elindultak Nyugat felé. A gépkocsikat, a lovakat, a tantermi felszerelést és a magáncsomagok legnagyobb részét ott kellett hagyniuk, mert csak gyalogmenetben tudtak haladni. Február 2-án, csaknem 150 km-es út után, még sikerült átkelniük az Oderán. Másnap a németek, a szovjet hadsereg közeledtének hírére, felrobbantották a folyó hídjait.

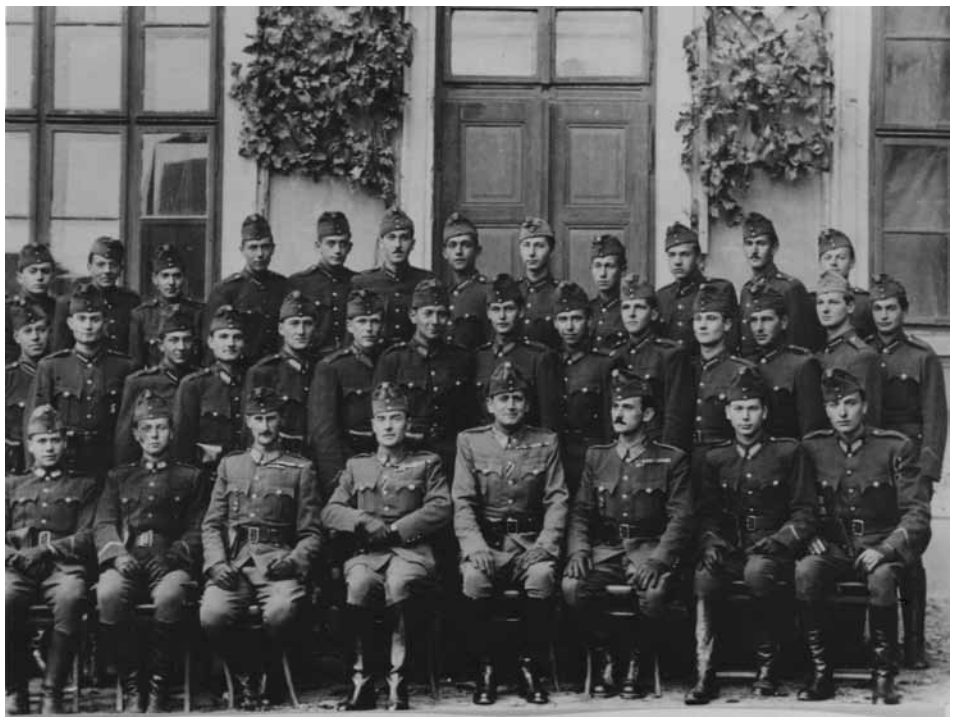
A tüzérosztály következő állomása Penkun volt, ahol egy hét pihenőt tartottak a fárasztó, nehéz menetelés után. Onnan már vasúton haladtak tovább dél felé. A Csehország nyugati csücskén elhelyezkedő Eger városában kaptak újra – a körülményekhez képest – jó elhelyezést, ahol folytathatták a kiképzést. Két hónapig tartott ez a nyugalmi állapot. Már a legfelsőbb évfolyam avatását tervezték. Megtartották a „száznapos ünnepség”[13] helyetti „húsznaposat” egy szerény vacsora keretei között. Kiosztották az avatási öltözetet és fegyvert: bilgeri csizmát, lovagló nadrágot, „Star” pisztolyt és a zászlósi rangot jelző hajtókákat. Landauban tervezték az avatást, de – mint az utóbbi időben oly sokszor – ismét változott a terv. A háborús helyzet alakulása miatt az avatás elmaradt.

Egyre sűrűbben érték légi támadások a várost – különös tekintettel a település határában működő repülőgépgyárra –, és mind nyugatról, mind keletről közeledtek a frontok. Április 15-én parancsot kaptak, hogy déli irányban induljanak el német területre. Másnap, Tirschenreut-ban egyesültek a már ott tartózkodó lövész zászlóaljjal és az akadémia parancsnoksággal. Onnan már együtt haladtak tovább, amíg fogságba nem estek.

Időben a következő kitelepülő alakulat a *huszárszázad* volt. December közepén vagonírozták be v. Galánffy György százados parancsnoksága alatt: 13 akadémikus, 5 tiszthelyettes, 66 fő legénység és 17 hozzátartozó alkotta a csapatot. A szállítmánnyal utazott még 84 ló, 14 országos jármű és 2 kocsi. A gross kirschbaumi katonai tábor érintésével 1945. január első felében Brombergbe[14] érkeztek, ahol egy német lovassági iskola kiképzésében részesültek volna, ha a rohamoson előrehaladó szovjet támadás nem fenyegette volna a várost is, és nem kellett volna tovább haladniuk. Január 21-től, hat héten át tartó erőltetett menetben, kb. 500 km utat tettek meg a Keleti-tenger felé, majd nyugatra fordulva február 26-án egy nagy katonai táborba, Munster Lagerbe érkeztek. A huszárok megpróbáltatásai azonban még nem értek véget. Hamarosan újra útra keltek – immár vasúti szállítással – Dániába, Zealand szigetére. Ott érte őket a fegyverletétel. Parancsnokaik, Szilágyi őrnagy és Galánffy százados ügyes diplomáciai érzékének és emberi magatartásának köszönhetően sem a dán ellenállási mozgalom, sem az oda érkező angol megszálló csapatok nem viszonyultak hozzájuk ellenségesen. Nem fogolynak, hanem a dán kormány vendégének tekintették a magyar huszárcsapatot. Katonai felszerelésüket, fegyvereiket, lovaikat, katonai járműveiket át kellett ugyan adniuk az angol hadsereg katonáinak, de semmi kellemetlenség nem érte őket. A dán Vöröskereszt gondoskodása alatt menekült státuszba kerültek.

A *gyorsosztály* Szabadhegyi István alezredessel az élén 1945 január elején indult útnak Németország felé. Hosszú utazás után Bergen Lagerben települtek, egy óriási északnémet-országi kiképző táborban, ahol más magyar alakulatok is tartózkodtak. A ludovikás csoportot 20 tiszt, 137 akadémikus, 5 tiszthelyettes és 75 fő legénység alkotta.

[13] A felavatás előtti 100. napon, hagyományosan, vidám, műsoros búcsúünnepséget rendeztek a Ludovikán.
[14] Település Pomerániában, ma Lengyelország.

1944. november 15-én felavatott páncélos akadémikusok

A kiképzés gyorsított ütemben megindult, bár a páncélos osztály, üzemanyag hiányában, csak álló helyzetben gyakorolhatott a németektől kapott harckocsikon. A gépkocsizó lövészeknek sem volt jobb a helyzete a fegyverzetet és felszerelést illetően, ám akkor már más, nagyobb problémák is adódtak, mint a kiképzés ideális körülményeinek biztosítása. A bergeni tábor pontosan az egyre közeledő nyugati front előretörésének irányába esett. Az akadémikusok harcba vetését mindenképpen el akarták kerülni, ezért április 11-én elvonultak Dánia irányába. Viszontagságos utazás után, részben gyalogmenetben, részben vasúti szállítással, április 19-én megérkeztek az első dán városba, Tondernbe. A németek azonban nem járultak hozzá, hogy Dániában tovább haladjanak, és egyesüljenek a már ott tartózkodó huszár akadémikusokkal. Vissza kellett térniük Schleswig-Holstein határ menti településeire. A kapituláció után angol hadifogságba kerültek. Nagyszámú magyar leventét vettek itt védő szárnyaik alá, akiket az összeomláskor magukra hagytak. Liptay őrnagy, a csapat parancsnoka különféle szaktanfolyamokat szervezett számunka a tétlenség leküzdésére, és az idő tartalmasabb eltöltésére. Sport-, kulturális és művészeti tevékenységgel is igyekeztek elviselhetőbbé tenni a foglyok életet. Két és félezer tizenéves fiút mentettek meg így az elkallódástól.

A *lövész zászlóalj* és az akadémia parancsnoksága 1945. január közepén érkezett ki Németországba, Fürstenwalde vasútállomásra. Ott kellett volna kirakodniuk, de tudomásukra jutott a szovjet előretörés Varsónál, ezért nem hajtották végre a német parancsot, hanem a berlini magyar katonai attaséhoz fordultak segítségért. Homlok Sándor vezérőrnagy közbenjárásának köszönhetően dél felé folytathatták útjukat. Drezdában, egy katonaiskolában kaptak végül elhelyezést, és kezdték meg a kiképzést.

Február közepén a magyar akadémikusok tanúi voltak Drezda földig rombolásának, de csodával határos módon mindenki túlélte a szörnyű pusztítást, beleértve, a város különböző pontjain elhelyezett, családtagokat is. Február 13-án többszáz angol bombázó támadta a várost, másnap pedig amerikai repülőgépek tetőzték be a pusztítást.[15] Az első sokk elmúlta után a ludovikások derekasan kivették a részüket a mentésből, segítségnyújtásból.

Ez után a megrázó esemény után, és más aggasztó hírek hallatán nyilvánvalóvá vált, hogy a zászlóalj és a parancsnokság nem maradhat Drezdában. Átköltöztek a cseh határ mellett fekvő településre, Tirschenreuthba. Egy német tiszt jóvoltából naponta 30 akadémikus és egy tiszt utazhatott nyílt paranccsal „anyagkarbantartásra." Ott találkozott még egyszer, utoljára, Kocsis ezredes parancsnoksága alatt a lövész zászlóalj és a tüzérosztály. Tervbe vették a legfelsőbb évfolyam zászlóssá avatását, de nem volt rá lehetőség. A hadi helyzet miatt még délebbre kellett vonulnia az akadémiának. Gyalogmenetben, három éjszaka alatt, április 23-ig a Bajor Erdőn keresztül Schönthal faluba érkeztek. Az amerikai csapatok akkor onnan már csak mintegy 5 km-re állomásoztak. Április 25-én be is vonultak Schönthalba, lefegyverezték, és fogságba ejtették az akadémikusok legnagyobb részét, a parancsnoksággal együtt. A magyar királyi honvéd Ludovika Akadémia története ezzel véget ért.

A végkifejletet az un. „parlamenter akció" előzte meg, amelyről néhány szót kell ejtenünk. Az eseményt két résztvevő, dr. Gyaraki Frigyes és Jávor Ottó évtizedekkel későbbi visszaemlékezése idézi fel.[16] Schönthalban az akadémikusok tisztán látták, hogy két tűz közé kerültek. Keletről SS-alakulatok jöttek, és unszolták őket, hogy csatlakozzanak hozzájuk. Nyugatról és délről az amerikai hadsereg harckocsijai már hallótávolságban voltak. Harcolni ilyen elgyötört állapotban, a végső összeomlás küszöbén, már egyáltalán nem akartak, különösen nem a németek oldalán. Szorongatott helyzetükben alakult meg tíz önként jelentkező akadémikusból a „parlamenterek" csoportja. Az volt a céljuk, hogy értesítik az amerikaiakat, ellenük nem fognak fegyvert, és behívják őket Schönthalba mielőtt a németek esetleg támadásba lendülnek.

Az éjszaka leple alatt óvatosan megközelítették azt az útvonalat, amelyiket az amerikai páncélosok ellenőrzésük alatt tartották. Reggel, amikor meghallották az első Sherman harckocsi közeledését, előálltak egy fehér abroszt lobogtatva, mint az igazi parlamenterek. Pedig az ő parlamenterségük erősen vitatható, a szó nemzetközi katonai jogi értelmében.

Az amerikaiak lefegyverezték őket, ők pedig részletes információt adtak a Schönthalban maradt akadémiai alakulat adatairól, és az SS-ek terveiről. Ezt követően elindultak a tankok Schönthal felé.

A *hegyivadász század* Drezdáig együtt ment a lövész zászlóaljjal, de onnan Mittenwaldba,[17] a német hegyi kiképzés iskolájába folytatta útját. Vitéz Makray Zoltán százados volt a századparancsnok. A századot 1 beosztott tiszt, 2 tiszthelyettes, 3 szakaszvezető, 23 akadémikus, 112 fő legénység, 1 szakácsnő és 210 málhásállat alkotta. A kiképzés viszonylag zavartalanul folyt, és április elejére be is fejeződött. Fogságba esésük előtt négy nappal, és egy nappal az után, hogy a Ludovika legnagyobb része Schönthalban már fogságba esett, április 26-án – a közelben tartózkodó magyar elöljáró parancsnokság engedélyével – hadnaggyá avatták a hegyivadász akadémikusokat. Május 1-én a 23 új hadnagyot foglyul ejtették a bevonuló amerikai csapatok.

A *légvédelmi tüzérek* hagyták el a legkésőbb Magyarországot. Vitéz Burza Ákos őrnagy, ütegparancsnok 1945. március 8-án kelt áttelepülési jelentéséből, és 17-én kelt 2. sz.

[15] A témáról bővebben: *Horváth Csaba:* Bombázások és rombolások a második világháborúban. Puedlo K., Budapest, 2002.
[16] HM HIM HL V/6. fond, 271. doboz.
[17] Település az észak-tiroli Alpokban.

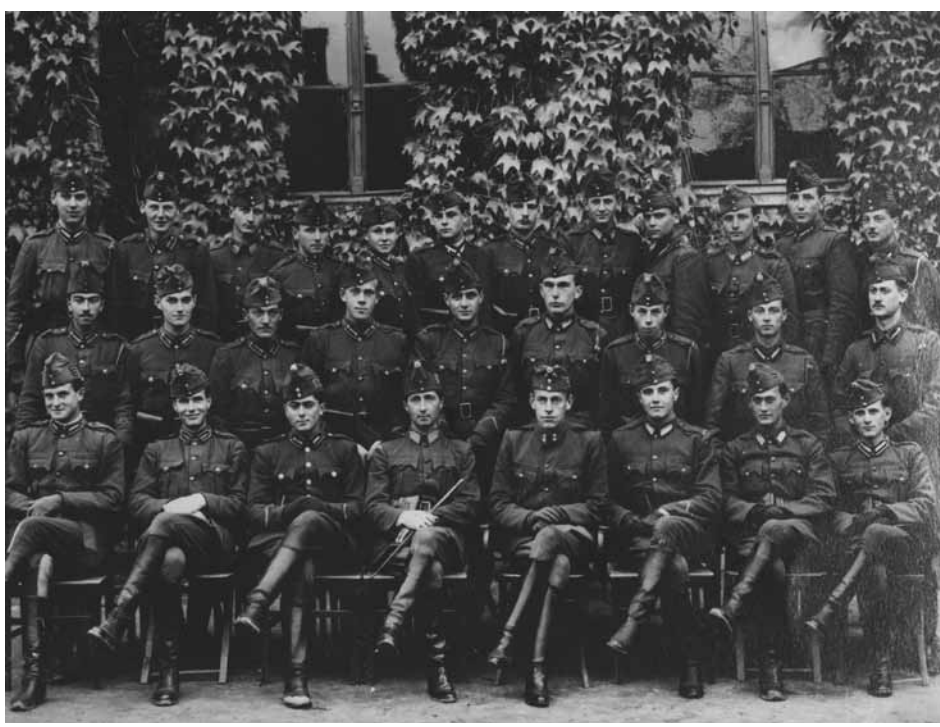
jelentéséből[18] részletes tájékoztatást kapunk az üteg helyzetéről, a kitelepülés mikéntjéről és a németországi elhelyezésről.

A Sopron vármegyei Süttörből vonattal indult el az alakulat 1945. március 2-án a Wiener-Neustadt – Bruck – Innsbruck útvonalon haladva, és március 7-én megérkezett Friedrichs-hafenbe,[19] egy német tüzér laktanyába.

Az üteget 4 tiszt, 2 tiszthelyettes, 26 akadémikus és 17 fő legénység alkotta. Velük utazott 7 fő családtag is. Vittek magukkal 57 különféle gépkocsit, 1 40 mm-es gépágyút, 2 43 M géppuskát, 1 43 M golyószórót, 2 géppisztolyt, 39 puskát, 4 R/3 rádiót, valamint tüzérségi műszereket. Rendelkezésükre állt 20 % tartalék ruházat és felszerelés is.

A parancsnok helyzetjelentése szerint az elhelyezésük, élelmezésük, egészségügyi helyzetük, ruházatuk és felszerelésük jó, illetve igen jó volt. A kiképzéshez minden szükséges feltétel adva volt. Rendben folyt tovább a Süttörön elkezdett ágyús és gépágyús kiképzés. Az elméleti oktatás ekkor már véget ért. A terv szerint április közepére befejeződött a felavatandó évfolyam kiképzése, az akadémia parancsnokság azonban nem engedélyezte a felavatást.

Rövidesen bevonult Friedrichshafenbe egy francia páncélos harccsoport, de nem vetette fogságba a tábor lakóit. A magyar alakulatok parancsnokai előzetesen már felvették a kapcsolatot a franciákkal, és ügyes diplomáciával elérték, hogy barátságos viszonyban élhettek tovább a táborban a francia és magyar katonák mindaddig, amíg megszületett a béke.

1944. november 15-én felavatott huszár akadémikusok

[18] HM HIM HL V/6. fond, 98. doboz.
[19] Település a Bodeni-tó partján.

KEMÉNY KRISZTIÁN

„SORGYALOGOSOK KONTRA HATÁRŐRÖK" – AVAGY A RAJTAÜTÉS MŰVÉSZETE (Marosény, 1849. február 6., Pozsonyeperjes, 1849. február 7.)*

Bevezetés

Az 1848–49. évi szabadságharc összecsapásai kapcsán általában a nagyobb csaták, ütközetek, várostromok jutnak mindenki eszébe; mégpedig jogosan, mivel döntően ezek befolyásolták a küzdelem menetét, végkimenetelét. A „rajtaütés" szó esetében inkább a török és kuruc kor irreguláris harcaira gondolunk; esetleg a magyar huszárok bravúrjaira a XVIII. század, illetve a napóleoni háborúk időszakában. 1848–49-ben hasonlóképpen inkább a két fél lovasságának különböző kisebb összecsapásai jutnak az ember eszébe e szó kapcsán, amelyek mindkét fél vitézségének és ügyességének bizonyítékai, ám a hadműveletekre jelentősebb hatással nem voltak. Ám még ebben a korban is voltak olyan „rajtaütések" vagy „vállalkozások," amelyek során egy kisebb, általában (de nem mindig) mindhárom fegyvernemből összeállított, pár száz, de akár 1000–1500 főből álló ideiglenes különítmény kisebb, (rendszerint taktikai jellegű) korlátozott célú támadást hajtott végre. Ezek a „vállalkozások", amennyiben jól vezették őket, általában sikeresen zárultak; hatásuk pedig jelentős volt: befolyásolták az egyes hadszínterek hadműveleteit és gyakran (minimális saját veszteség mellett) akkora veszteségeket okoztak az ellenfélnek, mint egy komolyabb ütközet. Természetesen az ilyen akciókhoz jó felderítés, merész, egyben mindenre gondoló parancsnok, kiképzett és fegyelmezett csapatok kellettek. A szabadságharc elején a fentiekben általában hiányt szenvedett a honvédsereg, így nem csoda, hogy jó ideig elsősorban a cs. kir. csapatok hajtottak végre sikerrel ilyen akciókat a katonai regulával még meg nem barátkozott, újonc magyar csapatok ellen. Ám idővel a honvédség is felnőtt a feladathoz, és ilyen téren is több esetben okozott kellemetlen meglepetést nagy hagyományú ellenfelének. A számos esetből most kettő kerül bemutatásra, amelyek – ha térben nem is – de időben olyan közel esnek egymáshoz, hogy szinte (az ökölvívásból vett hasonlattal) „ütésváltásnak" minősülnek, és résztvevőikben, menetükben, végrehajtásukban, eredményükben szinte „tükörképei" egymásnak. Mindkettőnek elsősorban a pozsonyi illetőségű 2. (Sándor) sorgyalogezred magyar, szlovák és német katonái a „szenvedő" és a „diadalmas" hősei egyaránt.

Marosény, 1849. február 6.

1849. február elején csend honolt a hó borította észak-erdélyi hadszíntéren. Amióta január 5-én József Bem tábornok, az erdélyi magyar csapatok parancsnoka a bukovinai Dorna-Vatránál vereséget mért az Észak-Erdélyből kiszorított cs. kir. csapatokra, nagyobb összecsapásokra nem került sor. Ám ennek ellenére a besztercei katonai kerület parancsnoka, Riczkó Ignác honvéd ezredes nem volt teljesen nyugodt. A határ védelméhez és a zömmel ellenséges érzelmű román, illetve szász lakosságú terület biztosításához ugyanis aránylag kevés erővel rendelkezett. Parancsnoksága alá január elején csak a 2. (Sándor) sorgyalogezred 1. zászlóalja (1–4. század), az erdélyi lengyel légió 1. zászlóaljának 1. (még felszerelés alatt álló) százada, a 8. (Coburg) huszárezred 2. őrnagyi

* A tanulmány a „Komáromi (Új) Mindenes" című, a XXII. Komáromi Napok keretében Észak-Komáromban 2013. április 29-én tartott történészkonferencián elhangzott előadás szerkesztett és lábjegyzetelt változata.

(vegyes) osztálya (2 század), illetve egy háromfontos üteg (6 löveg) tartozott. Sorozatos sürgetéseire Csány László, a Kolozsváron székelő erdélyi teljhatalmú kormánybiztos a hónap folyamán még a kolozsvári nemzetőrök egy, illetve a debreceni nemzetőrök négy gyalogszázadát és egy lovasszázadát küldte segítségül, valamint 3 hatfontos löveget, ám a magyar erők összlétszáma (10 gyalog-, 3 lovasszázad, 9 löveg) még így is alig haladta meg az 1500 főt. Ráadásul a nemzetőröket jobbára csak biztosítási (megszálló) feladatokra lehetett használni; nyílt összecsapásba nem volt tanácsos keveredni velük. Bár Kolozsváron több alakulat szervezése is folyt, azok még nem voltak bevethetők, így Riczkó székely segélycsapatokat sürgetett Csánynál, azonban további erősítést nem kapott.[2]

Mivel az ezredesnek csapatai zömét a terület fontos pontjainak (Beszterce, Naszód, Dés, Teke) megszállására kellett szétszórnia, tartalékkal pedig nem rendelkezett, úgy döntött, hogy a határ, a Kárpátok átjáróinak biztosítására a legjobb alakulatait veti be. Így a Bukovinából a Borgói-szoroson át Besztercére vezető főút (az úgynevezett „Ferenc-út”) lezárását a Kofler Bódog őrnagy vezette különítmény (a Sándor-gyalogezred zászlóalja, 1 szakasz Coburg-huszár és 2 háromfontos löveg) kapta feladatul. A különítmény először Tihucánál, majd a Borgói-szoros nyugati kijáratánál fekvő Marosénynél foglalt állást. A zöm (a zászlóalj 2–4. százada, a huszárszakasz és a tüzérség) a helységben, míg az 1. század a településtől délnyugatra fekvő legközelebbi faluban, Tihában foglalt állást. A zöm fő előőrse Marosény előtt negyedórai járásra a szorosban, a főút és az azzal párhuzamosan futó kisebb völgyek találkozásánál, a Funtina Jankuluinál lévő csárdánál volt; előtte, valamint közte és a falvak közötti utakon huszárok járőröztek. Kofler őrnagy pozíciója erős volt, és a parancsnok abban bízhatott, hogy míg a nagy hótól amúgy is nehezen járható főutat és a kisebb völgyeket ellenőrizni tudja, addig a kis hegyi utak és ösvények a hóban teljesen járhatatlanok. Önbizalmát növelhette, hogy január folyamán csak kisebb előőrsi összecsapásokra került sor.[3]

A határ túloldalán álló cs. kir. csapatok parancsnoka, Karl Urban ezredes, a cs. kir. 17. (beszterce-naszódi 2. román) határőrezred megbízott parancsnoka, magyar kollégájához hasonlóan, szintén nem volt rózsás helyzetben. Bár ellenfelénél több alakulattal rendelkezett (irányítása alá tartozott a cs. kir. 17. határőrezred 2. zászlóaljának 4 százada, a cs. kir. 51. (Karl Ferdinand) sorgyalogezred 1. és 2. zászlóaljának 10 százada, a cs. kir. 41. (Sivkovich) sorgyalogezred 3. zászlóaljának 2 százada, illetve a 2. bukovinai kordon(határőr)zászlóalj 2 százada, továbbá a cs. kir. 5. (Savoya) dragonyosezred ezredesi

[2] Az 1848 decemberi–1849 januári északi-erdélyi hadműveletekre összefoglalóan lásd: 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk: *Hermann Róbert*. 2., javított és bővített kiadás. Debrecen, 2009. 248–250. o.; Bemre és Riczkóra *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kiadás. Budapest, 2000. 145–147 ., ill. 601–602. o. A magyar csapatokra és létszámukra *Süli Attila*: Tóth Ágoston ezredes tevékenysége Erdélyben 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 125. (2012) 4. sz. 938–940. o., a huszárokra *Kedves Gyula*: A szabadságharc huszárai. Budapest, 1992. 55. o. (*Süli* 938. oldalán a 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóalja szerepel, de az akkoriban a komáromi helyőrségben szolgált; valójában tehát az 1. zászlóaljról van szó, melynek 3. osztálya (5–6. század) akkor Eszék helyőrségében volt. Erre lásd az eszéki erőd kapitulációs okmányát 1849. február 13-ról. In: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi.* Herausgegeben von *Christoph Tepperberg und Jolán Szijj* mit Unterstützung der Aktion Österreich-Ungarn. Budapest–Wien, 2005. 215–217. o.) Csányra lásd: Kossuth kormánybiztosa. Csány László 1790–1849. Szerk.: *Molnár András*. Zalai Gyűjtemény 30. Zalaegerszeg, 1990. passim; Riczkó erősítések iránti kérelmére *Süli* 940–941. o.

[3] A magyar csapatok elhelyezkedésére és a határvédő különítményre lásd: *Süli* 938–939. o., Koflerre *Bona* 2000. 447–448. o. A különítmény elhelyezkedésére lásd: Karl Urban ezredes jelentését Anton Puchner altábornagynak, az erdélyi cs. kir. csapatok parancsnokának a marosényi rajtaütésről. Pojana Stampei, 1849. február 7. Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten, Karton 1919, 1849-2-20c. (Másolat: HM HIM Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban HL] Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai 12/420., 420a.), valamint *uő.* jelentése Ignaz Malkowsky altábornagynak. Pojana Stampei, 1849. február 7. KAW AFA Karton 1919, 1849-2-20a. (HL 1848-49. 12/421.) Közli: Von der Revolution. 202–204. o.

osztályának 2. százada és az alezredesi osztály 1. századának egy szakasza, valamint a cs. kir. 3. (Ferdinand Max) könnyűlovas ezred 2. őrnagyi osztálya 1. századának egy szakasza; vagyis 18 gyalog, kb. 1,5 lovasszázad és 7 löveg), ezek összlétszáma azonban az 1848. decemberi vereségsorozat veszteségei miatt aligha haladhatta meg a kb. 1500–1600 főt.[4]

Miután január folyamán rendezte csapatait, Urban a visszavágásra készült, ám Bukovina cs. kir. katonai parancsnoka, Ignaz Malkowsky altábornagy saját területe védelmét tekintette elsődleges feladatának és ódzkodott minden nagyobb akciótól. Így az ezredes csak saját csapataira számíthatott. Két téren azonban előnyben volt ellenfelével szemben: egyrészt az ő csapatait kizárólag reguláris katonák alkották, másrészt a parancsnok és határőrei jól ismerték a területet – a Kárpátok kisebb átjáróit is –, hiszen az a cs. kir. 17 (2.) román határőrezred felállítási körzete volt. Felderítése és kémei útján Urban felmérte a vele szemben álló csapatokat, azok elhelyezkedését, és február elején rajtaütésre szánta el magát a marosényi magyar helyőrség ellen. Egy sikeres akcióval megszüntethette a Borgói-szoros lezárását és ezzel egy nagyobb támadást is előkészíthetett; másrészt meggyőzhette felettesét arról, hogy a magyarok nem legyőzhetetlenek és van esély Észak-Erdély visszafoglalására. (Nem mellesleg persze a saját megtépázott hírnevét is helyreállíthatta…)[5]

Február 2-án tehát egy kisebb cs. kir. osztag elterelő támadást hajtott végre Illvamare irányába, maga Urban pedig erői harcképesebb részeiből (a cs. kir. 2. bukovinai kordonzászlóalj 1. osztálya (1–2. század), a cs. kir. 41. (Sivkovich) sorgyalogezred 3. zászlóalj 7. osztálya (13–14. század), és a cs. kir. 51. (Karl Ferdinand) sorgyalogezred vegyes osztálya; összesen 6 gyalogszázad) álló különítményével február 5-én reggel 7 órakor elindult Pojana Stampeiből a nagy akcióra. Kb. 1 óra után az oszlop letért a főútról, és megkezdte menetét északi irányban, a hegyeken át. A cs. kir. katonák és málhás állataik vonulását a meredek hegyek, az erdők, a mély hó, a kidőlt fák, és a -24 fokos hideg nehezítette. A szűk hegyi utakon folytatott 12 órás menet után egy völgyben 3 órás pihenő következett a szabad ég alatt, majd folytatódott az előrenyomulás. Február 6-án hajnali 2 órakor a cs. kir. oszlop elérte azt a völgyet, ahonnan vissza lehetett jutni a főútra és meg lehetett indulni Marosény felé. Ám Urban meglepetéssel tapasztalta, hogy a völgy déli kijáratát a magyar főelőőrs zárja le; a völgyben pedig járőrök cirkálnak. Mivel egy szemből végrehajtott támadás a rajtaütés sikerét veszélyeztette volna, az ezredes újabb megkerülés mellett döntött. Egy szűk hegyi úton végrehajtott 3 órás menet után a cs. kir. oszlop hajnali 5 óra körül kiért a főútra Tiha és Marosény között, a magyar zöm hátába. Urban katonái éppen akkor közelítették meg a főutat, amikor egy huszárjárőr elrobogott Marosény felé. Ezért várt egy kicsit, majd csapatait megindította a falu felé. Az oszlop élén a cs. kir. bukovinai kordonosztály katonái haladtak a székely (és román) határőrökhöz hasonló egyenruhájukban. A falu szélén lévő első őrszem „Halt, wer da?" (Állj, ki vagy?) kiáltására „Székely katonák" volt a felelet, mivel minden osztályhoz a terepet és a falut jól ismerő, magyarul is beszélő román határőrtisztek és altisztek voltak beosztva. A gyanútlan őrt ezután megközelítették, és csendben legyűrték, majd lefegyverezték az első házban lévő őrposztot (1 tizedest és 4 legényt), illetve a falu végén lévő poggyászkocsik mellett strázsáló őrszemet is. Mivel már hajnalodott, Urban az 1. kordonszázadot 3 oszlopra bontva a tiszti szállás, a tüzérség, illetve a huszárok kvártélyának elfoglalására küldte, míg a 2. századot személyesen vezette a legénység lefegyverzésére. A cs. kir. 51. gyalogezredi osztály a tartalékot képezte, míg a cs. kir. 41. gyalogezred osztálya Tiha felé felállva hátulról biztosította az akciót.[6]

[4] Urban csapataira és létszámukra lásd fentebb már idézet jelentéseit, illetve *Alphons von Wrede*: Geschichte des K. u. k. Wehrmacht. I–V. Band. Wien, 1898–1903. I. B. 414., 468., 475. o.; II. B. 409–410. o.; III. B. 1. 217–218., ill. 357. o.

[5] Erre lásd Urban Puchnernek írott jelentését.

[6] A rajtaütéssel kapcsolatosan magyar forrás sajnos nem ismeretes, így az akció részleteire lásd Urban fentebb már idézet jelentéseit, illetve *Süli* 939–940. o.

Az előzetes felderítésnek köszönhetően a rajtaütés mintegy negyedóra alatt lezajlott. A gyors és pontos akció meglepte a zömmel még alvó helyőrséget. A kisebb ellenállási kísérleteket gyorsan letörték: egy végsőkig ellenálló huszárt leszúrtak; rakta kívül még egy fő meghalt és 11 megsebesült, a többiek épen kerültek fogságba. A foglyokat, a lövegeket és a kocsikat Urban a cs. kir. 51. gyalogezred egyik századának fedezetével haladéktalanul Bukovinába indította; az oszlop élén az 1. kordonszázad haladt. Időközben a környéken lévő magyar csapatoknak gyanús lett a nagy mozgás a faluban: a főelőőrs egy járőrt küldött vissza Marosény felé, míg a 2. (Sándor) gyalogezredi zászlóalj 1. százada, huszárokkal megerősítve, Tihából a helység felé indult. A román menetoszlop élén haladó 1. kordonszázad azonban szétszórta a magyar járőrt, majd lerohanta és elfogta a főelőőrs állományát is, szabaddá téve a Bukovina felé vezető utat. Urban maga a csatárláncba osztott 2. kordonszázaddal, a Sivkovichokkal és Karl Ferdinand ezred másik századával a Tiha felől közeledő magyar csapatok ellen vonult és rövid csatárharc után megrohanta őket. (Az ezredes a zavar fokozása végett még a magyar zászlóalj zsákmányolt zászlóját is kibontatta.) A túlerő gyorsan szétszórta a magyar századot, amely több halott és sebesült hátrahagyásával, foglyokat veszítve megfutamodott. A siker után Urban elrendelte a visszavonulást, és még aznap este megérkezett Pojana Stampeibe. A támadásról értesülő Riczkó hiába sietett Besztercéről a helyszínre a Coburg-huszárosztály zömével és két löveggel, már nem tudta őket beérni.[7]

A magyar veszteség súlyos volt: Kofler őrnagy és 11 tiszt, 1 főorvos, három teljes gyalogszázad és kb. egy szárny huszár fogságba esett, a cs. kir. csapatok két háromfontos löveget, két lőszerkocsit, 74 lovat zsákmányoltak; megszerezték a zászlóalj zászlóját és a teljes poggyászt is. A magyar összveszteség megközelíthette a kb. 500 főt. Ezzel szemben a cs. kir. csapatok csak egy sebesült és 40 fagyássérült katonát veszítettek. A legjobb alakulatát elveszítő Riczkó február 6-án Csányhoz írott jelentésében árulással vádolta meg Koflert, ez azonban nem volt igaz: az őrnagyot ugyanis a cs. kir. hadbíróság elítélte és csak 1858-ban szabadult. Az eset közvetlen következményeként a magyar ezredes feladta a határ védelmét és megmaradt csapatait távolabb összpontosította, így a február 11-én az elért sikeren felbátorodva offenzívát indító Malkowsky altábornagy csapatai akadály nélkül haladták át a Borgói-szoroson, és túlerejükkel megoldhatatlan feladat elé állították a helyi magyar parancsnokot…[8]

[7] A részletekre lásd az előző lábjegyzet hivatkozásait.

[8] A két oldal veszteségeire lásd Urban már idézett jelentéseit, illetve a Puchnernek szóló jelentéshez csatolt mellékletet az elfogott tisztek névsorával. KAW AFA Karton 1919, 1849-2-20b. (HL 1848-49. 12/420b.) A magyar fél a valóságosnál csak kisebb veszteséget (298 gyalogos, 24 huszár, 2 háromfontos ágyú) ismert be. Erre lásd Csány kormánybiztos Kolozsváron, 1849. február 9-én kiadott hirdetményét. In: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r.: *Hermann Róbert*, szerk.: *Molnár András*. I–II. k. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. 169. o. Csány és Riczkó véleményére az árulásról lásd *Süli* 940. o. (Ennek semmi nyoma; Kofler őrnagyot a cs. kir. hadbíróság Bécsben, 1849. július 2-án kötél általi halálra ítélte, amit augusztus 20-án kegyelemből 20 évi várfogságra enyhítettek. Az utolsók között, 1858. október 30-án szabadult amnesztiával Josefstadtból: *Bona* 2000. 448. o.) A 2. sorgyalogezred 1. zászlóaljának 3. osztálya egy hét múlva, Eszék 1849. február 14-i kapitulációjánál esett fogságba. Erre lásd 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. 286–288. o. A „katasztrófát” túlélő 1. század a későbbiekben először önállóan tevékenykedett, majd megpróbálták osztállyá szervezni, végül feltöltésével szervezték meg 1849 július végén – augusztus elején a 143. honvédzászlóaljat Natali Máté őrnagy, a század korábbi parancsnoka vezetésével. Erre lásd Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Hadügyminisztérium. Általános iratok. 1849: 26220. 26485., ill. *Bona* 2000. 537. o. (Hermann Róbert szíves közlése.) A rajtaütés következményeire és a bukovinai cs. kir. erők február közepi észak-erdélyi támadására lásd *Süli* 941–943. o., ill. 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. 285. o. (Kronológia). (A sikeres rajtaütés után Urban összesen 7 tisztet kitüntetésre, 2 tizedest pedig a „Legénységi Vitézségi Érem” ezüst fokozatára terjesztett fel, és az akciónak döntő szerepe volt abban, hogy 1849 márciusában megkapta a „Lipót Rend” lovagkeresztjét hadiszalagon, majd 1849. július 29-én a „Katonai Mária Terézia Rend” lovagkeresztjét és végül a bárói címet. Ezekre lásd jelentéseit, illetve életrajzát. In: Allgemeine Deutsche Biographie http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Urban,_Karl_Freiherr).

Pozsonyeperjes, 1849. február 7.

Jó párszáz kilométerrel nyugatabbra, az ország nyugati szélén a pozsonyi cs. kir. katonai kerület parancsnokát, Johann Kempen von Fichtenstamm altábornagyot hasonló gondok gyötörték január végén – február elején, mint besztercei magyar kollégáját. Az elfoglalt terület és Pozsony városának pacifikálására, illetve védelmére mindössze három zászlóalja és egy ütege volt (a cs. kir. 8. (Ludwig) sorgyalogezred 3. zászlóalja, a cs. kir. 35. (Khevenhüller) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalja, a cs. kir. 4. (szluini) határőrezred 4. zászlóalja, valamint a cs. kir. 21. hatfontos gyalogüteg), és ebből is a határőrzászlóaljat és az üteget január közepén a Lipótvárat ostromló Balthasar Simunich altábornagy megerősítésére kellett küldenie. Az egyetlen komoly veszélyt jelentő Komárom erődjét a Csallóközben északnyugat felől eredetileg Josef Neustaedter vezérőrnagy cs. kir. dandára zárolta, így Kempennek kevés oka lehetett volna az izgalomra. Ám a kitörő komáromi helyőrség január 13-án Nyárasdnál olyan vereséget mért a vezérőrnagyra, hogy az egészen a Pozsony melletti Szencig vonult vissza, így a Csallóközben szabaddá vált az út, egészen Pozsonyig. Neustaedtert először csapatai rendezése, majd a Kis-Dunán január második felében meginduló jégzajlás akadályozta meg abban, hogy Kempen sürgetéseinek eleget téve, elfoglalja eredeti pozícióját. Végül január 23-án a Pozsony melletti Vereknyénél kelt át a Csallóközbe. Az ottani híd védelmére hátrahagyta a cs. kir. 10. (1. báni) határőrezred 15. századának felét, majd január 24-én már Dunaszerdahelyen volt. Ám a sors (illetve a hadihelyzet) ismét közbeszólt. A Perczel Mór vezette magyar csapatok január 22-i szolnoki győzelmétől, majd előretörésétől megrémült Alfred Candidus zu Windisch-Grätz tábornagy, a magyarországi cs. kir. hadsereg főparancsnoka ugyanis igyekezett minél több erőt Pest fedezésére összpontosítani. Ezért visszavonta a Görgei Artúr tábornok feldunai hadteste üldözésére rendelt erők zömét, és 24-én kiadott rendeletében pótlásukra Neustaedter dandárát Érsekújvárra (majd később Párkányon és Esztergomon keresztül Pestre) rendelte. Neustaedter – Kempen közvetítésével – január 27-én kapta meg az utasítást; január 29-én Nagymagyarnál átkelt a Kis-Dunán, majd megindult Szered felé. Kempen így a Kis-Duna átkelőinek megszállásával, valamint (Windisch-Grätz tanácsa szerint) saját csapataiból összeállított felderítő különítmények járőrözésével volt kénytelen megpróbálni legalább a Csallóköz északi felének ellenőrzés alatt tartását. Persze igyekezett újabb csapatokhoz jutni: január 29-én visszarendelte a szluini zászlóaljat és az üteget Simunich táborából, valamint még 26-án arra utasította Neustaedtert, hogy a fontos vereknyei és pozsonyeperjesi átkelők fedezésére hagyjon hátra újabb különítményeket. A vezérőrnagy ezt elmulasztotta, és csak Kempen január 30-i ismételt utasítására indított vissza Szeredről csapatokat (a báni huszárok őrnagyi osztályának egy szakaszát és a cs. kir. 10. (1. báni) határőrezred 3. zászlóaljának 16. századát). Ám, ahogy azt a bekövetkező események megmutatták, ezzel kissé elkésett.[9]

[9] Kempen csapataira lásd összefoglalóan januári jelentéseit KAW AFA Krieg in Ungarn. 154. fasc. (Division Kempen) 1849-1 passim; Simunich január 13-i segítségkérésére *Johann Strack*: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn von 1848 und 1849. Wien, 1858. 49. o.; az elküldött csapatokra Kempen Simunichnak írt visszarendelő parancsát, Pozsony, 1849. január 29. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-1-ad 81. (HL 1848-49. 11/37a.). A cs. kir. Neustaedter-dandárra és a január 13-i nyárasdi ütközetre lásd *Kemény Krisztián*: Egy francia származású „lovag" a magyar szabadságharcban: Querlonde Ferdinánd honvédezredes. In: Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének históriai félárnyékba került szereplői. Szerk.: *Kiss Vendel*. Komárom, 2013. 96–98. o.; a cs. kir. dandár Csallóközbe való visszatérésére és az átkelő fedezésére Neustaedter Kempennek január 23-án Püspökiből írt jelentését KAW AFA K. i. U. 170. fasc. (Brigade Neustaedter) 1849-1-96. (HL 1848-49. 10/358.). Perczel támadására és Windisch-Grätz reakciójára lásd 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. 272–274. o.; Neustaedter átcsoportosítására Windisch-Grätz Kempennek Budáról január 24-én küldött parancsát KAW AFA Karton 1823 1849-1-216. (HL 1848-49. 10/401.). Kempen Neustaedternek Pozsonyból küldött január 26-i utasítására az átcsoportosításról és az átkelők biztosításáról l. KAW AFA K. i. U. 154. fasc.

Neustaedter ugyanis még január 27-én Dunaszerdahelyről a báni huszárezred őrnagyi osztályának egyik századát, az osztályparancsnok, Reznicek őrnagy vezetésével, felderítésre küldte Gutára, amely jelentős hadisarccal még aznap vissza is érkezett. Erre válaszul egy erős magyar különítmény (valószínűleg 64. és 70. honvédzászlóaljak, a 13. Hunyadi huszárezred 1. századának fele, valamint az 1. komáromi lovasüteg fele Járosy Ádám őrnagy vezetésével) január 28-án felderítésre indult. A különítmény megszállta Nyárasdot, majd 30-án egy legalább század erejű felderítő osztaga elfoglalta a nádszegi sóhivatalt, a pénztárból elhozta a teljes bevételt (30000 forintot), megrongálta az ottani átkelőt, majd elsüllyesztette az pozsonyeperjesi átkelő 2 kompját; végül 31-én Dunaszerdahelyre nyomult előre, és ott jelentős élelmiszerkészleteket szerzett be. A magyar csapatok február 2-án vonultak vissza Komáromba.[10]

Kempen a támadásról értesülve február 1-én erős felderítő különítményt küldött Pozsonyból Dunaszerdahelyre (valószínűleg a cs. kir. 8. (Ludwig) sorgyalogezred 3. zászlóaljának egyik osztályát), és február 2-i jelentésében ismételten sürgette mind a főparancsnokságnál, mind Neustaedternél a Kis-Duna átkelőinek minél hamarabbi teljes lezárását egészen Gutáig. A beérkező báni huszárszakaszt Vereknye és Cseklész védelmére rendelte, míg a cs. kir. 10. (1. báni) határőrezred 3. zászlóaljának 16. százada január 31-én este érkezett meg a kiemelten fontos pozsonyeperjesi átkelőhöz, de ott már csak a kompok roncsait találta. A század fele átvonult a közeli Nádszeg biztosítására, és a két átkelőt február 3-ra helyreállították. Ugyanaznap Neustaedter Szereden az előbbi zászlóalj egy újabb osztályának (9. osztály; 17–18. század) adott parancsot a Pozsonyeperjesre való indulásra, amely 4-én érkezett meg a helységbe Simatović százados vezetésével. A folyó mentén fokozatosan kiépülő cs. kir. védelmet azonban újabb fejlemények zavarták meg. Február 2-án Lipótvár a cs. kir. csapatok kezére került, és Simunich megkezdte hadosztályának átcsoportosítását Komárom teljes körülzárására. A Szerednél még mindig a Vágon való átkeléssel bajlódó Neustaedter, akinek akkor már teljes dandárával Párkányba kellett volna vonulnia, kiküldött csapatai felváltását kezdeményezte elöljáróinál. Ez meg is kezdődött: Simunich február 5-én a cs. kir. 30. (Nugent) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóaljának 2. osztályát (2 század) indította Pozsonyeperjesre (6-án este már Diószegen volt); míg Kempen a vereknyei különítményt 6-án tervezte felváltani a szluiniak egy osztagával (ami azonban szervezési gondok miatt csak 8-án történt meg).[11]

1849-1-ad 82. (HL 1848-49. 11/38a.); Neustaedter elindulására és átkelésére l. Dunaszerdahelyről január 27-én, illetve Nagymagyarról január 29-én Kempennek írt jelentéseit KAW AFA K. i. U. 170. fasc. 1849-1-237. (HL 1848-49. 10/616.), valamint 1849-1-ad 70. (HL 1848-49. 11/93.). Kempen január 30-i utasítására: KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-1-88. (HL 1848-49. 11/150.); a küldött csapatokra Paić főhadnagy február 1-jén Pozsonyeperjesen kelt jelentését KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-3. (HL 1848-49. 11/382.).

[10] Reznicek akciójára lásd Neustaedter Kempenek január 27-én írt jelentését KAW AFA K. i. U. 170. fasc. 1849-1-105., 105a. (HL 1848-49. 10/630., 631.); a magyar válaszra *Kemény* 100. o.; Járosyra *Bona* 2000. 408–409. o.

[11] Kempennek a történtekről és az intézkedéseiről Simunichnak írt február 1-i levelét l. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-5. (HL 1848-49. 11/331.); Windisch-Grätznek február 2-án küldött jelentését és kérelmét KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-10. (HL 1848-49. 11/494.). A 16. század parancsnokának, Paić főhadnagynak a pozsonyeperjesi helyzetről és intézkedéseiről Kempennek február 1-jén írott jelentését l. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-3. (HL 1848-49. 11/382.); az átkelők február 3-i helyreállításáról *uő.* Kempennek KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-24., 25. (HL 1848-49. 12/116., 117.). Neustaedter február 3-i parancsára lásd KAW AFA K. i. U. 170. fasc. 1849-2-14. (HL 1848-49. 12/27.); Simatović megérkezésére és további tevékenységére lásd igazoló jelentését. Gyirok (Gyorok, Arad vármegye), 1849. augusztus 29. KAW AFA Karton 1932. 1849-5-213c. (A szerző itt köszöni meg Hermann Róbertnek, hogy erre az iratra felhívta a figyelmét, illetve Kiss Gábor századosnak, a bécsi Magyar Levéltári Delegáció referensének, hogy az okmányt kérésére lemásolta és elküldte.) Lipótvár ostromára és Simunich további hadmozdulataira lásd *Strack* 40–66. o.; Neustaedter átkelésére a Vágon (február 5-6.) *uő* 64. o. Simunich február 5-i ígéretét Neustaedternek csapatai felváltásáról lásd KAW AFA 168. fasc. (Division Simunich) 1849-2-20b. (HL 1848-49. 12/184b.), a Nugent-zászlóaljtörzs és a 2. osztály menetére *Ludwig Karl Oberbauer*: Das erste Landwehr-Bataillon des 30. Linien-Infanterie-Regiments Graf Nugent vom Jahre 1848 bis zu dessen Auflösung im Jahre 1852. Lemberg, 1860. 22. o., a vereknyei váltás csúszására Kempen február 8-i jelentését KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-59. (HL 1848-49. 12/449.)

A várható váltásról menet közben valószínűleg értesített Simatovic százados még február 5-én hajnali 6 órakor parancs szerint Érsekújvárra indította az időközben összevont 16. századot, saját osztályát pedig a Pozsonyeperjesen összpontosította. Akkurátusan megszervezte a biztosítást: a kompátkelő épületéhez egy komolyabb osztagot (1 tizedes és 12 katona), illetve a falu kijárataihoz őrposztokat állított; a legközelebbi, átkelővel rendelkező települést, Nádszeget pedig naponta járőrök ellenőrizték. A Csallóközbe szintén naponta indult egy komolyabb osztag (1 tiszt és kb. egy szakasz), amely egészen Dunaszerdahelyig és Vásárútig derített fel. A felderítő jelentésekből és a hírekből Simatović már korábban tudta, hogy február 4-én Gután már magyar csapatok tartózkodnak, és a február 6-án este visszatérő csallóközi felderítő különítmény parancsnoka, Runjanin főhadnagy is ezt erősítette meg; hozzátéve, hogy a huszárok Nyárasdig és Vásárútig cirkálnak. A helyzet tisztázása érdekében a parancsnok február 7-én délelőtt fél 10 órakor egy újabb szakaszt (Karić hadnagy és 32 fő) indított a Csallóközbe, Dunaszerdahely irányába, illetve kiküldte a szokásos járőrt is: Osoničky tizedest egy őrvezetővel és 8 emberrel Nádszegre. Mindezt jelentette is Kempennek írott reggeli jelentésében. Simatović nem aggódott túlságosan: Guta messze volt, a helyzet nyugodt, a táj békés. Mint később kiderült, tévedett…[12]

A cs. kir. csapatoknak a Duna északi partján egyre több fejfájást okozó komáromi magyar helyőrségben eközben lázas munka folyt. Folyt az erőd kiépítése, a csapatok felszerelése és kiképzése, a készletek feltöltése. Mivel január közepe óta az erődöt csak délről zárolták (a cs. kir. Lederer-dandár), az északi parton a helyőrség viszonylag szabadon mozoghatott. Ebben az időszakban már törekedtek az erőd előterének megszállására, illetve egyre gyakrabban vezettek kisebb (általában sikerrel záruló) műveleteket, elsősorban felderítési céllal, illetve azért, hogy a folyóvizekkel gazdagon behálózott vidéken minél több átkelőt megsemmisítsenek, ezzel is akadályozva az ellenség mozgását.[13]

Ám a következő február eleji akciót inkább kettős cél jellemezte. Egyrészt ellátási bajok indokolták. Még január végén a megáradt Duna elárasztotta az erőd raktárainak egy részét, és tönkretette az ott tárolt élelmiszert. Mivel a nem megfelelő tárolás miatt már addig is számos készlet ment veszendőbe, azokat pótolni kellett. A tartósításhoz és a kb. 12000 fős helyőrség, illetve a városi lakosság élelmezéséhez amúgy is sok sóra volt szükség. A január 30-i nádszegi akció során már sikerült felmérni, hogy a hivatal jelentős készletekkel rendelkezik, az egyik cél azok megszerzése volt, másrészt a magyar felderítés figyelmét sem kerülhette el, hogy a cs. kir. csapatok helyreállítják a korábban lerombolt átkelőket, és ellenőrzésüket egyre délebbre terjesztik ki. Ezt a folyamatot is meg kellett állítani (vagy legalábbis megpróbálni lassítani).[14]

A vállalkozásra harcedzett csapatokat jelöltek ki a komáromi helyőrségből: a 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóaljának 2 századát, a 13. (Hunyadi) huszárezred 1. századának egy szakaszát, valamint az 1. komáromi lovasüteget (6 löveg); az átkelők és a visszavonulási útvonal biztosítását a 15. honvédzászlóalj és egy másik Hunyadi-huszárszakasz látta el. Az akció fontosságát mutatja, hogy a kijelölt egységeket a

[12] Simatović tevékenységére és intézkedéseire lásd fentebb említett igazoló jelentését, illetve február 7-én reggel Kempennek írt jelentését KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-44. (HL 1848-49. 12/376.)

[13] A komáromi helyőrségre, létszámára, január-februári tevékenységére és a zároló cs. kir. csapatokra *Hajagos József*: Török Ignác, az elfelejtett várparancsnok. In: Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Válogatás a Komáromi Napok Történész Konferenciáinak előadásaiból 1993–2001. Komárom, 2003. 13–18. o., ill. *Kemény* 95–101. o.

[14] A tönkremenő készletekre és az áradásra lásd *Hajagos* 15. o., illetve a Komáromot délről zároló cs. kir. csapatok két kémjelentését január 10-ről és február 3-ról. KAW AFA 163. fasc. (Division Ramberg) 1849-1-65. (HL 1848-49. 8/538.), ill. 1849-2-14. (HL 1848-49. 12/4.), a január 30-i akcióra pedig a 10. lábjegyzetet.

huszárszázad és az üteg parancsnokai, Nagy Lajos százados és Mihálovics József főhadnagy (a gyalogosokat a rangidős August Ramming százados) vezették, míg a kb. 450 fős támadó különítmény parancsnoka Horváth József őrnagy, a helyőrség korábbi 5. dandárának parancsnoka lett.[15]

A magyar különítmény február 4-én már Gután volt, ahol a szállításhoz szükséges szekerek összegyűjtése után valószínűleg február 6-án kelt át a Kis-Duna északi partjára. Guta és a környékbeli helységek biztosítására egy szakasz Hunyadi-huszár, illetve a 15. honvédzászlóalj századai maradtak hátra. A különítmény (a gyalogságot szekereken szállítva) február 7-én reggel a legnagyobb elővigyázatossággal közelítette meg Nádszeget: először észrevétlenül körülvették, majd a felderítő huszárok beküldése után minden oldalról egyszerre benyomulva elfoglalták. A sóház megszállása után a falut őrizet alatt, körülzárva hátrahagyták, majd 11 óra körül a zöm megindult Pozsonyeperjes ellen. Egy gyalogososztag (szekereken) egy tiszt vezetésével a különítmény jobb oldalának fedezésére Királyrévre ment, és ott délután 1 óra után lerombolta a Feketevíz hídját. A főoszlop élén lévő huszárok (valószínűleg Valentini István Hunyadi-huszár tizedes és 8 embere) menet közben sikeresen rajtaütöttek a Nádszegre küldött cs. kir. járőrön, és azt puskalövés nélkül elfogták. A tőlük szerzett információk alapján a magyar különítmény délután 1 óra körül a terep (a környékbeli kisebb emelkedők és a folyó menti ritkás erdők) fedezékében közelítette meg Pozsonyeperjest. A délkeletről szekereken felbukkanó és lovasok által kísért csapatok láttán a cs. kir. őrszemek rögtön jelentettek Simatović századosnak, aki (saját bevallása szerint) azonnal riadóztatta csapatait. Ám mivel katonáinak zöme épp ebédelt, illetve (levetkőzve) éppen a falu házaiban beszállásolva pihent, legalább negyedórára volt szükség, hogy egy komolyabb létszám összegyűljön. Ez az idő viszont éppen elég volt arra, hogy a magyar csapatok több oszlopra szétválva majdnem teljesen körülzárják a falut, és a lövegek tüzelőállásba menjenek a kijáratokkal szemben. Ezt látva a százados a 17. század parancsnokának, Borata főhadnagynak felvetette, hogy próbáljanak átkelni a Kis-Duna túlsó partjára; az ötletet azonban, valószínűleg a kompok lassúsága és a már ott lévő ellenséges tüzérség miatt, elvetették. (A falu szélétől délre lévő kompátkelőt elsőként foglalhatták el a magyarok.) Simatović végül úgy döntött, hogy északi irányban, Tallós felé próbálnak kitörni. A cs. kir. oszlop (zömmel Simatović saját, 18. századának katonáiból) sikeresen ki is jutott a faluból és a csatárokat vezető százados embereivel előzte az ott őrködő néhány Hunyadi-huszárt. Eközben Ramming százados vezetésével a magyar gyalogság délről és keletről megrohanta a falut, és különösebb harc nélkül elfoglalta, elfogva a még ott tartózkodókat. A helység közepén Borata próbált meg ellenállni egy kisebb csoport, már összegyűjtött katonájával, de őket hamar elnyomták; a főhadnagyot pedig egy Hunyadi-huszár terítette le súlyos sebet okozó kardvágásával. A falut elfoglaló magyar csapatok ezután a visszavonuló határőröket vették üldözőbe. Azok azonban nem jutottak messzire: hamarosan beleütköztek a lovas lövegekkel megerősített északi átkaroló gyalogososzlopba, amely több irányból vette őket tűz alá, miközben huszárok

[15] Az akciót végrehajtó és a biztosító csapatokra l. Kosztolányi Mór ezredesnek, a komáromi várőrség parancsnokának az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz írt február 13-i jelentését. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár H 2. ÖHB 1849: 2690., ill. Török Ignác tábornoknak, a komáromi erőd parancsnokának Puky Miklós komáromi kormánybiztoshoz írt március 9-i levelét. MNL OL H 109. Puky Miklós kormánybiztosi iratai, 1. doboz, dátum szerint. Mindkettőt közli *Hajagos József*: Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. (Okmánytár.) In: „Egy küzdelmes év katonái.” Szerk: *Horváth László*. Gyöngyös, 1998. 161–163., ill. 177–178. o. Kosztolányira, Törökre, Nagyra, Mihálovicsra, Rammingra, és Horváthra lásd *Bona* 2000. 455–456., 188., 536–537., 515., 591–592., valamint 387. o. A becsült létszámra lásd a komáromi helyőrség hadrendjét. MNL OL R 89. A komáromi várra vonatkozó iratok. 6. tétel. Tábori orvosi jelentések (január 31.). (A források fényében bizonytalan, hogy a teljes lovasüteg részt vett-e az akcióban; lehetséges, hogy egy része a Kis-Duna déli partján maradt biztosítani.)

kerültek a hátuk mögé. Három oldalról körülzárva, hátában az elfoglalt faluval a cs. kir. századosnak nem volt más választása, mint a megadás, ha nem akarta embereit lemészároltatni. Így aztán, némi tűzharc után, végül megadta magát. A bekerítésből csak a Tallós felé felállított őrposzt (Sostavić tizedes és 11 embere) tudott kimenekülni, mivel ők a magyar oszlop közeledésének láttán még idejében kereket oldottak. Néhány halott és a sebesültek kivételével a határőrök többsége sértetlenül került fogságba; a magyar veszteségről nincs adat, de minimális lehetett. Ezután a magyar különítmény lefegyverezte a határőröket, a tiszteket elválasztotta a legénységtől, majd a kompátkelő teljes lerombolása után a hadifoglyokkal együtt visszavonult Nádszegre. Ott bevárták a kiküldött osztagot; kirendelték a helyi lakosok összes szekerét, majd az egyéb célra (zsákmányfegyver és felszerelés szállítása) nem használt összes kocsit megrakták sóval, és a délután folyamán az ottani komp elsüllyesztése után (a hadifoglyokon kívül néhány ellenséges érzületű tisztviselőt, sótisztet és lakost is magukkal szállítva) 124 szekérrel elvonultak Guta felé, ahova 8-án érkeztek meg, és még aznap bevonultak Komáromba.[16]

A magyar siker igen imponáló volt: a Csallóközbe küldött szakasz és a Tallós felé elmenekült őrposzt (összesen egy tiszt és 44 katona) kivételével egy egész cs. kir. határőrosztályt sikerült elfogni. A halottakat leszámítva fogságba esett 5 tiszt, 1 orvos, és 224 fő őrmestertől lefelé a teljes fegyverzetével és felszerelésével együtt; ezen kívül Nádszegről 1000 mázsa sót és 638 forintot sikerült elhozni, és sikerült használhatatlanná tenni a Kis-Duna középső szakaszának átkelőit is.[17]

A támadásról február 8-án értesülő Kempen először valószínűleg árulásra gyanakodott, ezért az eset kivizsgálására és a körülmények felderítésére külön vizsgálótisztet (Frivisz főhadnagy) küldött ki. Az ő február 11-i jelentése viszont „csak" a faluhoz túl közel felállított őrség (amely így csak az optimálisabbnál később észlelhette az ellenséget), és a katonák szétszórtan, a házakban való elhelyezése miatt marasztalta el a századost. Az átkelőket később helyreállították, a körzet védelmét pedig a február 9-én Nádszegre települő Nugent-osztály vette át. A „csapás" azonban benne maradt a cs. kir. vezetésben és csapatokban egyaránt: Kempen letett a Kis-Duna menti további előrenyomulásról és sürgette Windisch-Grätznél, hogy Simunich csapatai mielőbb szállják meg

[16] Az eseményekre lásd Simatović már idézett igazoló jelentését (a százados 3 reguláris zászlóaljra, egy huszárszázadra és egy ütegre becsülte a támadók létszámát, de ez erős túlzás; valószínűleg a nagy túlerővel akarta magyarázni a kudarcot), Fedrigoni százados (a Nugent-osztály parancsnoka) Simunich altábornagynak Diószegről írt február 8-i jelentését és mellékletét KAW AFA Karton 1953. 1849-2-36a., b. (HL 1848-49. 13/12-13.) (Sostavić és emberei a Nugent-gyalogosokhoz csatlakoztak), valamint Németh Sándor főbírónak 1849. február 9-i jelentését Pozsony vármegye első alispánjának. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-ad 71. (HL 1848-49. 12/516.). A magyar oldalra lásd Kosztolányi idézett jelentését; a *Komáromi Értesítő* február 8. és 9-i bejegyzését, illetve számait; a 64. honvédzászlóalj parancskönyvének február 9-i bejegyzését. In: HL 1848-49. Segédkönyvek. 73. k. A 64. (korábban (2.) 17.) honvédzászlóalj parancskönyve. 1849. január 1 – június 14. (másolat) dátum szerint; valamint *Szinnyei József*: Komárom 1848/49-ben. (Naplójegyzetek) Budapest, 1887. 62. és 75. o. Valentinire lásd *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999. III. k. 411–412. o. (Az események „csattanója", hogy közben Karić és szakasza akkurátusan végezte a dolgát: a Csallóközben egészen Kürtig nyomultak előre, ahol felderítő Hunyadi-huszárokkal is összecsaptak, és csak visszatérve, fél 7 órakor értesültek arról, hogy hátuk mögött a biztosított zöm fogságba esett… Erre Pozsony előterébe húzódtak. Erre lásd Karić jelentését Kempennek, [Csallóköz]Csütörtök, 1849. február. 8. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-52. (HL 12/442.))

[17] Az eredményekre lásd a fenti lábjegyzet hivatkozásait. Az akció vezetőit és csapataik teljesítményét a várkormányzóság február 9-én napiparancsban dicsérte meg, és követendő példaként állította a tisztikar és a honvédcsapatok elé. Érdekes viszont, hogy e nem mindennapi teljesítményért később semmilyen elismerésben nem részesültek; csak arra van adat, hogy Ramming századost a „Magyar Katonai Érdemrend" III. osztályára terjesztették fel, de a fegyvertény és a felterjesztés dátuma nem ismeretes. In: *Makai Ágnes*: „Hű vitézségéért…" Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001. 167. o.

Gutát, míg február 11-én a Nádszegen állomásozó cs. kir. helyőrség, valószínűleg egy magyar járőr feltűnésére, sürgősen visszavonult észak felé, egészen a Feketevíz túloldalán fekvő Peredig…[18]

Összegzés

Mi lehet a fenti két eset tanulsága? A védekező fél mindkét esetben tapasztalt csapatokkal rendelkezett, és egy (korabeli kifejezéssel élve) fontos „szorulat” védelmét látta el; betartotta a korabeli előírt biztosítási rendszabályokat, mégis rajtaütés áldozatául esett. Talán éppen ez volt a baj forrása: a túlzott magabiztosság. A túlzott bizalom a biztosítás tökéletességében; a Kárpátok átjárhatatlanságában, illetve abban, hogy Guta „túl messze van”. Hasonló módon érvényesült az egyenruhák hasonlóságának zavaró volta. Na és persze a véletlen: ha az a huszárszakasz csak akkor bukkan fel, amikor Urban csapatai már az úton állnak, vagy ha nem várható fényes nappal egy ismerős egyenruhájú csapat beérkezése (a „Sándorok” még a régi, cs. kir. egyenruhájukat viselték), ami lassíthatta a pozsonyeperjesi cs. kir. őrszemek reakcióját… Ez is mutatja, hogy egy kiváló akcióhoz jó felderítés, jó terv, megfelelő helyismeret, fegyelmezett csapatok, valamint rátermett és improvizatív parancsnok mellé nem árt egy csipetnyi (hadi)szerencse sem…[19]

[18] Kempennek az esetről és Guta mielőbbi megszállásáról Windisch-Grätznek tett február 8-i és 10-i jelentését lásd KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-68. (HL 1848-49. 12/453.), ill. 1849-2-99. (HL 1848-49. 13/90.). Frivisz február 11-én Pozsonyban kelt jelentését lásd KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-88. (HL 1848-49. 13/188.); tartalmi összefoglalójára Kempen Windisch-Grätznek február 12-én tett jelentését. KAW AFA K. i. U. 154. fasc. 1849-2-167a. (HL 1848-49. 14/1e.). (Ez már, az igazsághoz hívebben, egy Sándor-gyalogezredi zászlóaljra, 80 huszárra és egy ütegre becsülte a támadó erők létszámát, és Simatović későbbi „védőiratától” eltérően jóval kisebb ellenállásról, illetve kevésbé „drámai” eseményekről számolt be.) A Nugent-osztály további tevékenységére lásd *Oberbauer* 22–23. o. (A február 11-i „nagy visszavonulást” a szerző egy magyar támadással igazolja, amit „visszaverve” este újra megszállták Nádszeget, ám ennek semmi nyoma a magyar forrásokban. Erre lásd *Szinnyei* 63. és 75. o.)

[19] Ebből nem ártott volna némileg több a cs. kir. 10. (1. báni) határőrezred 3. zászlóaljának sem. A zászlóalj Jellačić szeptember 11-i betörésétől harcolt a magyarországi hadjáratban, de 1849-re szemlátomást elhagyta a hadiszerencse. Előbb a január 13-i vesztes nyárasdi ütközetben elvesztette első parancsnokát, Geramb alezredest, aki hősi halált halt, majd jött a február 7-i pozsonyeperjesi fiaskó. A lecsökkent létszámú zászlóalj hosszú menetelés után február közepén Budára ért, ahol a hónap végén egyesítették korábban kikülönített alegységeivel, majd négyszázados alakulatként a cs. kir. I. hadtestbe sorolták be. Tavasszal nem került komolyabb harcokba, viszont az a kétes „dicsőség” érte, hogy április végén beosztották a budai helyőrségbe. Így, miután az ostrom végén, május 21-én a vár északi részét védő zászlóalj megfogyatkozott állománya a Ferdinánd (Nándor) laktanya körül a magyar III. hadtest csapatai előtt végül letette a fegyvert, Karić (ekkor már főhadnagy) és társai újra találkozhattak egykori parancsnokukkal – a magyar hadifogságban… A horvát hadsereg 1848. szeptember eleji és október 18-i hadrendjére lásd *Hermann Róbert*: A Drávától a Lajtáig. Budapest, 2008. 277–280. és 280–282. o., az 1849. január 13-i nyárasdi ütközetre *Kemény* 97–98. o., a cs. kir. I. hadtest március 19-i hadrendjére KAW AFA Karton 1864. (I. Korps) 1849-3-ad 32., illetve a budai védőseregre és a Vár északi részén május 21-én történtekre *Aggházy Kamil*: Budavár bevétele 1849-ben. I–II. k. (S. a. r.: *Hermann Róbert*) Budapest, 2001. I. k. 400–415., valamint 330–341. o.

KINCSES KATALIN MÁRIA

A VIASZBÁBUKTÓL AZ EZÜSTÉRMEKIG
A bécsi Josephinum és az első katonaorvosi kitüntetés Európában

Bécs három orvostörténeti múzeuma közül a legérdekesebb és világszerte legnevezetesebb a város kilencedik kerületének klinikai negyedét lezáró, egyik szép klasszicista épületben, az ún. Josephinumban található. Európa egykori első orvosi-sebészeti intézete, egyetemi rangú akadémiája (Medizinisch-chirurgische Akademie; a magyar szakirodalomban Orvos-sebészi József Akadémia elnevezéssel szerepel) ma a bécsi Orvostudományi Egyetem Történeti Kutatóintézetének, különleges orvostörténeti Múzeumának és páratlan Orvostörténeti Könyvtárának ad helyet. Műemlék könyvtára, múzeumának tárgyai, állandó kiállítása okán az intézményegyüttes hosszú évtizedek óta az európai orvostörténet egyik legfontosabb és leggazdagabb forrásbázisa, amely a kutatók és mindenki számára nyitva áll, külön kérés vagy engedély nélkül megtekinthető. Az egyszerű látogatók azonban – külön engedély megszerzése után – meghatározott időpontban egy különleges, rémségesen izgalmas panoptikumba is bemehetnek, amely egyedülálló anatómiai viaszbábu-preparátumai miatt híresült el már a XVIII. század végén. Ekkor még csak a beavatottak, az intézmény alapítói, első tanárai, majd hallgatói: a monarchia képzett katonaorvosai és -sebészei, majd a XX. században a múzeum, illetve az intézet (Institut für Geschichte der Medizin) 1920. évi megnyitása után a jól informáltak, az orvostörténeti képzésben részt vett egyetemi hallgatók és nem utolsó sorban a viaszbabákról véletlenül tudomást szerző „laikusok", a Bécs ritkaságait felfedezni szándékozó látogatók körében.

Az intézmény története, létrejötte, funkciója, szerepe és jelentősége az európai orvostudomány-történetben nagyon részletesen, gyakorlatilag minden fontos részletében feltárt téma, az épület építészettörténeti vonatkozásaitól[1] kezdve az alapító, II. József császár egészségügyi reformkoncepcióján, a kapcsolódó hadseregszervezési rendeleteken keresztül (utóbbi a magyar szakirodalomban is méltatásra, ismertetésre került másfél évtizede), a páratlan gazdagságú orvostörténeti könyvgyűjtemény bemutatásán és elemzésén át a napjainkban az intézetben folyó kutatásokig. Ezek a vizsgálatok tudomásom szerint csak egyetlen területre nem terjedtek ki, sem külföldön, sem idehaza: a Josephinum megalapításához kapcsolódó katonai kitüntetésekre és emlékéremre. A Hadtörténeti Múzeum éremtára ebben a vonatkozásban egyedülálló kincseket őriz: a II. József katonai orvosi akadémiájának megalapításához kapcsolódó, katonaorvosok és hadisebészek számára adományozott, ezüstből készített kitüntetéseket és az akadémia alapításának alkalmából vert impozáns emlékérmeket.[2] A kitüntetésekről és az emlékéremről a nemzetközi numizmatikai szakirodalom (amint azt látni fogjuk) beszámol, azonban a történeti vonatkozások nem kerültek feltárásra. Írásomban tehát e két említett területet kívánom összekapcsolni. Először az intézmény történetét és kapcsolódó szakirodalmát foglalom össze, amely az utolsó és egyetlen, 2005-ben idehaza megjelent, magyar vonatkozáso-

[1] A klasszicista stílusú épületet kifejezetten az akadémiai orvosképzés céljára készült. *Leitner, Helmut:* Die bauliche Entwicklung des Allgemeinen Krankenhauses bis zu Joseph II. In: 200 Jahre Allgemeines Krankenhaus in Wien. Hrsg von *Wyklicky, Helmut – Skopec, Manfred.* Wien, München, 1984. 31–46. o.

[2] A Josephinum történetéről, annak szakirodalmáról a felsorolt vonatkozásokat illetően az alábbiakban részletesen szólok. (A Hadtörténeti Múzeum emlékeinek ismertetését részletesen lásd a továbbiakban). E helyen is szeretném megköszönni Sallay Gergely gyűjteményvezetőnek, hogy az éremtárban a kutatást lehetővé tette, önzetlen módon támogatta, s azt, hogy a kérdés numizmatikai szakirodalmát illetően is lelkesen segítette munkámat, köszönöm továbbá Bíró Edina technikai segítségét.

kat is feltáró kitűnő tanulmány megjelenése[3] óta jelentősen bővült. Mindezt beillesztve tárgyalom II. József egészségügyi és hadseregreform-elképzeléseinek sorába. Kitérek az említett viaszpreparátumok szerepére is, valamint az intézmény egyedülálló könyvgyűjteményére, mert ezeknek nagyon látványos szerepük volt a józsefi reformok gyakorlati megvalósításában. Végül, de legfőképp e sorba illesztve, mindennek szimbolikus, reprezentációs megjelenítését, a Josephinum megnyitása alkalmából alapított kitüntetéseket és emlékérmeket, kiadásuk körülményeit ismertetem.

II. József egészségügyi reformjai és a Josephinum

II. József 1780-as évekbeli katonai és egészségügyi reformjai és összekapcsolva a hadi-egészségügyi ellátás megváltoztatásával, állami intézményes keretek közé emelésük a Mária Terézia uralkodása (1740–1780) idején, különösen az 1740–50-es években végbemenő újító-, reformfolyamatok sorába illeszkednek, illetve azokra támaszkodva, azok folytatásaként teljesedtek ki.

A XVIII. század közepéig Európa hadseregeiben a sebesült, beteg katonák ellátását alapvetően két forrásból oldották meg. Egyrészt a hadseregek vagy hadseregtestek hadvezérei saját alkalmazásban álló orvosdoktorokat, néha sebészeket fogadtak fel, másrészt bizonyos hadseregrészekhez, alakulatokhoz – altiszti rangban – ideiglenesen, bizonyos időszakra vagy egy adott hadjárat idejére sebészeket, felcsereket, borbélyokat fogadtak fel, ami a kor viszonyai között működő városi vagy céhes keretek között praktizáló gyógyító személyeket jelentette: hadseregtestenként és alkalmanként egy-két személyt.[4] A spanyol örökösödési háborúban például az 1711. évben a Felső-Rajna-vidék hadmozdulatainak során tényleges katonai szolgálatra nem kötelezett (Undienstbare), civil személyeket: felcsereket, borbélyokat és olykor orvosokat fogadtak fel a hadsereg mellé, illetve előírták ezek felfogadását. Így a rajnai hadseregben elméletileg 159 gyógyító személy jutott a 20 602 fős hadseregcsoportra (vagyis nagyjából 130 főre egy), az ezredtörzsekhez rendelt hivatásos katonai, altiszti beosztást kapott egy-két főnyi ezredsebész mellett.[5] Nagyságrendileg ezek az arányok az 1750-es évekig nem változtak; az 1744-es rajnai hadszíntéren az 50 000 fős gyalogságra egyetlen orvosi gyógyszeres láda rendszeresítését írták elő, valamint egyetlen sebészmester (Feldschermeister) és kilenc legény (Feldscherer-Gesellen)

[3] *Rákóczi, Katalin:* Ungarische Zöglinge des Josephinums (1785–1806). *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae (*a továbbiakban: *Communicationes),* 190–193. (Budapest, 2005) 1–4. sz. 197–214. o. (A továbbiakban: *Rákóczi* 2005.) Ugyanő ismertette még 1986-ban Hemut Wyklicky intézménytörténeti monográfiáját: *Wyklicky, Helmut:* Das Josephinum. Biographie eines Hauses. Die Medizinisch-chirurgisches (így az eredetiben, helyesen: chirurgische) Josephs-Akademie seit 1785. Das Institut für Geschichte der Medizin seit 1920. Wien–München, 1985. *Communicationes,* 115–116. (1986) 194. o.

[4] A kérdés lényegében nem tisztázott sem az európai, sem a hazai szakirodalomban. Az orvosok, borbélysebészek hiányának, esetleges voltának kérdését Buda 1686-os, nemzetközi összefogást igénylő törökellenes összefogó háborújának kapcsán exponáltam, a bécsi udvar, illetve a haditanács álláspontjára utalva, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején, Rákóczi államának ez irányú újító, központosító törekvéseit vázoltam a „A hadi sebesültellátás kérdései Magyarországon (XVI. század – XVIII. század eleje)" c. tanulmányban. In: Az értelem bátrosága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*, a szerkesztésben közreműködött *Csákváry Ferenc, Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán, Tóth Ferenc*. Budapest, 2005. 359–385. o. A kérdés témakörében készült legutóbbi tanulmány, éppen Buda ostromának kapcsán, az ott leírtakat a Margit-szigeten létesített ideiglenes katonai kórház régészeti feltárásai nyomán megerősítette, alátámasztotta. Lásd: *Irásné Melis Katalin:* Az 1686-os katonai kórház és temető régészeti feltárása a Margit-szigeten. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. (2013) 2. sz. 522–548. o. Az orvosdoktorokkal a kora újkor folyamán kötött szerződések viszonylag nagy számban maradtak meg a bécsi Hadileveltárban (Kriegsarchiv, Wien, Hofkriegsrat: Bestallungen), melyek feldolgozása a monarchia tábori egészségügyének kérdéseit vizsgálva megkerülhetetlen feladat lesz.

[5] Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1711. Nach den Feld-Acten… bearbeitet von *Mühlwerth-Gärtner, Friedrich Freiherr.* II. Ser. IV. Bd. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. XIII. Bd.) Wien, 1887. 485., 490–491. o. Nagyságrendileg hasonló adatok találhatók az osztrák hadsereg többi alakulatánál is, lásd uo. 499–500., 508–510., 517., 534., 537., 542–543. o.

felfogadását írták elő az osztrák hadseregben – már az elnevezések is a túlhaladott céhes keretekre és viszonyokra utalnak.[6] Tábori orvosok képzésének nem voltak intézményes keretei sem Magyarországon, sem a birodalomban.[7]

Mária Terézia egészségügyi reformjai tulajdonképpen udvari orvosa, Gerard van Swieten (1700–1772) németalföldi származású, császári udvari orvosdoktor személyéhez köthetők.[8] Ő volt az, aki 1749-ben felállította a bécsi egyetem megreformálása során az orvosi fakultást.[9] A következő lépés az 1770-ben hozott Közegészségügyi és Járványügyi Törvény (Sanitäts- und Kontumazordnung) volt, melynek hatályát az egész birodalomra kiterjesztették.[10] Ettől kezdve a bécsi egyetem orvosi fakultása már nem foglalkozott

[6] Uo. 597. o. További adatok az 1730-as, 1740-es évekből: uo. 598–599., 610. o. (XIII. táblázat.) A szakirodalomban: *Steiner, Christl:* Die Bader und Barbiere (Wundärzte) in Wien zur Zeit Maria Theresias (1740–1780). (Dissertationen der Universität Wien, 118.) Wien, 1975. (passim).

[7] *Evans, Robert:* Die Universität im geistigen Milieu der habsburgischen Länder (17.–18. Jh.). In: Die Universität in Alteuropa. Hrsg. von *Patschovsky, Alexander* und *Rabe, Horst.* (Konstanzer Bibliothek, 22.) Konstanz, 1994. 183–204. o.; *Schulteisz Emil:* A hazai orvosképzés története a nagyszombati orvosi kar felállításáig – Geschichte der ungarischen ärztlichen Ausbildung von der Errichtung der medizinischen Fakultät in Tyrnau. *Communicationes,* 51–53. (1969) 17–33. o.

[8] Van Swieten tudományos, filozófiai nézeteinek legfontosabb forrásai: *Swieten, Gerard van:* Commentaria in Hermanni Boerhaave aphorismos de cognoscendis et curandis morbis. Bd. 1–4. Leiden, 1764.; *Uő:* Dess Freiherrn van Swieten Erläuterungen der Boerhaavischen Lehrsätze der Erkenntnis und Heilung der Krankheiten. 4. Teil, 2. Bd. Wien, 1771.; *Schwab, Simplizius:* Das Präsidium des Freiherrn Gerhard van Swieten und Anton v. Störk. Halle, Frankfurt, 1792. L. továbbá: *Lesky, Erna:* Albrecht von Haller, Gerard van Swieten und Boerhaavens Erbe. *Gesnerus,* 15. (1958) 120–140. o.

Jelen dolgozat nem terjedhet ki Mária Terézia egészségügyi és hadi reformjainak teljes körű ismertetésére, melyek az állami reformok sorába illeszkedtek, e helyen csak az előzmények közül a legfontosabb intézkedésekre utalok. Összefoglalóan a kérdésről lásd *Walter, Friedrich:* Die theresianische Staatsreform von 1749. Wien, 1958.; *Uő:* Österreichische Verfassungs-und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955. Wien–Köln–Graz, 1972. 89–139. o. Legutóbb: *Thomas Winkelbauer:* Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte in der Neuzeit vom Vortragenden verfaßtes Skriptum der im Wintersemester 2011/12 an der Universität Wien gehaltenen Vorlesung. Wien, 2011. 66–85. o. (Interneten hozzáférhető: http://www.univie.ac.at/igl.ge-schichte/winkelbauer/ws_2011_2012/VO%20VVG_WS%202011-12_%20SKRIPTUM.pdf; a letöltés időpontja: 2013. május 10.) és lásd a következő két jegyzetben felsoroltakat.

[9] A teljesség igénye nélkül lásd: Instituta Facultatis medicae Vindobonensis curante *Antonio Störck.* Wien, 1775.; *Uő:* Medicinisch-praktischer Unterricht für die Feld- und Landwundärzte der österreichischen Staaten. Wien, 1776.; *Novag, Lorenz:* Das Bürgerspital und das Versorgungs-Haus zu St. Marks in Wien. Wien, 1820.; *Rosas, Anton:* Kurzgefasste Geschichte der Wiener Hochschule im allgemeinen und der medizinischen Fakultät derselben insbesondere. Teil 1., Teil 2.1., Teil 2.2., Teil 3. Wien, 1843–1847.; *Kink, Rudolf:* Geschichte der Kaiserlichen Universität zu Wien. Bd. 1.: erster Teil: Geschichtliche Darstellung; zweiter Teil: Urkundliche Beilagen, Bd. 2.: Statutenbuch der Universität. Wien, 1854. Különösen: Bd. 1. 442. o. skk.; *Puschmann, Theodor:* Die Medizin in Wien während der letzten 100 Jahre. Wien, 1884.; *Neuburger, Max:* Die Erste Wiener Medizinische Schule seit Eröffnung des Allgemeinen Krankenhauses. In: Wiener Allgemeines Krankenhaus. Hrsg. v. Bundesministerium für Soziale Verwaltung. Innsbruck, Wien, München, 1935. 12–21. o.; *Lesky, Erna:* Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. (Archiv für Österreichische Geschichte, 122.) Wien, 1959. (A szakirodalom alapvető munkaként napjainkban is erre a monográfiára támaszkodik. A továbbiakban: *Lesky* 1959.)

Van Swieten reformtevékenységének tényе (Kosáry Domokos művelődéstörténeti monográfiája nyomán) beépült a magyar történeti köztudatba is. Lásd: *Kosáry Domokos:* Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983. 104. skk. o. és az ott található szakirodalmat. Az egészségügyi reformok Magyarországra vonatkozó rendeleteit összegyűjtötte és kiadta: *Linzbauer, Xavér Ferenc:* Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Budae, 1852–1856. 1. k. 821. skk. o. A korszak orvostörténeti, egészségügyi vonatkozásairól, beleértve a hadseregek ellátását és a hadi orvoslást Magyarországon lásd: *Magyary-Kossa Gyula:* Magyar Orvosi Emlékek. IV. k. Budapest, 1940. (Reprint: Budapest, 1995.) (passim).

[10] Ennek, valamint a többi birodalmi közegészségügyi törvény tanulmányozásához lásd: *Frank, Johann Peter:* System einer vollständigen medicinischen Polizey. Bd. 1–4.: Mannheim, 1779–1788., Bd. 5.: Tübingen, 1813., Bd. 6.1–6.3.: Wien, 1817–1819., Supplement Bd. 1.: Tübingen, 1812., Suppl. Bd.: 2–3.: Leipzig, 1825–1827.; *Uő:* System einer vollständigen medicinischen Polizey. Bd. 1–3. Wien, 1786–1787.[3].; *Ferro, [Joseph Pascal]:* Sammlung aller Sanitätsverordnungen im Erzherzogthum Oesterreich... Bd. 1–10. Wien, 1798–1830. (Von. rendeletek.) Vö.: *Winslow, Jacques Bénigne:* Quaestio medico-chirurgica, quam praeside Jac. Benig. Winslow. Tuebatur Guill. Ruellan Dinannaeus. Sub hac verborum serie, an ad servandam prae foetu matrem, obstetricium hamatile, minus anceps et aeque insons, quam ad servandum cum matre foetum sectio caesarea? Parisiis 24. Junii anno 1744. In: Disputationes chirurgicae selectae. Hrsg. von *Haller, Albrecht.* 3. Bd. Lausanne, 1755. 525–535. o. és l.: *Lesky* 1959. 47. o. skk.; *Rákóczi* 2005. 198. o.

hivatalból a birodalom egészség- és járványügyeinek központi adminisztrációjával, erre egy külön hivatalt állítottak fel, az egyetemnek immáron csak az orvosképzésre kellett koncentrálnia.[11] Az bécsi orvosképzés ennek köszönhetően elindult a specializáció útján, melynek következtében az 1770-es évektől külön tábori orvosokat kezdtek képezni.[12]

Még szintén Mária Terézia uralkodásának idején a császári és királyi osztrák hadsereg megreformálásának sorába tartozott az intézkedés, mely szerint az ezredtörzseknél egy ezredsebészt (Regimentschirurg), négy zászlóaljsebészt (Bataillonschirurgen), és egy nyolc fős alfelcseri stábot (Unterfeldscherer) kell 1772-től alkalmazni.[13] Minden ezrednek saját orvosi-sebészeti készlettel és trepanációs felszereléssel kellett rendelkeznie.[14] Az ezredsebészeknek, akiket gyakorlatilag aztán 1757-től alkalmaztak folyamatosan,[15] az 1770-es évektől egyetemi végzettséggel kellett rendelkezniük.[16]

II. József 1780-as évekbeli egészségügyi reformjainak középpontjában az a törekvés állt, hogy (hasonlóan a mintegy 3 400–3 800 fős államapparátus[17] hivatalnoki kara képzettségi szintjének növeléséhez) a bécsi egyetem orvosi professzori karának kibővítésével, a gyakorlati orvosképzés előtérbe helyezésével, azaz az oktatandó gyakorlati ismeretek kiszélesítésével az orvosképzés színvonala emelkedjék.[18] Ezzel egyidejűleg

Külön említést érdemelnek e rendszerben az 1772-től tett alapítványok, melyek többek között a hadirokkantak ellátásáért, nyugdíjazásuk fedezeteként, kórházi gyógyításuk költségeinek biztosításáért, a gyógyszerszámlák kifizetéséért hoztak létre. Lásd: *Semek, Anton* (bearb. von): Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. IV. Bd. I. Theil. (Supplement zu den „Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs.") Wien, 1905. (A továbbiakban: *Semek* 1905.) 600. o.

[11] *Neuburger, Max:* Das altemedizinische Wien in zeitgenössischen Schilderungen. Wien und Leipzig 1921.; *Müller, Imgard:* Die schwere Geburt als moralisches Problem. Das Denkkollektiv der Wiener Geburtshelfer 1754–1838. (Habilitationsschrift zur Erlangung der Venia legendi für das Fach „Geschichte der Medizin und Ethik in der Medizin" vorgelegt einer Hohen Medizinischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum von Dr. med. Stefan Schulz aus Salzgitter 2000.) Bochum, 2000. (A továbbiakban: *Müller* 2000.) A kitűnő orvostörténeti fejezeteket tartalmazó disszertáció internetes példányát használtam: http://www-brs.ub.ruhr-uni-bochum.de/neta-html/HSS/Diss/SchulzStefan/diss.pdf; (az utolsó letöltés időpontja: 2013. május 10.) 11–12. o.

[12] A téma alapvető forrásai: *Crantz, Heinrich Johann Nepomuk:* Einleitung in eine wahre und gegründete Hebammenkunst. Wien, 1770.; *Steidele, Raphael Johann:* Unterricht für Hebammen. Wien, 1774.; *Uő:* Sammlung verschiedener in der chirurgisch-praktischen Lehrschule gemachten Beobachtungen. Bd. 1–2.: Wien, 1776–1778., Bd. 3 unter dem Titel: Sammlung verschiedener in der medicinisch- und chirurgisch-praktischen Lehrschule, theils auch ausser derselben gemachter Beobachtungen chirurgischer Vorfälle, und widernatürlicher Geburten. Wien, 1781.; *Hunczovsky, Johann:* Medicinisch-chirurgische Beobachtungen auf seinen Reisen durch England und Frankreich, besonders über die Spitäler. Wien, 1783.; *Uő:* Anweisung zu chirurgischen Operationen. Für seine Vorlesungen bestimmt. Wien, 1785. (1808-ig további három kiadást ért meg.); *Uő:* Ueberdie neuere Geschichte der Chirurgie in den k. k. Staaten. Eine Rede, gehalten am 8ten November 1787, als die k. k. Josephinische medicinisch-chirurgische Akademie zu Wien den Gedächtnistag ihrer Stiftung und Uebersetzung zum zweytenmale feyerte. Wien, 1787.; Plan zu einer gleichmässigen, auf allen Universitäten der österreichischen Monarchie zu beachtenden, Studienordnung in Bezug auf Arzneykunde, Wundarzneykunst und Pharmacie, welcher durch höchstes Hofdekret, vom 17. Februar 1804, in den k. k. deutschen Erblanden vorgeschrieben wurde. *Medicinische Jahrbücher des kaiserlich-königlichen österreichischen Staates,* 1. (1811). A szöveg: 8–25. o., magyarázatok: 25–29. o. Lásd továbbá: *Kirchenberger, S[alomon]:* Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, 1895.; *Bischoff, Ignaz Rudolph:* Trauerrede zum Andenken des k. k. Rathes, Stabsfeldarztes und Professors Dr. Wilhelm Joseph Schmitt. Gehalten im Hörsaale der k. k. medicinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. Wien, 1829.; *Kirchenberger, S[alomon]:* Lebensbilder hervorragender österreichisch-ungarischer Militär- und Marineärzte. Wien und Leipzig, 1913. 237. skk. o. (Idézi: *Rákóczi* 2005. 199. o.); *Lesky, Erna:* Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. (Studien zur Geschichte der Universität Wien, 6.) Graz, 1965. (és 2. kiadás: Graz, Köln, 1965.); *Probst, Christian:* Der Weg des ärztlichen Erkennens am Krankenbett. Herman Boerhaave und die ältere Wiener medizinische Schule. (Sudhoffs Archiv, Beihefte 15.) Wiesbaden, 1972.

[13] *Semek* 1905. 70. o.

[14] Uo.

[15] *Semek* 1905. 310. o.

[16] *Semek* 1905. 248. o. A további strukturálódás következtében 1801-től már minden századnál kellett egy egyetemi végzettségű orvost és több alorvost is alkalmazni. Uo. 311–312. o.

[17] A hivatalnoki kar létszámáról lásd *Winkelbauer* 8. jegyzetben hivatkozott munkáját, 84. o.

[18] *Müller* 2000. 13. o.

a képzett orvosi kar létszámát is jelentősen emelni kívánta a császári reform, melynek egyik legfontosabb állomása a Josephinum 1785. november 4-i megalapítása volt. Az akadémia gyakorlati működtetésének hátterében a mintegy 1200 ágyas bécsi katonai kórház (Garnisonsspital) állott, az ott folyó gyógyítás érdekében kívántak nemcsak általános orvosokat, hanem immáron felsőfokú képzettséggel rendelkező sebészorvosokat (chirurgus) képezni.

A felsőfokú képzésben 1783-ban az orvosi egyetemen választható stúdiumként szerepelt a tábori sebészet, avagy katonaorvos-tan, melynek következtében ún. protomedicusi és protochirurgusi diplomát lehetett kapni, s 1784-től doktorátust (Wundarzneikunde) is lehetett belőle szerezni – mindennek anyagi alapját egy évi 3 000 gulden alaptőkéjű, II. József által tett alapítvány teremtette meg az intézmény megalapítása előtti évben, 1783-ban.[19] (Ennek előtte a Bécs melletti Gumpendorf katonai kórházban folyt gyakorlati sebészképzés a hadsereg számára.[20]) A bécsi egyetem orvosi fakultása katonai orvosi képzésének funkcióját vette át 1785–86-ban a Josephinum, mely intézményben egyfelől és nagyobbrészt gyakorlati orvos- és sebészképzés működött, ugyanakkor az oktatómunka mellett tudományos kísérletezés is folyt, megvalósítva II. József e területre vetülő filozófiai indíttatású célkitűzéseit („Gelehrte und Männer der Wissenschaft").[21] A Josephinum másik feladata a szülészeti orvostan korabeli színvonalának jelentős emelése volt az erre a célra létrehozott, a tábori orvosi-, sebészi képzéstől elkülönítetten oktatott fakultáson.[22]

A Josephinum gyakorlati megvalósítása az intézmény első vezetőjének, igazgatójának érdeme: II. József egyik udvari orvosáé, az itáliai származású Giovanni Battista Brambilláé (Johann Alexander Ritter von Brambilla) (1728–1800). Brambilla a páduai egyetem orvosi karán végzett 1752-ben, s még abban az évben az osztrák császári hadsereg gyalogságához került ezredorvosnak. 1757-ben Bécsben sebészeti vizsgát tett az egyetem orvosi fakultásán, majd gróf Franz Moritz von Lacy (1725–1801) osztrák tábornagy mellett vett részt a hétéves háborúban. 1764-ben lett a császári trónörökös, József házi orvosa, annak élete végéig tanácsadója, bizalmasa.[23] A következő mintegy másfél évtizedben Józsefet elkísérte itáliai, oroszországi és más európai udvarokban és a Habsburg-birodalomban tett utazásaira, s a végiglátogatott katonai táborokban tett benyomások alapján a leendő császárral együtt dolgozták ki tábori egészségügyi reformjaikat. 1778-ban gyakorlatilag orvos-ezredesi beosztást kapott chirurgusként (Oberstabschirurgen, Protochirurgen der oberen Klasse), 1779-ben pedig a monarchia hadseregében felállított ún. katonaorvosi szolgálat szuperintendense lett (Superintendent des militärärztlichen Dienstes). 1781-ben megnyitotta Bécsben az első Katonai Egészségügyi Iskolát (Militärische Sanitätsschule), ahol traumatológiai, higiéniai, járványtani ismereteket oktattak leendő orvosok, sebészek

[19] *Müller* 2000. 13. o. Ekkortól adtak tehát ki speciális diplomát, a bécsi egyetemen ugyanakkor 1781-től oktatták a tárgyat külön. Uo. 14. o. Lásd összefoglalóan: *Grois, Bernhard:* Das Allgemeine Krankenhaus in Wien und seine Geschichte. Wien, 1965. (passim)

[20] *Müller* 2000. 14. o.; *Rákóczi* 2005. 213. o.

[21] *Müller* 2000. 13. o. Részletesen: *Jantsch, Marlene:* Die Gründung des Josephinums. Seine Bedeutung für die Entwicklung der Chirurgie und des Militärsanitätswesens in Österreich. Wien, 1956.; *Schmidt, Gabriela:* Zur Hebung des Chirurgenstandes an der Josephs-Akademie. In: Kunst des Heilens. Aus der Geschichte der Medizin und Pharmazie. Hrsg. von Amt der NÖ Landesregierung, Abt. III/2 – Kulturabteilung. (Katalog des NÖ Landesmuseums, NF. 276.) Wien, 1991. 626–633. o. Az egyetem gyakorlati működéséről lásd *Müller* 2000. 41. skk. o.

[22] *Müller* 2000. 14. o. A bécsi egyetem és a Josephinum szülészeti orvostana történetének hatalmas irodalma van, melynek ismertetésére e helyen nem térhetünk ki. E helyen utalásként megemlítjük, hogy Semmelweis Ignác is a Josephinumban működött kimagasló jelentőségű szülészeti programjának megvalósítása idején.

[23] Ő mondta például a császár halálakor a gyászbeszédet, lásd: *Brambilla, Giovanni Alessandro:* Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. Wien, 1790.

számára egy kétéves kurzuson.[24] Ebben az évben adták ki ugyanakkor az első, tevékenységük alapjait meghatározó rendeletgyűjteményt is a tábori orvosok számára.[25]

A Josephinum 1785. évi alapítása után ténylegesen 1786. február 3-án kezdte meg működését a Brambilla által már két évvel korábban kidolgozott rendeletek, szabályok alapján,[26] mely elvek és szabályok az intézmény működését 1822-ig határozták meg.[27] A Josephinum 1820–1822, majd 1848–54 között átszervezés és felújítások miatt szüneteltette működését, 1874–1918 között pedig egy olyan oktatási intézményként folytatta tevékenységét, amelyik nem a katonai orvoslástan tejes egészére terjedt ki, hanem tovább specializálódott és csak a katonai sebészetre és a tábori higiéniára terjedt ki. Az első világháború után beszüntette tevékenységét, mint említettük, 1920-tól múzeumként, tudományos gyűjteményként funkcionál.[28] Megnyitásától 1806-ig egyébként sok magyarországi vagy magyar származású hallgatója is volt, az akadémia minden nyolcadik sebészgyakornoka és chirurgus-hallgatója a végzett 708 főből magyar volt. 1785–1806 között a Josephinumban kétszer annyian szereztek sebész-szakképesítést, mint a magyar orvosi fakultáson.[29] A tanulmányok sikeres befejezése után a hallgatók a cs. kir. hadseregben kaptak beosztást: a fennmaradt források pontosan regisztrálták, hogy ki melyik alakulathoz került.[30]

[24] *Weiß, Karl:* Brambilla, Johann Alexander Ritter von. In: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 3. Leipzig, 1876. 233. o.; *Habart, Johann:* Unser Militär-Sanitätswesen vor hundert Jahren: ein urkundlicher Beitrag zur Sanitätsgeschichte des k. u. k. Heeres. Eingeleitet von *Töply, Robert.* Wien, 1896.

[25] Instrumentarium chirurgicum militare austriacum. Wien, 1781.

[26] *Brambilla, Giovanni Alessandro:* Instruction für die Professoren der k. k. chirurgischen Militär-Akademie. Erster Theil die Schule betreffend. Zweiter Theil das Spital betreffend. Wien, 1784. (Interneten teljes terjedelmében hozzáférhető: http://books.google.hu/books?id=GiFFAAAAcAAJ&pg=PR2&lpg=PR2&dq=medizinisch-chirurgische+Akademie+in+Wien&source=bl&ots=imCGXvqp2u&sig=hw6WY6wPUKMl5nZeEz_QtoHegjM&hl=en&sa=X&ei=DQOFUbuBK4qbtQaEpoHACA&ved=0CHMQ6AEwCA#v=onepage&q=medizinisch-chir-urgische%20Akademie%20in%20Wien&f=false; a letöltés időpontja: 2013. május 15.); *Ő.:* Rede, die er bey der Eröffnung der neuen k. k. medizinisch-chirurguschen Akademie den 7. November 1785. gehalten hat. Wien, 1785. Valamint *Ő.:* Verfassung und Statuten der josephinischen medicinisch-chirurgischen Akademie sammt der Ordnung bei Beförderung zu Magistern und Doktoren der Chirurgie. Wien, 1786. (Interneten teljes terjedelmében hozzáférhető: http://books.google.hu/books?id=3kyZ1siYJ3EC&pg=PA328&lpg=PA328&dq=Wiener+Institut+f%C3%BCr+Geschichte+der+Medizin+im+Josephinum&source=bl&ots=Z3wB7i42Ah&sig=B2ToudQGaUjK85LZABoeFc_OEJw&hl=en&sa=X&ei=9QuBUaUIoHStAaIh4CwCA&ved=0CFEQ6AEwBTgo#v=onepage&q=Wiener%20Institut%20f%C3%BCr%20Geschichte%20der%20Medizin%20im%20Josephinum&f=false; a letöltés időpontja: 2013. július 10.) L. továbbá: Abhandlungen der römisch kaiserl. königl. Josephinischen madizinisch-chirurgischen Academie zu Wien. Wien, 1787. Ezek részletes elemzése: *Belloni, Luigi:* Die Schriften von G. A. Brambilla. Über die Geschichte der österreichischen Chirurgie von 1750–1800 (mit be-sonderer Berücksichtigung des Urzustandes des Josephinums). In: Wien und die Weltmedizin. 4. Symposium der internationalen Akademie für Geschichte der Medizin, veranstaltet im Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien 17.–19. September 1973. Hrsg. von *Lesky, Erna.* (Studien zur Geschichte der Universität Wien, IX.) Wien, 1974. 32–48. o.

[27] *Isfordink, Johann Nepomuk:* Rede zur Feyer der Wiedereröffnung der medicinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. Gehalten den 6. November 1824. Wien (Hof- u. Staats-Druckerey), 1824. (Interneten hozzáférhető: http://books.google.at/books?id=FstTAAAAcAAJ&pg=PR3&lpg=PR3&dq=Rede+zur+Feyer+der+Wiederer%C3%B6ffnung+der+medicinisch-chirurgischen+Josephs-Akademie&source=bl&ots=tOT6-HrBCVP&sig=aCuQ-Uee4G_M5l557cJfDb9yCdVY&hl=en&sa=X&ei=lJ83Ubu9JYmptAbPloGADQ&redir_esc=y; a letöltés időpontja: 2013. május 4.)

[28] *Lesky, Erna:* Das Wiener Institut für Geschichte der Medizin im Josephinum. Wien, 1970.[1.], 1979.[2.] (passim); *Göger, Helmut – Skopec, Manfred:* A Short Survey of Several Important Medical History Collections in Vienna, Notably Those of the Josephinum. In: UMAC Journal Proceedings of the 7th Conference of the International Committee of ICOM for University Museums and Collections – Vienna, 19th–24th August 2007. Ed. *Sally MacDonald, Nathalie Nyst, Cornelia Weber.* Wien, 2008. (Interneten hozzáférhető: http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml; a letöltés utolsó időpontja: 2013. május 4.) (1962–1965 között az épület teljes renoválása miatt a gyűjtemények zárva voltak.) *Koblizek, Ruth:* „Medizin und Bau" – die wissenschaftliche Erschließung der Bau- und Nutzungsgeschichte des Josephinum. In: www.meduniwien.ac.at/.../material/projekt%20bau.do..ʃ (A letöltés időpontja: 2013. május 1.)

[29] *Rákóczi* 2005. 204., 213. o.

[30] *Rákóczi* 2005. 209–211. o.

A Josephinum elméleti tudástárának forrása annak könyvtára, a gyakorlati képzés egyik alappillére pedig anatómiai viaszpreparátum-gyűjteménye volt. Mindkettő kialakítása már évekkel a megnyitás előtt elkezdődött, hogy mire az oktatás elkezdődik, a tanári kar és a hallgatók részére megfelelő segédanyagok, tananyagok álljanak rendelkezésre.

Viaszpreparátumok mint a XVIII. századi anatómiai oktatás korszerű elemei

A bécsi Josephinum valóságoshoz nagyon hasonló viaszbábui, 1192 darabot számláló viaszpreparátum-gyűjteménye a világ egyik legrégibb és legteljesebb muzeális értékű orvosi, anatómiai tansegédlet-gyűjteménye. A sebészeti, szülészeti oktatást szolgáló preparátumok az anatómiai, kórbonctani, patológiai oktatás igen szemléletes alappillérei voltak a XVII–XIX. századi oktatásában.[31] A bécsi Josephinum jelensége nem egyedi, a viaszpreparátumok alkalmazása az egyetemi oktatásban Európában Londontól Párizsig, Altdorfon, Amszterdamon át Itáliáig és Szentpétervárig a korszakban bevett gyakorlatot jelentettek.[32] Az egyetemi előadótermek a XVII. századtól a XIX. századig az emberi test tanulmányozásának korabeli, nagyon teátrális színterei voltak (Theatrum anatomicum), ahol az összegyűlt egyetemi hallgatóság (és olykor a laikus közönség is) – megfelelő számú tetem hiányában – a speciálisan erre a célra készített, az eredeti emberi testekhez megszólalásig hasonló viaszbábuk megfigyelésén, tanulmányozásán keresztül sajátíthatta el az anatómiai ismereteket.

Giovanni Battista Brambilla, tudatosan átgondolt terv alapján, a bécsi viaszpreparátum-gyűjtemény darabjait már a megnyitás előtt kb. egy évtizeddel elkezdte gyűjteni. Egy, az ilyen preparátumok leghíresebb központjának számító firenzei műhelyhez fordult, amely a példaként szeme előtt lebegő, 1782-ben magángyűjteményként megnyíló, ún. *Reale Museo di Fisica e Storia Naturale* (köznapi nevén: *La Specola*) számára is készített figurákat, majdnem 2 800-at Felice Fontana (1720–1805) anatómus, igazgató és Paolo Mascagni (1752–1815) anatómus tervei alapján és irányításával.[33]A bécsi Josephinum plasztikus gyűjteménye lényegében a firenzei kollekció egyidejű kópiájának, másolatának tekinthető.[34]

[31] *Schnalke, Thomas:* Der expandierte Mensch – Zur Konstitution von Körperbildern in anatomischen Sammlungen des 18. Jahrhunderts. In: Medizin, Geschichte und Geschlecht. Körperhistorische Rekonstruktionen von Identitäten und Differenzen. Hrsg. von *Stahnisch, Frank – Stegner, Florian.* Stuttgart, 2005. 63–83. o. (Interneten elérhető: http://books.google.hu/books?id=qKQI0ajzhNYC&pg=PA286&lpg=PA286&dq=wiener+institut-+f%C3%BCr+geschichte+der+medizin+im+josephinum+bibliothek&source=bl&ots=VJ2YV9J_f&sig=veuP495WqgBu6NZY9QPVS9I4yrI&hl=en&sa=X&ei=IxeFUe7oCcap4gS9mICQAw&ved=0CFcQ6AEwBTge#v=onepage&q=wiener%20institut%20f%C3%BCr%20geschichte%20der%20medizin%20im%20josephinum%20biblio-thek&f=false; a letöltés időpontja: 2013. május 4. Az utolsó két oldal hiányzik. A továbbiakban: *Schnalke* 2005.) A korabeli itáliai gyűjtemények leírására lásd: Storia delle scoperte fisico-medico-anatomico-chirurgico fatte dagli illustri italiani. 1–3. k. H. n., 1780–1782.

[32] *Skopec, Manfred:* Anatomie in Wachs. In: *Skopec, Manfred – Gröger, Helmut:* Anatomie als Kunst. Anatomische Wachsmodelle des 18. Jahrhunderts im Josephinum in Wien. Wien, 2002. 31–73. o.; Anatomie als Kunst: anatomische Wachsmodelle des 18. Jahrhunderts im Josephinum in Wien. Hrsg. von *Skopec, Manfred.* Mit Textbeiträgen von *Almhofer, Edith* und Photographien von *Koller, Alexander.* Wien, 2002.; *Schnalke* 2005. 64., 66., 69., 75. o., a 64. o. 3. jegyzetében és 65. o. 7. jegyzetében összefoglaló irodalommal.

[33] *Gröger, Helmut:* Die Sammlung anatomischer Wachspräparate der Medizinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. In: Anatomie und Anatomische Sammlungen im 18. Jahrhundert. Hrsg. von *Schultka, Rüdiger – Neumann, Josef N.*, unter Mitarbeit von *Weidemann, Susanne.* Berlin, 2007. 317–330. o. Lásd a Josephinum honlapján található történeti ismertetőt: http://derstandard.at/3250425/Medizingeschichte-die-unter-die-Haut-geht (az utolsó letöltés időpontja: 2013. május 5.) is.

[34] *Schmidt, G.:* Sammlung anatomischer und geburtshilflicher Wachsmodelle. In: Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien. Wien, 1999. 37–40. o.; *Gröger, Helmut:* Die Sammlung anatomischer und gebursthilflicher Wachsmodelle als Lehrmittel. Lásd a Skopec és Gröger által szerkesztett, 32. jegyzetben hivatkozott kötetben, 125–149. o.; *Schnalke* 2005. 78. o.

Egyedülálló, hogy a gyűjtemény mind az 1192 darabja, ami annak idején II. József császárnak mintegy 30 000 guldenjébe került, a mai napig, restaurált állapotban, az eredetileg számukra, velencei üvegből, rózsa- és paliszander fából készített vitrinekben hiánytalanul megvan.[35]

A tudás felvilágosodás-kori tárháza: orvosi könyvgyűjtemény a reformok gyakorlati és reprezentációs megvalósításának eszközeként

A Josephinum másik különlegessége manapság annak egyedülálló könyvtára. A törzsgyűjteményt mint egyetemi tansegédlet-gyűjteményt szintén Brambilla alapozta meg saját könyveivel, s az ő könyvtárának köteteihez csatlakoztak a birodalom területén lévő, feloszlatott szerzetesrendek könyvtárainak kötetei, melyeket koncepciózusan gyűjtöttek egybe II. József utasításának értelmében, s hordtak be az intézmény falai közé. A gyűjtemény első őre, a Josephinum első könyvtárosa Burkart Eble katonaorvos volt 1799–1839 között.

Napjainkban a könyvtár mintegy 11 500 muzeális értékű orvosi, természettudományos kötetet számlál, melyből 12 inkunabulum (ősnyomtatvány), a legrégebbi egy 1478-ból származó pestis-traktátum, 444 mű XVI. századi, 629 darab XVII. századi, s a XVIII. századból mintegy 2759-et őriznek. Külön érdekesség, hogy a műveknek csak egyharmada latin, a könyvek több mint fele, 56%-a német nyelvű. A sebészeti irodalom mellett megtaláljuk benne a korabeli anatómiai, szülészeti és nagy számban szemészeti irodalmat, de zoológiai, botanikai, kémiai, mineralógiai, orvos-filozófiai, asztrológiai, állatorvosló stb. könyveket is. Egyedülálló egységet képez benne egy muzeális akvarellkollekció, Georseph Beer (1763–1821) szemészeti tárgyú vízfestményei.[36]

Köztudott, hogy a XVIII. századi felvilágosult abszolutista udvarok fejei a porosz Nagy Frigyestől II. Józsefen át Katalin orosz cárnőig az uralkodói hatalom megerősítése céljából hatalmas építkezéseket folytattak. A hatalom reprezentációs terei kibővültek, nemcsak fizikai értelemben (új palotaszárnyak vagy teljes palotaegyüttesek épültek, a potsdami Sanssouci-parkban lévő kastélytól – Neue Palais – Nagy Katalin nyári palotáiig), hanem átvitt értelemben is. Az uralkodó politikai hatalmát az európai hatalmi színtéren reprezentáló, túldimenzionált új paloták, külön épületek egy újfajta szellemiség, uralkodói magatartásforma szimbolikus terei is voltak egyben. Az udvar középpontjában

[35] *Lesky, Erna:* Zur Revitalisierung des Josephinums und der Sammlung anatomischer und geburshilflicher Wachspräparäte in Wien. In: Atti del I. congresso internazionale sulla ceroplastica nella scienza e nell'arte. Biblioteka della „Rivista di storia delle scienze mediche e naturali", Vol. XX. Firenze, 1977. 421–426. o.; *Gröger, Helmut – Skopec. Manfred:* Medical history collections of the Medical University Vienna in transition. In: http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml (Lapszám nélkül. A letöltés időpontja: 2013. május 1.)

[36] *Lesky, Erna:* Bibliothek und Bildarchiv des Institutes für Geschichte der Medizin der Universität Wien. In: Daten, Dienste, Dokumente. Wissenschaftliches Dokumentations- und Informationswesen in Österreich. Ziel-setzungen, Beispiele. (Hrsg. vom Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung.) Wien, 1978. 229–231. o.; *Klebel, Burkhard – Dunkl, Erika – Oswald, Gertrud:* Bibliothek des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität Wien. In: Handbuch der Historischen Buchbestände in Österreich. Bd 1.: Wien. Teil 1. (Hrsg. von der Österreichischen Nationalbibliothek.) Hildesheim, 1994. 209–218. o.; *Ribar, F.:* Die Geschichte der Bibliothek der Gesellschaft der Ärzte in Wien 1837–1987. Wien, (ÖNB) 1990. (passim); *Bauer, B.:* Die Errichtung der Zentralbibliothek für Medizin in Wien. *Bibliotheksdienst,* 29. (1995) 4–5. sz. 656–664. o.; *Uő:* Die Zentralbibliothek für Medizin in Wien. Errichtung, Struktur und Funktion. *Biblos,* 44. (1995) 2. sz. 349–353. o.; *Uő:* Das kulturelle Erbe der Medizinischen Universität Wien: Erhaltung und Erschließung der Josephinischen Bibliothek. *VÖB Mitteilungen,* 59. (2006) 2. sz. 35–39. o.; *Uő:* NS-Provenienzforschung und Restitution: ethische Verpflichtung und strategische Aufgabe für Bibliotheken – am Beispiel der Universitätsbibliothek der Medizinischen Universität Wien. In: NS-Provenienzforschung an österreichischen Bibliotheken: Anspruch und Wirklichkeit. Hrsg. von *Bauer, B. – Köstner-Pemsel, C. – Stumpf, M.* (Schriften der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare, 10.) Graz–Feldkirch, 2011. 207–222. o.

a fogadóterem mellett a könyvtár helyezkedett el. Érdekes párhuzam: míg a porosz Nagy Frigyes könyvtárában, ahol a könyvespolcok rendjét egy tartószerkezeten a hadizsákmányként odakerült Apolló, Homérosz, Szókratész és az Ismeretlen Filozófus márvány mellszobrai törték meg, addig egy másfajta „hadizsákmányként" II. József a már említett, feloszlatott szerzetesrendek könyveit egy új szellemi központban, a Josephinumban halmoztatta fel. A téka Frigyes szándéka szerint az új uralkodói korszak mentalitását reprezentálta: a könyvbarát, s ennek köszönhetően kiemelkedő műveltséggel rendelkező államférfi, abszolút monarcha életterének legfontosabb színterét. Így vált a könyvtár a hatalom centrumává, a műveltség pedig a hatalom legfőbb forrásává. Ez a mentalitás, gondolati tartalom jelentkezik az osztrák felvilágosult abszolutista II. József császárnál is a Josephinummal kapcsolatban: egészségügyi elgondolásai, reformjai megvalósításának érdekében egy teljesen új, külön erre a célra építtetett épületet, palotát emeltetett, amely a tudomány, a tudományos képzés színtere, ugyanakkor a tudás tárháza, a felvilágosult gondolati tartalmak tere, annak könyvtára pedig, mint a tudás legfőbb forrása, e tér gyakorlati leképeződése. A Josephinum tehát gyakorlati hasznát és célját tekintve nemcsak egy új intézménynek adott otthont, hanem, uralmát szimbolizálva és reprezentálva, a császár privát elgondolásainak és ezáltal akarata érvényesülésének is új színteret adott. Hiszen már magát az intézményi is róla nevezték el! Mindennek alátámasztására, nyomatékosítására II. József az akadémia megnyitásának emlékére érmet veretett, s a végzett, szolgálatot végző sebészek, katonaorvosok részére pedig külön kitüntetést alapított, illetve adományozott.

Emlékérmek és kitüntetések: II. József reformjainak szimbolikus leképeződései

József császár a Josephinum alapításának tiszteletére kétféle emlékérmet veretett, egy nagyobbat és egy kisebbet. A nagyobbik egyik példánya ma a budapesti Hadtörténeti Múzeum éremgyűjteményét gazdagítja. Az 58,9 mm átmérőjű, vasból vert érem 1785-ben készült, Johann Nepomuk Wirth (Würth) (1753–1811) bécsi vésnök munkája *(1. és 2. kép)*.[37] Leltári száma: HTM 1017/É. A Múzeumba vásárlás útján került a két világháború között, Niklovits Károly (1886–1960) postatiszt, éremgyűjtő, numizmata adta el az intézménynek 20 koronáért. Előlapján II. József jobbra néző mellképe látható, fején babérkoszorúval. Körirata: IOSEPHVS II AVGVSTVS. Alul: I•N•WIRT•F• (Iohann Nepomuk Wirt fecit/készítette.) Hátlapján a Josephinum szép, szimmetrikus épülete látható, fölötte a körirat: CVRANDIS MILITVM•ET MORBIS•ET•VVLNERIBVS. (A katonák betegségeinek és sebeinek gyógyítására.) Az épület alatt a szelvényben: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA INSTITVTA•VIEN-NAE•MDCCLXXXV• (Az orvosi–sebészeti akadémia megalapítása, Bécs, 1785.) háromsoros felirat olvasható. A szakirodalomból ismert az érem egyik ezüstből készült példánya is, a Montenuovo-gyűjtemény darabja volt a XIX. század utolsó harmadában,[38] valamint aranyból és ezüstből készített, 60 mm átmérőjű, szép példányai Václav Měřička leírásában, az arany 140 grammos, az ezüst 80 grammos tömeggel.[39]

[37] Számos érmet készített, többek között ő készítette el a Ratio Educationis emlékérmét. A Nemzeti Múzeum Éremtárának példányát közli: http://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index164.html (A letöltés időpontja: 2013. július 8.)

[38] Collectio Montenuovo. Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der Fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Österreich–Frankfurt am Main, 1885. 2164. sz. 145. o.

[39] *Měřička, Václav:* Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien–München, [1974.] (A továbbiakban: *Měřička* 1974.) 14–15. o.

A kisebbik emlékérem ezüstből készült darabjai közül is őriz két példányt a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteménye *(3–4. kép)*.[40] A 2412/É leltári számú tárgynak megvan a törzslapja, melyről megtudhatjuk, hogy azt szintén Niklovits Károlytól vásárolta a Múzeum 30 koronáért, átmérője 35 mm, súlya pedig 13,1 gramm (a másik érem 35,8 mm átmérőjű, 13,08 gramm).

Az ezüst emlékérem előlapján – a nagy emlékéremhez hasonlóan vagy annak mintájára – II. József császár jobbra néző profilképe látható, fején babérkoszorúval. Körirata: IOSEPHVS II AVGVSTVS. A portré alatt: DONNER. Ignaz Donner (1755–1804), a neves bécsi éremművész dinasztia egyik tagja készítette.[41] A hátlapon a négysoros felirat: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA MILITARIS.[42]

Történeti előzményként meg kell említenünk, hogy a bécsi invalidusház 1750. évi alapításának emlékére annak idején Mária Terézia hasonló nagyságú érmeket veretett, melyek előlapján egy féllábú, fekvő rokkant köszönő pózban fordulva mutat az intézmény vésett képe felé, hátlapján pedig a császári kétfejű sas található.[43] A Josephinum érmének feliratát egyébként az épület homlokzatán található, még előző évben, 1784-ben készült dombormű is tartalmazza *(5. kép)*,[44] Wirth minden bizonnyal innen vette az éremfelirat ötletét. Az érem utóéletének külön érdekessége, hogy nyomán dombormű is készült *(6. kép)*. II. József Josefsplatzon (Hofburg) álló 1807-ben készült emlékművének – Franz Anton Zauner (1746–1822) és Friedrich Heinrich Füger (1751–1818) alkotása – domborművei közül (jobb hátsó oszlop, második dombormű) az egyik a Josephinum alapítása emlékérmének hátlapja alapján készült.

Az emlékérem kiadásának a XVIII. század végére mondhatni már évszázad óta kialakult funkciója volt. Nemcsak döntő csaták, győzelmek, várfoglalások, hanem alapkőletételek alkalmával, nevezetes épületek, terek, emlékművek elkészítésekor, kiemelkedő jelentőségű politikai vagy más események során, ahogyan Európa-szerte, a Habsburg udvarban/biroda-lomban is bevett szokás volt emlékérmet veretni.[45] Mindemellett egy-egy emlékérem kiadása egyben a politikai reprezentáció egyik klasszikus megnyilvánulási formája is volt a korban. A II. József reformjainak sorozatába illeszkedő Josephinum megalapításának és megnyitásának, tehát a császár egyik politikai-filozófiai indíttatású cselekedetének programozott, szimbolikus megjelenítése. Jelen emlékérem esetében az üzenet nyilvánvaló: a babérkoszorús császári portré az intézményalapító dicsőségét hirdeti, a Josephinum épületének vésete pedig direkt információt ad magáról az uralkodói gesztusról. Az orvosi képzés magas színvonalát, megújulási, fejlődési képességét, valamint az oktatás megújítását és mindezzel összekapcsolva az államot kiszolgáló hadsereg

[40] Leltári számuk: HTM 0891/É. és 2412/É.

[41] Az éremvésnök dinasztia első tagja Anton Sebastian Donner (1705–1763) volt a körmöci és halli pénzverdében. (Körmöcbányára 1751-ben érkezett és ott a pénzverésre szolgáló bélyegeket készítette.) Az ő fia Ignaz, akinek számos híres, szép érme maradt fönn, többek között a Belgrád visszafoglalásának emlékére vert különböző érmek. Anton Sebastian fivére, Mattheus Donner (1704–1756) pedig a vésnökakadémia igazgatója volt. Lásd: http://hu.wikibooks.org/wiki/Heraldikai_lexikon/Donner (A letöltés időpontja: 2013. július 8.)

[42] További példányainak leírása: lásd az 38. jegyzetben hivatkozott munkát, 2165. sz., 145. o. (13 grammos és 25 mm-es emlékérem.)

[43] Ehren-Zeichen. (Kriegs-Denkzeichen, Verdienst- und Dienstalters-Zeichen) der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nachtrag. Von *Hermann v. Heyden.* Meiningen, 1898. 1149. sz. 10. o. Előlapján a körirat: „Providentia Augustae. Miles emeritus • condinge nutrius • MDCCL." A hivatkozott példány 59 mm átmérőjű, bronzból készült.

[44] A pontos homlokzati felirat: PROVIDENTIA ET AUSPICIIS • IMP. CAES. IOSEPHI II • SCHOLA ANATOMICO MEDICO CHIRURGICA • MILITUM VULNERIBUS ET MORBIS CURANDIS SANANDISQUE INSTITUTA • OMNI SUPELLECTILE SALUTARIS ARTIS QUE MANU MEDETUR INSTRUCTA.

[45] Összefoglalóan lásd *Makai Ágnes – Szoleczky Emese:* Bonaparte Nappóleon „halhatatlan emléke". Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményében. In: Acta Musei Militaris in Hungaria • A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 11. Budapest, 2010. 229. o.

katonáinak ellátását, gyógyítását és a mindezt egybekötő józsefi bürokrácia létjogosultságát, hatékonyságát, vagyis a felvilágosodás eszmekörének alappilléreit és egyik kiváló produktumát, az intézményalapítás mögöttes tartalmi jelentését tolmácsolja az érem metaforikusan és egyben tárgyiasult formában oly módon, hogy üzenete egyértelmű: mindez II. József császár törekvésének gyümölcse. Ezt az érmet is, mint a korban a hozzá hasonlókat tömegével készítették (vasból, bronzból ezüstből, aranyból), s a tekintetben is a „szokásrendbe" illeszkedik, hogy az előlapon az uralkodói portré látható.[46] Propagálja a hadsereget, mint az állam egyik legfontosabb intézményét, befolyásolja a közvéleményt a tekintetben, hogy sugalmazza a gondoskodó állam és uralkodójának eszméjét.

Ugyanebbe a gondolati körbe, reprezentációs sorba illeszkedik az esemény kapcsán az első, katonaorvosoknak adományozható kitüntetés megalapítása is Európában.[47] II. József 1785-ben érdemérmet (Verdienstmedaillen) alapított legelsőként kifejezetten katonaorvosoknak, sebészeknek, akik a monarchia hadseregében szolgáltak, s amelyet József haláláig, 1790-ig adományoztak. Az érdemérmeket a már említett két bécsi éremművész, Wirt és Ignaz Donner készítette. Három fokozata volt, a nagy, a közepes és a kis ezüst érdemérem, elnevezésük: Goße, Mittlere und Kleine Silberne Verdienstmedaille für Militärchirurgen (Nagy-, Közepes- és Kis Ezüst Érdemérem Katonasebészek részére).[48] A nagyot és a közepeset Wirt, a kicsit Donner véste – e kettősséget első pillanatra furcsának vélhetjük, azonban, mint a továbbiakban látni fogjuk, logikus magyarázata van.[49] A velencei Fattovich-gyűjtemény állítólag az egyetlen, amelyik mindhárom változatból őriz egy-egy darabot, mindegyiket eredeti, korabeli citromsárga és fekete szalagon, mely szalagot 1812/13-ig használták.[50] A Nagy Ezüst Érdemérem átmérője kb. 50 mm, súlya 113 gramm, a középső fokozaté kb. 43 mm-es átmérőjű és súlya 45 gramm, a Kis Ezüst Érdérem pedig kb. 35 mm átmérőjű és 14 grammos.[51] Mindhárom érdemérem előlapján II. József császár – már ismert és ismertetett – babérkoszorús, jobb felé néző profilja látható, azonos, már szintén ismert körirattal: IOSEPHVS II AVGVSTVS. A Nagy és Középső Ezüst Érdemérem hátlapján csak felirat van: BENE MERENTIBVS DE ARTE MEDICO CHIRVRGICA PRAEMIVM (Az orvosi-sebészeti tudomány dicső szolgálatának jutalmául).[52] Külön érdekesség, hogy a Kis Ezüst Érdemérem hátlapjának felirata ezektől eltér. Ugyanakkor számunkra már ismerős, hiszen az emlékérmek feliratával azonos: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA MILITARIS.[53] – Az eltérő felirat összefügg azzal is, hogy azt két különböző vésnök készítette. Továbbá elmondhatjuk, hogy a Josephinum alapításának emlékére vert kisebbik, ezüstből készült emlékérem a katonaorvosi kitüntetés legalsó fokozatául is szolgált, a különbség csak abban volt, hogy a kitüntetés esetén a szalag befűzésére szolgáló szalagtartó fület is az éremhez forrasztották.

Áttekintve a Josephinum megalapításának történetéhez kapcsolható numizmatikai emlékeket, elmondhatjuk, hogy azok kiadása előre, koncepciózusan megtervezett, jól felépített, logikusan végigvezetett reprezentációs ceremóniasorozatba illeszkedik. Hár-

[46] Vö.*: uo.* 233. o.

[47] *Schwarz, Walter A.:* Die militärischen Dekorationen der Monarchie. In: Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Hrsg. von *Stolzer, Johann* und *Steeb, Christian.* Graz, 1996. 276. o.

[48] *Měřička* 1974. 215. o.

[49] Uo.

[50] *Měřička* 1974. 215–217. o.

[51] *Měřička* 1974. 217. o.

[52] Példányait ismertetik: Ehren-Zeichen. (Kriegs-Denkzeichen, Verdienst- und Dienstalters-Zeichen) der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nachtrag. Von *Hermann v. Heyden.* Meiningen, 1898. 1001. sz. 236. o. (Nagy Érdemérem.) és *Měřička* 1974. 215. o.

[53] Lásd: *Měřička* 1974. 216. o. Egy másik példánya: *Heyden* előző jegyzetben hivatkozott munkájában, 1002. sz. 237. o. és a 38. jegyzetben hivatkozott munkában, 2165. sz. 145. o.

mas céljuk volt. Egyfelől szimbolizálták, kifejezték és propagálták a császári hatalmat, másrészt tárgyiasult formában megörökítették egy, a kor színvonalán nagyon korszerű katonai és egyben orvosi intézmény megalapítását, s nem utolsó sorban az érintettek elismerését szolgálták azt az üzenetet is hordozva, hogy Josephinumban végzett katonai szakorvosok hadseregbeli pályafutása és munkájuk elismerése az államhatalom és az azt megtestesítő uralkodó által biztosított.

1. kép
A Josephinum alapításának tiszteletére vert nagyobbik, vasból készült emlékérem előlapja (ltsz.: HTM 1017/É)

2. kép
A Josephinum alapításának tiszteletére vert nagyobbik, vasból készült emlékérem hátlapja (ltsz.: HTM 1017/É)

3. kép
A Josephinum alapításának tiszteletére vert kisebbik, ezüstből készült emlékérem előlapja (ltsz.: HTM 0891/É)

4. kép
A Josephinum alapításának tiszteletére vert kisebbik, ezüstből készült emlékérem hátlapja (ltsz.: HTM 0891/É)

5. kép
A Josephinum 1784-ben készült homlokzatának domborműve

6. kép
II. József Josefsplatzon álló, 1807-ben készült emlékművének egyik domborműve

KISS GÁBOR

ADALÉKOK A VEGYI HADVISELÉS ELSŐ VILÁGHÁBORÚS TÖRTÉNETÉHEZ

Az első világháború kitörése és első éve számos új vagy alig ismert fegyver szolgálatba állítását hozta magával. Ezek a védelmet erősítették, s így a frontvonalak állandósultak. A szemben álló felek leküzdhetetlennek látszó lövészárokrendszereket építettek ki. Ezért 1915 tavaszán megjelent az első tömegpusztító fegyver, az elsősorban támadó fegyverként ismert, de védő fegyverként is használható vegyi fegyver, a harci gáz. Amíg a lőfegyverek mechanikai úton keletkezett sérüléseket okoznak, addig a vegyi anyagok az élő szervezetben okozott vegyi változások révén teszik harcképtelenné a katonát. Hatástartamuk napokig, sőt hetekig is eltarthat. Súlyos esetben pedig halált is okozhatnak. Ezek az anyagok mindhárom halmazállapotban előfordulhatnak. Ezért nem teljesen pontos a gáz kifejezés, bár végül is mindhárom halmazállapotból gáz keletkezik. A gázok élettanilag elsődleges és másodlagos hatással rendelkeznek. Az elsődleges az izgató, a másodlagos a mérgező hatás. Egyes gázok csak elsődleges hatást fejtenek ki, vagyis csupán izgató hatást, mások viszont elsődleges hatás nélkül azonnal halált okoznak. Néhány gáz azonban minkét hatással rendelkezik. A foszgén például először csupán köhögést okoz, majd órák múlva tüdővizenyőt, fulladásos halált.

A hadjáratok során már az ókorban is használtak különféle ingerhatással rendelkező füstöket. Az eljárás az anyagok égetésével a széljárásra bízta a hatás kifejtését. Az égetett anyagok azonban komoly, maradandó károsodást nem okoztak. Bombaként kén, szurok, gyanta és kóc keverékével töltött cserépedényeket használtak, amelyeket meggyújtva az ellenség közé hajítottak.[1] A középkorban gyanta, kén és arzén keverékét használták. A napóleoni háborúk idején egy angol vegyész kéksavval töltött gránátok ötletével állt elő, de ötletét elutasították. Az első, részletesen kidolgozott gázalkalmazás-elképzelés a krími háború idején keletkezett. 1855. aug. 7-én a Szevasztopolt ostromló angol csapatok kéndioxid bevetését tervezték, de az alkalmazás elmaradt.[2] A harci gáz, vagyis a különféle izgató és mérges gázok gyakorlati hadrafoghatóságának ötlete Franciaországból ered.[3] A francia haderő már a világháború kitörésekor rendelkezett mintegy 30 000 db brómecetészterrel töltött kézigránáttal,[4] amelyeket eredetileg a francia rendőrség rendelt meg.[5] Bevetésükre azonban nem került sor. Az első vegyi fegyver, amit az első világháború során alkalmaztak is, az egy szintén brómecetészterrel töltött puskagránát volt, 1914 augusztusában az argonne-i erdőben használta a francia hadsereg. Ezt követően még több, csupán ingerlő harci gáz alkalmazására került sor a francia és a német oldalon is. Jelentős hatásuk azonban nem volt. A statisztikák alapján minden 100 halottból csupán 3% volt a különféle harci gázok áldozata.[6] A harci gáz tömeges alkalmazásának

[1] *Ury János*: Péti Nitrogénművek Rt. hadiipari tevékenysége 1935–1945. 1. o. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: TGy) 3121. sz.

[2] *Brauner Iván*: Gázharc a világháborúban. 1. o. HL TGy 468. sz.

[3] Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. (a továbbiakban: Lexikon) Főszerk.: *Szijj Jolán.* Budapest, 1995., 711. o.

[4] A szakirodalom a fegyver fajtáját tekintve nem egységes. Néhány publikáció puskagránátot említ.

[5] *Radax, Felix*: Giftgas und das „Wunder von Karfreit." In: *Rauchensteiner, Manfried:* Waffentreue. Die 12. Isonzoschlaht 1917. (a továbbiakban *Radax*) Wien, 2007. 52. o.

[6] Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban: KAW) Manuskriptensammlung Technik in Weltkrieg (a továbbiakban: MS TIWK) 377. sz.

ötlete Fritz Haber német kémikustól ered.[7] Haber az első világháború kitörésekor a német hadügyminisztérium vezető tisztségviselőjeként kezdett el foglalkozni a gázok katonai alkalmazhatóságával. Először ő is lövedékbe zárt gázok előállításával kísérletezett. Később a nagyobb eredménnyel kecsegtető módszerrel: palackokban tárolt, majd a kedvező időjárási körülmények esetén kifújt gázok szél általi célba juttatásával próbálkozott. Ezt az eljárást az 1899. július 21-én elfogadott hágai egyezmény sem tiltotta. Persze az egyezmény aláírásakor ezt a technikát még nem ismerték. Haber kísérletei sikerrel jártak, a hatás nem maradt el. A hónapokig tartó kutatómunka eredményeképp a német hadvezetőség 5 700 gázpalackot gyártatott, amelyekben – megtévesztésül fertőtlenítőszernek jelölt – 150 t klórgázt tároltak.[8] Bevetésük előkészítéseként 1915. április 11-től a belgiumi Ypernnél húzódó német állásokban 6 km szélességben 4 100 db 40 kg-os és 4 130 db 20 kg-os palackokat telepítettek,[9] amelyek szállítását és bevetését Haber személyesen irányította. A bevetés azonban a kedvezőtlen időjárás miatt többször elmaradt. 1915. április 22-én délután végre kedvező széljárás uralkodott, és a halálos, 600–900 méter átmérőjű sárgászöld felhő másodpercenkénti 2–4 m sebességgel megindult a francia állások felé. A klórgáz hatása magukat a németeket is sokkolta. A 6–8 perc alatt kifújt klórgáz szinte elsöpörte a francia védelmet, s mérgezést szenvedett betegeket, illetve halottakat hagyott maga után.[10] Az elért eredményre a német csapatok sem voltak felkészülve. Az említett 6 km-es frontszakasz birtokba vételéhez ugyanis nem összpontosítottak megfelelő létszámot. Mire a szükséges erő rendelkezésre állt, a francia csapatok újra birtokba vették állásaikat, készen állva a védelemre. A szellem azonban kiszabadult a palackból. Hamarosan újabb gázfelhők indultak az ellenség felé. 1915 májusában a németek Loos mellett az angol állásokat támadták, majd a keleti hadszíntéren Bolimovnál az orosz katonák is megpillanthatták a halálos felhőt. Ebben az esetben a klórgáz mellé foszgént is kevertek, így fokozva a hatást. Hamarosan azonban Angliában, Franciaországban és Oroszországban is hozzáláttak a vegyi hadviselés támadási és védekezési módszereinek kidolgozásához. A válaszra nem sokáig kellett várni. Az angolok már 1915 szeptemberében klórgázzal támadták a német állásokat, az oroszok szintén ebben az időben vetették be a klórgázt. A franciák kicsit később, 1916 januárjában teremtették meg a klórgáz bevetésének feltételeit. 1916. február 21. ismét jelentős állomása a vegyi harcnak. A franciák Verdunnél aznap alkalmaztak először gázgránátokat.

Ezt követően minkét hadviselő tábor jelentős vegyianyag-gyártásba kezdett, és a harci gázok előállítása ipari méreteket öltött. A világháború alatt előállított és a harcok során alkalmazott harci gázokat hatásuk szerint alapvetően három csoportba osztották:[11]

1. halogéntartalmú, könnyeztető, nem halálos gázok (brómaceton, klóraceton), amelyek hatására erős könnyezés és szemizomgörcs alakul ki;

2. arzénvegyületet tartalmazó gázok (difenilarzénklorid), amelyek belélegezve felső légúti panaszokat (köhögés, orrfolyás, fejfájás) okoznak. Az ilyen típusú gázzal töltött lőszert kék színű kereszttel jelölték. Ebbe a csoportba sorolták a foszgént tartalmazó, a

[7] Haber, Fritz (Breslau, 1868. 12. 09.– Basel, 1934. 01. 29.) Nobel-díjas német kémikus. 1911-ben nevezték ki a berlini Vilmos Császár Kutatóintézet kémiai részlegének igazgatójává. 1918-ban az ammónia-előállítás feltalálásáért kapott Nobel-díjat.

[8] Isonzoschlacht 52. o.

[9] Lexikon 712. o.

[10] A pontos szám nem ismert. A német, francia és angol források a veszteséget 7 000 és 15 000 fő közöttire teszik.

[11] Lexikon 202. o. Az első világháború során alkalmazott vegyi anyagok részletes jegyzéke *Csegény István*: Gázharceszközök és gáztölteteik című cikkében (a továbbiakban: *Csegény*) található. *Magyar Katonai Szemle*, (a továbbiakban: MKSZ) 1935/11. 161–167. o.

tüdőt károsító, súlyos esetben halált okozó gázokat is. Az ilyen gázzal töltött lőszereket zöld kereszttel jelölték meg;

3. klórvinilarzéndikloridot (Lewisit), illetve a diklórdietilszulfidot (mustárgáz) tartalmazó gázok, amelyek a légzőszervek roncsolása mellett bőrkárosító hatással is rendelkeznek. E gázok jelölése sárga kereszt volt.

Az említett gázfélék szaghatása is eltérő. A foszgének fülledt szénaszagot, míg a klórpikrint tartalmazók tömény egérszagot árasztanak, de léteznek rothadó gyümölcsre emlékeztető szagot termelő gázok is.

1916 közepétől az alkalmazási eljárások köre is szélesedett. Már több kidolgozott módszer is rendelkezésre állt, amelyek alkalmazása függött a választott frontszakasz domborzati viszonyaitól és az időjárástól.[12] Az alkalmazási eljárások a következők lehettek:

– *gázbomba:* alkalmazása repülőről ledobva, nagymértékben függ a tereptől és az időjárástól;

– *gázzal töltött tüzérségi lőszer:* alkalmazása kevésbé függ a tereptől és az időjárástól;

– *gázgránát:* alkalmazása dobással, vagy puskagránát formájában, az alacsony koncentráció miatt kevésbé hatásos;

– *gázgyertya:* alkalmazása gépjárműről, vagy alacsonyan közlekedő repülőgépről ledobva, hátránya a kézi gyújtás és a szélfüggés;

– *robbantás:* alkalmazása során a legalább 100 db gázzal töltött palackot beássák, majd felrobbantják; Előnye a nagy koncentráció és a hirtelen bekövetkező hatás, hátránya a nagy szaktudást igénylő beépítés;

– *gázfújás:* alkalmazása során az acélpalackokban lévő gázt beépítik az első vonalba, majd ventillátorok segítségével az ellenséges állásra fújják. (a keleti harctéren szerzett tapasztalatok alapján az oroszok a saját lövészárkaik szélén több száz méter hosszan szitaszerűen átlyukasztott acélcsőre illesztették zárókupakkal ellátott palackjaikat; kedvező széljárás esetén egyszerre nyitották őket, a gáz terjedését egyedül a szél biztosította.); előnye a nagy koncentráció, viszont nagymértékben függ a széljárástól, e mellett a palackok beépítése szaktudást és hosszas előkészítést igényel, mivel a legtöbb gázfajta alkalmatlan a fújásos eljárásra;

– *gázvetés:* 12–15 literes, időzített, elektromos gyújtóval ellátott gázpalack, amelyet beépített, speciális aknavetővel juttatnak célba; a robbanás a talaj felett 10–100 m-re következik be, ezért a gáz permet formájában nagy területet képes lefedni; hatásosabb alkalmazása a gázvetésnek a célba juttatott lövedékek elektromos gyújtó segítségével a földfelszínen egyidejűleg elindított robbantása, amellyel akár 100 %-os koncentrációt is elérhetnek, kevésbé függ a széljárástól, akár 1600 méter távolságra is alkalmazható.

Az osztrák–magyar hadvezetés 1916-ig egyértelműen elutasította a gázfegyver bevetésének még a lehetőségét is. Igaz, 1915 tavaszán képviselőt küldött a keleti hadszíntérre, aki megismerhette a németek által bevetett fújásos technika alkalmazása során szerzett tapasztalatokat. A tapasztalatokat összegző jelentés az uralkodóhoz is eljutott, aki azonban akkor még, a vezérkarral egyetértésben, elutasította a bevetés gondolatát. 1916 januárjára viszont számos jelentés megerősítette, hogy mind az oroszok, mind az olaszok rendelkeznek gázfegyverrel, amelyet képesek akár használni is. Gázvédelmi felszereltségük viszont még nem volt megfelelő. Ezért egy meglepetésszerű gáztámadás sikerrel kecsegtethetett. Az ellenfelek felkészültségét megismerve az uralkodó végül beleegyezését adta egy gáz-

[12] *Csegény* 164. o.

támadás előkészítéséhez. Első lépésként 1916 februárjában Kremsben felállították a cs. és kir. haderő „gázzászlóalját" 62. különleges árkászzászlóalj néven, amelyben az árkász megjelölés csupán fedőnév volt.[13] A zászlóalj feladata a gáztámadások technikai kivitelezésének irányítása lett.[14] A világháború során azonban csak 4 alkalommal került sor bevetésükre, ezek közül 3 esetben a keleti harctéren, német alárendeltségben tevékenykedtek.[15] Az első és egyetlen önálló alkalmazás helyszíneként az olasz hadszíntéren található, az Isonzo folyó mellett elterülő Karszt- (Doberdo-) fennsíkot jelölték ki. Az elképzelést az ott küzdő, súlyos helyzetben lévő cs. és kir. VII. hadtest parancsnoka, József főherceg is támogatta.[16] Visszaemlékezése szerint: „Nyíltan megmondom, hogy a gáz nem volt előttem szimpatikus. Alapos megfontolás után azonban azon meggyőződésre jutottam, hogy a doberdói fennsíkon a jelenlegi helyzet gyökeres megváltoztatását csakis gázzal való sikeres támadás útján remélhetem…"[17] Aggodalma nem volt véletlen, hiszen a térség védelmében az egy esztendeje tartó küzdelem során már több ezer katonája áldozta életét.

Az előkészítési munkálatok 1916 májusának első napjaiban kezdődtek. A Kremsből érkezett zászlóalj tisztjének javaslata alapján a frontszakasz kijelölése május 20-án történt meg. „Ma kidolgoztuk a Mainizza – Monte San Michele – San Martino vonalában végrehajtandó gáztámadás tervezetét..."[18] A vállalkozáshoz 6 000 palack, 80% klórt és 20% foszgént tartalmazó gázkeveréket szereztek be, amelyekből 5 500 darabot[19] építettek be. A palackok egy része Németországból, a másik része saját gyártásból származott. A palackok telepítése június első napjaiban, titokban, álcázás mellett kezdődött. A 2,2 m hosszú és 0,5 m széles, illetve mély árkokba a gázzászlóalj árkászalakulatként megnevezett katonái helyezték el a palackokat, majd homokzsákokkal fedték be azokat. Az éj leple alatt zajló munkálatok három hétig tartottak. A támadás időpontjaként 1916. június 25-ét jelölték meg, ám az időjárás miatt az akció négy napot késett. Végül június 29-én hajnali 5.10-kor[20] elindult az olasz állások felé a 10 perc alatt kijuttatott, halált hozó gázkeverék. Az olasz csapatok vesztesége 30–40 000-re, a halottak száma 10 000 körülire tehető.[21] Néhány helyen azonban a légáramlatok visszasodorták a gázfelhőt, ezért a gázkifújást követő támadásban résztvevő cs. és kir. 17. és m. kir. 20. honvéd hadosztály kötelékéből is áldozatul esett 44 fő. Átütő sikert a gáz alkalmazása nem hozott, mert a terepviszonyok és a szél miatt gázmentes szigetek keletkeztek, ahonnét a gázfelhő mögött támadó osztrák – magyar alakulatok erős oldaltüzet kaptak. Ezért az előnyomulás lassan haladt előre, az olasz védők pedig rendezték soraikat.

A gáz azonban itt is végleg kiszabadult a palackból. Ezt követően az olasz hadvezetés sem maradt adós, és az ő gáztámadásaik is rendszeressé váltak.[22] A támadásoknál, elsősorban foszgén tartalmú lőszerrel, a gázlövéses módszert alkalmazták.[23] A tüzérségi előkészítés során a lőszerek esetenként eltérő százalékban gázlőszert is alkalmaztak. Általában az állásokhoz vezető közlekedési és utánpótlási útvonalakat, a gyülekezőhelyeket, az

[13] *Jung, Peter*: The Austro-Hungarian Forces in World War I. 1916–1918. Oxford, 2003. 22. o.

[14] 1917. dec. 15-én a zászlóalj megnevezéséből – a rejtés miatt – még a különleges jelzőt is törölték. A bécsi Hadilevéltárban csupán két doboznyi iratanyaga maradt fenn. Jelzet: AdTR Sapp. Baon. Nr. 62. 1436–147. d.

[15] *Radax* 61. o.

[16] József főherceg a támadás tervezésétől a megvalósításáig részletes leírást közöl visszaemlékezésében. *József főherceg*: A világháború amilyennek én láttam. (a továbbiakban *József fhg.*) Budapest, 1928., III. k. 166. o.

[17] *József fhg.* III. k. 166. o.

[18] *József fhg.* III. k. 208. o.

[19] *József fhg.* III. k. 324. o.

[20] *József fhg.* III. k. 316. o. Oroszy László szemtanú állítása szerint a támadás 4.50-kor kezdődött. In: *Oroszy László*: Gáztámadás San Martino del Carsonál 1916. jún. 29. HL TGy 878. sz. 1. o.

[21] Az áldozatok számát József főherceg és Oroszy László visszaemlékezései is 10 000 főben állapítják meg.

[22] HL Honvéd Főparancsnokság tüzérségi felügyelő 468/kt. – 1918. sz.

[23] HL I. világháborús gyűjtemény (a továbbiakban: I. vh. gyűjt.) M. kir. 81. honv. gyalogdandár parancsnoksága 32/6. – 1918. op. sz.

ütegállásokat vette tűz alá, illetve árasztotta el gázzal. Éjjeli tüzérségi támadásnál lényegesen nagyobb százalékban, akár 100 %-ban is gázlőszert használtak. A gáz ugyanis éjjel, vagy hajnalban hatékony igazán, mert a fáradtságtól álomba merült legénység nehezebben reagál a riadóra, lassabban veszi fel a gázálarcot, nehezebben jut gázbiztos óvóhelyre. Ezért, amennyiben az éj, illetve a hajnal ködös volt, biztos sikerre lehetett számítani. Ködben a gázfelhőt csak akkor lehetett felismerni, ha elérte az állásokat. A fújási technika alkalmazásával elsősorban klórt bocsátottak ki. E gáznak a levegő páratartalma szerint egyébként különböző színe volt. Párás levegőben a pára sűrűsödése miatt jobban látható, zöldessárga gázfelhő keletkezett, száraz levegőben a gáz halványabb volt, éjjel pedig teljesen láthatatlan maradt. Az olasz gáztámadások egyébként az időjárási viszonyokat kevéssé vették figyelembe, ezért hatékonyságuk is eltérő volt. Nagyobb esőben, hóban és sűrű ködben szinte kizárhatták a gáztámadás lehetőségét. Nagyobb biztonságban érezhették magukat a sűrű növényzettel, valamint egyenetlen előtereppel rendelkező vonalak katonái is, mert a mélyedésekben általában megrekedt a gáz. Gáztámadásra egyébként a hűvös, derűs idő volt a legmegfelelőbb, 1,5–3 m/sec. szélsebességgel.[24]

A legnagyobb gáztámadást a 11. isonzói csatában (1917. augusztus 19 – szeptember 12.) szenvedték el az osztrák–magyar csapatok. Az arcvonal egyes szakaszait, illetve az utánpótlási vonalakat órákon keresztül lőtték az olaszok, a kijelölt szakasz teljes elgázosítására törekedtek. Egy, a front mögött 4 km-re lévő gyülekezési körletre a 9 óra hosszat tartó tüzérségi tűz során 3 000-3 500 gázlövedéket lőttek ki. A felderített osztrák–magyar ütegállásokat általában 3–5 órán keresztül lőtték, percenként 2–3 lövés érte őket; egyes helyeken 6 lövés/perc sűrűséget is feljegyeztek. Az is előfordult, hogy egy ütegállásra két és fél órás támadás nehezedett, amelynek során kb. 25 lövés/perc sűrűséggel hullottak a gránátok.[25] A gránátokat cseppfolyósított gázzal töltötték fel, és csupán annyi robbanóanyagot tartalmaztak, amennyi elegendő volt a töltet köpenyének a szétfeszítéséhez, ezért alig hallhatóan robbantak. A gránátok gáztartalma méretük szerint különböző volt, fél kg-tól a 30–40 kg-ig terjedt, így a töltettől függően, szélcsendes időben 100–300 méter sugarú körben lepte be a kijelölt területet.[26] A mérgezések általában az álarc kései felvételéből vagy idő előtti levételéből, sérült gázálarcok használatából adódtak. Idővel mindenki megtanulta, hogy a gázálarcnak minden percben kéznél kell lennie. Kezdetben sokan jártak úgy, mint a m. kir. 3. népfelkelő gyalogezred katonája, akinek esetét az alakulatát ért gáztámadásról szóló jelentés így írja le: „1 emberünk szenvedett csak mérgezést, amennyiben szükségét végezve, álarcot nem vitt magával, és így a közelében lecsapott gáz ellen nem védekezhetett." Szerencséjére feledékenysége nem járt súlyos, maradandó károsodással.[27] A hiányosságok kiküszöbölésére az osztrák-magyar legénység körében mindennaposak lettek a nappali és különösen az éjszakai gázvédelmi gyakorlatok. Éjszaka a felállított őrök a hanghatásokra, zajokra figyeltek. „A kilőtt gránátokból gyenge, tompa puffanás után sziszegésszerűen ömlött ki a gáz, eleinte 2–3 m magasra emelkedve, majd ködszerűen a terepen szétmállott."[28] Nappal intő jelnek számítottak az ellenséges állások mellvédjein karóra helyezett műszerek vagy zászlócskák. A felszálló léggömbök is a gáztámadás előkészületeire utaltak.[29] A gyakorlatok során elsajátították a gázálarc gyors felvételét, sisak vagy tarkóvédő viselése mellett is. Az álarcok megbízhatóságát és

[24] HL I. vh. gyűjt. M. kir. 37. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 113/1917. T. sz., valamit KAW Kriegsministerium (a továbbiakban: KM) 1917. 19/G. Abt. 40-3/1-8. sz.
[25] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 34. gyaloghadosztály parancsnokság 72/1917. Go. sz.
[26] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 74. gyaloghadosztály parancsnokság 50/1918. G. sz.
[27] HL I. vh. gyűjt. M. kir. 74. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 140/1918. G. sz.
[28] Uo.
[29] HL I. vh. gyűjt. M. kir. 37. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 113/1917. T. sz.

a helyes használatot általában ezredszinten felállított gázkamrákban 4 hetente vizsgálták. A deszkából épített fabarakkok 8 m hosszúak, 3 m szélesek és 2 m magasak voltak. Az oldalfalakat és a tetőt kátránypapírral vonták be. A barakk eleje előszobaként működött, hogy a gázzal elárasztott épület ajtaja ne közvetlenül a szabadba nyíljon. A gázkamra használatát –orvos kötelező jelenléte mellett – az ezred gázvédelmi tisztje irányította. Egyszerre 40 embert vezettek az izgató, illetve könnyeztető gázzal telt kamrába, ahol legfeljebb 10 percig tartózkodtak.

Az osztrák–magyar haderőben a bádogból vagy szövetből készült tartóban, a derékszíjra erősítve viselt gázmaszkoknak három típusát használták. Az úgynevezett száraz töltésű maszkok sűrű szövésű textilanyagból készültek, és különösebb előkészület nélkül egyszerűen az arcra és fejre borították őket.. A különböző szövetekből készült, kétrétegű gázmaszkok, amelyek szövetrétegei közé folyadékot felszívó anyagot illesztettek, nagyobb biztonságot nyújtottak. Alkalmazásuk azonban körülményesebb volt, mert szűrőjüket minden felvétel előtt gázközömbösítő folyadékkal kellett átitatni. A felhasznált közömbösítő folyadék elsősorban a mészvíz volt, amelyet a csapatorvos felügyelete mellett égetett mész feloldásával készítettek, majd az oldatot posztón átszűrték. E maszkok további hátránya volt, hogy csupán az orrot és a szájat védték, a szemet külön szemüveggel kellett óvni. A legmodernebb változatok a szűrőbetéttel ellátott és a teljes arcot védő álarcok voltak, amelyeket 1916-tól rendszeresítettek. Ezeket az álarcokat használat előtt már nem kellett nedvesíteni. A hozzájuk kapcsolt szelencék különféle szűrőanyagokat tartalmaztak, amelyek megszűrték, illetve megkötötték a mérgező gázokat, és a belélegzett levegő tisztán került a tüdőbe. Ezek az álarcok három méretben készültek, és a szabad mozgást is lehetővé tették.[30] Ezeket a katonák kenyérzsákjukra kötve hordták. Szabadság esetén a névcédulával ellátott maszkokat az ezred vagy a zászlóalj gázvédelmi tisztjei vették át, illetve a felügyeletük alatt raktározták őket.[31] Az épületek, kavernák gázvédelmét sokféleképpen próbálták megoldani. A legáltalánosabb védekezési módszer a nyílászárók kereteire szőnyegszerűen feltekert és gáztámadás esetén leengedett, sóval átitatott, illetve befedett, úgynevezett sópokrócok használata volt. A sópokrócot szükség esetén fahamu oldatával átitatott pokróc alkalmazásával pótolták. Ezen eljárások hatékonyságáról azonban nincsenek adatok. A bejáratot kátránypapírral bevont kettős faajtóval védték, amelyek széleit szigetelésként rongycsíkokkal tömítették.[32] A 100%-ban elárasztott, vagyis belélegezhető levegőt nem tartalmazó területen, illetve helyiségben (kaverna) természetesen a gázálarc használhatatlan volt. Ekkor használták az úgynevezett önmentő készülékeket, amelyeknek az osztrák–magyar haderőben alapvetően két típusát ismerték: az egyik egy lélegeztető készülékhez kapcsolható, oxigénnel töltött palack volt, a másik típus pedig egy gumizsákban oxigénfejlesztő patront tartalmazott.[33]

Oktatták a gáztámadás, illetve a veszély elmúltának felismerését is, sőt a tanfolyamokon a gázfelhő eloszlatásával is kísérleteztek. Kezdetben ugyanis a közeledő gázfelhőt köpenyek, sátorlapok lengetésével is eltéríthetőnek vélték. Kezdetben a közeledő gázfelhő szétlövésével is próbálkoztak. Persze ezek a próbálkozások nem sok sikert hoztak. Ezekre a szintén ezredszinten szervezett, három napos tanfolyamokra általában altiszteket vezényeltek. 1918 májusától már nem csak az ezredparancsnok és a zászlóaljparancs-

[30] Lexikon 201. o., valamint HL I. vh. gyűjt. M. kir. 74. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 133/1918. G. sz.

[31] „Szabadságra (mögöttes országrészbe) menők álarcát a gázaltisztek veszik át. Az átvétel a szabadságolási vagy utazási okmányra rávezetendő. A gázaltisztek az átvett álarcokat névvel ellátva a zlj., illetőleg az ezred gáztisztnek adják át, aki azokat, száraz, patkánymentes helyen gyűjti és megóvja." HL I. vh. gyűjt. M. kir. 74. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 63/1918. G. sz.

[32] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 74. gyaloghadosztály parancsnokság 158/1918. és 168/1918. G. sz.

[33] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 74. gyaloghadosztály parancsnokság 50/1918. G. sz.

nok mellé, hanem minden századparancsnokhoz is legalább egy gázvédelmi tanfolyamot végzett altiszti beosztást rendszeresítettek.[34] A szakaszoknál egy-egy gázvédelmi tanfolyamot végzett altiszt felügyelte a szakasz gázvédelmi szolgálatát, amelyet azonban nem önálló feladatként, hanem egyéb beosztása mellett látott el. 1918 őszén már oktatófilmeket is láthattak a cs. és kir. 6. hadsereg alárendelt alakulatainál tartott tanfolyamok résztvevői. A 3 részes filmsorozat Németországban készült. A filmek titkos minősítést kaptak: polgári személyek nem láthatták őket. Az 1. és 2. rész (Gáztámadás fúvásos eljárással, illetve Gázvédelem) a legénység számára is, míg a 3. rész (Gáztámadás gázvetéssel) csak a tisztikar számára készült.[35]

A cs. és kir. haderő tisztjei számára a központi tanfolyamot Bécsben, a hadsereg gáziskolájában (Armeegasschule) szervezték meg.[36] Az iskolában a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint összesen 41 kéthetes tanfolyamot tartottak.[37] Az utolsó 15 hallgató 1918. október 22-én vizsgázott. Az iratok között még megtalálható egy november 11-i kezdőnappal tervezett program, amelyet tüzértisztek számára készítettek.[38] A tanfolyam azonban, alighanem érdeklődés hiányában, elmaradt, hiszen akkor már a Monarchia sem létezett, nem is beszélve az osztrák–magyar hadseregről.

A m. kir. Honvédségnél a központi gázharc és gázvédelmi tanfolyam Várpalotán működött, amelyet 1918 áprilisában m. kir. honvéd gáziskolává bővítettek.[39] Kiképzési tevékenységét a honvéd főparancsnokság műszaki előadója ellenőrizte, s egyébként a budapesti honvédkerület útján a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozott. Az iskola feladatául az arcvonalba induló tisztikar gázvédelemben és gázharcban történő kiképzését, valamint 14 napos tanfolyam keretében gázvédelmi és gázharcoktatók, valamint segédoktatók képzését szabták. A végzett oktatók és segédoktatók a póttestüknél a frontra induló legénység felkészítését végezték.

A gázok azonban nem csak az élő szervezeteket károsították, hanem a nem megfelelően gondozott és tárolt fegyvereket és lőszereket is: az úgynevezett gázvédő zsírral nem megfelelően bevont fegyverek fém alkatrészein felgyorsították a rozsdásodási folyamatot.[40] A zsírral történő kezelést minden gáztámadás után ismételték. A folyamatot megelőzte egy tisztító zsírral történő alapos átdörzsölés, amely eltávolította a szennyezett zsírt.

A fentebb említett rendszeres olasz gáztámadások azonban nem hoztak átütő sikert a támadók számára. Az Isonzo folyó mentén az arcvonalak gyakorlatilag 1917. október 24-éig változatlanok maradtak. A központi hatalmak 1917 őszén határozták el a britek által először 1917. április 24-én Arrasnál alkalmazott új módszer, a gázvető cső átvételét és kipróbálását.[41] A mintegy 1 méter hosszú és 18 cm átmérőjű cső segítségével célba juttatott palack hatása meggyőző érv lett a mielőbbi alkalmazáshoz. A német hadvezetés által megrendelt és rendszeresített 18 cm-es gázvetőt talp nélküli konstrukcióként közvetlen a talajba építették be. 1917. szeptember 20-án a bevetés helyét is kijelölték. A döntés az Isonzo felső folyásánál található Flitschi-medencére esett. Az elképzelés értelmében a német hadsereg szakalakulata készítette elő a bevetést. 1917. október 16-án osztrák–magyar részről a cs. és kir. különleges árkászzászlóalj 3. száza-

[34] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 74. gyaloghadosztály parancsnokság 50/1918. G. sz. és HL I. vh. gyűjt. M. kir. 74. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 28/1918. G. sz.
[35] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 34. gyaloghadosztály parancsnokság 136/1918. Go. sz.
[36] KAW KM1917. 19/G. Abt. 15-3/1-9. sz.
[37] KAW KM 1918. 19/G. Abt. 15-1/1-118. sz.
[38] KAW KM 1918. 19/G. Abt. 15-25. sz.
[39] HL I. vh. gyűjt. Cs. és kir. 74. gyaloghadosztály parancsnokság 162/1918. G. sz.
[40] HL I. vh. gyűjt. M. kir. 38. honv. gyaloghadosztály parancsnokság 62/1916. op. sz
[41] *Hedendorf, Walther*: Der Gaswerverangriff bei Flitsch am 24. Oktober 1917. 1. o. KAW MS TIWK 379. sz.

dát osztották be a német 35. utászzászlóalj alárendeltségébe, amelyet a zászlóalj rohamszázadaként alkalmaztak. Az előkészítés október 19. és 23. között zajlott. A Tarvisióból október 18-án megérkezett 894 db vetőcsövet és a kb. 1000 db, német gyártású palackot 5 éjszaka alatt, mintegy 1000 munkás segítségével építették be az Isonzó bal partján, a Flitsch (ma Bovec) és Čezsoča településekkel szembeni szakaszon.[42] Az előkészületi munkálatok terv szerint fejeződtek be. A megközelítőleg 700 m hosszúságú szakaszon telepített vetőcsövek október 24-én 2.00 h-kor feltöltve, bevetésre készen álltak. Öt perccel később elindultak az első palackok az olasz állások felé. Reggel 9 órára a gázzal telített olasz állások megtisztultak a gáztól, és megindult a támadó gyalogság. Az olasz drótakadályok leküzdése után az előretörő német és magyar utászok a Friuli dandár 87. gyalogezredének állásaiban csak halott vagy haldokló olasz katonákat találtak. Délelőtt 10.15 h-kor a német 35. utászzászlóalj parancsnokának jelentése szerint a gáztámadás célpontjául megjelölt 700 m hosszúságú területen 500-600 fő olasz katona lelte halálát a halálos felhőben.[43] Az alkalmazott gáz összetételét illetően nincs pontos adat. A tüdőt károsító zöld keresztes anyag mellett vélhetően a felső légúti panaszokat okozó, kék keresztes lövedékeket is használtak.[44]

Vélhetően a fent említett sikeres bevetés is megerősítette az osztrák – magyar hadvezetés azon szándékát, hogy a cs. és kir. Hadügyminisztérium szervezetében önálló, gázharccal és gázvédelemmel foglalkozó osztályt állítsanak fel. Az 1917. november 11-én kiadott rendelkezés szerint az újonnan létrehozott szervezet a cs. és kir. Hadügyminisztérium 19., a gázzal töltött tüzérségi lőszerekkel is foglalkozó osztályától különválva, a Hadügyminisztérium 19/G gázcsoportja elnevezést kapta.[45] Az új szervezet meglehetősen összetett feladatot látott el.[46] Feladatának sokrétűségét jelzi, hogy mintegy hét különböző minisztériumi osztállyal (pl. lőszer- és lőporügyek; lőszerutánpótlás ügyei; árkászügyek; a gázvédelem orvosi, gyógyszerészeti ügyei; személyi ügyek) együttműködve, illetve ezek egyetértésével végezte munkáját.[47] A csoport szervezete és kibővített feladatköre a következőképpen alakult:

1. gázharc-csoport
1a. gázzal töltött tüzérségi lőszerekkel foglalkozó alosztály
1b. gázvetéssel és gázfújással foglalkozó alosztály
2. gázvédelmi csoport
3. kémiai kísérleti laboratórium (a bécsi műszaki főiskola keretében)
4. fiziológiai kísérleti laboratórium (a bécsi egyetem farmakológiai intézetének keretében)

A hadvezetés az osztály szervezetébe vonta össze a szakma különféle területeivel foglalkozó szakembereket, illetve kutatóhelyeket. A kutatóhelyek az említett felsőfokú oktatási intézmények keretein belül maradtak, de az osztály katonai ellenőrzést gyakorolt a tevékenységük felett.[48] A Feodor Dragoilov őrnagy, majd alezredes vezette csoport jogköre – háborús körülmények között megszokott módon – igencsak széleskörű volt. A gázharc-csoport például teljes felügyeleti jogot kapott a Monarchia területén működő

[42] Uo. 3. o.
[43] *Radax* 51. o.
[44] Uo. 58. o.
[45] KAW KM 1917. 19/G. Abt. 9-7. sz.
[46] Uo.
[47] A cs. és kir. Hadügyminisztérium ügykörbeosztását lásd Inventare Österreichischer Archive. Inventar des Kriegsarchivs Wien I. Band. Wien, 1953., 149. o.
[48] A laboratóriumok feladatairól, valamint anyagi ellátásukról már az osztály 1917. dec. 17-én kiadott utasítása intézkedett. KAW KM 1917. 19/G. Abt. 9-7/1-2. és 9-7/1-3. sz.

összes olyan vállalat felett, amelyek harci gáz, illetve gázlőszer előállításával foglalkoztak. A kiemelt fontosságú üzemek – mint például a újpesti Chinoin Gyár – telepére csak a csoport által kiállított engedéllyel lehetett belépni, az ott dolgozókat pedig teljes titoktartásra kötelezték.[49]

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a világháború végén készült statisztikák alapján a hadviselő felek hadseregei a háború során a harccselekmények következtében megközelítőleg 10 000 000 fős veszteséget szenvedtek el.[50] Ebből kb. 880 000 főre tehető a különféle harci gázok áldozatainak száma.[51] A harci gázoktól a legnagyobb veszteséget a francia hadsereg szenvedte el. Az áldozatok száma 190 000 fő volt. Anglia és Németország esetében pontos számokat adnak a kimutatások, amelyek 180 981 főt, illetve 78 663 főt rögzítenek.[52] Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregére vonatkozóan hasonló statisztikák nem állnak rendelkezésünkre.

[49] KAW KM 1918. 19/G. Abt. 2-2/1-11. sz. és 40-86/1. sz.

[50] A világháború kézikönyve 1914–1918. Szerk.: *De Sgardelli Ceasar.* Budapest, 1935., 367. o. és *Esze Jenő*: Harcigázok hatásfoka.(a továbbiakban *Esze*) In: MKSz 1935/4. 169. o.

[51] *Esze* 169. o.

[52] Uo.

KOVÁCS VILMOS

TÜZÉREK A LEGJOBBAK KÖZÖTT

A közvetlenül az első világháború előtt megalkotott 1912. évi véderőtörvény hosszú idő után végre lehetővé tette a magyar királyi Honvédség számára is a tüzérség felállítását. Így 1848–49 után újra létrejöhetett az önálló honvéd tüzérség. A honvédsereg új fegyverneme immár teljessé tette a Magyar Királyság önálló fegyveres erejét: a gyalogság és a lovasság mellett a tüzérség lett a harmadik alapvető fegyvernem.

A hivatalosan 1913. március 1-jén felállított honvéd tüzérség 1914-re nyolc tábori ágyús ezreddel és egy lovas tüzérosztállyal rendelkezett. Az ezredek állomáshelyeit Budapesten, Veszprémben, Hajmáskéren, Nyitrán, Nagyszebenben, Zágrábban jelölték ki; Lugoson két ezred, Szegeden pedig a lovas tüzérosztály alakult meg.

Ebben az esztendőben 100 éves ez a gazdag hagyományokkal rendelkező, azóta is nélkülözhetetlen fegyvernem. Számos kiváló alakulatot és katonát lehet kiemelni a honvéd tüzérség történetéből, annyi azonban bizonyos, hogy a második világháborúban szolgált rohamtüzérekre méltán lehetünk különösen büszkék. Az ő hazaszeretetük, helytállásuk és hősiességük minden tekintetben példamutató a napjainkban szolgálatot teljesítő tüzérek számára. A következőkben három olyan, kiemelkedő helytállást tanúsított rohamtüzér tiszt történetét ismerhetjük meg, akik megkapták a háború alatt elnyerhető legmagasabb tiszti kitüntetést, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet.

Vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója 1939. április 14-én kelt elhatározásával megalapította – gyakorlatilag felújította – a Magyar Vitézségi Érmet. Az éremmel olyan *legénységi* állományú katonákat lehetett kitüntetni, akik „az ellenség előtt tanúsított személyes vitézségükkel vagy hősies önfeláldozásukkal értékes szolgálatokat teljesítettek”.[1]

A Vitézségi Érmeket a Magyar Királyi Csendőrség és más államok fegyveres erejének legénységi állományú tagjai, valamint – rendkívüli esetben – polgári személyek is megkaphatták. Az éremnek négy fokozata volt: a Magyar Arany Vitézségi Érem, a Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érem, a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem és a Magyar Bronz Vitézségi Érem.[2]

A vitézségi érmek alapítása és folyamatos adományozásai után hasonló helyzet alakult ki, mint az első világháború során. A tiszti állománykategóriába tartozó katonákat újra kizárták a kitüntetés lehetőségéből. A kormányzó ezért 1942. szeptember 12-én úgy döntött, hogy a Magyar Vitézségi Érem alapszabályait kiegészíti a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem (MTAVÉ) adományozásának lehetőségével.

Az alapszabály szerint:

„A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet Magyarország Főméltóságú Kormányzója hadúri jogánál fogva, a magyar királyi honvéd vezérkar főnökének előterjesztésére, az ellenség előtt végrehajtott és beigazoltan a férfias önfeláldozás és a személyes bátorság igen magas fokáról tanúskodó fegyvertények vagy cselekmények elismeréséül a magyar királyi honvédség és csendőrség tisztjei számára adományozza.”[3]

[1] *Felszeghy Ferenc – Rátvay Imre – Petrichevich György – Ambrózy György* (szerk. biz.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. (A továbbiakban: *Felszeghy.*) Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, é. n. [1943.] 461. o.

[2] Uo.

[3] *Honvédségi Közlöny,* Személyes ügyek. 1942., 46. szám, 54 277/eln. 8.c számú körrendelet.

Az érem külső jegyei megegyeztek a legénység számára adományozott Arany Vitézségi Éremével. Az előlapon a kormányzó mellképe látható, a hátlapon Magyarország kardokkal és babérdísszel ékített koronás címere, alatta „VITÉZSÉGÉRT" felirat.

A különbséget a szalagon elhelyezett ékítmény adta. A MTAVÉ háromszög alakban összehajtott, zöld-fehér szegélyes, vörös színű hadiszalagját a magyar Szent Korona aranyból készült és babérágakkal, valamint kardokkal övezett, kicsinyített mása díszítette. A kitüntetés esetleges ismételt adományozását az érem szalagján 8 mm széles fémpánt jelezhette volna, de másodszori adományozásra a második világháború folyamán nem került sor. A kitüntetéssel oklevél járt, az érem a kitüntetett birtokába került, annak elhalálozása után az örökösök tulajdonában maradhatott**.** A MTAVÉ kitüntetésre minden tisztet – állománycsoportra, és rendfokozatra tekintet nélkül – fel lehetett terjeszteni, a javaslatot soron kívül kellett elbírálni.

A MTAVÉ – s ez egyben értékét és megbecsülését is jelzi – mindenkor az első helyen volt viselendő, az első világháborúban alapított „Arany Vitézségi Érem tisztek számára" elé sorolt, megelőzve az összes mellen, háromszögletű szalagon viselt kitüntetést. Szalagsávok viselése esetén – szintén az első helyre sorolt – szalagsávjára a magyar Szent Korona aranyozott fémből készült, babérágakkal és kardokkal ékesített kicsinyített mását tűzték.[4]

A MTAVÉ-t a második világháború során igazolhatóan huszonkét magyar és egy német tisztnek adományozták. Az adományozásokat – megjelölve az adományozás sorszámát is – a *Honvédségi Közlöny*ben, később a *Honvédségi Rendeletek*ben tették közzé, amely azonban 1945. március 10-e után nem jelent meg többé. Ezért a 18. adományozást követő további kitüntetésekről a levéltári források szolgáltatnak megbízható információkat. A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható kitüntetési javaslatok közül azokat vettük figyelembe, amelyek minden parancsnoki lépcsőfokot megjárva, már a Honvéd Vezérkar főnökének jóváhagyásával is bírtak.

A MTAVÉ-val kitüntetettek közül legtöbben (öt–öt fő) a gyalogságnál, illetve a gyorsfegyvernemnél,[5] három–három fő a rohamtüzérségnél és a légierőnél, két fő a határvadászoknál, egy–egy fő pedig az ejtőernyős, illetve utász alakulatoknál szolgált. A kitüntetettek között találunk egy – eredetileg híradó csapatbeli – vezérkari tisztet, valamint egy – a pályafutását gyalogos tisztként kezdő – tábornokot.

Nem meglepő, hogy az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben lévő csapatoknál szolgáló tisztek kerültek olyan helyzetbe, amely lehetővé tette számukra, hogy példás hősiességgel kiemelkedő haditettet hajtsanak végre. Ezzel szemben rendkívül ritka volt, hogy egy tábornok vagy egy vezérkari tiszt hajtson végre kiemelkedő hőstettet, hiszen beosztásuknál fogva erre kevésbé volt lehetőségük. A kitüntetettek között 17 hivatásos és 3 tartalékos tisztet találunk, egy próbaszolgálatos tiszt a háború vége miatt nem léphetett tovább. Vitéz Szentgyörgyi Dezső állományviszonya kivételesnek mondható: 1943-ban még hivatásos törzsőrmester volt, majd a főtiszthelyettesi tanfolyamot elvégezve előbb zászlóshelyettes, később zászlós lett. Az ebben az állománykategóriában szolgálók az akkori szabályzók szerint már a legalacsonyabb tiszti rendfokozatot viselőknek számítottak. A német kitüntetett a második világháború legsikeresebb és egyben leghíresebb zuhanóbombázó-pilótájának számított.

[4] *Felszeghy* 460–461. o.

[5] Ebben az időszakban a szárazföldi erőknél a gyors fegyvernembe sorolták a huszár, a páncélos, a kerékpáros és a gépkocsizó lövész csapatnemeket.

Amennyiben az igen magas tiszti kitüntetés adományozását, illetve annak közvetlen okait vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy az adományozások a háborús cselekmények sűrűsödésével és felgyorsulásával egyenes arányban nőttek. Különösen érdekessé teszi a kitüntetés történetét, hogy az első – vitéz dr. Merész László tartalékos hadnagy nevéhez fűződő – olyan hőstett, amelyet később a MTAVÉ átadásával ismertek el, 1941-ben, még a kitüntetés alapítása előtt történt. A második, adományozásra méltónak tekintett hőstettet vitéz Massányi Tibor hivatásos százados, már 1942 szeptemberében, szinte közvetlenül a MTAVÉ alapítása után hajtotta végre.

Az 1943-as év során három olyan eseményt regisztrálhatunk, amelyet MTAVÉ-val ismertek el. Az utóbb említett két év hőstetteinek mindegyike a m. kir. 2. honvéd hadsereg harcaihoz köthető. Az 1944-es esztendő a Galíciában, a Kárpátok előterében, valamint a történelmi Magyarország területén lezajlott védelmi harcok jegyében telt el. Ennek megfelelően a magyar haderő is folyamatosan részt vett a nagy véráldozatot követelő hadműveletekben. Ez is indokolja, hogy az ebben az esztendőben végrehajtott hőstettekért adományozták a legtöbb MTAVÉ-t. Ez a 15 alkalom messze meghaladja az addigi évek során regisztrált összes adományozást. A háború utolsó évében a hadicselekmények Magyarország területén már áprilisban befejeződtek. Ez idő alatt mindössze két haditettet tartottak érdemesnek arra, hogy végrehajtóját a magas tiszti kitüntetéssel ismerjék el.

A MTAVÉ adományozási rendszere rendkívül szigorú és több lépcsőből álló szűrési lehetőséget biztosított. Ezért történt az, hogy viszonylag sok, és a felterjesztés követelményeinek megfelelő hősies haditettet végül nem ezzel a rangos kitüntetéssel, hanem más módon ismertek el. Azokat, akik számára a hadtestparancsnok, a hadseregparancsnok, vagy utolsó lépcsőben a Honvéd Vezérkar főnöke nem tartotta megalapozottnak az adományozást, általában a Magyar Érdemrend hadiékítményes és kardos tiszti- vagy lovagkeresztjével tüntették ki.

Vitéz nemes barankai Barankay József hivatásos százados,
a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 5. kitüntetettje

Barankay (Demjanovich) József 1909. október 2-án született Újvidéken, édesapja Demjanovich Dezső görögkatolikus vallású magántisztviselő volt. Az első világháborúban hivatásos tisztként harcolt, majd századosként szerelt le és Budafokon vett házat, a csepeli Weiss Manfréd cégnél lett magántisztviselő. Barankay József testvére, Demjanovich Endre orvos volt. A második világháború alatt tiszti orvosként Bácsalmáson szolgált és egészségtant tanított a helyi középiskolában. 1943-tól ő is a Barankay nevet használta.

Barankay József gimnáziumi tanulmányait már Budapesten végezte. Édesanyja és testvére 1944 októberéig Bácsalmáson élt, de ő továbbra is Budafokon, majd Budapesten lakott. Papnak készült, de később a katonai pályát választotta. A gimnáziumi érettségi után 1927-től a m. kir. 2. honvéd tüzérosztálynál, Győr-Szabadhegyen kezdte meg katonai szolgálatát, később elvégezve a karpaszományos tüzérek tisztes iskoláját, tizedes lett. Onnan, a tüzérosztály 2. ütegétől jelentkezett a Ludovika Akadémiára, és azzal párhuzamosan az akkor megalakuló Zrínyi Miklós Akadémiára is kérte felvételét. A felvételi kérelmének véleményezésekor az osztályparancsnoka az alábbi jellemzést írta róla:

„Kérelmét pártolom, a folyamodó igen tehetséges, a katonai szolgálat iránt nagy és jó érzéket tanúsít, igen lelkiismeretes, szorgalmas és kötelességtudó. Jó megjelenésű, szerény, igen jó modorú kp. tüzér, aki a kp. tüzérek tisztes iskolájában is igen jó eredményt ért el.

Tisztté való kiképzésre »igen alkalmas«

Győrszabadhegy, 1928. május 5.”[6]

1928-ban fel is vették a Ludovika Akadémiára. 1932. augusztus 20-án avatták tüzér hadnaggyá. Első tiszti beosztását Nyíregyházán kapta, mint az ott állomásozó m. kir. 2. lovas tüzérosztály ütegparancsnoka. 1935. november 1-jével főhadnaggyá léptették elő, 1937-től a Ludovika Akadémiára vezényelték.[7] A csapattiszti szolgálat összes tapasztalatával felvértezve vett részt a tüzér akadémikusok nevelésében és szakmai képzésében, elöljárói és tanítványai legnagyobb megelégedésére. Szigorú és következetes parancsnokként tisztelték, aki mindig fegyelmezett katonaként, mindent átható hazaszeretetre nevelte a hallgatókat. A Ludovikán 1937–1941 között szolgált, először nevelőtisztként, majd tüzéroktatóként, jellegzetes, döcögő járása miatt az akadémikusok a szeretetteljes „Döce” névre keresztelték el, amelyet később tüzérségszerte használtak. Barankay a tanári évek alatt, a tüzér hagyományok egyik jeles ápolójaként, minden évben részt vett a Szent Borbála ünnepségek szervezésében, és lebonyolításában. Az ünnepségek lefolyásáról rendszeresen publikált az évente megjelenő Ludovikás Évkönyvben.[8]

Az akadémiai évek után 1941. május 1-jével századossá léptették elő, majd a budapesti m. kir. 1. honvéd tüzérosztályhoz vezényelték ütegparancsnoki beosztásba. Ott érte a 2. hadsereg mozgósításának híre, amely arra késztette, hogy önként jelentkezzen frontszolgálatra. A m. kir. 5. honvéd tüzérosztályt akkor szervezték át gépkocsizóvá a m. kir. 1. tábori páncélos hadosztály szervezetén belül. Ennél a tüzérosztálynál lett az osztályparancsnok segédtisztje.[9] A 2. hadsereg kiszállítását és előrenyomulását követően augusztusban és szeptemberben már a Don folyónál vett részt a korotojaki, majd az

„JOSEPHUM BARANKAY

Barankay százados a harcteret járja
Segítse az Isten, minden aks kívánja
Bátorsága, híre hozzánk is eljutott
Büszkék vagyunk rá, hogy minket is tanított”[11]

Barankay százados sebesüléséből felépülve újabb nagy feladatot kapott. 1943 januárjától a németországi Jüterbogba vezényelték rohamtüzér kiképzésre, azzal a céllal, hogy az újonnan megteremtendő magyar fegyvernem, a rohamtüzérség kiképzését vezesse.

Barankay meghatározó szerepet játszott a magyar elit fegyvernem megszervezésében, kiképzésében és harcvezetésében. Ő lett az 1943 szeptemberére felállított hajmáskéri m. kir.1. honvéd rohamtüzér osztály parancsnoka. Új beosztásában nagy megbecsülést vívott ki magának alapos szaktudásával és emberségével. Egyik beosztott tisztje, Csanády György főhadnagy 1991-ben így emlékezett rá:

„Sokoldalú tehetség volt. Gyors felfogásával fél szavakból is értett, színesen és érthetően adott elő. Soha senkit nem sértett, vagy bántott meg, de magáról gyakran cinikusan beszélt. Magánéletéről soha nem beszélt, csak halála után értesültünk arról, hogy özvegy édesanyját támogatta. Nem cigarettázott, nem ivott, káros szenvedélye nem volt. Szerényen élt, szolidan öltözködött, csak a hivatásának élt. Szolgálaton kívül vidám, kedves jó barát volt. A fiatal tüzértisztek példaképüknek tekintették, szinte rajongtak érte. Így a legkiválóbb tiszteket tudta kiválogatni rohamtüzérséghez.”[12]

Az 1. rohamtüzér osztályt 1944. április végén mozgósították, személyi állományát és technikai eszközeit hadiállományra töltötték fel. Ezt követően az osztályt Barankay József százados vezetésével bevagonírozták, és az 1. hadsereg alárendeltségében hadműveleti területre, Stanislaw körzetébe szállították.

Csapattestét az Északkeleti-Kárpátok előterében súlyos elhárító harcokban vetették be. Barankay százados mindig személyesen vezette ütegei harcát még akkor is, ha csak egy ütege kapott harcfeladatot.

Az általa kiképzett osztály a galíciai Ottyniánál esett át a tűzkeresztségen. Két ütege az osztályparancsnok vezetésével, a szolnoki 16. gyaloghadosztály zászlóalj erejű vállalkozását támogatva, közel egy ezred erejű szovjet harccsoportot semmisített meg. A Barankay vezette rohamlövegek a harccsoport élén betörtek az ellenség állásaiba, és azokat legázolva semmisítették meg az ellenséget.

Barankay 1944. május 20-án egy rohamtüzér ütegének vállalkozása során aknaszilánkoktól sebesült meg, olyan szerencsétlenül, hogy mindkét kezét és lábát is sérülés érte. Ennek ellenére – sebeinek ellátása után néhány nappal – ismét átvette az osztályparancsnoki teendőket.[13]

Osztályának egyik ütegét 1944 júliusában az 1. hadsereg VI. hadtestének körletébe vezényelték, ahol az alakulat egyik rohamlövege egy támadás alkalmával a mély talajon saját állásaiban elakadt. A rohamlöveg környékén annyira felázott és sáros volt a talaj, hogy nem csak a lánctalpak, a páncéltest egy része is mélyen belesüllyedt a sárba. Az ellenség részéről több kísérlet történt a löveg megkaparintására, de mindegyik sikertelen maradt.

[11] Köhler Ferenc m. kir. légvédelmi tüzérhadnagy hagyatékából.
[12] HL Rotü. 9/4. 2. o.
[13] HL Rotü. 8/7. Harctudósítás az 1944. május 20-i eseményekről.

Barankay állandó mondásai közé tartozott: „Egyetlen Zrínyi rohamlöveg sem kerülhet az ellenség kezére, de rohamtüzér sem élve!" Ennek megfelelően, bajtársai segítségével megpróbálta kihozni a löveget az ellenség orra elől. Bár a rohamlöveg a két harcoló fél közötti „senki földjén" állt, a vállalkozás életveszélyesnek tűnt, hiszen a környéket az ellenség gyalogsági tűz alatt tartotta. Az osztályparancsnok vezetésével egy önként vállalkozó csapat megközelítette az értékes harceszközt. Elsőként megpróbálták beindítani, de ez sikertelen maradt, majd az ellenség szakadatlan gyalogsági- és aknavető tüzében – Barankay vezetésével – vontató csigarendszert építettek ki, amelynek a drótkötelét is – élete kockáztatásával – maga az osztályparancsnok akasztotta a lánctalpas harcjárműre. A löveget ilyen módon sikerült megmenteni és rövid idő múlva, a javítás után, ismét harcba küldeni.[14] Barankay századost a rendkívüli hőstettéért a Kormányzó a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel tüntette ki.[15]

A százados az elkövetkezendő napokban még kétszer sebesült meg, de tovább vezette a rohamtüzérosztály harcát.

1944. július 13-án figyelőpontját – ahol két rádiósával tartózkodott – bombatalálat érte. Mindhárman hősi halált haltak.

Beosztott tisztjeinek elmondása szerint Barankay kész volt szembenézni a halállal. Alárendeltjeit fanatikus megszállottsággal vezette a legveszélyesebb pillanatokban is. Mindent hajlandó volt feláldozni a Hazáért. Frontszolgálata előtt budapesti lakását felszámolta, mondván, hogy neki arra már szüksége nem lesz. A fronton rohamtüzérosztálya két első hősi halottjának sírjai mellett egy helyet önmaga számára tartatott fönn a stanislawi temetőben. Halála után oda is temették bajtársai.

Barankay József százados kitüntetését édesanyja vehette át 1944 szeptemberében, lakóhelyén, Bácsalmáson. A templomtéren a felsorakozott rohamtüzér-díszszakasz előtt Billnitzer Ernő vezérőrnagy, a rohamtüzérség parancsnoka adta át a kiemelkedő hősiesség elismerését jelző kitüntetést. A hősi halott édesanyja így beszélt József fiáról:

„Fájdalmasan érint százados fiam hősi halála, de megnyugszom Isten szent akaratában. Karácsonykor láttam utoljára, és amikor elváltunk, azt mondta nekem: Édesanyám nyugodjon meg szépen. Én bármikor az Isten elé merek állni."[16]

Az *Esti Újság* 1944. december 4-i száma hozta az olvasók tudomására, hogy az 1944. november 22-én kelt legfelsőbb elhatározásnak megfelelően – a rohamtüzérség egyöntetű kérésére – az 1. rohamtüzér osztály ezentúl a "Magyar királyi vitéz Barankay József 1. honvéd rohamtüzér osztály" nevet viselheti.[17]

Barankay József százados egyéb kitüntetései a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmen kívül: a Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal (1942); a Magyar Koronás Bronzérem; a Tűzkereszt I. fokozata két sebesülési pánttal; a Felvidéki Emlékérem (1939); az Erdélyi Emlékérem (1941); a Német Vaskereszt I. és II. osztálya.[18]

Bozsoki János hivatásos hadnagy, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 7. kitüntetettje

Bozsoki János 1918. április 3-án született a Somogy megyei Nagybajomban. Szülei paraszti származásúak, és a nagyközségben is földműveléssel foglalkoztak. Testvére, Bozsoki Géza, korán elkerült a szülői háztól. János az elemi iskolát Nagybajomban végezte, de gimnáziumba már Kaposvárra járt. A Somssich Pál Reálgimnáziumban letett érettsé-

[14] HL Rotü. 8/3. Harctudósítás a peczenizyni elhárító harcokról. 1944. július 9–10.
[15] *Honvédségi Közlöny,* Személyes ügyek. 1944. augusztus 16., 35. sz.
[16] HL Filmtár. Honvéd és Világhíradók. 1944. szeptember.
[17] *Esti Újság,* 1944. december 4.
[18] A kitüntetések a Barankay család birtokában.

gije után a nagyközségben kapott állást. Munkája mellett – kiváló szervezőkézségének köszönhetően – létrehozta a helyi sportkör labdarúgó szakosztályát, amelynek bevonulásáig vezetője is volt.[19] Jogásznak készült a szegedi egyetemen, ahol négy szemesztert végzett el sikeresen, amikor 1940. december 1-jén bevonult a kaposvári m. kir. 10. tábori tüzérosztályhoz. Bemérő tiszti tanfolyam után hadapród őrmesterré léptették elő. 1942. december 2-ától, a 2. hadsereg mozgósítása után, a IV. hadtest 10. könnyű hadosztályával hadműveleti területre vonult. A m. kir. 10. tábori tüzérezrednél bemérőként, később a gyalogsághoz vezényelt összekötő tisztként szolgált.

Első sebesülését Korotojaknál, a hídfőcsaták egyikénél szerezte.[20] Zászlósi kinevezését 1942 decemberében kapta, akkor jelentkezett próbaszolgálatra. A 2. hadsereg doni pusztulása után, 1943. március 2-ától a pécsi m. kir. IV. honvéd légvédelmi tüzérosztály állományába került, ahonnan Bázakerettyére, az olajkutak oltalmazására vezényelték. Ott teljesített szolgálatot 1944. április 2-ig. Onnan irányították át – önként jelentkezés alapján – rohamtüzér tanfolyamra. A tanfolyam elvégzése után a szigetvári m. kir. 10. honvéd rohamtüzér osztályhoz került. Osztályát 1944 szeptemberében – mozgósítás után – az erdélyi hadszíntéren vetették harcba. A 10/2. rohamtüzér üteg (Bozsoki ütege) szeptember 21-én kemény harcok után érkezett be Kolozsvárra, ahonnan hat hadra fogható lövegével Tordára vezényelték a 10/1. üteg leváltására. A szeptember 22-i sorsdöntő eseményekre Bozsoki János így emlékszik vissza:

„Rettenetes tüzérségi és aknavető tűz hangzavarára ébredtünk. A védőkörlet parancsnoka tájékoztatott minket, hogy az orosz nagyszabású támadást indított több hadosztállyal, páncélosok támogatásával. Arcvonalunkat több helyen áttörték és támadásuk súlya [a] Torda északkeleti széle közelében lévő Sósfürdő felé irányul. Ha ezen, a páncélosok részére legalkalmasabb területen sikerül áttörniük, úgy Torda menthetetlenül bekeríthető. A rohamtüzérek feladata a Sósfürdőbe levezető útnál a páncélosok megállítása volt. Az ütegparancsnokot, mint összekötőt visszatartották, így átvettem a 2. szakasz felett a parancsnokságot és szakaszparancsnok társamat Cz. hadapródot útközben tájékoztatva, azonnal elindultunk a 6 rohamlövegünkkel a sósfürdői völgybe. Beérkezve a teknőalakú völgybe az ellenség felé vezető, mélyen bevágott úttal szemben, annak betorkol[l] ásától kb. 400 méterre félkörben foglaltunk készenléti állást. Rohamlövegeink leplezését a bokros, gazzal fedett terep kiválóan elősegítette. Mivel semmi jel nem mutatott az ellenség közeledtére, volt időm lövegvezetőimnek a részletes eligazítást kiadni, a célelosztást megbeszélni, melynek lényege [az] volt, hogy a támadó harckocsikat olyan közel engedjük, amennyire csak lehet.

Idegölő percek teltek el, habár nem tartott soká amikor feltűntek a peremvonalon az első T–34-esek és lassan megindultak az úton lefelé. Minden ideg szinte a szemekben összpontosult. Már több mint tíz harckocsi volt megfigyelhető a bevágott úton, nyugodt ütemben közeledtek. Nyilván biztosak voltak abban, hogy nagyobb magyar harckocsi erők úgy sincsenek Tordán. Már csak 300 méterre voltak, a völgytől, majd 200-ra, … szinte hallottuk egymás szívverését. Már csak 100 méter, az egész olyan lassúnak tűnt. Már kinyitottam a számat, hogy a gégemikrofonba bemondjam a tűzparancsot, de még vártam … már csak 50 méter … most … tűz! – Ebben a pillanatban megindult a pokol. A jól begyakorolt kezek olyan eszeveszett gyorstűzbe kezdtek, hogy pár pillanat múlva semmi sem volt látható az úton a sok becsapódás okozta por- és füstfelhőtől.”

[19] Herczeg Imre személyes közlése alapján. Herczeg Imre 1922-ben Nagybajom községben született, jelenleg is ott él, Bozsoki János közeli baráti köréhez tartozott az 1920-as évek végétől Bozsoki 2009-ben bekövetkezett haláláig.

[20] HIM KI Bozsoki János, 6 757. Sz. ogy.

„18 db »dög« harckocsit számoltunk össze, legénységünk nagyobb dicsőségére. Nálunk csak egynek lőtték le a baloldali lánctalpát!”[21]

A harcfeladat teljesítése után Bozsoki zászlós egy rohamlövegével előretörve felmentett egy zászlóalj erejű felderítő harccsoportot, amelyet egy magaslaton a szovjet csapatok zártak körül. Ott hallotta meg a harci zajt. Hátrahagyott öt lövegét nagy erejű harckocsi-támadás érte. A szovjet csapatok erős gyalogsági tüzében csak a sötétedés beállta után tudott elindulni egyedül, kúszva, a rohamlövegek felé.

„Az oroszok nem vettek észre és így minden különösebb esemény nélkül elértem az első Zrínyit, amely alól emberi nyöszörgést hallottam. Szolnok szakaszvezetőt, lövegvezetőt találtam ott súlyos sebesülten. Mivel a löveg hasznavehetetlen volt, vállamon cipeltem a következőhöz, belemásztam, benne csak a vezető és az irányzó holttestét találtam. Reménykedve megnyomtam az indítógombot és szinte csodával határos, a motor duruzsolni kezdett. A motort járva hagyva átkúsztam a mindinkább erősödő holdfényben a másikhoz, melyet teljesen összelőve találtam, négy halottal. Cz. hadapród lövege következett, ő és egy kezelő hiányzott, másik kettő holtan bent volt. Szinte felordítottam az örömtől, amikor ennek motorja is beugrott. Végül az ötödik lövegnél találtam az első lényt, aki „ki az?” kérdéssel fogadott. R. őrvezető volt súlyos lábsebbel, azon kívül még egy eszméletlen, de élő bajtársat találtam ott. Mind a három bajtársamat, kúszva, a menetképes rohamlöveghez vonszoltam és R. őrvezető segítségével az eszméletleneket is sikerült a kocsiban elhelyezni.

Szegény halott bajtársamnak, a kocsi volt vezetőjének lába, megmerevedve, sajnos annyira beszorult a pedálok közé, hogy csak erőszakkal tudtam volna eltávolítani, ezt nem akarva kénytelen voltam beleülni hősi halott bajtársam ölébe, és úgy vezetni a rohamlöveget, mert hisz minden pillanat veszteség, [az] életünkbe kerülhetett volna. A nagyobb védettség miatt kénytelen voltam a rohamlöveg elejét az ellenség felé hagyni, így hátrafelé, teljes gázzal elindultam az út felé. A motorzúgás és mozgás természetesen kiváltotta az ellenség tüzét, de hála istennek csak gyalogsági fegyverek tüze volt. Már kezdtem örülni, hogy minden rendben megy, és végre kikerülhetek a segítségre szoruló bajtársaimmal a nem éppen kellemes ellenség közeléből – amit csak az tud értékelni, aki maga is időzött sötétben két vonal között –, amikor nagy zökkenővel megállt a rohamlövegem. Kénytelen voltam a hátsó nyíláson kibújni a lövegből, és kétségbeesve állapítottam meg, hogy … felfeküdt az út széles, teknő alakú árkában. Se előre, se hátra. Nem volt más megoldás, mint elővettem a két emelőt és sötétben, fekve-guggolva felemeltem a 33 tonnás szörnyet. Utána ismét indítottam majd harmadik sebességgel ki akartam ugratni … leálltunk, ismét emelni kellett, amíg végül is a második próbálkozásra szerencsésen kimásztam a majdnem vesztünket okozó árokból. Hamarosan elértem a peremvonalat, ott a sebesülteket átadtam a gyalogos bajtársaknak, értesítettem a rohamüteget, csak egy korty vizet ittam és máris futottam a másik lövegért, nehogy a pár száz méterre lévő oroszok azt birtokba vegyék. De ezek nagyobb erőt sejtve ezt nem tették. Elérve a löveget, az alapgázzal duruzsoló motor ismert hangja új erőt öntött belém. Most már jobban vigyáztam az út árkára és húsz perc múlva ezzel a rohamlöveggel is a peremvonal mögött voltam.

Hátraérve a hadosztály gyalogsági parancsnok harcálláspontjára, jelentettem a napi eseményeket melyért mindnyájunk elismerését kaptam, majd beérkező osztályparancsnokommal megbeszéltük a még ottmaradt három menetképtelen rohamlöveg kimentését a benn[ük] lévő hősi halott bajtársakkal együtt.

[21] *Hadak Útján,* 1954. VI. évf. 60. sz., április, 9–10. o.

Egy vállalkozó csoportot állítottunk össze S. hadnaggyal az 1. üteg négy rohamlövegéből, az én felderítőkkel beérkezett ép rohamlövegemből és huszonöt gyalog harcoló rohamtüzérből. A vállalkozó csoport a peremvonalat elérve megállapította, hogy a rohamlövegeket még nem robbantották [fel], de az oroszok elözönlötték már az egész völgyet. Tehát gyerünk ... lassan, nagy lövöldözéssel, főleg 10,5 cm-es repeszgránátokkal teleszórva a terepet elértük a lövegeinket. S. hadnagy vontatóláncra vette a használhatatlan három löveget, mi pedig két rohamlöveggel és a gyalog vállalkozókkal sündisznóállás-szerűen biztosítottuk a nehéz műveletet. Végre megindultak a vontatmányok a nehéz terepen, de az ellenség is mind közelebbről lövöldözött, sőt [megmenekülésünk] csak egy éber tizedesnek volt köszönhető, aki észrevette, hogy a nagy zajban egy orosz csoport észrevétlenül el akarta vágni a visszafelé vezető utunkat. Erre, lekapcsolva a »dögöket«, mind az öt rohamlöveg váratlan támadásával szétszórta a bekerítőket, közben mi meg a lekapcsolt »dögöket« védelmeztük, mert egy kisebb ellenséges csoport meg akarta kaparintani azokat. A gyalogharc öt bajtársunk életébe került és magam is megsebesültem".[22]

Vitéz Bozsoki János próbaszolgálatos zászlós ezért a tettéért kapta meg a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet a m. kir. Honvédség 7. tagjaként, amelyet a kormányzó 1944. október 12-i legfelsőbb elhatározásával adományozott számára.

A nagyváradi m. kir. 25. honvéd gyaloghadosztály tordai harctevékenységét (alárendeltségében a 10. rohamtüzér osztállyal) a harctudósítás így örökítette meg:

„1944. szeptember 22-én 8 h-kor eddig nem tapasztalt hatalmas tüzérségi tűzelőkészítés után, az ellenség Sósfürdő irányába újból megindítja nagy támadását. Szűk kiterjedésben 50 db T–34-es harckocsival, két szovjet lövészhadosztály, ettől keletre Egerbegynél a 4. szovjet gárdahadosztály, balszárnyon egy román hadosztály részei támadtak. A helyzet a déli órákban ismét válságossá válik. A hadosztály lényegében kettészakadt és a hézagban csak a 2. páncélos hadosztály leharcolt részei fejtenek ki szívós ellenállást. A 25. gy. hadosztály csapatainak véres közelharcokban sikerült megakadályozniuk Torda város elfoglalását. Ezen a napon Tordát és így az általános erdélyi helyzetet harmadszor menti meg a hadosztály. A harcok elkeseredett voltára jellemző, hogy a két magyar hadosztály ezen az egy napon kb. 10 000 főt kitevő véres veszteséget szenvedett. Ehhez az eredményhez és így a hadosztálynak október 8-ig való kitartásához nagyban hozzájárultak a hős 10-es rohamtüzérek, a hősök élén Bozsoki János psz. zászlóssal,"[23]

Bozsoki zászlóst újabb bevetések után 1944. október 15-én történt sebesülése következtében Budapestre szállították, ahol kórházi ápolásban részesült. A főváros körülzárása a budai sziklakórházban érte. A 10. rohamtüzér osztály Budára érkezésekor még sebesülten csatlakozott az ütegéhez. Az osztály-, majd az ütegparancsnok harcképtelenné válásakor begipszelt karral is átvette a rohamtüzér osztály vezetését. Közben, visszamenőleges hatállyal, 1943. november 1-jével kinevezték hivatásos hadnaggyá, s egyúttal a légvédelmi tüzérség állományából áthelyezték a tábori tüzérséghez.

1945. január 12-én parancsnoki gépkocsiját aknagránát-találat érte, és ismét súlyosan megsebesült. Sérülését a Budai Vár alatti sziklakórházban kezelték, ott került szovjet fogságba. A háború befejeztével átadták az újonnan megalakult magyar hadsereg debreceni honvédkórházának.

Onnan került haza, de teljes gyógyulásáig nem szerelték le. A kaposvári 12. honvéd kiegészítő parancsnokság állományába került, ahol 1945. október 12-én „igazolták" hadnagyi rendfokozattal (az 1945. január 18-án a *Honvédségi Rendeletek*ben megjelent kör-

[22] *Hadak Útján,* 1954. VI. évf. 60. sz., április, 10–11. o.
[23] *Hadak Útján,* 1954. VI. évf. 60. sz., április, 9. o.

rendeletnek megfelelően). További háborús kitüntetései: a Magyar Bronz Vitézségi Érem (1943) és a Tűzkereszt I. fokozata, három sebesülési pánttal[24]

Bozsoki hadnagyot 1950. február 17-én szerelték le a honvédség állományából, s ezzel ért véget eseményekben rendkívül gazdag katonai pályafutása.

Bozsoki már 1945 októberétől politikai szerepet vállalt Kaposváron. Tagja lett a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Pártnak majd a párt Somogy megyei titkárává választották, ám kommunista nyomásra 1947-ben kizárták a pártból. A Katonapolitikai Osztály politikai meggyőződése miatt folyamatosan zaklatta, 1948-ban letartóztatták és megpróbálták besúgónak beszervezni. 1949-ben és 1950-ben néhány napig az ÁVH foglya volt, utóbb már Budapesten az Andrássy út 60-ban. Látszólag megtört és elvállalta a szerepet, de az első adandó alkalommal – 1950-ben – elhagyta az országot.

Svájcba emigrált, ahol 1951-ben politikai menedékjogot kapott. Segédmunkásként kezdett dolgozni, majd villanyszerelő volt, később egy kémiai laboratóriumban helyezkedett el. Folyamatosan tanult és így, mint technikus, az Oerlikon-Bührle fegyvergyártó cég tervező részlegébe került. Később befejezte mérnöki tanulmányait, és a svájci–német közös fejlesztésben készült COBRA páncéltörő rakéta rendszer egyik fő irányítója volt.[25] A cég hivatali struktúrája szerint Bozsoki 1970-ben az aknavetőkkel és páncéltörő fegyverekkel foglalkozó vezető mérnök volt. A rakéták robbanófejének és indítószerkezetének tökéletesítése komoly technikai tudást igényelt. Bozsoki 1984. évi nyugdíjazásáig a COBRA páncéltörő rakéta gyártásának projektfőnöke maradt.[26]

Bozsoki János az emigrációban is rendkívül aktív társadalmi életet élt. Az 1956-os forradalom után sokat segített a menekült magyarok svájci beilleszkedésében, életfeltételeik megteremtésében, lakáshoz, és munkához jutásukban. 1958-ban átvette a már létező Zürichi Magyar Egyesület irányítását, amelynek sokáig ügyvezető elnöke volt. Kezdeményezésére alakult meg a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, ebben mint főtitkár, későbbiekben mint vezetőségi tag tényked ett. Szintén alapító tagja volt a Svájci Keresztény Magyar Munkavállalók Szövetsége elnevezésű szervezetnek, amely gyakorlatilag magyar szakszervezetként működik. E szervezet sajtófelelőseként alapította meg a Svájci Magyar Hírmondó című újságot, amely a nyugati emigráció egyik legjelentősebb lapjává vált. 1970 óta tagja a Vitézi Rendnek, amelynek 1985–1993 között törzskapitánya volt. Számos nemzetközi magyar szervezet, így az Európai Szabad Magyar Kongresszus, a Szabadföldi Magyarok Világkongresszusa és a Magyar Nemzeti Világtanács munkájában is részt vállalt, mely utóbbinak alapító tagja volt. Aktív részese volt a bajtársi szervezeteknek is (Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, Doni Bajtársak Köre, Rohamtüzér Bajtársi Kör).

A rendszerváltozás után a Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottsága és a Magyar Köztársaság svájci nagykövetének javaslatára, a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere 1991-ben Bozsoki Jánost elsőként főhadnaggyá, majd 1993-ban alezredessé léptette elő.[27] A Magyar Köztársaság Elnöke 1993. május 28-án „A magyarság érdekében, a svájci magyarság körében kifejtett áldozatos munkássága elismeréseként" a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetést adományozta részére.[28] Bozsoki János 2009. november 16-án Svájcban hunyt el, ott is helyezték örök nyugalomra.

[24] HIM KI Bozsoki János, 6 757. Sz. ogy.

[25] A COBRA irányítható páncéltörő rakéta rendszer svájci–német együttműködésben készült az 1960-as évek végétől. Első harci bevetésére az 1967-es arab–izraeli, ún. hatnapos háborúban került sor. Az 1971 decemberében India és Pakisztán között lezajlott fegyveres konfliktus során a pakisztáni haderő a COBRA páncéltörő rakétákkal közel 500 indiai harckocsit és páncéljárművet semmisített meg.

[26] Bozsoki János Herczeg Imrének írt egyik levelében külön foglalkozik a COBRA rakéták fejlesztésében vállalt szerepével. (Herczeg Imre birtokában.)

[27] HIM KI Bozsoki János, 6 757. Sz. ogy.

[28] Uo.

Vértes Vilmos hivatásos százados, a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 18. kitüntetettje

Vértes Vilmos 1915. szeptember 23-án született Pécsett, római katolikus családban. 1933-ban fejezte be tanulmányait a m. kir. Zrínyi Miklós Reáliskolai Nevelőintézetben.[29] Kiváló eredménnyel avatták hadnaggyá 1937. augusztus 20-án a Ludovika Akadémián. Avatása utáni első tiszti beosztásába a szombathelyi m. kir. 3. honvéd tüzérosztályhoz került, mint osztályparancsnok-helyettes. Főhadnaggyá 1940. szeptember 1-jén léptették elő.

Vértes főhadnagy a 2. hadsereg mozgósításával 1942 májusától került frontszolgálatra. 1943. január 18-án megsebesült, ezután a hadsereg zömével együtt májusban szállították haza.[30] 1943. május 1-jétől századosként szolgált, majd az év októberében rohamtüzér tanfolyamra vezényelték Hajmáskérre. Ezután, 1944. szeptember 1-jétől, a kolozsvári m. kir. 25. rohamtüzér osztályhoz került, az 1. üteg parancsnoka lett.[31] Osztályát szeptember 5-étől vetették harcba a tordai csatában.

A 25. rohamtüzér osztályt a magyar hadvezetés már nem tudta rohamlöveggel felszerelni, ezért az osztály ütegeit 1943 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyúkkal látták el, amelyek akkor a honvédség leghatékonyabb harckocsi elleni eszközei voltak.

Vértes százados – a rohamtüzérek szellemiségéhez híven – a tordai csata napjaiban kiemelkedő hősiességet tanúsított. Az 1945. március 10-én megjelent Honvédségi Rendeletekben a következő sorokkal írják le a kitüntetésre méltó eseményeket:

„1944. szeptember 5-én a tordai műutat Pusztacsánon gyors csoportjával öntevékenyen lerohanva egy román tábornokot és egy főhadnagyot fontos hadműveleti iratokkal foglyul ejtett, majd szeptember 7-én a Szikla-szorosban visszaözönlő saját gyalogság és vonatrészeket megállítva öntevékenyen szervezett szakasszal, a sziklákon tüzelő ellenségre támadott és azt onnan kiverte. Szeptember 13–14-én Tordánál páncéltörő ágyús ütegével igen erős ellenséges aknavető- és tüzérségi tűzben 3 harckocsit, 1 sorozatvetőt és több nehézfegyvert kilőtt, 7 harckocsit harcképtelenné tett. Szeptember 15-én a Tordai hídfőben, utcai közelharcban szakasza élén hősi halált halt. Önfeláldozó és ragyogó teljesítményeivel a minden áldozatra kész hivatásos tiszt mintaképét adta."[32]

Vele szolgáló bajtársai emlékeztek rá, hogy a csata idején egyenruhája fölött egy fekete civil esőköpenyt viselt. Talán erre figyelt fel az ellenség is, hiszen ez volt rajta akkor is, amikor lövegei tüzét vezetve fejlövést kapott. A kolozsvári Házsongárdi temető hősi parcellájában helyezték örök nyugalomra. Sírkövén – helytelenül – zászlósi rendfokozatúnak tüntették fel.

A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmen kívül az alábbi kitüntetésekkel rendelkezett: Magyar Koronás Ezüstérem hadiszalagon, kardokkal (1944), Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon, kardokkal (1942), a Tűzkereszt I. fokozata (1943), Felvidéki Emlékérem, Erdélyi Emlékérem (1941) Délvidéki Emlékérem (1943).[33]

*

Három különböző életút, két hősi halált halt tüzértiszt, egy hősies tetteket végrehajtó, remek tüzér mérnök, aki túlélte a háborút. Mindhárman kiváló hazafiak, a tüzér fegyvernem legjobbjai, akik tetteikkel továbbra is közöttünk maradtak.

[29] Érdekes adalék, hogy az 1932–33-as tanévben abban az intézményben tanított vitéz Massányi Tibor őrnagy, a MTAVÉ első kitüntetettje, így valószínűsíthetően Vértes Vilmos is a tanítványi közé tartozott.
[30] HL KJ 462. a.
[31] HIM KI Vértes Vilmos, 79 824 Sz. ogy.
[32] *Honvédségi Rendeletek,* Személyes ügyek. 13. sz., 1945. március 10.
[33] HIM KI Vértes Vilmos, 79 824 Sz. ogy.

MÉSZÁROS KÁLMÁN

AZ EZREDSEGÉDTISZT ESETE A KIRÁLYI HERCEGGEL, AVAGY KI ÉS MIÉRT KAPOTT (VAGY NEM KAPOTT) NAGY EZÜST VITÉZSÉGI ÉRMET?

Egy különös epizód Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből

Markó Árpád (1885–1966), a két világháború közötti korszak neves hadtörténésze élete alkonyán, hogy a második világháborút követő hányattatásai során elkerülje a szellemi tespedést, papírra vetette emlékiratait. A rozsnyói polgárcsaládból származó, nagy műveltségű katonatudós külön-külön munkákban írta meg katonai pályájának, tudományos munkásságának, zenei életének és a második világháború végén vállalt menekülésének, bujdosásának történetét.[1] Valamennyi műve páratlan értékű történelmi forrás és élvezetes olvasmány is egyben. Az emlékiratok műfaji sajátosságaiból származó pontatlanságok persze nála is tetten érhetőek, előfordul, hogy nem jól emlékszik nevekre vagy időpontokra. Ezzel ő maga is tisztában volt, és mindig utal rá, ha utólagos visszaemlékezéseinek írásakor egykorú feljegyzéseire, naplójegyzeteire támaszkodott, mert azokból, az emberi emlékezettel szemben, kellően pontos adatokat meríthetett. Sajnos, viszonylag rövid időszakokban vezetett naplót vagy naplószerű feljegyzéseket, így például az első világháború kitörését követő hónapokban írt harctéri feljegyzéseit beépíthette Katonaéletem című későbbi munkájába.

Itt és most ebből a visszaemlékezéséből szeretnénk egy érdekes epizódot ismertetni, amelynek megírásakor – sajnos – nem támaszkodhatott korabeli jegyzeteire, ezért úgy tűnik, nem pontosan emlékszik a körülményekre. Az eseményt nem is a szorosan vett időrend szerint közli, de az orosz hadszíntérnek egy olyan állásvonalához kapcsolódóan mondja el a történetet, amelyet az osztrák–magyar csapatok 1916 július végétől 1917 végéig, az oroszokkal vívott harcok beszüntetéséig megszállva tartottak.[2] Ez idő alatt Markó 1916. augusztus 30-ától betegsége miatt távol volt a fronttól, s karlsbadi gyógykezelés és hosszabb lábadozás után csak 1917. március 23-án tért vissza, de betegségének kiújulása miatt július 5-én végleg távozni kényszerült, és háborús szolgálatát Kassán, a pótzászlóaljnál fejezte be. A történetben leírt frontszakasz kiépítését maga Markó Árpád irányította, mint a 34. kassai közös gyalogezred segédtisztje, az esetet pedig – bár érezhető, hogy az időpontra nem emlékszik pontosan –, 1917. évi szolgálatához kapcsolódóan beszéli el:[3]

[1] E műveinek egy-egy gépiratos példánya a Hadtörténelmi Levéltárban található, Tanulmányok gyűjteménye (Tgy.) 3598/a–e. jelzet alatt. Jelenleg e munkák sajtó alá rendezésén és egységes kötetben való kiadásának előkészítésén dolgozunk Kincses Katalin Máriával, közös munkaként.

[2] Markó alakulata, a 34. közös gyalogezred Jasionow (ma Ясенів, Ukrajna) mellett egy 5 km hosszú arcvonalszakaszon ásta be magát, melynek központi része a 406-os magaslati pont (Kote 406) volt.

[3] Az idézett részletet lásd *Markó Árpád:* Katonaéletem története. II. k. A háború második fele, békeévek 1915. szeptember 15 – 1921. május 1. [Kézirat.] i. h. Tgy. 3598/b. 71–73. o.

„Egy nem mindennapi jelenetről szeretnék megemlékezni. Ülök egy szép nyári délután a barakkunk előtt, s hallom, hogy az orosz tüzérség a Wywoz legelőt[4] szórja be négy ágyúból srapneljeivel.[5] Tehát bizonyára egy szekér vagy embercsoport hozzánk érkezését figyelte meg a szemfüles muszka tüzérmegfigyelő. Felmászom a szakadékunknak a legelő felé eső oldalának peremére, s látom, hogy csakugyan négy lovas vágtat felénk, fejök felett robbannak a srapnelek, s szórják töltelékgolyóikat a lovasokra. No – gondolom magomban –, nagy szerencséjük lesz, ha élve idejutnak. Amikor már közelebb jutottak, zsebkendővel intettem nékik, hogy kanyarodjanak jobbra, a szakadék alsó bejáratához, ott már védve vannak. Vezetőjük észrevette jelzésemet, s szerencsésen odaértek. Lóról leszállva felém jön. Fiatal, fehér hajtókás dragonyos hadapród őrmester. Kihevülve a nagy izgalomtól tiszteleg, bemutatkozik, de annyira kifogyott a lélegzete, hogy szavaiból csak azt vettem ki, hogy egy parancsot hozott a divíziótól, nevét nem értettem. Jól összeszidtam, hogy ilyen könnyelmű volt, hiszen mielőtt a legelőre ért, a sűrű erdőből, ahol konyháink s egyéb szekereink vannak, ha ott megkérdez valakit, hogy lehet-é e nyílt térszínen nappal baj nélkül a 34-es Regimentskommandóhoz jutni, bárki megmondta volna neki, hogy a legelőn keresztül csak éjjel lehet közlekedni, nappal kis vargabetűvel a falun keresztül ér hozzánk. Azt felelte, hogy ő nem gondolt másra, mint a parancs teljesítésére, amely úgy szólt, hogy ezt a sürgős rendeletet vigye ki, amilyen gyorsan lehet, a 34-es ezredsegédtisztnek, és várja meg az írásbeli választ. „Hát szerencséd van, hogy élve idejutottál, feküdj le itt a gyepre, amíg elkészítem a választ." Legényemnek odaszóltam, hozzon a konyhából a kadét úrnak egy bögre hideg teát vagy kávét, hogy kissé magához térjen.

A nekem átadott rendelet valóban sürgős volt, mert kérte az ezred létszámadatait s egyéb felvilágosítást élelmi, és lövőszerkészletről, amit nekik holnap korán reggel kell a hadtestparancsnoksághoz továbbítani. Mikor elkészültem, közben a kadét, jóképű fiatalember, elegáns vadonatúj egyenruhában, kifújta magát, átvette jelentésemet, s még egy kis ideig elbeszélgettem vele. Most már megértettem, hogy vakon ment neki e vakmerő lovaglásnak. A 4. lovashadosztály-parancsnokságnál teljesít ordonnanztiszt[6] szolgálatot, most végezte a tartalékos tiszti iskolát, tegnapelőtt jött ki a harctérre, s ez volt az első szolgálati kiküldetése s találkozása az ellenséggel. Így hát persze megértettem, de ismét lelkére kötöttem, hogy ilyen felesleges szamárságot máskor ne csináljon. Igen udvariasan, alázatosan köszönte kioktatásomat és a jóleső frissítőt, s azután gyönyörű telivér pejlovára szállva ellovagolt kíséretével. Adtam egy kísérőt nekik, aki megmutatta a falun keresztüli veszélytelen utat. Este báró Franz, a hadosztály vezérkari főnöke[7] hívat a telefonhoz. »Ugye, kedves Markó, igaz az, hogy szemtanúja voltál, amikor ő Királyi Fensége erős ellenséges tüzértűzzel nem törődve vitte Hozzád a parancsunkat? « – » Királyi Fenség? – mondom csodálkozva – nem értettem a bemutatkozásnál nevét, annyira kifulladva érkezett ide. Egy fehér parolis dragonyos kadét hozta a parancsot. « – » Igen, az a Pármai herceg, Zita királynő egyik öccse!« – »Hát akkor kérem Őrnagy Urat, szíveskedjék kimenteni udvariatlanságomat, mert őt tegezve alaposan lehordtam könnyelműségéért.« – »Nincs semmi baj – válaszolja nevetve Franz – egyáltalán nincs megsértve, kellemes, udvarias fiatal úr, és igen hálás Neked, hogy így fogadtad. Különben holnapután jöjj be délben egy megbeszélésre, s nálunk ebédelsz, akkor személyesen beszélhetsz vele. Egy

[4] Az első vonal mögötti legelő magasabb térszínen feküdt, s mint azt Markó előzőleg részletesen tárgyalta, az ellenséges tűznek kitett terepen csak éjjel lehetett biztonságosan járni, nappal kerülő úton közlekedtek.

[5] Srapnel: a levegőben robbanó repeszgránát.

[6] Tiszti küldönc vagy parancsőrtiszt: a magasabb parancsnokok rendelkezésére a segédtisztek mellé rendelt, egy-egy parancs továbbításával, végrehajtásának ellenőrzésével megbízott tiszt.

[7] Erwin Freiherr von Franz alezredes.

kérésem lenne, megtehetnéd, hogy egy jelentést küldenél hozzám, hogy mint szemtanú igazolod, hogy a Pármai herceg nem törődve az erős tüzérségi tűzzel, életveszélyben forogva vitte ki a parancsot Hozzád?« Mindjárt gondoltam miért kell neki ez. »Természetesen, szívesen teszem.« Hiszen csak a valóságot írom meg, ha ezt a jelenetet és a fiatal kadét bátor magatartását bejelentem. Két nap múlva a hadosztály-parancsnokság ebédlőjében beszélgetek ebéd előtt Ostermuth altábornaggyal,[8] amikor a Pármai herceg belép az ebédlőbe, körülnéz, egyenesen hozzám lép és barátságos mosollyal nyújtja felém kezét. »Bocsánatot kell kérnem Királyi[9] Fenségedtől, hogy olyan udvariatlan voltam…« Máris félbeszakított. »Ugyan, Kapitány Uram, nem történt semmi, és én igen hálás vagyok Magának, hogy első találkozásomnál az ellenséggel annyira megértő és gondoskodó volt velem szemben, és nagyon köszönöm a hadosztályparancsnokságnak küldött szemtanú leírását, amire büszke lehetek.« S mosolyogva mutat a mellén lógó nagy ezüst vitézségi éremre. Ebéd alatt is mellém ült, és igen jól elbeszélgettünk. Nevét, sajnos, nem jegyeztem fel, s most már nem tudom, hogy Zita királyné sok fivére közül melyikkel volt dolgom.

Hát persze nagy szerencséje volt a fiatal úrnak, mert a nagy ezüst helyett könnyen kaphatott volna egy srapnelgolyót a mellébe. Az ellenséges lövedék nem tudja kit talál el, királyi herceget vagy egyszerű közvitézt. Ez a harctér igazi demokráciája."

Ez a történet természetesen igen érdekes, nem csupán a rangos és neves szereplők miatt, de általában a kitüntetésre érdemes fegyvertények részletezése szempontjából is. A tárgyilagos és pontos, alapos történészként ismert Markóról joggal vélhetjük, hogy pontosan adja elő a történteket, csupán a királyné öccsét kellene azonosítanunk.

Zita királyné édesapjának I. Róbert (1848–1907) Bourbon–pármai hercegnek két házasságából összesen 24 gyermeke született. Ezt az elsőre ijesztőnek tűnő számot azonnal 8-ra csökkenthetjük, ha csupán a világháború idején felnőtt korban lévő fiúkkal számolunk. Közülük is elhagyhatjuk az első házasságból származó két idősebbet, Henrik (1873–1939) és József (1875–1950) herceget, akik szüleik közeli rokonsága miatt szellemi fogyatékossággal születtek. Öccsük, Illés (1880–1959) herceg lett a gyámjuk és a Párma–Piacenzai Hercegség címzetes régense. Ő a világháború kitörésekor már 34 éves volt, s a háborút törzstisztként szolgálta végig a Monarchia hadseregében, a történetben szereplő fiatal kadétot tehát nem Zita féltestvérei, hanem a második házasságból származó édestestvérei között kell keresnünk.

Zita édes fivérei közül a háború kezdetén négyen voltak katonakorban, s a Bourbon-ház pármai ágának tagjaiként franciának vallották magukat, miközben több szálon is rokonságban álltak az osztrák–magyar uralkodóházzal. A gordiuszi csomót szinte szó szerint sikerült kettévágniuk, Zita két bátyja, Szixtusz (1886–1934)[10] és Xavér (1889–1977) herceg az akkor még semleges belga, két öccse, Félix (1893–1970) és René (1894–1962) herceg pedig (féltestvérükkel, Illés herceggel együtt) az osztrák–magyar hadseregben vállalt szolgálatot.

A korabeli sematizmusok alapján Félix hercegre illene leginkább Markó elbeszélése, aki René öccsével együtt a 15. dragonyosezredben szolgált, utoljára századosi rangban, s ő valóban megkapta az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályát (köznapi nevén a nagy ezüst vitézségi érmet). Csakhogy a herceg katonai előmenetele alapján a történetet 1915-re kellene tennünk, akkor viszont nem a Markó által leírt terepen játszódott volna le, hi-

[8] Johann Ostermuth, a 4. lovashadosztály parancsnoka.
[9] Az eredetiben *Király*, amit értelemszerűen javítottunk.
[10] Személyéhez kapcsolódik IV. Károly 1917. évi szerencsétlen béketapogatózása, az ún. Szixtusz-affér.

szen a front még máshol húzódott. De lássuk csak pontosan, mit mondanak az egykorú dokumentumok: Félix Bourbon–pármai herceget 1914. augusztus 25-én sorozták egyévi önkéntesként. Szeptember 1-jével aktív állományba helyezték, vagyis ténylegesítették. 1915. január 1-jétől hadapród, február 1-jétől zászlós. A harctérre május 1-jén került. 1915. július 1-jén léptették elő hadnaggyá.[11]

Kitüntetését a fennmaradt felterjesztés szerint nem sokkal a frontra kerülését követően tanúsított helytállásáért kapta. Ekkor zászlósi rendfokozatban szolgált szakaszparancsnokként, s az 1915. június 25-ére virradó éjjel lezajlott harcok során tűnt ki hősiességével: kimerültsége ellenére, magát nem kímélve küzdött tovább. Ezredparancsnoka Arany Vitézségi Éremre javasolta, amit a dandárparancsnok támogatólag terjesztett fel, de a hadosztályparancsnok már csak „kisezüstöt" javasolt. A hadtestparancsnok döntése alapján végül a „nagyezüstöt" kapta meg.[12]

Félix herceg tehát az Ezüst Vitézségi Érem I. osztályát nem 1916 vagy 1917 nyarán, hanem 1915 júliusában kapta, és nem a Markó által leírt eseményért, hanem egy éjszakai harcban való derekas helytállásáért. Mindezek alapján megannyi kérdés vetődik fel, elsősorban a történet hitelességét illetően. Elvileg nem zárhatjuk ki, hogy Markó viszonylag pontosan adja elő a történetet és körülményeit, de nem Zita testvéréről, hanem valaki másról, az uralkodóházzal távolabbi rokonságban álló hercegről lehet szó.[13] Mégis, inkább az az érzésünk, hogy Markó egy Félix herceggel kapcsolatos történetet ad elő, de az évtizedek távlatából sem annak idejére, sem a körülményekre nem emlékezett már pontosan – vagy hibás időponthoz és helyszínhez kötve az esetet, a körülményeket részben ezekhez igazítva adja elő. Félix herceg talán csakugyan „huszáros meggondolatlansággal" vágott át egy ellenséges tűz alatt tartott terepen (de nem a Wywoz legelőn), amiért kitüntetése is felmerült, de végül mégsem ezért a kétes bravúrért, hanem egy időben ehhez közeli eseményért terjesztették fel a „nagy" Ezüst Vitézségi Éremre.

Markó azt állítja, hogy a herceg frontra kerülésének harmadnapján történt az eset, így azt 1915. május 3-ára kellene tennünk. Ugyanakkor név szerint említi a hadosztály vezérkari főnökét, Franz bárót, és Ostermuth altábornagyot. Johann Ostermuth 1915. szeptember 15-étől 1916. augusztus 16-áig volt a 4. lovashadosztály parancsnoka. Vezérkari főnöke, Erwin Freiherr von Franz alezredes[14] volt. Maga Markó 1916. áprilisi dátummal említi, hogy ezrede a 4. hadosztály parancsnoksága alá került. Mindezek a kronológiai ellentmondások csak fokozzák a bizonytalanságot és erősítik a kételyeket. Egyszer talán újabb forrásokkal sikerül majd megvilágítani a homályos részleteket, egyelőre azonban be kell érnünk a Markó Árpád által előadottakkal, hozzátéve, hogy a feltárt ellentmondások egyben a visszaemlékezés forráskritikai próbáját is jelentik. Ezzel együtt is úgy véljük azonban, hogy a fentiek alapján nem Markó szavahihetősége kérdőjelezhető meg, csupán az emlékiratok műfaji szubjektivitásából és az emberi emlékezet gyarlóságából következő, a történettudomány által jól ismert problémával állunk szemben.

[11] Lásd a herceg minősítési lapját: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Qualifikationslisten 2 355. doboz.

[12] Uo. Belohnungsanträge für Mannschaften Nr. 140 679. – A Bécsből származó adatokért Kiss Gábornak tartozom hálás köszönettel.

[13] Zita öccsei közül is felmerülhet még a sorban Renét követő Lajos herceg (1899–1967) személye, aki 1917-ben volt 18 éves, de az ő katonai szolgálatára vonatkozóan nem sikerült adatot találni.

[14] Markó visszaemlékezéseinek más helyén ezredesnek írja, de e rendfokozatba csak 1918. nov. 1-jével lépett elő. (Balla Tibor szíves közlése.)

POLGÁR BALÁZS

A HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ VÍZ ALATTI ÖRÖKSÉGVÉDELEM MAGYARORSZÁGI HELYZETÉRŐL[1]

„Egy hajóroncs egyébként sohasem üres. Emberekről regél nekünk …"
(Jacques-Yves Cousteau)

Konfliktusrégészet és a víz alatti régészet

A régészetnek két olyan irányzata van, mely kronológiailag túlmutat a kései középkor, illetve a kora-újkor kutatásán: az iparrégészet (*industrial archaeology*) és a konfliktusrégészet (*conflict archaeology*)[2]. A hadtörténelem 1711 előttre keltezhető emlékeinek a hazai jogalkotás – mint régészeti örökségnek – ingatlanhatáros nyilvántartást és preventív védelmet biztosít. A hadtörténeti múlt 1711 utánra datálható terepi emlékeinek (az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc csataterei, az első világháborús hadifogolytáborok, a második világháborús védelmi vonalak, védelmi létesítmények, hadisírok, stb.) védelméhez a történeti táj (*historical landscape*) fogalma adhat jogi kereteket.[3] Sajnálatos módon az ember és a természet tájformáló tevékenysége, az illegális fémkeresőzés és az illegális *militaria*-gyűjtés óhatatlanul hozzájárul a hadtörténelmi örökség lelőhelyeinek folyamatos pusztulásához; ez alól a víz alatti lelőhelyek sem kivételek.[4]

A víz alatti régészet a történeti régészetnek a vízi járművek[5] vagy vízbe zuhant repülőgépek roncsainak és azok rakományának, legénységének vagy utasainak tárgyi emlékeit kutató ága.[6] A XVIII–XIX. századi vonatkozású víz alatti hajóroncsok régészeti kutatására számos európai, illetve amerikai példa említhető, így a brit HMS BOSCAWE ágyúnaszád,[7] vagy az amerikai CSS H. L. HUNLEY búvárhajó[8] kutatása. Hazánkban Rádai Ödön ismeretterjesztő munkái adtak először átfogó képet magyar nyelven a víz alatti

[1] A tanulmányt Dr. Tóth János Attila, a Belügyminisztérium Területrendezési, Építésügyi és Örökségvédelmi Helyettes Államtitkársága Örökségvédelmi Főosztályának vezető tanácsosa lektorálta.

[2] A konfliktusrégészetnek négy fő iránya van: csatatér-, hadisír- és roncskutatás, illetve védelmi létesítmények kutatása. *Négyesi Lajos*: Csaták néma tanúi. Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Négyesi* 2010.) 31. o.

[3] A történeti táj fogalmához lásd a 2001:LXIV. tc. 38. §-át valamint a 393/2012. (XII. 20.) Kormányrendelet 4. § 12. bekezdését és a 3. melléklet B. rész, III. fejezetét. (Forráshely: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=57089.245118, http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=157712.239584, a letöltés ideje: 2013.08.02.)

[4] *John Schofield*: Combat Archaeology. Material Culture and Modern Conflict. London, 2005. 19. o.

[5] Vízi jármű lehet egy kétéltű harckocsi is, ehhez víz alatti régészeti példa az amerikai 741. harckocsiszázlóaljhoz tartozó, (időjárási okok miatt) 1944. június 6-án elsüllyedt kétéltű „DD" Sherman harckocsi a normandiai Omaha Beachnél. *Brett Phaneuf*: Exploring D-Day Landing Craft: Normandy, France. In: Beneath the Seven Seas. Adventures with the Institute of Nautical Archaeology. Ed.: *George F. Bass*. London, 2005. 243–245. o.

[6] *John D. Broadwater*: Naval Battlefields as Cultural Landscapes. The Siege of Yorktown. In: Historical Archaeology of Military Sites. Method and Topic. Ed.: *Clarence R. Geier – Lawrence E. Babits – Douglas D. Scott*. College Station, 2010. 178. o.

[7] Az angol-francia gyarmati háború során, a Champlain-tavon (New York állam) elsüllyedt 115 tonnás, 16 ágyús, SMS BOSCAWE angol ágyúnaszád maradványait 1983-ban lokalizálták, majd 1984–1985-ben tárták fel a Fort Ticonderoga Museum, a Champlain Maritime Society, és New York állam támogatásával. *David R. Starbuck*: The Great Warpath. British Military Sites from Albany to Crown Point. Hanover / London, 1999. 178–181. o.

[8] A 12 m hosszú búvárhajó 1864 februárjában süllyedt el 8 fős legénységével együtt Charlestonnál (Dél-Carolina), az északiak kikötőblokádjának áttöréséért vívott küzdelem során. Az 1995-ben felfedezett, jó megtartású roncs régészeti kutatására 2001-ben került sor, a hajóban talált 3 000(!) lelet konzerválását a Warren Lasch Conservation Center (Charleston) végezte el. David R. Starbuck: The Archaeology of Forts and Battlefields. Gainesville, 2012. 73–78. o.

régészet módszereiről, kihívásairól.[9] A szakszerű, tudományos igényű víz alatti régészet jelképes kezdetének Magyarországon az 1986-ban meginduló, bölcskei, római kori dunai kikötőerőd kutatása tekinthető.[10] Az elmúlt években több jelentős régészeti korú hajóroncs dokumentálására, régészeti kutatására került sor, elég, ha csak a solti török kori deszkahajó,[11] vagy a Drávatamásinál talált bödönhajók[12] feltárására gondolunk.

A folyómeder, mint régészeti lelőhely

A folyami hajóroncsokat alapvetően leletszegénység jellemzi, ennek oka, hogy a rakományt alkotó tárgyak elsodródtak az elsüllyedést követően, illetve alacsony vízálláskor, lehetőség szerint, később kimentették azokat.[13] A víz alatti lelőhelyekről ismert régészeti leletek általában mederkotrásból eredeztethetőek és szórványleletként kerültek múzeumba, így a leletkontextusból kiszakadt, sok esetben már átválogatáson átesett tárgyak régészeti interpretációja problematikus lehet.[14] A mederkotrásból származó leletegyütteseket előkerülési helyük alapján próbálják meg – gyakran hipotetikusan – hozzákapcsolni egy-egy történeti eseményhez. Szemléletes példa erre a zombori magyar királyi Folyammérnökség által a Mohácsnál, Duna-kotrás során felszínre hozott fegyverleletek (sisak, mellvért, szablyák, páncélszúró kardok, buzogány, alabárdok, pallosok, lándzsafejek)[15] értelmezési kísérlete a XIX. század második felében*:*

„Mindezen emlékek a mohácsi csatából menekülő s a Csele-patakba vagy a Dunába fúlt harcosok fegyverzetéhez tartozhattak, különben aligha kerülhettek volna abba a mélységbe, melyből most a Duna medrét tisztító gépek emelték ki.”[16] A víz alatti roncsok és leletegyütteseik értelmezését jelentős mértékben meghatározza, hogy a roncsmaradványok, tárgyak – ha nem régészeti kutatás során kerülnek kiemelésre – általában szelekciót követően kerülhetnek csak be múzeumba, példa erre a dunai Kopaszi-zátonynál talált igen gazdag fegyverleletek alkotta együttes. Az 1873-ban, a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott 56 fegyvert (7 szablya, 5 kardpengevas, 2 töredékes pengevas, 14 puskacső, 2 szakállaspuska-cső, 5 sisak, 7 mellvért, 5 hátvért) első ízben Nagy Géza közölte 1910-ben a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain. A fegyvereket Nagy Géza és később Kovács S. Tibor egyaránt egy, a XVI. század első felében elsüllyedt német (fél) naszád katonaságához kötötte, fontos azonban megjegyeznünk, hogy a hajónak, magának a hajóroncsnak semmilyen tárgyi emléke nem került a múzeumba.[17]

[9] *Rádai Ödön*: Régészek a víz alatt és a levegőben. Budapest, 1990.

[10] *Gaál Attila*: Vízi régészet. In: Régészeti kutatások Magyarországon. Főszerk.: *Visy Zsolt*. Budapest, 2003. (A továbbiakban: *Gaál* 2003.) 23. o.

[11] A Duna solti szakaszánál 2009 telén talált, 20 méter hosszú, felfordult és kettétört folyami deszkahajó. A Magyar Dendrokronológiai Laboratórium vizsgálatai alapján a hajó építése 1615-re tehető. *Tóth János Attila*: Adatok a kora újkori közép-Duna-medencei hajók régészetéhez. In: A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Szerk.: *Benkő Elek – Kovács Gyöngyi*. Budapest, 2010. (A továbbiakban: *Tóth János Attila* 2010.) 875–877. o.

[12] Tóth János Attila vezetésével a horvát és a magyar part között 31, az 1603-ban felgyújtott török híd maradványait alkotó bödönhajót (egy fatörzsből kialakított, lapos fenekű, egyik vagy mindkét végén hegyes orral bíró csónak) dokumentált. *Tóth János Attila* 2010. 879. o. *K. Kovács László – Szilágyi Miklós*: Csónak. In: Néprajzi lexikon. Főszerk.: *Ortutay Gyula*. Budapest, 1977. 527. o. A Drávatamásinál talált bödönhajókhoz l. még *Tóth János Attila:* A magyar víz alatti régészet helyzete és lehetséges jövője. *Magyar Múzeumok,* 13. (2007) 1. sz. 45–47. o.

[13] *Tóth János Attila* 2010. 872. o.

[14] *Gaál* 2003. 22. o.

[15] *Dudás Gyula*: Mohácsi emlékekről, 1896. In: Mohács. Szerk.: *B. Szabó János*. Budapest, 2006. (A továbbiakban: *Dudás* 2006.) 239. o.

[16] *Dudás* 2006. 239–240. o.

[17] *Nagy Géza*: Hadtörténeti ereklyék a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 11. (1910) 240. o., *Kovács S. Tibor*: A kopaszi-zátonyi fegyverek. *Folia Archaeologica,* 43. (1994) 251–278. o.

A víz alatti örökségvédelemről hozott 2001. évi UNESCO-egyezmény

Az 1912-ben elsüllyedt és 1985-ben megtalált RMS TITANIC példája döntő lökést adott a nemzetközi vizekben nyugvó hajó- és repülőgéproncsok védelmének előmozdításához. (A 3 821 méteres mélységben pihenő roncsot több kincskereső kutatócsoport is bolygatta az elmúlt években, a nem tudományos célzattal végrehajtott expedíciókra a közvélemény is érzékenyen reagált.) A víz alatti örökségvédelem szükségességét elsőként a neves francia tengerbiológus, Jacques-Yves Cousteau fogalmazta meg.[18] Donald H. Keith[19] és Toni L. Carell[20] becslése szerint a XX. század második felében megközelítőleg 10 300 roncsot fedeztek fel a világtengerekben, és napjainkra ennek az állománynak a 10 %-át fosztották ki kincskeresők.[21] A kulturális örökség víz alatt pihenő épített és ingó emlékei, illetve lelőhelyei folyamatosan pusztulnak. Az UNESCO 1997-ben elhatározta egy munkacsoport felállítását, melynek 1998 és 2001 közti munkája eredményeképp került sor a víz alatti örökségvédelemről hozott 2001. évi UNESCO-egyezmény (*UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage*) elfogadására. A 35 cikkelyből és 36 előírásból álló egyezmény részletesen megfogalmazza a víz alatti örökségvédelem elméleti és gyakorlati elveit. Az egyezmény fő célja a legalább 100 éve időszakosan vagy folyamatosan víz alatt pihenő kulturális, történeti vagy régészeti vonatkozású emlékek (építmények, hajó- és repülőroncsok, illetve az ezekhez tartozó tárgyi emlékek) védettségének biztosítása. Az örökségvédelemi célkitűzés fő alapelvei:

– a maradványokat lehetőség szerint *in situ* kell megőrizni a későbbi korok számára;

– a lelőhelyen végrehajtott régészeti kutatás kizárólag tudományos célokat (és nem gazdasági érdekeket) szolgálhat;

– a víz alatti kutatómunka tudományos eredményeit (a roncs elhelyezkedésére, állapotára vonatkozó adatok, kutatási dokumentáció) a partnerországok számára elérhetővé kell tenni.

Minden partnerországnak védenie kell a tengeri felségvizeiben nyugvó víz alatti örökség elemeit, az egyezmény a partnerországok felé jogharmonizációs irányelveket (adatbázison nyugvó lelőhely-nyilvántartás, állagmegóvás, preventív védelem) és folyamatos konzultációt, kooperatív munkát ír elő.[22]

Jóllehet Magyarország nem rendelkezik tengeri felségvizekkel, mégis, kulturális, tudományos, illetve kegyeleti okokból érdekelt az Osztrák-Magyar Monarchia flottája elsüllyedt hadihajóinak kutatásában. (Az első világháborús hadironcsok egyben hadisírok is,[23] melyek védelme a nemzetközi egyezményeken túlmutatóan a Monarchia utódállamainak erkölcsi kötelezettsége.) A Monarchia ma is tengerfenéken pihenő roncsai

[18] Jacques-Yves Cousteau, Philippe Dioléval, a Kincskeresés a tenger mélyén (Un trésor englouti) című – 1971-ben, magyarul a Világjárók-könyvsorozat kiadásában 1983-ban megjelent – könyvében a Karib-tengeri Silver Banknál a XVI. században elsüllyedt spanyol gálya, a Nuestra Señora de la Concepción utáni regényes kutatás történetét írta meg.

[19] Institute of Nautical Archaeology, Texas, A&M University.

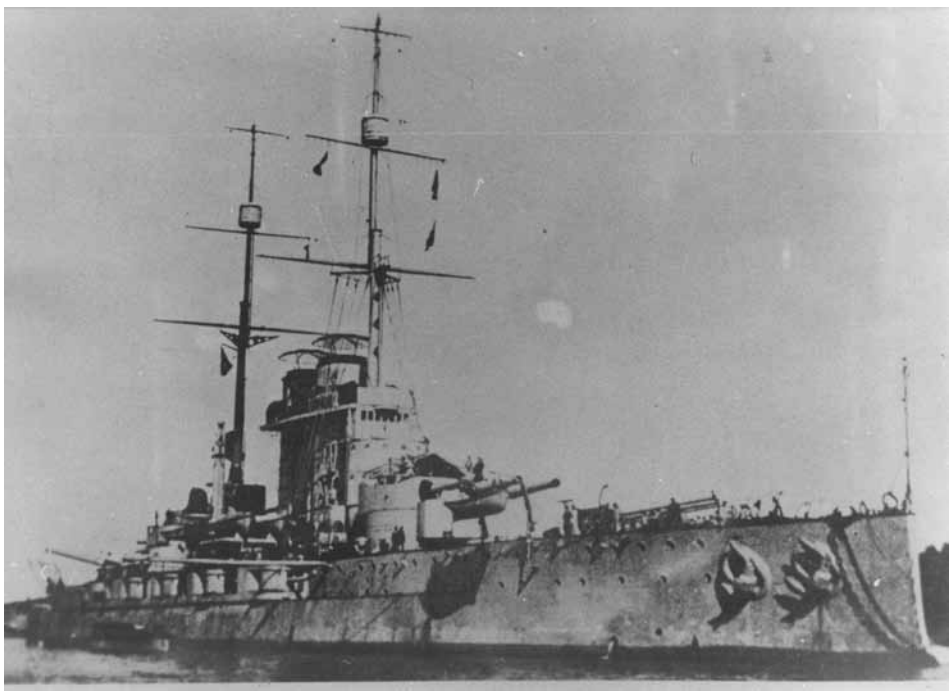
[20] World War II Invasion Beaches Underwater Heritage Trail American Battlefield Protection Grant.

[21] *Donald H. Keith – Toni L. Carell:* Going, Going, Gone: Underwater Cultural Resources in Decline. In: International Handbook of Historical Archaeology. Ed.: *Teresita Majewski – David Gaimster*. New York, 2009. 113–115. o.

[22] The UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage. (Forráshely: http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention/. A letöltés ideje: 2013. 06. 12.)

[23] A témával kapcsolatban lásd *Horváth Lajos:* Hullámsírban. Magyar haditengerészeti veszteségek. In: Hősi halottak nyomában. Tanulmánykötet a hadisírkutatásról. Szerk.: *Tóth Zsolt*. Megjelenés alatt.

közül 8 roncs (1 romboló, 3 cirkáló, 1 sorhajó és 3 csatahajó) pontos helyzete ismert. Sajnálatos módon a volt kommunista vezetés elhatárolódott a magyar vonatkozással is rendelkező háborús roncsok kutatási lehetőségeitől. Olaszország 1962-ben felajánlotta Ausztriának és Magyarországnak, hogy az akkor kiemelt U20-as tengeralattjáró egyes elemeit és 18 fős legénységének földi maradványait átadja, ám az akkori magyar politikai vezetés elzárkózott a roncselemek átvétele és a hősi halottak hazai újratemetésének lehetősége elől.[24] A magyar kutatók számára napjainkban már nem lehetetlen a Monarchia hadihajóroncsainak vizsgálata, magyar búvároknak sikerült pontosítaniuk az SMS SZENT ISTVÁN csatahajó[25] *(1–2. kép)* elsüllyedésének körülményeit is: a kutatómunka során például kiderült, hogy valójában nem két, hanem három torpedó csapódott a végzetes órában a hajótestbe (egy nem robbant fel).[26]

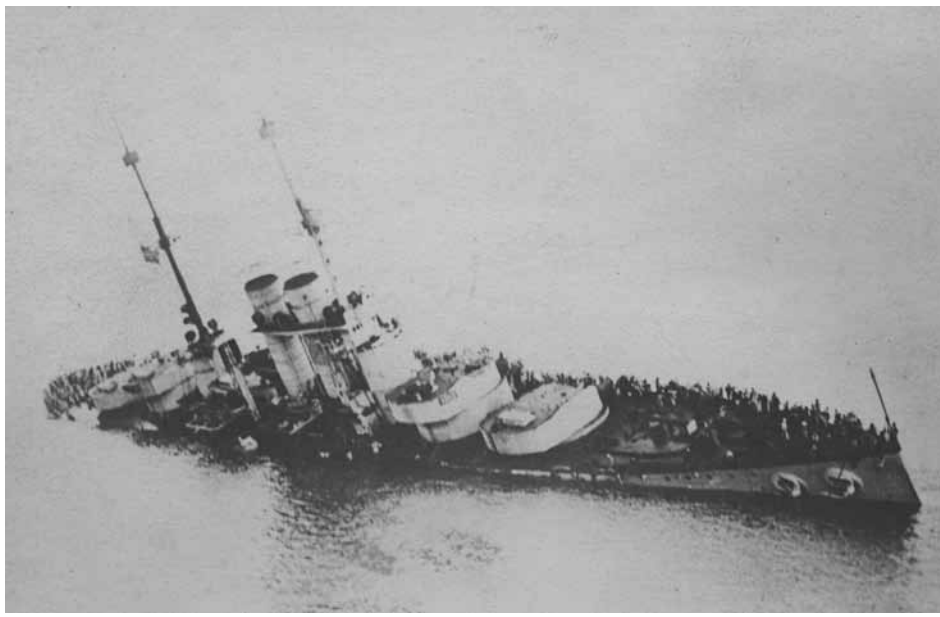

1. kép. A SZENT ISTVÁN csatahajó. (Archív felvétel, HM HIM, Fotótár)

[24] *Margitay-Becht András*: A Leitha monitor … és a többiek. Budapest, 2007. 37–38. o.

[25] Az SMS SZENT ISTVÁN a Ganz-Danubia Gyár által készített dreadnought-típusú csatahajó volt, olasz siklócsónak-támadás következtében süllyedt el a Premuda-sziget térségében, 1918. június 10-én. A roncsok a legénység 89 hősi halottjának maradványaival együtt 66 méteres mélységben pihennek. *Csonkaréti Károly:* Császári és királyi hadihajók. Budapest, 2002. (A továbbiakban: *Csonkaréti* 2002.) 194., 207. o.

[26] *Csonkaréti* 2002. 205. o.

2. kép. A süllyedő SZENT ISTVÁN csatahajó. (Archív felvétel, HM HIM, Fotótár)

Összegzés helyett: célkitűzések

A víz alatti régészeti lelőhelyek a víz romboló hatása, a kavics-, illetve homokbányászat és az illegális kincskeresés miatt folyamatosan pusztulnak.[27] A továbbiakban mindenképp szükséges lenne az 1711-es korszakhatár utáni időszakra datálható roncsok, illetve az azokhoz köthető tárgyi emlékek „régészeti" nyilvántartásával kiegészíteni a meglevő, tudományos igényű adatbázisokat.[28] A magyarországi jogalkotás alapvetően biztosít kereteket a megfogalmazott célok megvalósításához. A vízi közlekedésről szóló, 57/2011. évi NFM rendelet előírja a hajózási útvonalat akadályozó tárgyak, roncsok bejelentési kötelezettségét:

„Ha a hajó a víziutat elzáró ismeretlen akadályt észlel, vezetőjének ezt haladéktalanul be kell jelentenie a legközelebbi illetékes hatóságnál, a lehető legpontosabban feltüntetve az akadály észlelésének helyét, köteles továbbá, ha ez veszélyezteti a hajózást, lehetőség szerint ezt a helyet megjelölni."[29]

A hatályban levő örökségvédelmi törvények szintén lehetővé tehetik a hadtörténeti múlt víz alatti emlékeinek tudományos igényű dokumentációját, a kutatómunka befejeztével a régészeti módszerekkel (így a műszeres kutatással is) történt terepkutatások eredményeiről tájékoztatni kell a területileg illetékes örökségvédelmi kormányhivatalt.[30] Fontos célkitűzésként az egyetemes és a nemzeti hadtörténeti múlt szempontjából jelen-

[27] *Gaál* 2003. 24. o.

[28] Az MRMT Búvárrégészeti Szakosztálya megkezdte a hazai, régészeti korú víz alatti lelőhelyek kataszterének összeállítását. *Gaál* 2003. 23. o.

[29] 57/2011. NFM rendelet, Hajózási szabályzatok, I. rész, 1. fejezet, 12. cikk, 4. bekezdés. (Forráshely: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100057.NFM. A letöltés ideje: 2013. 06. 12.)

[30] Lásd ehhez a 80/2012. (XII. 28.) BM rendelet 18. §-át. (Forráshely: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=157904.243959. A letöltés ideje: 2013. 08. 06.)

tős csataterek, hadszínterek, védelmi vonalak terepi emlékeinek, illetve a hadisírok és roncslelőhelyek regiszterszerű nyilvántartásának angolszász mintára történő elkészítését fogalmazhatjuk meg. A hadtörténeti emlékek régészeti nyilvántartásához értékes szempontrendszert fogalmazott meg Patricia és John Carman 2006-ban megjelent Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battles című monográfiájában.[31] Az általuk kidolgozott (egyes elemeiben átalakított)[32] nyilvántartási rendszert a gönyűi Duna-szakaszon 1849-ben kilőtt és felrobbant cs. kir. hadianyag-szállító uszály kutatási példáján keresztül mutatjuk be.

A) Helymeghatározás

A gönyűi Duna-szakasz (1791, 3 fkm), Győr-Moson-Sopron megye *(3. kép)*.

3. kép. Az uszály első tárgyi emlékeinek előkerülési helye. (Archív légi felvétel, HM HIM, Térképtár)

B) A lelőhely jellege (tájtípus)

Kavicsos, modern korban kialakult partföveny és a folyómeder sekély széle.

C) A tájhasználat módjai

A gönyűi torkolattelepülés jelentős fejlődésen esett át a XVII. század végén, kikötőjének, illetve vízi- (és hajó)malmainak köszönhetően.[331] Napjainkban a kavicsos partot főleg vízi járművek vízre bocsátására használják.

[31] A szerzők 13 angol, 2 belga, 3 francia, 2 spanyol és 2 portugál, 1016 és 1813 közti csataterét elemeztek egységes leíró rendszer alapján. *John Carman – Patricia Carman*: Bloody Meadows. Investigating Landscapes of Battles. Thrupp, 2006. (A továbbiakban: *J. & P. Carman* 2006.) 36., 220. o.

[32] A leíró rendszerben a lelőhely lokalizációja, kiterjedése, a táj típusa, a tájhasználat módjai, a történeti esemény leírása, a lelőhely épített részei szerepelnek néhány szubjektívnak mondható elemmel („Rules of War", „Functional Aspects", „Disfunctional Aspects"). Az általunk használt dokumentációs rendszerben a lelőhely kiterjedésének megadása hátrább került, mivel az pontosan a történeti események rekonstruálása és a régészeti kutatás segítségével valósítható meg. *J. & P. Carman* 2006. 36–37. o.

[33] *Zöllei András*: Gönyű településföldrajza. Geographia Pannonica XXV. Pécs, 1937. 16. o.

D) Eseményrekonstrukció

1849. április 24-én, délelőtt tíz órakor a magyar honvédek a Duna-menti Néma településnél kilőttek egy, a túlparton, Gönyűnél veszteglő, hadianyagot szállító osztrák uszályt. Az eseményről magyar, illetve a császári-királyi sereghez köthető források is hírt adtak.[34] Tóth Ágoston honvéd ezredes naplójában a következőképpen emlékezett meg fogolytársa, a francia származású Ferdinand Querlonde ezredes gönyűi haditettéről:

„A Dunán lőszeres hajók úsztak lefelé és Querlonde azt a parancsot kapta, hogy lőjje fenékbe a hajókat. Éjszaka észrevétlenül kivonult négy ágyújával és sikerrel belelövetett az egyik hajóba; ez rettenetes robbanással repült a levegőbe, óriási pusztítást végezve a jobbpart közelében úszó hajók közt."[35]

Az írásos források az uszály rakományának megadását is lehetővé teszik, a veszteséglisták alapján az uszály 140 mázsát meghaladó mennyiségű lőport, 300 darab hatvan fontos bombát és pontosan nem meghatározott mennyiségű huszonnégy fontos bombát szállított.[36] A robbanás az uszály roncsait és annak rakományának maradványait szétterítette a partközeli mederben.

E) Régészeti kutatás

2011-ben mederkotrás során láttak napvilágot az uszályhoz kapcsolható első tárgyi emlékek (roncsdarabok és tüzérségi emlékek), sajnálatos módon azonban a korai leleteket ellopták. 2011-ben Major Tamásnak, a gönyűi polgármesternek köszönhetően egy, még szállító gyutaccsal is rendelkező, 60 fontos mozsárbomba került a HM Hadtörténeti Intézet Múzeum[37] gyűjteményébe. Az értékes lelet múzeumba kerülését követően a HM HIM a Tóth János Attila vezette Argonauta Kutatócsoporttal többlépcsős, közös terepkutatást kezdett a gönyűi lelőhelynél 2012-ben. A komplex kutatási módszer alkalmazása során sor került a XIX. századi lelőhely szonáros felmérésére, a partszakasz fémkereső műszeres átvizsgálására, és a víz alatti lelőhely felderítésre is. A terepbejárások során több, az újkorra datálható tárgyi emlék is napvilágot látott. A leletek közül különösen említésre méltóak az újabb mozsárbomba-repeszek és egy ép (lőport már nem tartalmazó) mozsárbomba *(4. kép)*.[38]

4. kép. A 2012-ben talált 60 fontos mozsárbomba restaurálás után. (HM HIM, Régészeti Gyűjtemény)

[34] *Polgár Balázs – Schmidtmayer Csaba*: Az 1849-ben Gönyűnél megsemmisült hadianyag-szállító uszály régészeti kutatása. *Hadtörténelmi Közlemények,* 126. (2013) 1. sz. (A továbbiakban: *Polgár – Schmidtmayer* 2013.) 174–176. o.

[35] *Irmédi-Molnár László*: Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A *Térképészeti Közlöny* 8. számú különfüzete. Budapest, 1938. 154. o.

[36] *Polgár – Schmidtmayer* 2013. 169. o.

[37] A továbbiakban: HM HIM.

[38] *Polgár – Schmidtmayer* 2013. 169–170. o.

F) A lelőhely kiterjedése

A lelőhely pontos kiterjedése egyelőre nem adható meg, az uszály felrobbanását követően a roncsok a folyás irányában szóródtak szét. A robbanás után visszamaradt roncselemekre vonatkozóan a cs. kir. hadseregben szolgált Fitz alezredes jelentése ad információkat: „Maga a hajó nem süllyedt el, az oldalai megmaradtak, csak a fedélzet röpült a levegőbe."[39] A cs. kir. jelentések szerint a robbanás 300 öl (540–570 méter) távolságra vetette az uszály roncsait és annak rakományát.[40]

G) Megjegyzés

Újbóli mederkotrások során újabb tárgyi emlékek (hadianyag, roncselemek) előkerülése várható. A Komárom felszabadításával kapcsolatos 1849. évi események kapcsán további víz alatti régészeti emlékként említhetjük meg a Legát István (komáromi lakos) által a Csillag Erőd térségében, a Duna-parton lokalizált, vélhetően a magyar sereg áprilisi partváltása során épített ideiglenes fahíd maradványait.

A több intézményen átívelő gönyűi kutatások jól szemléltethetik, hogy a régészeti korszakok végét jelentő 1711-es esztendőt követően is van létjogosultsága a régészeti módszerekkel történő terepmunkának, hiszen a régészeti megfigyelések jelentős mértékben árnyalhatják, gazdagíthatják a (had)tudomány egy jól dokumentált eseményről alkotott képét.

[39] Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten. Krieg in Ungarn 1848-49 VIII. Fasc. 169. Div. Simunic Blokadekorps vor Leopoldstadt und Komorn 1849-13-20 (50). A forrásközlést lásd: *Polgár – Schmidtmayer* 2013. 170. o.

[40] Uo. 168. o.

POLLMANN FERENC

ALBÁN ÖNKÉNTESEK AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ALBÁNIAI HADJÁRATÁNAK ELSŐ SZAKASZÁBAN*

Azt követően, hogy 1912 novemberében néhány helyi politikus kikiáltotta a független Albániát, a nagyhatalmak az első Balkán-háborút lezáró londoni békeegyezményben, 1913 májusában létrehozták az Albán Fejedelemséget.[1] Ausztria–Magyarország, az albán függetlenség hagyományos bajnoka (bármit is jelentsen ez), azonban nem volt elégedett sem az új állam határaival (mivel fontos – erős albán többséggel rendelkező – régiók kerültek a szomszéd országok uralma alá), sem azzal a körülménnyel, hogy a nemzetközi közösség új tagjának biztonságát a nagyhatalmak egész közössége szavatolta. Bécsben ugyanis szívesebben vették volna, ha az új állam védnökének jogait a Monarchia magánál tarthatta volna, legfeljebb – és akkor is csak ideiglenesen – Olaszországgal osztva azt meg. Mindazonáltal Ausztria–Magyarország döntéshozói abban reménykedtek, hogy a küszöbön álló kontinentális háború majd a balkáni viszonyokat is a Monarchia javára fogja módosítani.

A Nagy Háború 1914 júliusában csakugyan kitört, ám a dualista birodalom még jó ideig nem volt abban a helyzetben, hogy az albániai viszonyokat befolyásolhassa. A Galíciában illetve Szerbiában elszenvedett súlyos vereségek következményeként kénytelen volt passzívan szemlélni, hogyan vetik meg a lábukat az olaszok és Albánia többi szomszédai a gyakorlatilag védtelen és fejedelem nélküli (miután Wilhelm zu Wied herceg 1914 szeptemberében dicstelenül volt kénytelen menekülni) fejedelemség területén.

Újabb évnek kellett eltelnie, mire a balkáni hadszíntéren újra kiújultak az ellenségeskedések. 1915 őszén túlerejű hadseregcsoport özönlötte el Szerbiát. A Mackensen tábornagy parancsnoksága alatt harcoló német, osztrák–magyar és bolgár csapatok visszavonulásra kényszerítették a szerbeket, akik ugyan három ízben is sikerrel kerülték el a teljes bekerítést, a frontvonal egyre délebbre tolódott és november közepére elérte Koszovó térségét. Eljött a pillanat, amikor az osztrák–magyar politikai és katonai vezetésnek újra intenzíven kellett foglalkoznia az albán kérdéssel. Ez egyben azzal is járt, hogy az a régtől fogva létező ellentét, amely az osztrák–magyar külügyminisztérium Nagy-Albánia projektje valamint Conrad von Hötzendorf vezérezredes, a Monarchia vezérkari főnökének Albánia-koncepciója között feszült, most újra felszínre került. Conrad sose csinált titkot belőle, hogy ő a független Albánia ötletét jókora baklövésnek tartja. Szerinte az egységes albán államhoz való ragaszkodás helyett Ausztria–Magyarország jobban tenné, ha az északi (katolikus törzsek által lakott) területeket közvetlenül annektálná, míg a középső területeket Bulgáriának, a délieket pedig Görögországnak engedné át. Természetesen bármennyire is ellenezte Conrad tábornok saját külügyminisztere álláspontját, az osztrák–magyar diplomácia tevékenységével ellentétes tevékenységet nem folytathatott. Végeredményben itt is bebizonyosodott a clausewitzi tétel igazsága: a politika primátusa a hadsereggel szemben mindig (még háborúban is és még a Monarchia esetében is) érvényesül. Mégis, a legfelsőbb szintű politikacsinálásban meglévő eltérő nézetek rányomták bélyegüket az albán kérdés egész további kezelésére.

* Az Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group 2011-ben Belgrádban rendezett konferenciáján elhangzott angol nyelvű előadás annotált és szerkesztett változata. Az előadás angolul megjelent: Regular and Irregular Warfare: Experiences of Historical and Contemporary Armed Conflicts. Ed. by *Dr. Harold E. Raugh, Jr.,* Belgrade, 2012. 63–68. o.

[1] Erről lásd *Csaplár-Degovics Krisztián:* Az albán nemzettéválás kezdetei (1878–1913). Budapest, 2010.

1915 novembere előtt a dualista birodalom seregei nem kerültek kapcsolatba albánokkal, hiszen a hadműveletek távol zajlottak az albán területektől. Így, érthető módon, az osztrák–magyar parancsnokságok nem voltak felkészülve rá, hogyan bánjanak a szolgálatukat jelentős számban felajánló albán népességgel. Ezért aztán a megfelelő követendő gyakorlat kialakítása mintegy *menet közben* történt.

Miután világossá vált, hogy a szerbek visszavonulása nyugat felé, azaz Albánián keresztül fog történni, az üldöző osztrák–magyar csapatok Koszovóban találkoztak első ízben albán önkéntesekkel. 1915. november 20-án jelentette a 3. hadsereg parancsnoksága a hadsereg-főparancsnokságnak (AOK), hogy néhány száz albán, „akik különféle nyelveket beszélnek", egy *bajraktár*[2] vezetése alatt felajánlotta szolgálatait az osztrák–magyar haderőnek. A jelentésben utasításokat kértek és egyúttal javaslatokat is tettek arra vonatkozólag, hogyan lehetne az önkénteseket a legjobban alkalmazni. A 3. hadsereg-parancsnokság javasolta, hogy az albánokat kis csoportokban, lehetőleg felderítésre, illetve gerillaháború céljaira kellene használni (különösen felkelések szítására a koszovói albánok között Prizren, Gjakova, Ipek és Berane térségében). Egyenruhaként saját hagyományos öltözékük szolgálna, melyet fekete-sárga karszalag egészítene ki. Zsoldjuk megegyezne az osztrák–magyar katonákéval, fegyvert, lőszert és egyéb ellátást a szükségesnek megfelelően kapnának. Az AOK egyetértett a javaslattal, de ragaszkodott hozzá, hogy a csoportokat önként jelentkező osztrák–magyar altisztek és csendőrök vezessék, továbbá hogy az albán önkénteseket előre figyelmeztetni kell, a császári és királyi katonai hatóságoktól rokonaik nem számíthatnak ellátásra. A háború e szakaszában az AOK láthatóan nem kívánt túl sokat ajánlani az albánoknak szolgálatukért.

Időközben aztán az albánokkal való bánásmódra vonatkozó koncepció formálódni kezdett. Ennek megfelelően az AOK kiválasztott négy, a balkáni ügyekben szakértőnek számító és az osztrák–magyar hadseregben szolgálatot teljesítő személyt a leendő csoportok vezetésére: Nopcsa Ferenc[3] báró, főhadnagyot, a nemzetközileg ismert geológust és albanológust, Hubert Hässler századost, Karl Steinmetz mérnököt és Rudnay Lajos[4] korábbi alkonzult. Ők valamennyien több ízben is beutazták a háború előtt Albániát és jól beszélték a nyelvet is. A kiválasztottakat visszarendelték Bécsbe, majd rövid eligazítást követően útba indították őket a 3. hadsereg-parancsnokság székhelyére, a szerbiai Čačakra. Nopcsa báró visszaemlékezései szerint[5] ő és Hässler november végén indult el Bécsből és Belgrádon majd Kragujevácon keresztül december első hetében érkezett Čačakra.

A leendő csoportvezetők kiválasztása azonban aligha a kellő körültekintéssel történt: néhány korábbi közös ügyük kapcsán ugyanis Nopcsa bizonyos ellenszenvet érzett Rudnay iránt. Ráadásul a szervezés e fázisában a vezérkar és a külügyminisztérium nem kellően tapasztalt munkatársai néhány határozottan kétes hírnévnek örvendő albán ügynököt is bevontak az akcióba.

[2] Bajraktár = zászlótartó.

[3] Báró Nopcsa Ferenc (Déva, 1877. május 3 – Bécs, 1933. április 23.) kalandos életű és tragikus halálú tudós magyar arisztokrata.

[4] Rudnay Lajos (Nagysurány, 1883. október 28 – ?, 1944. október 13.) magyar diplomata.

[5] Reisen in den Balkan. Die Lebenserinnerungen des Franz Baron Nopcsa. Hrsg. von *Robert Elsie.* Pejë, 2001. 412. o.

Mialatt Nopcsa és Hässler Čačak felé utazott, újabb és még csábítóbb ajánlat érkezett a 3. hadsereg-parancsnoksághoz. Ez Hassan Bey Prishtinától,[6] Wilhelm zu Wied herceg[7] kormányának ex-miniszterétől származott. (A korabeli jelentésben tévesen egykori hadügyminiszterként szerepel, holott valójában a postai és távközlési ügyek képezték a reszortját.) Hassan Bey felajánlotta, hogy a koszovói régióból 10 000 főnyi albán légiót állít fel (a már létező lengyel légiók mintájára). Továbbá azt állította, hogy az antantbarát Essad pasa 8 000 embere azonnal át fog állni, amint az osztrák–magyar erők benyomulnak Albániába. Mindenesetre az ex-miniszter ajánlata nem maradt hatástalan az AOK illetékeseire, olyannyira nem, hogy siettek is elfogadni azt.[8] A légió szervezésére 10 000 koronát biztosítottak, továbbá fegyvereket, köztük nyolc hegyi ágyút, megfelelő lőszerrel. A tervek szerint az egység 1916 január elejére állt volna készen hadműveletek végrehajtására, továbbá Hassan Bey és légiói közvetlenül a 3. hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe kerültek volna.

Ez a parancs azonban Nopcsát és három társát (akiknek megbízatása az albán csoportok szervezésére és vezetésére továbbra is érvényben volt) a gyakorlatban az albán ex-politikus alárendeltjévé tette volna, amit aligha fogadhattak el. Nem csoda tehát, ha Čačakba érkezve Nopcsa és Hässler minden követ megmozgatott Kövess gyalogsági tábornoknál, a 3. hadsereg parancsnokánál, hogy a terv e részét sikerüljön megváltoztatni. Fáradozásaik nem voltak hiábavalóak: december 21-én Kövess tábornok új és átfogó intézkedést adott ki.[9] Az albán önkéntes egységek felállítására és alkalmazására vonatkozó direktívák jelentősége még akkor is elsődleges, ha tudjuk, hogy a bennük foglalt intézkedések teljes egészükben soha sem valósultak meg, mivel az osztrák–magyar katonai hatóságuk hol egyik, hol másik részüket figyelmen kívül hagyták. Mégis átfogóan megmutatja, hogyan kívánta az AOK az albán hadjárat előestéjén az egész szituációt kezelni. Mindenekelőtt figyelmet érdemel, hogy a dokumentum hangsúlyozottan tekintetbe vette az ország vallási megosztottságát. Ennek megfelelően az önkéntes csoportok megszervezését és alkalmazását felekezeti alapon rendelte el: katolikus önkéntesek nem működhetnek muzulmán lakosságú területeken és fordítva. A direktívák három – egy katolikus és két muzulmán – csoport felállításáról rendelkeznek, osztrák–magyar tisztek vezetése alatt. Mindegyik csoport a térségben operáló osztrák–magyar hadosztályoknak, illetve dandároknak az alárendeltségébe tartozik. Ez annyit jelentett, hogy egyetlen albán vezető (tehát sem Hassan Bey Prishtina, sem más) nem állhatott a csoportparancsnokok és az osztrák–magyar magasabb parancsnokságok közé. Zu Wied fejedelem ex-minisztere távol került a hadműveleti kérdésektől: feladata a toborzási ügyekre valamint az albán lakosság és az osztrák–magyar haderő közötti kapcsolattartásra korlátozódott. (Nyilván Nopcsa keze volt abban is, hogy Rudnay, aki nem kapott csoportot, Hassan Bey mellé került segítségnek.) Ily módon elhárult annak a veszélye, hogy valamely prominens helyi személyiség vezetése alatt álló külön albán légió létesüljön. Ennek nem csupán presztízsszempontok miatt volt jelentősége: nagyobb egység átállása nyilván komolyabb kárt okozott volna, mint kisebb csoportoké.

A direktívák megnevezték a csoportok vezetőit is: Nopcsa báró vezeti a katolikus csoportot (3–4 000 fő), Hassler százados (2–3 000 fő) és Steinmetz mérnök (1000 fő) a két mohamedánt. Hässler csoportjának már január 5-re, a másik két egységnek január 15-re

[6] Hassan Bey Prishtina (Vučitrn, 1873. szeptember 27 – Szaloniki, 1933. augusztus 14.) koszovói albán politikus.

[7] Wilhelm zu Wied herceg (Neuwied, 1876. április 20 – Predeal, 1945. április 18.) 1914 március és szeptember között a független Albánia fejedelme.

[8] Kriegsarchiv (KA) Wien, Armeeoberkommando (AOK) 19 280.

[9] KA Wien, AOK 19 604.

kell készen állnia a hadműveletek folytatására. Fegyverzetük zsákmányolt fegyverekből áll. A VIII. hadtest meglévő készletei illetve a 3. hadsereg által pótlólag kiutalt anyagok képezik a csoportok anyagi ellátását. Alkalmanként, a felsőbb parancsnokság jóváhagyásával, géppuskás osztagok és lövegek engedélyezése is lehetséges. Mindegyik csoport rendelkezik 2–3 egészségügyi altiszttel vagy kiképzett katonával, a megfelelő egészségügyi felszereléssel egyetemben.

Mitrovicában és Ferizovicban egy-egy raktár létesül az igényelt fegyverek, opánkák,[10] köpenyek, fekete-vörös kokárdák és fekete-sárga karszalagok tárolására. A csoportok alkalmazása felett a VIII. hadtestparancsnokság diszponál. Az albán egységeket kisebb-nagyobb speciális különítményekként vetik be, mindig a feladatnak megfelelően. Ilyenek lehetnek: előretolt pozíciók megszállása és tartása az erősítés beérkezéséig, gerillaakciók stb. Bevetésnél a törzsi hovatartozásra mindenkor figyelmet kell fordítani.

Ami az ellátást illeti, a gyülekezési helyen minden önkéntes megfelelő fejadagokat kap, a bevetés alatt azonban mindenki önmagáról gondoskodik. Beálláskor 10 napi zsoldelőleget kapnak, azután pedig napi másfél koronát. Alapelv: minden jutalom teljesítményhez kötött lesz.

Kitüntetések: a 3. hadsereg-parancsnokság elképzelése szerint a legkiválóbb önkéntesek kapják meg a bronz vitézségi érmet. A kitüntetési javaslatokat a csoportparancsnokok terjesztik fel az illetékes hadosztály- illetve dandárparancsnokságok útján.

Kétségtelen, ez a szabályozás híven tükrözte az osztrák–magyar katonai vezetés szándékát, hogy minimális befektetés mellett maximálisan felhasználja az albán önkéntesek segítségét. Az ígért fegyverek zsákmányból származtak és természetesen eltérő kaliberűek voltak az osztrák–magyar haderőben használtaktól. Ráadásul a mindennapos hanyagság és nemtörődömség miatt ezek is csak nagyon vontatottan (vagy éppen sehogy sem) jutottak el az albán önkéntesekhez. A direktívák betartatására kevés erőfeszítés történt. A hadjárat ezen első szakaszában az osztrák–magyar hadvezetés érezhetően bizonytalan volt a helyi irreguláris csapatok alkalmazását illetően. Ha sorra vesszük a velük kapcsolatos előnyöket és hátrányokat, a kézifegyverek használatában tanúsított jártasságuk és erős vonzalmuk a gerillataktika iránt kétségkívül magasra értékelendő. Gyakran megbízhatatlan magatartásuk azonban gyakorlatilag használhatatlanná tette őket reguláris csapatok ellen, ami erősen korlátozta használhatóságukat. Hírszerzői jelentések révén[11] az AOK már a világháború előtt részletes információkkal rendelkezett ezekről a körülményekről, és ezek alapján az albánok alkalmazása egyelőre kevés katonai előnnyel kecsegtetett. Másfelől viszont a másik alternatíva, több ezer irreguláris fegyveres ellenőrzés nélkül hagyása, túlságosan is veszélyesnek tűnt. És bár az albánok többsége – de ami még fontosabb: törzsi és politikai vezetőik többsége – szimpátiát mutatott a Monarchia iránt, ezek az érzelmek adott esetben gyorsan meg tudtak változni. Olyan kortársaknak – a korabeli események fontos szereplőinek – a visszaemlékezései tanúskodnak ezeknek az albán előkelőknek a korrumpálhatóságáról, mint Nopcsa báró vagy Windischgraetz Lajos herceg. A katonai szempontok alapján tehát a kérdés legalább is kétesélyes volt.

Akadtak azonban politikai szempontok is. A külügy ragaszkodott hozzá, hogy néhány albán egység vegyen részt saját hazája felszabadításában. Ez eldöntötte a kérdést. Hamarosan kiderült azonban, hogy az önkéntesek ilyen kis létszámú alkalmazása nem felel meg a valódi követelményeknek. 1916 januárjában, rövid és heves küzdelem után, Kövess gyalogsági tábornok 3. hadserege elfoglalta Montenegrót. Ezt követően mindkét hadteste benyomult Albánia területére: a XIX. északról, a VIII. keletről. Január 23-án

[10] Opánka: helyi lábbeli, egyfajta bocskor.
[11] Pl.: KA Wien, Generalstab, Evidenzbüro 1098. doboz: Bericht über Albanien.

egy osztrák–magyar különítmény elfoglalta Szkutarit (Shkodra). És bár az üldöző osztrák–magyar csapatok nem tudták megakadályozni a visszavonuló szerb csapatok evakuálását az Adriai-tenger kikötőin keresztül, Észak-Albánia a Mati folyóig osztrák–magyar megszállás alá került. Az elfoglalt terület határa ezt követően lassan, de biztosan dél felé tolódott: előbb az Arzen (Erzeni), majd a Shkumbi (Shkumbini), végül a Vosuja (Vjosa) folyókig. E terjeszkedés mögött nem nehéz felismerni a bécsi külügyminisztérium törekvését arra, hogy minél nagyobb területet biztosítsanak a jövőbeli Albánia számára, továbbá hogy lehetőleg távol tartsák a veszedelmes riválisBulgáriát az Adria partjától. És mivel Conrad vezérezredesnek nem állt rendelkezésére elegendő csapat e hadműveletek megvalósítására, az albán önkéntesek toborzása komolyabb jelentőségre tett szert. A helyi éghajlat, a virulens mocsárláz és a nehéz körülmények csakhamar elviselhetetlenné tették ezt a frontszakaszt a Monarchia különféle részeiről érkezett csapatok számára. A helyi katonák azonban ilyen körülmények között is képesek voltak helytállni. Következésképpen az albán önkéntesekből álló csoportok egészen 1918 nyaráig igen fontos szerepet kaptak a Monarchia albániai arcvonalának védelmében.

Ami ezeknek a csapatoknak a harcok első fázisában – azaz 1916 első negyedében – mutatott teljesítményét illeti, leginkább a Hässler százados vezetése alatt álló csoport tevékenysége miatt illeti őket elismerés. Ez az egység részt vett Durazzó (Durrësi) sikeres ostromában. Gyakorlatilag ez volt az egyetlen albán csoport, amely egyáltalán harcba került. A két másik jóval szerényebb teljesítményt mutatott fel. Steinmetz mérnök megbetegedett, embereit más alakulatokhoz osztották be. Nopcsa báró február közepén egyszerűen feloszlatta csapatát. Ami azt illeti, az ő csoportparancsnokká történt kiválasztása tökéletes kudarcnak bizonyult, nem utolsó sorban azért, mert – emberei érdekét védelmezve – rendszeresen összetűzésbe keveredett a felettes parancsnokságokkal, amiért meglehetősen rossz hírnévre tett szert.

Egészében tekintve a dolgot, az albán önkéntesek történetének dicsőséges lapjait nem Steinmetz, Nopcsa és Hässler csoportjai írták.[12] Eredménytelenségük mindazonáltal nem annyira a három parancsnok és emberei rovására írható, mint inkább a korabeli osztrák–magyar katonai és politikai vezetésére.

[12] Az albán önkéntesek világháború alatti szerepléséről különösen fontos az alábbi két tanulmány: *Heinrich Mast:* Die albanischen Freischären im Verbände der österreich-ungarischen Armee in den Jahren 1916–1918. KA Wien, Nachlaß Mast B/990:12; *Johann Glasner*: Bericht über die Verwendung von Banden in Albanien 1915 bis 1917. KA Wien, Nachlaß Glasner, B/669:1.

RAVASZ ISTVÁN

DICSÉRET, KITÜNTETÉS, FENYÍTÉS, MEGFIGYELÉS EGYSZERRE

Humorosnak is felfogható, miközben valójában kevésbé humoros, ám jól jellemzi az 1848–1849-es szabadságharc leverését követő évtized légkörét, ami alsó-zaturcsai Zathureczky Károllyal (1832–1889) történt. „Hősünk" 1849. november 30-án önkéntesként vonult be a nagyszebeni cs. kir. 31. gyalogezredhez, 1850. január 12-én léptették elő II. osztályú hadnaggyá, végül 1888. január 6-án ezredessé.[1]

Főhadnagyi rendfokozatot viselő századparancsnokként vett részt az észak-itáliai háború mindhárom, osztrák vereséggel végződött döntő ütközetében, a május 20-i montebellói, majd június 4-i magentai, végül a június 24-i solferinói csatában. 1866-ban, ugyancsak az itáliai hadszíntéren, ugyancsak mint századparancsnok, ám mint már II. osztályú százados, részt vett a június 24-i custozzai győztes ütközetben, majd ezredével átvezényelték a porosz hadszíntérre, ahol a harcokba már nem kapcsolódott be: a július 3-i königgrätzi vereség nyomán a háború véget ér, mielőtt ezrede a helyszínre ért volna.[2] Térjünk azonban vissza a szabadságharc utáni évtizedre.

Szüleihez a harcok elülte után írt levele[3] („Duemigliára[4] Verona melet, 22-ik Julius 1859.") szerint, amelyben hosszasan írt a harcokról, s még a háborúvesztés okait is elemezte, az osztrák császári-királyi haderő általában rossz teljesítményét érintve kiemelte, hogy az alakulat, amelynek kötelékében ő is harcolt, jól verekedett. Felfoghatnánk ezt egyfajta dicsekvésnek, önfényezésnek vagy akár mentegetődzésnek is („mindenki gyenge volt, bezzeg mi/én..."), ám minden valószínűség szerint nem erről van szó. Idézzünk magából a levélből:

„A mi ezredünket a Császár megditsérte jo viseletéjért az ellenség ellen a több tsatákban, hasonlolag minden felől, mig sok más ezredekről máskép vélekednek. Az ezredesünk[5] kapot mind kitüntetést, a vas korona lovag rendjelét,[6] két őrnagy, négy százados, azok között Cecz is, és két főhadnagy, s két hadnagy a katonai érdem keresztet – Militär Verdienst Krieg[7]. Hat más tiszt, azok között én is, leg felsöbb meg ditsérést – allerhöchste Belobung[8] – az magenta tsatában tanusitot vitézségért jo vezetésért stb, a mi a hadseregi rendeletben is köz hire tevödött – azon kivül még mi is külön Dekretumban[9] meg kapjuk. A legénység között sok érdemjel osztodott ki. Mind tiszt olj formálag egy iljen meg ditsérésel is meg lehet elégedni, mivel ez a Conduit listába[10] bé irodik és a jövöre nézve bé foljásal vagyon. Czetz ma inen el ment, ő a 4-ik zászlóaljhoz tevödött átt s azzal mégyen le Erdéljbe Orlátra."

[1] Zusatz zur Qualifications-Liste; Wien, Kriegsarchiv, Fond Qualificationsliste, 3882. doboz (a továbbiakban: Kriegsarchiv 3882.) 88. irat 2. o.

[2] Kriegsarchiv 3882. 88. irat 4. o.

[3] Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár F. 64 – Zathuretzky család levéltára VIII. fasc. 214–215. verso.

[4] Helyesen: Domegliara.

[5] A cs. kir. nagyszebeni 31. gyalogezred parancsnoka 1857. április 30. és 1860. január 31. között Josef Freiherr von Dormus ezredes (1811–1890) volt, aki az ezred 1859-es észak-itáliai helytállásáért megkapta a Katonai Mária Terézia Rendet és a von Kilianshausen előnevet. In: Chronik des k. k. 31. Linien-Infanterie-Regimentes. Szerk. *Karl von Blaźeković*. K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1867; 616., 688. o.

[6] Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztály. In: *Bodrogi Péter – Molnár József – Zeidler Sándor:* Nagy magyar kitüntetéskönyv. Rubicon Könyvek, Budapest, 2005 (a továbbiakban: Kitüntetéskönyv), 57. o.

[7] Katonai Érdemkereszt (helyesen: Militär Verdienstkreuz), amihez csak 1860-tól rendszeresítették a hadidíszítményeket, illetve majd csak 1914-től lettek osztályai (fokozatai). In: Kitüntetéskönyv 82. o.

[8] Oklevél formájában, kísérő fémjel (ruhára tűzhető érdemérem) nélkül adományozott uralkodói kitüntetés.

[9] Oklevél, okirat, leirat (latin decretum, osztrák-német Dekret).

[10] Minősítési lap, a dicséreteket és a fenyítéseket nyilvántartó személyi okmány (osztrák-német Konduite).

Zathureczky Károly egyébként a bécsi Kriegsarchivban őrzött személyi minősítési lapja szerint két kitüntetést kapott (a Hadiérmet [Kriegs-Medaille] és a Katonai Tiszti Szolgálati Jel I. osztályát [Offiziers-Dienstzeichen I. Klasse[11]]), de a halála évében lezárt dokumentum nem adja meg elnyerésük évét. A kettő közül az előbbit eleve csak utólag kaphatta meg, mivel a Ferenc József trónra lépésének 25. évfordulóján, 1873-ban alapított Hadiérmet visszamenőleg adományozták tisztek számára az előző 25 év hadjárataiban az ellenség előtt tanúsított bátor helytállásért. A halála évében lezárt dokumentum (személyi minősítési lap) nem adja meg a két kitüntetés elnyerésének évét, ám ez a Hadiérem és e rövidke szösszenet esetében nem is igazából releváns.

Érdekes viszont, hogy százada élén derekasan verekedő tisztünket mindkét alkalommal, tehát 1859-ben és 1866-ban is megfenyítették (No. 43 ex 1859 és No. 37 ex 1866 számon), mégpedig azért, mert magyar nyelvű feljegyzéseket készített (für formen ungarische Schriftungen).[12] Mivel feljegyzései nem maradtak fenn, nem tudni, hogy mit írt le azokban, ám feltehetően elöljárói vagy nem tudtak magyarul, így írásait eleve gyanúsakként kezelték vagy nagyon is tudtak magyarul és azért tekintették azokat felettébb gyanúsaknak. Annál is inkább, mert például idézett levelében „elfecsegte" szüleinek, hogy százada melyik hadtest melyik dandárában harcolt, vagyis „kikotyogta" az osztrák hadrendet; sőt – „horribile dictu" – a háborúvesztés okai között „nem átallotta" bírálni az osztrák hadvezetést, vagyis a tábornoki kart.

Kitüntetés, fenyítés – katonadolog; legalábbis esetünkben. Megtoldhatjuk azonban ezt a katonai kettőst egy harmadikkal: a belüggyel. Az 1859-es legfelső dicsérő oklevéllel egyidejűleg feljegyzés is készült főhadnagyunkról. A Hadtörténelmi Levéltár irat-anyaga[13] szerint családjának több tagja mint politikailag gyanús (politische Verdächtiger) személy, 1849 óta megfigyelés alatt állt. Főhadnagyunkat azért vonták megfigyelés alá, mert a hadjárat idején magyar nyelven (Mi az, hogy Őfelsége „fehérkabátos" tisztje nem németül írogat?!) készített feljegyzéseket és írt leveleket; mint nem gyanús (politische Unverdächtiger) személy került a látókörbe, de mégiscsak megfigyelték, s feljegyzéseket készítettek róla.

Befejezés helyett: hab a tortán, avagy az első mondat magyarázata, hogy Zathureczky Károly testvérbátyja, István mint 1849-es huszárszázados, éppen a kufsteini várbörtönben „pihente ki" a szabadságharc fáradalmait, sőt a Zathureczky Károly leveléből vett idézetben szereplő Cecz Károly százados (a mi Károlyunk legjobb barátja) pedig Czetz János honvédtábornok öccse volt, s mindketten jó kapcsolatot ápoltak testvérbátyjukkal...

[11] In: Kriegsarchiv 3882. 88. számú irat 1. o.
[12] Uo. 4. o.
[13] A Bach-korszakban politikai szempontból rendőri megfigyelés alatt állottak nyilvántartó lapjainak névmutatója, N. 25., 26., K/162.c. – K/164. 49. o., 155. o.

REIDER MÓNIKA

ZÁSZLÓADOMÁNYOZÁS AZ 1950-ES ÉVEKBEN

Előzmények[1]

A második világháborút követően a hadseregfejlesztést a bizalmatlanság és az éberség jegyében a folyamatos átszervezés és a túlköltekezés jellemezte. A gyanakvás légkörében kezdődött meg az 1950-es években szovjet mintára a hadsereg átszervezése. Ebben az évben döntő feladatként határozták meg a szovjet hadsereg vezetési-szervezési és kiképzési rendszerére való áttérést.[2]

A csapatok átszervezése után sor került a Honvédelmi Minisztérium átszervezésére is, így a fegyveres erők „legfelsőbb közvetlen irányító szerve" is maradéktalanul a szovjet szervezési elveket kezdte el követni. Rögzítették, hogy ezentúl a minisztérium felel a fegyveres erők harckészültségéért, mozgósításáért, a csapatok erkölcsi állapotáért, illetve a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságával szembeni feltétlen odaadásért. Az átszervezés azért is jelentős, mivel először jelent meg törvényként egy párt vezető szerepe úgy, hogy abban kiemelték: a párt iránt a hadsereg minden egyes tagja köteles hűséggel és fegyelmezettséggel tartozni, és mindezért a Honvédelmi Minisztérium a felelős.

A folyamatos átszervezések – amelyre néha egy évben többször is sor került – a várt eredményekkel ellentétben nem növelték az alakulatok hatékonyságát, ráadásul a folyamatos ellenőrzések a fegyelem bomlásáról, elégedetlenségekről számoltak be. Ezért komoly munkát szántak a politikai tiszti intézménynek, amely a csapatok pártpolitikai munkájáért, a pártszervezetek vezetéséért és munkájáért volt felelős. A néphadseregben a pártpolitikai munkát, a haderőn belül a pártot képviselni hivatott politikai tisztek tevékenységének irányításával és felügyeletével, a Politikai Főcsoportfőnökség vezette.

Az átszervezések utáni ismételt ellenőrzésekről készült jelentések már arról számoltak be, hogy a katonákat megviselte az átszervezés, főleg az, hogy, szovjet mintára, nyaranta táborba kellett vonulniuk.[3] Emellett az infrastruktúra több helyen való kiépítése is növelte a költségeket, amelyek nem voltak összhangban az ország teherbíró képességével. Az elképzelés, hogy a néphadseregben teljes erővel bontakozzon ki a pártpolitikai munka, és az biztosítsa a csapatok hatékonyságát, összeomlani látszott. Az éberség és a vasfegyelem fokozása, a csapatok folyamatos, sokszor felesleges fejlesztése nem érte el a kívánt célt, de a hadsereg visszafejlesztésére a folyamatos társadalmi elégedetlenség kereszttüzében csak 1953-ban kerül sor. Addig azonban még (és utána is), a rendszer propagandája részeként, a legteljesebb mértékben kihasználták a csapatzászlókban rejlő lehetőségeket.[4]

[1] A tanulmány megírásához a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumában található képeket használtam fel.
[2] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) MN 1950/T/21 (HVK 1950. VIII. 1.)
[3] HL MN 1950/T/53/3.
[4] A csapatzászló elvesztését továbbra is főbenjáró bűnként kezelték. A csapat parancsnokát és parancsnoki állományát haditörvényszék elé kellett állítani, a csapatot pedig fel kellett oszlatni. A zászló megvédését az eskü szövege is tartalmazza. Vö. Szolgálati Szabályzat – Belszolgálati utasítás. Honvéd Kiadó Intézet, 1951. 205–206. o.

Csapatzászlók az 1950-es években

A Magyar Népköztársaság 1949-es alkotmányának törvénybe iktatását követően a zászlókra – átvarrás útján – a Rákosi Mátyás nevéhez köthető, szovjet típusú címer került. Az 1950-es átszervezések részeként – szintén a szovjet mintát véve alapul – a zászlók alapszíne vörösre változott, így a szín és a szimbólumok magukon hordozták a rendszer szocialista jellegét. A zászlók új kinézetét körrendeletben határozták meg, kiemelve, hogy azok módosítást a hadsereg fejlődése tette időszerűvé.[5] A csapatzászlókat központilag gyártották (Dekoráció Nemzeti Vállalat), az adományozók pedig különféle szocialista üzemek, kisebb-nagyobb vállaltok vagy termelőszövetkezetek voltak.

A Ganz gyár dolgozói csapatzászlót adományoznak.
A háttérben a gyár élmunkásnője mond beszédet, 1950

A politikai tisztre hárult az a feladat, hogy – ismételten a szovjet katonákat állítva példának – a párttitkárral együtt fokozottan ügyeljenek a zászló tiszteletének megtartására, mivel a katonák nem igazán lelkesedtek az újfajta adományozási rendért.[6] A politikai tisztek, szovjet mintára, az elméleti felkészítésen (pártoktatás) túl kulturális felvilágosító munkát is végeztek a katonai és politikai nevelés szerves részeként. Többek között ezzel kívánták elviselhetőbbé tenni a nyári „hadiélettel" járó nehézségeket is. Kultúrszobákat hoztak létre, mellette szervezett sportolási lehetőségeket is biztosítottak, amelyeken a részvétel, ha enyhe nyomással is, de kötelező volt.[7] A cél az volt, hogy mire a katona leteszi az esküt, legyen tisztában a kötelességeivel, legyen büszke arra, hogy katona lehet, és „csapatzászlaját úgy őrizze, mint a szeme-fényét."[8] A csapatzászló iránti hűség fontosságát többek között azzal is indokolták, hogy az alakulatok a zászlót a néptől kapták, amelyet védenek, és amely az ötéves terv keretében a szocializmust építi, ezért az adományozót és a zászlót is feltétlen tisztelet illeti.[9]

[5] *Honvédségi Közlöny,* 1950. 23. sz., 6660–6661/El./1950. sz. körrendeletek.
[6] *Cs. Kottra Györgyi:* Magyar zászlók. Budapest, 2011. 155. o.
[7] A zászlóalj politikai tiszt és feladatai. Budapest, 1950. 26–27. o.
[8] Szolgálati Szabályzat – Belszolgálati utasítás. Honvéd Kiadó Intézet, Budapest, 1951. 7. o.
[9] Uo. 205–206. o.

„El a kezekkel Koreától!”
Összefogás egy jó ügy érdekében – emlékzászló Észak-Koreából

Az ország vezetői az 1950-es években a hadsereg szervezeti átalakításán túl fontosnak tartották, hogy– a sztálini típusú politikai rendszer kiépítése részeként – a kulturális és társadalmi életben is a szovjet mintákat tegyék meg követendő példának. Ebben az évtizedben hirtelen az érdeklődés középpontjába került egy olyan ország, amelyről addig az emberek alig hallottak valamit. A politika jó érzékkel karolta fel az ügyet annak érdekében, hogy a szocialista rendszert további, elfogadhatónak tűnő ideológiával töltse meg. Olyan emlékzászlók is őrzik ezeknek az évtizedeknek propagandáját, amelyek nem mindig a határokon belül készültek. Felismerték, hogy nem csupán a csapatzászlókra lehetett a rendszert népszerűsítő kampányokat építeni. Az ország, amely segítségére a „népi demokratikus országok” egy emberként összefogtak, Korea volt.

Korea, Ázsia legősibb állama, a XIX–XX. század folyamán ki volt téve a nagyhatalmak önkényének. 1945-ben, Japán kapitulációjával, az ország végre felszabadult gyarmati függés alól, ám annak összeomlása felkészületlenül érte a társadalmat, amelyen belül nem volt egyetértés az ország jövőjét illetően. Hirtelen olyan geopolitikai vákuum jött létre a Koreai-félszigeten, amelynek előnyeit az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyaránt ki akarta használni. Még 1945-ben az ország északi részét szovjet, a déli részét amerikai csapatok szállták meg, és a 38. szélességi kör mentén felosztották az országot. Északon létrejött a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság Phenjan (Pyeng-Yuang), délen pedig a Koreai Köztársaság Szöul központtal. A két eltérő megszálló hatalom különbözőképpen rendezkedett be a maga „térfelén”. Az ebből adódó különböző társadalmi-gazdasági fejlődés a nagyhatalmak további távolodásához vezetett, végül 1948-ban észak és dél állami elkülönülését eredményezte. Mindkét fél készült az ország – akár fegyveres erővel történő – újraegyesítésére. A nemzetközi szembenállás olyan, az északiak által kirobbantott háborúba torkollott 1950–1953 között, amelyben közvetlenül vagy közvetve a nagyhatalmak is szerepet vállaltak.[10]

Az amerikai és angol csapatok a déliek oldalán beavatkoztak a háborúba. A koreai nép hiába várta az állami önállóságot. A hadműveleteket az ENSZ égisze alatt létrejött parancsnokság irányította és túlnyomórészt amerikai csapatok részvételével zajlott. A harcok váltakozó eredményiről a napi sajtóból a magyar emberek is tájékozódhattak. „A világ népei harcolnak a békéért.” „El a kezekkel Koreától!” – a napilapok ilyen hangzatos szalagcímekkel hívták fel az olvasók figyelmét, hogy a háború nemcsak a koreai népet érinti, az egész haladó emberiség ügye, mert fenyegeti a világbékét. Arról is tájékoztatott a napi sajtó, hogy a koreai nép hősi küzdelmével szolidaritást vállal a nemzetközi munkásosztály, így a magyar dolgozóknak is kötelességük a koreai nép mellé állni. „Az angol és amerikai gépek ártatlan polgári lakosokra zúdítják pusztító bombáikat (…)” – hangoztatták a cikkek, ezért a magyar népnek is fel kell emelnie tiltakozó szavát a háború ellen. A magyar dolgozó nép táviratok ezreiben ítélte el a háborút.[11]

Szerte az országban tiltakozó békegyűléseket szerveztek, amelyekre a nyári munkák közepén a parasztokat is elszállították. A magyar nép a termelőmunka frontján veszi ki a részét a békeharcból, és a béke magyar harcosai világnézeti és vallási különbségek nélkül magukénak érzik ezt a nemzetközi ügyet – harsogták a békevédelmi bizottságok.[12] A Szovjetuniónak kapóra jött a koreai konfliktus, és a magyar nép figyelmét a hasonló

[10] *Faludi Péter:* Korea (1945–1953) In: 20. századi egyetemes történet II. Európán kívüli országok. Szerk. *Német István*. Budapest, 2005. 186–187. o.
[11] *Szabad Nép,* 1950. július 16. 3. o.
[12] Uo. 1950. július 23. 1. o.

berendezkedésű északi országrész felé terelte. Habár Magyarország és Észak-Korea között a diplomáciai kapcsolatok felvételére már 1948-ban sor került,[13] erről az egyszerű ember aligha tudott.

A hidegháború egyik legkomolyabb fegyveres összetűzése 1950 őszén az ENSZ-csapatok sikereit eredményezte. Sikerült kiszorítaniuk az északiakat délről és a háború már Kína határait fenyegette. Ekkor Kína az immár a tartalékait is felemésztő Koreai Néphadsereg segítségére sietett, és több százezer önkéntes bevetésével visszaszorították az ENSZ-haderőt, sőt átmenetileg még Szöult is elfoglalták.[14] A budapesti szervezésű Országos Békenagygyűlés ebben az évben elhatározta, hogy a koreai nép szabadságharcának további megsegítésére, a magyar dolgozó nép szolidaritása jelképeként, egy tábori kórházat küld a Koreai Népköztársaság területére orvosokkal, ápolókkal, teljes orvosi felszereléssel és gyógyszerekkel. Ennek érdekében még a nyár közepén országszerte gyűjtéseket szerveztek, hogy a tervhez szükséges anyagi fedezetet előteremtsék. A felhívást követően pár hét múlva már több mint 5 000 000 forint gyűlt össze a magyar dolgozók felajánlásaiból.[15] A propaganda igen sikeresnek bizonyult, minden üzem részt vett benne, nem volt kivétel, az egész nép egy emberként állt a koreai ügy mögött, és ami még fontosabb, a szovjet agitációnak megfelelően, az angol-amerikai intervencióval szemben foglalt állást.

Az 1950-es évekre az erőszakos kollektivizálás súlyos feszültségeket okozott a társadalomban. Sztrájkok jelezték, hogy munkások bizalma és türelme fogyóban van. Az iparban addigra már általánossá vált Sztahanov-mozgalom, de a mind nagyobb teljesítményekért folytatott állandó küzdelmet nem követte az életszínvonal emelkedése, az emberek elégedetlenek voltak. Bizonyos javulás majd csak Sztálin 1953-as halálát követően következett be, de addig is, a munkakedvet valamire alapozva növelni kellett. Elkezdték tehát magyarázni az embereknek, hogy miért fontos a koreai ügy, egyáltalán hol van és milyen az a távoli ország. Az 1950-es nagygyűlésen elhangzott, hogy Észak-Korea, a szovjet hadsereg segítségével, Magyarországhoz hasonlóan, elindult a demokratikus fejlődés útján. Párhuzamokat emeltek ki a szónokok, hogy a magyarok azonosulni tudjanak egy addig soha nem hallott nép sorsával. Már nem is az volt a fontos, hogy kikről van szó, hanem arról, hogy a szovjet példa követése az egyetlen lehetőség: Észak-Korea népe, Kim Ir Szen elvtárs vezetésével, hatalmas lendülettel megkezdte a szocializmus építését. A földosztás mellett a dolgozó fiatalok számára egyetemet alapítottak, új iskolák százait szervezték – érveltek a nagygyűlést szervezők. A gazdasági élet felvirágzásával új kultúrát teremtettek a koreai dolgozók. Észak-Koreában, a Szovjetunió segítségével, a kommunista párt irányításával megvalósult a régóta áhított szabadság, amely most veszélybe került. A koreai nép harcol az imperialista betolakodók ellen, hogy független, népi demokratikus ország lehessen, s örökre megszabaduljon az egymást váltogató elnyomóktól. Nincs más lehetőség, mint a koreai nép harcának támogatása szóval és tettekkel – és növeli termelést a szocializmus építéséért.[16] Ahogy Rákosi fogalmazott: „Gondoskodni kellett arról, hogy a lendületbe jött sztahanovista- és élmunkásmozgalom el ne aludjon."[17]

A koreai háború melletti szolidaritás jeleként éjszakai műszakot vállaltak abban az Óbudai Fehérítő Gyárban is, ahol a tábori kórház felállítását javasló Panyi Ferencné – a korszak legismertebb sztahanovista textilmunkásnője – is dolgozott. A magyar orvosokat

[13] Vö. *Kocsis Piroska:* Magyar orvosok Koreában (1950–1957) In: http://archivnet.hu 5. évfolyam (2005), 6. szám.

[14] *Faludi Péter:* i. m. 189. o.

[15] Az összeg igen jelentős, hiszen az 1950-es évek első felében a munkások és alkalmazottak 10%-a keresett 500–600 Ft között havonta. Vö. *Gergely Jenő – Izsák Lajos:* A huszadik század története. Budapest, 2000. 324. o.

[16] Magyar Filmhíradó, 1950/29. (július).

[17] *Rákosi Mátyás:* Visszaemlékezések 1940–1956. Szerk.: *Feitl István*. Hódmezővásárhely, 1997. 793. o.

és az ápolószemélyzetet szállító repülőgép 1950. július 20-án indult Budapestről, a tisztteletükre feldíszített Ferihegyi repülőtérről. Ott búcsúztatták el a magyar egészségügyi személyzetet a magyar politikai vezetők, a koreai követek, a magyar dolgozók képviselői, valamint közéleti személyiségek.[18] A kórházhoz tartozó felszereléseket különvonattal szállították Koreába. A szerelvény indulása előtt a „Megvédjük a Békét" mozgalom Országos Tanácsa nevében Majláth Jolán tolmácsolta a magyar nép szeretetét és együttérzését: „A magyar nép tudja, hogy a koreai nép a mi szabadságunkért is küzd, ezért cselekvő szolidaritással támogatja szabadságharcukat." €C0Y DÌ Q G X0 F

Koreai emlékzászló (Lt. sz.:356/Zl.)

E tárgycsoport egyike egy olyan emlékzászló, amely a koreai nép háláját tanúsítja.[26] Az egyszerű, de annál többet mondó adomány készítését nem a politikai agitáció motiválta, csupán csak közvetíti a magyarok felé az őszinte köszönetet, hiszen a kórházalapítás és a segélyek nélkül akadozott volna a sérültek és hadiárvák ellátása. Színében és alakjában a koreai kultúra sajátosságait őrzi: a zászlólap téglalap alakú, alul csúcsban végződik. Felső szegélyébe került a rögzítésre alkalmas bújtató a keresztrúd számára. A zászlót 1951-ben Csan Csun város lakosai adományozták a magyar orvoscsoportnak, amikor azt, a körülmények miatt, máshová helyezték. A türkizkék selymet bordó szegéllyel és arany rojtokkal díszítették. A selyem felületén kézzel készült, arany festéssel a következő koreai nyelvű szöveg olvasható:

„A magyar elvtársaknak, a Rákosi Mátyás Hadikórház orvos-csoportjának. / Örökké emlékezni fogunk az Önök felülmúlhatatlan érdemeire / a békéért folytatott harc terén. / A Rákosi Mátyás Hadikórház összes sebesültje nevében: / Csan Csun város."

A zászlólap felső részére, a felirat fölé, a két ország vászonból készített, színes zászlócskáját varrták, valamint a vöröskereszt jelét és egy fehér békegalambot. A két kis zászló közé vörös szegélyű, arany, ötágú csillagot illesztettek.

Korea napirenden

A kórház felállítását követően, a Nagy Vezérként is emlegetett Kim Ir Szen vezette háború és a szocializmus építése tovább folytatódott. Rákosi jó kapcsolatokat ápolt a pártvezetővel. A háborút, annak következményeit és a kórház alapítását emlékirataiban is megemlíti.[27] Ebből is kiderül, hogy Magyarország nem csupán a kórházalapítással,

[26] HM HIM Zászlógyűjtemény, lt. sz.: 356/Zl. (a zászló mérete: 93×62 cm).
[27] *Rákosi Mátyás:* i. m. 831–833. o.

hanem észak-koreaiak hazánkba telepítésével, és különböző segélycsomagok küldésével is támogatta az „amerikai imperialisták" ellen vívott háborút. A koreai gyermekek sorsa kiemelt helyen szerepelt, az egyik gyűjtés alkalmából mintegy három hét alatt 14 000 000 forint gyűlt össze megsegítésükre. A segélycsomagok gyógyszert, kötszert és meleg ruhákat tartalmaztak.[28] A Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség élen járt a segélyakciók szervezésében. 1951-ben nőküldöttség járt Phenjanban, ahol meglátogatták a magyar orvosokat. Hazatérésüket követően beszámoltak a családjukat vesztett anyákról és az ártatlan gyermekek szenvedéséről, ami még inkább alátámasztotta a „világ békéjét veszélyeztető imperialistákkal" szemben folytatott propagandát.[29] Az év végén kiállítás nyílt a Nemzeti Múzeumban „Harcoló Korea" címmel. A kiállítást a koreai nép felszabadulás utáni békés fejlődése és a háborús pusztítást okozó „agresszorok" miatti hanyatlás közötti különbségekre hegyezték ki.[30] 1953-ban Hűvösvölgyben a koreai hadiárvák számára otthont létesítettek, amely Pak Den Aj asszonyról, a Sztálin békedíjjal kitüntetett hős koreai békeharcosról kapta a nevét.[31]

Rákosi visszaemlékezéseiben kiemeli, hogy a háború kitörését követően szinte azonnal kiderült, Észak-Korea nem rendelkezik megfelelő egészségügyi intézményekkel és megfelelő számú személyzettel. A kórház alapítását Sztálin is támogatta, az ezzel járó szállítási költségeket – a „koreai felszabadító harcok" sikerei érdekében – teljes egészében a Szovjetunió vállalta magára. A kórház eredményesen működött, az állandó utánpótlások segítségével a növekvő követelményeknek is meg tudott felelni, így betegek tízezreit kezelték magyar orvosok vezetésével. Ezen kívül Rákosiék koreai elvtársaik megsegítésére kamatmentes, meghatározatlan időre szóló kölcsönt biztosítottak. A párt napirenden tartotta a koreai kérdést, a beszámoló szerint a koreai nép mindezt nagy hálával fogadta. 1956-ban Kim Ir Szen és kísérete Budapestre érkezett, és külön köszönetet mondott a magyarok segítségéért. Rákosi szerint az eredményes segélyakciók mögött a „jó néphangulatot" kell keresni, amely nélkül nem sikerült volna a kórház alapításához szükséges adományt összegyűjteni.

A háború befejezését sürgető genfi csúcstalálkozó 1954-ben nem hozott igazi eredményt, hiszen a felek csupán fegyverszünetet kötöttek, de tűzszünetet azóta sem, és a félsziget megosztottsága máig komoly konfliktusok forrása. Mi lett a kórház sorsa? A Rákosi Mátyás Kórház a fegyverszünet megkötéséig hadi-, utána polgári kórházként működött tovább egészen 1957-ig, amikor, hét évi működés után, fokozatosan felszámolták.[32]

[28] Magyar Filmhíradó, 1951/24. (június).
[29] Uo. 1951/42. (október).
[30] Uo. 1951/47. (november).
[31] Uo. 1953/24. (június).
[32] Vö. *Kocsis Piroska:* i. m.

RESS ZOLTÁN

A HAJDÚ-KERÜLETI HONVÉDEGYLET 1848–1849-ES HONVÉDIGAZOLÁSAI

Munkám során azokat a Hajdú-kerületi Honvédegylet által kibocsátott honvédigazolásokat vizsgáltam, amelyek a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében találhatóak.[1] A dokumentumok a Múzeum régebbi gyarapodású iratai közé sorolhatóak, még a két világháború közötti időszakban, 1926. június 25-én, vásárlás útján kerültek az intézmény tulajdonába. Az igazolások előző tulajdonosa egy bizonyos Kaufmann Pál volt, aki 172 darabból álló együttest („1848/49 okiratok") ajánlott fel megvásárlásra a Múzeumnak.[2] Az anyagcsoport akkor 16.571 m. kir. leltári számon került nyilvántartásba.[3] Az anyag eredeti összetételéről nem árul el többet a növedéki napló, de ma azt látjuk, hogy a második világháború után ezek, a Hajdú-kerületi Honvédegylet által kiállított tanúsítványok teszik ki a legnagyobb, összefüggő, 19 darabos csoportot.[4] Az igazolt honvédek közül kilencen az 1848–49-es harcok során az 52. honvédzászlóaljban, kilencen a 17. (Bocskai) huszárezredben, teljesítettek szolgálatot egy-egy fő pedig az 53., illetve a 93. honvédzászlóaljban. A Múzeum Hajdú-kerületi honvédigazolásai közül 18 közhonvéd, egy pedig tiszt (főhadnagy) személyéhez kötődik.[5]

A honvédegyletek kialakulása és alapvető célkitűzései

A honvédigazolások tanulmányozásához szükséges, hogy a honvédegyletek kialakulásának történetét, emellett röviden a honvédegyletek alapvető céljait és működését áttekintsük.

Az 1860-as évek elején a politikai légkör enyhülése lehetővé tette, hogy a volt 48-as honvédek egyesületeket hozzanak létre: az első segélyegylet 1861. január 20-án jött létre Pesten. Feladatának tekintette, hogy gyűjtéseket szervezzen azon 1848–49-es honvédek számára, akik rászorultak. Az adományokat olyan személyek számára szedték, akiket a szabadságharc idején szerzett sérüléseik munkaképtelenné tettek. A szervezők lehetőségeikhez képest munkát próbáltak találni azoknak a honvédeknek, akik nem tud-

[1] Itt szeretnék köszönetet mondani Pelyach István tanár úrnak (SZTE BTK, Szeged), aki 1848–49 iránti érdeklődésemet felkeltette és felhívta a figyelmemet a honvédegyletek kutatására. Ugyancsak köszönöm Szoleczky Emesének (HM HIM Hadtörténeti Múzeum, Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény), hogy a honvédigazolásokat publikálásra felajánlotta.

[2] Miután a növedéki napló bejegyzése nem tartalmaz címet, az illető kilétét egyértelműen nem tudjuk meghatározni. Kaufmann Pál esetleg azonos lehet a Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség Névkönyve 1918. évre című mű 252. és 585. oldalán megemlített gazdász-főhadnaggyal, aki a m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezredben szolgált a világháború idején Ilyen minőségben akár a Hadimúzeum támogatói köréhez is tartozhatott, másfelől azonos lehet a Haladás útján című, 1922-ben megjelent kötet szerzőjével is.

[3] A második világháborús anyagvesztést követően az eredeti dokumentum-mennyiségből azonosíthatóan csak 90 darab maradt meg a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményében (a továbbiakban: HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény). Kaufmann Páltól 1926-ban még egy kinevezési okiratot (16.572) és egy honvéd emléklapnyomatot (16.573) is megvásárolt a Múzeum. Érdekesség, hogy ugyanebben az időszakban, beszolgáltatással (amint ma mondanánk: hivatalos átadás révén) került átadásra a Múzeumnak az Újépület egykori lélekharangja m. kir. 16.566 lt. sz. alatt.

[4] Ma ezek leltári száma: HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064-0.082/Em. Az eredeti m. kir. lt. sz. alapján láthatjuk, hogy nem volt homogén dokumentum-együttes: tartalmazott komáromi menleveleket, 1860-as obsitleveleket, 1849–50-es szabadságleveleket, 1849-es kinevezést, elbocsátó levelet, orvosi bizonyítványt illetve kimutatást. Az iratok összetételéből úgy tűnik, hogy az eladó valami módon a honvédsegélyezés, esetleg valamelyik honvédmenház, illetve az egykori 48-as honvédek írásos igazoló anyagához fért hozzá.

[5] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064-0.082/Em.

tak elhelyezkedni. Ezen kívül céljuk volt a 48-as honvédek után maradt özvegyek és árvák támogatása is. Mindemellett az 1848-as hagyományokat is megkísérelték ápolni, életben tartani.[6] Mindenhonnan próbáltak pénzt szerezni, ahonnan lehetett: a lehetséges támogatók személyes, vagy levélben történt felkeresésén-megkeresésén túl jótékonysági rendezvényeket szerveztek. Ezekről a pénzgyűjtő eseményekről rendszeresen beszámolt a Vasárnapi Ujság; a lapban megjelent egyik közlemény szövege a következő: „A székesfehérvári honvédsegélyzö egylet Sz.-Fehérvárott f. hó 10. tánczvigalmat tart, az egylet alaptőkéjének gyarapitására."[7]

Az udvar nem nézte jó szemmel ezeket a népszerű segélyező bálokat, mivel alkalmat adhattak konspirációra is, ezért az uralkodó betiltotta az ilyen társas összejöveteleket.

A vidéki honvédegyletek nem sokkal a pesti honvédegylet létrejötte után kezdtek megalakulni. Volt, amelyik bejelentette a működését a pesti honvédegyletnek is, mert kimondva- kimondatlanul igény mutatkozott a központosításra és a pesti egylet működését példaértékűnek tartották. A nem fővárosi honvédegyletekre jellemző, hogy helyi kezdeményezések révén, spontán módon születtek. Szembetűnő, hogy az egyletek alapszabályaiban jelentős eltéréseket is találunk, például abban a tekintetben, hogy kiket vettek fel tagjaik közé. Volt olyan egylet, amelybe – egymást igazolva – kizárólag volt honvédek léphettek be, máshol csak adományokhoz volt kötve a tagság. A különbségek ellenére a honvédegyletek igyekeztek jó kapcsolatot ápolni és szorosan együttműködni egymással.[8] Ezt a szövetkezési szándékot az emigráció eszmeileg támogatta és az enyhülni tűnő nemzetközi és belpolitikai helyzet is indokolta. Hamarosan felmerült az igény, hogy a vidéki honvédegyletek összefogjanak egymással és a pesti honvédegylet irányítása alá rendeljék magukat. Az együttműködés nem publikus célja az lett volna, hogy egy újabb szabadságharc esetére összegyűjtsék a hadrafogható egykori 1848–1849-es honvédeket. A szervezkedést meghiúsította, hogy az országgyűlés 1861. augusztusi feloszlatása után megszűnt az udvar toleranciája honvédegyletek iránt és működésüket szigorúan megtiltották. Mivel azonban a pesti szervezet időben tájékoztatta a vidékieket a feloszlatás tényéről, sikerült kimenteniük az egyesületi vagyont.[9]

A honvédegyletek újraalakulása a kiegyezési törvények országgyűlési elfogadása utánra datálható. A legtöbb egylet 1867 tavaszán és nyarán létesült, és elkezdték nyilvántartásba venni az egykori honvédeket.[10] Elsőként a „buda-pesti egyesület" kezdte meg a működését. Eleinte a honvédsegélyezés ügyét próbálta kezelni és tájékoztatást adott azoknak, akik szerettek volna támogatáshoz jutni. A budapesti honvédegylet 1867. június 23-án hivatalosan is megalakult. Az 1867–1868-as években sorra alakultak a honvédegyletek városi, megyei, vagy más közigazgatási területi hatáskörrel.[11] Mindegyik egyesület működését alapszabályzat határozta meg. Az összes szervezet élén egy-egy elnök állt, aki általában honvéd törzstiszt volt, de előfordult, hogy tábornokok vállalták az elnöki szerepet és akadtak olyan kisebb, szerényebb honvédegyletek, ahol az elnöki tisztséget alacsonyabb rangú tisztek töltötték be. Az egyesületek hétköznapi életében az elnök munkáját az alelnök és az egylet mindennapi életével, ügyeivel foglalkozó bizottmány segítette.[12]

[6] *Farkas Katalin:* Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867–1868). In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 2010. 3. sz. 527. o.
[7] *Vasárnapi Ujság,* 1861/6. 69. o.
[8] *Farkas:* i. m. 527–528. o.
[9] *Farkas:* i. m. 528–531. o.
[10] Révai Nagy Lexikon 14. k. Budapest, 1916. 833–834. o. (A továbbiakban: Révai-lexikon.) Országos központi Honvéd-választmány.
[11] *Farkas:* i. m. 532–533. o.
[12] *Farkas:* i. m. 534. o.

A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1867. augusztus 5-én kezdte meg működését, amelynek területe Vámospércsre, Hajdúszoboszlóra, Hajdúböszörményre, Hajdúnánásra, Hajdúdorogra és Hajdúhadházra terjedt ki. Eredeti székhelye Hajdúböszörmény volt, később áttették Hajdúnánásra. Első elnöke Kálmán György,[13] első jegyzője Sütő Gábor[14] lett.[15]

A honvédegyletek többségének a taglétszáma körülbelül 250–500 fő között mozgott. Egyesületi tag az lehetett, aki képes volt hitelt érdemlően bizonyítani honvéd múltját. Ezt megtehette tiszti kinevezési papírjaival, vagy a kinevezését hírül adó *Közlöny* aktuális számának bemutatásával. Sok tiszt és a közhonvéd semmilyen dokumentummal sem tudta magát igazolni, ezért a honvédegyletek azt a szokást kezdték el követni, hogy az illető 1848–1849-es katonai múltját két tanú segítségével támaszthatta alá, amennyiben emellett fel tudott sorolni néhány alapvető adatot a szolgálati idejéből: melyik alakulatnál szolgált, mely csatákban vett részt, ki volt a parancsnoka, milyen rangban, stb.[16]

A kiegyezés után a Hajdú-kerületi Honvédegylet, a főtiszteket nem számítva, 1674 igazolt taggal rendelkezett.[17] Az 1891-es honvéd névkönyv alapján az eredeti tagok közel egyharmada – 550 Hajdú-kerületi Honvédegyleti tag – 1890-ben még életben volt. A honvédegyletek eredeti célja megmaradt,[18] továbbra is a rokkantak, az árvák és az özvegyek segélyezésének kérdésében minél eredményesebben próbáltak fellépni a törvényes keretek között. A támogatás szempontjából fontos volt, hogy összegyűjtsék azoknak a honvédeknek a nevét, akik segítségre szorultak.[19] Példának tudom felhozni az általam vizsgált honvédigazolások közül Pali Varga Istvánét,[20] aki még 1868 előtt elhalálozott, ám hozzátartozói igazolták 48-as múltját, valószínűleg azért, hogy segélyhez juthassanak. Emellett az egyesületek továbbra is megpróbáltak segédkezet nyújtani azoknak a bajtársaiknak, akik megélhetés nélkül voltak. A farsangi időszakban jótékonysági bálokon változatlanul gyűjtöttek pénzt, amelyet az Országos Honvédsegélyező Alapnak[21] küldtek el, de előfor-

[13] Kálmán György (1810?–1893). 1848-ban a Hajdúkerület aljegyzői posztját töltötte be. 1848 nyarától nemzetőr százados a hajdúsági önkéntes gyalogságnál. 1848 októberében az 52. (Bocskai) zászlóalj hadnagya, majd főhadnagya lett, novemberben századosi rangot kapott. 1849 január végén súlyosan megbetegedett és saját kérésére elbocsátották. 1849. április 22-től Hajdúböszörmény térparancsnoka. A kiegyezés után a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja lett, emellett pedig Hajdúkerület, majd később Hajdú vármegye főjegyzője, 1884–1888 között az árvaszék elnöke volt. – *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008. 1–2. k. (a továbbiakban: *Bona* 2008.) Hiv. r.: 1. k. 531. o. Mikár Zsigmond szerint 1890-ben már halott: *Mikár Zsigmond* (Összeáll.): Honvéd-névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1891. (a továbbiakban: *Mikár* 1891.) 166. o.

[14] Sütő Gábor 1848 novemberétől teljesített szolgálatot az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban. 1849 áprilisában kapta meg hadnagyi kinevezését, a szabadságharc leveréséig töltötte be ezt a tisztséget az 53. (Bocskai) honvédzászlóaljban. 1849 augusztusában Aradon besorozták az 56. gyalogezred kötelékébe, ahol egészen 1857 márciusáig szolgált. 1867–1890 között a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. A szabadságharc leverése után könyvelőként dolgozott Hajdúböszörményben. – *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49.évi szabadságharcban. Budapest, 1998. 1–3. k. (a továbbiakban: *Bona* 1998.) Hiv. r.: 3. k. 197. o.

[15] *Mikár* 1891. 166. o.

[16] *Farkas:* i. m. 534–535 o.

[17] *Mikár Zsigmond* (Összeáll.): Honvéd Schematismus vagy is az 1848/9-ki honvédseregből még életben volt főtisztek névkönyve. Pest, Bakó Farkas, 1869. (a továbbiakban: *Mikár* 1869.) 112 o.

[18] Jelen írásom során nem térek ki a honvédegyletek másik fontos törekvésére, mely a magyar királyi Honvédség létrehozására és szervezeti kialakítására irányult.

[19] Révai-lexikon. Hiv. r.: 14. k. 833–834. o.

[20] Pali Varga István hajdúnánási közhonvéd az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban, az 1848–1849-es szabadságharcban. Halála miatt hozzátartozói igazolták honvéd múltját a Hajdú-kerületi Honvédegyletnél. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.069/Em.)

[21] Ferenc József és Erzsébet az 1867-es koronázási ajándékukat – 50-50.000 aranyat – felajánlották a honvéd rokkantak és árvák segélyezésére. Az Országos Honvédsegélyző Alap az összegyűlt pénz elosztására létrehozott, 1867–1869 között működő szervezet volt – feladata pedig a támogatásra jogosultak összeírása és annak eldöntése, hogy megítélhető-e a segély. Ez idő alatt 25.156 segélyezési kérvényt vizsgáltak meg, amelyből mindösszesen 6.731-et teljesítettek. *Kovács István:* A Honvédsegélyezési Alap Bizottságának tevékenysége. In: Magyar történelemtudomány az ezredfordulón. Budapest, 2011. 365–366. o.; *Hermann Róbert:* Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. (Változó Világ, 27.) Budapest, 1999. 127. o.

dultak olyan estek is, amikor maguk fordították segélyezésre az adományokat. A befolyt összegeket egy másik nagyon fontos célra is felhasználták: hogy méltó emléket állítsanak az 1848–1849-es szabadságharcnak.[22]

Mikár Zsigmond[23] *48-as honvéd összeírásai*

Mikár Zsigmond művei a honvédegyletek, továbbá a 48-as honvéd életutak kutatása szempontjából megkerülhetetlen forrásmunkának számítanak.[24] Az általa 1869-ben és 1891-ben készített névjegyzékekben az akkor még életben lévő 48-as, nyilvántartott veteránokat vette számba. A Mikár által összeállított egyesületi névsorok egyúttal eldöntötték azt a hosszan elnyúló vitát is, hogy valójában hányan szorulnak, szorulhatnak a volt 1848–49-es honvédek közül szociális támogatásra. Mikár műveinek segítségével számszerűsíteni lehet legalább azokat, akik regisztráltak a honvédegyletekben.[25]

Mikár első könyvében megpróbálta összegyűjteni az 1868-ban még életben lévő igazolt főtiszteket, és a függelékben az 1867–1868-as esztendőkben elhunyt honvéd főtiszteket is felsorolta, ám az alacsonyabb rangú katonák, így a közhonvédek is, kimaradtak a listából.[26] Ezért itt csupán Csiha Gábort[27] találtam meg, akinek nevével saját igazolásán túl a később, 1886–91 között kiadott Hajdú-kerületi Honvédegyleti igazolásokban mint elnökkel találkoztam. A második Mikár-féle összeírás 1891-ben készült el, abban a szerző kísérletet tett a még akkor is élő 48-as honvédek teljes, foglakozást is közlő névsorának az összeállítására. Ha összehasonlítjuk az 1869-es és az 1891-es honvédlistát, akkor láthatjuk, hogy a másodikban már nem csak a főtiszteket, hanem az altiszteket és közhonvédeket is felsorolta.

A két munka során Mikár Zsigmond számos problémával szembesült: az egyik, hogy a kézírások egy része nehezen olvasható, így a névjegyzék készítése során akadtak pontatlanságok egy-egy név vagy éppen cím esetében. Egy másik kényes kérdésköre a Mikár-féle összeírásnak, hogy a szerző, saját bevallása szerint, számos helyen azonos nevű, azonos rangú honvédekkel találkozott, megkülönböztető jelzés nélkül, s ilyen esetekben csak egy nevet vett lajstromba.[28] Tovább nehezítette a dolgát, hogy a volt honvédek egy része még az 1890-es évek elején sem érezte szükségesnek, hogy nyilvántartásba kerüljön az egyleteknél.

[22] *Farkas:* i. m. 535 o.

[23] Mikár Zsigmond (1826/1827–1906) 1845-ben önkéntesként teljesített szolgálatot a 9. (Miklós) huszárezredben. A horvát betöréstől kezdve a VII. hadtest soraiban harcolta végig a 1848–1849-es szabadságharcot. 1849 februárjától hadnagyi, 1849 augusztusától pedig főhadnagyi rangban szolgált. A fegyverletételt követőn Aradon besorozták az 1. huszárezredbe, ahol 1850-ben hadnagyi rangot kapott. A kiegyezést követően tagja a Pesti Városi honvédegyletnek és a Honvédegyletek Országos Választmányának. – *Bona* 1998. Hiv. r.: 2. k. 491. o.

[24] Itt szeretnék köszönetet mondani Kreutzer Andreának (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemény), Mohácsi Zoltánnak (HM-HIM Hadtörténeti Könyvtár) és Havasné Berek Tünde századosnak (HM HIM Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjtemény), hogy a honvédigazolások vizsgálatához szükséges könyvészeti anyagot rendelkezésemre bocsátották.

[25] *Mikár* 1891. V. o.

[26] *Mikár* 1869. 112 o.

[27] Csiha Gábor (1827–1905) 1848 szeptemberétől hadnagyként a hajdúsági önkéntes nemzetőrzászlóalj kötelékében a feldunai hadtestben teljesített szolgálatot. 1849 januárjában, amikor a nemzetőr csapat feloszlott, hazatért, majd 1849 áprilisától főhadnagyként az 53. (Bocskai) honvédzászlóaljban harcolt. 1849 májusában előbb a zarándi hadosztályhoz, majd pedig a Gyulafehérvárt ostromló sereghez csatlakozott századával. A fegyverletétel után hazaszökött Hajdúnánásra. A szabadságharc leverése után tanítóként dolgozott, majd később iskolaigazgatóként tevékenykedett. 1868-tól lett a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. – *Bona* 1998. Hiv. r.: 1. k. 276 o., v. ö. HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.072/Em. (Az általam vizsgált igazoláson az 52. honvédzászlóalj főhadnagyaként szerepel.)

[28] *Mikár* 1891. XVIII–XIX. o.

Erre jó például szolgál Fischl József őrmester esete. „Fischl bácsi" élete során mindvégig saját, biztos egzisztenciával, szerető családdal és saját otthonnal rendelkezett. Nem volt tagja egyetlen honvédegyletnek sem és nem szorult rá, hogy bármelyik honvédmenházba költözzön. A szép kort, 102 esztendőt megélt öregúr környezetében mindenki tudott szabadságharcos múltjáról, azonban nem tulajdonítottak neki különös jelentőséget. Ezért fordulhatott elő, hogy a két világháború közti hatóságok a budapesti aggok otthonában éldegélő és pipázgató Lebó Istvánt[29] hitték az utolsó 48-as honvédnek, akit 97 éves korában történt elhunyta után, hatalmas ünnepség keretében, a Nemzeti Múzeum lépcsőjén felravatalozva, tömeges gyászmenet kíséretében a mai Nemzeti Sírkertben helyezett végső nyugalomra a nemzeti kegyelet. Annál kínosabb helyzet alakult ki, amikor a temetés után jelentkezett egy „deres bajszú hadastyán," Fischl József, aki bemutatta minden kétséget kizáróan eredeti okmányait és mindenki legnagyobb megdöbbenésére kiderült, hogy Lebó halála után is maradt életben 48-as veterán. A magát szellemesen „legutolsó honvédnek nevező "„Fischl bácsi" ügyét csendesen a szőnyeg alá söpörték, bár a *Délibáb* című folyóirat 1929. március 23-án megjelent számában egy egész oldal szólt Fischlről, aki ugyanazon év áprilisában hunyt el.[30]

Az általam megnézett igazolványok közül a legtöbbet 1868. február 29-én állította ki a Hajdú-kerületi Honvédegylet, azonban akadnak olyan, csupán életük végén regisztrált 48-as katonák, akikről Mikárnak nem lehetett tudomása. Ők egyértelműen csak akkor vetették magukat nyilvántartásba, amikor testi-szellemi-pénzügyi helyzetük romlani kezdett, és már mások gondoskodására szorultak. Jó példának minősül a Dombi József[31] számára 1902-ben kibocsátott igazolás, melyből láthatjuk, hogy még a századforduló után igazoltak 1848-as honvédeket – az utoljára kibocsátott igazolást jobb minőségű papírra nyomtatták, mint az általam vizsgált többi igazolványt.

A Hajdú-kerületi Honvédegylet 48-as honvédigazolásai

Az általam vizsgált honvédigazolásokat a debreceni Kutasi Nyomda által készített A/5-ös, fekvő formátumú kék, illetve fehér színű papíron adták ki. A szöveget ízlésesen kialakított keret veszi körül, aminek az alját levéldísszel átfűzött, kérges, vastag faág alkotja, két végét zászlószalagokkal, zászlódísszel szépítették. A keretben felül a levéldísz indái elérik az 1848–1849-es szalagcsokrot, amelyből babérkoszorú övezi a „HONVÉD" feliratot. Az igazolások díszítése az 1848-as tradíciók továbbélése tekintetében nem tekinthető kiemelkedő alkotásnak, viszont nem túlzsúfolt, aránylag könnyed, elegáns stílus jellemezi. Az igazolvány alján látható faág közepén, 3–3 ágyúcső, illetve zászló vízszintesen tükrözött, szimmetrikus kompozíciója középpontjában alakították ki a pecsétlenyomat helyét, így a papírfelzetes pecsét papírja gyakran kitakarja az ágyúk és a zászlók nagy részét. Az 1867-ben alakult honvédegylet pecsétje meglehetősen egyedi, körirata: „HAJDÚKERÜLETI HONVÉD-EGYLET PECSÉTJE 1867". Közepén egyelőre azonosítatlan címer látható, a címerpajzsot babérlevél és pálmaág veszi körül. A bélyegző

[29] Lebó István közhonvéd volt 1848–1849-es szabadságharc idején. 1928. június 1-jén hunyt el, hivatalosan és a köztudatban ma is ő számít az utolsó igazolt 1848-as honvédnek. Gyászjelentése: HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2.007/Em, 2.008/Em. (Mindkét film megtekinthető a Hadtörténeti Múzeum „Jelszavaink valának: Haza és Haladás. Magyarország hadtörténete 1815–1866" című állandó kiállításán). Digitalizált változata a Magyar Nemzeti Digitális Archívum Filmarchívumában érhető el.

[30] *Bonhardt Edit:* Legendás utolsók '48-ból (avagy: „Ágyban párnák közt halni meg"). In: Emlékek a hadak útján, avagy hadtörténelem, kegyelet, társadalom. 2. k. Budapest, 2007. 40. o.; http://www.huszadikszazad.hu/bulvar/szazket-eves-koraban-influenzaban-meghalt-a-legutolso-negyvennyolcas-honved (letöltés: 2013. augusztus 1.)

[31] Dombi József hajdúnánási közhonvéd a 17. (Bocskai) huszárezred kötelékében a szabadságharc alatt. 1902-től igazolt tagja a Hajdú-kerületi Honvédegyletnek. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.073/em.)

lenyomata a legtöbb esetben jól kivehető. Az irat előnyomott része az igazolás szövege, amelyből kiderül, hogy a Hajdú-kerületi Honvédegylet állította ki. Az országos gyakorlattal ellentétben ezek a dokumentumok tartalmazzák a 48-as honvédek nevét, alakulatát, rangját, továbbá az igazolt személy illetőségi helyét is.[32] Az igazolvány szövegének alján a szervezetszerű, két hivatalos aláírás kap helyet: baloldalt az egyesület elnöke, jobboldalt pedig a jegyző szignója található, ez utóbbi némelyikről hiányzik. A 9 darab, 1868. február 29-én kiadott honvédigazolás mindegyikén szerepelt mindkét hitelesítő személy neve, kettőt kivéve – ezeknél valószínűleg figyelmetlenségből.[33] Az 1870-ben kiadott honvédigazolásokon Farkas Lajos,[34] a honvédegylet elnöke és I. Kovács Márton[35] jegyző kézjegye található.[36] Az 1886-ban, 1891-ben és 1894-ben kibocsátott iratokat Csiha Gábor elnökként, Kiss Ferenc[37] pedig jegyzőként írta alá.[38] A honvédegyleteket hitelesítő aláírások alatt található a keltezés, bár némely dokumentumról lemaradt.

A kibocsátás dátuma szerint három csoportra osztottam a vizsgált igazolványokat: az elsőbe azokat az iratokat soroltam, amelyek közvetlenül a Hajdú-kerületi Honvédegylet 1867-es megalakulása utáni években keletkeztek. A Múzeum birtokában lévő igazolások többsége e csoportba tartozik.[39] A második csoportba azok tartoznak, amelyeket viszonylag későn bocsátattak ki, de még bekerülhettek a Mikár-féle összeírásba, ezért az 1891-es évet vettem időhatárnak.[40] A Múzeum tulajdonában három ilyen dokumentum található, melyek 1886-os, illetve 1891-es kiadásúak. A harmadik kategóriába azokat a honvédigazolásokat vettem, amelyeket Mikár Zsigmond munkájának megjelenése után állítottak ki és így ezek a személyek értelemszerűen kimaradtak az összeírásból. Az iratok közül ilyen Csiki Lajos[41] 1894-es és Dombi József 1902-es honvédigazolványa.[42] A Mikár-könyv második kiadásából kimaradt honvédek sorát gyarapítják azok, akik 1890 előtt elhunytak.[43]

[32] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064-0.082/Em

[33] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064/Em , 0.065/Em.

[34] Farkas Lajos (1821–1894) 1848 szeptemberétől századosi rangban teljesített szolgálatot a hajdúsági önkéntes nemzetőr zászlóaljnál, a feldunai hadtest kötelékében. 1849 januárjában a balmazújvárosi tartalékhadosztályhoz került. 1849 márciusától az 53. (Bocskai) honvédzászlóalj 5. zászlóaljának a parancsnokaként szolgált. 1849 júliusától az aradi várőrségbe került és ott érte a szabadságharc vége. A harcok után besorozták és egészen 1856-ig teljesített szolgálatot. 1865–1870 között Hajdúdorog polgármestereként tevékenykedett, a kiegyezés után a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja volt. – *Bona* 2008. Hiv. r.: 1. k. 333. o.); Magyarország tiszti névtára 1863. Pest, Lauffer és Stolp, 1863 (a továbbiakban: Tiszti névtár 1863.) 148. o.

[35] I. Kovács Márton, Hajdúböszörmény város tisztviselője, főhadnagyként szolgált 1848-ban, majd hadnagy a 17. (Bocskai) huszárezredben, végül iktatóként vett rész a város irányításában. – *Bona* 1998. Hiv. r.: 2. k. 288. o.; Tiszti névtár 1863. 149. o. *Mikár* 1891. 166. o. szerint alhadnagy.

[36] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.074-0.078/Em.

[37] Kiss Ferenc 205. sorszám alatt szerepel a „A Bocskay Csapathoz 1848 év Deczember 16 – 1849-ik év május 6-ig Böszörménybol beavatott újonczokról" készült jegyzékben, majd honvéd őrmester, végül 1863-ban Hajdúböszörmény jegyzője.A Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja, majd később jegyzője is. – *Nyakas Miklós:* Sillye Gábor kormánybiztos tevékenysége és a hajdúvárosok önvédelmi harca 1848-ban és 1849-ben. In: Studia Oppidorium Haidonicalium, I. Hajdúböszörmény, 1999. (a továbbiakban: *Nyakas* 1999.) 201–206. o.; *Mikár* 1891. 166. o.; Tiszti névtár 1863. 149. o.

[38] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.079-0.082/Em.

[39] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064-0.072/Em., 0.074-0.078/Em.

[40] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.079-0.081/Em.

[41] Csiki Lajos hajdúnánási közvitéz az 52. (Bocskai) honvédzászlóalj kötelékében számvevőként teljesített szolgálatot a 1848–1849-es szabadságharc alatt. A Hajdú-kerületi Honvédegyletnek 1894-ben vált igazolt tagjává. – *Nyakas* 1999. 136. o.); HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.082/Em.

[42] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.073/Em., 0.082/Em.

[43] *Mikár* 1891. IV. o.

A honvédigazolásokon szereplő személyekről több információt találhat a kutató Apostol Eleknek[44] a Hajdúböszörményi Fióklevéltárban őrzött iratai között.[45] Apostol az általa közölt 1848–1849-es hajdúnánási honvédekről készített listát Mikár Zsigmond két munkája nyomán készítette el, kiegészítve azt az 1848–1850 között házasságot kötöttek adataival és halotti anyakönyvben honvédként szereplők nevével. Őt a listán közölt személyek adatai megállapítása során az hátráltatta az 1930-as években, hogy több, azonos nevű honvéd szerepelt az anyakönyvekben, de még így is, az akkori öregek segítségével, szerencsésen, több személyt sikerült azonosítania.[46] Az Apostol listájában szereplő honvédeket egybevetettem az általam vizsgált honvédegyleti igazolásokkal, melyeken hajdúnánási lakosok szerepelnek. Az összehasonlítás eredményeképpen megállapítható, hogy Apostol névsora segít pontosabb adatokhoz jutni Csiha Gábort, Váradi Mihályt,[47] Deák Jánost,[48] Szöllösi Gábort[49] és Vitéz Miklóst[50] illetően.

A 19 honvédigazolás illetőségi hely szerinti megoszlását szeretném még végigtekinteni. A legtöbbet, 13 darabot, hajdúnánási személy számára állították ki, név szerint Varga Sándor,[51] Vitéz Miklós, Csiha Gábor, Dombi József, Debrecenyi János,[52] Deák János, Vitányi József,[53] Cs. Varga Sándor,[54] Váradi Mihály, Vadász János,[55] Varga István,[56] Szöllösi Gábor és Csiki Lajos dokumentumairól van szó. Négy igazolásban hajdúböszörmé-

[44] Apostol Elek (1900–1976) hajdúböszörményi református lelkész, vallásoktató, helytörténész, kéziratban maradt műve a „Hajdúnánás egyházközösség életéből" című egyháztörténeti tanulmány. Nyomtatásban megjelent könyve, amellyel az Egyetemes Konvent káté-pályázatán díjat is nyert: a Református öntudat. Konfirmációi Káté. Debrecen, 1942.

[45] Köszönöm a segítséget a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fióklevéltár munkatársainak.

[46] Apostol Elek iratainak gyűjteménye 1955–1976, iratok, anyakönyvi kivonatok. Magyar Nemzeti Levéltár. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Hajdúböszörményi Fióklevéltár. XV. 21. 1. d. (a továbbiakban: MNL. HBML. HbFl. XV. 21. 1. d.).

[47] Váradi Mihály hajdúnánási lakos közhonvédként szolgált a 17. (Bocskai) huszárezredben. 1851-ben megnősült. 1870-től tagja a Hajdú-kerületi Honvédegyletnek. Legutolsó adat róla, hogy egyike volt annak az 5 személynek, akik az 1886. február 14-i presbiteri gyűléshez összejöveteli helyet kértek. (MNL. HBML. HbFl. XV. 21. 1. d.; HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.078/Em.)

[48] Deák János (1824–1900) hajdúnánási lakos az 1848–1849-es harcok során közhonvédként szolgált a 93. honvédzászlóaljban. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0075/Em.). 1854-ben nősült meg. 1870-től a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. (MNL. HBML. HbFl. XV. 21. 1. d.)

[49] Szöllösi Gábor hajdúnánási közhonvédként teljesített szolgálatot az 53. (Bocskai) zászlóaljban. Kétszer is megnősült, 1854-ben és 1888-ban. 1891-ben lépett be a Hajdú-kerületi Honvédegyletbe. (MNL. HBML. HbFl. XV. 21. 1. d.; HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.081/Em.)

[50] Vitéz Miklós (1832–1901): hajdúnánási közhonvéd 17. (Bocskai) huszárezred katonája a szabadságharc alatt. Kétszer nősült, 1852-ben és 1872-ben. 1868-ben a Hajdú-kerületi Honvédegylet igazolt tagja. (MNL. HBML. HbFl. XV. 21. 1. d.; HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.065/Em.)

[51] Varga Sándor hajdúnánási közhonvédként a 17. (Bocskai) huszárezredben harcolt az 1848–1849-es szabadságharc idején. 1868-ban lépett be a Hajdú-kerületi Honvédegyletbe. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.064/Em.)

[52] Debrecenyi János hajdúnánási közhonvéd a 17. (Bocskai) huszárezredben szolgált az 1848–1849-ben. 1870-től a Hajdú-kerületi Honvédegylet igazolt tagja. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.074/Em.)

[53] Vitányi József hajdúnánási közhonvéd a 17. (Bocskai) huszárezredben szolgált a szabadságharc során. 1870-től a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.076/Em.)

[54] Cs. Varga Sándor hajdúnánási közhonvéd 1848–1849-ben az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban harcolt. Honvéd múltját 1870-ben igazolta a Hajdú-kerületi Honvédegylet. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.077/Em.)

[55] Vadász János hajdúnánási lakosként közhonvédi rangban az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban katonáskodott az 1848–1849-ben. A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1886-ban állította ki honvédigazolását. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.079/Em.)

[56] Varga István hajdúnánási közhonvédként az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban szolgált 1848–1849-ben. 1886-tól a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.080/Em.)

nyi honvédek szerepelnek: Molnár Gábor,[57] Veres Bálint,[58] Dankó Károly[59] és Pali Varga István. Az általam vizsgált honvédigazolások között végül még két hajdúdorogi volt 48-as honvéd található: Volosinovszky György[60] és Vivi Mihály.[61] Utóbbi nem szerepel Mikár Zsigmond 1891-es összeírásában, ellenben találtam egy hasonló nevű hajdúdorogi közhonvédet, aki Vidi Mihályként szerepel a hivatkozott műben. Nagy valószínűséggel Mikár elnézhette a nevet[62] – előszavában maga is írja, hogy adatait fenntartásokkal kell kezelni.[63]

A honvédigazolásokkal, honvédegyletekkel kapcsolatos kutatások még nagyon sok tekintetben árnyalhatják a szabadságharc történetével, résztvevőivel kapcsolatos ismereteinket. Ezek az igazolványok pontosan annak a 48-as katonarétegnek állítanak ugyanis emléket, akikről más forrás – kivéve Mikár 1891-es összeállítását – nem feltétlenül emlékezett meg. Az országszerte megalakult, majd a tagok elhalálozása révén lassan elnéptelenedő és megszűnő honvédegyletekről vajmi keveset tudunk, holott tárgyi hagyatékukkal – menházi kabát, panyókás sapka, fényképek[64] – még szembesülhetünk közgyűjteményeinkben. A kiegyezés után ez az öregedő korosztály a fővárosban és vidéken is kedvelt, megszokott emléke és „kelléke" lett a március 15-i, valamint az október 6-i megemlékezéseknek, emlékműavatásoknak. A „nagy idők nagy tanúi" a századfordulóra azonban már megfáradt aggastyánok, akik törődést érdemeltek, s egyre nehezebb volt rájuk feltekinteni, s azonosítani őket 1848–49 hőseinek romantikus alakjaival. Ennek ellenére több nemzedék és két világháború után is kötelességünk méltóképpen megemlékezni róluk, még ha szülőföldjükön sírjukat sem lehet fellelni és nevük se mond már gyakran semmit– mint ezt sajnálatos módon a hajdúkerületiek kapcsán tapasztaltam –; legalább ekképpen igyekezzünk megőrizni őket az utókor számára.[65]

[57] Molnár Gábor hajdúböszörményi lakosként a 17. (Bocskai) huszárezred közhonvédja volt 1848–1849-ben. A kiegyezés után, 1868-ban lépett be a Hajdú-kerületi Honvédegyletbe. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.070/Em.)

[58] Veres Bálint hajdúböszörményi közhonvédként az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban teljesített szolgálatot az 1848–1849-es szabadságharc idején. Honvédigazolását 1868-as évben állította ki a Hajdú-kerületi Honvédegylet. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.068/Em.)

[59] Dankó Károly hajdúböszörményi közhonvédként az 52. (Bocskai) honvédzászlóalj katonájaként vett részt a szabadságharcban. A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1868-ban állította ki a honvédigazolását. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.071/Em.)

[60] Volosinovszky György hajdúdorogi közhonvéd az 52. (Bocskai) honvédzászlóaljban harcolt az 1848–1849-es szabadságharcban. 1868-ban kapta meg a Hajdú-kerületi Honvédegylettől honvédigazolását. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.066/Em.).

[61] Vivi Mihály hajdúdorogi közhonvéd a 17. (Bocskai) huszárezred katonájaként harcolt az 1848–1849-ben. 1868-tól a Hajdú-kerületi Honvédegylet tagja. (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.065/Em.)

[62] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 0.065/Em.

[63] *Mikár* 1891. XVIII. o.

[64] *Plohn József*: 48-as veteránok. Fotó 1902-ből (virtuális kiállítás: http://www.neprajz.hu/48/kiallitas/plohn/ letöltés ideje: 2013. 08. 12); *Cs. Kottra Györgyi* (Szerk.): „Fényesebb a láncnál a kard…" Emlékkiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságarc 150. évfordulójára. Budapest, 1999. 89–90. o. (2.64-es, 2.66-2.68-as tételek); *Cs. Kottra Györgyi* (Szerk.): Kard és koszorú. Ezer esztendő katonai zászlóiból. Budapest, 2000.

[65] Sepsiszentgyörgyön Demeter Lajos és Demeter László példaértékűen, a teljesség igényével tárta fel a sepsiszentgyörgyi, valamint a városhoz kötődő 927 szabadságharcos honvéd életrajzi adatait: *Demeter Lajos – Demeter László:* Honvédnévkönyv. Sepsiszentgyörgyiek 1848–49-ben. Barót, 2008.

SÁGVÁRI GYÖRGY

„MEGESETT RAJTAM, A MI KÜLÖNBEN SOHASEM SZOKOTT VELEM MEGTÖRTÉNNI”

Hollán Ernő altábornagy Bánffy Dezső miniszterelnökhöz írt levele (1895. június 4.)

A levél egy apró figyelmetlenség okán született – Hollán Ernő[1] június 4-e helyett 5-ét jegyezte be előjegyzési naptárába, így lemaradt a Millenniumi Országos Bizottság Albizottsága 1895. június 4-én tartott üléséről. Mondhatnánk, szerencsénkre. Ha ugyanis jelen lett volna az ülésen, a bármennyire is lelkiismeretesen készített jegyzőkönyvből bizonyosra vehető hozzászólásának csak néhány soros kivonatát ismerhetnénk. Így viszont sokkal többet, nemcsak véleményét, hanem érvelését is. De nézzük, mi is történt valójában, mi áll a levél hátterében!

Az albizottságot 1895. május 22-én hozták létre, és ez volt az első hivatalos összejövetele, az ülés napirendjén a következő évi millenniumi ünnepi programtervének megvitatása szerepelt. Az albizottságnak nem is volt ennél bővebb mandátuma, kifejezetten erre a célra alakult, s mint tanácskozó testület, az ünnepségek lebonyolításáért felelős miniszterelnök, Bánffy Dezső keze alá dolgozott. A miniszterelnökségre érkezett civil ötleteket értékelte, véleményezte. Volt belőlük jócskán. A testület 10 tagból állt, valamennyien a korszak közismert szereplői, politikusok, parlamenti képviselők, tisztségviselők. Elnöke Széll Kálmán, tagjai, a főrendi házból Hollán Ernő, írásunk főszereplője mellett Keglevich István gróf és Harkányi Frigyes, míg a képviselőházból, lefedve az akkori teljes pártpalettát, Münnich Aurél, Szerb György (az albizottság titkára), Thaly Kálmán, Wekerle Sándor, Darányi Ignác, Andrássy Tivadar gróf, illetve annak visszalépése után Horánszky Nándor.[2] A millenniumi ünneplés programja végül is az ő közös bölcsességüknek az eredménye.

Főbb vonalaiban ekkorra már kialakult a program, az ünneplés középpontjában a Szent Korona, az uralkodó személye és a parlament állt, az ezeréves magyar államiság folytonosságát pedig a törvényhatóságok, vármegyék, városok megkülönböztetett szerepeltetése biztosította. Ez volt a keret. Ami aktuális kérdésnek számított az ülésen, az az uralkodó előtti hódoló felvonulás volt. Kik legyenek az országgyűlés két házának tagjain kívül a felvonulás résztvevői, milyen formában szerepeljenek az egyes törvényhatóságok, és része legyen-e a hódoló felvonulásnak Vágó Pál festőművész újonnan felmerült „eszméje,” a történelmi menet.[3] Előbbi kettő az ünneplés állami protokolljához tartozott, költ-

[1] Hollán Ernő (1824–1900) a dualizmus korának egyik jelentős közéleti szereplője. Mérnök, katona, politikus, parlamenti képviselő, 1862-től az MTA rendes tagja, kiterjedt társadalmi tevékenységgel. Az 1848–49-es honvédségben mérnökkari ezredes, a kiegyezés után honvédelmi államtitkár, később honvédkerületi parancsnok. 1881-től cs. és kir. altábornagy, 1886-tól a Főrendiház tagja. Sok más tisztsége mellett, mint az MTA hadtudományi bizottságának elnöke (1882–1899) fontos szerepet játszott a *Hadtörténelmi Közlemények* megindításában. Levele így, mondhatni, „hazatalált,” egyszersmind pedig tükre is egy felelősségteljesen gondolkodó, saját társadalmi súlyával tisztában lévő, lelkiismeretes személyiségnek. Életrajzát lásd *Acs Tibor:* Hollán Ernő, az MTA Hadtudományi Bizottságának első elnöke. *Hadtudomány,* 2000. X. évf., 1. szám; (http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2000/1_11.html); *uő:* Egy állandó bizottság születése, 1881–1883. *Magyar Tudomány*, 2011. 10. szám, 1262–1269. o. Újabban *Hajós György:* Hollán Ernő. A katona, a mérnök, az államférfi. Budapest, Építésügyi Tájékoztatási Központ, 2006. 32. o.

[2] MOL Miniszterelnökségi iratok K 26 1895-22. I. A. 1699-A.

[3] A történelmi menet szellemi szülője Vágó Pál festőművész és köre. Az ünnepi programtervezetbe hivatalos ötletként akkor vették be, amikor Vágó 1895. május 27-i, Bánffy Dénes miniszterelnökhöz írt levelében anyagi támogatást (is) kért a kivitelezéshez.

ségvetési támogatással. Kedvező esetben Vágó terve is bekerülhetett volna a hivatalos programba. Az albizottságnak valójában tehát látványügyekben kellett állást foglalnia. Hollán Ernő is, amint alább láthatjuk, erről fejtette a véleményét a levélben.

Nem késett el semmivel, az előkészületek még hónapokon át folytatódtak. A legfőbb ünnepnap dátuma is csak nyár közepére vált véglegessé: június 8., az 1867-es koronázás 29. évfordulójának napja. A teljes program augusztus 17-én került a minisztertanács elé, szeptember 4-ére készült el az uralkodóhoz kerülő felirat, azt a kabinetiroda szeptember 27-én véleményezte, a visszaérkezett tervezetet, kabinetirodai széljegyzetekkel és megjegyzésekkel Bánffy miniszterelnök október 4-én küldte tovább Széll Kálmán bizottsági elnöknek. Az Ezredéves Ünnepségeket Rendező Országos Bizottság október 12-én tartotta soron következő ülését, amelyen többek között eldőlt, hogy Vágó tervezete nem kap költségvetési támogatást, de, ahogy a bizottság tagjai közül többen is kifejtették, a hivatalos programhoz nem illesztve, és a bandériumoktól elkülönítve, megvalósítására az „ünnepségek rendjén alkalom adassék." Hollán jelen volt ezen az októberi ülésen, hozzá is szólt, s a jegyzőkönyv szerint azzal érvelt, hogy a történelmi menetnek nincs olyan közjogi jelentősége, mint a megyék képviseletében résztvevő bandériumoknak.[4] Vagyis a bandériumok a hódoló menet részeként szabad utat kaptak, Vágó tervezete pedig lekerült a napirendről. Innentől lett szabad az út a programok részleteinek kidolgozására.

Íme, a Bánffy Dezső miniszterelnökhöz írt levél (betűhív közlésben): [5]

„Nagyméltóságú Miniszter Elnökur[!], mélyen tisztelt barátom!

Megesett rajtam, a mi különben sohasem szokott velem megtörténni, hogy a meghívót az ország Millen bizottság kebeléből kiküldött szűkebb bizottság ülésére június 4. ke helyett 5-re jegyeztem elő, s e tévedés által elfogulva voltam annyira, hogy Dániel miniszter úrunkat,[6] ki a Vaskapuhoz rendezett kirándulásban való részvételre volt szíves meghívni, lemondtam, azért, mert az általad összehívott szűkebb bizottság üléséről elmaradni nem akartam. – Nagyon sajnálom, hogy ez így történt, annyival inkább, mert szándékomban volt, hogy azt az eszmét, melyet az Országos Bizottság május 22-i ülésén, a Rohonczy G.[7] képviselő által fölemlített Vághó(!) Pál féle tervezettel[8] párhuzamosan amúgy incidentaliter érintettem, ez alkalommal tán bővebben kifejthettem volna. Most post festam csupán szíves elnézésedhez appellálok, hogy a sajnos tévedést nekem megbocsájtani fogod. Hasonló célból kerestem fel tegnap a Bizottság Elnöke Ő exelját Széll K. barátomat. Elmondtam neki, azt, amit a Bizottságban elmondani akartam, és mert úgy tapasztaltam, hogy nézeteim nála helyeslésre találtak, kölcsönös megállapodásunkból azt a bátorságot vettem magamnak, hogy amit Széll Kálmánnak élő szóval adtam elő, neked jelen soraimmal bocsátom nagybecsű ítéleted elé.

Nem akarnék türelmeddel visszaélni, s ezzel az expositióval terhedre lenni, s azért meg fogod engedni, hogy csupán rövid aforisztikus mondatokban foglaljam össze gondolataimat. – Igénytelen felfogásom szerint ugyan az Országos Milleniumi ünnepélynek, a tulajdonképpeni nemzeti ünneplésnek csupán két fő momentumra kellene szorítkozni. 1.) a hálaadó isteni tiszteletre, 2.) a hódolatra Ő felsége előtt. Ami az elsőt illet: a kérdésen kívül az csakis a Mátyás király koronázási templomban lenne megtartandó. Kevés ugyan ott a hely, de már a nemzeti tradicció sem engedi, hogy a mondott czélból más egyházra gondoljunk. – A másikat illetőleg nagy súlyt fektetek arra, s azért nagyon örvendetes volna, ha Ő felségének l. m. elhatározása kinyerhető lenne arra nézve,

[4] Jegyzőkönyv az Ezredéves Ünnepségeket Rendező Országos Bizottság október 12-én, 10. 30-kor tartott gyűléséről. MOL Miniszterelökségi iratok K 26 1895. I. 22/712. 3054.

[5] MOL Miniszterelnökségi iratok. K 26 895-22. I. A – 1869. (332. cs.) f. 2.

[6] Ti. Dániel Ernő, a Bánffy kormány kereskedelemügyi minisztere.

[7] Rohonczy Gedeon (akkor még) a Szabadelvű Párt tagja, a 60 tagú Millenniumi Országos Bizottságban Thaly Kálmán mellett Vágó Pál terveinek lelkes támogatója. Valójában az ő hozzászólásával a május 22-i ülésen emelődött Vágó terve a lehetséges ünnepi programok sorába.

[8] Lásd a 3. sz. jegyzetet. Vágó tervei a sajtó jóvoltából akkor már széles körben ismertek voltak, s országszerte, mondhatni népes támogató tábor állt mögötte. Egyik legfőbb támogatója a Nemzeti Kaszinó volt.

hogy a parlamentünk, az országgyűlés mindkét házának hódolatát az új parlamenti házban kegyeskednék elfogadni. Amennyire az én értesüléseim terjednek, a nagy kupolaterem addig teljesen berendezve kész lesz. – Ez esetben a nagy díszmenet a Mátyás templomból a budai hegy oldalon a Lánczhidon át, s a Váczi körúton végig az új parlamentig vehetné útját, oly impozáns fénnyel, s annyi ünnepélyességgel, minőhez hasonlót legalább eredetiség tekintetében, nem hiszem, hogy bárhol másutt a világon kiállítani lehessen. – Szükségtelen hangsúlyoznom, hisz magából érthető, hogy ezen ünnepélyes nagy menetben, a nemzeti jelleg kell hogy domináljon mindenek felett, s így nem szabad, hogy hiányozzék belőle az, ami nemzeti ünnepélyeknél, sajátlagos nemzeti összetartozás gyanánt sohasem hiányzott, mint ősrégi nemzeti tradíczió, a mai napokig fenntartotta magát, a bandérium. – Nem volt még eddig nagyobb ünnepély az országban, koronázás, főispánok v. püspökök beigtatása [sic], jelesebb férfiak fogadása, anélkül, hogy az ünneplők bandériumot nem állítottak volna ki. – Szerintem fölkérendők lennének az összes törvényhatóságok, megyék és városok, hogy 3–5 ha úgy tetszik több lovasból álló bandériumot küldjenek a millenniumi ünnepre, Budapestre. A bandériumokban való részvételre különösen az úri osztály lenne felhívandó. Több törvényhatóságok bandériumai külön csoportokra lennének választandók, külön kapitányok vezetése alatt, ezek ismét kerületenként, Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl, Erdély és Horvát-Szlavón ország; kerületi kapitányokat választanának maguknak, s az egész ismét választás útján egy országos kapitány (Capitaneus Generalis) vezetése alá állítatnék, ami nemcsak szervezés és vezetés, de a rend fenntartása tekintetében is megkívántatik.

Őfelsége, felfogásom szerint, a díszmenetben kíséretével együtt, udvari díszhintókban venne részt. Kíséretéhez csatlakoznának aztán a főhercegek, a külhatalmak Őfelségénél akkreditált képviselői, az országos méltóságok stb; s a bandérium, az országos ünnepélynek egyik kiegészítő részleteként, a nemzet méltóságának megfelelő oly logikus kerete lehetne, ahol minden törvényhatóság magát a nemzet képviseletéhez érvényesíthetné, s a nagy jelentőségű ünnepélyen a király előtti hódolatban, nemcsak az országgyűlésnek mindkét háza, de azon kívül minden törvényhatósága tényleg és testületileg részt vehetne, s ez az ami a bandériumok kiállításának nagyobb eszményi értéket kölcsönöz.

Az egész ünnepélynek rendezésénél természetesen a főudvarmesteri hivatallal egyetértőleg kellene eljárni. Sok felhasználható anyag lesz úgy hiszem, még az 1867. évi koronázás idejéből, úgy a miniszterelnöki irodában, valamint a bécsi főudvarmesteri hivatalban föltalálható. Azután életben van még Vértesy Sándor, a kir. tábla elnöke, aki akkor gr. Andrássy Gyulának elnöki titkára volt. Egyébiránt igen örülnék, szerencsésnek érezném magamat, ha ezen futólagos észrevételeimmel az ünnepély rendezéséhez némi adalékkal hozzájárulhattam volna. – Úgy mondta nekem Széll. K. hogy szűkebb bizottságnak közelebbi ülése tán augusztus hóban tartatnék meg. Addig úgy hiszem, lehet a megjelölt forrásokból egyetmást összegyűjteni, úgy, hogy a Bizottság a kérdéssel immár jobban kidomborított alakjában foglalkozhatnék.

Fogadd ezek után Kegyelmes Uram kiváló tiszteletem és nagyrabecsülésem őszinte kifejezését, mellyel maradtam alázatos szolgád,

Hollán altbgy

[Külzetén:]

Hollán Ernő főrendiházi tag emlékirata a millenium alkalmából rendezendő ünnepélyes díszmenet tárgyában

9/VI.

A bandérium a programba felvétetvén, ad acta szept. 4.

Koncz [szignó]"

S most a számadás: mi valósult meg Hollán elképzeléseiből 1896. június 8-án, túl azon, hogy, amint fentebb olvashatjuk: „a bandérium a programba felvétetett"? Megvalósult maga a hódoló menet a Mátyás templomból a parlamentbe, ez lett az ünnep legfőbb látványossága. Igaz nem úgy és nem azon az útvonalon vonult, amelyiken Hollán gondolta, a Lánchídon át, hanem a Margit-hídon. De visszaút a várba már a Lánchídon történt. A hódoló menetben szerepeltek a törvényhatóságok bandériumai. Persze nem teljesen

abban a formában, ahogy Hollán elképzelte, nem kerületenként, hanem szigorúan abcsorrendben, élükön „Capitaneus Generalisként" Perczel Dezső belügyminiszter lovagolt. Nem volt kapitányválasztás, ahogy kigondolta, hanem a miniszterelnök a belügyminisztert, mint a törvényhatósági apparátusok őrét, kinevezte a vezénylő posztra, miáltal a bandériumok is inkább lettek a polgáribb Magyarország képviselői, mintsem a régi inszurrekcióra emlékeztető katonai formációk. Ami pedig a bandériumok úri jellegét illeti, ahogy Hollán óhajtotta: nos, 1896. június 8-án a bandériumokban felvonulóknak csak egy (bár nagyobbik) hányada került ki az úri osztály képviselőiből. Sok törvényhatóság népviseletes, „munkásruhás" – akkori szóhasználattal – „népies elemeket" is felvonultatott. Vagyis, ellentétben a hagyománnyal, nem csak úri banderisták hódoltak királyuk előtt.

Amit még hozzátehetünk: a levélből mintha az derülne ki, hogy a törvényhatóságok bandériumokként történő szerepeltetése a millenniumi ünnepségek során, és maga a bandérium szó millenniumi „aktualizálása" is Hollán találmánya lett volna. A levél pedig lehetne ennek hitelesítő dokumentuma…

Az igazság azonban az, hogy osztoznia kell a dicsőségben Dókus Gyulával, Zemplén vármegye tudós alispánjával, aki a vármegye közgyűlésén 1895 májusában, ezzel a címmel terjesztett elő közgyűlési határozatot: „Magyarország vármegyéi és városi törvényhatóságai nemzeti bandériummal képviseltessék magukat az ország fővárosában."[9] Ebből az előterjesztésből nőtte ki magát az az országos mozgalom, amelynek Hollán is lelkes támogatója volt. Vagyis osztott a dicsőség. De végül is mindegy, így sem veszítettünk, csak nyertünk, mert megismerkedhettünk egy sokoldalú egyéniség millenáris tényked-ésének kis szeletével. Vagy, személytelenítve a dolgokat, a millenniumi előkészületek egy kis epizódjával.

[9] *Millennium,* 10. sz., 1895. április 20. 3. o.

SALLAY GERGELY PÁL

EGY „KELLEMETLEN SÜRGETŐ" KITÜNTETÉSE, FÉLREÁLLÍTÁSA ÉS KÁRPÓTLÁSA

Petrichevich György nyugállományú ezredes áldozatai a Mária Terézia Katonai Rend magyar ügyének oltárán

Horthy Miklós kormányzó 1938. december 22-én, Budapesten kelt legfelsőbb elhatározásával a Különös Dicsérő Elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Nagy Aranyérmet adományozta Petrichevich György nyugállományú ezredesnek, a Mária Terézia Katonai Rend előadójának. A kitüntetések viselési sorrendjében igen előkelő helyre sorolt elismerés adományozására a Mária Terézia Rend kancellárja, Habsburg József királyi herceg, tábornagy[1] tett javaslatot. Az indoklás szerint Petrichevich „mint a magyar Katonai Mária Terézia Rend előadója, másfél évtizedes, fanatikus szeretettel végzett munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Nemcsak éjjel-nappal dolgozott és fáradozott a Rend ügyeiben, hanem anyagiakban is könyveinek kiadásával, sok kutatásával és előadásokkal kapcsolatos utazásokkal járó költségeken kívül bajtársak támogatásával is példás, saját anyagi romlásától sem visszariadó magatartást tanúsított."[2] Bár a felterjesztés eredetileg a néhány hónappal korábban (1938. augusztus 20-án) megújított Magyar Királyi Szent István Rend kiskeresztjére[3] vonatkozott, a kormányzó végül a kitüntetések hierarchiájában magasabban álló Magyar Koronás Nagy Aranyérem adományozásáról döntött.

A kitüntetési felterjesztés dátuma és az indoklás szövege is egyértelművé teszi, hogy az adományozásra annak kapcsán, illetve azt követően került sor, hogy a Mária Terézia Rend 1938. november 4-ével Magyarországon (ismét) adományozhatóvá vált. Az ezt lehetővé tévő közjogi lépésre hosszú folyamat eredményeként került sor, amelyben Petrichevich György kiemelt szerepet játszott.

Miután 1918 őszén az Osztrák-Magyar Monarchia elemeire hullott, a korábbi birodalom legrangosabb katonai elismerése, az akkor több mint 150 éves múltra visszatekintő Mária Terézia Katonai Rend[4] is megszüntetésre került – legalábbis az Osztrák Köztársaságban. A jogi értelemben felszámolt Rend szervezete ugyanakkor a gyakorlatban egészen 1931-ig aktívan működött tovább, hiszen a Rendbe való felvételért benyújtott kérvényeket elbíráló káptalan Bécsben a bő évtized során több mint ezer első világháborús kitüntetési kérelmet vizsgált meg és a folyamodók közül 74 arra érdemes tisztnek ítélt oda

[1] Habsburg József Ágost (Alcsút, 1872. VIII. 9 – Rain bei Straubing, 1962. VII. 6.) magyar királyi herceg, osztrák főherceg, cs. és kir. tábornagy. 1911. IV. 4-től a cs. és kir. 31. gyaloghadosztály, 1914. XI. 1-jétől a cs. és kir. VII. hadtest, 1916. XI. 22-től a róla elnevezett seregarcvonal, 1918. I. 19-től a cs. és kir. 6. hadsereg, VII. 20-tól a tiroli hadseregcsoport parancsnoka. 1918. X. 27-én IV. Károly homo regiussá nevezi ki Budapestre. 1919. VIII. 6–26. között Magyarország kormányzója. A Vitézi Rend 1921-ben elsőként avatott tagja. 1927–1944 között a Felsőház tagja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét. 1931–1942 között, illetve 1944-ben a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja.

[2] HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Legfelsőbb elhatározások. 1939. 305. Eln./K. I.–1938. sz.

[3] A felterjesztés szövegében a fokozat meghatározásaként – helytelenül – „lovagkereszt" szerepel. Érdekesség, hogy a Szent István Rend kiskeresztje a hivatalos források szerint a Horthy-korszakban egyáltalán nem került odaítélésre. Lásd például: Magyarország tiszti cím- és névtára 1944. 769. o.

[4] A Mária Terézia Katonai Rendre vonatkozó szakirodalom felsorolását l. *Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál:* A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2005/4. sz. 1051. o.

rendjelvényeket.[5] Tette ezt a testület a Rend utolsó nagymestere, I. (IV.) Károly 1919. március 23-án, Eckartsauban kelt levelében foglaltak alapján, amely szerint arra az időtartamra, amíg a nagymesteri méltóságot ő nem gyakorolhatja, a Rend kancellárját, gróf Franz Conrad von Hötzendorf[6] tábornokot bízta meg a Rend ügyeinek továbbvitelével. Conrad 1925-ben bekövetkezett halála után a kancellári tisztséget – immár hivatkozási alapnak tekinthető felhatalmazás nélkül, pusztán a rendlovagok által megválasztva – Viktor Dankl[7] vezérezredes, a parancsnoki kereszt birtokosa töltötte be.

Az ausztriai káptalani (és más rendi) tevékenységgel párhuzamosan Magyarországon – elsősorban a rendlovagok körében – folyamatosan napirenden volt a Rend jogi helyzetének és a rendvagyon felosztásának kérdése, a Rend magyar voltának bizonyítása. Állami szinten azonban – feltételezhetően jórészt politikai megfontolásból – érdemi lépések nem történtek fenti kérdéseknek az osztrák féllel történő tisztázására. Az eredménytelenség láttán bízta meg 1924-ben Horthy Miklós kormányzó (1921. március 7. óta a Rend lovagkeresztese) Petrichevich György nyugállományú ezredest (a Rend 1921. október 2-án „avatott" lovagkeresztesét), hogy végezzen „okfejtő nyomozást" a Rend jogi helyzetére vonatkozóan, annak magyar voltát bizonyítandó.

Petrichevich széleskörű kutatásai nyomán (számos tanulmányutat tett például Bécsbe, Grazba és Klagenfurtba) több könyvet és brosúrát jelentetett meg,[8] amelyeknek célja az Osztrák Köztársaságban megszüntetett nagy múltú intézmény jogfolytonosságon alapuló átmentése, magyar rendként történő „továbbéltetése" volt. Ez irányú érvelésének sarokköve az volt, hogy a Rendet Mária Terézia magyar királynőként (és *nem* a Habsburg uralkodóház tagjaként) alapította, így az közjogi értelemben magyar királyi rend, tehát fenntartása a jogfolytonosan fennálló Magyar Királyságban biztosított. Természetesen a „Rend-fenntartásra" irányuló magyar törekvések homlokegyenest ellentétben álltak az osztrák állásponttal, így Bécs és Budapest között sem elvi, sem gyakorlati szinten nem jött létre megegyezés – különös tekintettel a rendi vagyon „áttelepítésére."

[5] *Allmayer–Beck, J.:* Kanzlei und Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10. (1957). 251. o.

[6] Franz Conrad von Hötzendorf gróf (Penzing bei Wien, 1852. XI. 11 – Bad Mergentheim, 1925. VIII. 25.) cs. és kir. tábornagy, az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje vezérkarának főnöke. 1888-tól a bécsi Hadiiskola tanára, 1903-tól a cs. és kir. 8. gyaloghadosztály parancsnoka, 1906. XI – 1911. XII., majd 1912. XII – 1917. II. között az osztrák-magyar Vezérkar főnöke. 1917. III – 1918. VII. között a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka. 1917–1925 között a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét.

[7] Viktor Dankl von Kraśnik gróf (Udine, 1854. IX. 18 – Innsbruck, 1941. I. 8.) cs. és kir. vezérezredes. 1907-től a cs. és kir. 36. gyaloghadosztály, 1912-től a cs. és kir. XIV. hadtest parancsnoka, illetve Tirol és Vorarlberg honvédelmi parancsnoka. 1914. VIII – 1915. V. között a cs. és kir. 1. hadsereg parancsnoka, 1915. V-tól Tirol honvédelmi parancsnoka, 1916. III – VI. között a cs. és kir. 11. hadsereg parancsnoka. 1925–1938 között a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét.

[8] Petrichevich kutatásai alapján az alábbi önálló köteteket jelentette meg:

Emlékirat a Mária Terézia által, az ő magyar királyi szuverenitásából folyólag 1757-ben alapított Katonai Mária Terézia-Rendről. A Rend további sorsáról, államjogi és pénzügyi vonatkozásairól, különös tekintettel az 1918 utáni évekre, napjainkig. Budapest, 1931.;

A Katonai Mária Terézia-Rend helyes közjogi és történelmi megvilágításban. S. a. r.: *Kisfaludy-Péter Elemér*. Budapest, 1933.;

Államjogi viták a Katonai Mária Terézia-Rend hovatartozandósága és vagyona fölött. II. r. Történelmi és közjogi átértékelések. Új utak. S. a. r.: *Kisfaludy-Péter Elemér*. Budapest, 1933. (Másik kiadása: Államjogi viták a Katonai Mária Terézia-Rend hovatartozandósága és vagyona fölött. II. r. Történelmi és közjogi átértékelések. Új utak. S. a. r.: *Kisfaludy-Péter Elemér*. Budapest, 1933. Csak 20 példányban készült, belső, hivatalos használatra szánt külön kiadás.);

Államjogi viták a Katonai Mária Terézia-Rend hovatartozandósága és vagyona fölött. III. r. A jogi helyzet kifejtésére adott osztrák válasz. Közjogi tévedések. A rendvagyon kezelésének a felelősség hangoztatása mellett történt törvénytelen kiragadása a rendvezetőség kezéből maga után vonja Ausztria kártérítési kötelezettségét. A magyar követelések. S. a. r.: *Kisfaludy-Péter Elemér*. Budapest, 1933.;

Elnémított magyar igazságok: a magyar királyság eszméje az igazságok fényében. Budapest, 1937.

Fentiek dacára – tehát a két állam között a Rendre vonatkozóan fennálló vitás kérdések tisztázása nélkül, illetve úgy, hogy Bécsben az első világháborús haditettek elbírálása ügyében a káptalani tevékenység még folyt – 1930-ban megtörténtek az első lépések a Mária Terézia Rend „honosítása” érdekében. Vitéz Szurmay Sándor[9] báró, gyalogsági tábornok, a Rend lovagkeresztese 1930. szeptember 23-án kelt értesítő levelében arról tájékoztatta a magyar rendtagokat, hogy a kormányzó szászkabányai Hoffmann Géza[10] nyugállományú tábornokot nevezte ki a Mária Terézia Rend magyar irodájának ügyvezetőjévé (tevékenysége a rendi kincstárnoki és jegyzői teendőkre is kiterjedt), míg „a Rend belügyeinek vezetője (a külföldi rendlovagokkal való érintkezés reprezentánsa) továbbra is” Szurmay „maradt,” akit pedig ebben az ügykörben „a rendintézmény végleges rendezéséig” Petrichevich György (a Rend referense) segített.[11]

Következő lépésként 1931. október 15-én – tehát már az ausztriai káptalani tevékenység végeztével – a minisztertanács állásfoglalása alapján Horthy Miklós kormányzó a Rend alapításának emlékére a Várkápolnában megrendezett Szent Teréz napi ünnepi istentisztelet keretében bejelentette a Mária Terézia Rend magyar rendként és alapítványként való további fenntartását.[12] Az ehhez szükséges minisztertanácsi állásfoglalás kialakításában komoly szerepe volt Petrichevichnek, aki az 1931. szeptember 27-i minisztériumközi értekezleten hosszas érvelésével végre elérte, hogy a Rend magyar jellegét a Miniszterelnökség és a Pénzügyminisztérium is elismerje.[13] Petrichevichet ezt követően (1932 nyarán) tüntette ki (először) a kormányzó „a katonai Mária Terézia rendhez és a rendi vagyonhoz fűződő magyar érdekek megóvása körül kifejtett eredményes és kiválóan hasznos teljesítményeiért” a Magyar Érdemkereszt II. osztályával.[14]

A magyar rendi szervezet végül azáltal teljesedett ki, hogy Habsburg József királyi herceg, tábornagy (parancsnoki keresztes rendlovag) 1932 márciusában elvállalta a kancellári tisztséget.[15] Wulff Olaf[16] vezérfőkapitány, a Rend lovagkeresztese 1942 márciusában Horthy részére összeállított memorandumában így írt erről az időszakról: „Akkor kezdődött volna a Rend megszervezése, a magyar vonatkozású okmányok megszerzése, a Rend vagyonának helyreállítása, stb. Hogy a Rend a hatóságokkal szemben méltán legyen képviselve és reprezentálni is tudjon, Petrichevich ezredes javasolja Frigyes, majd

[9] Vitéz uzsoki Szurmay Sándor báró (Boksánbánya, 1860. XII. 19 – Budapest, 1945. III. 26.) cs. és kir. gyalogsági tábornok, m. kir. vezérezredes, m. kir. honvédelmi miniszter. 1883–1884-ben elvégezte a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát, 1887–1889 között a bécsi Hadiiskolát. 1898–1914 között honvédelmi minisztériumi és csapattiszti beosztásokban szolgált. 1914. VIII. 17 – XI. 23. között honvédelmi minisztériumi államtitkár, XI. 24-től a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály, 1914. XII–től a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka. 1917. II. 19 – 1918. X. 31. között honvédelmi miniszter. 1919-ben összekötő tiszt a francia katonai missziónál. 1921-ben nyugállományba vonult. 1926-tól a Felsőház tagja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. 1931–1945 között a Mária Terézia Katonai Rend „kancellárhelyettese”, 1931–1938 között ügyvezetője.

[10] Szászkabányai Hoffmann Géza (Budapest, 1875. XII. 14 – Budapest, 1964. V. 7.) cs. és kir. őrnagy, m. kir. címzetes vezérőrnagy. Az első világháborúban ezred- és dandárparancsnok, a világháború után közreműködött a m. kir. honvédség újjászervezésében. 1925-ben nyugállományba vonult, 1928-ban tábornok. 1930. VII – 1932. V., majd 1938. XII – 1943. XI. között a Mária Terézia Katonai Rend ügyvivője.

[11] HL Mária Terézia Katonai Rend anyaga (a továbbiakban: HL MTKR), 1. doboz. V/17. 84/JK–1930. sz.

[12] HL HM Eln. II. tétel, szám nélkül. Petrichevich György nyugállományú ezredes levele vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes, vezérkari főnökhöz a Katonai Mária Terézia Rend ügyében. 1942. VII. 25.

[13] Uo.

[14] HL Legfelsőbb elhatározások. 1932. 1711./K. I.-1932. sz. Budapest, 1932. VII. 26.

[15] HL HM 1909/Eln. – 1932. József főherceg a Katonai Mária Terézia Rend kancellári méltóságának elfogadásáról értesít.

[16] Wulff Olaf Richárd báró (Budapest, 1877. II. 12 – Costa Rica, 1955. VI. 12.) cs. és kir. fregattkapitány, m. kir. folyamőr vezérfőkapitány, 1920-tól a m. kir. Folyamőrség megteremtője és első parancsnoka. 1914. IX – X. között a Dunaflottilla megbízott parancsnoka, majd monitorparancsnok. 1917-től az I. monitorcsoport (később I. monitorosztály), 1918. IV – IX. között az osztrák–magyar haditengerészet Fekete–tengeri különítményének parancsnoka. 1922-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

József kir. herceg kancellári kinevezését. Ezt a javaslatot azért tette, hogy ebből kifolyólag a Rend a felsőbb hatóságokkal szemben előnyösebb helyzetbe kerüljön és nem, hogy azt hátráltassa."[17] Wulff Olaf soraiból kiderül, hogy Petrichevich elképzelései e téren nem a várt eredményt hozták. A témával kapcsolatban Petrichevich saját gondolatait is ismerjük. 1942. július 25-én a Honvéd Vezérkar főnökének címzett levelében összefoglalta a Rend magyarországi újjászervezése érdekében vállalt áldozatait, ott erről az időszakról, illetve József királyi herceg szerepéről az alábbiakat írta: „elengedhetetlen kötelesség lett volna a Rend végleges megszervezését azonnal keresztülvinni, ami azonban még a mai napig sem történt meg. Hiába tettem javaslatot javaslatra, hiába írtam 5 könyvet és hiába fejtettem ki nagy propagandát stb. stb. Az Államfő [1931. október 15-i] alkotmányos kinyilatkoztatása elkerülhetetlen kötelességévé tette az illetékes kormányhatóságoknak a rendkancellárral egyetemben a Rend végleges megszervezésével a Rend vagyonának helyreállítását is. Legalábbis én így képzeltem. […] De mivel ezek után sem történt semmi, új beadványt készítettem a rendkancellár részére a miniszterelnökhöz való továbbítás céljából (1933. november 28. 49./KMTR). Úgy ez, mint a javaslatoknak további sorozata is teljesen figyelmen kívül hagyattak és így se az Államfőnek, se a magyar kormánynak akarata nem érvényesült."[18]

Petrichevich meglátása szerint a magyar ügy hivatalos képviselői nem csak Trianont követően tettek elfogadhatatlanul keveset a Mária Terézia Rend jogi helyzetének tisztázása és Magyarország érdekeinek e téren történő érvényesítése érdekében, de azt követően sem mozdult az ügy pozitív irányba, hogy ő minden kétséget kizáró bizonyítékokat sorakoztatott fel a magyar igazság mellett. „A reményt fel nem adva, 1935-ben a rendkancellárhoz újabb beadványt intéztem, hogy a Rend megszervezését mégiscsak keresztülvihessük. […] 1934–1937-ig több javaslatot tettem, hogy a rendkérdés a hágai döntőbírósághoz utaltassék. […] szakemberek […] a teljes siker reményével kecsegtettek, ugyanannyira, hogy a Rend képviseletét minden díjazás nélkül hajlandók lettek volna vállalni. Érthetetlen módon ez a javaslat is teljesen figyelmen kívül hagyatott. […] Az utolsó beadványt a Rend végleges megszervezése tekintetében 1938. máj. 11.-én nyújtottam be br. Szurmay Sándor gyal. tbk. útján a rendkancellárhoz. Az ebben foglalt követelésemet hónapról-hónapra megismételtem, míg kötelességszerű makacságom miatt, […] mint „kellemetlen sürgető" a Rend ügyeinek vezetéséből végül is kikapcsoltattam."[19]

A fentiek tapinthatóvá teszik a József királyi herceg és Petrichevich között feszülő ellentétet, amelynek alapvető kérdéseire (a Rend Magyarországon megszervezettnek tekinthető-e vagy sem; van-e Magyarországnak a Renddel kapcsolatosan követelése Ausztriával szemben vagy sem?) az 1938-as év hozott válaszokat. A márciusban végrehajtott *Anschluss* következtében ugyanis megszűnt Ausztria önálló államisága, amely mind az osztrák állammal szembeni bármiféle követelés, mind a Rend további sorsa vonatkozásában teljesen új helyzetet teremtett. Magyarországon végül 1938 novemberében került sor arra a közjogi lépésre, amelynek értelmében a Mária Terézia Katonai Rend már nem csak szervezetként működött tovább hazánkban, de – a Szent István Rendhez hasonlóan – a magyar törvények szerint (ismét) adományozhatóvá is vált. 1938. november 4-i legfelsőbb kéziratával Horthy a kormányzói jogkört szabályozó 1920:I. törvénycikkben meghatározott jogára hivatkozva elrendelte, hogy a Rend alapszabálya a jövőbeni adomá-

[17] HL MTKR 1. doboz. IV. Wulff Olaf ellentengernagynak a rendvitézek nevében 1942. III. 23-án a Kormányzó Úr Őfőméltósága részére összeállított memoranduma a rendügy rendezése céljából.

[18] HL HM Eln. II. tétel, szám nélkül. Petrichevich György nyugállományú ezredes levele vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnökhöz a Katonai Mária Terézia Rend ügyében. 1942. VI. 25.

[19] Uo.

nyozást lehetővé teendő az alábbi függelékkel egészüljön ki: „Mindaddig, míg Magyarországon a királyi hatalomba foglalt jogokat a fennálló törvények értelmében a kormányzó gyakorolja, a Rend nagymesterének teendőit az ország kormányzója látja el.”[20]

Nem sokkal ezután, 1938. november 30-án József királyi herceg, a Rend kancellárja két értesítést is kiadott a magyar rendvitézek számára. Az egyik Petrichevich György elévülhetetlen érdemeinek méltatását tartalmazta a Rend magyarországi újjászervezése terén, s iskolapéldája annak, hogyan lehet valakit a lehető legkifinomultabban félreállítani. Idézet az értesítő levélből: „Másfél évtized fáradságos, sokszor az éjet is nappallá tevő munkássága után Petrichevich ezrds elérte kitűzött célját: a Rend felvette mindig bevált ősi szervezetét. Miután azonban ez nem ismert külön rendi referenst s így ez az átmeneti szerv megszűnt, Petrichevich ezredes más téren fogja hazafias munkálkodását az ország javára értékesíteni. Amidőn neki a legnagyobb elismerés kifejezése mellett a rendintézmény soha el nem múló hálját tolmácsolom, ama reményemnek adok kifejezést, mely szerint értékes tanácsaival és szükség esetén hatásos közreműködésével a jövőben is segítségére lesz igaz ügyünknek.”[21]

A másik, ugyanaznap kelt értesítésben a Rend „alapszabályszerű megszervezése alkalmából” József főherceg a rendkancellári tisztség további vállalását adta hírül a rendlovagoknak, illetve arról tájékoztatott, hogy a kormányzó a Rend kincstárnokává dr. Szász Lajos[22] pénzügyminisztériumi államtitkárt, a Rend jegyzőjévé pedig szászkabányai Hoffmann Géza nyugállományú tábornokot nevezte ki. A rendkancellár minden vonatkozásban magának tartotta fenn a Rend ügyeinek képviseletét a kormányzó előtt; az érintkezést a miniszterekkel, magasabb hatóságokkal és intézetekkel; a döntést és az ügyiratok kiadványozását minden elvi jelentőségű ügyben; valamint a Rend képviseletét a külföld és a külföldi rendvitézek felé. Helyettesítésével egyúttal vitéz Szurmay Sándor báró, nyugállományú gyalogsági tábornokot bízta meg.[23]

Petrichevich György nyugállományú ezredes neve ettől kezdve nem szerepelt a hivatalos kiadványokban a rendi funkcionáriusok felsorolásában, Hoffmann Géza pedig, Petrichevich félreállításával egy időben, visszatért a Rend tisztviselői közé. Ez bizonyára nem véletlen. Wulff Olaf már idézett memorandumából kiderül, hogy Petrichevich és Hoffmann között jó ideje ellentét feszült. Wulff Horthynak írt összefoglalója szerint Hoffmann Géza kinevezését a rendiroda ügyvivőjévé 1930-ban éppen Petrichevich javasolta azzal az elsődleges céllal, hogy részére – a Rend érdekében végzett tudományos tevékenységéhez – német fordításokat végezzen, és ennek érdekében Hoffmann javára lemondott a költségei fedezésére 1930. júniustól neki utalt havi 100 pengő tiszteletdíjról. Hoffmann azonban hamarosan szembefordult vele, majd ennek nyomán 1932-ben visszalépett tisztségétől. Ekkor lett Szurmay Sándor a magyarországi rendi szervezet ügyvezetője, Petrichevich pedig ekkor fogadta fel „az igen rossz anyagi viszonyok között élő” Kisfaludy-Péter Elemér nyugállományú ezredest „magántitkári” minőségben és ezúttal neki juttatta tiszteletdíját.[24] (Kisfaludy–Péter Elemér Magyarország tiszti cím- és névtá-

[20] *Honvédségi Közlöny,* 1938/29. sz., 304. o.

[21] HL MTKR 1. doboz. V/16. 123/R. K./KMTR-1938. sz.

[22] Dr. Szász Lajos (Szatmárnémeti, 1888. II. 26 – Budapest, 1946. VIII. 24.) politikus, egyetemi tanár. 1937–1942 között a Pénzügyminisztérium adminisztratív államtitkára, 1942. X – 1944. III. között közellátásügyi tárca nélküli miniszter, 1944. III – VIII., illetve 1944. X – 1945. III. között kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, 1944. VIII-ban iparügyi miniszter is. 1939–1945 között a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, 1944. IX – 1945. III. között a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke. A budapesti népbíróság háborús bűnösként halálra ítélte, kivégezték. 1938. XII – 1943. I. között a Mária Terézia Katonai Rend kincstárnoka.

[23] HL MTKR 1. doboz. V/3. 129/R. K./KMTR-1938. sz. Értesítés az összes magyar rendvitézekhez. Budapest, 1938. XI. 30.

[24] HL MTKR 1. doboz. IV. Wulff Olaf ellentengernagynak a rendvitézek nevében 1942. III. 23-án a Kormányzó Úr Őfőméltósága részére összeállított memoranduma a rendügy rendezése céljából.

rában egészen 1944-ig titkárként szerepel a rendi szervezetben.) Petrichevich később vele is ellentétbe került.

Miközben 1938-ra látszólag rendeződött a patinás Rend helyzete Magyarországon, a hazai rendlovagok között a végletekig elmérgesedett a viszony. Wulff leírása szerint ettől fogva a Rend élete megbénult, a Renden belül állandósult a széthúzás: József királyi herceg, az idős Szurmay és az ő kancellárhelyettesi helyét fokozatosan átvevő vitéz Janky Kocsárd[25] vezérezredes, „valamint az általuk kinevezett és pártolt tisztviselők" szembekerültek az összes többi rendvitézzel, akik „mind a törvényes rend visszaállítását és Petrichevich ezredes újabb megbízatását kívánják."[26] Az áldatlan állapotok megszüntetésére Horthy a rendi autonómia felfüggesztésében látta a megoldást, amelyről 1942. június 16-án döntött, és a honvédelmi minisztert bízta meg a Rend ügyeinek intézésével.[27] Petrichevich ezt követően, 1942. július 25-én fordult vitéz Szombathelyi Ferenc[28] vezérezredeshez, a Honvéd Vezérkar főnökéhez ügyének tisztázása érdekében, illetve azért, hogy a Rend érdekében évtizedeken át meghozott anyagi áldozataiért kárpótlást kérjen. Levelében többek között nehezményezte, hogy míg az 1938-ban – az ő félreállítását követően – kinevezett (és az ő korábbi munkásságától eltérően pusztán adminisztratív tevékenységet végző) rendi tisztségviselők, azaz Hoffmann Géza és Kisfaludy-Péter Elemér részére magas honorárium kerül kifizetésre, addig az ő 14 éven keresztüli – a Rend és az ország érdekeit szolgáló – kiadásai megtérítésére semmilyen lépés nem történt.[29]

A Rend ügyeinek áttekintése és rendezése ekkor több mint egy évre háttérbe szorult – igaz, a Honvéd Vezérkar főnökére és a honvédelmi miniszterre ennél kétségtelenül fontosabb feladatokat rótt a második világháborús magyar részvétel. Az 1943 nyarán hivatalba lépő Csatay Lajos[30] vezérezredes, honvédelmi miniszter végül 1943. október 22-én kelt felterjesztésében tett javaslatot a kormányzónak a Renden belüli ellentétek és az autonómia felfüggesztését kiváltó okok orvoslására. Törekvése szorosan összefüggött azzal a ténnyel, hogy a m. kir. 2. honvéd hadsereg harcai nyomán többen is kérték a Rendbe való felvételüket, s a magas rangú kitüntetés esetleges adományozása előtt feltétlenül szükségessé vált a Renden belüli problémák megoldása. Rendezni kellett tehát a személyi ellentéteket, hogy a rendi autonómia később visszaállítható legyen. Csatay az alábbiakban összegezte a témával kapcsolatos meglátásait:

„Tájékozódásom eredményeként legyen szabad Főméltóságú Kormányzó Úrnak jelentenem, hogy a Renden belüli, illetve a rendtagok közti ellentétek több okra vezethetők vissza, amelyek fokozatos megszüntetésére azonban – még ha az autonomia [sic!] egyelőre nem is állíttatik helyre – törekedni annál is inkább célszerű, mert hiszen nem

[25] Vitéz bulcsi Janky Kocsárd (Déva, 1868. II. 11 – Debrecen, 1954. X. 20.) cs. és kir. ezredes, m. kir. vezérezredes. 1886–1889 között elvégezte a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiát, 1896–1898 között a bécsi Hadiiskolát. 1889–1914 között különböző vezérkari tiszti beosztásokban szolgált, az első világháborúban a cs. és kir. 4. huszárezred, majd a cs. és kir. 6. (később 1.) lovasdandár parancsnoka. Több hónapos román internálás után 1919. IX. 19-től a szegedi gyaloghadosztály, 1920. III – 1922. X. 25. között a szegedi katonai körlet, illetve az 5. vegyesdandár parancsnoka. 1922. X. 25 – XII. 7. között a HM VI. csoport, majd 1922. XII. 7 – 1925. XI. 18. között a HM Katonai Csoport főnöke, 1925–1930 között a honvédség főparancsnoka. 1930-ban nyugállományba vonult. 1922-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

[26] HL MTKR 1. doboz. IV. Wulff Olaf ellentengernagynak a rendvitézek nevében 1942. III. 23.-án a Kormányzó Úr Őfőméltósága részére összeállított memoranduma a rendügy rendezése céljából.

[27] HL Legfelsőbb elhatározások. 1943. 6977/K. I.–1943. sz. Budapest, 1943. X. 28.

[28] Vitéz Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. V. 17 – Pétervárad, 1946. XI. 4.) vezérezredes 1941. IX. 6 – 1944. IV. 19. között volt a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke.

[29] HL HM Eln. II. tétel, szám nélkül. Petrichevich György nyugállományú ezredes levele vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnökhöz a Katonai Mária Terézia Rend ügyében. 1942. VII. 25.

[30] Csataji Csatay Lajos (Arad, 1886. VIII. 1 – Budapest, 1944. XI. 18.) vezérezredes 1943. VI. 12 – 1944. X. 16. között volt Magyarország honvédelmi minisztere.

lehetetlen, hogy a jövőben esetleg új fiatal tagokkal bővül a Rend, akik szemében az idős rendtagok közti ellentét nem mutatna felemelő példát.

Az ellentétek megszüntetésére mindenekelőtt egy elvi és személyi javaslattal bátorkodom Főméltóságú Kormányzó Úr magas színe elé járulni.

Megállapítottam, hogy a rendtagok közti ellentét egyik oka elvi ok. A rendtagok egyik része ugyanis – a kancellár Ő kir. Fenségével az élen – azon az alapon áll, hogy Főméltóságú Kormányzó Úr 1938. évi november hó 4-én hozott legfelsőbb elhatározása óta – amikor Főméltóságú Kormányzó Úr a Rend nagymesteri teendőit átvenni kegyeskedett – a Rend Magyarországon végleg megszervezettnek tekintendő.

Ez valójában így is van, mert hiszen a Rend Főméltóságú Kormányzó Úrnak mint nagymesternek, bölcs vezetése mellett működik, van kinevezett kancellárja, ügyvivője, stb. és káptalant is tartott már.

Azt az érvet, amit egyesek hangoztatnak, hogy nincs még rendvagyon, hogy a Rend osztrák részével még elintézendő ügyek vannak, nem lehet elfogadni, mert ezek olyan járulékos részek, amiket a megszervezett Rend által elintézendő ügynek kell tekinteni.

Első javaslatom tehát oda irányul, hogy kérem Főméltóságú Kormányzó Úr olyirányú [sic!] legfelsőbb jóváhagyását, hogy közölhessem a Renddel, miszerint Főméltóságú Kormányzó Úr a Katonai Mária Therézia [sic!] Rendet Magyarországon fenthivatkozott [sic!] 1938. évi november hó 4-én kelt legfelsőbb elhatározásának időpontjától végleg megszervezettnek tekinti.

Szükségesnek tartom ezt a döntést illetve annak a rendtagokkal való közlését annál is inkább, mert a rendtagok egy része – élén Petrichevich nyugállományú ezredessel – épen [sic!] fenti indoklással ellentétben, a rendvagyon helyreállítása nélkül a Rendet nem látja megszervezettnek s épen [sic!] emiatt Petrichevich nyugállományú ezredes személyét nemkívánatosan túlságosan előtérbe tolják.

Nem kívánom evvel Petrichevich nyugállományú ezredes alapvető tevékenységét és érdemeit semmiben sem csökkenteni, azonban meg akarom szüntetni azt az állapotot, hogy legfelsőbb helyre való hivatkozással bárki is jogot formálhasson a Rend hivatalos ügymenetébe és szolgálati rendjébe való beavatkozásra.

A Rend főkérdéseinek megnyugtató további megoldása azonban a személyi ellentétek okainak kiküszöbölése nélkül lehetetlen. Tény az, hogy egyrészt Petrichevich nyugállományú ezredes, másrészt Hoffmann nyugállományú vezérőrnagy, a jelenleg kinevezett ügyvivő, nem bírnak az összes rendtagok bizalmával, ami a jövőre nézve is súrlódások alapját és a kibontakozás alapját képezheti. Eme előzmények, valamint Főméltóságú Kormányzó Úrnak a Főhadsegéd útján közölt legmagasabb parancsa folytán fentnevezettek felmentésére és – előzetes legmagasabb kijelölése alapján – utódjuk kinevezésére ezennel javaslatot teszek.”[31]

Csatay tehát majd’ ötéves késéssel, visszamenőleges hatállyal (1938. évi november 4-ével) javasolta Petrichevich György nyugállományú ezredes felmentését a Rend előadói (itt tehát már nem rendi referensként történik rá utalás) megbízatása alól. Egyúttal (a békesség kedvéért?) Hoffmann Géza nyugállományú vezérőrnagy felmentésére is javaslatot tett a Rend ügyvivői megbízatása alól, 1943. október 31-i dátummal. Végül, Hoffmann pótlására, vitéz Góthay Béla[32] nyugállományú vezérőrnagy kinevezését javasolta a Rend ügyvivőjévé 1943. november 1-jei hatállyal. Egyidejűleg kitüntetésre

[31] HL Legfelsőbb elhatározások. 1943. 6977/K. I.–1943. sz. Budapest, 1943. X. 28.

[32] Vitéz Góthay Béla (Korompa, 1887. IX. 10 – Budapest, 1976. I. 16.) cs. és kir. százados, m. kir. vezérőrnagy. 1908-ban végzett a Ludovika Akadémián. Csapattiszti beosztásokban szolgált a cs. és kir. közös hadseregben, majd 1920 után a m. kir. honvédségben. 1936. XI. 1 – 1940. III. 1. között a m. kir. 13. honvéd gyalogezred, 1940. III. 1 – XI. 15. között a 2. határvadász dandár, 1940. XI. 15 – 1942. VIII. 15. között a m. kir.

terjesztette fel Hoffmannt „több esztendei önzetlen és érdemdús tevékenységének figyelembevételével."[33]

Hoffmann Géza kitüntetési felterjesztésének szövege – a tények ismeretében – éppoly hamisan cseng, mint Petrichevich 1938. decemberi elismerési javaslatának indoklása. Hoffmann a „Rend irodájának ügyvivői tisztsége alól történt felmentése alkalmából, ezen minőségben kifejtett kiválóan eredményes és rendkívül hasznos" teljesítményéért a Magyar Érdemrend középkeresztjét kapta az alábbi érdemekért: „1930. VII. 1-től 1932. V. 1-ig, majd 1938. XII. 1-től 1943. XI. 1-ig, tehát közel hét éven át, mint a Katonai Mária Terézia Rend irodájának ügyvivője, a Rend ügymenetének vezetésében, a káptalani ülések előkészítésénél, a rendtagokkal való állandó érintkezésnél és az állandóan nagy tapintatot és körültekintést igénylő minden ténykedésénél, lelkes buzgalommal felmutatott kiválóan eredményes és rendkívül hasznos szolgálataival a rendkancellár, illetve az autonómia felfüggesztése óta a honvédelmi miniszternek mindenkor megbízható, kiváló támasza volt."[34]

A honvédelmi miniszter felterjesztése nyomán kiadott Legfelsőbb Elhatározás a személyügyi kérdések rendezése mellett – ahogy az az idézett szövegből világosan kiderül – a Rend státusával kapcsolatos elvi állásfoglalásként is szolgált. Abban ugyanis a Rend nagymesteri teendőit gyakorló kormányzó minden kétséget kizáróan kinyilvánította, hogy 1938. november 4-ével a Rendet Magyarországon végleg megszervezettnek tekinti. Az ezzel kapcsolatos viták végére tehát pontot tett.

Nem maradt más hátra, mint a rendi autonómia visszaállítása, amelyről az 1944. január 24-én kelt Legfelsőbb Elhatározás intézkedett.[35] A dátum nem véletlenül esik egybe a Mária Terézia Rend magyarországi történetének egyetlen adományozásával: vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagyot az autonómia újbóli életbe léptetésének napján avatták a Rend lovagkeresztesévé.

Időközben Petrichevich kártérítési ügyének rendezésére is sor került. A Honvédelmi Minisztérium Elnökségének vezetője és a nyugállományú ezredes 1943. december 16-án látták el kézjegyükkel azt a megállapodást, amelynek értelmében „a Katonai Mária Terézia Rend érdekében közel 20 éven át kifejtett önzetlen munkásságáért és felmerült költségeiért" a kincstár 50 000 pengő kifizetését vállalta Petrichevich részére. A dokumentumot Csatay vezérezredes, honvédelmi miniszter négy nappal később írta alá jóváhagyólag.[36]

Petrichevichről 1944-ben – feltételezhetően Oszlányi Kornél rendlovaggá avatása körüli időben – készült az a civil ruhás portrékép, amelyen nyakában a „félreállítása alkalmából" 1938-ban neki adományozott Magyar Koronás Nagy Aranyérmet, alatta pedig a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét viseli. Bár a Rend magyarországi státusával kapcsolatos elvi vitában végül alulmaradt, legalább anyagi kárpótlása megtörtént, s látszólag büszkén viselte a Rend érdekében végzett munkájáért odaítélt magas kormányzói elismerést, amelyhez pedig bizonyára vegyes érzelmek fűzték. Nem sokkal később, 1945 júniusában még meg kellett érnie, hogy a Mária Terézia Katonai Rend Magyarországon végérvényesen megszüntetésre került. Petrichevich György 1949. január 25-én, életének 69. évében hunyt el Budapesten.[37]

25. gyalogdandár, illetve könnyű hadosztály parancsnoka. 1943. XI. 1 – 1945. VIII. 29. között a Mária Terézia Katonai Rend ügyvivője.

[33] HL Legfelsőbb elhatározások. 1943. 6977/K. I.–1943. sz. Budapest, 1943. X. 28.

[34] HL Legfelsőbb elhatározások. 1943. 1526/K/K. I.–1943. sz. Budapest, 1943. XI. 15.

[35] HL MTKR 1. doboz. III/4. Mária Terézia Rend autonómiájának visszaállítása. 506/K. I.–1944. sz. Budapest, 1944. I. 24.

[36] HL HM Eln. II. tétel, szám nélkül. Petrichevich György nyugállományú ezredes levele vitéz Szombathelyi Ferenc vezérezredes vezérkari főnökhöz a Katonai Mária Terézia Rend ügyében. 1942. VII. 25.

[37] Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentés Gyűjteménye.

Georgievics György: nemes Petrichevich György nyugállományú ezredes, 1929. (Olaj, vászon; HTM Képzőművészeti Gyűjtemény, lt. sz. 3750/Kp.)
A műalkotáson Petrichevich jól láthatóan viseli a Mária Terézia Rend alapításának
270. évfordulójára készíttetett rendi gyűrűt

Nemes Petrichevich György nyugállományú ezredes egyenruhában, első világháborús érdemeiért adományozott katonai kitüntetéseivel, 1920-as évek (HTM Fotóarchívum, lt. sz. 51228/Fk.)

Nemes Petrichevich György nyugállományú ezredes 1944-ben, polgári öltözetben. Nyakában a Különös Dicsérő Elismerés látható jelét képező Magyar Koronás Nagy Aranyérem, alatta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje látható (MNM Történeti Fényképtár, lt. sz. 17-1952.)

SOLYMOSI JÓZSEF

A 204. HONVÉDZÁSZLÓALJ PARANCSKÖNYVE*

(Zászlóalji parancsok – forrásközlés)

„Folyó évi augusztus 18-án jutott kezembe ez érdekes kézirat, tudniillik az 1849. évben alakult 204. honvédzászlóaljnak *napiparancskönyve* [kiemelések az eredetiben – S. J.], melyet *Zlathényi Gyula*[1] *volt honvédtiszt, ügyvéd és utóbb Munkács városi polgármester megőrzött. Ezen sárgás márványszínű papirossal kötött, hátán és négy sarkán barnás bőrrel bevont s négy fekete galanddal megkötés végett ellátott könyv 42 cm hosszú, 28 cm széles és 3 cm vastag; ívrétű papirosa fehér, vastag, »Diósgyőri Regest«* vízjeggyel ellátott, s felénél kevesebbje beírt. A tábla elején egy 20 cm-nyi pajzs alakú papírlapjára van írva a következő címe: 1849. évi napiparancskönyv. 204. honvédzászlóalji. A lap oldalai 1–36-ig meg vannak számozva, a további beírt 35 lap azonban nem, s így a könyv összesen 106 beírt oldalt tartalmaz, a többi üres. E könyvbe be vannak vezetve az 1849. évi augusztus 20-tól október hó 3-ig a 204. honvédzászlóalj s illetőleg az összes komáromvári őrségre vonatkozó s a hadsereg, hadosztály, várkormány és zászlóalj parancsnokságaitól kibocsátott intézkedések és napiparancsok, melyek eszerint a szabadságharc utolsó idejére vonatkozó itteni eseményekre és katonai életre kimerítő adatokat nyújtanak."

Lehoczky Tivadar,[2] a Munkácson élő neves polihisztor és történetíró a fent idézett mondatokkal vezette be 1891. augusztus 20-i dátummal papírra vetett kéziratát, amely ma a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében található. Még ugyanabban az évben, 1891. november 3-án, a következő véleményt jegyezték fel a kézirat hátlapjára: „Érdekes, de Szinnyei József Komáromról szóló könyvében már megjelent." Ezzel a megállapítással szemben azonban a Lehoczky által rövidített és jelentős mértékben megrostált parancskivonatok közül a hadosztályi és zászlóalji parancsok egyáltalán nem szerepelnek Szinnyeinél,[3] és akad két ismeretlen várkormányi parancs is. Egészen a legutóbbi időkig nem volt fellelhető a parancskönyv eredeti változata, így nem lehetett összevetni a Lehoczky által az utókor számára lejegyzett irattal. Emiatt magam is Lehoczky kéziratát voltam kénytelen felhasználni és közölni a 201–204. honvédzászlóalj történetét feldolgozó tanulmányom-

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, aki felhívta figyelmemet az értékes forrásra, és a birtokában lévő digitális másolatot a rendelkezésemre bocsátotta. Természetesen köszönet illeti az Aradi Ereklyemúzeum gazdag anyagát feldolgozó magyar–román munkacsoportot, amely Kedves Gyula szakmai irányításával egy európai uniós projekt keretében feltárta e gyűjtemény tárgyi és írásos emlékanyagát.

[1] Zlathényi Gyula (1828–1886) 1847-től a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben szolgált. 1848 októberében ezrede 3. zászlóaljával csatlakozott a honvédsereghez. Saját állítása szerint a szabadságharc folyamán hadnagy, majd főhadnagy lett. Ezt cáfolja, hogy tiszti kinevezésének nincs nyoma, a 204. honvédzászlóalj általa megőrzött parancskönyvében pedig – ahogy azt már Lehoczky is megállapította – világosabb tintával van bejegyezve főhadnagyi kinevezése, ráadásul logikailag sem a megfelelő helyre. Az valószínűsíthető, hogy a 204. honvédzászlóaljban is szolgált, és így jutott hozzá a parancskönyvhöz. *Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999. (a továbbiakban: *Bona,* 1998–1999.) III. k. 516. o.; HL 1848–49. 48/219.; Complexul Muzeal Arad, MR 1196. (a továbbiakban: Parancskönyv) 52. o.

[2] Lehoczky Tivadar (1830–1915) jogász, polihisztor. 1848 nyarán, tanulmányait félbehagyva, honvéd tüzérnek állt, több csatában és ütközetben vett részt. A szabadságharc után folytatta tanulmányait, majd uradalmi főügyészként dolgozott Bereg megyében. Sokrétű tudományos tevékenységéből kiemelkedik helytörténetírói munkássága. Fő műve: Bereg vármegye monográfiája I–III. k.; *Bagu Balázs – Szakáll Mihály:* A szabadságharc nemzetőrei. Ungvár–Budapest, 1994. 83. o.

[3] *Szinnyei József:* Komárom 1848–49-ben. Naplójegyzetek. Budapest, 1887. (a továbbiakban: *Szinnyei*).

ban.[4] A publikáció kéziratának leadása után azonban előkerült az addig lappangó, eredeti parancskönyv.

Az Európai Unió támogatásával 2007–2013 között megvalósult Magyarország–Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program során három intézmény, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Csongrád Megyei Önkormányzat és a Complexul Muzeal Arad (Aradi Múzeumi Komplexum) dolgozott együtt. A nagyszabású program célja az volt, hogy feltárja és katalogizálja a máig kevéssé ismert – eddig, egyetlenként, kizárólag az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetére szakosodott – Aradi Ereklyemúzeum gyűjteményeit, köztük gazdag kéziratállományát. E munka eredményeként az eddig ismert parancs- és levelezőkönyvek mellé újabb négy ilyen dokumentumot sikerült fellelni az aradi múzeum gyűjteményében. Köztük volt egy sötétvörös kötésű parancskönyv a következő címmel: „Klapka György tábornok a komáromi várban vezetett napi parancs-könyve." A kötet címe ugyan nem, de tartalma és 106 beírt oldalas terjedelme egyértelműen azonos a Lehoczky Tivadar által használt kötetével. Egyértelműen megállapítható, hogy a hadseregi, várkormányi, hadosztályi, és zászlóalji parancsokat tartalmazó kötet az 1849 augusztus végén Komárom várában alakult 204. honvédzászlóalj parancskönyve volt.

Joggal feltételezhető, hogy a kapituláció után egy Komáromban szolgált katona, vagy maga Zlathényi Gyula vette magához a kötetet. Lehoczky leírása szerint hozzá 1891-ben került a kézirat, amit állítása szerint Zlathényi őrzött meg. Zlathényi 1886-ban hunyt el Munkácson, és mivel Lehoczky is ott élt, valamint mindketten jogi pályán működtek, sőt Zlathényi polgármester is volt, Lehoczky pedig helytörténeti kutató is, ismerhették egymást, és Zlathényi halála után az örökösök is felhívhatták Lehoczky figyelmét az értékes dokumentumra. A kötet ezután került valamikor az aradi ereklyemúzeum gyűjteményébe, immár egy másik borítóval. Elképzelhető, hogy új tulajdonosa jobbnak látta a kötet elnevezését Klapka tábornok parancskönyvére változtatni, hiszen úgy még értékesebbnek számíthatott. A cím annyiban helytálló hogy az irat szép számmal tartalmaz Klapka által kiadott hadseregi parancsokat is.

A Hadtörténelmi Levéltár 1848–49-es gyűjteményében őrzött Lehoczky-kézirat mindössze 28 oldalas és jóval kevesebb parancsot tartalmaz, mint az eredeti, 106 oldalas parancskönyv. A munkácsi helytörténész vagy saját szavaival írta le a parancsok tartalmát, vagy – ritkábban – szó szerint, de kivonatolva. A parancsok adatgazdagsága, forrásértéke mindenképpen indokolttá teszi teljes terjedelmű közlésüket.

A 204. honvédzászlóalj a szabadságharc során utolsóként felállított honvédzászlóaljak egyike volt. Állományát, miként a 201–203. honvédzászlóaljakét is, az augusztus 3-i komáromi kitörés után a várba hozott újoncokból töltötték fel. Mivel a szabadságharc során 148-nál nagyobb zászlóaljszámot nem adtak ki, számozásuk azzal magyarázható, hogy Klapka, nem tudván, hol tart a számozás, ezeket a számokat osztotta ki. A 204. honvédzászlóaljat főként Fejér megyei önkéntesek alkották. A zászlóaljat a komáromi hadseregen belül a VIII. hadtest, augusztusban újonnan alakuló, gróf Zichy Ottó[5] ezredes

[4] *Solymosi József:* A 98., 99. és a 201–204. honvédzászlóaljak története. In: Veszprém megyeiek az 1848–1849-es szabadságharcban. Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő 13. Szerk.: *Nagy-L. István*. Pápa, 2010. 235–254. o. A továbbiakban e tanulmány adataira külön nem hivatkozom.

[5] Zichy Ottó gróf (1815–1880), kilépett cs. kir. főhadnagy. 1848 nyarán Győr megye és város nemzetőr őrnagyává nevezték ki, részt vett a schwechati csatában, majd decembertől a komáromi vár őrségéhez került. Ott szolgált a szabadságharc végéig, előbb alezredesként és dandárparancsnokként, majd augusztus végétől ezredessé és az újonc zászlóaljakból alakított új hadosztály parancsnokává nevezték ki. Szeptember 28-án Klapka tábornok a Katonai Érdemrend 3. osztályával tüntette ki. A kapituláció után emigrált. *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (3., átdolgozott, bővített kiadás.) Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona* 2000.) 728. o.

vezette 4. hadosztályába osztották be a 201., 202., 203. és a 127. honvédzászlóaljakkal együtt. Ezek a zászlóaljak a komáromi öregvárban állomásoztak, és belső szolgálatot láttak el, erődítési munkákban vettek részt, kiképzést folytattak. A Zichy-hadosztályból alakult szeptember 14-én a Klapka által újonnan felállított gránátos osztály is. A 200-as zászlóaljak harci cselekményekben, csatában, ütközetben nem vettek részt, és a kevés információ ellenére valószínű az is, hogy októberig teljes felszerelésük és felfegyverzésük sem történt meg. A 204. honvédzászlóalj parancskönyve mégis értékes forrás, az 1848–49-es honvédhadsereg utoljára felállított zászlóaljának mindennapi életébe, a körülzárt komáromi erőd hétköznapjaiba enged bepillantást.

A parancskönyvben található – Szinnyei József munkájában még nem közölt – hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsokat egy későbbi közleményben kívánjuk közreadni. Jelen publikációban a zászlóalji parancsokat közöljük. A parancsokat Szentpétery Sándor[6] őrnagy, Radákovits Miklós[7] őrnagy és Zsoldos János[8] százados írta alá; néhány esetben az aláírás hiányzik. A parancsokból az altiszti beosztási adatokat tartalmazó részeket – kevéssé informatív jellegük miatt – elhagytuk. A parancsokat dátum szerint, azon belül a parancskönyv sorrendjében közöljük. A közlés szöveghű, a szöveget és az írásjeleket a mai helyesíráshoz közelítettük. A rövidítéseket feloldottuk.

[6] Szentpétery Sándor (1826–1869) volt cs. kir. gyalogos hadfi, m. kir. nemesi testőr. Először a 34. (Vilmos) gyalogezred 1. zászlóaljánál szolgált főhadnagyként, majd századosként. 1849 június közepén áthelyezték az újonnan alakuló 98. honvédzászlóaljhoz. A tavaszi hadjáratban nyújtott teljesítményéért július 26-án a Katonai Érdemrend 3. osztályával tüntették ki. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. A szabadságharc után tovább katonáskodott: 1851-ben beállt a 10. huszárezredhez, ahol 1854-ig szolgált. *Bona* 2000. 656. o.

[7] Radákovits Miklós (Radaković Milos, 1820–1870 után) 1838 és 1847 között a cs. kir. 52. (Ferenc Károly) gyalogezredben szolgált. 1848 augusztustól a Tolna megyei 3. önkéntes nemzetőrzászlóalj, majd az abból alakuló 41. honvédzászlóalj hadnagya, később főhadnagya lett. Az eszéki vár feladásáig szolgált. 1849 tavaszán Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos csapatához csatlakozott. Az abból alakult 127. honvédzászlóaljban százados, majd az alakulat ideiglenes parancsnoka volt. Zászlóaljával augusztus közepétől a kapitulációig a komáromi várőrség kötelékében szolgált. *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009. (a továbbiakban: *Bona* 2008–2009.) II. k. 245–246. o.

[8] Zsoldos János (1813–1890 után) volt cs. kir. tizedes, 1849 június–júliusban a Fejér megyei védzászlóalj egyik szervezőjeként tevékenykedett, majd alakulatával csatlakozott a komáromi várőrséghez. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj századosává nevezték ki. *Bona* 2008–2009. II. k. 588. o.

ZÁSZLÓALJI PARANCSOK
1849. AUGUSZTUS 20 – OKTÓBER 2.

augusztus 20.

A mai parancsban meghagyatik mindenféle becsületes önkéntes Fejér megyeieknek, hogy délelőtt semmi úton és módon a várból kimenni nem szabad, hacsak százados uraktól bizonyítványuk nincsen. Annak pedig oka az, hogy nem tudni a felszerelés mikor és melyik időben parancsoltatik, hogy a legénység együtt legyen.

Hasonlóul meghagyatik a legénységnek az is, hogy a várban a legnagyobb rendtartás legyen, aki pedig a szakaszokhoz berendelt altisztnek parancsait nem teljesíti, 25 bot fog lenni a büntetése. Ennélfogva minden becsületes hazafi óvja magát minden rossztól és veszekedésektől.

Bekövetkeznek az oskolák, amik tartatnak a hetes tiszt úr által századonként, abból kivéve a főzőket. Nem szabad hibázni senkinek, mert ha valaki hibázni fog, a tizedesek felelősök róluk.

Ha a szakaszokban esznek, meghagyatik az altiszteknek, hogy minden lárma és veszekedés nélkül történjék meg.

Minden parancskiadás után fél órát a legénység rendben és szakaszokban a hetes tiszt úr által gyakoroltatik. A gyakorlat történjék lassú és gyors lépésekben, a százados urak jelenlétében, dobosokkal és dobbal. A gyakorlat lesz a nagy udvaron további parancsig.

Aki beteg, reggel korán a napos tizedes eljárja a maga századját és felírja, mely szerént akit az orvos jóváhagy, az a gyöngesége miatt otthon maradhat. Kit pedig az orvos be nem vesz, kötelessége minden szolgálatot megtenni. Azonkívül minden szakaszbeli emberek jelentsék, hogy kinek mi baja, reggel öt órakor megtörténjen a napos tizedes által, és annak kötelessége a napos tiszt úrnak afelől jelentést tenni, úgy tovább a százados uraknak, ki is a dolgot elintézik, mely parancsnak, aki nem engedelmeskedik, a rajta elkövetendő büntetést magának tulajdonítsa.

Zsoldos János százados

augusztus 21.

(127. honvédzászlóalj)[9]

Ma, azaz augusztus 21-én reggeli fél hatkor minden század álljon ki, a Fejér megyeiektől szinte két század. Minden századból egy tiszt úr reggeli kilenc órakor jelenjen meg pénz felvétele végett.

Radakovits Miklós

(127. honvédzászlóalj)

Jelen rendelet végett az alább írt számok alatti szállásokat fogja elfoglalni, úgymint 95. és 94. számba 1. század, 93. és 92-be a 3. század, 91-be a zászlóalji őrmesterek irodával. 90. és 81. számba a 4. század, 80. és 78. számba az 5. század, 90. szám[10] marad a zászlóalji betegek számára. Minden szobába be fog szállásolni fél század. Az őrmestereknek meghagyatik a szobákat rögtön a legtisztábbakká tétetni.

Az őrmesterek és betegek számára kirendelt szobák tisztogatására minden század egy honvédet köteles adni.

[9] Ez és a következő parancs a 127. honvédzászlóalj parancsnokától származik, de a parancskönyvbe bevezetésre került. Ennek oka, hogy a Fejér megyei önkéntesek ekkor még az ő parancsnoksága alá tartoztak és csak másnaptól váltak önálló zászlóaljjá, 204. szám alatt.

[10] Elírás, helyesen: 89. szám.

Míg az ebéd kész leend, addig minden szobát az őrmesterek tisztogattassák ki, úgyhogy ebéd után midőn a századok kiállanak, a tiszta szobába rendesen beálhassanak.

Megkéretnek a századparancsnok urak, hogy gondot fordítsanak a ruhákra, a szobákra, hogy az ajtók és ablakok egyszerre ne álljanak nyitva, hanem vagy az ablak legyen nyitva és az ajtó betéve, vagy pedig ellenkezőleg, nehogy a betegség erőt vegyen.

A betegeket, mihelyt a 89. szám alatti szoba tiszta leend, a századok beszállítsák.

Minden század két honvédet rendeljen a szobához addig, míg be lesznek újra szállásolva, az őrmesterek pedig a betegeikről gondoskodjanak.

Ma délután három órára fog az 1. század nyolc derék honvédet kirendelni csákóval, atillával, tiszta nadrággal és bakanccsal, kik az elhunyt zászlóalji pap[11] porait fogják a temetőbe vinni. Azért [fog] az első nyolc honvédet adni, kik a fáklyát fogják vinni, és ismét két honvédet, kik a keresztet fogják vinni.

Rapkai[12] hadnagy úrnak meghagyatik, hogy tudja meg, Hermann Zsigmond irnoktól, hogy hol kapja meg a keresztet, koporsót, erre nagy fekete posztót, fáklyákat és gyertyákat, melyeket pont délután két órára behozasson a zászlóalji irodába. Az 1. és 5. századból azon egyének, kik atillával és nadrággal felszerelve vannak, kiálljanak pont három órára temetésre, ha pedig eső lenne, akkor köpönyegbe álljanak ki.

Parancsnokságom alá tartozó tiszt urakat a temetésre felszólítom.

Magyar Gyula[13] tudja meg, hogy van a sír, délután három órára a zászlóalji irodába.

Tegnapi napon kiadott tábornoki parancsban Hunyadi László őrnagynak kineveztetett a 127. zászlóaljhoz. Meghagyom tehát minden századparancsnok uraknak, hogy délelőtti 11 órára a zászlóaljnál mindenki álljon oda, hova kiállítva volt, ahol a várba bejövetele alkalmával volt.

A századok az ebéddel igen siessenek, hogy a temetésre készen lehessenek. Iozsipovits őrmesternek meghagyom, hogy tüstént menjen a raktárhoz és bejelentse, hogy a zászlóalj délután öt órakor foglalhassa a többi ruhát, három órakor temetésünk leend.

Minek utána a zászlóaljat holnap átadom Hunyadi gróf őrnagy úrnak, azért a fehérvári csapatot Zsoldos százados úr vegye által, és holnaptól fogva élelmezze. A századok rögtön beadják a zászlóalji irodába, hány sütőmester és bognár található a századoknál.

Radakovits százados

augusztus 22.

Parancsnok úrtól meghagyatik mindenkinek legszigorúbban:

Először: Minden közvitéz ki a városba menni kívánkozik, jelentést kell neki tenni az ő első, vagyis szakasz káplárjánál,[14] azzal a feltétellel, ha más dolga neki semmi nincsen. Ellenben a tizedeseknek meghagyatik, hogy kötelességévé tegye mindazokat a közvitézeket, kik magukat kikérték felnotálni,[15] és legfeljebb kilencen mehetnek be tíz óráig. És szinte úgy, ha káplárok a városba menni igyekeznek, vagy kívánkoznak, magukat az ő századbeli őrmesterüktől kikérni kötelesek. És ha valaki, legyen hát közvitéz, vagy káplár, ha ezen parancsolatot meg nem tartja, szigorúan meg fog büntettetni.

Másodszor: Hallatódik, hogy a Fejér megyei önkéntesek között több lopások történtek. Ennélfogva, ha valaki legkevesebbet is ellop valakitől, katonai törvény útján fog büntettetni.

[11] Pozsgai Alajos (1824–1849), a 127. honvédzászlóalj elhunyt tábori lelkésze. *Szinnyei* 283. o.; *Zakar Péter:* A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999. 149. o.

[12] Életrajzi adatai nem ismertek.

[13] Magyar Gyula (? – ?), augusztus 29-től a 204. honvédzászlóalj hadnagya. *Szinnyei* 280. o.

[14] Tizedesénél.

[15] Feljegyezni.

augusztus 23.

Parancsnok úrtól tudtára adatik minden Fejér megyei önkénteseknek, hogy mindenki az evés és borfaszolás[16] után magát minden poggyászával együtt elkészítse, mert jelenlegi szobáikból minden század kihordozóskodik [sic!], és más lakásba fog menni. És azt a szobát, melyet a legénység magának kapni fog, felszólíttatnak minden káplárok büntetés alatt, hogy a szoba minden nap reggel a legénység által kitisztíttassék. És a legénység ne úgy, mint eddig, hogy a szobákban magukat illetlenül viselték, hanem mint egy becsületes katonának szokás magát viselni, nem pedig lármával, dorbírozással.[17] És ha valamely katona elmegyen a lakásáról, és a rendelt órára haza nem jön, szigorúan meg fog büntettetni. A századbeli káplároknak pedig meghagyatik, hogy felügyeletük legyen a katonákra. A nappali alvás mindenkinek tiltatik.

Holnap, azaz 24-én ki fognak minden századbeliek rukkolni. Ennélfogva megparancsoltatik minden káplároknak és közvitézeknek, hogy a hajukat levágassák és különben is a legnagyobb tisztasággal magukat ellássák. Szigorúan meghagyom.

Zsoldos János százados

augusztus 24.

Észrevevődőn a legénység között, hogy háromnak rossz nyavalyája van, s nem jelenti magát. Ennélfogva szorosan meghagyatik mindenkinek, hogy óvakodjanak a rossz személyektől, mivel annak sok rossz következései lehetnek, mely szerint meghagyatik mindenkinek, hogy ha valami baja esik egyiknek, vagy másiknak, tüstént jelentse magát, különben keményen büntettetik.

Délután háromtól négyig a hetes tiszt úr által a hadi cikkelyek fognak századonként olvastatni. Négytől, ha az idő engedi, fél ötig az udvaron fordulásokat és szakaszonként lassú és gyors lépéseket gyakorolni, azután parancskiadás.

Holnap, azaz szombaton reggel nyolc órakor minden századnál a mindennapi jelentések tartatnak. Kilenc órakor minden századoknál a numerusban, azaz a szobákban tisztán felállítva, megmosdva, megnyírva és fésülködve legyenek. Szinte a szobák kiseperve és amint lehet, a falak leporolva legyenek, hasonlóul a szobákhoz tartozó gangok is.

Nappal a legénység ne heverjen, hanem tisztogatással töltsék idejüket, mivel észrevettem, hogy akármikor a szobákba bemennek a tiszt urak, mindig alusznak. Ennélfogva a szakaszokban lévő tizedeseknek szorosan meghagyom, hogy felelősök legyenek róla.

Zsoldos János százados

augusztus 25.

Az őrmestereknek meghagyatik, hogy 26-án reggeli hat órakor, mind a három a századtól a reportos könyvekkel együtt nálam megjelenjenek, mégpedig úgy, hogy ezen hó 16-tól fogva minden ami történt a századoknál, be legyen írva, mivel parancsolva volt minden nap, mégis kevés történik meg rendben. Ennélfogva, hogy az őrmesterek bajba ne jöjjenek, magukat tisztázzák, délután kettőtől háromig altiszti iskola, háromtól négyig a század numerusában a közembereké. A tizedesek felelősök az emberekről, hogy ha valaki hiányzik. Négykor az udvaron már megmondott gyakorlatokat követni, fél ötkor parancskiadás a hetes tiszt urak jelenlétében.

[16] Borvételezés.
[17] Dorbézolással, mulatozással.

augusztus 27.

Szorosan meghagyatik mind a hat századnak, hogy azon feljel megnevezett[18] parancsot a legszigorúbban megtartsák. Szinte a hetes tiszt uraknak kötelességükké teszem a mindennapi utánanézést, hogy az őrmesterek szigorúan tartsák magukat ezen rendszabályoknak elvégzésére. Úgy hasonlóul az őrmesterek a szakaszokba berendelt tizedeseket. Mivel hogyha a felügyelő tiszt úr, kinek is kötelessége mind a hat századra felügyelni, és ha valami hibát talál, tüstént a legnagyobb büntetéssel büntesse a büntetni valókat.

Felügyelő tiszt úr lesz Redl[19] hadnagy úr. A 6. századtól Móre Károly tizedest további parancsig a zászlóaljirodába rendelem és ott magát tüstént jelentse.

Barczó őrmester felügyelete alatt

augusztus 28.

Felügyeletet átveendi Balogh Ignác[20] hadnagy úr.

Sárkány őrmesternek és mindenkinek rendeltetik, hogy a mai minta szerint kiadott létszámot, összekötve a reggeli jelentéssel reggeli hat órakor az őrmesterek szigorú felelés terhe alatt beadják. Holnap reggel nyolc órakor a minden századnál levő őrmesterek zászlóalji jelentésre megjelenjenek. Minekutána a század alakításánál az embereknek ismerete elkerülhetetlenül szükséges, ezennel meghagyatik, hogy az alapkönyvek mától egy hétre készen legyenek és a zászlóaljnál bemutassanak. Azon őrmester ki azt elmulasztaná, szigorú büntetésre számíthat. Holnap kilenc órakor a főtiszt urak megkéretnek nálam megjelenni, ahonnan azután összesen az ezredes úrnál tiszteletünket teendjük. Tapasztalván, hogy az altiszteknek a fegyverfogásban igen kevés tapasztalásuk vagyon, ezennel meghagyom, hogy a minden századnál lévő alsóbbrendű tiszt urak délután kettőtől háromig altiszti iskolát tartsanak.

Minden nap minden század a zászlóaljirodába egy küldöncöt rendeljen naponta fél tizenegy órakor.

augusztus 29.

Zászlóalji felügyeletet átveendi Fejes[21] hadnagy úr és Bató őrmester, a felváltás 12 órakor történjen meg. Megkéretnek a tiszt urak holnap reggeli nyolc órára hozzám megjelenni, onnan ezredes, onnan pedig tábornok úrhoz magunkat összesen jelenteni menendünk. Ma hét órakor parancskiosztás történend. Az alsóbbrendű hetes tiszt urakat pedig altiszti iskolára lelkiismeretesen felszólítom. Az őrmestereknek a tegnap kiadott parancs teljesítését meghagyom, és ezennel felszólítom a legkisebb parancs rögtöni és pontos véghezvitelére.

A zászlóalj által kiadott parancsot a századok előtt naponta esti gyakorlat után felolvastatni kívánom, annak bizonyítványául, hogy az altiszt urakhoz az illető parancs elvitessék. A századok parancsnokai rendes parancskönyvet készíttessenek, és abban naponta minden tiszt magát aláírja. Ha ez meg nem történt, az őrmesterek szigorúan felelősségre lesznek vonva. Az őrmesterek naponként a napos tizedessel együtt parancsírásra a százados úrnál [jelentkezzenek]. A legénységnek fejtsék ki a szökés nagy vétkét és annak rossz következményét.

[18] Fent megjelölt.

[19] Redl József (? – ?) augusztus 29-től a 204. honvédzászlóalj hadnagya. *Szinnyei* 280. o.

20 Balogh Ignác (1828 – ?) zalaegerszegi diákként 1848 júniusában beállt az alakuló 7. honvédzászlóaljhoz. 1849. augusztus 29-től a 204. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. I. k. 76. o.

[21] Fejes István (1827–1890 után) 1849 nyarán a komáromi várparancsnoksági irodán szolgált, augusztus 29-től hadnagy lett a 204. honvédzászlóaljban. *Bona* 1998–1999. I. k. 387. o.

Minekutána a tegnapi parancs szerint az őrmesterek a reggeli jelentéssel együtt meg nem jelentek, tehát holnap 12 órakor jelenjenek meg. Nagy megelégedéssel tapasztaltam a mai gyakorlat vizsgálatánál a gyakorlatbani előmenetelt, hazánk szabadságharca iránti szent érdekében. Felszólítom tehát a zászlóaljunkhoz tartozó minden embert főtiszttől lefelé, hogy a 204. önkéntes zászlóaljat a Fejér megyei önkéntes névre teljesen érdemessé tegyék, és minden igyekezetüket arra fordítsák, hogy hivatalainknak minél elébb és minél pontosabban megfelelhessünk.

Zsoldos János kapitány

augusztus 30.

Zászlóalji szemlét tartand holnap, azaz 31-én Molnár Imre[22] hadnagy úr és Kiss őrmester.

Várkormányi parancs következtében a zászlóalj holnap 300 embert vezénylend dologra, kik holnap reggel negyed hatra Holländer[23] élelmezési százados rendelkezéséhez szabják magukat. És ugyan a Kossuth-vonali raktárhoz 120 embert vezénylend az 1. század Szontágh Miksa[24] hadnagy úr vezérlete alatt. A barátok volt zárdájához 140 embert Huszti[25] őrmester felügyelete alatt vezénylend a 2. század. Az enveloppe tárhoz[26] 40 embert a 3. század egy altiszttel, és pótolni fogja az első és 2. századnál hiányzó dolgosokat.

Felkéretnek a századvezénylő urak, hogy holnap fél hatkor a napirend szerint otthon lévő századaikat gyakorlatra kiállítsák, melyhez a főtiszti kar is teljes létszámban kiálljon, hogy így újoncaink minél előbbi betanítását sikeresebben eszközölhessük.

A század őrmestereinek meghagyatik, hogy a napontai létszám kimutatását reggeli hat órára a zászlóalji irodába küldjék, úgy szinte a reggeli és esti jelentéseiket a napos tizedes által a felügyelő őrmesternek ébresztő és takarodó után fél órával beadják.

A felügyelő őrmesternek feladata leend a zászlóalji irodában tartózkodni. Az újdonságokat, melyek a zászlóaljnál történnek, a segédtiszt úrnak beadni. A takarodó utáni dorbélozókat lecsillapítani, és a napos tizedesekre felügyelni, hogy a rendet és tisztaságot fenntartsák.

Ezután a zászlóalji irodába naponként két küldött fog küldetni, s ez holnap a 6. század feladata leend, kik délelőtt 11 órakor a segédtiszt úrnál magukat jelenteni kötelesek.

Várkormányi parancs következtében panasz érkezett, hogy a várudvaron elöl és hátul a honvédek rondaságot visznek véghez. Meghagyatik tehát a felügyelő őrmesternek, hogy azt gátolni szigorú felelősség terhe alatt el ne mulassza. Evégett naponként nyolc dolgossal takaríttasson el minden rondaságot.

Mattheides[27] főhadnagy úr a 4. századhoz osztatik be.

Szentpétery őrnagy

[22] Molnár Imre (1817 körül – ?) augusztus 29-étől hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Bona* 1998–1999. II. k. 508. o.

[23] Holländer Gyula (1829–1898) 1845-től a Bécsi Műegyetem hallgatója volt. 1848 júniusában beállt az újonnan alakuló 9. honvédzászlóaljhoz, októberben a 25. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. Alakulatával a II. hadtestben szolgálva márciusban főhadnagy, júniusban százados lett. A komáromi vár őrségével tette le a fegyvert. *Bona* 2008–2009. I. k. 457. o.

[24] Szontágh Miksa (1818 – ?) volt cs. kir. hadfi, 1848 tavaszán beállt a 9. honvédzászlóaljba. 1849 nyarán őrmesterként megsebesült és a komáromi kórházba került. Felépülése után, augusztus 18-án, beosztották a 98. honvédzászlóaljhoz. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. III. k. 291. o.

[25] Huszty Sándor (1811–1890 után) 1830 és 1839 között a cs. kir. 6. (Württemberg) huszárezredben szolgált, 1848 nyarán a Temes megyei nemzetőrség hadnagya lett. 1849 márciustól hadnagyként szolgált a 10. (Vilmos) huszárezredben, májusban részegség miatt megfosztották rangjától. Szeptember 28-tól a 204. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. II. k. 92. o.

[26] A várat körbevevő külső védművek, láncok között kialakított tárház.

[27] Mattheides Károly (1819–1864) 1838-tól a cs. kir. 33. (Gyulai) gyalogezredben szolgált. 1848 nyarától ezrede 3. zászlóaljával a délvidéki harcokban vett részt, őrmesteré léptették elő. 1849 januártól a 39. (Dom Miguel) gyalogezred szállítóházához nyert beosztást. Május 5-én hadnaggyá nevezték ki, előbb a nagykárolyi,

augusztus 31.

Ma zászlóalji szemlét tartand Varjas Imre[28] hadnagy és Krausz György őrmester.

Várkormányi parancs következtében a zászlóalj dologra menend és ugyanúgy a Kossuth-vonali raktárhoz vezényeltetnek.

szeptember 1.

Zászlóalji szemlét tartand Bélei[29] hadnagy úr, a felügyeletet pedig átveendi Huszti őrmester. Holnap dologra menend Majoros István[30] hadnagy úr és Sárkány Imre őrmester vezénylete alatt az 1., 2., 3. század, a hiányt pótolja a 4. század.

A századok őrmestereinek meghagyatik, hogy naponta délután háromtól négyig altiszti iskolát tartsanak. Evégett a rendező őrmester összeszedi az altiszteket és Nödl[31] százados úrhoz vezénylendi, ki is az iskolát tartani fogja.

Tót István közhonvéd élelmezés végett a 4. századhoz osztatik be, az illető őrmester élelmi cikkeit az őrnagy úrhoz küldje.

Küldöncöket a zászlóalji irodába a 4. század, Zichy ezredeshez pedig a 6. század adand.

Szentpétery őrnagy

szeptember 2.

Zászlóalji szemlét tartand Potzona[32] főhadnagy úr és Hefter őrmester.

Holnap reggel a zászlóalj otthon lévén fél hattól nyolcig gyakorlatba leend, és így a napirend gyakorlatba vitessék. A napos tizedesnek meghagyatik, hogy a takarodó után dorbézolókat a felügyelő őrmesternek megjelentsék, ki is őket vagy börtönbe tétesse, vagy pedig feljegyezve az illető százados úrnak beadja.

Szentpétery őrnagy

Várparancsnoki parancs következtében a zászlóalj holnap újólag ad dolgosokat, és ugyanúgy Magyar hadnagy úr vezénylete alatt. A Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert öt altiszttel, az enveloppe tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrvezetővel, a barátok féle zárdához 140 embert Kárpinszky őrmesterrel és öt altiszttel. A dolgosokat adja: a 3. század 40 embert, egy tizedest, és egy őrvezetőt, a 4. század 80 embert, három tizedessel, az 5. század 90 embert három tizedessel, a 6. század, mint az 5., Komárom, mint fentebb utolsó írás.[33] Illető főtiszt úr erről értesítessék.

Szentpétery őrnagy

majd a hódmezővásárhelyi újonctelepen szolgált. A szabadságharc végén Komáromba menekült. Ott főhadnaggyá nevezték ki a 204. honvédzászlóaljhoz. *Bona* 1998–1999. II. k. 456. o.

[28] Varjas Imre (1827–1892) jogász, 1848 nyarán nemzetőr hadnaggyá választották Tapolcán. Október végén beállt a 47. honvédzászlóaljba, ahol tizedessé, majd őrmesterré léptették elő. 1849 július elején áthelyezték a 61. honvédzászlóaljhoz. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. III. k. 426. o.

[29] Bélley Dániel (1823 körül – ?) 1849. augusztus 29-től a 204. honvédzászlóalj hadnagya. *Bona* 1998–1999. I. k. 127. o.

[30] Majoros István (1825–1884) 1844-től a cs. kir. 34. (porosz herceg) gyalogezredben szolgált, tizedesi rangot ért el. 1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849. augusztus 29-től hadnagyként szolgált a 204. honvédzászlóaljban. *Bona* 1998–1999. II. k. 429. o.

[31] Nödl Antal 1848 júniusától az 1. honvédzászlóaljban szolgált, októberben hadnaggyá, 1849 január elején főhadnaggyá léptették elő. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj századosává nevezték ki. A kapituláció után emigrált. *Bona* 2008–2009. II. k. 156. o.

[32] Potzona Antal (? – ?) 1849. augusztus 29-től főhadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

[33] Utalás a szeptember 2-i hadseregi parancsra, melyben Klapka tábornok megtiltotta az erődből történő árukivitelt. Ennek felügyeletére a kapukhoz, a szolgálatra be nem osztott főtisztekből rendelt felügyelőket. *Szinnyei* 282–283. o. és Parancskönyv 20–21. o.

szeptember 3.

Zászlóalji szemlét tartand Szontágh Miksa hadnagy úr és Nemes János őrmester. A Kossuth-vonali raktárhoz 120 embert, az 1. századból Balogh Ignác felügyelete alatt [kirendelek]. A 2. század az 1. század hiányát pótolandja, és 40 embert ad az enveloppe tárhoz egy tizedessel és egy őrvezetővel. A barátok volt zárdájához vezénylend a 6. század 120 embert Petróczky őrmester felügyelete alatt öt altiszttel. A hiányt az 5. század pótolandja.

Felkérem a főtiszt urakat, hogy szállásaikat holnap délig elfoglalják, és a szobákban ekképpen lesznek besorozva: a 17. számba Zsoldos százados, Izsányi[34] főhadnagy, Redl József, Balogh Ignác, Joszipovics[35] hadnagy urak. A 16. számba a 2. század főtisztjei és hozzájuk adva Kokáli[36] hadnagy urat. A 15. számba a 3. század főtisztjei Donis[37] élelmező hadnagy úr hozzáadásával. A 14. számot foglalja a 4. század és Perner[38] főhadnagy úr. A 12. számot az 5. század és Polák[39] hadnagy úr. A 11. szám alatt őrnagyi lakás, zászlóalji iroda és számvevői hivatal leend.

Tudtomra esett, hogy az őrmesterek a létszámot hanyagul róják be. Ezennel szigorú felelősség terhe alatt meghagyom, hogy azokat pontosan és igazán beróni el ne mulasszák.

Holnap reggeli tíz órára az őrmesterek az altisztjei névsorát adják be. Holnap reggel fél hattól nyolcig az otthon levő századok gyakoroltatnak, s ezennel felkérem a tiszt urakat, hogy mivel a gyakorlati idő úgyis csekély, tehát a dologtól ment századokat gyakorlati tanításban gyakorolni el ne mulasszák. Amint már parancsolva volt, a rendező őrmesterek otthon levő altisztjeiket Nödl százados úrhoz naponként délután három órakor vezessék.

Szentpétery őrnagy

szeptember 4.

Zászlóalji szemlét tartand Polák hadnagy úr és Csengei őrmester.

Tudomásomra esett, hogy zászlóaljamból, ahelyett hogy magukat szolgálati úton jelentenék, bajaik elrendezése végett hozzám, vagy pedig az illető helyre mennének, ahelyett a felsőbb parancsnokságnál szemtelenkednek.

Ezennel [ezt] megtiltom és parancsolom, hogy minden egyén kinek mi baja van, magát szakasz tizedesénél jelentse, az pedig az őrmesternek, az őrmester a századosnak, a százados pedig a felsőbb parancsnoksághoz. Ezen parancs áthágóit keményen fogom büntettetni.

Temmer[40] százados úr helyett a ruházat és egyéb kivételeket átveszi Zsoldos százados úr. Melléje rendeltetik Molnár hadnagy úr és Szitár őrmester, és addig míg Zsoldos százados ezen kivételt végzendi, az első századot átveendi Izsányi hadnagy úr.

[34] Isányi (Izsányi) Endre (1811–1867 után) volt cs. kir. huszár tizedes. 1848 őszén a kálozi felkelt nép élén részt vett Jellačić tartalék hadtestének bekerítésében (ozorai diadal, október 6.). 1849. augusztus 29-től főhadnagy a 204. honvédzászlóaljnál. *Bona* 1998–1999. II. k. 104. o.

[35] Joszipovics Mihály (? – ?) 1849. augusztus 29-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

[36] Kokáli Antal (? – ?) 1849. augusztus 29-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

[37] Donis Zsigmond (? – ?) 1849. augusztus 29-től élelmezési tiszt (hadnagy) a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

[38] Perner, Phillipp (1812–1852 után) 1830-tól a cs. kir. 2. (Sándor), 1837-től a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben szolgált. 1848 őszén áthelyezték a bécsi helyőrségi kórházhoz. Ezután feltehetően átszökött a honvédseregbe, ahol 1849. augusztus 29-től főhadnagy lett a 204. honvédzászlóaljban. A kapituláció után ismét belépett a cs. kir. hadseregbe, ahol 1852-ig szolgált. *Bona* 1998–1999. II. k. 661–662. o.

[39] Polák Lipót (? – ?) 1849. augusztus 29-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

[40] Temmer István (? – ?) 1849. augusztus 29-től százados a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

A zászlóalj holnap dologra Joszipovics hadnagy úr felügyelet alatt 300 embert ad, Krausz őrmesterrel és a kellő altisztekkel. Ugyanis az 1., 2., 3. század, a 4. a hiányt pótolandja. Zichy ezredes úrhoz a 4. hadosztálybeli irodába pedig két küldöncöt ad az 5. század, kik magukat reggeli hét órakor jelentsék.

A századok ekképpen lesznek beszállásolva: 1. és 2. század a 78., 79., 80., 81. számokat, 3. és 4. század a 88., 89., 90., 92. szám alatti szobákat, 5. és 6. század a 93., 94., 95., 96. szám alatti szobákat foglalja el. A 86. számú szoba pedig zászlóalji raktár leend.

Szentpétery őrnagy

szeptember 5.

Zászlóaljszemlét tart Göde[41] hadnagy úr és Kárpinszky őrmester.

A 4. század őrmesterének ezennel szigorúan meghagyatik, hogy a századhoz beosztott magán szolgáknak élelmi cikkeiket kiadja, és ugyan[úgy] Tót Istvánnak és Mártonnak az én szállásomra, Györe Józsefnek pedig a tiszt úr lakába.

Szomorú tapasztalás következtében rendelem és megkérem a főtiszt urakat, hogy azon egyéneknek kik naponként dologra mennek, azon várkormányi parancsot adják ki, hogy aki álladalmi jószágot, csak egy krajcárt érőt is elidegenít, vagy ellop, az rögtönítélő bíróság elébe kerül. A felügyelő tiszt úrnak feladatul tűzöm ki, hogy erről a legénységet naponta, mielőtt dologra mennének, el ne mulassza [tájékoztatni].

Több ízben kiadott szigorú parancs dacára sem küldötték be a létszámot és reggeli jelentést, és ma is a 3. és 4. század hanyag őrmesterei, nem fél hat órakor, hanem még nyolc órakor sem küldötték be a jelentést. Ezennel meghagyom, hogy pontosan beadják, ha pedig nem, szigorú felelősségre vonandom és büntettetni fogom.

Szentpétery őrnagy

szeptember 6.

Zászlóalji szemlét tart Grics Pál[42] főhadnagy úr és Kositzki őrmester.

Holnap dologra vezénylend a Kossuth-vonali raktárhoz 80 embert a 6. század, az 1. század pedig 40 embert Bélei hadnagy úr felügyelete alatt. Az enveloppe tárhoz 40 embert szinte az 1. század egy altiszttel. A barátok zárdájához a 2. és 3. század 140 embert Hefter őrmester felügyelete alatt öt altiszttel.

Már többször kiadott parancs ellenére az őrmesterek a szökevényi beadványokat mégsem adták be, s ebből az tetszik ki, hogy parancsaimat nem méltányolva könnyelműleg félrevetik, és a teendőket elhanyagolják. Ezennel parancsolom, hogy minden legkisebb parancsot, a legnagyobb parancsuknak vegyék, s tüstént teljesítsék. Ellenkező esetben, az ily hanyag őrmestereket szigorúan büntettetni fogom. Azért is a szökevényi beadványokat még ma esti nyolc órára elvárom.

A felügyelő tiszt úrnak s őrmesternek kötelességévé teszem, hogy naponként a felügyelő őrmester, őrmestertől kezdve az altiszteket délután három órára összeszedje, és a felügyelő tiszt úrnak megjelentse. A felügyelő tiszt úr pedig Nödl százados úrhoz vezesse.

Felkérem a hetes tiszt urakat délutáni két órától háromig, ha a századaik otthon vannak, a legénységgel iskolát tartani, mint a napirendben van előírva, el ne mulasszák.

Küldöncként holnap Zichy ezredes úrhoz egy altisztet és két kis közvitézt ad a 4. század.

Szentpétery őrnagy

[41] Göde József (? – ?) 1849. augusztus 29-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.
[42] Grics Pál (? – ?) 1849. augusztus 29-től főhadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 280. o.

szeptember 7.

Zászlóalji szemlét tart Mattheides hadnagy úr, és a felügyeletet által veendi Csiba őrmester.

A Kossuth-vonali élelem raktárhoz dologra vezénylend 80 embert a 4. század és 40 embert az 5., Fejes hadnagy úr felügyelete alatt öt altiszttel, a barátok féle zárdához 120 embert a 6. és 3. század, az enveloppe tárhoz 40 embert az 5. század.

Az őrmestereknek meghagyatik, hogy a pénzszükségletet holnap 10–20-ig beadják.

Szentpétery őrnagy

szeptember 8.

Zászlóalji szemlét tart Majoros István hadnagy úr, a felügyeletet által veszi Sárkány őrmester.

A zászlóalj dologra ad Hoffmann[43] hadnagy úr felügyelete alatt a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert, ugyanis az 1. század 80 embert három tizedessel, és a 2. század 40 embert két tizedessel, szinte a 2. század 40 embert az enveloppe tárhoz egy tizedessel és egy őrvezetővel. A barátok zárda féle tárhoz Bató őrmester felügyelete alatt öt tizedessel ad a 3. és 4. század.[44]

Holnap délben a 8. sáncnál tartandó egyházi ünnepélyre vezényeltetnek Temmer százados és Kiss[45] százados urak, továbbá Kinizsi[46] és Perner főhadnagyok, Balogh Ignác és Magyar Gyula alhadnagyok, Szitár és Csengei őrmesterek. Ezenkívül minden század két tizedest és két közhonvédet rendelend ki.

Öt küldöncöt ad a 6. század egy tizedessel, kik reggeli hét órakor a zászlóalji irodában megjelennek.

Szentpétery őrnagy

szeptember 9.

Zászlóalji szemlét tartand holnap Magyar Gyula hadnagy úr, a felügyeletet átveendi Petróczky József.

Álladalmi munkára ad az 5. és 6. század Takácsy Miklós[47] hadnagy vezénylete alatt a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert öt altiszttel, ugyanezen századok az enveloppe tárhoz adnak 40 embert egy tizedessel és egy őrvezetővel. A barátok zárda féle tárhoz 140 embert Nemes János őrmester felügyelete alatt öt altiszttel ad az 1. és 2. század.

Közhonvéd Szántó János és Végh István, kik orvosi vizsgálat által a hadi szolgálatra s más nehéz munkára alkalmatlanoknak találtattak, holnap délelőtti kilenc órakor a zászlóalji irodában megjelenjenek.

Szentpétery őrnagy

utóparancs:

Parrag Gábor[48] százados úr megidézésére vezényeltetnek Nödl Antal százados úr, Izsányi Endre fő-, és Fejes István s Kokáli Antal alhadnagy urak.

Szentpétery őrnagy

[43] Hoffmann József (1818 körül – ?) 1849. augusztus 29-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Bona* 1998–1999. II. k. 59. o.

[44] Itt a honvédek létszáma kimaradt a parancsból.

[45] Kiss János (? – ?) 1849. augusztus 29-től százados a 204. honvédzászlóaljban.

szeptember 10.

Zászlóalji szemlét tart holnap Kinizsi főhadnagy úr és Kiss József őrmester. A Kossuth-vonali élelemtárhoz holnap dologra vezénylend 80 embert az 1. század és 40 embert a 2. század, Göde József felügyelete alatt, öt altiszttel, az enveloppe tárhoz 40 embert egy tizedessel és egy őrvezetővel szinte a 2. század, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert a 3. és 4. század Kárpinszky őrmester felügyelete alatt öt altiszttel.

Tapasztaltam, hogy a felügyelő őrmester a segédtiszt távollétében a parancsot meg nem tartja, és az irodában nem tartózkodik. Ezennel meghagyom, hogy a felügyelő őrmester állandóan az irodában tartózkodjék.

Szegő[49] hadnagy úr a 6. századhoz osztatik be.

Szentpétery őrnagy

szeptember 11.

Zászlóalji szemlét tartand Molnár Imre hadnagy úr és Szitár János őrmester.

Felkéretnek a századparancsnok urak, hogy holnap délelőtti kilenc órára a zászlóalji irodába nálam megjelenjenek. A szolgálatban lévő főtiszt urak, leginkább a hetes főtisztek, századaikat a legnagyobb rendben tartsák, és mikor századuk otthon van, a legcsekélyebb időt is gyakorlatra és más oktatásra használják.

Szomorú tapasztalásom következtében vettem észre, hogy némely főtiszt urak, kik a városban szállásolnak, vagy ritkán, vagy éppen sohasem olvassák a parancsot, és így következésképpen nem tudván mi történik, a rendelt időre sohasem jelennek meg nálam. Megkívánom tehát, hogy a főtiszt urak a parancsot naponta olvassák, és a legénységnek kiadják, s ezt nevük aláírásával naponként tegyék. Az őrmestereknek pedig meghagyom, hogy századbeli főtisztjeikhez a parancskönyvet, és minden a főtiszt urakat érdeklő köröztetőket elvinni a legnagyobb kötelességüknek elismerjék, hogy így a főtiszt urak kötelességeiket pontosan teljesíthessék.

Ellenkező esetben köteles leszek minden főtiszt urat megtiltani a városbani szállásolás végett, és a kirendelt szobák elfoglalását kívánni. Az őrmestereknek meghagyatik, miszerént a század minden szobáiban kívülről a század és szakasz számát, belülről a szakaszbeli honvédek névjegyzékét és a napirendet még ma felragasztani, szigorú felelősség terhe alatt el ne mulasszák.

A 102. szobát a felső emeleten elfoglalja a 6. századból két szakasz, és így az 5. és 6. század két-két szobába leend.

Meghagyatik az őrmestereknek, hogy századaikból két oly egyént, kik már dobolni némiképp tudnak, vagy dobosokká lenni kívánkoznak, válasszanak ki, és azokat minden más dologtól felmentvén Bodonics zászlóaljbeli dobos tizedesnek aláadják, ki is reggeli öt órától nyolcig, délutáni négytől pedig fél hétig [köteles] gyakorlatot tartani, és őket köteles tanítani.

Szentpétery őrnagy

szeptember 12.

Zászlóalji szemlét tart Hoffmann József hadnagy úr és Sveiger János őrmester.

Holnap dologra menend az egész zászlóalj. Ugyanis a Kossuth-vonali élelemtárhoz Kokáli hadnagy úr felügyelete alatt 80 embert három altiszttel ad az 1. század, ugyanoda 40 embert két altiszttel ad a 2. század. Az enveloppe tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy alvezetővel ad szinte a 2. század. A barátok zárda féle tárhoz Krausz őrmester felügyelete alatt 140 embert öt altiszttel ad az 5. és 6. század. A 3. és 4. század összesen sáncásásra

[49] Életrajzi adatai nem ismertek.

menend a monostori hegyre Molnár Imre hadnagy úr felügyelete alatt. A gyengélkedőket pedig otthon hagyván, a dologra menendők negyed hat órakor már felállítva legyenek, és mivel odakinn fognak főzni, tehát a szükséges bográcsokat is magukkal vigyék. A számadó őrmesterek pedig otthon maradnak munkálataik végzésére.

Felsőbb parancs következében a 37. honvédzászlóaljhoz vezényeltetnek Csiba Imre, Kositzky, Purger és Csengei János őrmesterek, kik magukat átadási jegyzékekkel ellátatván, a nevezett zászlóaljparancsnoknál minél előbb jelentsék.

Meghagyatik a főtiszt uraknak, tiszti becsületükre, hogy jelen rovataikat, úgymint katonáskodásuk és tisztségük idejét stb., nekem minél előbb adni siessenek.

Szentpétery őrnagy

szeptember 13.

Zászlóalji szemlét tartand Joszipovics Mihály hadnagy úr és Huszti Sándor őrmester. Dologra ad a Kossuth-vonali élelemtárhoz Redl József hadnagy úr felügyelete alatt 80 embert három altiszttel az 1. század, ugyanoda 40 embert két altiszttel a 2. század. Az enveloppe tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy őrvezetővel ad szinte a 2. század. A barátok zárda féle tárhoz Hefter Pál őrmester felügyelete alatt 140 embert öt altiszttel ad az 5. és 6. század.

Az alakítandó gránátos csapathoz a 204. honvédzászlóalj ad két, név szerint Szitár József és Krausz György őrmestereket, egy, név szerint Kollár János tizedest, és 36 közhonvédet, s ekképp minden század hatot.

Lukácsi 5. századbeli tizedes tiszteletbeli őrmesternek neveztetik ki, és Leitner József 1. századbeli tizedessel Horvai[50] százados úr az elfoglalt javak kezelési bizottmány elnöki irodájába (a Malom rétbe, a három nemzeti lobogóhoz, Szentendrei féle házba) állandóul vezényeltetnek.

Holnap a zászlóalji irodába öt küldöncöt egy tizedessel ad a 6. század, kik reggeli hét órakor a zászlóalji irodába magukat jelentsék.

A 3. század Zichy ezredes úrhoz holnap reggeli reggeli hét órára szinte három küldöncöt vezényeljen egy altiszttel.

Szentpétery őrnagy

szeptember 14.

Zászlóalji szemlét tartand Redl hadnagy úr és Kárpinszky őrmester.

Holnap a zászlóalj dologra vezénylend Grics Pál főhadnagy úr vezénylete alatt a Kossuth-vonali élelemtárhoz a 4. századból 75 embert három altiszttel, ugyanoda 45 embert két altiszttel az 5. századból. Szinte ezen század az enveloppe tárhoz ad 30 embert, melynek pótlására tíz embert egy altiszttel és egy őrvezetővel ad a 6. század. A barátok zárda féle tárhoz 65 embert két altiszttel ad szinte a 6. század, ugyanoda 75 embert három altiszttel ad az 1. század, s ezekre felügyelend Petróczky őrmester.

A 2. és 3. század összesen ki fog menni a monostori sáncra, hova főzőedények is kiviendők.

Meghagyatik az őrmestereknek, hogy szökevényeiket azon naptól, melyen eltávoztak, fogyatékba vegyék.

Küldöncöket a 3. század [küldjön] egy tizedest és két közhonvédet Zichy ezredes úrhoz, egy tizedest és két közhonvédet a zászlóalji irodába, végre egy közhonvédet Kovács Pál[51] hadbíró úrhoz, kik hét órakor illető helyeken megjelenjenek. Ezután a küldöncök

[50] Életrajzi adatai nem ismertek.
[51] Életrajzi adatai nem ismertek.

századonként felváltatnak, 15-én 3., 16-án 4., 17-én 5. század, és így tovább adják a századok a küldöncöket.

Szentpétery őrnagy

szeptember 15.

Zászlóalji szemlét tart holnap Balogh Ignác hadnagy úr és Hefter őrmester. Dologra a Kossuth-vonali élelemtárhoz vezénylend Mattheides főhadnagy úr felügyelete alatt 120 embert öt altiszttel vezénylend az 1. és 2. század, a barátok volt zárdájához 140 embert a 3. és 4. század, Boros őrmester felügyelete alatt, öt altiszttel, az enveloppe raktárhoz 40 embert az 5. század, egy altiszttel és egy őrvezetővel. A monostori sáncokhoz [küld] az 5. század 30 embert négy altiszttel, a 6. század pedig 70 embert nyolc altiszttel, kik fegyveresen fél nyolckor hadosztályi parancs következtében a felügyelő tiszt úr által vezettessenek el, úgymint Redl hadnagy úr által. A főzőedényeket szinte magukkal viendik.

Perner főhadnagy úr a zászlóaljtól eltávozván, helyette Pásztohai[52] főhadnagy úr a 6. századhoz osztatik, és a századot, mint a számadást a legidősb százados előtt Perner főhadnagy úrtól átveendi.

A gránátosokhoz beosztott egyének fogyatékba vétetvén, helyükre a következő egyének osztatnak be: [két őrmester, két tizedes és 36 közhonvéd név szerint felsorolva]. Fent írt egyének folyó hó 15-ig bezárólag kenyérrel és pénzzel ellátva beosztatnak.

Szentpétery őrnagy

szeptember 16.

Zászlóalji szemlét tart holnap Fejes hadnagy úr és Pellinger Mihály őrmester. Dologra a Kossuth-vonali élelemtárhoz Kinizsi István főhadnagy felügyelete alatt ad 120 embert az 1. és 2. század öt altiszttel. Az enveloppe raktárhoz 40 embert [ad] a 3. század, egy altiszttel és egy őrvezetővel. A barátok volt zárdájához 20 embert a 3., 60-at a 4., és 60-at az 5. [század], Lukáts őrmester felügyelete alatt, öt altiszttel. A monostori sáncokhoz [küld] 70 embert a 6. század, és azon kívül az 1. század 20 embert, a 2. 15-öt, a 3. szinte 15-öt, a 4. küldöncöket, az 5. 15-öt, Balogh hadnagy úr felügyelete alatt. [Ők] fél nyolckor fegyveresen és főzőedényekkel ellátva a sáncba menendnek.

Az élelmező tiszt úrnak meghagyatik, hogy a húst, mielőtt a legénység kimenne, kezéhez szolgáltassa.

Az őrmesterek felszólíttatnak, hogy a pénzszükségletet 20-tól utolsóig felszámítván, minden szükségeket holnap délután parancsíráskor okvetlen beadják.

Szentpétery őrnagy

szeptember 17.

Zászlóalji szemlét tart Szegő főhadnagy úr és Tóth Péter őrmester. A Kossuth-vonali élelemtárhoz ad a 3. század 60 embert, a 4. század szinte 60 embert Szontágh hadnagy úr felügyelete alatt, öt altiszttel. Az enveloppe raktárhoz az 5. század ad 40 embert, egy altisztet és egy őrvezetőt. A barátok volt zárdájához 70 embert ad a 6., és 30 embert az 5. század, 40 embert pedig a 2. század, Lukácsi János őrmester felügyelete alatt, öt altiszttel.

[52] Pásztohai Benjámin (1821 – ?) 1841-től szolgált a cs. kir. 12. (nádor) huszárezredben. 1848 szeptemberében átlépett a jászkunsági önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz. Az időközben 65. honvédzászlóaljjá szervezett alakulatban áprilistól hadnagy lett. Júniusban áthelyezték az újonnan alakuló 98. honvédzászlóaljhoz, augusztus 18-án a 201. honvédzászlóalj főhadnagyává nevezték ki. fenti parancs szerint szeptember 15-től a 204. honvédzászlóalj 6. századában szolgált. Komárom őrségével kapitulált. *Bona* 1998–1999. II. k. 645. o.

Tudtomra esett, hogy a felügyelő tiszt urak és őrmesterek a dolgosok kiállítását nem a legpontosabban végzik. Ezennel meghagyom, hogy az ebbéli hanyagságért, mint ma is történt, a felügyelő tiszt urat és az őrmestert szigorú felelősségre vonandom. Azért is a dolgosokat naponként a kirendelt időre pontosan kiállítsák.

Felkérem a tiszt urakat, hogy azokon kívül, kik tőlem engedményt nem nyertek a kért szállásolásra, kirendelt lakhelyeiket 24 óráig elfoglalni szíveskedjenek.

A monostori sánchoz [küld] a 2. század 30 embert, az 1. század pedig 90 embert, ezenkívül a 3. és 4. század tíz-tíz embert Fejes hadnagy úr felügyelete alatt, kik fél nyolcra fegyveresen kiállítassanak, a főzőedényeket is magukkal viendik.

Szentpétery őrnagy

szeptember 18.

Zászlóalji szemlét tart Kokáli hadnagy úr és Boros őrmester.

Dologra a Kossuth-vonali élelemtárhoz Göde hadnagy úr felügyelete alatt ad az 1. és 2. század 60-60 embert öt altiszttel. Az enveloppe tárhoz szinte az 1. és 2. század 20-20 embert [ad] egy altiszttel és egy őrvezetővel. A barátok volt zárdájához [küld] a 3. és 4. század 70-70 embert Nemes János őrmester felügyelete alatt. A monostori sáncra [küld] az 5. és 6. század 70-70 embert öt altiszttel, Polák hadnagy úr felügyelete alatt.

Meghagyatik a századvezénylő uraknak, hogy századaiknál a kőműves mesterséget értő egyének létszámát holnap reggeli hat órára őrmestereik által okvetlen beadják.

Hadseregi parancs következtében csak négy nőszemély engedtetik meg minden századnál. Evégre meghagyatik, hogy [ha] a századoknál netán több nőszemélyek találtatnának, a zászlóaljtól szigorú felelősség terhe alatt eltávolítassanak.

A dologra menő legénység ezután naponta 30 pengő krajcárt, mint pótlékot kapnak.

Holnap a 6. század Zichy ezredes úrhoz egy altisztet és két közhonvédet, a zászlóalji irodába pedig szinte egy altisztet és két közhonvédet, őrnagy úrhoz pedig egy közhonvédet ordinánccul[53] vezénylend.

Szentpétery őrnagy

szeptember 19.

Zászlóalji szemlét tart Potzona főhadnagy úr és Nemes őrmester. Dologra a 203. zászlóaljhoz csatlakozva 20 embert ad az 1. század, két altiszttel. Az elfoglalt javak kihordásához 50 embert az 1., a 2. század pedig 70 embert [küld] Majoros hadnagy úr és Krausz őrmester felügyelete alatt, öt altiszttel, kik a felügyelő tiszt úr által a kirendelt időre kiállítassanak. A dologra menő fő- és altisztek szigorúan kötelesek felügyelni a legénységre, hogy szorgalommal dolgozzanak.

A századvezénylő urak oda utasíttatnak, miszerint a fegyverjavítási pausálét,[54] 2 forint 15 krajcárt, pengő pénzben Magyar hadnagy úrnak holnap nyolc óráig kézbesíteni szíveskedjenek.

Az őrmesterek komolyan felszólíttatnak, hogy a legénység számára kiadott szappant a mosónőknek kezükbe adják, és minden héten szigorú felelősség terhe alatt kötelesek utánanézni, s szakasz tizedeseiknek meghagyni, hogy a legénység minden héten tiszta ruhát vegyen magára, hogy így a tisztátlanság és az egészségre háramlandó káros körülmények elháríttassanak.

[53] Küldöncnek.
[54] Pauschale, átalánydíj.

A dologra menő egyének étele nem készíttetik rendesen, és ez az őrmesterek hanyagsága. Megintetnek tehát, hogy 12 órára az ételt rendesen elkészíttessék, hogy így háromnegyed egykor pontosan kiállhassanak [a munkába menők], különben szigorú felelősség alá vonandom őket.

A munkásoknak megrendelt 30 pengő krajcárnyi pótlék pénz a századoknál kifizetendő, azért a századvezénylő urak mind a pénzszükségletbe, mind a tápjegyzékbe rendesen felszámítsák.

Az élelmező tiszt úrnak meghagyatik, hogy a hússzükségletet minden nap délelőtt nyolc órára az utána következő napra utalványoztassa, hogy így a húst rendesen délután kivehesse, és a dologra menő legénységnek annak idejében kézbesítse.

A monostori sáncokhoz a 3., 4., 5., 6. század, minden századból egy alantos tiszt és két altiszt Temmer százados úr vezénylete alatt kimenend.

Szentpétery őrnagy

szeptember 20.

Zászlóalji szemlét tart Grics Pál főhadnagy, és a felügyeletet által veszi Lukácsi János őrmester.

Az élelemtárhoz egy tizedessel 20 közhonvédet vezénylend a 3. század. Ezenkívül a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához ad szinte a 3. század 40 közhonvédet, a 4. század pedig 60 közhonvédet, egy őrmester és négy tizedes felügyelete alatt, Horváth[55] őrnagy úr rendelkezésére, kik reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

Szentpétery őrnagy

szeptember 21.

Zászlóalji szemlét tart Szontágh Miksa hadnagy és Kiss József őrmester.

Hadseregi parancs következtében minden künn szállásoló főtisztek.[56]

Holnap dologra ad az 5. század 20 embert két altiszttel az élelmi raktárhoz. Az elfoglalt javak kihordásához pedig [küld] szinte az 5. század 30 embert két altiszttel, és a 6. század 70 embert ugyanoda két altiszttel, Tóth őrmester felügyelete alatt.

Az 1., 2., 3., 4. század pedig a monostori sáncokba vezénylendi az embereit Kiss százados úr felügyelete alatt, s mindegyik századból egy alantos főtiszt úr is ki fog menni a legénységgel. A főzőedényeket és fegyvereket is magukkal viendik.

Szentpétery őrnagy

szeptember 22.

Zászlóalji szemlét tart holnap Polák hadnagy úr és Lukáts Károly őrmester. Holnap az élelemtárhoz pótlékul 20 embert ad az 1. század, továbbá a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte az 1. század 40 embert két tizedessel, a 2. század pedig 60 embert szinte két tizedessel, Hefter Pál őrmester felügyelete alatt.

[55] Valószínűleg Horváth László (1812–1854) őrnagy, beosztása nem ismert. Korábban a cs. kir. hadseregben szolgált, kilépett hadnagy. 1848 szeptemberétől százados a 2. Pest megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljban, majd az ebből alakuló 71. honvédzászlóaljban. Május–júniusban a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, szeptember 13-án őrnaggyá léptetik elő. *Bona* 2000. 388. o.; *Szinnyei* 319. o.

[56] Itt a szöveg egy mellékletre hivatkozik, mely azonban nincs bejegyezve. A főtiszteknek nyilván személyesen kézbesítették a szeptember 21-én kelt hadseregi parancs kivonatát, melyben Klapka elrendelte a városi szállások elhagyását és csatlakozásukat alakulatukhoz. Lásd *Szinnyei* 369. o.

Hadosztályi parancs következtében holnap a zászlóalj máshová nem rendelt egyénei csinosan öltözve, fegyveresen, összes fő és altisztjeikkel együtt nyolc órakor a várudvaron kiálljanak, honnan személyesen vezénylendem a monostori elkészült elősáncokra, hol tábori mise fog tartatni. Mivel pedig az istentisztelet hallgatása után a legénység dologra fordíttatik, a főzőedények kiviendők. Továbbá felkéretnek a tiszt urak, hogy ott panyókásan jelenjenek meg.

Barátfy Fülöp[57] hadnagy úr az 5. századhoz, Liszkai[58] hadnagy úr pedig a 2. századhoz osztatik be.

Szentpétery őrnagy

szeptember 23.

Zászlóalji szemlét tart Barátfy hadnagy úr és Lukáts Károly őrmester.

Dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához a 3. század ad 60 embert két altiszttel, ugyanoda a 4. század 40 embert három altiszttel, Botos Péter őrmester felügyelete alatt, továbbá ugyanezen század pótlékul ad 20 embert az élelemtárhoz.

A monostori sáncokba Csiki[59] százados úr felügyelete alatt menend az 5., 6., 1., 2. század összes altisztjeivel, továbbá minden századból egy-egy alantos főtiszt úr ott megjelenjen. A legénység főzőedényeit is magával vigye, s ezek rendeltetésük helyén reggeli fél hét órakor pontosan megjelenjenek. Az előbbiek pedig (kik a Duna partjára mennek) fél hat órakor.

A 3. és 4. század Zsoldos százados úr rendelkezésére holnap reggeli hat órára 15-15, összesen 30 embert a zászlóalji iroda előtt kiállítson.

Az őrmestereknek meghagyatik, hogy parancs esetében az őröket a közlött őrelosztás szerint rendeljék ki. A kirendelt egyéneket még előtte való nap este a dologtól mentesítsék, hogy reggel mindenkor otthon maradhassanak.

Csehszombaty őrmester az 1. századtól fogyatékba vetessék.

Meghagyatik még az őrmestereknek, hogy a sütő mesterséget értő egyéneket szigorú felelősség terhe alatt átadási jegyzékekkel ellátva holnap reggel hét órára a zászlóalji irodába vezessék.

Szentpétery őrnagy

szeptember 24.

Zászlóalji szemlét tart holnap Jakabfy[60] hadnagy úr és Sveiger őrmester.

Dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához ad az 1., 2., 3., 4., 5. század 20-20 embert Huszti őrmester és négy tizedes felügyelete alatt, továbbá a 6. század szinte 20 embert vezénylend az élelemtárhoz egy tizedes felügyelete alatt, kik reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak. Holnap az őröket a közlött őrelosztás szerint fogják adni a századok.

[57] Barátfy Fülöp (? – ?) 1849 nyarán a 40. honvédzászlóaljban szolgált őrmesterként, augusztus 18-tól a 201. honvédzászlóalj hadnagya lett. Fenti parancs szerint szeptember 22-én áthelyezésre került a 204. honvédzászlóalj 5. századához. *Szinnyei* 274. o.

[58] Életrajzi adatai nem ismertek.

[59] Csiki (Csiky) Károly (1826–1890 után) 1848 decemberében őrmester lett a 8. honvédzászlóaljnál, 1849-ben hadnagyként, majd főhadnagyként szolgált különböző alakulatoknál a főhadszíntéren. Augusztus 29-én a 204. honvédzászlóalj századosává nevezték ki. *Bona,* 2008–2009. I. k. 255. o.

[60] Jakabfy Samu (Jakobfy Sámuel, 1816 – ?) 1840-től szolgált a 39. (Dom Miguel) gyalogezredben. 1848 nyarán részt vett a délvidéki harcokban, októberben alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. 1849. januárban rövid időre fogságba esett, de visszaszökött a magyar oldalra. Augusztus végétől törzsfoglár a Zichy-hadosztálynál, szeptember 15-től hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Bona,* 1998–1999. II. k. 113. o.; *Szinnyei* 320. o.

szeptember 25.

Zászlóalji szemlét tart Mattheides Károly főhadnagy úr és Krausz őrmester.

Dologra az élelemtárhoz 20 embert egy tizedessel ad az 1. század, kikhez – ideértve a hadosztályi többi zászlóaljaktól kiállítandó, s összesen 500-ra menő közhonvédeket – felügyelőül rendeltetik Fejes István hadnagy úr, ki is munkásait reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor [?]ner[61] őrnagy úr rendelkezésére a Barátok utcábani zárda előtt okvetlenül kiállítsa.

Továbbá a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához ad a 2., 3., 4., 5., 6. század száz, azaz mindenik húsz embert, Kiss József őrmester felügyelete alatt, négy tizedessel, kik rendeltetésük helyén szinte a fent kitett órákban pontosan megjelenjenek.

Felkéretnek a századvezénylő urak, miszerint századaik havi számadását folyó hó 28-án délelőtti tíz órára beadni szíveskedjenek. Az őrmestereknek pedig meghagyatik, hogy a jövő hónapra a pénzszükségletet 1–10-ig elkészíteni, s a zászlóalji irodába holnap délelőtt beadni mulaszthatatlan kötelességüknek ismerjék.

A 3. és 4. századtól egy, a többiektől pedig két-két magyar ajkú egyén kiszemlélendő, akik holnap átadási s vevési jegyzékkel ellátva a zászlóalji irodába kilenc órára megjelenjenek.

Szentpétery őrnagy

szeptember 26.

Őrszemlészetet tartand holnap a fővárban Csiky Károly százados úr. Zászlóalji szemlét tart holnap Takácsy Miklós hadnagy úr és Petróczky József őrmester.

Dologra a Barátok utcábani zárda féle élelemtárhoz ad pótlékul a 3. [század] 20 embert egy tizedessel. Továbbá a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához ad szinte a 3. század 40 embert, a 4. század pedig 60 embert négy tizedessel, Tóth Péter őrmester felügyelete alatt, kik reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

Az őrmestereknek meghagyatik, hogy maguknak a zavarok elhárítása és a rend fenntartása végett őrskönyvet tartsanak, melybe az őrsre menő altisztnek s őrvezetőnek neve írva legyen, beléjegyezve azt is, hová és melyik őrtanyára menend, hogy így mind az elosztásnál a zavar akadályoztassék, mind pedig az előforduló esetekben (mint ma is történt, hogy a polgári takarékpénztárnál az őrsöket fel nem váltották), mind az altisztet megbüntethessem, mind pedig az illető őrmestert, ki altisztjeit rendesen meg nem tanította, szigorú felelősségre vonhassam. Felkérem egyszersmind a hetes tiszt urakat is, hogy a parancsírásnál, mely öt órakor történik, az őrsre menő egyéneket az őrmester által nevenként olvastassák fel, és ezen könyvet a holnapi őrkiállításnál a segédtiszt úrnak bemutassák.

A holnap kiállítandó őrök felügyelőéül Göde József hadnagy úr rendeltetik ki.

Felkéretnek a százados urak arra felügyeltetni, miszerint tisztaság tekintetéből, a legénység a kiosztott nadrágokban dologra ne menjen.

Szentpétery őrnagy

szeptember 27.

Zászlóalji szemlét tart holnap Polák hadnagy úr és Tóth Péter őrmester.

A holnap kiállítandó őrök felügyelőéül Jakabfy hadnagy úr rendeltetik ki.

[61] Bizonytalan olvasat.

Dologra a Barátok utcábani zárda féle élelemtárhoz ad pótlékul az 1. század 20 embert egy tizedessel. Továbbá a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához ad szinte az 1. század 40, a 2. század pedig 60 közhonvédet Lukácsi János őrmester felügyelete alatt, négy tizedessel, kik reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

Az 1., 2., 4., 5., 6. század egy-egy közhonvédet rendeljen betegápolóul a főkórodába, kik reggeli hat órára a zászlóalji irodánál magukat jelentsék.

A 3., 4., 5., 6. század azon közhonvédei, kik az őrszolgálatról visszamaradnak, azok a monostori sáncokhoz vezényeltetnek Pásztohai főhadnagy úr által, és szinte az említett századoktól egy-egy alantos főtiszt úr is kirendelendő.

Győrfy Ádám közhonvéd a 2. századtól Szentpétery őrnagy úrhoz vezényeltetik kocsisnak.

szeptember 28.

Zászlóalji szemlét tart holnap Magyar Gyula hadnagy úr és Bató Márton őrmester.

Dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához 60 embert két altiszttel ad az 1. század, ugyanoda a 2. század ad 40 embert két altiszttel, Lukáts Károly őrmester felügyelete alatt. Továbbá szinte a 2. század pótlékul ad 20 embert egy altiszttel, kik reggeli fél hat és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

A századvezénylő urak újólag felkéretnek, hogy századaik havi számadását holnap beadni szíveskedjenek, továbbá készítessenek egy kezeiknél maradandó névsorozatot, mely minden századaikhoz tartozó egyén nevét magába foglalja. Ezen felül, azok névsorát is, kik külföldre menni szándékoznak, a hely megnevezésével holnap déli egy órára beadni ne terheltessenek.

Hadseregi parancs következtében holnap tíz órára a százados urak századaik folyó hóra mutatkozó pénzmaradványát a hadipénztárba okvetlenül beadják.

Az őrmestereknek meghagyatik, hogy holnap déli egy órára a századok név szerinti létszámát, melybe ki melyik megyéből való beteendő, okvetlenül a zászlóalji irodába beadják.

A századok pénzszükséglete őrmestertől le tíz napra, a főtiszt urakra pedig egy hóra számítva, az őrmesterektől még ma beváratik. Egyformaság tekintetéből pedig a napi díj közhonvédre 10, tizedesre 18, őrmesterre 26 pengő krajcárral számítandó.

Kun Sándor[62] hadnagy úr az 1., Huszti Sándor hadnagy úr pedig a 4. századhoz osztatik, jövő hó 1-jétől számítandó ranggal és illetménnyel.

Szentpétery őrnagy

szeptember 29.

Zászlóalji szemlét tart holnap Bélei hadnagy úr és Hefter Pál őrmester.

Őrségre menend Szontágh Miksa hadnagy úr, a századok pedig az őröket a közlött őrelosztás szerint állítják ki.

Dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához Lukácsi János felügyelete alatt ad a 3. század 35 embert két altiszttel, ugyanoda a 4. század ad 15 embert két altiszttel. Továbbá a 4. század pótlékul az élelemtárhoz ad 20 embert egy tizedessel.

Szentpétery őrnagy

[62] Kun Sándor (? – ?) 1849. szeptember 28-tól hadnagy a 204. honvédzászlóaljban. *Szinnyei* 391. o.

szeptember 30.

Zászlóalji szemlét tart Göde hadnagy úr és Bisztricsányi őrmester.

Főörsre az őröket vezényli Szontágh Miksa hadnagy úr.

Dologra az 5. és 6. század ad 25-25 embert két tizedessel, Sveiger őrmester felügyelete alatt.

A 127., 201., 202., 203. zászlóaljbeli dolgosokat vezényli a Barátok utcábani zárdához Magyar hadnagy úr.

A századvezénylő urak felszólíttatnak, hogy pénzszükségleteiket, melyekben csak a legénységnek tíznapi díja felszámítandó, holnap kilenc órára beküldjék, s ezt a számvevő tiszt úr fogja kifizetni.

Ami a tiszti illetményeket illeti, minden főtiszt úr személyesen fogja nyugtatni, és én személyesen fogom kiadni minden tiszt úrnak kezébe. Hol és mikor, később köröztető által fog tudtára adatni a tiszti karnak.

Szentpétery őrnagy

október 1.

Zászlóalji szemlét tart Majoros hadnagy úr és Nemes János őrmester.

Holnap a szeptember 22-ére közzétett őrelosztás szerint fogja a zászlóalj az őröket kiállítani, Magyar hadnagy úr felügyelete alatt.

Őrszemlészetet tartand holnap a fővárban Nödl százados úr.

Dologra a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához ad az 1. és 2. század 25-25 közhonvédet és két tizedest, Pellinger őrmester felügyelete alatt.

Szentpétery őrnagy

október 2.

Zászlóalji szemlét tart Varjas hadnagy úr és Tóth Péter őrmester.

Főörsre az őröket vezényli Bélei hadnagy úr

Dologra a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához ad a 3. és 4. század 20-20 embert két tizedes felügyelete alatt, kik reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

Meghagyatik az őrmestereknek, hogy azon egyének neveit, kik a kórházba ma vezényeltettek, kihagyják a fizetési lapból, és reggel nyolc órára beadják a díjlapot. A századparancsnok urak felkéretnek, hogy azon komáromi utalványok mennyiségét, melyet már beírattak, holnap tíz órára a számvevő úrnak átadják.

SÜLI ATTILA

KÉT MOZGALMAS NAP HÁROMSZÉKEN: 1848. ÁPRILIS 26–27.

Az uzoni események történeti hátteréhez

1848 tavaszán, Háromszéken olyan sorsfordító események történtek, amelyek a későbbiek folyamán hatással voltak a forradalom és szabadságharc magyarországi és erdélyi történéseire. Április 25-én az erdélyi főhadparancsnokság elrendelte a 15. (2. székely) határőrezred négy századának összevonását Uzonban. Ezzel párhuzamosan utasította az ezredparancsnokságot, hogy a raktárukban lévő 1700 kovás puskát katonai kíséret mellett indítsák el Brassóba, majd Gyulafehérvárra. A századok már indulás előtt álltak, amikor, nagyszámú néptömeg kíséretében, megjelentek Uzonban a frissen megválasztott illyefalvi követek, Gál Dániel és Németh László. Gál a fegyvereket lefoglaltatta és visszaszállíttatta Sepsiszentgyörgyre, a törvényhatóság székházába. A követek azzal indokolták lépésüket, hogy a fegyverek jó állapotban vannak, nem szorulnak javításra. Ugyanakkor a négy század állományát rábírták arra, hogy térjenek vissza otthonukba, mivel úgy gondolták, hogy Erdélyen kívülre, az itáliai hadszíntérre vezénylik őket.

Az uzoni események megítélése történetírásunkban nem egységes. A Háromszék önvédelmi harcát először feldolgozó hídvégi református lelkész, Nagy Sándor egykori tüzér hadnagy nem értett egyet Gál és Német fellépésével, mivel az hozzájárult a katonai fegyelem felbomlásához, másrészt viszont megértést tanúsított irányukban, mert a katonaság elvezénylése és a fegyverek elszállítása joggal ébreszthetett gyanút a követekben. Az erdélyi magyar történetírás egyik legnagyobb alakjának, Jakab Eleknek a véleménye szerint az erdélyi magyar politikai vezetést felelősség terheli azért, hogy nem akadályozta meg a fegyverek kivitelét a két székely határőrezred területéről, miáltal a Székelyföld 1848 őszén védtelené vált a császári csapatok támadásával szemben. Az ő álláspontját képviseli Egyed Ákos is a Háromszék önvédelmi harcát feldolgozó monográfiájában. Egyed Ákos szerint a katonák a General Commando[1] parancsát tagadták meg, elindítva ezzel egy olyan engedetlenségi hullámot, amely a forradalmi változások megalapozója lett. Az uzoni események által elindított társadalmi mozgalmak vezettek majd el Háromszék Habsburgellenes önvédelmi harcához.[2]

Kutatásaim során olyan kútfők és új szempontok kerültek a látókörömbe, amelyek lehetőséget biztosítottak számomra az események rekonstruálására. Első kérdésként azt kellett megvizsgálnom, hogy ki rendelte el a négy század kiindítását. Természetesen a parancsot csak a felettes katonai szerv, az erdélyi főhadparancsnokság adhatta ki, hiszen ilyen jogosultsággal csak az rendelkezett. Gál Dániel és Németh László azt gondolta, hogy Erdélyen kívülre viszik a századokat. Még elevenen élt a francia forradalmi és na-

[1] Erdélyi Főhadparancsnokság.

[2] Az események összefoglalása: *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896. 18–19. o. (a továbbiakban: *Nagy* 1896); *Egyed Ákos*: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008. (a továbbiakban: *Egyed* 2008.) 48–51. o.; *Nagy* 1896. 18. o.; *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880. (a továbbiakban: *Jakab* 1880.) 408. o.; Nagy Sándorra lásd *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. I–III. k. (a továbbiakban: *Bona* 1998–1999.) II. k. 559–560. o.; Jakab Elekre lásd *Bona* Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009. I–II. k. I. k. 490. o.; Németh Lászlóra lásd *Bona* 1998–1999. II. k. 574. o.; Gál Dánielre lásd *Kádár Gyula*: Gál Dániel. Sepsiszentgyörgy, 1993.

póleoni háborúk emléke, amikor a határőröket – a korábbi ígéretekkel szemben – a hadszíntérre vezényelték.[3]

A fentiek alapján jogosan merülhet fel a kérdés, hogy a négy század elvezénylése milyen célból és kinek az érdekében történt. Az erdélyi megyékben, különösen Tordában és Alsó-Fehérben 1848 tavaszán a román jobbágyság több helyen engedetlenséget tanúsított földesuraival szemben, ez pedig Teleki József gróf, kormányzót aggodalommal töltötte el. Teleki az eseményeket feltehetőleg jelentette Jósika Samu báró, erdélyi udvari kancellárnak, aki osztotta a gubernátor félelmeit. Ennek alapján Jósika lépéseket tett és március 29-én arról értesítette Telekit, hogy „A Commendirozóhoz[4] a szükséges utasítások már lementek, hogy véled egyetértve a szélbéli katonaságot szükség esetében mozdítsa meg, reménylem ennek a nép lecsendesítésére jó béfolyása léend, kivált, ha a legelső mozgalmak elég szigorral fognak megzaboláztatni.” Április 1-én kelt levelében Jósika ismét megemlítette Telekinek a „szélbéli katonaság” szükség szerinti kimozdítását. Emellett Jó□ Eme□ üel⅔
rra„ ed t-² d] □ Mn Jó z□

r as0⅔ zes0⅔ bJsíˆ í□ll0⅔ □ -

A 15. (2. székely) határőrezred átfegyverzésére 1847/1848 telén került sor. Értelemszerűen a korábbi kovás fegyverek ettől kezdve már nem tartoztak az ezred rendszeresített állományába. Egy októberi adatból tudjuk, hogy a kézdivásárhelyi raktárban 417 kovás és 82 csappantyús[7] puska maradt, ez nagyjából fedezte a 3. zászlóalj igényeit. Az utóbbit ugyanis rögtön ki kellett állítani, ha az ezred zászlóaljaiból egyet tartósan elvezényeltek. Azt nem lehet vitatni, hogy az elszállításra tervezett 1700 fegyver karbantartott és működőképes volt, de a kiszállításuknak a javításon kívül más okai is lehettek. Ugyanis a kovás és perkussziós fegyverek között a különbség sok esetben csak az elsütő szerkezet típusai között volt. Nem elképzelhetetlen, hogy az átalakítás elvégzése miatt akarták a fegyvereket elszállítatni, nem pedig a székelység lefegyverzése céljából.[8]

Az uzoni események kellemetlenül érintették az erdélyi főhadparancsnokságot, mivel csorba esett a katonai hatalom tekintélyén. De legalább annyira kellemetlen volt az erdélyi főkormányszéknek, illetve a Nagyfejedelemség – konzervatív és liberális – arisztokráciájának is. Gondot jelentett az is, hogy a március végétől a magyar lakosságú szabadkirályi és nemes városokban[9] megindult nemzetőri szerveződést a gubernium felkarolta és sikeres tárgyalásokat folytatott a General Commandóval, amely hozzájárult 1700 db kovás puska kiutalásához a 17. (2. román) határőrezred naszódi raktárából. Az utóbbit Puchner – az uzoni események tükrében – csak úgy volt hajlandó teljesíteni, hogy a főkormányszék eléri a négy század kimozdulását, illetve a lefoglalt fegyverek útnak indítását.[10]

De valójában mi is történt április 25-én Uzonban? Az *Erdélyi Híradó* 1848. május 5-én megjelent számában „hiteles kútfőtől" származó tudósítást olvashatunk a történtekről. Eszerint a Dévától hazatért Gál Dániel és Németh László ügyvédek – akik közül az előbbi „minden jó szándék mellett is tüzesebb, mint a mostani ingerült állapotban lehetne" – április 25-én, a király születése alkalmával beszédet mondott és nemzeti színű zászlókkal átvonultak Illyefalvára, ahol országgyűlési követté választották őket. Ekkor érkezett meg az uzoni csapatösszevonás híre. Gál és társai a helyszínre mentek, és heves szónoklatokkal a katonaságot visszatérésre biztatták. Egyidejűleg intézkedtek az elvitelre váró fegyverek visszaszállítására a szék házához, Sepsiszentgyörgyre, ahol éppen Háromszék közgyűlése értekezett a nemzetőrség felállítása tárgyában. A bizottmány elnöke P. Horváth Albert főkirálybíró volt. A szék vezetője, Dobay Károly ezredes, parancsnokkal karöltve a helyszínre érkezett, hogy a katonaságot jobb belátásra bírják. Ez azonban eredménytelen volt, így az ezredparancsnok az összegyűlteket hazabocsátotta azzal, hogy amennyiben a haza szüksége úgy kívánja, készek legyenek kiindulni. Gál Dániel a fegyverek vonatkozásában eljárását azzal indokolta, hogy a szállítmányt vezető tiszttől azt a felvilágosítást kapta, hogy a fegyvereket Gyulafehérvárra viszik javítani. Gál szerint ez azért nem felelhetett meg a valóságnak, mert a puskákat már Kézdivásárhelyen kiigazították. Olyan hírek is napvilágot láttak, hogy a szállítmány rendelt célja a román fejedelemségek, és ebben az „ármányban" a bukott metternichi rendszer keze volna. Április 27-én Kézdivásárhelyre érkezett Karl Wolhnhofer vezérőrnagy, brassói dandárparancsnok, akitől Gál és Németh a korábbi határozatok megerősítését kérték, és a vezérőrnagy kénytelen

der habsburgischen Heere. Wien, 1990. 74–75., 270. és 540. o.; *Lugosi József*: Szuronyok Magyarországon a 18. századtól napjainkig. Budapest, 1981. 12–13. o.

[7] Feltehetőleg gyutacsos.

[8] *Balázs Konrád* és emlékirata. In: Határvidék. 2. (Szerk.: *Demeter Lajos*.) Sepsiszentgyörgy, 2006. 40–59. o. (a továbbiakban: *Balázs Konrád*, 2006.) 40. o.; Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár. Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H 113. (A továbbiakban: MNL OL H 113.) 1410. Kovács Dániel főbíró jelentése. Kézdivásárhely, 1848. október 11.

[9] Torda, Nagyenyed és Dés.

[10] *Jakab* 1880. 253–256. o.

volt engedni a tömegnyomásnak. Az illyefalvi követek felelősségét hangsúlyozta Balázs Konrád őrnagy, az ezred zászlóaljparancsnoka is, akinek visszaemlékezése szerint, az eseményekért és a katonai fegyelem bomlásáért Gál Dánielt és Németh Lászlót, illetve más „izgatókat" terhelte a felelősség.[11]

Az uzoni események hatására az erdélyi arisztokrácia és a magyar szellemi elit aktivizálta magát. Az erdélyi főkormányszék május 1-én kelt rendeletében két biztost küldött Háromszékre a balhiedelmek eloszlatására és a nép felvilágosítására: Mikes János grófot és Zeyk Károlyt.[12] Mindkét megbízott személyesen is érdekelt volt a küldetés sikerében: egyrészről birtokosok voltak, másrészt nemzetőr tisztek. A kormányzó a küldetés célját az alábbiak szerint fogalmazta meg: „Nemes Háromszékben kebelezett Uzon helységében a 2dik székely gyalog ezred azon négy századai, melyek az alul írt kormányzó hivatalos megtalálására a belbátorság fenntartása végett az illető katonai parancsnokság által az országba beljebb és jelesen Szebenbe s részint Szászsebesbe is kiindítatni rendeltettek, némely polgári egyének által abban a bal véleményben, mintha ezek ország határán túl vitetni szándékoltatnának, arra hivatattak légyen, hogy közvetlen elöljárójuk iránti engedelmességet is felmondva benn maradjanak, nemcsak, hanem a velek hozott és hasonlólag az országban felállított polgári őrsereg használatára szánt lőfegyverek is lefogaltatva Sepsiszentgyörgyön tartattassanak.

Ezen csupa félreértésből származott és az egész hont a mostani körülmények között felette nagy veszéllyel fenyegető eljárás káros következményeinek lehető megelőzése tekintetéből szükségesnek találta ezen Királyi Főkormányszék a hely színére megkívántató tekintéllyel és népszerűséggel bíró férfiakat."

A biztosoknak – a szék vezetésével, és a tekintéllyel bíró világi és egyházi személyekkel együttműködve – meg kellett győznie a határőröket, hogy a főkormányszéknek nem áll szándékában őket a Nagyfejedelemség határain kívülre rendelni, illetve hogy teljesítsék esküvel fogadott kötelességüket, és induljanak ki a vármegyékben élő magyar testvéreik védelmére. A törvényhatóságba érkező biztosok azonnal tárgyalásokat folytattak a meghatározó egyéniségekkel, és viszonylag gyorsan sikerült eredményt elérniük. Igaz, ehhez azt az ígéretet kellett tenniük, hogy a három hét múlva összeülő országgyűlés rendezni fogja a határőrök sérelmeit, ami ebben az esetben nem jelentett mást, mint a határőri szolgálat megszüntetését, vagy polgári átalakítását. A fenti eredményeket a háromszéki vezetők, világi és egyházi értelmiségek nyomtatott felhívásban adták a határőrök tudtára. A május 3-án, „Székely polgártársak" felszólítással megjelent nyomtatványt Bartók Károly, Hankó Dániel, Pap Mihály, Finta István, Jantsó József, Cseh Sándor, ifj. G. Ferenc, Barabás Lajos, Gál Dániel, Németh László, Jancsó Ádám, Petke Pál, Tóth Sámuel, Fábián Dániel „még számtalanok nevében" látták el a kézjegyükkel. Tudatták a határőrökkel, hogy a rövidesen összeülő diéta elfogadja a Magyarországgal való uniót, amely megteremti a „szabadság, testvériség és egyenlőség" alapjait, amely egyben a terhes határőri szolgálatuk végét is jelenti. Addig azonban tisztelettel tartoznak a felsőbb hatóság iránt, és a nemzet átka szálljon mindenkire, aki ezt nem tartja be.

[11] *Erdélyi Híradó*, Kolozsvár. (Szerkeszti: *Ocsvai Ferenc*.) 1848. május 5. 360. o. (A továbbiakban: *Erdélyi Híradó.*); Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár. Gubernium Transylvanicum. Elnökség. F 37. (a továbbiakban*:* MNL OL F 37.) 1848:980. Gál Dániel levele P. Horváth Alberthez. Uzon, 1848. április 25.; Uo. P. Horváth Albert válasza. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 26.; Uo. P. Horváth Albert átirata Dobay Károly ezredeshez. Sepsiszentgyörgy, 1848. április 26.; Dobay Károly tudósítása a főkirálybírónak az uzoni eseményekről.; A fenti forrásokat közli: *Egyed*, 2008. 250–251. o.; Dobayra lásd *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona* 2000.) 307–308. o.; Wolnhoferre: *Bona* 2000. 747. o.; *Balázs Konrád* 2006. 40–45. o.

[12] Mikes János gróf a kolozsvári, Zeyk Károly pedig a nagyenyedi nemzetőrség tisztje volt.

Ugyanígy felszólítással fordult a székelységhez Wesselényi Miklós báró, Berde Áron, Mártonffy Zsigmond, Vályi Elek Doboka megyei református lelkész, Kővári László és az erdélyi főnemesség. Kérték, hogy semmiképpen se adják ki a kezükből a fegyvert és álljanak készen, ha a hazának szüksége van rájuk.

E felszólítások rövidebb távon meghozták a gyümölcsüket, a századok készen álltak a kiindulásra. A Háromszékre kiküldött főkormányszéki biztosok két ízben maguk is nyomtatott felhívást tettek közzé a határőrök felé. Mindkettőt Sepsiszentgyörgyön datálták, az elsőt május 4-én, a másodikat május 8-án. Az elsőben kijelentették, hogy a négy századból kettőt Nagyenyedre, kettőt pedig Tordára fognak vezényelni. Kérték az ezredparancsnokot, hogy a századokat összpontosítsa, azokat a kiindulás után a két guberniumi biztos fogja elkísérni, gondoskodva a zászlóalj Nagyenyeden és Tordán való elhelyezéséről. A századok állományának feltöltése azonban még így sem bizonyult könnyű feladatnak, mintegy 90 faluból válogatták ki a kiindulókat. Az azonban tény, hogy a biztosoknak sikerült meggyőzniük a határőröket, egy osztály rövidesen elindult Brassó felé. Ott azonban összetűzésbe kerültek a helyőrség állományába tartozó 41. (Sivkovich) sorgyalogezred katonáival, így a biztosok a brassói dandárparancsnok kérésére úgy rendelkeztek, hogy a második osztály a várost megkerülve egyenesen a rendeltetési helyére menjen. Karl Wolnhofer vezérőrnagy, dandárparancsnok május elején nyomtatványban szólította fel a „félrevezetett" határőröket, hogy teljesítsék esküjüket és engedelmeskedjenek a katonai hatóságnak.[13]

A kiinduló századokat Mikes és Zeyk elkísérte Tordára és Nagyenyedre, küldtetésükről a teljes körű jelentést május 17-én készítették el Nagyenyeden. Kifejtették, hogy az uzoni események félreértésen alapultak, a történéseket az alábbiak szerint rekonstruálták: A főhadparancsnokság elrendelte a négy század összevonását Uzonnál, ugyanakkor az ezredparancsnok utasítást kapott Brassóból 1500 fegyver összegyűjtésére és katonai fedezet melletti Brassóba szállítására. A feladatot Dobay ezredes így kívánta megoldani, ha már négy század egyébként is útnak indul Brassó felé, akkor nincs szükség külön katonai kíséretre. Amint megérkeztek a fegyvereket szállító szekerek Uzonhoz, a határőrök megkérdezték a szállítmány parancsnokát, hogy mit visznek. Ő erre először azt felelte, hogy puskaszíjakat, majd később azt válaszolta, hogy kovás fegyvereket szállítanak Gyulafehérvárra kiigazítás végett. Erre a határőrök gyanút fogtak, mivel az átfegyverzéskor a kovás puskákat karbantartva kellett leadniuk. A bizalmatlanság nőtt, sokat arra gondoltak, hogy Itáliába viszik őket. A francia forradalmi és a napóleoni háborúk idején ugyanis századonként vezényelték el őket és a hadszíntéren alakították zászlóaljjá. A feszült hangulatot fokozta, hogy a kiindulások előtt szokás szerint lakomákat tartottak, és a határőrök már kellő mennyiségű pálinkát is fogyasztottak. Ráadásul a határőrök sem voltak egységesek a kérdésben, egy részük esküjéhez híven menni akart, más részük pedig maradni. Ekkor

[13] MNL OL F 37. 1848:5759. Főkormányszéki rendelet Mikes János grófhoz, Zeyk Károlyhoz és Háromszék főkirálybírójához. Kolozsvár, 1848. május 1. Közli: *Documenta Neglecta*. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4–1848. június 26. Összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta *Benkő Samu*. Budapest, 2008. (a továbbiakban: Documenta Neglecta) 177–178. o.; A május 3-án, Kézdivásárhelyen kelt nyomtatvány lelőhelye a Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára. Sz. n. (Demeter Lajos szíves közlése); *Egyed,* 2008. 58., 60–61. o.; Documente privind Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C. Transilvania. Vol. III. 30 aprilie– 14 mai. Sub redacţia Acad. *Ştefan Pascu*. Bucureşti, 1982. (A továbbiakban: Documente, III.) 168.o. Mikes János gróf és Zeyk Károly felhívása a háromszéki székely határőrökhöz. Sepsiszentgyörgy, 1848. május 4.; MNL OL F 37. 1848:1093. Mikes János gróf és Zeyk Károly jelentése Teleki József gróf, kormányzóhoz. Sepsiszentgyörgy, 1848. május 5. (Közli: Documente, III. 206. o.); Documente, III. 356. o. Mikes János gróf és Zeyk Károly felhívása a háromszéki székely határőrökhöz. Sepsiszentgyörgy, 1848. május. 8.; Wolnhofer vezérőrnagy felhívásának lelőhelye: Kovászna Megyei Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Fond 8. Nr. 5901. Felszólítás a székely határőrökhöz. Sepsiszentgyörgy, 1849. április 29. Korabeli fordítás németből. (Demeter Lajos szíves közlése)

érkezett meg Gál Dániel és Németh László a hívei kíséretében és szónoklataikkal elérték a maradást, illetve a fegyverek lefoglalását. Az Uzonba érkező Wolnhofer vezérőrnagy a további kicsapongások elkerülése érdekében a századok állományát végül hazarendelte. A biztosok, amint megérkeztek, tárgyalásokat folytattak Háromszék főkirálybírójával. A szék tisztsége mindenben támogatta az erőfeszítéseiket, de a leghatásosabb támogatást Gál Dánieltől és társaiktól kapták, akik megismerve a tettük súlyos következményeit igyekeztek jóvátenni tévedésüket. A négy századot Kézdivásárhelyre, Sepsiszentgyörgyre és Dálnokra hívták össze, ahol felvilágosító beszédeket tartottak a határőröknek. A biztosok ígéretet tettek a népgyűléseken, hogy a rövidesen megvalósuló unió eltörli a társadalmi különbségeket, a terheket attól kezdve az egyes osztályok közösen fogják viselni. Elmagyarázták, hogy milyen nehéz helyzetbe hozták a magyar városok nemzetőrségeit a fegyverek lefoglalásával. Az utóbbit azonban a székelyek továbbra sem akarták kiadni, mert attól tartottak, hogy azokat ellenük fogják fordítani. Ezúttal hosszabb győzködésre volt szükség, melynek sikere után értesítették Puchnert, kérve, hogy rendelkezzék a 17. (2. román) határőrezred felé a Kolozsvárnak, Tordának, Désnek és Nagyenyednek szánt fegyverek kiszolgáltatása iránt. A Tordára induló két század május 10-én gyűlt össze Hídvégen, míg a Nagyenyedre induló osztály ugyanaznap Földváron. Az előbbit Mikes Fogarasig kísérte, az utóbbit Zeyk Brassóig.[14]

Mikes János gróf és Zeyk Károly tevékenységét, illetve a háromszéki határőri rend mozgalmait az egész erdélyi magyar közvélemény élénk figyelemmel kísérte. Jósika Miklós báró május 5-én kelt, Wesselényi Miklós bárónak intézett levelében az alábbiak szerint tudósított a háromszéki eseményekről: „Mikes János és többen a napokban elmentek Székelyföldre – talán sikerül nekik a jó góbékkal megértetni, hogy igen is az unió következtében határőri minőségük átváltozik polgári s nemzetőrségi minőségre, de addig ki ne adják a fegyvert kezükből, sőt jöjjenek ide, nehogy az oláhok csak látván, hogy alkuszik, felülre kerekedjenek. Mikes remélte, hogy talán idehozza őket. Ez a legjobb mód lenne az oláhok lecsillapítására is, mert hangjuk igen jól van, de kurázsi nem éppen a bakja, főleg ha szuronyt lát." Az erdélyi magyar reformmozgalom „nagy öregje", id. Bethlen János gróf pedig május 12-én már valódi eredményekről tudósíthatta a fejleményeket élénk figyelemmel kísérő Wesselényit. Közölte, hogy Mikes és Zeyk elindult a székelyekkel, a kérdéses fegyvereket a háromszékiek kiszolgáltatták, és Puchner is állta a szavát, mivel rendelkezett Naszód felé a magyar nemzetőrségeknek szánt puskák kiadására.[15]

Az erdélyi magyar főnemesség a székelységre akart támaszkodni a román mozgalmakkal szemben. Ebben a tekintetben a konzervatív Jósika kancellár, vagy a liberális Wesselényi álláspontja megegyezett. Ennek fejében hajlandók voltak engedményeket tenni a székelyek felé. Jósika az udvarnál kezdeményezett, míg a liberálisok az erdélyi országgyűlésen kívánták rendezni kérdést. A főkormányszéki biztosok rövidebb távú céljaikat el tudták érni, mivel a századok kiindultak a rendeltetési helyükre, illetve kiszolgáltatták a lefoglalt fegyvereket. Hosszabb távon azonban a székely határőri rend gondjai megoldatlanok maradtak.

A megkötött kompromisszumot ugyanis néhányan kritizálták a sajtóban, és naivitással vádolták a háromszéki vezetőket. Például az *Ellenőr* 20. számában egy „őrfőhadnagy" azt állította, hogy Mikes János gróf félrevezette a háromszékieket, mert azt állította, hogy

[14] MNL OL F 37. 1848:6524. Mikes János gróf és Zeyk Károly jelentése Teleki József gróf, kormányzóhoz. Nagyenyed, 1848. május 17. Közli: Documente privind Revoluţia de la 1848. în Ţările Române. C. Transilvania. Vol. IV. 14 mai – 25 mai. Sub redacţia Acad. *Ştefan Pascu*. Bucureşti, 1988. 140–142. o.

[15] Documenta Neglecta, 190–194.o. Jósika Miklós báró levele Wesselényi Miklós bárónak. Kolozsvár, 1848. május 5.; Documente, III. 487–488. o. id. Bethlen János gróf Wesselényi Miklós bárónak. Kolozsvár, 1848. május 12.

a lefoglalt fegyvereket a magyar nemzetőrségek fogják megkapni. A vádra Demeter József sepsiszentgyörgyi követ, Gál Dániel, Németh László, Gyárfás Károly és Hankó Dániel kézdivásárhelyi követ az *Erdélyi Híradó* hasábjain válaszolt. Kifejtették, hogy Mikes ilyet nem ígért, csak arra hívta fel a figyelmet, hogy a lefoglalt fegyverek kiszolgáltatása hiányában a sokkal fenyegetettebb helyzetben lévő magyar városok nem kaphatnak Naszódról fegyvert. Egyébiránt a biztosok becsületszavukat adták, hogy a kimozdított határőröket Erdély határain kívülre nem fogják vezényelni.[16]

A biztosok ígéretei a későbbiek folyamán nem teljesültek, igaz erről nem ők tehettek. 1848. május 19-én Batthyány miniszterelnök szózatot intézet a székely székekhez és ezredekhez, melyben önkéntes zászlóaljak alakítására és a Szegeden alakuló táborhoz való csatlakozásra szólította fel őket. A mozgósítás elősegítésére pedig háromtagú küldöttséget menesztett Erdélybe, pontosabban a Székelyföldre. E lépését azonban sem az erdélyi főkormányszékkel, sem a bécsi kormányszervekkel nem egyeztette, kiváltva azok gyanakvását és neheztelését. A székely alakulatok kimozdítását a kormány legbiztosabb támaszának számító erdélyi liberális nemesség is ellenezte, mert félt, hogy a román parasztmozgalmakkal szemben nem marad megbízható fegyveres erő. Végül kompromisszum született: a román és székely határőr gyalogezredek egy-egy zászlóalja és a 11. székely határőr huszárezred alezredesi osztálya fog a délvidéki táborba vonulni.[17]

A délvidéki hadszíntérre való vezénylés a Tordán és Nagyenyeden állomásozó háromszéki századoknál kis híján lázadást idézett elő, mivel nekik korábban azt ígérték, hogy nem kell Erdély határait elhagyniuk. A főkormányszék ismét Mikes János grófot, illetve Berde Mózes ügyvédet küldte a meggyőzésükre. Az utóbbi egyébként a háromszéki határőri rend országgyűlési követe volt. A Tordán állomásozó két század állományából csak egy fő volt hajlandó Magyarországra kiindulni, a többiek pedig csak akkor, ha a nemesek is velük tartanak. Némileg jobb volt a helyzet Nagyenyeden, ahol csak 25 fő szabta az előbbi feltételt, a többiek készek voltak azonnal indulni. A zászlóalj júliusban nem túl nagy lelkesedéssel indult el a Délvidékre, állományából mintegy 82-en szöktek haza. A 6. század tagjai Balázs Konrád őrnagy, zászlóaljparancsnokot lelövéssel fenyegették arra az esetre, ha elrendeli a menetelést. Erre végül nem került sor, de a század állománya hátra maradt.[18]

Mikes János gróf, Zeyk Károly és Berde Mózes biztosi tevékenysége nem bizonyult könnyű feladatnak. A határőri rend, különösen Háromszéken, a határőrség azonnali megszüntetését követelte, mert azt a Habsburg-hatalom erőszakkal kényszerítette rá. Sem az áprilisi törvények, sem az erdélyi országgyűlés törvényei nem oldották meg azonnal a székelység bonyolult helyzetét, ami kihatott a belső eseményekre, a nemzetőrségek alakítására, illetve a Délvidékre történő hadba vonulásra is.

[16] *Erdélyi Híradó*, 8. sz. 1848. június 13. 31–32. o.

[17] A téma alapos feldolgozása *Urbán Aladár*: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1980/3. 405–420. o. *és Csikány Tamás – Demeter Lajos – Egyed Ákos – Kedves Gyula – Urbán Aladár*: Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken. Budapest, 2008. (A továbbiakban: Székely határőrök, 2008.)

[18] MNL OL F 37. 1848:1802. Mikes János gróf és Berde Mózes jelentése a főkormányszéknek. Kolozsvár, 1848. június 29. Közli: Documente privind Revoluţia de la 1848. în Ţările Române. C. Transilvania. Vol. VIII. 26 iunie – 30 iunie. Volum întocmit de*: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamţu*. Cu cuvânt introductiv de Acad. *Camil Mureşanu*. Bucureşti, 2007. 233–234. o.; *Balázs Konrád* 2006. 46–47. o.; Székely határőrök, 2008. 70–71. o.

SZAKÁLY SÁNDOR

KÉT „MÁRIA TERÉZIÁS" KAPOSVÁRRÓL

Az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a Habsburg Birodalom mindenkori haderejében szolgáltak katonai teljesítményének elismerései közül a legjelentősebb, a legnagyobb dicsőséggel járó kitüntetésnek az 1757. június 18-i „kezdéssel" életre hívott, és a haderőben szolgáló tisztek katonai teljesítményének elismeréséül szolgáló Mária Terézia Katonai Rend számított.[1] A kezdetben két, majd később háromfokozatú rendjel történetében számos magyarországi, magyar nemzetiségű tiszt is a kitüntetettek közé került. Az utolsó, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét kiérdemelt katona vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy volt, aki a második világháborúban, 1943-ban a Don-menti csatában – 1943. január – nyújtott katonai teljesítményével érdemelte ki a kitüntetést.[2]

A Mária Terézia Katonai Rend különböző fokozataival kitüntetettek között találjuk göllei Inselt István nyugállományú tábornokot, aki az első Isonzo ütközet során, 1915. július 3. és 5. között, a Polazzo-Redipugliánál lezajlott ütközetben még századosként nyújtott olyan teljesítményt, hogy azért őt 1930-ban a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjével tüntették ki.[3]

Hogy mi a közös a két tábornoki rendfokozatot elért katonatiszt életútjában a kitüntetések mellett? Az, hogy mindketten Kaposvárott születtek és gyermekéveiket is ott töltötték. Úgy tudom, nincs, illetve nem volt olyan kisvárosa az Osztrák–Magyar Monarchiának, melynek szülöttei közül ketten is kiérdemelték volna a birodalom legmagasabb és legjelentősebb katonai kitüntetését. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy amikor Oszlányi Kornél kapta meg a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, a kitüntetés már nem a valamikori Osztrák–Magyar Monarchia, hanem a Magyar Királyság kitüntetése volt.)

Ebben az írásban a két katona életútjának rövid bemutatására teszek kísérletet, előre bocsájtva azt, hogy mindkét személy esetében szükséges lesz a jövőben további kutatásokat végezni.

Inselt István – akit Inselt Manóként anyakönyveztek – 1869. szeptember 23-án született Kaposvárott, Inselt Samu és Spitzer Malvina, izraelita hitfelekezethez tartozó szülők gyermekeként.[4] Az apa foglalkozása az anyakönyvi bejegyzés szerint magánzó, aki 1881. március 8-i Legfelsőbb Elhatározással kapott nemességet, melyhez 1891. szeptember 4-én a „göllei" előnév „járult."[5]

Inselt Manó – aki az egyévi önkéntesi éve során felvett katonai anyakönyvi lapja[6] szerint már István Manó néven szerepelt – a középiskola elvégzését követően jogi tanulmányokat folytatott és két év „jó" eredménnyel történt elvégzését követően jelentkezett

[1] A szövegben következetesen a Mária Terézia Katonai Rend kifejezést használom, a korábban megszokott Katonai Mária Terézia Rend helyett. A rend létrehozására, történetére vonatkozó irodalmat nem kívánom felsorolni. Annak közlését lásd *Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál:* A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 4. sz. 1051–1052. o. (A továbbiakban: *Makai – Sallay* 2005.) 3. sz. jegyzet.

[2] Vitéz Oszlányi Kornél haditettének rövid közlését és a rendi káptalan döntését lásd uo. 1082–1090. o.

[3] *Hofmann, Oskar von – Hubka, Gustav von:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Die Auszeichungen im Weltkrieg 1914–1918. Wien, 1943. (A továbbiakban: *Hofmann – Hubka* 1943.) 149. o.

[4] Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvári Izraelita Hitközség és Anyakönyvi kerület születési anyakönyvének másodpéldánya. Születési anyakönyv, 54. sz./1869. 182. lapszám.

[5] *Kempelen Béla:* Magyar nemesi almanach. Az 1867–1909-ben magyar nemességi, bárói, grófi és herczegi méltóságra emelt családok. Budapest, 1910. 64. o.

[6] Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien), Qualifikations-Listen. Stefan, Emanuel INSELT von Gölle. (Inselt István katonai pályafutásának felvázolása 1907 májusáig ezen irat alapján.)

az egyévi önkéntesi szolgálatra, melyet a császári és királyi 44. – Albrecht főherceg nevét viselő – gyalogezrednél töltött el 1889. október 1. és 1890. szeptember 30. között. Egyévi önkéntesi éve alatt 1890. január 31-én egyévi önkéntes, címzetes őrvezető, 1890. április 1-jén egyévi önkéntes, címzetes tizedes, 1890. augusztus 1-jén egyévi önkéntes, címzetes szakaszvezető, majd 1890. szeptember 25-én egyévi önkéntes, címzetes őrmester lett. A tartalékos tiszti vizsgát „megfelelt" összeredménnyel tette le a császári és királyi 31. gyaloghadosztály illetékes vizsgabizottsága előtt, és 1891. január 1-jével tartalékos hadnagyi kinevezést nyert.

Inselt Manó – illetve a közös haderőben Emanuel – minden bizonnyal megszerethette a katonaéletet, a katonai hivatást, mivel 1891. július 1-jével próbaszolgálatra jelentkezett, hogy annak sikeres befejezése után a hivatásos tisztek sorába kerülhessen.

Próbaszolgálatát 1891. július 1. és 1892. szeptember 1. között a császári és királyi 44. gyalogezrednél töltötte, és a „hivatásos tiszti kiegészítő vizsgát" 1892-ben „igen jó" összeredménnyel tette le a császári és királyi gyalogsági hadapródiskolában, Károlyvárosban, és nyert hadnagyi kinevezést 1892. szeptember 1-jével, 1893. május 1-i ranggal, 282. rangszámmal.

Inselt István – aki 1906. január 25-én áttért a római katolikus vallásra –próbaszolgálatának idejétől kezdődően 1900. december 31-ig a császári és királyi 44. gyalogezredben teljesített századszolgálatot. Közben egy rövid ideig (1896. szeptember 21-től 1897-ig) az ezred Kaposvárott állomásozó 3. zászlóaljának segédtisztjeként, illetve a járőrtanfolyam oktatótisztjeként működött. 1901. január 1. és 1901. július 1. között Szarajevóban, a hadtest-tisztiiskola hallgatója volt. Időközben 1896. november 1-jével 251. rangszámmal főhadnaggyá nevezte ki az uralkodó.

A hadtest-tisztiiskola elvégzését követően a császári és királyi 44. gyalogezredhez tért vissza és két hónapon keresztül a 2. tábori század ideiglenes parancsnoka volt. 1901. szeptember 1-jétől 1902. május 5-ig ismét századszolgálatot teljesített, majd a hadsereg-lőiskola 1. tanfolyamát végezte 1902. május 5. és 1902. július 6. között Királyhidán.

A tanfolyam befejezését követően a császári és királyi 44. gyalogezrednél teljesített századszolgálatot néhány hétig, amikor is 1902. szeptember 14-ével ideiglenesen megbízták az ezred 4. tábori századának parancsnoki teendőivel. 1902. október 26. és 1903. május 7. között ismét századszolgálatot teljesített, majd 1903. június 7-ig az ezred 1. tábori századának ideiglenes parancsnoka volt. Ezt követően 1904. november 1-jéig felváltva töltött be ideiglenes századparancsnoki beosztást az ezred különböző tábori századainál – a 6., 4., 3., illetve a pótszázadnál –, amikor kinevezték zászlóalj-fegyvertisztté. E beosztásában 1905. október 10-ig maradt, amikor is a császári és királyi 44. gyalogezred élelmező tiszti beosztásába került. Ebben a beosztásban 1907. április 10-ig szolgált, majd

ismét századszolgálat következett, de csak rövid ideig, 1907. április 30-ig. 1907. május 1-jével – 53. rangszámmal – II. osztályú századossá és egyben a császári és királyi 38. gyalogezred 13. tábori századának parancsnokává nevezték ki.

Ezzel göllei Inselt István szülővárosához kötődő katonai szolgálata befejeződött; a császári királyi hadsereg csapattisztjeinek „szokásos” életét élte.

A Kecskeméten állomásozó IV. zászlóaljnál szolgált 1912-ig, amikor is áthelyezték a Bilekben állomásozó III. zászlóaljhoz.[7]

A háború kitörésekor a császári és királyi 38. gyalogezred III. zászlóalja 9. századának volt a parancsnoka 1914. október 20-ig, amikor kinevezték a III. zászlóalj parancsnokának. Beosztását 1916. május 30-ig töltötte be.[8] Közben csapattestével Boszniában, Szerbiában és Olaszországban harcolt. 1915. július 1-jével őrnagyi kinevezést kapott; ekkor vívta csapatteste azokat a harcokat az olaszországi fronton, melyekért a későbbiek során kiérdemelte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

Inselt István a harcok során többször megsebesült, illetve lett beteg lett, s ezen okoknál fogva 1915. július 29. és augusztus 31. között Pöstyénben volt egészségügyi szabadságon, illetve 1916. június 1. és július 31. között kórházban feküdt Budapesten.

1916. augusztus 1. és szeptember 15. között a császári és királyi 57. gyaloghadosztály törzstisztjeként szolgált, majd azt követően 1916. december 16-ig a császári és királyi III. határvadász zászlóalj parancsnoka volt, s mint ilyen, már az úgynevezett „Inselt-csoport” parancsnokaként szolgált 1917. február 28-ig. Ezt követően ismét egészségügyi szabadság következett, melyet Budapesten töltött. 1917. augusztus 8. és szeptember 30. között a császári és királyi 1/47. gyaloghadosztály-csoport ideiglenes parancsnoka volt, melyet követően ismét egészségügyi szabadságon volt Budapesten. 1917. december 17. és 1918. január 19. között a császári és királyi 86. gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka, majd 1918. január 20-tól 1918. április 2-ig a császári és királyi 7. hegyi dandár ideiglenes parancsnokaként szolgált az 1917. augusztus 1-jével alezredessé kinevezett Inselt István.

A háború végéig az újonnan felállított császári és királyi 123. gyalogezredben előbb a III. zászlóalj parancsnokaként, majd ezredparancsnokként szolgált. Ezredét teljesen rendezetten és fegyelmezetten vezette vissza a balkáni hadszíntérről.[9]

Az összeomlást követően is szolgált, majd 1919 augusztusában belépett a Nemzeti Hadseregbe. Alezredesi rendfokozatát az új sorolás alkalmával 1916. február 1-jére (25. rangszám) módosították.[10]

Mint magyar katonai megbízott, a szerbek által megszállt területre – Pécsre – utazott, ahol előbb tárgyaltak vele a szerb katonai hatóságok megbízottjai, majd letartóztatták és Újvidékre szállították, ahonnan 1920 júliusában térhetett vissza Magyarországra.[11] Ezredesi kinevezésének időpontja nem ismeretes, de a ténylegesítéséről szóló, 1921. január 28-án kelt Kormányzó Elhatározás már, mint nyugállományú ezredest említette.[12] A Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium XV. ügyosztályán szolgált, 1923.

[7] Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien), Qualifikations-Listen. Stefan, Emanuel INSELT von Gölle. (Inselt István katonai pályafutásának felvázolása 1907 májusáig ezen irat alapján.), valamint: A volt cs. és kir. 38. gyalogezred története és emlékkönyve. Budapest, 1936. 385. o.

[8] Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. (A továbbiakban: HL.) Tiszti anyakönyvi lapok 21.562 (Inselt István) Inselt István katonai pályafutásának felvázolása 1918 áprilisáig ezen irat alapján.

[9] *Hoffmann – Hubka* 1943. 149. o.

[10] *Rendeleti Közlöny* a magyar hadsereg számára (Személyes ügyek) 1919. 98. sz. (1919. december 17.) 2 249. o.

[11] *Hofmann – Hubka* 1943. 149. o.

[12] HL Kormányzói Elhatározások, 1921. január 28.

január 1-jétől tábornoki rendfokozatban, és 1924. július 1-jén, 55 éves korában került nyugállományba.[13]

Katonai teljesítményéért kiérdemelte a Lipót Rend lovagkeresztjét hadidíszítménnyel és kardokkal, a Vaskorona Rend III. osztályát hadidíszítménnyel és kardokkal, a Katonai Érdemkereszt III. osztályát hadidíszítménnyel és kardokkal, az Ezüst Katonai Érdemérmet a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, a Bronz Katonai Érdemérmet a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, a Károly Csapatkeresztet, a Jubileumi Emlékérmet a fegyveres erő számára (1898), a Katonai Jubileumi Keresztet (1908) és a német II. osztályú Vaskeresztet.[14]

A Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjének odaítéléséről a rend káptalanja 1929. december 21-én döntött,[15] a viselésére vonatkozó Kormányzói Elhatározás (1433/K. I.– 1930.) 1930. április 17-én kelt.[16]

Göllei Inselt István élete hátralévő részét visszavonultan, Budapesten töltötte, ahol a IV. kerület, Szerb utca 17. számú ház I. emeletének 2. számú lakásában élt.[17] Nem ismeretes, hogy az 1938 után a magyar országgyűlés által elfogadott úgynevezett „zsidótörvények"[18] bármelyikének előírásai is vonatkoztak-e rá, s az sem, hogy a nőtlen, egyedül élő Inselt Istvánt mi késztette arra, hogy 1945. november 25-én az öngyilkosságot (?) válassza: altatómérgezés következtében hunyt el.[19]

Budapesten, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra, sírja az 57-8-8. szám alatt található.[20] A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság sírját a védett sírok közé sorolta,[21] melyhez az alapot a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje kitüntetés adta.

Kaposvár másik Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje kitüntetését kiérdemelt szülötte Oszlányi Kornél volt.

Oszlányi Kornél 1893. szeptember 25-én született Kaposvárott, kistisztviselői családban, tizenkettedik gyermekként. Édesapja, Oszlányi Márton telekkönyvezetőként dolgozott, édesanyja, Schwenk Mária, a kor szokásainak megfelelően a gyermekek nevelésével volt elfoglalva, állást nem vállalt.[22]

Miután Oszlányi Márton 1907-ben elhalálozott, a korán félárvaságra jutott Oszlányi Kornél részben a családi hagyományt követve – apja 1866-ig mint hadnagy szolgált, de súlyos sebesülést követően „polgári pályára" lépett –, részben az ingyenes taníttatás lehetőségével élve, a négy gimnáziumi osztály elvégzését követően a kassai császári és királyi gyalogsági hadapródiskola növendéke lett még ugyanabban az évben. A német

[13] HL Honvédelmi Minisztérium, 1936. 4. osztály, Általános, Inselt István.

[14] HL Tiszti anyakönyvi lapok, 21.562. (Inselt István).

[15] *Kövess, Géza von Kövesháza:* Die Militär-Maria-Theresien-Orden-Ritter des Weltkrieges. Innsbruck, 1937. 21. o.

[16] HL Kormányzói Elhatározások, 1930. április 17. (1433/K. I. – 1930.)

[17] Inselt István 1921. május 18-tól Budapest IV., Papnövelde utca 3. sz. alatt, majd később Budapest I., Márvány utca 14. sz. alatt lakott. 1940-ben lakása már a jelzett címen volt.

[18] Az 1938:XV. tc. „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatékonyabb biztosításáról", az 1939:IV. tc. „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról", az 1941:XV. tc. „a házasságról szóló 1894:XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről", valamint az 1942:XV. tc. „a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól".

[19] Budapesti Temetkezési Intézet, Farkasréti temető, Főkönyv, 1945.

[20] *Tóth Vilmos – Zsigmond János:* A Farkasréti temető – III. *Budapesti Negyed,* XI. (2003. tél) 4. sz. 561. o. Más jelöléssel: VK7-8-8.

[21] A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2013. január 16-i 12/2013. számú határozatával néhai Inselt István sírját a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította. *Hivatalos Értesítő,* 2013. 40. sz. 1284.o.

[22] HL Personalia. Oszlányi Kornél iratai.

tannyelvű intézetben kitűnően tanult, és 1911. augusztus 18-án, mint a hadapródiskola évfolyamelsőjét avatták zászlóssá a császári és királyi 52. gyalogezredhez.[23] Ezredénél századszolgálatot teljesített, és 1913. november 1-jével hadnaggyá nevezte ki az uralkodó az időközben az ezrede Raguzában állomásozó, kikülönített zászlóaljánál szolgáló Oszlányi Kornélt.

A háború kitörésekor ezredével a szerb frontra került, ahol 1914. november 9-én Zapoljénál súlyosan megsebesült, egy időre le is bénult. Felgyógyulását követően ismét az arcvonalban teljesített szolgálatot. Összesen 42 hónapot töltött az első vonalakban és tíz hónapot a mögöttes országrészben. Világháborús értékét 1919 után a legmagasabbra („kimagasló”, 6) értékelték. Közben 1915. május 1-jével főhadnagyi kinevezést kapott. 1918 márciusa és májusa között a Belgrádban megszervezett vezérkari tanfolyam hallgatója volt.

A háborús összeomlást követően csapattestével visszatért az országba. A Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában – eddigi ismereteink szerint – katonai szolgálatot nem teljesített, Szekszárdon élt. 1919. április 26-án felségül vette a Kiskunhalason 1899. május 15-én született Farkas Ilonát, akitől két leánygyermeke született.[24]

Nem ismeretes pontosan, hogy mikor lépett be a Nemzeti Hadseregbe, ahol 1921. szeptember 1-jével századosi kinevezést nyert – mely rangját 1931-ben 1920. szeptember 1-jére helyesbítették –, és 1923. június 6-ig a magyar királyi 5. honvéd gyalogezredben szolgált.[25] 1923. június 6. és 1927. szeptember 1. között a Ludovika Akadémia oktatótisztje és a gyalogsági gyakorlati szabályzat tanára volt. 1927. szeptember 1-jétől 1930. július 1-jéig a magyar királyi 1. honvéd gyalogezredben szolgált, majd onnan az Országos Vitézi Szék Főszéktartóságához került, ahol a nemzetvédelmi osztályt vezette. 1931. május 1-jével, 45. rangszámmal nevezte ki az államfő őrnaggyá a világháborúban igen magas kitüntetésekkel elismert főtisztet, akinek kimagasló haditetteiért a Mária Terézia Katonai Rend káptalanja 1931 decemberében odaítélte az „Arany Vitézségi Érem tisztek számára” kitüntetést.

Oszlányi Kornél 1936. augusztus 1-jéig szolgált az Országos Vitézi Széknél, amikor is kinevezték a magyar királyi „Balogh Ádám” 4. kerékpáros zászlóalj parancsnokává. E beosztását 1939. január 15-ig töltötte be, amikortól a magyar királyi 15. honvéd kerékpáros zászlóalj parancsnokaként folytatta szolgálatát az 1935. november 11-ével, 45.

[23] Uo.

[24] HL Personalia. Oszlányi Kornél iratai, valamint HL Honvédelmi Minisztérium 1940. Elnöki osztály, I. tétel, 42.161.; 1941. Elnöki osztály, I. tétel, 4 822.; 1941. Elnöki osztály, I. tétel, 21.336. Felesége, Farkas Ilona (Kiskunhalas, 1899. május 15 – Székesfehérvár, 1973. június 8.), lányai Oszlányi Ilona (Kiskunhalas, 1920. február 15 – ?) és Oszlányi Mária (Budapest, 1925. május 15 – ?).

[25] HL Tiszti anyakönyvi lapok, 1893. 1896. sz. (Oszlányi Kornél) Itt és a továbbiakban ez alapján vázolom fel az életutat.

rangszámmal alezredessé kinevezett vitéz Oszlányi Kornél, akit 1925. június 21-én avatott vitézzé az államfő.

1940. márc. 1-jétől 1941. márc. 1-jéig a Honvéd Vezérkar főnökének segédtisztjeként szolgált, zászlóaljparancsnoki beosztásából történő felmentése „csak" 1940. június 1-jével történt meg; 1940. szeptember 1-jével, 40. rangszámmal ezredesi kinevezést is nyert.

1941. március 1-jével a magyar királyi „József nádor" 2. honvéd gyalogezred parancsnoka lett. Beosztását 1942. október 1-jéig töltötte be. Ekkor az újonnan felállított magyar királyi 1. gépkocsizó lövészezred parancsnokává nevezték ki, de beosztását gyakorlatilag már nem vette át, mivel a magyar királyi 2. honvéd hadsereghez indították útba, ahol vezetői tartalék lett, mielőtt 1942. november 15-ével átvette a magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály parancsnokságát.

Hadosztálya élén kimagasló teljesítményt nyújtott 1943 januárjában a szovjet Vörös Hadsereg elleni védelmi harcok során, melyért a későbbiekben elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. A harcokban 1943. január 28-án megsebesült Oszlányi Kornél hazaszállítása után kórházban, illetve gyógyfürdői kezelés során lábadozott.

A magyar királyi honvédség 1943. augusztus 10-én életbe lépett átszervezésekor a magyar királyi 7. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoki beosztását vette át az 1943. május 1-jével 4. rangszámmal vezérőrnagyi kinevezést elnyert vitéz Oszlányi Kornél, és egy rövid ideig a Muraköz és a Vend vidék közbiztonsági parancsnokának helyettesként is működött.

1944. április 1-jével az Országos Vitézi Széknél nyert alkalmazást, majd 1944. június 1-jével kinevezték a magyar királyi 10. honvéd gyaloghadosztály parancsnokává, mely beosztását 1944. december 1-jéig töltötte be.

Hadosztályparancsnoki beosztásából történt felmentése után, számos tábornok- és törzstiszttársához hasonlóan, érdemi beosztást már nem kapott. A korabeli feljegyzések szerint 1945. január 20-ával a „Nagykanizsa–Perlak–Letenyei járásban ellenőrzéssel megbízott tábornoki" megbízást nyert, de beosztását nem foglalta el. 1945. március 29-én elhagyta az országot és a felső-ausztriai Niederwaldkirchenben tartózkodott családjával együtt, amikor is 1945. május 4-én amerikai hadifogságba került. A riedenburgi hadifogolytáborban tartották őrizetben 1946 közepéig. Szabadulását követően előbb a németországi Pockingban, majd Landshutban tartózkodott.

Utóbbi helyen 1950. július 21-én készített önéletrajzában a következőket írta: „…[az] összeomláskor mint magánember – nem viseltem parancsnokságot – kijöttem Ausztriába. Ott estem az amerikaiak fogságába. Több mint egy évig voltam foglyuk. Ezen idő alatt családomat – feleségemet, két lányomat, férjeiket, két unokámat – Ausztriából egy szállítmánnyal hazavitték. Azóta ők otthon »élnek«, én pedig itt, Landshutban »vagyok«".[26]

Oszlányi Kornél útja Landshutból nem Magyarországra, hanem az Amerikai Egyesült Államokba vezetett 1951-ben. Előbb New Yorkban élt, majd Clevelandben, a „kis Magyarországban" telepedett le. Ott is hunyt el 1960. november 16-án a második világháború egyetlen Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjével kitüntetett katonája, aki még a következő kitüntetések birtokosa volt: Magyar Érdemrend középkeresztje hadiszalagon, kardokkal (1943. június 2.), Magyar Érdemrend tisztikeresztje (1940. december 5.), Arany Vitézségi Érem tisztek számára (1931. december 16.), Katonai Érdemkereszt III. osztálya hadidíszítménnyel és kardokkal két ízben, Ezüst Katonai Érdemérem a Katonai érdemkereszt szalagján a kardokkal, Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal, Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme, szalagján a

[26] Oszlányi Kornél 1950. július 21-én írógéppel írt „Curriculum vitae"-je. (Másolata birtokomban.)

Vaskorona Rend III. osztálya a hadidíszítménnyel és kardokkal kisebbített alakjával, Újólagos Kormányzó Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Ezüstérme (1935), Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme hadiszalagon, kardokkal (1939), Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme (1928. december 15.), Magyar Vöröskereszt Érdemkeresztje, Tűzkereszt I. fokozata, Károly Csapatkereszt, Sebesültek Érme egy sávval, Nemzetvédelmi Kereszt (1941. szeptember 30.), Háborús Emlékérem kardokkal és sisakkal, Tiszti Katonai Szolgálati Jel II. osztálya, Felvidéki Emlékérem, Erdélyi Emlékérem, Délvidéki Emlékérem, 1912/13. évi Emlékkereszt, pápai „Pro Ecclesia et Pontifice” Érdemkereszt (1941. február 10.), német II. osztályú Vaskereszt (1943. február 17.), német I. osztályú Vaskereszt (1943. április 7.), Osztrák Háborús Emlékérem, Bolgár Háborús Emlékérem, Máltai lovagkereszt.

Tisztelői, egykori tiszttársai kísérték utolsó útjára Clevelandben. Sírja: Cleveland 14609, Brookpart, Holy Cross Cementery Section 15.; a rajta olvasható felirat: Kornel Oszlányi – Hungarian General.

Oszlányi Kornélt több mint harminc esztendővel a halála után a Magyar Köztársaság elnöke 1993. augusztus 20-ával „posztumusz” altábornaggyá nevezte ki.

SZOLECZKY EMESE – KREUTZER ANDREA – BONHARDT EDIT

„AZ EMLÉKEZET KÁRPÓTLÁS AZ EL TŰNT MULTAKÉRT”

A Hadtörténeti Múzeum aradi elítéltek által készített emléklap-sorozatáról

Album amicorum, emlékkönyv, emléklap – az emlékezés dokumentumai

Az emléklapok a XIX. századi társasági élet jellegzetes kellékei, szerepük, céljuk teljesen megegyezik a XVI. század óta elterjedt emlékkönyvekével – csupán formájukban, méretükben különböznek egymástól. Eredetük az ún. Album Amicorumokra (német területen Stammbuch; angolszászoknál memory-, friendship book vagy album) vezethető vissza, amelyek a barátok, rokonok és ismerősök egyénre szabott kézírásos bejegyzéseit, életviteli intelmeit tartalmazták a tulajdonos számára: jókívánságot, közmondást, szállóigét, külalakban is kiemelkedő jelentőséget szánva mondanivalójuknak; közlendőjüket a legkülönbözőbb technikákkal készült képekkel övezték. Más társadalmi rétegek is átvették a szokást, különösen azok, akik képzésük, társadalmi neveltetésük vagy foglalkozásuk révén gyakran utaztak: arisztokraták, kereskedők, katonatisztek, művészek stb. Rendszerint búcsúzás idején került sor a bejegyzésekre – gyakran egy napra több is jutott –, amelyek egyaránt szolgálták az emlékezést és a karrierépítést. A XVIII. század végén és a XIX. század folyamán a legkülönbözőbb hátterű társadalmi osztályok és korcsoportok is magukévá tették a szokást.[1] Azidőtájt már nemcsak a külföldi peregrinációra indulók vitték magukkal, hanem a polgári otthonok, vizitek, nem utolsó sorban a hölgyek társas- és magánéletének is szerves tartozéka lett.[2] Az emlékkönyvek, album amicorumok a magyar művelődéstörténetnek is ismert forrásai XVI. század második felétől.[3]

[1] Az egyik elképzelés szerint eredetüket tekintve valószínűleg visszavezethetők a kora középkortól létező nemesi és főnemesi családok genealógiai táblázataiban foglaltakkal, valamint a német Geschlechterbuchokkal (utóbbiak a leszármazási útmutatókban a nem nemesi fejlődést is figyelembe vették). Rokonságot mutatnak ezen kívül az ún. tornakönyvekkel is, ahová a lovagi torna részvevői ír(at)ták be nevüket, valamint címerüket, annak feliratát és jelmondatukat. http://www.kettererkunst.com/dict/album-amicorum-stammbuch-memory-book-or-friendship-book.shtml (Ketter Kunst Auctions & Exhibitions, letöltve: 2013. 08. 26.) – A másik elmélet az emlékkönyvek kialakulását a kora újkorhoz, a tudósok és a tanulóifjúság köréhez köti, ahol az aláírással kombinált rövid bejegyzés mementó-értékén kívül egyfajta „referencia-jegyzékként” (ki és mit írt bele) szolgálhatott. Eredetileg feltehetőleg a lutheránus egyetemi városból, Wittenbergből, Melanchthon köréből származott a szokás, és a végzett diákok peregrinációik alatt is gyűjtötték a bejegyzéseket. Német és holland nyelvterületen a szorosabb értelemben vett emlékkönyvek a XVI. században széles körben elterjedtnek számítottak a polgárság, a kézművesek, művészek körében is, népszerűségük egyre nőtt. A legrégebbi ismert emlékkönyv Claude de Senarclens, Kálvin barátja tulajdonában volt és 1545-ből származik. A korszak kiemelkedően szép albumai közé tartozik Johann Speimann gdanski polgármester, kereskedő, mecénás és gyűjtő Album Amicoruma 1585-ből, valamint Georg C. Hanseman regensburgi tanácsos és jogtudósé regensburgi, strassburgi és párizsi bejegyzésekkel, 1662–1669-ből. Nemzetközileg az Album Amicorum elnevezés a legelfogadottabb, de nevezik philothecának is. Ezzel rokon értelmű az a szó, amely ifj. Pápai Páriz Ferenc emlékkönyve előzéklapján belül tintával van beírva: Onomatophylacium („baráti névtár”). – *Petty, Antje:* „Dies schrieb Dir zur Erinnerung…” From Album Amicorum to Autograph Book. Madison, Wisconsin, United States: Max Kade Institute for German-American Studies http://mki.wisc.edu/virtualex/Stammbuecher/Stammbuecher.htm. (Letöltve: 2013. 08. 26.) – *Rozsondai Marianne:* Ifj. Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve 1711–1726. http://ppf.mtak.hu/hu/album.htm (letöltve: 2013. 08. 26.). – *Laczkovics Miklós:* Inscriptiones Alborum Amicorum. Az adatbázis honlapja: http://iaa.bibl.u-szeged.hu/

[2] A női emlékkönyvek divatjára nézve l. *Csapodiné Gárdonyi Klára:* Széchényi Júlia emlékkönyve a Széchényi Könyvtárban. *Soproni Szemle,* 1958/4. sz. 32–41. o

[3] Az Album Amicorumoknak igen szerteágazó hazai és nemzetközi irodalma van, mind hagyományos, mind digitális formában, örvendetesen gyarapodik a facsimile és szövegkiadások száma is. L. – az előbbiekben említetteken felül –továbbvezető irodalommal *Petrus Dominicus Rosius à Porta:* Album amicorum: egy Magyarországon és Erdélyben tanult svájci diák emlékkönyve. Bev. *Jan Andrea Bernhard,* előszó *Tonk Sándor*. Kolozsvár, 2001. (Erdélyi tudományos füzetek.); *Oláh Anna – Zárug Péter Farkas* (szerk.): „Tanár

Az emlékkönyvi bejegyzések és az emléklapok értelme a tulajdonos számára kettős. Egyfelől érzelmileg jelentett sokat a gyűjtés során, majd annak körülményeire, saját életútjára visszatekintve: segítségükkel önmagának és másoknak bármikor előszámlálhatta, hogy milyen kitűnő egyének, híresség̈ek társaságában fordult meg; másfelől magától értetődően tükrözte környezetének saját érdemeit, elismertségét, az általa elért eredményeket, szellemi-művész(et)i fejlődéstörténetét és világnézetét. Az utókor, a leszármazottak számára pedig a rájuk maradt relikvia, az emlékkönyv vagy az emléklap-köteg térben és időben kézzelfoghatóvá tette azt a kapcsolatrendszert, közeget, amellyel a hajdani tulajdonos érintkezésbe került, így befolyásolta a róla fennmaradt emlékképet is. Bejegyzés és bejegyzés közt azonban óriási különbség volt: a közvetlen személyi vonatkozással bírók – azaz a kifejezetten az emlékkönyv birtokosa számára megfogalmazott gondolatok – mindig becsesebbek voltak a tulajdonos és az utókor számára azoknál, amelyek mások bölcs mondásait vagy költői szépségű sorait idézték.[4] Mennyiségileg is óriási eltérések mutatkozhattak: a néhány darabostól a több százig. Az emékkönyvekbe elsősorban a rangban felettük állók vagy velük egyenrangúak bejegyzéseit gyűjtötték, csak a XIX. század elejére vált szokássá a szűkebb családi-ismeretségi kör írásra bírása is. A szöveges rész általában igen rövid volt, alig pár sornyi vers vagy próza, kanonizált vagy ismeretlen szerzőktől. A részben kötelező, részben szabadon választható elemek közé tartozott a címzett és az író megnevezése, a hely és idő, valamint az alkalom megadása. Ezek az elemek egy bizonyos fajta felépítést is adtak a bejegyzéseknek.

A XVIII. század végi emlékkönyvek bekötött, üres vagy előrenyomtatott papír- vagy pergamenlapokból álló, könyv formátumú albumok voltak, fekvő nyolcadrét vagy hosszúkásabb formában.[5] Később, a bejegyzések számának növekedésével, hasonló formátumú, önálló lapocskákból álló gyűjtemények jöttek létre, amelyeket kis dobozkákban-kazettákban, vagy tokokban tartottak – utóbbiak minőségüket tekintve az egyszerű kartonpapírból készültektől az aranyozott bőrkötésűekig terjedhettek. A valamilyen módon egyben tartott – díszdobozba zárt, szalaggal összekötött – többé-kevésbé azonos méretű önálló lapokat a korszellemnek megfelelően szövegezték meg, s rajzokkal, metszetekkel, árnyképekkel, (gobelin)hímzésekkel, préselt virágokkal-levelekkel, lekottázott dallam-töredékekkel, időnként ezek kompozíciójával, sőt, hajfürttel is díszítették, végül aláírással és keltezéssel látták el. A szövegeket áthatotta a személyesség, de gyakorta tartalmaztak irodalmi idézeteket is, amelyek az író és a gondolatokat közvetítő személy társadalmi és intellektuális helyzetéről is árulkodtak. A műfaj erős irodalmi támogatottságának legszebb magyar példája Kölcsey Ferenc ilyen címmel írt verse.[6] Az így születő üzenetekben nagy fontosságot kaptak az illetőnek életre szóló útravalóul is hangoztatott, kiemelt erkölcsi értékek – pl. a szellemi és politikai szabadság, a kemény munka, a becsületesség, a céltudatosság, önállóság és a barátság, a boldogság, az egészség, a jószerencse és a jólét, a biedermeier korra jellemző lojalitás, a családi élet és kötődések, a barátságkultusz. Kedvelt volt az elválás szomorúságán túlívelő remény, a szeretet és összetartozás

Bolyai Farkas emlékkönyvi levélkéi," 1795–1799. Karcag, 1996. – A XVI–XVIII. századi hungarika jellegű albumbejegyzések több, mint 9 000 albumot tartalmazó adatbázisa elérhető: http://iaa.bibl.u-szeged.hu (utolsó használat: 2013. 08. 10.).

[4] *Csapodiné Gárdonyi Klára:* Wohl Janka emlékalbuma. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1958. Budapest, 1960. 247–257. o. (a továbbiakban: *Csapodiné* 1958.). Hiv. r.: 248. o.

[5] A koraújkorban az Album Amicorumok nagyobb könyvformátumban is előfordultak.

[6] Megjegyzendő, hogy Szilágyi Sándor, a későbbi jeles történész 1850 márciusától összesen 7 számát jelenteti meg füzetes folyóiratának, amely címében – Magyar Emléklapok 1848 és 49-ből – és hangvételében is erőteljesen, szókimondóan a szabadságharcos eszméket képviselte. (a 7. számot kobozta csak el a cenzúra és tiltotta be az újságot) Ebben jelentette meg Arany János Emléklapra című versét, amelyet Arany Petőfiné Szendrey Júliának írt „A." jelöléssel, mivel Szendrey Júlia tartozkodási helyét akkoriban nem ismerte. – *Sőtér István* (főszerk.): A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. IV. k. 27–29. o.

hangoztatása, megfűszerezve valamilyen, sokszor saját költésű és döcögős versikével, életbölcsességgel, idézettel – gyakorta tréfás, vidám tartalommal. Előnyös volt, hogy a különálló lapokat szét lehetett rakni, mutogatni, tetszés szerint rendezhetőek voltak. Gyűjtötték hölgyek, de urak is, utóbbiak életük egy szakaszához kötődően – birtokunkban van pl. Ernst Rüdiger későbbi cs. és kir. testőr 1858–59-ben keletkezett emléklap-együttese lembergi–kassai hadapródiskolás éveiből,[7] s nemrég került gyűjteményünkbe egy Ihász Dániel reformkori katona-életéhez kötődő emléklap-sor is.[8]

Teljesen speciális az ún. aradi elítélt-emléklapok típusa, amelyek több területen is eltérnek a korszakban létező album amicorumoktól: különlegesebb, puritánabb és egyedibb típust képviselnek. Az általunk ismert példányokat a szabadságharc után Aradon őrzött politikai rabok állították össze s egyfajta köszönetként adták a velük jótékonykodóknak, főleg az őket ruhával, élelemmel, anyagiakkal segítő hölgyeknek. A lapokon többnyire névaláírásuk, rangjuk, elítélésük fajtája és tartama szerepel. Ilyen emléklap-sorozatok közgyűjteményben szinte alig maradtak fenn: jelen ismereteink szerint az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz eredeti dobozában két példányt,[9] valamint az elmúlt évek során, az egykori Aradi Ereklyemúzeum anyagának feltárása során bukkantunk még néhány, némileg még provenienciájában is követhető emléklap-sorra.[10]

A Hadtörténeti Múzeum aradi emléklap-sora

Az általunk most ismertetésre kerülő dokumentum-együttes a Hadtörténeti Múzeum Kéziratos Emlékanyag-gyűjteményének féltett kincse. Magyar és német nyelvű, egyetlen francia lappal,[11] többségében vasgallusz tintával írt, összesen 326 darab gépi papírlapból áll, hajdani doboza, tokja rég elveszett.[12]

Mennyiségét tekintve az egyik legtekintélyesebb aradi emléklap-együttes a miénk, még akkor is, ha a többi sorozathoz hasonlóan ebben is előfordulnak ismétlődések – egy rab többször is aláírt: háromszor is megörökítette magát Amsberg György (114., 145., második személyként az 5. sz. lapon is) és Simonyi Győző (209., 215., 290. sz.). Nem

[7] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz. 15.460/Em.

[8] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz. 2008. 464.1-33/KE – Előképéül szolgálhatott Ihász Dániel közvetlen rokoni környezetében, Sopronban, Ihász Imre diákkori emlékkönyve – bővebben l. *Csatkai Endre:* Ihász Imre diákkori emlékkönyve. *Soproni Szemle,* 1942/1. sz. 94–98. o. Az album 1945-ben elpusztult. – *Németh Sámuel:* A soproni lyceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. *Soproni Szemle,* 1955/1–2. sz. 112. o. – *Szoleczky Emese – Závodi Szilvia:* „A' végzés útjain…" – A Vid, Ihász, Lepossa és Kappler család hagyaték-együttese, avagy kalandozás térben és időben. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője,* 11. Budapest, 2010. 275–307. o.

[9] OSZK Kézirattár 512/Oct. Hung. („Az aradi elítéltek autogramjai 92 számozott lapon, kötve") és 449/Oct. Hung. „Autografikus névjegyzéke azon Honvéd tiszteknek, kik 1848/9 évi szabadságharcz után az Aradi várban elítéltettek és fogva tartattak. A Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta 1873. évi november 30. Bettelheim Vilmos Arad," 300 aláírás)

[10] Lelőhelye: Complexul Muzeal Arad, MR 2 078 (1849–50, 304 db), MR 2 079 (152 db), MR 2 080, MR 2 082 (85 db), MR 2 083 (8 db), MR 2 275 (95 db), MR 2 482 (Pikéty Gusztáv honvéd tábornok emlékkönyve versekkel, amelyet 1827-től, de az aradi várfogság alatt is használt, 110 lap, 148 tintával beírt oldal), MR 2 728 (16 db), MR 2 741 (Bohus Jánosné Szőgyény Antónia Úrnőnek: Az aradi foglyok háláját kifejező rövid versek füzetben, Okolicsányi József aláírásával. 7 oldal), MR 3 954 (keményfedelű album, 119 lappal), MR 4 353 (72 lap); MR 4 363 (1845–55 közti emléklapokat is tartalmaz, 29 lapos, Milánó, Munkács, Tiszafüred, Arad keltezési helyekkel. Több ízben a hátoldalt is felhasználták a rájegyzésekhez.) – *Kedves Gyula* (szerk.): Aradi Ereklyemúzeum – Gyűjteményi katalógus. I–II. k. Szeged, 2012. A feldolgozó munka a Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013 HURO/0801/029 projekt (Az „Áradi Ereklyemúzeum" gyűjteményének közkinccsé tétele) keretében valósult meg 2009. dec.1. – 2012. dec. 30. között. – Az aradi emléklapokról lásd *Szoleczky Emese:* Az Album Amicorumok egyik érdekes típusa – az 1849-es aradi rabok emléklapjai. In: *Zombori István* (szerk.): Az aradi emlékmúzeum anyaga az aradi Comlexul Muzeal-ban. Szeged, 2011. 65–71. o.

[11] Szapáry Géza (208. sz.)

[12] HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz. 0.030/Em.

számított ritkaságnak az sem, ha valaki kétszer írt emléklapot a sorozatba: ez összesen 25 rabbal fordult elő.[13] Így összességében 31 lap duplum, illetve témához nem tartozó (az Asbóth-feleség látogatójegye – 53. sz. és az Asbóthnak szánt üzenet – 243. sz.).

Ha nem a sorozat részeként kezeljük a később kivágott, felragasztott aláírásokat (Vukovics Sebő – 276. sz., Mészáros Lázár – 273. sz., Szemere Bertalan –274. sz.), akkor ebbe a sorozatba összesen 293 személy írt emléklapot. Közülük egyről – Pamriger Béláról (301. sz.) – nem tudni, ki volt; '48-as elítélt semmiképp sem.

Illeszkedik ugyan a többi aradi emléklap-garnitúra körébe, célját és valószínűsíthető tulajdonosát tekintve azonban eltér tőlük. Túlnyomórészt Aradon készültek ezek is, ugyanakkor vélhetőleg a gyűjtés hamarabb – legkésőbb 1849 kora-nyarán – kezdődött, és utolsó példányait már nem a fogsághoz köthető személyek, hanem 48-as katonák és politikusok aláírás-kivágatai és azok felragasztása adja. – Ezen emléklapok társasági élethez kötődő készítésének és gyűjtésének hagyományán túlmutató rendeltetése – a rabnévsorokhoz hasonlóan – az egykori rab emlékezetének naprakészen tartása volt, de a társak által feljegyzetteken túl az adott személyre vonatkozó információkat ismeretlen, de körülhatárolható időpontban ő maga is kiegészítette, vagy kiegészíttette a hátoldalra rótt ceruzás magyarázatokkal, amelyek – mint ez több lap adataiból kiderül – az ún. Arresten-Protokoll írásos anyagán alapulnak. A könnyen olvasható, többnyire német, néhány esetben magyar nyelvű, ceruzás, néhány szavas vagy 1–2 soros rájegyzések nem szerepelnek következetesen minden lapon, ám néha az illető nevét is megismétlik, aki nem írt rangot, vagy ahol a beosztás, az ítélet nem nyilvánvaló, pótolták, adatolták későbbi sorsukat. A kiegészítő tájékoztatás mennyisége változó, csupán az Asbóth-családtagok esetében feltűnően sok, konkrétan az Arresten-Protokollban szereplő ítélet szövegét idézi. Az emléklapokat a tulajdonos – vélhetőleg a ceruzás rájegyzésekkel egyidőben – elkezdte valamilyen szempont szerint sorba rendezni, újra-újrakezdve a betűrendet, aztán ismét elhagyva azt, talán a gyűjtemény bővülésével. A megtartott sorszámozás (hátoldal, balközép) más kéz közel egykorú írása, az előző sorszámokat (hátoldal, jobb felső sarok) a legtöbb esetben kiradírozták (de pl. a 4., 87. nincs radírozva, a 209–222. sz. radírozatlan, a 223–228. sz. már radírozva tartja ugyanazt a számozást). A 222. számtól más kéztől való az érvényes számozás. A 279–325. számúakon nincs semmilyen büntetési rájegyzés. A 279–325. számúak nagyobbak (a korábbiak 110×170 mm-esek, ezek mérete: 113×190 mm), durvább anyagúak (a 301. sz. talán csomagolópapír-darab), koszos, foltos, gyűrött, kilyukadt, megviselt lapok. A 300. és 309. sz. kivételével a nagyobbakon semmifajta büntetés nincs, az előlapon sem. A korábbi és a későbbi számozás néhol ugyanolyan sorrendben halad egy darabig, majd teljesen más rendezési szempont szerint folytatódik.

Megjegyzendő, hogy a túlontúl szűkszavú, saját kezű megnyilatkozások esetén az emléklapok előlapjára is került, kerülhetett tintával írt észrevétel az illető ítéletével kapcsolatban – volt, ahol saját kézzel, volt, ahol ismeretlen személy írásával.

Az emléklap-sorozat első gazdája vélhetőleg valamelyik Asbóth – feltehetőleg Lajos, aki mellett hosszú, 1856-ig tartó aradi raboskodása szól – vagy Adolf, akire viszont személyes jellegű feljegyzései (53. sz., látogatójegy egy Asbóth-feleség részére, valamint a 243. sz., kifejezetten neki címzett, még a szabadságharc idején keletkezett üzenet Adolf

[13] Asbóth Lajos (138., 279. sz.), Bersek József (146., 312. sz.), Cesare Galvagni (93., 308. sz.), Gyra Ádám (59., 306. sz.), Ioan Isseschеskul (275., 324. sz.), Josef Jónak (155., 302. sz.), Justh Antal (156., 303. sz.), Kubinyi Károly (159., 319. sz.), Kutassy Ignác (123., 318. sz.), Luzsénszky Sándor (175., 305. sz.), Pfenningsdorf Sándor (32., 296. sz.), Tomas Phillipowsky (21., 295. sz.), Pósch Márton (16., 298. sz.), Prevendár János (22., 197. sz.), Sághy Lajos (223., 293.sz.), Sekulits István (237., 316. sz.), Sotterius Frigyes (216., 322. sz.), Sümegh József (221., 292. sz.), Szentiványi Kázmér (271., 287. sz.), Sztankó Soma (2., 323. sz.), Sztankóczy Endre (214., 321. sz.), Vajda Ferenc (245., 284. sz.), Waldberg Károly (251., 283. sz.), Josef Wanner (252., 282. sz.), valamint Adolf Wolf (256., 280. sz.).

Lill századostól) utalnak. Az emléklap-sor provenienciája hiányos, csupán annyit tudunk, hogy 1946-ban Mihalik Sándornak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettesének személyes adományaként került múzeumunkba.[14]

Az időben első emléklapok írói közé kell sorolnunk Répásy Mihály tábornokot (267. sz.) – ő ugyanis 1849. július 30-án, Szegeden kolerában meghalt, meg sem érte a szabadságharc végét.

Maximilian Stein ezredes a fegyverletétel hírére emigrált, távollétében ítélték halálra, s a török hadsereg főtisztjeként halt meg külhonban – minden bizonnyal ő is még 1849 augusztusa előtt hódolt a hagyományoknak (268. sz.).

Teleki Sándor gróf „a rabszolgaság első évében (1850)" írottnak keltezi sorait (144. sz.), ugyanakkor Bona szerint Aradról 1849 szeptemberében elbocsátották – ugyan az ország területén bujdosik, de vajon kinél írta le szenvedélyes gondolatait?

Ugyanez a kérdés merül fel Degré Alajos datálása kapcsán is – „Aradon, a bukás 5. hava 4-én" –, ami számításaink szerint 1849 decemberét jelentheti, csakhogy Bona szerint Aradon besorozták a 18. gyalogezredhez (1849. VIII. 27.); más források szerint nagyjából azidőtájt internálták Aradra, ahol teljes joggal írhatta a fentieket.

Talányos az is, hogyan kerülhetett a lapok közé Eötvös Tamás kormánybiztos emléklapja, aki 1850. június 13-án Lugoson keltezte sorait, miközben épp Pestre kísérték (82. sz.).

A többi emléklap-sorból azt a következtetést vontuk le, hogy általában a végső ítélethozatal után, de nem annak napjához kötődően írták meg a lapokat a rabok.

Nyelvtörténeti szempontból vizsgálva az emléklapokat több sajátos jelenségre figyelhetünk fel. Bár a reformkorban megszülettek az első iskolai és tudományos magyar nyelvtanok, 1832-ben pedig a Magyar Tudós Társaságnak köszönhetően létrejött első helyesírási szabályzatunk,[15] s mindez az írásbeli nyelvi normalizáció irányába hatott, személyenként változó intenzitással, változatlanul éreztette hatását a megszokásból eredő hivatalos és társasági német nyelvhasználat,[16] a hétköznapokban sok volt még a zavar és a következetlenség.

Mai szemmel nézve jól érzékelhető a bizonytalanság az ly>j változása, írása terén: [17] sokan még a XIX. század második felében is pongyolának tartották és elítélték kiejtésben is a j használatát *(pl. zászlóalj – zászlóaly[18])*, s ez kiterjedt a tj-s betűkapcsolatra is *(útján[19] – uttyán, utyán[20])*. A hosszú magánhangzóknak a megfelelő rövidektől való megkülönböztetése nem konzekvens, még egy személy esetében is mutat eltéréseket *(pl. fő – fö, őrnagy – örnagy, ítéltetett – itéltetett)*. Az ékezetekkel való jelölés a hosszú magánhangzóknál olykor teljesen elmarad *(pl. vár – var, százados – szazados, zászló – zaszlo, halálra – halalra)*. A cs, c hangok ts-sel, illetve cz-vel jelölése még bőven talál

[14] Az emléklapsor feltehetően családi örökség. Mihalik Sándor nagyapja, a Kassán élő Mihalik Adolf (†1903), a szabadságharc után kényszersorozott egykori honvéd, később tagja volt a megyei honvédegyletnek. Leszármazottai (mindenekelőtt József fia és Sándor unokája) nemcsak tudományos, hanem múzeumi, műemlékvédői tevékenységükről is közismertek. Ezúton köszönjük Mihalik Zoltán leányának, a műfordító Székács Verának az 1848-as családi hagyományok felelevenítését, a dokumentumsor életútjának kiderítésében való folyamatos együttgondolkodást.

[15] Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. Pest, 1832.

[16] A német volt a művelt társasági élet nyelve, amit csak a reformkor vége felé kezdett felváltani a magyar, de még a szabadságharcot követő évtizedben is cél volt az ifjúság nevelésében a hibátlan, tökéletes magyar társalgási nyelv elsajátíttatása. A francia jövevényszavak és a nemzetközi vándorszavak is német közvetítéssel érkeztek nyelvünkbe.

[17] Ez az ún. ypszilonista-jottista vita – a kiejtésnek megfelelő írás vagy az elemző helyesírás.

[18] Az 59., 178., 118., 135., 177., 186., 214., 215., 249., 306., 321. sz. emléklapokon. Következetes írásmód Gyra Ádám (59., 306. sz.) és Sztankóczy Endre ((214., 321. sz.) esetében.

19 A 6., 61., 77., 91., 175., 220., 223., 234., 248., 265. sz. emléklapokon.

[20] A 60., 66., 93., 139., 142., 231. sz. emléklapokon.

pártolókat *(parancsnok – parantsnok,*[21] *Március – Márczius, lánc – láncz, harc – harcz, sánc – sáncz, Vince – Vincze, Ferenc – Ferencz)*. A mássalhangzó-torlódás ellen még gyakorta iktatnak be magánhangzót *(pl. ezred – ezered, ezredes – ezeredes)*.

A rabok nemzetiségi/nyelvi különbözősége egy érdekes jelenséghez is vezetett az emléklapokon. Miután a nyelvápolás, a magyar nyelv használatáért való küzdelem egyfajta hazafias hozzáállást is sugallt, sok esetben a nem magyar anyanyelvű foglyok honfitársainkat is megszégyenítő lelkesedéssel igyekeztek írásban magyarul megnyilvánulni – nyilván rabtársaikat is segítségül híva.[22] Ez elsősorban a személynévhasználatban érhető tetten, amelyet néha le is lefordítottak: *Szilárd/Constantin, Győző/Victor*. A magyarok közül viszont jó néhányan a német nyelvhasználatot részesítették előnyben – igaz, ennek oka részben korábbi alakulatuk nyelvi környezete is lehetett.[23]

A központozás terén is változatos a kép: pontot, vesszőt, kettőspontot egyaránt használtak a tagoláshoz, az elválasztást gyakorta semmivel sem jelölték. Szívesen és sokat rövidítettek a betű vagy a szó mellékjelezésével *(Rgmt, Inftr, Baon, stb.)*. Dívott még az egyes ragok töredékes kiírása is: *(pl. Ezredbeli – Ezredb.)*, s előfordult az egyes szavak végének elhagyása is *(magy., Husz., várfogs., Oberlieut., gemild., verurt.)*. Széles körben alkalmazták a mai magyarban csak ritkán használatos aposztróf- vagy hiányjelet is *(a', 's)*.

Érzelem és indulat kifejezését szolgáló szavakkal, mondatokkal alig találkozunk, Hadik Gusztáv *„Hazáját védeni nem bűn!"* és Tóth Ágoston *„Nem mindig lessz igy!"* felcsattanásain, valamint Farkas Ádám eszmefuttatásán és Remellay Gusztáv versén kívül a legtöbb megnyilatkozás kijelentő mondat.[24] A külön- és egybeírás, a kis- és nagy kezdőbetűk használata ingadozó (*pl. százados az Első magyar honvéd Vadász Ezredbe),*[25] nyilván hatást gyakorolt rá a német nyelvtani megszokás is. A mondat fontosabb, kiemelt szavainak – tulajdonneveken kívüli – nagy kezdőbetűvel való írása főleg a főnevek esetében érvényesül (*pl. Honvéd – honvéd, térparancsnok – Térparancsnok)*. Mondatszerkesztésben az emléklap-írók többsége a cselekvő forma *(ítélve)* helyett a helyzetből adódóan előszeretettel használta a szenvedő igealakot *(ítéltetett, elítéltetett)*.

Megállapíthatjuk, hogy Czetz János, Kiss Károly kétnyelvű szótárai révén a hadszervezéssel kapcsolatos szókészlet állandósult, bár a terminológia egy része ún. vándorszó (regiment, kapitány). Felbecsülhetetlen mértékű, noha maradandóságában eltérő értékű szókincs- és kifejezés-készletbeli bővülést köszönhetünk munkásságuknak, hiszen képessé tették arra a tisztikart, hogy magyarul beszéljenek a legénységgel.

A külalakot tekintve néhány gyönyörű kalligráfiával is találkozhatunk, különösen, amikor a névhurokba, mint ovális keretbe írta bele az illető a rangját, titulusát.[26]

Az alábbiakban betűhíven, dőlt betűvel közöljük az emléklapok szövegét, a hátoldali jegyzetekkel együtt. Tekintettel az emléklapok mennyiségére, valamint arra, hogy a feloldások legnagyobbrészt adják magukat, nem tettünk kiegészítéseket. Úgy gondoltuk, a saját magukról adott közlés hogyanja, mennyisége, minősége és nyelvezete némi támpontot nyújt az illető személyiségére nézve is. Egyetlen írásjelet, a hátoldali magyarázatoknál előszeretettel alkalmazott „fordíts!" jelölést váltottuk fel egy számítógépen jobban alkalmazhatóval: ×.

[21] A 17., 50., 59., 134., 139., 148., 306. sz. emléklapokon.

[22] Pl. a galíciai német, de '48 előtt már Aradon élő Christian Reichel (6. sz.) vagy a hannoveri számazású Georg Amsberg (5., 114., 145. sz.)

[23] Pl. Pálffy János (33. sz.), Nagy Konstantin (38. sz.), Záborszky Imre (263. sz), Jelencsik Imre (269. sz.)

[24] Kivétel az ítélet kiváltotta felháborodást és méltatlankodást tükrözni hivatott központozás Pfenningsdorf Sándor (32. sz.), Mikessich Adolf (44. sz.), dömötöri Németh János (50. sz.), Balásházy Mihály (152. sz.) és Kölgey Ferenc (161. sz.) esetében.

[25] A 301. sz. emléklapon.

[26] L. pl.: 74., 172., 177., 217., 219., 262., 298., 326. sz. lapok.

Az eredeti szövegközlést viszont – Bona Gábor adattárait alapul véve – egyértelműsítő adatokkal láttuk el: ez a teljes nevet és annak variációit tartalmazza, majd a születés és a halálozás valós vagy vélt évét.[27] Lehetőség szerint magába foglalja a haditörvényszék ítéletének jellegét, időtartamát, a tárgyalás(ok) időpontját, a kirótt büntetést. A halálos ítéletnél annak módját nem adtuk meg, a várfogságnál sem tettünk különbséget a vasban, illetve vas nélkül letöltendő büntetés között. Végül, de nem utolsó sorban a megkegyelmezés időpontját, az amnesztia körülményeit megvilágító rendeletet is hivatkoztuk. Ahol külön nem jeleztük, ott a meghozott ítélet után a fogság letöltésének és a szabadulásnak a színhelye is Arad volt.

„*Soupper Sándor volt őrnagy a magy: hads: itél 4 évre.”* Hátoldalon ceruzával: *„10 Jahre Festung gemildert × ” (1. sz.)* – Soupper Sándor (1825–1879). Ítélet: Aradon 10 év (1849. XI. 6.), majd 4 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[28]

„Sztankó Soma 4 gal. [!] *h. z. Őrnagy”* Hátoldalon ceruzával: *„12 Jahre Festung Amnestiert: Arad 16. Juni 1852.”* (*2. sz.)* – Sztankó Soma (Stanko Sámuel, 1814–1896). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1852. VII. 18-án kap kegyelmet.[29]

„Sándor Kálmán HŐrnagy 9ik Zászlóalj parancsnoka” Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei gemildert auf 16 jähr. Festungsarrest in Eisen.” (3. sz.)* – szlavnicai Sándor Kálmán (1817–1886). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[30]

„Rohonczy Lipót 16 Huszar Ezred Ezeredesse” más kézírással: *„18 évi várfogságra vasban”* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei” (4. sz.)* – felsőpulyai Rohonczy Lipót (1804–1861). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[31]

„Rédl György Százados” más kézírással, ceruzával: *„Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert auf 4 jähr. Festungsarrest ohne Eisen”* Hátoldalon tintával: *„Amsberg György 7ik Huszár ezredbeli Őrnagy Elitéltetett kötélre – kegyelmeztetett 16 évre.–”* ceruzával: *„Arad, später Kufstein”* (*5. sz.)* – Redl (Erényi) György (1817–1869). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 4 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[32] – Amsberg György (Amsberg, Georg 1821–1863 után). A világosi fegyverletételt követően Lembergbe menekül, de a császári hatóságok letartóztatják. Ítélet: Aradon századosként halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 10.) Kufsteinben raboskodik, 1858 júliusában kap kegyelmet.[33]

[27] Bona Gábor adattáraiban nagyon sok esetben csak arra találunk utalást, hogy az utolsó adat szerint hol élt az illető, ennek megfelelően jeleztük, hogy a halál időpontja bizonytalan.
[28] *Bona* 2000. 629–630. o.
[29] Vö. 323. sz. – *Bona* 2000. 669–670. o.
[30] *Bona* 2000. 609–610. o.
[31] *Bona* 2000. 602–604. o.
[32] *Bona* 2009. I. k. 260. o.
[33] Vö. 114., és 145. sz. – *Bona* 2009. I. k. 100–101. o.

„Reichel Keresztély Alezredes és Térparancsnok elitéltetett 10 évi var fogságra kegyelem utján 2ere" (6. sz.) – Reichel Christian (Keresztély, 1801–1850 után). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 30), majd 2 év (1850. II. 15.) várfogság. 1850. VIII. 2-án kap kegyelmet.[34]

„Rákótzy Parchetich Zsigmond, Magyar Ezredes 14ik huszár ezredjiben. Itiltetet Aradon 18 évi fogságra 849 évi November 16kán" (7. sz.) – rákóczi Rákóczy-Parchetich Zsigmond (1809–1887). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). Olmützben raboskodik, 1856. VII. 12-én kap kegyelmet.[35]

„Borús szemmel nézek a' jövöbe / S o mit lát, mit lát ott szemem? / Azt, hogy nincs' már semmi szépet látnom, / Rabbá lettél, szegény nemzetem!/ Aradvár Február 28án 1850. Remellay Gusztáv őrnagy törzshadbíró Görgei fő hadiszállásán, 's tábori vésztörvényszéki ülnök." (8. sz.) – Remellay Gusztáv (1819–1866). Ítélet: Pesten halál (1850. V. 25.), majd 14 év várfogság (1850. V. 28.). Josefstadtban és Kufsteinben raboskodik, 1856. VII. 12-én kap kegyelmet.[36]

„Rohrmann Károly Őrnagy 16. H. Zasz. Parancsnoka 15 Évi várfogságra elitéltetett." (9. sz.) – Rohrmann Károly (1823–1861/67 közt). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). Theresienstadtban raboskodik, 1852 júniusában kap kegyelmet.[37]

„*Reiche Rudolf hauptmann bei den 24t und 135 den Baons Comdt bei dem 137 Batallion. Arad den 5ten May 1850"* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei gemildert in 10 jähr. Festungsarrest in Eisen. Auf die Hälfte herabgesetzt." (10. sz.)* más kézírással: *„Arad"* – Reiche Rudolf (1811–1887). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. IV. 24-én kap kegyelmet.[38]

„*Ráday Páll huszár Örnagy elitéltetett 12 év várfogságra vasban. Aradi vár 7ik Marcz. 850:"* Hátoldalon ceruzával: *„10 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert: Arad am 24 Sept 1850" (11. sz.)* – Ráday Pál gróf (1830–1879). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). Bona szerint 1852-ben szabadul Josefstadtból.[39]

„*Rudnay Iustin 18ik Ezred Szazadossa 850"* Hátoldalon ceruzával: *„5 jähr. Festungsarrest gemild. zu 3 jähr. Amnestiert: Munkacs" (12. sz.)* – rudnói és divékújfalusi Rudnay Jusztin (István, 1826–1902). Ítélet: Aradon 5 év (1849. XII. 14.), majd 3 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[40]

„Rajcsányi Imre Granátos Kapitány Magyar honban." Hátoldalon ceruzával: „*15 jähr. Festungsarrest gemild. in 10 jähr. Amnestiert: Arad 16 Juni 1852*" *(13. sz.*)– rajcsányi Rajcsányi Imre (1814–1852 után). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. I. 19., majd 1850. II. 25.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[41]

„Szabó Vincze 5ik H:H:Ezred parancsnoka elitéltetett 10. évre." (14. sz.) Hátoldalon ceruzával: „*Amnestiert: Arad"* – kisgeresdi Szabó Vince alezredes (1812–1877). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[42]

„Az emlékezet Kárpótlás az el tűnt multakért Paszthory Őrnagy 4dik Huszar Ezeredben Arad 16dik februarius 850" más tintával: *„két évi várfogság"* Hátoldalon ceruzával: *„3 jähr. Festungsarrest gemildert × Amnestiert: 1851" (15. sz.)* – felsőpásztori Pászthory

[34] *Bona* 2000. 598. o.
[35] *Bona* 2000. 597. o.
[36] *Bona* 2000. 599–600. o.
[37] *Bona* 2000. 602–603. o.
[38] *Bona* 2009. II. k. 262. o.
[39] *Bona* 2000. 595–596. o.
[40] *Bona* 2009. II. k. 286. o.
[41] *Bona* 2009. II. k. 249. o.
[42] *Bona* 2000. 643. o.

Sándor (1819–1871). Ítélet: Aradon Bona szerint 5 év várfogságát (1850. II. 27.), mérsékelték 2 év várfogságra (1850. III. 14.). 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[43]

„Póss Márton kapitány a 16ik huszár ezrednél elitéltetett halára [!] *lőpor és golyó által – kegyelmeztetett 10 évi fogságra vasba. Aradi vár 16ik Marz 850”* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad” (16. sz.)* – Pósch (Posch) Márton (1802–1896). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 10 év várfogság (1850. III. 4.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[44]

„Puchly János Alezredes, és Ezred Parantsnok, a’ 3ik Huszár Ezeredben. Elitéltetett Januar 16an 850 16. évi várfogságra vasban.” Hátoldalon ceruzával: *„Arad später: Munkács” (17. sz.)* – Puchly János (1808–1872). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 21.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). Josefstadtban raboskodik, 1856. IV. 3- án kap kegyelmet.[45]

„Johan graf Pletrich Hptmann des 20ten Honved Battons auf 6 Jahre abgeurtheilt” Hátoldalon ceruzával: *„6 jähr. Festungsarrest” (18. sz.)* – gróf Plettrich János (Károly, 1804–1894). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1850. III. 14.). 1850. június közepén kap kegyelmet.[46]

„10 évre Pögler Josef Százados” (19. sz.) –Josef Pögler von Thalheim (1799–1867 után). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[47]

„Josef Pinks Hauptmann von 34t Inftrie Regiment, den 5ten februar 850 zum Tode durch Pulver und Blei im Wege der Gnade mit 16 jahrigen Festungsarrest im Eisen bestraft.” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Königgrätz 16 Juli 1852.” (20. sz.)* – Josef Pinks (1826–1874). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), 16 év várfogság (1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[48]

„Thomas Phillipowsky ArtillMajor den 5ten februar 1850 auf 16 Jahre in Eisen Festungsarrest verurtheilt.” Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert × Arad, später Theresienstadt” (21. sz.)* – Tomas Phillipowski (1808–1883). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 5.), majd 15 év (1850. III. 14.) várfogság. 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[49]

„Prevendár husz. Száz.” Hátoldalon ceruzával: *„12 jähr. Festungsarrest in Eisen, 1852 auf 4 Jahre herabgesetzt Amnestiert: Munkács 1853.” (22. sz.)* – Prevendár János (1818–1874). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XI. 29., majd 1849. XII. 17.). Bona szerint 1852 júniusában kap kegyelmet.[50]

„Adalbert Perretich verurtheilt auf 10 jähriger Festungs-Arrest ohne Eisen. Festung Arad den 25ten May 1850” (23. sz.) – Perretich Béla (Albert, 1801–1867 után). Ítélet: 10 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[51]

„Peter Podoski major im 34ten König von Preussen Inft Rgmt 3ten Baon. – Verturtheilt zum Tode durch Pulver und Bley – begnadigt zum 16. jähr. Festungsarreste in Eisen. Arad am 27ten May 850” Hátoldalon ceruzával: *„Arad, später Königgrätz” (24. sz.)* – Piotor

[43] *Bona* 2000. 561–562. o.
[44] Vö. 298. sz. – *Bona* 2009. II. k. 235. o.
[45] *Bona* 2000. 584. o.
[46] *Bona* 2009. II. k. 223–224. o.
[47] *Bona* 2009. II. k. 238. o.
[48] *Bona* 2009. II. k. 218. o.
[49] Vö. 295. sz. – *Bona* 2000. 571. o.
[50] Vö. 197. sz. – *Bona* 2009. II. k. 239–240. o.
[51] *Bona* 2009. II. k. 201. o.

Podoski (Podowski) (1820–1866). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1856. IV. 4-én kap kegyelmet.[52]

„Perczel Antal N.ő. őrnagy 10 évre" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851" – (25. sz.)* bonyhádi Perczel Antal (1818–1880). Ítélet: Aradon 12 év (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[53]

„Petrovits András Százados elitíltetett tíz évre" Hátoldalon ceruzával: *„10 jähr. Festungsarrest Amnestiert: Olmütz" (26. sz.)* – Petrovits (1848/49: Péterfi) András (1810–1891). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XI. 24., majd 1849. XII. 5.). 1851-ben kap kegyelmet.[54]

„Pongrácz Pista Tk. őrnagy 10 évre vasban" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad 18. Juli 1852" (27. sz.)* – szentmiklósi és óvári Pongrácz István (1821–1900). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852-ben kap kegyelmet.[55]

„Pongrácz Ferenc Őrnagy a 20^k H: Zászlóalba [!]*"* Hátoldalon ceruzával: *„10 jähr. Festungsarrest." (28. sz.)* – szentmiklósi és óvári Pongrácz Ferenc (1802–1868). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). 1850 júniusában kap kegyelmet.[56]

„Okolicsányi Josef Alezredes. Arad, Marzius 13^án 850. 6 évi vár fogságra megkegyelmeztetett." Hátoldalon ceruzával: *„14 jähr. Festungsarrest gemildert ×" (29. sz.)* – okolicsnói Okolicsányi József (1814–1875). Ítélet: Aradon 14 év várfogság (1850. I. 19., majd 1850. II. 25.). 1851. február végén kap kegyelmet.[57]

„Cyrill Obradovich. Hauptmann von Preussen Inft. verurtheilt auf 10 jahrigen Festungs Arrest" (30. sz.) – Obradovich (Obradović, 1849: Óvári) Cirill (1806–1868). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). Hamarosan kegyelmet kap.[58]

„Orosz Josef Százados 8 évi vár fogságra" Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert auf 8 jähr. Festungsarrest ohne Eisen. Amnestiert: Arad" (31. sz.)* – csicseri Orosz József (1810–1876). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 16.), majd 8 év várfogság (1850. III. 4.). 1852. VI. 17-én kap kegyelmet.[59]

„Pfenningsdorf Sándor Őrnagy 12 évi várfogságra elítéltetett. – Vasban! – Arad. – február. 26^kán 850. –" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad 1855" (32. sz.)* – Pfenningsdorf Sándor (1828–1872). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). 1855. VIII. 25-én kap kegyelmet.[60]

„Johann von Palffy Prem: Rittmeister im 4ten Hußaren Regiment. Auf 10 Jahre." Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert × Amnestiert:16 Juni 1852." (33. sz.)* – gaadi Pálffy János (1825–1876). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 26.), majd 10 év várfogság (1850. II. 15.). 1852-ben kap kegyelmet.[61]

„Pataky Mihály 94^ik honvéd Zászlóalj: Százada [!], el itéltetett 15 évekre, – enyhitődött 12 évi várfogságra. Aradvárt Május 26^án 850." (34. sz.) Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: am 16. Juni 1852"* – Pataky Mihály (1812–1853 után). Ítélet: Aradon

[52] *Bona* 2009. II. k. 574. o.; *Kovács István:* A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007. (História könyvtár 10.) (a továbbiakban: *Kovács* 2007) 406–407. o.
[53] *Bona* 2000. 563. o.
[54] *Bona* 2009. II. k. 206. o.
[55] *Bona* 2000. 575–576. o.
[56] *Bona* 2000. 575. o.
[57] *Bona* 2000. 547. o.
[58] *Bona* 2009. II. k. 159. o.
[59] *Bona* 2009. II. k. 169. o.
[60] Vö. 296. sz. – *Bona* 2000. 570. o.
[61] *Bona* 2009. II. k. 193. o.

12 év várfogság (1850. I. 21, majd 1850. II. 5.). Theresienstadtban raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[62]

„Pelczer Károly őrnagy 6 évre” Hátoldalon ceruzával: *„Pelzer Károly 10 jähr. Festungsarrest, gemildert × Amnestiert: Arad 1851” (35. sz.)* – Pelczer Károly (1804–1896). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 30.), majd 6 év (1850. II. 15.) várfogság. 1852-ben kap kegyelmet.[63]

„Perczel László főszázados az 1sső Huszar Ezredbe 5 évre itéltetett” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Munkács” (36. sz.)* – bonyhádi Perczel László (1825–1854). Ítélet: Aradon 5 év várfogság (1849 XI. 29., majd 1849. XII. 12.). 1850 nyarán kap kegyelmet.[64]

„Niesner János Százados a’ 14ik Leel[!] Huszár Ezrednél elitéltetett 12 Esztend: várfogságra” (37. sz.) – Niesner (Nieszner) János (1819–1863 után). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). 1850 nyarán kap kegyelmet.[65]

„Konstantin Nagy Also Szopor hauptmann von Wasa Infanterie. Verurtheilt zum tode durch Pulver und Bley. Begnadigt auf 10 Jahre in Eisen. Begnadigt auf 5 Jahre ohne Eisen.” Hátoldalon ceruzával: *„Die Hälfte der Strafe und das Tragen der Eisen nachgelassen.” (38. sz.)* – alsószopori Nagy (János) Konstantin (1817–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[66]

„Nagy Sándor Százados a 2ik Székeleknél később egy Székel honvéd zászlóaljnál elitéltetett 12 évre.” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad” (39. sz.)* – kézdivásárhelyi Nagy Sándor (1804–?). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 5.), majd Bona szerint 15 év várfogság (?). Josefstadtban raboskodik, 1852. VI. 17-én kap kegyelmet.[67]

„Szt. Gerinczei Nagy Lajos volt gránátos Százados Arad 2 Április 1850 elvitelén [!] napján Munkácsra” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: 16. Juni 1852” (40. sz.)* – szentgericzei Nagy Lajos (1823–1891). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). Bona szerint 1852 végén kap kegyelmet.[68]

„Adolf Németh hptm im Generalstab Arad am 2. April 1850.” Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest. Amnestiert: Munkács” (41. sz.)* – Németh Adolf (1825–1890). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1849 XII. 15., majd 1850. I. 16.). 1852 augusztusában kap kegyelmet.[69]

„Nedetzky Josef 9ik Huszár ezredbéli fő százados. 12 évi várfogságra” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad” (42. sz.)* – nedeczei Nedetzky József (1805–1883). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849 XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1852. VI. 21-én kap kegyelmet.[70]

„Mindszenthy Kalmán Százados a 37 Sznál 10 Év.” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zu 10 jähr. Festungsarrest.” (43. sz.)* – mindszenti Mindszenthy Kálmán (1825–1893). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849 XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1853. VI. 26-án kap kegyelmet.[71]

[62] *Bona* 2009. II. k. 186. o.
[63] *Bona* 2000. 562. o.
[64] *Bona* 2009. II. k. 200. o.
[65] *Bona* 2009. II. k. 151. o.
[66] *Bona* 2009. II. k. 132. o.
[67] *Bona* 2009. II. k. 138–139. o.
[68] *Bona* 2009. II. k. 135. o.
[69] *Bona* 2009. II. k. 147. o.
[70] *Bona* 2009. II. k. 144. o.
[71] *Bona* 2009. II. k. 110. o.

„Adolf von Mikessich Oberlieutenant, verurtheilt auf 10, – im Gnadenwege auf 4 Jahren Festungsarrest!–" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Munkács" (44. sz.)* – Mikessich, Adolf (1827–1897). Ítélet: Aradon 4 év (1849. XII. 29.) várfogság. Kegyelmet kap, 1851-ben belép a császári hadseregbe. 1852-től hadnagy, 1885-től ezredes és a 98. gyalogezred parancsnoka.[72]

„Végh Bertalan Alez. 5ik had test: kar segéd" (45. sz.) – tassi Végh Bertalan (1813–1902). Ítélet: halál (1850. II. 15.), majd 10 év várfogság (1850. III. 4.). 1852 augusztusában kap kegyelmet.[73]

„Franz Mihailich hpt von Wasa Inft Nro 60." Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 jähr. Festungsarrest Amnestiert: Arad 16. Juni 1852." (46. sz.)* – Mihailich Ferenc (1824–1885). Ítélet: halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 27-én kap kegyelmet.[74]

„Nagy Jenő Ezredes 9k hadosztály parancsnok" más kézírással: *„18 évi várfogsagra vasban"* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert × Arad, später Olmütz." (47. sz)* – Nagy Jenő (1811–1874). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1850. XI. 16.). 1856. VII. 12-én kap kegyelmet.[75]

„Niesner Antal 14ik Husz. Ezred Őrnagy" Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert zu 16 jähr Festungsarrest in Eisen Gestorben: Munkács 1852" (48. sz.)* – Niesner (1848-tól Csatáry) Antal (1821–1850). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 29.), 16 év várfogság (1849. XII. 12.). Bona szerint 1850-ben halt meg a munkácsi várbörtönben.[76]

„Nachtigal Ferenc Őrnagy Aradvár Már: 7dik 850" Hátoldalon ceruzával: *„5 jähr. Festungsarrest Arad" (49. sz.)* – Nachtigal Ferenc (1816–1877). Ítélet: Aradon 5 év várfogság (1850. II. 27.). 1850. III. 14-én kap kegyelmet, rangjától megfosztják.[77]

„Dőmőtőri Németh János A' magy: hadűgy Minister Altábornagy Mészáros Lázár úr' Szárny'-Segédje a' 12dik húszár ezered másod ezredesse utóbb a' Bábolnai mén'intézetének főparantsnoka – volt 41. évig Csász: Osztrák' fő Tisztje!! és – – – jelenleg: vagyonától, czim', 's rendjétől meg fosztva 65. éves rab, és az ollmützi várba 10. évi fogságra elítélt fogoly. –" (50. sz.) – dömötöri Németh János (1786–1877). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XI. 5., majd 1849. XI. 16.). 1852-ben kap kegyelmet.[78]

„Nánásy Károly 21ik Honvéd százados elitéltetett 6 évi várfogságra" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: 1851" (51. sz.)* – kiskarándi Nánásy Károly (Pál, 1814–1867 után). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[79]

„*Eduard Neumann. Hauptmann von Don Miguel Infanterie. Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Bley. Begnadigt auf 10 Jahre Festungsarrest in Eisen."* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad 16. Juni 1852.*" *(52. sz.)* – Neumann Eduard (Ede, 1825–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 17-én kap kegyelmet.[80]

[72] *Bona* 1998. II. k. 492. o.
[73] *Bona* 2000. 702–703. o.
[74] *Bona* 2009. II. k. 100. o.
[75] *Bona* 2000. 535. o.
[76] *Bona* 2000. 285. o.
[77] *Bona* 2000. 532. o.; Nachtigal korábban Ihász Dániellel együtt szolgált a 48. gyalogezredben, mint ezt rajzos emléklapja is bizonyítja: HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény 2008. 464.12/KE – l. *Szoleczky – Závodi:* i. m. 290–291. o.
[78] *Bona* 2000. 542. o.
[79] *Bona* 2009. II. k. 141. o.
[80] *Bona* 2009. II. k. 146. o.

„Passier Schein bis 15 May 1850. für die frau v. Asboth zum Besuch ihrer Gatten. Festung Arad am 1. May 1850. Castelliz[81] *fml" (53. sz.)*

„Mecséry Gusztáv Honvéd Százados Akasztófárúl 12 évi várfogságra kegyelmeztetett Ianuárius 16án 1850" Hátoldalon ceruzával: *„Auf die Hälfte herabgesetzt 1852 Arad, später Munkács" (54. sz.)* – mecséri és csömötei Mecséry Gusztáv (Ágoston, 1825–1893). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.), majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1856. I. 16-án kap kegyelmet.[82]

„Móricz Sándor hajdan Székeltiszt, később székelutászparancsnok 8 évre elitélve." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Theresienstadt" (55. sz.)* – nagyváradi és sepsiszentgyörgyi Móricz Sándor vezérkari őrnagy (1820–1882). Ítélet: Aradon 12 év, majd 8 év várfogság (1850. I.). Theresienstadtban raboskodik, 1852. június végén kap kegyelmet.[83]

„Marzso Josef volt százados a'9ik huszár ezredben halálrol 4 évi várfogságra kegyelmezet." (56. sz.) – Marzsó József (János, 1828–1897). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 4 év várfogság (1850. III. 14.). 1851. II 28-án kap kegyelmet.[84]

„Mészey János kapitány 14ik huszár Ezred" más kézírással: *"6 évi vár fogságra elítélve Aradon február hó 3n 850." (57. sz.)* – Mészey (1848-ig Seidl) János (1817–1884). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[85]

„Gedeon Miklós Gömöri N: Ő: Őrnagy. ítéltetett halálra – 16 évi várfogságra vasban." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert Arad" (58. sz.)* – almási Gedeon Miklós (1806–1869). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 20.), 16 év várfogság (1850. III. 4.). 1852. VI. 17-én kap kegyelmet.[86]

„Gyra Adam örnagy 39dik Zaszlóaly parantsnoka 12 Évre elitéltetett. Arad Martius 15dikén 850" (59. sz.) – lovag Gyra, Adam (1801–1852). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1852. VII. 15-én kap kegyelmet.[87]

„Marzsó Imre alezredes itéltetett halálra, kegyelem uttyán 16. évi várfogságra vason." (60. sz.) – verebélyi Marzsó Imre (1795–1863). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A korábban kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[88]

„Mitterpacher Gusztaf 135dik Zászlóalj Parancsnok elitélt: 10 évre kegyelemutján [!] *4 évi várfog." (61. sz.)* – mitternburgi Mitterpacher Gusztáv (Ferenc Ágoston, 1811–1855) százados. Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XII. 6., majd 12.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[89]

„Mezősy Pál Őrnagy Munkács vára parancsnoka" más kézírással: *„kötélre, 20 évi várfogsagra vasban"* Hátoldalon ceruzával: *„gemildert auf 18 jähr. Fest." (62. sz.)* – vértesi Mezősy (Mezőssy) Pál (1800–?). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.). 18 év várfogság (1850. III. 18.). A korábban kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[90]

[81] Castelliz, Joseph (1791–1854): 1848. VI. 26-tól vezérőrnagy, 1849. XI. 11-től altábornagy, az aradi vár a rabok által is igen humánusnak tartott parancsnoka. – *Dinyés* 2004. 72. o., *Hermann* 2007. 326–327. o.
[82] *Bona* 2009. II. k. 86. o.
[83] *Bona* 2000. 527–528. o.
[84] *Bona* 2009. II. k. 71. o. – a „4 évi" utólagos, saját kezű betoldás.
[85] *Bona* 2009. II. k. 98. o.
[86] *Bona* 2000. 352. o.
[87] Vö. 306. sz. – *Bona* 2000. 365. o.
[88] *Bona* 2000. 497–498. o.
[89] *Bona* 2009. II. k. 112–113. o.
[90] *Bona* 2000. 512–513. o.

„Maygraber őrnagy” Hátoldalon tintával, saját kézzel: *„Arad vára, Marczius 12k 1850.”* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert zu 10 jähr. Festungsarrest. Amnestiert: 16 Juni 1852. Arad” (63. sz.)* – Maygraber Gusztáv (Ágoston, 1825–1904). Ítélet: Aradon halál (1850. III. 4.), majd 10 év várfogság (?). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[91]

„Madarassy Miklós őrnagy 's Kassai Térparancsnok. Arad 10dik Martius 1850.” más kézírással: *„20 évi várfogságra vasban.”* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Strang, gemildert × ” (64. sz.)* – Madarassy Miklós (1802–1873). Ítélet: halál (1850. II. 28.), majd 20 év sáncfogság (1850. III. 14.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[92]

„Molnár Károly Őrnagy volt 51dik h. z. parancsnoka. február hó 5én lőpor és golyo általi halálra itéltetett és 16 évi várfogságra vasban meg kegyelmeztetett.” Hátoldalon ceruzával: *„Arad, später Theresienstadt.” (65. sz.)* – kaposi Molnár Károly (1828–1861). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 5.), majd 16 év várfogság (?). Theresienstadtban raboskodik, 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[93]

„Mukits Aurél Őrnagy a' 2k Husz: Ezd.” más kézírással: *„elítéltetett halalra kegyelem utyán 16 évi várfogságra vasban”* Hátoldalon ceruzával: *„Arad, später Munkács” (66. sz.)* – Mukits Aurél (1823–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 21.), 16 év várfogság (1850. I. 16.). Josefstadtban raboskodik, 1856. április elején kap kegyelmet.[94]

„Franz Mädl hauptmann von 28ten honvéd Batallion. verurtheilt zu 10 jährigen Festungsarreste ohne Eisen” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Arad” (67. sz.)*– Franz Mädl (1818–1868). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[95]

„Driquet Péter allezredes az 1ső hattestnél [!] elitéltetett December 18n 16 évi fogságra vasban” Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei gemildert zu 16 jähr. Festungsarrest in Eisen.” (68. sz.)* – Driquet von Ehrenbruck, Peter (1820–1872). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 12 év várfogság (1849. XII. 18.). 1850. I. 14-én kap kegyelmet.[96]

„Anton Dedinszki Major” Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 3 jähr. Festungsarrest und Verfall der Offiziercharge und Pension. Festungsstrafe nachgelassen.” (69. sz.)* – nemesdedinai Dedinszky Antal (1796–1850 után). Ítélet: Aradon megfosztják rangjától, nyugdíjától és 3 év várfogság (1850. II. 18.). 1850. III. 14-én kap kegyelmet.[97]

„*Driska Szilárd őrnagy orsz: hadifőpar: segéd”* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert auf 12 jähr. Festungsarrest in Eisen.” (70. sz.)* – Driska Szilárd (Konstantin) (1809–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 31.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). Hamarosan kegyelmet kap.[98]

„Duffaud Ferencz 2ik Husz Ezredb. Százados.” Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 6 jähr. Festungsarrest” (71. sz.)* – Duffaud Ferenc (1821–1873). Ítélet: Aradon 6 év (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). 1851-ben kap kegyelmet.[99]

[91] *Bona* 2000. 499. o.
[92] *Bona* 2000. 488. o.
[93] *Bona* 2000. 524. o.
[94] *Bona* 2000. 529. o.
[95] *Bona* 2009. II. k. 85. o.
[96] *Bona* 2000. 512. o.
[97] *Bona* 2000. 300. o.
[98] *Bona* 2000. 313. o.
[99] *Bona* 2009. I. k. 303–304. o.

„Victor Dobrucki de Dobruka Honved Hptmann vom 42. Bon. früher k.k. Oberliut. bei 34. Inft. Rgt. Prinz v. Preussen. Verurtheilt zum 10 jährigen Festungsarreste, wegen hochwürdl. ich danke für die Gnade u. Milde." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: 16 Juni 1852. Theresienstadt." (72. sz.)* – Dobrucki Wiktor lovag (1823–1876 után). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. I. 21., majd 1850.II. 5.). Theresienstadtban raboskodik, Bona szerint 1852 októberében kap kegyelmet.[100]

„Derra Kálmán őrnagy elitéltetett februárius 12k puskapor és golyó által kivégeztetésre, kegyelem útyán 12 évekre vasban. Arad febr. 28n 850." (73. sz.) – morodai Derra Kálmán (1807–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 31.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). Olmützben raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[101]

„Anton Ditl Hptm. v. Wasa Inft. Rgt. Verurtheilt zum Tode, begnadigt auf 10 Jahre Festungsarrest in Eisen." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad" (74. sz.)* – Dietl (1848/49 Ditl) Antal (1826–1852 után). Ítélet: Aradon halál (1850. III. 4.), majd 10 év várfogság (1850. III. 20.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet.[102]

„Az ítélet napja után jő a feltámadás nagy napja, Ha ismét ágyu dörgést hallandsz az szabadságunk hozandja. Kelt Aradon, a bukás 5. hava 4én Degré Alajos" (75. sz.) – Degré Alajos (1819–1896) százados. Ítélet: a világosi fegyverletétel után Aradon besorozzák a 18. gyalogezredhez (1849. VIII. 27.). 1851. V. 31-én leszerelik.[103]

„Dobiecki Ferencz elitéltetett 12 évi fogságra. Aradon februárius 26. 1850." (76. sz.) – Dobięcki, Franciszek lovag (1821–1886). Ítélet: századosként Aradon 12 év várfogság (1850. I. 30., majd 1850. II. 15.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[104]

„Damaszkin György Ezr. elitéltetett Februárius 12én 1850 halálra, kegyelem utján 12 eszt. várfogságra vasban Aradon 23 feb 1850." (77. sz.) – némethi Damaszkin György (1815–1867). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 30.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[105]

„Endes Josef Őrnagy a 81. honvéd Zászlóalyn. elitíltetett 12 évi várfogságra." Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest in Eisen, gemildert in 12. Amnestiert Arad." (78. sz.)* – csíkszentsimoni Endes József (1811–1906). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1850. II. 5.), majd 12 év (1850. II. 15.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet.[106]

„Augusztich alias Erdőfi Ferencz v. őrnagy" Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 5 jähr. Festungsarrest, gemildert zu 2." (79. sz.)* – Erdőfi (1849 januárjáig Augustich) Ferenc (1820–1902). Ítélet: Aradon 5 év (1850. I. 21.), majd 2 év várfogság (1850. II. 5.). 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[107]

„Esterházy Mihály 4ik Huszár Ezerednél Kapitány. 4 évi fogságra elitélve. Arad 1ik Febr." Hátoldalon ceruzával: *Verurt. zu 16. jähr. Festungsarrest, gemildert × " (80. sz.)* – Esterházy Miguel gróf (1825–1922). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 26.), majd 4 év várfogság (1850. II. 15.). 1851-ben kap kegyelmet.[108]

[100] *Bona* 2009. I. k. 289–290. o.; *Kovács* 2007. 134. o.
[101] *Bona* 2000. 302. o.
[102] *Bona* 2009. I. k. 282–283. o.
[103] *Bona* 2009. I. k. 273–274. o.
[104] *Bona* 2009. I. k. 288. o.; *Kovács* 2007. 133–134. o.
[105] *Bona* 2000. 296–297. o.
[106] *Bona* 2000. 320. o.
[107] *Bona* 2000. 322. o.
[108] *Bona* 2009. I. k. 325. o.

„Anton Jungherr von Clauer Hauptmann im 36ten Honved Baon." Hátoldalon ceruzával: *„Anton Clauer Tod durch Pulver und Blei, gemild. 12 Jahre Festung" (81. sz.)* – Clauer Antal báró (1825–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 18.), majd 12 év várfogság (1850. V. 5.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[109]

„Eötvös Tamás Ki mint rab késértetik Pestre. Lugos 13 Juny 1850" (82. sz.)– vásárosnaményi Eötvös Tamás (1800–1867) nemzetőr őrnagy, beregi kormánybiztos. Ítélet: Pesten halál (1851. X. 11.), majd 4 év várfogság (1852. V. 5.) Ismeretlen időpontban szabadul.[110]

„Földváry Károly Vólt Ezredes a Magyar hadseregben s' Ósztály parancsnok a harmadik hadtestben Damjánich Taborában Görgei fő vezérsége alat.–" más kézírással: *„18 évi várfogságra vasban."* Hátoldalon ceruzával: *Verurt. zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × " (83. sz.)* – Földváry Károly (1809–1883). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). 1850 júniusában kap kegyelmet.[111]

„Heinrich Fülhegyi Major der ungarischen Armee. – durch der k. k. oesterreichisches außerordentliches Kriegsgericht, zu Arad, zum Todte mit Pulver und Blei, verurtheilt, jedoch durch die Gnade S. Em. der Feldzeugmeister Haynau, blos auf 16 Jahre mit etwas Eisen gemildert.–" (84. sz.) – Fülhegyi (1848 augusztusáig Henkler) Henrik (1816–1863). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[112]

„Wenzl Freudenreich gewesener Major in den ungarischen Armee." (85. sz.) – Freudenreich, Wenzel (1810–1867 után). Ítélet: Pesten 16 év várfogság (1850.). 1852. jún. 27-én kap kegyelmet.[113]

„Fedregoni Camillo Őrnagy 10 evi várfogsaga [!] *itélt."* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest. Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad" (86. sz.)* – Fedrigoni, Camillo (1808–1853). Ítélet: Aradon 15 év (1850. III. 4.), majd 10 év várfogság (1850. III. 20.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet.[114]

„Friwisz Ferentz Tüzér Őrnagy halálról –16 evi várfogságra vasba. Arad, februar 25en 1850" Hátoldalon ceruzával: *„Halbe Strafnachsicht Arad" (87. sz.)* – werthershaini Friwisz Ferenc (1817–1896). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 19.), 16 év várfogság (1850. II. 25.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[115]

„Fejér János kapitány a Székely huszár ezeredben elitéltetet 1850ben Januar 18án 12 évi Várfogságra – megkegyelmeztetet Majus 6án 1850be" (88. sz.) – haralyi Fejér János (1806–1878) a szabadságharc bukása után kimenekül, 1849 októberében Vidinből tér haza. Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 19., majd 1850. I. 18.). 1850 decemberében kap kegyelmet.[116]

„Freyburg Lajos volt cs: k: kapitány későbben Nográd Megyei Nemzetöri Örnagy elitéltetett 18 evi várfogságra vasban. –" Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × ." (89. sz.)* – Freyburg Lajos (1804–1884). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 8 év várfogság (1850. III. 4.). 1856-ban kap kegyelmet.[117]

[109] *Bona* 2009. I. k. 228. o.
[110] *Bona* 2000. 321–322. o.
[111] *Bona* 2000. 338–339. o.
[112] *Bona* 2000. 532. o.
[113] *Bona* 2000. 342. o.
[114] *Bona* 2000. 326. o.
[115] *Bona* 2000. 344. o.
[116] *Bona* 2009. I. k. 338–339. o.
[117] *Bona* 2000. 342. o.

„Fischer Antal szegedi várparancsnok” Hátoldalon ceruzával: *Verurt. zu 10 jähr. Festungsarrest Festungsstrafe gänzlich nachgesehen.” (90. sz.)* – Fischer Antal (1803–1869) Ítélet: Aradon megfosztják alezredesi rangjától és 10 év várfogság (1850. I. 18.). 1850. III. 8-án kap kegyelmet.[118]

„Fekets János 18ik Huszár ezredbeli alezredes halálra itiltetett kegyelem útján 12 evi fogságra vasban büntettetett.” (91. sz.) – pereszlényi Fekets János (1807–1890). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 12 év várfogság (1850. III. 14.). 1855. VIII. 25-én kap kegyelmet.[119]

„Ferenczy Albert 26 ½ évig ostráknál hadi tiszt, és első százados; A’ magyar Hadseregben mint Ezredes. Hat évi várfogságra itélve. Arad 17: Novemberben 1848. [!]*”* Hátoldalon ceruzával: *„Arad, később Olmütz” (92. sz.)* – Ferenczy Albert (1802–1866). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XI. 8., majd 17.). 1851-ben kap kegyelmet.[120]

„Galvagni Cesár Alezredes 2k Hus: Eze: Elitéltetett halálra kegyelem utyán 16 évi várfogságra vasban.” Hátoldalon ceruzával: *„Auf dir Hälfte herabgesetzt Arad” (93. sz.)* – Galvagni, Cesare (1819–1889). Aradon halál (1850. I. 26.), majd 16 év várfogság (1850. II. 15.). 1856 áprilisában kap kegyelmet.[121]

„Clementy Gábor Őrnagy a 7k hdt. Vezérkarán elitéltetett 15 évi várfogs.” Hátoldalon ceruzával: *„gemildert auf die Hälfte” (94. sz.)* – Clementisz (Clementis, Klementisz) Gábor (1820–1889). Ítélet: Aradon Bona szerint 14 év várfogság (1850. II. 17., majd 1850. III. 10.). 1855. VIII. 28-án kap kegyelmet.[122]

„Johann Csippik Major im 53t Bocskai H: Baon. Vormals Oberlieut. bei Dom Miguel Inft. No. 39. abgeurtheilt zum Tode durch Pulver und Bley, im Wege der Gnade zu 16 jährigen Festungs Arrest in Eisen gemildert.” (95. sz.) – Csippik, Johann (1812–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[123]

„Czigler Mór százados a táborkarnál elitéltetett 12 évre várfogságra. Aradivár Márczius 16ik 1850.” (96. sz.) – Ziegler, Moritz Franz (1812–1887). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1855. VIII. 25-én kap kegyelmet.[124]

„Bauer Őrnagy Segédfő az erdélyi hadseregnél Elitéltetett Aradon Márcz: 14kén 10 évi várfogsagra vass nélkül. –” Hátoldalon ceruzával: *„Theresienstadt später.” (97. sz.)* – Bauer Lajos (1814–1865). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 17., majd 1850. III. 14.). 1854. IV. 16-án kap kegyelmet.[125]

„Bethleni János őrnagy 12 évi várfogságra Arad 26 feb 850” (98. sz.) – kisbethleni Bethleni János (1801–1868 után). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 18.). 1850 nyarán kap kegyelmet.[126]

„Theodor v Rudzinsky Rittster des 2ten Hus Regmts” (99. sz.) – rudnoi Rudzinsky, Teodor őrnagy (1815–1872). Aradon a hadbíróság felmenti (1850. III. 14.). Visszaveszik a hadseregbe, majd 1850. VI. 1-jén alszázadosként nyugalmazzák.[127]

[118] *Bona* 2000. 330–331. o.
[119] *Bona* 2000. 327. o.
[120] *Bona* 2000. 327–328. o.
[121] Vö. 308. sz. – *Bona* 2000. 347. o.
[122] *Bona* 2000. 276–277. o.
[123] *Bona* 2000. 391–392. o.
[124] *Bona* 2000. 291–292. o. – A kiegyezés után a Ludovika Akadémia könyvtárnoka.
[125] *Bona* 2000. 226. o.
[126] *Bona* 2000. 249. o.
[127] *Bona* 2000. 605. o.

„Bacskády Miklós Szazados." Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tod durch den Strang, auf 8 jähr. Festungsarrest gemildert." (100. sz.)* – bacskafalvi Bacskády Miklós (1823–1890 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 8 évi várfogság (1850. III. 4.). Munkácson raboskodik, 1854. III. 4-én kap kegyelmet.[128]

„Bölcs Sándor Székely Huszár Százados." más kézírással: *„12 évi fogságra itéltetett"* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tod durch Pulver und Blei, gemildert in 12 jähr. Festungsarrest." (101. sz.)* – nagybudafai Bölcs Sándor (1816–1857). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 30.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). 1852. VII. 17-én kap kegyelmet.[129]

„Báricz István Százados el itéltetett 9 évi várfogságra" Hátoldalon ceruzával: „*Verurt. zu 15 jähr. Festungsarrest, gemildert zu 9." (102. sz.)* – Báricz István (1810–1867). Ítélet: Aradon 15 (?), majd 9 év várfogság (?). Theresienstadtban raboskodik, 1852 áprilisában kap kegyelmet.[130]

„Beke Gyula utászkari Százados elitéltetett por és golyó általi halálra, megkegyelmeztetett 12 évi fogságra vasban." (103. sz.) – szabadszentkirályi Beke (1849-ben Utászy) Gyula (1828–1890). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 18.), majd 12 év várfogság (1850. V. 8.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[131]

„Balog Ádám szászados [!] 113dik honvéd zászlóaljnál. Elítéltetett 6 évi várfogságra." (104. sz.) – kispéczi Balogh Ádám (1817–1905). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet. [132]

„Baldauf Iósef főhadnagy 's korház parancsnok, – 3 évre" Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zu 10 jähr. Festungsarrest, gemildert zu 3." (105. sz.)* – Baldauf József (1812–1851 után). 1849. jún. 1-jétől az eperjesi honvéd kórház parancsnoka. Júliusban a kórházzal Szegedre, majd Aradra települ át. Világosnál esik fogságba. Ítélet: Aradon 10 év (1850. II. 27.), majd 3 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[133]

„Borcsitzky László Honvéd főhadnagy" Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest, gemildert zu 10 ohne Eisen" (106. sz.)* – borcsiczi és drietomai Borcsitzky László (1821–1854 után). Ítélet: Aradon 15 (?), majd 10 év várfogság (1850. III. 5.). 1852-ben kap kegyelmet.[134]

„Csapó Vilmos NŐ. Ezeredes. " más kézírással: *„halálra, 12 évi várfogságra vasban." (107. sz.)* – tagyosi Csapó Vilmos (1798–1879). Ítélet: Aradon előbb halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[135]

„Wer den Sonnenaufgang sehen will, muß warten bis zur Morgendämmerung. Festung Arad 13t März 850. Ludwig Csermelyi vormals Major im Generalstabe nunmehr zu 16 jährigem Festungsarrest in Eisen verurtheilt" (108. sz.) – Csermelyi (1848 júniusáig Offenbach) Lajos (1816–1876). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[136]

[128] *Bona* 2009. I. k. 119. o.
[129] *Bona* 2009. I. k. 208–209. o.
[130] *Bona* 2009. I. k. 151–152. o.
[131] *Bona* 2009. I. k. 154–155. o.
[132] *Bona* 2009. I. k. 128. o.
[133] *Bona* 1998. I. k. 69. o.
[134] *Bona* 1998. I. k. 204. o.
[135] *Bona* 2000. 284–285. o.
[136] *Bona* 2000. 289. o.

„Csernovics György 9ik Huszár Ezredbéli Őrnagy 10 esztendőrül hatra kegyelmeztetett" (109. sz.) – mácsai Csernovics György (1816–1887). Ítélet: Aradon 10 év (1850. II. 27.), majd 6 év várfogság (1850. III. 14.). Josefstadtban raboskodik, 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[137]

„Csunkó Antal Őrnagy, a 4ik Huszár Ezredben elitéltetett halálra lőpor és golyó által, – meg kegyelmeztetett 12 évi várfogságra lánczba." Hátoldalon ceruzával: *„meghalt: 1851. ápr. 25én Aradon." (110. sz.)* – Csunkó Antal (1814–1851). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 26.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). Az aradi várbörtönben hal meg 1851. IV. 14-én.[138]

„Ásbóth Adolf Örnagy 6 évi várfogságra: k: út: 4 évre." Hátoldalon ceruzával: *„Aus dem Arrestanten Protokoll des ausserordentlichen Kriegsgerichts in Arad. Für das Jahr 1849–50. »Asboth Adolf, pens. Rittmeister. Major bei den Rebellen, Theilnahme an bewaffneten Aufruhr. Kriegsgericht am 10. Feber kundgemacht am 4. März 1850. – Nebst Entsetzung der bekleideten Offiziercharge verletzt der Pension, zu 6 Jahren Festungsarrest. – Auf 4 jährigen Festungsarrest gemildert. Amnestiert sub 2739/9405 rcte 3173/10640«" (111. sz.)* – Asbóth Adolf (1805–1883). A fegyverletétekor kimenekül, de még 1849 novemberében visszatér Vidinből. Ítélet: Aradon 6 év (1850. III. 4.), majd 4 év várfogság (1850. III. 20.). Hamarosan kegyelmet kap.[139]

„Albrich Károly őrnagy 34 Honvéd Sor Ezredb. vagy 112 Zászlóalj, halálról 16 évre vasban elitélve. 1850 Télutó hó 6kán." (112. sz.) – albrichsfeldi Albrich Károly (1812–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 12.), majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1856 áprilisában kap kegyelmet.[140]

„Alsó Sándor őrnagy el itélve 12. évre. Arad Téluto 26án 850." (113. sz.) – nagypestyéni Alsó Sándor (1813–1873). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1850. II. 5.). 1852 júniusában kap kegyelmet.[141]

„*Amsberg György 7dik Huszár ezredbely [!] Őrnagy"* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch den Strang, auf 16 jähr. Festungsstrafe in Eisen gemildert. Arad, später Kufstein." (114. sz.)*– Amsberg György (Amsberg, Georg 1821–1863 után) a világosi fegyverletételt követően Lembergbe menekül, de a császári hatóságok letartóztatják. Ítélet: Aradon századosként halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 10.) Kufsteinben raboskodik, 1858 júliusában kap kegyelmet.[142]

„Liptay Ferencz Alezredes hadosztály Parancsnok" más kézírással: *„18 évi várfogsagra vasban"* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × " (115. sz.)* – Liptay (1848-ig Hrobony) Ferenc (1814–1869 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[143]

„Lill Adolf Hptm im ung. Gralstab Festung Arad am 25t Mai 850" Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest." (116. sz.)* – Lill von Lilienbach, Adolf (1811–1867 után). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1850. I. 18., majd 1850. V. 8.) Königgrätzben és Kufsteinben raboskodik. 1856. IV. 8-án kap kegyelmet.[144]

[137] *Bona* 2000. 290. o.
[138] *Bona* 2000. 292. o.
[139] Vö. 243. sz. – *Bona* 2000. 207. o.
[140] *Bona* 2000. 196. o.
[141] *Bona* 2000. 199. o.
[142] Vö. 5., és 145. sz. – *Bona* 2009. I. k. 100–101. o.
[143] *Bona* 2000. 482. o.
[144] *Bona* 2009. II. k. 34. o.

„Landerer Gyula 52dik Ezredbéli Százados. Elitéltetett 10 évi Várfogságra." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × ~~Auf die Hälfte herabgesetzt~~."* *(117. sz.)* – füskuti Landerer Gyula (1824–?). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. IV. 24-én kap kegyelmet.[145]

„Lippics István volt Szazados a' H. 28ik Zászlóalynál elitéltetett akasztófára mely kegyelembül 12 évi várfogságra vasba könnyebbíttetett." Hátoldalon ceruzával: *„Später Munkács" (118. sz.)* – korongi Lippich István (1826–1881). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.), majd 12 év várfogság (1850. I. 18.). Josefstadtban és Munkácson raboskodik, 1856. I. 15-én kap kegyelmet.[146]

„L. Lemme Rittmstr 4t HusRgt Auf 16 Jahre in Eisen." Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × " (119. sz.)* – Lemme, Ludwig (1824–?). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 26.) majd 16 év várfogság (1850. II. 15.). További sorsa ismeretlen.[147]

„Krobáth Ferencz volt magyar honvéd 8ik zsaszlóaljbeli [!] Százados, és utol Debreczini katonai fő korház parancsnoka" Hátoldalon ceruzával: *Verurteilt zu 10 jähr. Festungsarrest, gemildert zu 2."* más kézírással: *„Amnestiert 1851" (120. sz.)* – Krobath, Ferenc (Franjo, 1799–1851 után). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 30.), majd 2 év várfogság (1850. II. 15.). 1851-ben kap kegyelmet.[148]

„Karl Krausz Hauptmann vom 61 Linien Infanterie Regiment Spitals Commandant zu Szegedin." Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zu 12 jähr. Festungsarrest, gemildert auf 7.*" *(121. sz.)* – Krausz, Karl (1808–1888). Ítélet: Aradon 12 év (1850. II. 27.), 7 év várfogság (1850. III. 14.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[149]

„Kovács Ernő Százados a 30ik Honvéd Zászlóaljnál" más kézírással: „kötélre, kegyelem útyán 16 évi várfogságra vasban" (122. sz.) – galsai Kovách Ernő (1825–1915). Ítélet: őrnagyként Aradon halál (1850. II. 25.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). Aradon raboskodik, 1856. XII. 2-án kap kegyelmet.[150]

„Kutassy Ignátz 1ső huszár ezredbeli Százados 10 évre 11/3 1850" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 16. Juni 1852. Munkács" (123. sz.)* – Kutassy (Brunner) Ignác (1823–1884). Ítélet: 10 év várfogság (1849. XI. 29., majd XII. 12.). Munkácson raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet. [151]

„Ferdinand Koch Hptm beim 34t Rgmt." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 15 jähr. Festungsarrest, gemildert in 12 in Eisen. Amnestiert am 16. Juni 1852. Später: Theresienstadt. (124. sz.)"* – Koch Ferdinánd (1816–1873). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 21., majd 1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[152]

„*Kolosy Istvan"* Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert zu 16 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert 1850. Kolosy István" (125. sz.)* – mezőmadarasi Kolosy István (1818–1865). A szabadságharc leverésekor kimenekül, 1849 novemberében tér vissza Vidinből. Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 29.), majd 16 év várfogság (1850. I. 18.). 1850. VI. 10-én kap kegyelmet.[153]

[145] *Bona* 2009. II. k. 12. o.
[146] *Bona* 2009. II. k. 37. o.
[147] *Bona* 2009. II. k. 27. o.
[148] *Bona* 2009. I. k. 613. o.
[149] *Bona* 2009. I. k. 609–610. o.
[150] *Bona* 2000. 457. o.
[151] Ceruzával írt előlap. Vö. 318. sz. – *Bona* 2009. I. k. 621. o.
[152] *Bona* 2009. I. k. 565. o.
[153] *Bona* 2009. I. k. 568. o.

„Lukács Dénes tüzéri ezredes nem durrantottak agyon – 16 esztendőre várat védni vasba." Hátoldalon ceruzával: *„Später Komárom" (126. sz.)* – Lukács Dénes (1816–1868). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 30.), majd 16 év várfogság (1850. II. 15.). Komáromban raboskodik, 1856. IV. 4-én kap kegyelmet.[154]

„Franz Collig gewesener k. k. Hauptmann von Dom Miguel 39t Inftr Rgt – später Oberstlieutenant in der ungarischen Armee – ist zu 15 Jahr Festungs Arrest verurtheilt – " (127. sz.) Hátoldalon ceruzával: *„~~Später?~~"* – Collig (Kollig, Kollik) Ferenc (1818–1856 után). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1850. II. 28., majd 1850. III. 14.). 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[155]

„Michael Krasuski hauptmann im 121 Honvéd Batallion. Zum Tode d. P. u. B. verurtheilt; auf 10 Jahre Festungsarrest in Eisen begnadigt. Festung Arad am 25t May 1850." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad" (128. sz.)* – Krassuski (Krasuski), Michael (Michal, 1818–1852 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[156]

„Ludwig von Tomanochy hauptmann Am 5ten februar 1850 auf 16 Jahre in Eisen verurtheilt." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad" (129. sz.)* –Tomanochi (Timanóczy, Tomanóczy) Lajos (1812–1866). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), 16 év várfogság (1850. II. 5.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet – a fogságban megvakul.[157]

„Karácson István 14 Huszár Ezred fő századosa most Vár fogoly" más kézírással: *„12 évi varfogsara* [!] *vasban."* újabb kézírással átlósan a jobb alsó sarokban: *„12 évre" (130. sz.)* – ivándai Karácson István (1805–1874). Ítélet: 12 év várfogság (1849. XII. 19.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[158]

„Kerkapoly Moritz örgy 7ik H. Elitéltetett 10 Évi fogságra. –" Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × Amnestiert am 18. Juli 1852. Arad*" *(131. sz.)* – kővágóörsi Kerkápoly Móric (1821–1888). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VIII. 24-én kap kegyelmet.[159]

„Friedrich Martiny Alezredes." Hátoldalon ceruzával: *„12 jähr. Festungsarrest, gemildert auf 4 Jahre." (132. sz.)* – Martiny (Martinyi) Frigyes (1801–1868). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1853 decemberében kap kegyelmet.[160]

„Mesterházy István Ezredes az 1ső husz. Ezredben. 18 évi várfogságra vasban" Hátoldalon ceruzával: „*Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert × Amnestiert: Olmütz 1853" (133. sz.)* – mesterházi Mesterházy István (1811–1854). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 8.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 17.). Olmützben raboskodik, 1853. VII. 18-án kap kegyelmet.[161]

„Meszlényi Jenő Ezredes Az Or: fő hadi Parantsnok helettesse" más kézírással: *„18 évi várfogságra vasban"* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × " (134. sz.)* – meszleni Meszlényi Jenő (1814–1900). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot

[154] *Bona* 2000. 486. o.
[155] *Bona* 2000. 277. o.
[156] *Bona* 2009. I. k. 608. o.; *Kovács* 2007. 285. o.
[157] *Bona* 2009. II. k. 463. o.
[158] *Bona* 2009. I. k. 525. o.
[159] *Bona* 2000. 435–436. o.
[160] *Bona* 2000. 496–497. o.
[161] *Bona* 2000. 507–508. o.

vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[162]

„Hild Antal 14ig [!] *honvéd zaszloaly béli Százados; elítéltetett 12 évi varfogsagon. –" (135. sz.)* – Hild Antal (1800–1850 után). Ítélet: Aradon 12 év (1849. XII. 6., majd XII. 18.) A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[163]

„Hegedűs Jósef százados a' 18k Huszár ezrednél. 12. évre elitélve." (136. sz.) – jobbágyi Hegedüs (1848-ig Gaiger) József (1821–1867 után). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[164]

„Georg Hietsch Artillerie-Hauptmann, am 15. Februar 1850 abgeurtheilt zu 12 Jahre Festungsarrest ohne Eisen." (137. sz.) – Hietsch, Georg (1801–1851 után). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1850. I. 30., majd 1850. II. 15.). 1851 júliusában kap kegyelmet.[165]

„Asbóth Lajos Magyar Tábornok 's a' forradalom harczban a 2dik hadtest parancsnoka" más kézírással: *„halálra, 18 évi várfogságra vasban."* újabb kézírással átlósan a jobb alsó sarokban:[166] *„18 évre"* Hátoldalon ceruzával: *„Aus dem Arrestanten Protocoll des ausserordentlichen Kriegsgerichts in Arad. Für das Jahr 1849–50: Asboth Ludwig, König von Sachsen Kürassier Rgmt No 3. p. Rittmeister Reserve Obrist (bei den Rebellen). Mitschuld an dem Verbrechen des Hochverrathes. – Tag der Abverteilung 5ten Nov. 1849. – Todesstrafung durch Pulver und Blei nebst Vermögenconfiscation und Entsetzung des bekleideten Offiziers Characters. – Von S. Excellenz dem Hr. Fzm. Br. Haynau im Rechtswege bestättiget, im Wege der Gnade aber auf 18 jährige Festungsstrafe in Eisen gemildert, den 16. Nov. 1849 kundgemacht und in Vollzug gesetzt." (138. sz.)* – Asbóth Lajos (1803–1882). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). 1856-ban kap kegyelmet. Az önkényuralom-ellenes szervezkedés kapcsán 1861-ben újabb négy hónap vizsgálati fogságot szenved Theresienstadtban, de a szervezkedőket ő adja fel.[167]

„Makrai Lászlo 'a 15ik Huszár Ezeredben Alezeredes és az ezerednek volt Parantsnoka elitéltetett puskapor és golyo által kivegeztetésre kegyelem utyán 16 évekre vasban. Arad téluto 26án 1850.–" –(139. sz.) – vízszentgyörgyi és felpestesi Makray (Makrai) László (1815–1876). Ítélet: Aradon halál (1848. XII. 6.), majd Bona szerint 18 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[168]

„*Mihálovich Mihály 7ik huszár ezrednél Alezredes. elitéltetett halálra – megkegyelmeztetett 16évi várfogságra vasban"* Hátoldalon ceruzával: „*Amnestiert: Munkács" (140. sz.)*– Mihálovich Mihály (1797–1850 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[169]

[162] *Bona* 2000. 510. o.
[163] *Bona* 2009. I. k. 453. o.
[164] *Bona* 2009. I. k. 438. o.
[165] *Bona* 2009. I. k. 452. o.
[166] Vö. 130. sz.
[167] Vö. 279. sz. – *Bona* 2000. 208–209. o.
[168] *Bona* 2000. 492. o.
[169] *Bona* 2000. 516. o.

„Majthényi Kálmán Alezredes es Atilla 18dik huszár Ezered Parancsnoka. ~~halálr~~ 10 evi varfogsara [!] vasban." Hátoldalon ceruzával: „*Verurt: auf 12 jähr. Festungsarr., gemildert zu 10. Herabgesetzetet* [!] *1852 auf 4 Jahre Arad" (141. sz.)* – kesselőkeöi Majthényi Kálmán (1820–1884). Ítélet: Aradon 12 év (1850. III. 10.), majd 10 év várfogság (1850. III. 20.). 1853. XII. 14-én kap kegyelmet.[170]

„Ásbóth Ede Százados" más kézírással: *„ 8 evi várfogságra elítéltetett kegyelem utyán szabadon bocsatatott Aradvár Martius 4én 850."* Hátoldalon ceruzával: *„Aus dem Arr. Prot. d. ausserord. Kriegsg. in Arad. »Asboth Eduard, Beschäll. Departement Adjutant Major. Theilnahme an bewaffneten Aufruhr. Kriegsgericht am 16. Febr. 1850, kundgemacht am 4 März. Nebst Entsetzung der bekleideten Offiziercharge zu 8 jährigem Festungsarrest.« – Die Festungsstrafe gänzlich nachgelassen." (142. sz.)* – Asbóth Ede (1816–1896). Ítélet: Aradon 8 év várfogság (1850. II. 15.). 1850. II. 28-án kap kegyelmet.[171]

„Ébredező Népek életében a Szabadság mint Ora-pendulum hol előre, hol hátra lüktet; azomban az idő Lelke, mint mutato, mindig előbbre int! Farkas Ádám Honvéd Százados" Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zu 12 jähr. Festungsarrest." (143. sz.)* – gyulafehérvári Farkas Ádám (1803/06–?). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 19.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[172]

„Az ember-nem leg ferdebb elensége a' félelem melly iker a' gyávaságal, s' melly született az ördög és hazugságtol – s' büntetése a »rabszolgaság«. Az ember-nem barátja, megmentöje s' Megváltoja a' bátorság, s' ez született a' szeretet és igazságtol s' áldása »a szabadság«. Arad a' rabszolgaság első évében (1850) Teleki Sándor honvéd ezredes" (144. sz.) – Teleki Sándor gróf (1821–1892). Ítélet: Aradon hadbíróság, majd sorozóbizottság elé állítják, végül elbocsátják (1849. IX.). Politikai okokból azonban hamarosan elfogató parancsot adnak ki ellene, külföldre menekül. Távollétében halálra ítélik (Pest, 1852.).[173]

„Amsberg György Örnagy 7k Huszár ezredbely. Arad 1 Märtz 850." más kézírással: *„16 evi várfogságra vasban"* Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zum Tode durch den Strang, auf 16 jähr. Festungsstrafe in Eisen gemildert. Arad, später Kufstein" (145. sz.)* – Amsberg György (Amsberg, Georg 1821–1863 után) a világosi fegyverletételt követően Lembergbe menekül, de a császári hatóságok letartóztatják. Ítélet: Aradon századosként halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 10.) Kufsteinben raboskodik, 1858 júliusában kap kegyelmet.[174]

„A 8ik huszár ezrednek parancsnoka Bersek Jósef ezredes." más kézírással: *„Tíz évre ítéltetett várfogságra. Arad Mar: 14ki 1850."* Hátoldalon ceruzával: *„Arad, amnestiert 16. Juni 1852." (146. sz.)* – Bersek József (1808–1865). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). Bona szerint 1852. I. 27-én kap kegyelmet.[175]

„Jos. Bayer Oberst. Chef des ungarischen Generalstabs. – Auf 18 Jahr in Eisen" Hátoldalon ceruzával: *„Todesstarfe durch Pulver und Blei nebst Vermögensconfiscation. Auf dem Gnadenwege auf 18 Jahre Festungsarrest gemildert. (Hat die Geschichte des Freiheitskrieges geschrieben.)" (147. sz.)* – Bayer József (Ágost). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 6.), majd Bona szerint 8 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szol-

[170] *Bona* 2000. 490. o.
[171] *Bona* 2009. I. k. 111. o.
[172] *Bona* 2009. I. k. 329. o.
[173] *Bona* 2000. 675–767. o.
[174] Vö. 5., és 114. sz. – *Bona* 2009. I. k. 100–101. o.
[175] Vö. 312. sz. – *Bona* 2000. 244. o.

gálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[176]

„Beöthy György Alezredes 26k h. Z. parantsnoka – 16 eszt: elitélve" (148. sz.) – bessenyői Beőthy György (1803–1875). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[177]

„Bezeredy volt alezredes" más kézírással középen: *„16 évre"* újabb kézírással átlósan a jobb alsó sarokban: *„7/3 1850"* Hátoldalon ceruzával: *„Bezerédy Ludwig verurteilt zum Tod durch Pulver und Blei zu 16 jähr. Festungshaft begnadigt. Arad später Munkács" (149. sz.)* – bezerédi Bezerédy Lajos József (1819–1868). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 29.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 12.). Munkácson raboskodik, 1852. VII. 23-án kap kegyelmet.[178]

„Beniczky Lajos Alezredes a Magyar hadseregben. Aradi var Marty 1én 849/50." más kézírással: *„kötelre, kegyelem útyán 20 evi sáncz rabságra nehéz vasban."* Hátoldalon ceruzával: *„später Comorn (Komárom)" (150. sz.)* – beniczei és micsinyei Beniczky Lajos (1813–1868?). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 20 év sáncfogság (1850. III. 14.). Kufsteinben raboskodik, 1856 decemberében kap kegyelmet.[179]

„Bárány Sándor Honvéd Őrnagy. Elitéltetett Aradvárt Márczius 14kén 850 halálra, 's tiz évi vár fogságra vasban kegyelmeztetett." (151. sz.) – debreczeni Bárány Sándor (1810–1896). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. IV. 24-én kap kegyelmet.[180]

„Balásházy Mihály Őrnagy elítélve halálra meg kegyelmeztetett 16 évi várfogságra vasban!" Hátoldalon ceruzával: *„golyó általi halálra" (152. sz.)* – balásházi és gencsi Balásházy Mihály (1822–1867). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[181]

„Birsy Jósef Őrnagy 16 évre vasba." (153. sz.) – Birsy József (1816–1888). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 19.), majd 16 év várfogság (1850. II. 25.). 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[182]

„Fornszek Sándor 1sső Sz: Húszár Ezredbeli Őrnagy elitélt Gollyórol 16 évi Vár fogságra. –" (154. sz.) – Fornszek Sándor (1820–1898). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 29.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 12.). Josefstadtban, majd Kufsteinben raboskodik, 1856 decemberében kap kegyelmet.[183]

„Josef Jónak Major und Artillerie Commandant des H. 5 u. 9. ArmeeCorps. Festung Arad am 10ten März 1850." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert zu 16. Festungsarrest in Eisen. Arad" (155. sz.)* – Jónák József (1811–1875). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[184]

[176] *Bona* 2000. 228–229. o.
[177] *Bona* 2000. 240. o.
[178] Ceruzával írt aláírás az előlapon – *Bona* 2000. 251. o.
[179] *Bona* 2000. 237–238. o.
[180] *Bona* 2000. 230–231. o.
[181] *Bona* 2000. 218. o.
[182] *Bona* 2000. 255. o.
[183] *Bona* 2000. 334–335. o.
[184] Vö. 302. sz. – *Bona* 2000. 244. o.

„Neczpáli Justh Antal 18dik Huszar Ezred. Százados elítéltetett 12 Evre lanczba Kegyelem útyán 10 évre láncz nélkül” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert am 30. Dec. 1851.” (156. sz.)* – neczpáli Justh Antal (1799–1882). Ítélet: Aradon 12 év (1850. I. 31.), majd 10 év várfogság (1850. II. 15.). 1851-ben kap kegyelmet.[185]

„Jeney Százados hadügyministeri segéd.” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zu 12 jähr. Festungsarrest, gemildert auf 6.”* más kézírással: *„Jeney Josef” (157. sz.)* – borosjenői Jeney József (1811–?). 1848. VII. 4-től honvéd főhadnagy és segédtiszt a hadügyminisztériumban. X. 15-tól százados, 1849. IV. 21-én őrnaggyá nevezik ki az 1. vadászezredhez. Ítélet: Aradon 12 év (1850. II. 28.), majd 6 év várfogság (1850. III. 14.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[186]

„Kálmán Lajos Térörnagy elítéltetett 9 évekre” (158. sz.) – Kálmány Lajos (1797–1868 után). Ítélet: Aradon 10 év (1850. II. 28.), majd 8 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VII. 18-án kap kegyelmet.[187]

„Kubinyi Károly 95dik Z.a. volt parancsnoka 16 évi fogságra vasban. Aradon Martius 16kán 1850.” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × ” (159. sz.)* – felsőkubinyi Kubinyi Károly (1812–1861). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[188]

„Korponay János ezredes mint fogoly az aradi várban elítélve 16 évre vasban. Márczius 12kén 1850.” újabb kézírással átlósan a jobb alsó sarokban: *„16 évre”* Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × ” (160. sz.)* – komonkai Korponay János (1819–1881). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 29.), majd 16 év várfogság (1850. I. 18.). Kufsteinben raboskodik, 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[189]

„Kölgen Franz, Oberstlieutenant und Brigadier im 4ten Armeekorps. Verurtheilt zum Tode durch Pulver u Blei, – auf 16 Jahre Festungsarrest in Eisen gemildert!?” (161. sz.) – Kölgey, Ferenc (1848-ig Kölgen, Franz, 1811–?). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[190]

„Károlyi Miksa az 6ik Huszár Ezered allezredese Arad feb: 25én 850.” más kézírással: *„5 évi várfogságra”* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851” (162. sz.)* – szentimrei és gotsithi Károlyi Miksa (1816–1890). Ítélet: Aradon 5 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[191]

„Kausler Josef volt Őrnagy Arad 13dik Március 850.” Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 10 jähr. Festungsarreste, gemildert auf 6 mit Eisen.” (163. sz.)* – Kauszler, Josef (1822–1897). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 18.), majd 6 év várfogság (1850. IV. 8.). 1852. II. 28-án kap kegyelmet.[192]

„Károlyi Pál örnagy 10dik Husz Ezred” más kézírással: *„10. évi várfogság vasban.”* Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad” (164. sz.)* – Károly Pál

[185] Vö. 303. sz. – *Bona* 2009. I. k. 514–515. o.
[186] *Bona* 2000. 410–411. o.
[187] *Bona* 2000. 426. o.
[188] Vö. 319. sz. – *Bona* 2000. 466. o.
[189] *Bona* 2000. 453–454. o.
[190] *Bona* 2000. 461–462. o.
[191] *Bona* 2000. 429–430. o.
[192] *Bona* 2000. 422–423. o.

(1814–1898). Ítélet: Aradon előbb halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VII. 18-án kap kegyelmet.[193]

„Kompólty Ágoston Őrnagy halálról, 16 évi várfogságra vasban. 1850. Télutó hó 5kén." Hátoldalon ceruzával: *„Königgärtz később" (165. sz.)* – Kompólty Ágoston (1812–1862). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1856. IV. 4-én kap kegyelmet.[194]

„Komáromi István 9ik Huszár Ezredbeli Őrnagy 10 év vason" Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × Amnestiert 16 Juni 1852. Arad" (166. sz.)*– kóji Komáromi István (1820–1897). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). Bona szerint 1852. VIII. 13-án kap kegyelmet.[195]

„Keresztes Lajos Őrnagy. 16 évre." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert × " (167. sz.)* – Keresztes Lajos (1820–1883). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 19.), majd 16 év várfogság (1850. II. 25.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[196]

„Kotzó Károly őrnagy" Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 10 jähr. Festungsarrest, Amnestiert 1851" (168. sz.)* – Kotzó (Koczó) Károly (1802–?). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XI. 24., majd 1849. XII. 5.). További sorsáról Bona nem tud.[197]

„Kutassy Pál 1ő huszár ezredbeli őrnagy elitéltetett golyóra, megkegyelmeztetett 16 évi fogdára Aradi vár január 11én 850" *(169. sz.)* – Kutassy (Brunner) Pál (1820–?). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 29.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 12.). Josefstadtban és Munkácson raboskodik, 1855-ben kap kegyelmet.[198]

„Hermann Benj főszázads [!] *"* Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemild. zu 8 jähr. Festungsarrest ohne Eisen. Amnestiert 1854 Kufstein." (170. sz.)* – Hermann (1849: Urai) Benjamin (1797–1874). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 8 év várfogság (1850. III. 14.). Kufsteinben raboskodik, 1854. IV. 16-án kap kegyelmet.[199]

„Hőflich Márton Artillerie Lieut. 10 Jahre Festungsarrest." (171. sz.) – Höflich, Martin (1795–?) Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. III. 14.). Hamarosan kegyelmet kap.[200]

„Lendvay Rudolf főszázados a' 2ik H: Ezered" Hátoldalon ceruzával: „*Verurteilt zu 12 Jahre Festungsarrest in Eisen. Amnestiert 16. Juni 1852. Munkács" (172. sz.)* – csáktornyai és alsólendvai Lendvay Rudolf (Rezső, 1821–1892). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1852. június közepén kap kegyelmet. [201]

„Lukács Károly 8dik huszár ezredbeli százados" Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 jähr. Festungsarrest in Eisen Amnestiert: Arad 16. Juni 1852." (173. sz.)* – bonczföldi Lukács Károly (Lajos, 1820–1885). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[202]

[193] *Bona* 2000. 227–428. o.
[194] *Bona* 2000. 451–452. o.
[195] *Bona* 2000. 450. o.
[196] *Bona* 2000. 435. o.
[197] *Bona* 2000. 456–457. o.
[198] *Bona* 2000. 469. o.
[199] *Bona* 2009. I. k. 444–445. o.
[200] *Bona* 1998. II. k. 81. o.
[201] *Bona* 2000. 478–479. o.
[202] *Bona* 2009. II. k. 47. o.

„Lipóti Miksa Százados 2 évre” Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 5 jähr. Festungsarrest in Eisen, gemildert × ” (174. sz.)*– Leopold (1848-ban Lipóti) Miksa (1814–?). Ítélet: Aradon 5 év (1850. II. 25.), majd 2 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[203]

„Luzsénszky Sándor 9ik husz ezredbeli szdos” más kézírással: *„halálra elítéltetett – kegyelem utján 6 évi várfogságra kegyelmeztetett.”* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851” (175. sz.)* – Luzsénszky Sándor báró (1824–1860). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 6 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[204]

„Gammel Josef Szazados” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zu 10 jähr. Festungsarrest, gemild. 8.” (176. sz.)* – Gammel József (1819–1852 után). Ítélet: Aradon 10 év (1850. II. 20.) majd 8 év várfogság (1850. III. 4.). Josefstadtban raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[205]

„Gál Ignácz hadnagy az 1. székely gy. ezredből később szazados az 5. határvédzászlóalynál” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zu 5 jähr. Festungsarrest, gemildert 2. Amnestiert 1851.” (177. sz.)* – Gál Ignác (1820–1905). Ítélet: Aradon 5 év (1850. I. 22.). Bona mérséklést nem említ, 1851 februárjában kap kegyelmet.[206]

„Ghyczy Imre 4ik huszár ezredbeli főszázados 12 évi vasbani fogságra ítélt rab. Aradvára február 28án 1850.” Hátoldalon ceruzával: „*Verurt. zum Tode durch den Strang, gemildert zu 12 jähr. Festungsarrest.”* más kézírással: *„Auf die Hälfte herabgesetzt. Munkács” (178. sz.)* – giczi-, assa- és ablanczkürthi Ghyczy Imre (1828–1910). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.), majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). 1856. I. 16-án kap kegyelmet.[207]

„Alois Günther Freiherr von Sternegg” (179. sz.) – Sternegg (Csillagszögi) Alajos báró (1784–18?), honvédőrnagy. Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), 12 év várfogság (1850. III. 4.). 1853. december 14-én kap kegyelmet.[208]

„Ernst Girten hptm” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zum Tode durch Pulver und Blei, gemild. zu 16 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert Munkács” (180. sz.)* – Ernst Girten von Eichthal (1824–?). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.) Munkácson raboskodik, 1851-ben kap kegyelmet.[209]

„Hadik Gusztáv Ezredes hadosztály parancsnok Hazáját védeni nem bűn! – itéltetett halálra golyó által, meg-kegyelmeztetett 18 évi várfogságra vasban.” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851 Arad” – (181. sz.):* Hadik Gusztáv (Ágoston, 1801–1873). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.). 18 év várfogság (1849. XI. 16.). Olmützben raboskodik, 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[210]

„Hodászy Sándor H: őrnagy 6ik Huszar Ezered elitéltetett halálra meg kegyelmeztetett 10 évi várfogságra vasban” Hátoldalon ceruzával: *„Auf die Hälfte herabgesetzt Arad” (182. sz.)* – Hodászy Sándor (1813–1867 után). A fegyverletétel után Szabolcs megyében bujkál, 1849 végén jelentkezik a császári hatóságoknál. Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. IV. 24-én kap kegyelmet.[211]

[203] *Bona* 2009. II. k. 29. o.
[204] Vö. 305. sz. – *Bona* 2009. II. k. 49. o.
[205] *Bona* 2009. I. k. 379. o.
[206] *Bona* 2009. I. k. 380–381. o.
[207] *Bona* 2009. I. k. 390–391. o. – *Bona* a munkácsi raboskodást nem említi.
[208] *Bona* 2000. 291. o.
[209] *Bona* 2009. I. k. 379. o.
[210] *Bona* 2000. 392. o.
[211] *Bona* 2000. 383. o.

„Halóska Ákos Őrnagy Vilmos 10dik Huszár Ezredbe 3 Esztendőre vár fogságba." Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zu 6 jähr. Festungsarrest, gemild. zu 3 in Eisen. Amnestiert 1851." (183. sz.)* – Halóska Ákos (Adolf, 1819–1882). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XII. 29.). 1850. I. 18-án kap kegyelmet.[212]

„Johann [!] *Hunyady. Major beim Generalstab. Verurtheilt auf 10 Jahre ohne Eisen." (184. sz.)* – Hunyady (Göttmann) Eduárd (Ede 1807–?). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XI. 24., majd 1849. XII. 5.). Olmützben raboskodik, 1852. VI. 27-én kap kegyelmet.[213]

„Johann Herdina Artillerie Hauptm. Den 18ten Jäner 850 auf 12 Jahr ohne Eisen verurtheilt." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert Arad" (185. sz.)* – Herdina, Johann (1798–?). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1852. VI. 21-én kap kegyelmet.[214]

„Hültl Mór 34dik honvéd zászlóalybeli Százados elitéltetett 15 évi, – megkegyelmeztetett 10 évi várfogságra. –" Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert am 16. Juni 1852. Arad" (186. sz.)* – Hültl Mór(ic), (1824–1854). Aradon 15 év (1850. II. 28.), majd 10 év várfogság (1850. III. 10.). 1852 VI. 16-án kap kegyelmet.[215]

„Wilhelm Höschl hauptmann vom EH: Franz Carl 52ten Inftrie Regimente. – Auf 10 Jahre in Eisen." Hátoldalon ceruzával: *„(Hősfy) Amnestiert am 16. Juni 1852 Arad" (187. sz.)* – Höschl (1849-ben Hősfy) Vilmos (1815–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852-ben kap kegyelmet.[216]

„Johann Hofmann Hauptmann im Pionier Corps verurtheilt auf 12 Jahre ohne Eisen." (188. sz.) – Johann Hof(f)mann (1806–1858). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[217]

„Hollósy Josef Százados a 2dik Husz Ezeredb." más kézírással: *„16 évi várfogságra vasban"* Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei, gemildert zu 16 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert 16. Juni 1852 Arad" (189. sz.)* – gertenyesi Hollósy József (1825–1892). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 21.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). 1852 kap kegyelmet.[218]

„Benjamin Hengl k:k: Lieut: beim 2t Szekler Grenz Rgt: dann Hauptm: bei der ungr. Armee eben da." más kézírással: *„elítíltetett halálra, Kegyelem útyán 12 évi várfogsara [!] vasban. Aradvar Martius 20n 1850." (190. sz.)* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert Arad"* – Hengl Benjámin (Béni, 1819–?). Ítélet: Aradon halál (?) majd 12 év várfogság (?). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[219]

„Inczédy László Ezredes. Zarándi fő vezér." más kézírással: *„El ítéltetett Martius 14én 850 golyo általi halálra, és 10. évi várfogságra vasban, megkegyelmeztetett."* Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851" (191. sz.)* – nagyváradi Inczédy László (1809–1882). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1851. II. 28-án kap kegyelmet.[220]

[212] *Bona* 2000. 372. o.
[213] *Bona* 2000. 394. o.
[214] *Bona* 2009. I. k. 443. o.
[215] *Bona* 2009. I. k. 479. o.
[216] *Bona* 2009. I. k. 472–473. o.
[217] *Bona* 2009. I. k. 455–456. o.
[218] *Bona* 2009. I. k. 458. o.
[219] *Bona* 2009. I. k. 442. o.
[220] *Bona* 2000. 400–401. o.

„Jeszenszky Ianos Alezredes 16évi fogságra vasba” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. zum Tode durch Pulver und Blei, gemild. zu 16. Festungsarrest in Eisen.” (192. sz.)* – nagyjeszeni és csibráki Jeszenszky János (1820–1866). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[221]

„Jászvitz Ferentz Alezredes. 16 évi várfogságra vasba. Arad Martius hó 15én 1850 évbe” Hátoldalon ceruzával: *„Verurt. ~~durch~~ zum Tode durch Pulver und Blei, gemild × Auf die Hälfte herabgesetzt Arad” (193. sz.)* – jászviczi Jászvitz Ferenc (1806–?). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 29.), majd 16 év várfogság (1850. I. 18.). Munkácson raboskodik, 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[222]

„Aradi Vár 16ik mar: 850. Lenkey Károly Husz: ezredes halálra kegyelm uton – 12 évre vasba ítéltett” Hátoldalon ceruzával: *„Im Juni 1852 auf vier Jahre herabgesetzt. Arad” (194. sz.)* – zádorfalvi és lenkei Lenkey Károly (1803–1874). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 31.), majd 12 év várfogság (1850. II. 15.). 1853. december 14-én kap kegyelmet.[223]

„Az életnek örömei bőven folyanak reád / Bánat keserü könnyei szivedet ne busicsák. Zankó Imre 4dik Huszár ezredbéli Százados” (195. sz.) –Zankó Imre (Henrik, 1822–1888). Ítélet: Aradon 5 év várfogság (1850. II. 27), majd kegyelmet kap, de tiszti rangjától megfosztják (1850. III. 14.).[224]

„Psotta Mór (de Bärenfels) Ezredes, 's magyar tábori tüzérségnek főigazgatója; elítéltetett kötéleli halálra, megkegyelmeztetett 18 évi vasba várfogságra. Az előtt cs. k. 5ik számu tüzér' ezrednek föhadnagya.” (196. sz.) – bärenfelsi Psotta Mór (1807–1863). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 15.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 27.). Olmützben raboskodik, 1856. december 8-án kap kegyelmet.[225]

„Johann Prevendár Rittmeister bei Kaiser Husaren Regiment, früher ebenfalls Oberlieutenant – verurtheilt in der Festung Arad am 12t Dezember 1849. auf 12. Jahre in Eisen” (197. sz.) – Prevendár János (1818–1874). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XI. 29., majd 1849. XII. 17.). Munkácson raboskodik, 1852 júniusában kap kegyelmet.[226]

„Török János honvéd-Alezeredes a' 10ik hadtestnél, azelőtt a' M. Gazd. Egyesület titoknoka.” (198. sz.) – csáfordi és jobbaházi Török János (1809–1874). Bona szerint vizsgálati fogságot szenved Pesten, ítéletről nem ír.[227]

„Tóth Endre Alezredes – és 58dik H. Zászlóalj Parancsnoka. Elitéltettet [!] golyo által halálra – s' meg kegyelmeztettet [!] 16 évi Várfogságra vasba.” Hátoldalon ceruzával: *„Arad” (199. sz.)* – Tóth Endre (1801–?). Ítélet: Bona szerint őrnagyként Aradon halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[228]

„Tímár Nándor Őrnagy” Hátoldalon ceruzával: *„12 Jahre Festung. Amnestiert 1852.” (200. sz.)* – tímári Tímár Nándor (Ferdinánd, 1791/94–?). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XI. 24., majd 1849. XII. 5.). Olmützben raboskodik, 1852. VI. 16-án kap kegyelmet[229]

[221] *Bona* 2000. 411. o.
[222] *Bona* 2000. 409–410. o.
[223] *Bona* 2000. 479. o.
[224] *Bona* 2009. II. k. 568–569. o.
[225] *Bona* 2000. 583. o.
[226] Vö. 22. sz. – *Bona* 2009. II. k. 239–240. o.
[227] *Bona* 2000. 686. o.
[228] *Bona* 2000. 684. o.
[229] *Bona* 2000. 680. o.

„Gustav Turner Major von Prinz Wasa Inftrie Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Bley Begnadigt auf 12 Jahre in Eisen" Hátoldalon ceruzával: *„Auf die Hälfte herabgesetzt Arad." (201. sz.)* – Turner Gusztáv (1803–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 12 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. IV. 16-án kap kegyelmet.[230]

„Arthur Trojaczki Major im 7ten Huszaren Regimente verurtheilt auf 12 Jahre Festungsarreste" (202. sz.) – Artur Maksimillian Trojacki lovag (1820–?). Ítélet: Aradon 12 év (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[231]

„Teleki Domonkos százados a 2ik H: E:ben hat évi Várfogsagra ítéltetett." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert Munkács sub 566/1457" (203. sz.)* – Teleki Domokos gróf (1825–1897). Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). 1851-ben kap kegyelmet.[232]

„Tarnay Antal Százados 12 évi várfogságra vasban" Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch den Strang. gemildert × Auf die Hälfte herabgesetzt. Munkács"* más kézírással: *„Tarnay Antal" (204. sz.)*– komjáti Tarnay Antal (1827–1888). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.) majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson és Aradon raboskodik, 1856. I. 15-én kap kegyelmet.[233]

„Isidor Towarnicki hptmann beim 3t R. Prinz von Preussen No. 34. Früher Lieut: beim nähmlichen Rgmt., ist am 5t feber 850 zum Tode durch Pulver und Blei, im Wege der Gnade auf 16 Jahre in Eisen, verurtheilt. Festung Arad vom 26t Mai 850." Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Königgrätz 16. Juni 1852." (205. sz.)* – Izydor Tovarnicki (1828–1871). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.) majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Königgrätzben raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[234]

„Ferdinand Thomka. Hauptmann beim 15en Honvéd Bataillon. Verurtheilt auf 12 Jahre begnadigt auf 2 ohne Eisen." (206. sz.) – tomkaházi Thomka FerdináND (1822–1890). Ítélet: Aradon 12 év (1850. I. 19.), majd 2 év várfogság (1850. II. 25.). 1851-ben kap kegyelmet. [235]

„Nem mindig lessz igy! Tóth Ágoston Taborkari Ezredes elitéltetett kötélre megkegyelmeztetett 18 évi várfogságra vasban" Hátoldalon ceruzával: *„Arad später Olmütz" (207. sz.)* – felsőszopori Tóth Ágoston (1812–1889). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 15.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 27.). Olmützben raboskodik, 1856. július 12-én kap kegyelmet.[236]

„La raison de toute loi est que la volonté d'aucun homme ne soit une loi. Szápáry" újabb kézírással átlósan a jobb alsó sarokban: *„szabad*" Hátoldalon ceruzával: *„Szápáry Géza gróf 5 Jahre Festung ohne Eisen. Die Festungsstrafe ganz nachgesehen." (208. sz.)* – Szapáry Géza százados (1828–1898). Ítélet: Aradon 5 év várfogság (1850. II. 27), majd kegyelmet kap (1850. III. 14.).[237]

[230] *Bona* 2000. 688–689. o.
[231] *Bona* 2009. II. k. 479. o.; *Kovács* 2007. 512. o.
[232] *Bona* 2009. II. k. 446. o.
[233] *Bona* 2009. II. k. 440. o.
[234] *Bona* 2009. II. k. 474. o.; *Kovács* 2007. 510. o.
[235] *Bona* 2009. II. k. 453. o.
[236] *Bona* 2000. 684–685. o.
[237] *Bona* 2009. II. k. 394. o.

„Simonyi Győző Százados” Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch den Strang gemildert auf 12 Jahre Festung in Eisen Auf die Hälfte herabgesetzt Arad.”* más kézírással: *„N°. 215 ebenfalls Simonyi”*[238] *– (209. sz.)* simonyi és varsányi Simonyi Győző (Viktor, 1825–1890). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1856. I. 16-án kap kegyelmet.[239]

„Johann Scharich Hauptm im ung. G.St. zu 16 j Fest. Arst. in Eisen verurtheilt Arad am 26 May 1850.” Hátoldalon ceruzával: *„Johann Sárits Tod durch Pulver und Blei, gemildert auf 16 Jahr Festungsarrest in Eisen.” (210. sz.)* – Johann Sarich (1821–1850 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[240]

„Somogyi Jósef Versetzi Térparancsnok Százados.” Hátoldalon ceruzával: *„10 Jahre Festung” (211. sz.)* – pulyai Somogyi József (1810–1871). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. I. 30., majd 1850. II. 15.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet. [241]

„Steiner Százados” Hátoldalon ceruzával: *„Steiner Eduard 3 Jahre Festung” (212. sz.)* – Steiner Ede György (1822–1880 után). Ítélet: Aradon 4 év várfogság (1850. II. 28., majd 1850. III. 14.). 1852 végén kap kegyelmet. [242]

„Schatzberg Károly 58^ik Zászl. Századosa.” más kézírással: *„16 evi várfogságra vasban”* Hátoldalon ceruzával: *„12 Jahre Festung gemildert auf 6 Jahre in Eisen. Amnestiert Arad 1851.” (213. sz.)* – schatzbergi Schatzberg (1833-ig Talafus, 1849-ben Kincshegyi) Károly (1821–1871 után). Ítélet: Aradon 12 év (1850. I. 30), majd 6 év várfogság (1850. II. 15.). 1851 II. 28-án kap kegyelmet. [243]

„Sztankóczy Endre 43^ik Zászlóalybeli szazados. Itéltetett 12 évi kegyelmeztetett 10 évi várfogságra.” (214. sz.) – Sztankóczy Endre (András, 1805–1867). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. I. 11., majd 1850. II. 5.). 1851-ben kap kegyelmet.[244]

„Simonyi Győző Százados a 29^d HZAly. 16 ^évi fogságra” Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch den Strang, gemildert auf 12 Jahre Festung in Eisen. Auf die Hälfte herabgesetzt. Arad.”* középen más kézzel visszautalás: *„No. 209 ebenfalls Simonyi” (215. sz.)* – simonyi és varsányi Simonyi Győző (Viktor, 1825–1890). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1856. I. 16-án kap kegyelmet.[245]

„Friedrich Sotterius pensionierter Hauptmann verurtheilt auf 2 Jahre Festungsarrest.” Hátoldalon ceruzával: *„3 Jahre Festung gemildert auf 2 Jahre. Amnestiert 1851” (216. sz.)* – Sotterius Frigyes (1800–1868) Ítélet: címzetes honvédszázadosként Aradon 3 év (1850. I. 30.), majd 2 év várfogság (1850. II. 15). 1851-ben kap kegyelmet.[246]

[238] Ez az emléklap-sorozat egykori rendezőjének utalása – mindkét szám azonos. Itt fogható meg talán az egyik fordulópont, a számok egyike sincs kivakarva. A kézírás az *„Amnestiert ...”* rájegyzések szerzőjével azonos, akinek ismeretlen személye valószínűleg megegyezik a jobb felső sarkokban található számozás készítőjéével.

[239] Vö. 215., és 290 sz. – *Bona* 2009. II. k. 343–344. o.

[240] *Bona* 2009. II. k. 298. o.

[241] *Bona* 2009. II. k. 353. o.

[242] *Bona* 2009. II. k. 363. o.

[243] Vö. 209. és 290 sz. *Bona* 2009. II. k. 309. o.

[244] Vö. 321. sz. – *Bona* 2009. II. k. 430. o.

[245] Vö. 209. sz. – *Bona* 2009. II. k. 343–344. o.

[246] Vö. 322. sz. – *Bona* 2009. II. k. 355. o.

„Schubert Ignácz Százados” Hátoldalon ceruzával: „*Tod durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 Jahre Festung in Eisen. Amnestiert: Arad 16 Juni 1852.” (217. sz.)* – Schubert Ignác (1816–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852-ben kap kegyelmet.[247]

„Anton Schmiedel hauptmann von Prinz Fürsten Wasa 60ten Linien Infanterie Regiment. Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Bley. Begnadigt, auf 10 Jahre Festungsarrest in Eisen.” Hátoldalon ceruzával: „*Amnestiert: Arad 16 Juni 1852.” (218. sz.)* – Anton Schmiedel (1821–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852-ben kap kegyelmet[248]

„Svidnyitzky János 10ik Huszár Ezredbéli Százados 8. évi fogságra.” Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei,” (219. sz.)* – Svidnyitzky János (1807–1894). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.) majd 8 év várfogság (1850. III. 4.). 1852. június közepén kap kegyelmet.[249]

„Szomor Károly 8dik Huszár Ezredbeli főszázados 1850diki Januar 26kán puskapor és ón általi halálra, és a’kegyelem útján Tizenhatévi várfogságra vasban ítéltetett el.” Hátoldalon ceruzával: „*Amnestiert: Arad 16 Juni 1852.” (220. sz.)* – Szomor Károly (1821–1862) Aradon halál (1850. I. 26.), majd 16 év (1850. II. 15.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet[250]

„*Hauptmann Josef Sümegh bei Alexander Inft /:107. Honvéd Baon:/”* Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei, gemildert zu 14 Jahre Festung in Eisen.” (221. sz.)* – Sümegh József (1821–1877). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 18.), majd 14 év várfogság (1850. IV. 8.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet[251]

„*Ernst Schober Grenadier Hptman 10 Jahre Festungs Arrest.”* Hátoldalon ceruzával: *„15 Jahre Festung.”* más kézírással: „*Amnestiert: Arad 16 Juni 1852.” (222. sz.)* – Schober (Schóber) Ernő (1823–1886). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 28., majd 1850. III. 14.). 1852. VI. 17-én kap kegyelmet.[252]

„Nagy Sághi Sághy Lajos 1ső M. Dsidás Ezredb. Kap.” más kézírással: *„Elítéltetett halálra kegyelem utján 12 évi várfogságra vasban. 14ik Marc. 850.” (223. sz.)* – nagysági Sághy Lajos (1826–1851). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.) majd 12 év várfogság (1850. III. 14.). 1851. IV. 4-én az aradi rabkórházban hunyt el.[253]

„Szibenliszt Antal Kapitány a 9dik Husz. Ezred. elítéltetet halálra meg kegyelmeztetet 4 Évi vár fogságra. Aradivár Mártius 15kén 1850.” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert 1851” (224. sz.)* – Szibenliszt Antal (1828–1864). Ítélet: halál (1850. II. 28.), majd 4 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[254]

„Georg Skutári früher beim Bro Mariassy 37t Infanterie Regmt Oberlieut: mit Character quitt: in der ungarisch. Armee Spittals Comd: dann Platz-Hauptmann in der Arader festung. den 18ten Dezember 1849 auf 10 Jahr Festungs Arrest verurtheilt. Festung Arad den 25ten May 850.” (225. sz.) Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Munkács 1851”* – Georg Skutari (1787–1854 után). Ítélet: 10 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18). 1851. II. 22-én kap kegyelmet.[255]

[247] *Bona* 2009. II. k. 326. o.
[248] *Bona* 2009. II. k. 317. o.
[249] *Bona* 2009. II. k. 376–377. o.
[250] *Bona* 2009. II. k. 427. p
[251] Vö. 292. sz. – *Bona* 2009. II. k. 374. o.
[252] *Bona* 2009. II. k. 348. o.
[253] Vö. 293. sz. – *Bona* 2009. II. k. 302. o.
[254] *Bona* 2009. II. k. 415–416. o.
[255] *Bona* 2009. II. k. 346. p

„Josef Czappan abgeurtheilt am 14. März 1850 zum Tode durch Pulver u Blei begnadigt zur 16 jährigen Festungsstrafe in Eisen.–” Hátoldalon ceruzával: *„Josef Czappan, Amnestiert: Arad 16 Juni 1852.*” *(226. sz.)* – Josip Czappán őrnagy (1818–?). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[256]

„Adolf Scheich” Hátoldalon ceruzával: *„2 monatlicher Profosenarrest” (227. sz.)* – Bonánál nincs rá adat.

„Stark vadász Örnagy 16k feber. elitélt 12 eszt. kegelm [!] *6”* Hátoldalon ceruzával: *„Johann Stark 12 Jahre Festung auf 6 Jahre herabgemindert. Amnestiert 1851” (228. sz.)*– Stark (Erőss) János (1816–1870). Ítélet: Aradon 12 év (1850. I. 30.), majd 6 év várfogság (1850. II. 15.). Bona szerint 1853-ban kap kegyelmet.[257]

„Lehotzki Ferdinand vólt nyugdíjas Őrnagy Aradi várban Mart. 13kán 1850.” (229. sz.) – királylehotai Lehotzki Ferdinánd (1798–1867 után). Ítélet: Aradon 8 év várfogság (1850. II. 28., majd 1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet. [258]

„Friedrich Schenovitz Major beim Generalstab. Verurtheilt auf 15 Jahre in Eisen. Begnadigt auf 10. Jahre ohne Eisen.” Hátoldalon ceruzával: *„Arad” (230. sz.*) – Schenowitz Frigyes (1818–1908). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 28., majd 1850. III. 14.). 1856. július 12-én kap kegyelmet.[259]

„Szilárd Adolf Őrnagy halálra kegyelem utyán 10 évi várfogságra vasban.” Hátoldalon ceruzával: „*Amnestiert: Arad 16. Juni 1852.*” *(231. sz.)* – Astleitner (1849-ben és 1867-ben Szilárd) Adolf (1815–1886). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 10.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[260]

„*Szabó Jozsef 42ik h. z. örnagy. 16. évre”* Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei, gemildert × ”* más kézírással: *„Auf die Hälfte herabgesetzt Arad” (232. sz.)* – boczonádi Szabó József (1824–1893). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 27.). 1856. július 15-én kap kegyelmet.[261]

„Alapi Salamon Elek Károly 16dik Huszár Ezéred Alezéredesse. gojai halálrol 4 évre Kegyelmezét. Aradi fogsagomban 5dik feb 850” (233. sz.) – alapi Salamon Elek Károly (1806–1862). Bona szerint Aradon 16 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 16.). A korábban kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[262]

„Szokolóczy Mihály őrnagy Szekerészi parancsnok halálra elítéltetett Kegyelem útján 10 évre vas nélkül” Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert × Arad” (234. sz.)* – Szokolóczy Mihály (1802–1855). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). Aradon raboskodik, 1854. IV. 16-án kap kegyelmet.[263]

„Száz Mihály örnagy s 52 h. Z. parancsnoka.” más kézírással: *„10 evi várfogsara* [!] *” (235. sz.)* – balajthi Száz (Szász) Mihály (1812–1886). Bona szerint Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). 1850. július 14-én kap kegyelmet.[264]

[256] *Bona* 2000. 279. o.
[257] *Bona* 2000. 633 o.
[258] *Bona* 2000. 477. o.
[259] *Bona* 2000. 613. o.
[260] *Bona* 2000. 210–211. o.
[261] *Bona* 2000. 640. o.
[262] *Bona* 2000. 608. o.
[263] *Bona* 2000. 666–667. o.
[264] *Bona* 2000. 651. o.

„Szabó Imre táborkari őrnagy Aradvár Márczius 30án 1850.–" Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch den Strang, gemildert auf 10 Jahre Festungtsarrest in Eisen, Auf die Hälfte herabgesetzt. Arad" (236. sz.)* – nárai Szabó Imre (1823–1904). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 14.), majd Bona szerint 12 év várfogság (1850. I. 18.). 1857. I. 16-án kap kegyelmet.[265]

„Stefan Sekulits Oberst im 2ten Armeecorps Verurtheilt aus 18 Jahre in Olmütz. Festung Arad am 27 Jäner 850" Hátoldalon ceruzával: *„Verurteilt zum Tode durch Pulver und Blei" (237. sz.)* – Sekulits István (Szekulics, 1810–1885) elítéléséről Bona nem ír, 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[266]

„Szodtfried Nándor alezredes utász kar főnöke Aradvár 25. Majus 1850." Hátoldalon ceruzával: *„Todesstarfe durch Pulver und Blei, gemildert auf 4 jähr. Festungtsarrest. Amnestiert: Arad" (238. sz.)* – Szodtfried Nándor (Sodtfried, Ferdinand, 1818–1881). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 4 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. július 18-án kap kegyelmet.[267]

„Sebő Alajos 1ö husz ezr: alezredes golyórol 16 évre vasban Arad mártius 3án 850." Hátoldalon ceruzával: *„Auf 4 Jahre herabgemindert. Munkács" (239. sz.)* – szini Sebő Alajos (1811–1882). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 29.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 12.). Munkácson raboskodik, 1853. december 12-én kap kegyelmet.[268]

„Szontágh Frigyes 10ik husz. ezredbeli Őrnagy elitéltetetet akasztófára meg kegy. 18 évi vár" Hátoldalon ceruzával: *„Kufstein nach Arad" (240. sz.)* – zabari Szontágh Frigyes (1823–1854). Ítélet: Aradon halál (1850. III. 10.), majd 18 év várfogság (1850. III. 20.). 1854-ben a kufsteini várbörtönben meghal.[269]

„Székely Elek őrnagy N. Váradi Térparancsnok Aradvár 26/2. 850." Hátoldalon ceruzával: „3 Jahre Festung" (241. sz.) – Székely Elek (1796–1850 után). Ítélet: rangjától megfosztják, 1850. III. 14-én kap kegyelmet.[270]

„Járossy Oberstlieut. Regiments Kommandant der Alexander Infanterie" (242. sz.) – nemesmiliczi Járosy Ádám (1812–1873). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). Josefstadtban raboskodik, 1856. július 12-én kap kegyelmet.[271]

Asbóth Adolf *„Lieber Bruder den Hr. Oberst Stein wünscht mit dir zu sprechen – ich erwarte dich also mit Sehnsucht – es gibt viel Neues. Dein Freund Lill"* Hátoldalon ceruzával: *„S Wohlgeborn. Herrn Oberstwachtmeister Adolf Asbóth Allher" (243. sz.)* [272]

„Uj Imre őrnagy 8ik H: Ezr:" Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 Jahre Festung in Eisen. Amnestiert: Arad 25 Aug. 1854." (244. sz.)* – Uj Imre (1810–1854 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1854. VIII. 25-én kap kegyelmet.[273]

„Vajda Ferencz alezredes 16 évre 7/8 50." Hátoldalon ceruzával: *„16 Jahre Festung gemildert auf 9 Jahre. Amnestiert: Munkács 1853" (245. sz.)* – rábabogyoszlói Vajda Ferenc (1813–1877). Ítélet: 14 év várfogság (1849. XI. 29., majd XII. 12.). Munkácson és Josefstadtban raboskodik, Bona szerint 1852-ben kap elborult elmével kegyelmet.[274]

[265] *Bona* 2000. 638. o.
[266] Vö. 316. sz. – *Bona* 2000. 620. o.
[267] *Bona* 2000. 666. o.
[268] *Bona* 2000. 619. o.
[269] *Bona* 2000. 667. o.
[270] *Bona* 2000. 658. o.
[271] *Bona* 2000. 408–409. o.
[272] Vö. 111. sz.
[273] *Bona* 2000. 691–692. o.
[274] Vö. 284. sz. – *Bona* 2000. 696. o.

„Vermes Ignátz Őrnagy a 2d Huszár Ezredben halálrol – 16 évi várfogságra vasba. Arad februar 25én 1850." Hátoldalon ceruzával: *„Gestorben Munkács" (246. sz.)* – budafalvi Vermes Ignác (1819–1851). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 21.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). A munkácsi várbörtönben hal meg, 1851. V. 16-án.[275]

„Villám Gyula 13ik huszárezred: őrnagy elitéltetet halálra 849 Dbr hó 18n kegyelmeztetet 16 évi Várfogság" (247. sz.) – csenkei Villám Gyula (Csenkey Vince, 1821–1890 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[276]

„Virág Gida 12ik számu Huszár Ezredbeli Őrnagy. Elitéltetett kötélre s kegyelem utjánn 16 évi várfogságra vasban 14n Mártius 1850" (248. sz.) – Virágh Gedeon (1823–1872). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1858. VI. 2-án kap kegyelmet.[277]

„Vargay Mihály Szazados a 96ik honvéd zászlóalynál. Elitéltetett 14 Evi várfogságra vasban." (249. sz.) – Vargay Mihály (1826–1888). Ítélet: Aradon halál (1850 III. 4.), majd 14 év várfogság (1850. III. 20.). 1854 IV. 16-án kap kegyelmet.[278]

„Vidos Márton elitéltetet 4 évre" (250. sz.) – koltai Vidos Márton (1821–1909). Ítélet: századkapitányként 10 év várfogság (1850. I. 26., majd 1850. III. 15.). 1854-ben kap kegyelmet.[279]

„Waldberg Károly volt ezredes 18 évi várfogságra vasban" Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei" (251. sz.)* – Waldberg Károly (1797–1877/81 közt). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[280]

„Wanner Josef Alezredes és 3dik hadtesbéli [!] *tüzérek főparancsnoka."* Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei, gemildert auf 16 jähr. Festungsarrest in Eisen. Arad" (252. sz.)* – Wanner József (1803–1867). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). Theresienstadtban raboskodik, 1856. VII. 12-én kap kegyelmet. [281]

„Johann Weissl von Ehrentreu. Oberstlieutenant und GrenadierBataillons Commandant im Franz Ferdinand d'Este 32ten Linien Intanterie Rgmten." Hátoldalon ceruzával: *„14 Jahre Festung gemildert in 6 Jahr Festung" (253. sz.)*– Johann Weissl von Ehrentreu (1797–1877). Ítélet: Bona szerint Aradon 16 év várfogság (1850. I. 19., majd 1850. II. 25.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[282]

„Weber János Őrnagy" Hátoldalon ceruzával: *„12 Iahre Festungsarrest. Amnestiert: Kufstein 16 Juni 1852." (254. sz.)* – Weber János (1805–1869). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1850. I. 18., majd IV. 8.). Kufsteinben raboskodik, 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[283]

„Wels János tér Őrnagy ítélet 4dik Martius 1850 16 évi várfogsákba [!] *vasba Arad vár"* Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, herabgesetzt auf × Amnestiert: 1851" (255. sz.)* – Wels (1849-ben Sziklai) János (1806–1884). A szabadság-

[275] *Bona* 2000. 701. o.
[276] *Bona* 2000. 705. o.
[277] *Bona* 2000. 706. o.
[278] *Bona* 2009. II. k. 5803–504. o.
[279] *Bona* 2009. II. k. 530. o.
[280] Vö. 283. sz. – *Bona* 2000. 710–711. o.
[281] Vö. 252. sz. – *Bona* 2000. 711. o.
[282] *Bona* 2000. 713. o.
[283] *Bona* 2000. 712–713. o.

harc végén emigrál, de 1849 októberében hazatér Vidinből. Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 6 év várfogság (1850. III. 4.). 1851. március 31-én kap kegyelmet.[284]

„Adolf Wolf von Wolfenau Őrnagy dem 6ten februar 850 auf 16 Jahre in Eisen verturtheilt." Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch Pulver und Blei, gemildert zu × Arad, später Theresienstadt." (256. sz.)* – Adolf Wolf von Wolfenau (1807–1893/95 közt). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Theresienstadtban raboskodik, 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[285]

„Weér György Székely huszár kapitány. Arad 26ik febr. 1850." (257. sz.) – köröstarcsai Weer (Weér) György (1811/13–1879). Ítélet: Aradon megfosztják rangjától (1850. II. 27.). 1850. III. 14-én rehabilitálják és nyugalmazzák.[286]

„Longin Wierzbicki RittM der 8. huß Rgmts Arad 26. fäbruar 850." Hátoldalon ceruzával: *„Tod durch den Strang, gemildert zu 16 jähr. Festungsarrest in Eisen. Arad" (258. sz.)* – Longin Wierzbicki (1825–1889) a zsibói fegyverletétel előtt őrnaggyá lépett elő. Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1858. V. 16-án kap kegyelmet.[287]

„Mathias Wadovszky Oberlieutenant bei den NationalGarde des Zipser Comitats." más kézírással: *„Verurtheilt auf 10 Jahre Festungsarrest begnadigt auf 2 Jahr ohne Eisen." (259. sz.)* – Mathias Wadowski (Wadowsky, Vadovszky Mátyás) (1818–1850 után). Ítélet: 10 év (1850. I. 19.), majd 1 év várfogság (1850. II. 25.). Dinyés szerint 1850-ben szabadul.[288]

„Eduard Várady Edler von Theinberg gedient bei Prinz von Preussen No 34 abgeurtheilt auf 5 und in Wege der Gnade auf 2 Jahr den 5ten feber 1850." Hátoldalon ceruzával: *„Varády Eduard 5 Jahre Festung, gemild. auf 2 J." (260. sz.)* – Várady von Theinberg, Eduard (később Várady Ede, 1824–1867 után). Ítélet: Aradon 5 év (1850. I. 21.), majd 2 év várfogság (1850. II. 5.). 1851. II. 22-én kap kegyelmet[289]

„Leopold Zsurmay recte Surmacki Oberstlieutenant in 10ten Hussaren Regiment. – Auf 16 Jährige Festungs Arrest verurtheilt von 18ten Dezember 849." (261. sz.) – Zsurmay Lipót (Żurmański, Lipoty 1816–1867). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). 1850 június közepén kap kegyelmet, emigrál.[290]

„Zombatfalvi Zombat István Őrnagy" Hátoldalon ceruzával: *„(Szombat de Szombatfalva) 14 Jahre Festung, gemildert auf 4 Jahre" (262. sz.)* – szombatfalvi Zombat István (1825–1883). Ítélet: Aradon 14 év (1850. I. 19.), majd 4 év várfogság (1850. II. 25.). 1851 decemberében kap kegyelmet.[291]

„Emerich Záborszky Major beim 15ten Honvéd Bataillon. Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Bley, begnadigt auf 10 Jahre in Eisen." (263. sz.) Hátoldalon ceruzával: *„Amnestirt: Arad 16. Juni 1852"* – zábori Záborszky Imre (1808–1898). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[292]

[284] *Bona* 2000. 714. o.
[285] Vö. 280. sz. – *Bona* 2000. 718. o.
[286] *Bona* 2009. II. k. 552. o.
[287] *Bona* 2000. 716–717. o.; *Kovács* 2007. 530–531. o.
[288] *Bona* 2009. II. k. 497. o., *Dinyés* 2004. 36. o. (539. ssz.)
[289] Ceruzával írt előlap. *Bona* 2009. II. k. 663. o.
[290] *Bona* 2000. 735–736. o.
[291] *Bona* 2000. 732. o.
[292] *Bona* 2000. 722. o.

„Zsámbokréti János Őrnagy” Hátoldalon ceruzával: *„15 Jahre Festung” (264. sz.)* – Zsámbokréti János (1811–1868 után). Ítélet: Aradon 15 év várfogság (1850. I. 18., majd 1850. IV. 8.). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[293]

„Zámbory Emil 3ik Huszár Ezred Kapitánya. Halálra Kegyelem utján 16 évi Várfogságra vasban.” Hátoldalon ceruzával: *„Amnestiert: Munkács 16. Juni 1852.” (265. sz.)* – réthei Zámbory Emil (1824–1885 után). Ítélet: őrnagyként Aradon halál (1849. XII. 21.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1852 júniusában kap kegyelmet).[294]

„Franz Zsolnay genannter pensionirter Oberlieutenant aus Buziás, wurde Vermög. Kriegsrecht durch Pulver und Blei zum Tode, in Wege der Gnade am 4ten März 850 zum 14 jährige Arrest im Eisen in seinem 62 Jahre verurtheilt.” Hátoldalon ceruzával: *„Arad, später Kufstein” (266. sz.)* – ZsolnayFerenc (1787–?). Ítélet: 1849 júliusától a gyarmati katonai szállító-ház parancsnoka, honvéd főhadnagy. Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 4 év várfogság (1850. III. 4.). További sorsa ismeretlen.[295]

„Répásy Mihály Tábornok” (267. sz.) – Répásy Mihály (1800–1849) Szegeden kolerában hal meg 1849. július 30-án.[296]

„Helyettes táborkari főnök Stein ezredes V. s.” (268. sz.) – Maximilian Stein báró (1814–1858) a fegyverletétel hírére emigrál, távollétében halálra ítélik, a török hadsereg vezérőrnagya Ferhád basa néven, megmérgezik.[297]

„Emerich Jelencsik hptm im 37t Lin Inftr Rgte auf 4 Jahr ohne Eisen den 4t März 1850 verurtheilt” (269. sz.) – Jelencsik Imre (1818–1863). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 4 év várfogság (1850. III. 4.). 1851-ben kap kegyelmet.[298]

„Vinzenz Sklenka Grenadier Hauptmann der ung: Linien Inft: Rgmts Kaiser Alexander Nr. 2.” Hátoldalon ceruzával: *„Sklenka Vinzenz 6 Jahre Festungsarrest. Amnestiert: Arad” (270. sz.)* – Sklenka Vince (1798–1857) őrnagy, a Lugoson összegyűjtött állami javak (hadikészletek és hadiüzemi felszerelések) főfelügyelője, őrségének parancsnoka. Ítélet: Aradon 6 év várfogság (1849. XII. 15., majd 1850. I. 16.). 1851-ben kap kegyelmet.[299]

„Sz. Iványi Kázmir” Hátoldalon ceruzával: *„Oberlieutenant, Tod durch Pulver und Blei” (271. sz.)* – szentiváni Szentiványi Kázmér (1814–1895). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[300]

„Hauser Károly tabor szazados” Hátoldalon ceruzával: *„Hauser Károly Tod durch Pulver und Blei, gemild. auf 16 Jahre Festung in Eisen. Arad, später Munkács” (272. sz.)* – Hauszer (Hauzer, Hauser) Károly (1819–1897). Ítélet: alezredesként Aradon halál (1849. XII. 15.), 16 év várfogság (1850. I. 16.). Josefstadtban és Munkácson raboskodik, 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[301]

„Dero ergebensten Diener Mészáros” (273. sz.) – Mészáros Lázár (1796–1858) a Batthyány-kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány hadügyminisztere. 1849 áprilisában lemondott a hadügyminiszterségről, azonban ideiglenes hadügyminiszter-

[293] *Bona* 2000. 734. o.
[294] *Bona* 2000. **724. o.**
[295] *Bona* 1998. II. k. 531. o.
[296] *Bona* 2000. 186–187. o.
[297] Kivágott aláírás, megfelelő nagyságú lapra ragasztva. – *Bona* 2000. 634. o.
[298] *Bona* 2009. I. k. 503. o.
[299] *Bona* 2000. 623–624. o.
[300] Vö. 287. sz. – *Bona* 2000. 653–654. o.
[301] *Bona* 2000. 376. o.

ként, majd névleges fővezérként és vezérkari főnökként továbbra is meghatározó személyiség maradt, augusztus 24-ig magyar földön, s az utolsó harcoló csapatokkal ment emigrációba.[302]

„Láttam Szemere minister" (274. sz.) – Szemere Bertalan (1812–1869) a Batthyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány igazságügyminisztere, majd Felső-Magyarország teljhatalmú országos biztosa, 1849. május 2-ától miniszterelnök és belügyminiszter, aki nem mondott le hivataláról, augusztus 24-ig magyar földön maradt, s az utolsó harcoló csapatokkal hagyta el Magyarországot.[303]

„Issetscheskul Grenadier Hptm des ungar. 39t Lin. Inft Rgmt Dom Miguel" Hátoldalon ceruzával: *„Johann Issetscheskul Tod durch Pulver und Blei, gemildert zu 16 Jahre Festung in Eisen. Arad." (275. sz.)* – Jordan Isseschеskult (Ioan Iseczeskul, 1819–1890 után). Ítélet: századosként Aradon halál (1850. II. 28), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856-ban kap kegyelmet.[304]

„Kormánybiztos Vukovics" (276. sz.) – Vukovics Sebő (1811–1875) a Délvidék kormánybiztosa volt, a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Világos után emigrált.[305]

„Herkulović" Hátoldalon ceruzával: *„Herkalovics Andreas Kapitän-Lieutenant 62 Inft. Rgmt. Tod durch Pulver und Blei, gemildert auf 16 Jahre Festung in Eisen. Arad." (277. sz.)* – Herkalović András (1810–1864/67). Ítélet: őrnagyként Aradon halál (1850. II. 27.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14). 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[306]

„Alföldi Antal Őrnagy az 1ső Sz: Huszár Ezredben 3 évre ítéltetet" Hátoldalon ceruzával: *„Nincs felsorolva az: »Arrest. Prot«-ban" (278. sz.)* – Alföldi (Litsmann) Antal (1802–1890 után). Ítélet: Aradon 3 év várfogság (1849. XII. 12.). 1851. VIII. 17-én kap kegyelmet[307]

„Asboth Lajos Ezredes a' magyar hadsereg egyik vezére és a 2dik hadtest parancsnoka, az érdem rend 3dik és 2dik osztály tulajdonossa. Remény, haza" (279. sz.) – Asbóth Lajos (1803–1882). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). 1856-ban kap kegyelmet.[308]

„Adolf Wolf von Wolfenau Major beim 34ten Infanterie Regiment." (280. sz.) – Adolf Wolf von Wolfenau (1807–1893/95 közt). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 21.), majd 16 év várfogság (1850. II. 5.). Theresienstadtban raboskodik, 1856. IV. 3-án kap kegyelmet.[309]

„Hrabeczy Miksa örnagy volt százados 34ik Ezred:" (281. sz.) – vágújhelyi Hrabeczy Miksa (1811–1882). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1850. I. 21.). Tiszti rangjától megfosztva 1850. I. 28-án kap kegyelmet. [310]

„Wanner Josef Alezredes és tüzérek főparancsnoka a 3dik hadtestben." (282. sz.)– Wanner József (1803–1867). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). Theresienstadtban raboskodik, 1856. július 12-én kap kegyelmet. [311]

[302] Kivágott aláírás, megfelelő nagyságú lapra ragasztva. – *Bona* 2000. 178–179. o.
[303] Kivágott aláírás, megfelelő nagyságú lapra ragasztva. – *Hermann Róbert:* Szemere Bertalan. In: *Magyar Tudomány,* 2012. 10. sz. 1224–1237. o.
[304] Vö. 324. sz. – *Bona* 2009. I. k. 487. o.
[305] Kivágott aláírás, megfelelő nagyságú lapra ragasztva.
[306] *Bona* 2000. 381. o.
[307] *Bona* 2000. 197. o.
[308] Vö. 138. sz. – *Bona* 2000. 208–209. o.
[309] Vö. 256. sz. – *Bona* 2000. 718. o.
[310] *Bona* 2000. 390–391. o.
[311] Vö. 252. sz. – *Bona* 2000. 791. o.

„Waldberg Károly" (283. sz.) – Waldberg Károly (1797–1877/81 közt). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[312]

„Vajda Ferenc alezredes 5^k Husz Ezeredben" (284. sz.) – rábabogyoszlói Vajda Ferenc (1813–1877). Ítélet: Aradon 14 év várfogság (1849. XI. 29., majd 1849. XII. 12.). Munkácson és Josefstadtban raboskodik. 1852-re elméje elborul, az év végén kegyelmet kap.[313]

„Thot Antal Vezérkari Százados. Volt hadnagy a főherczeg Ernő 48^dik ezredben." (285. sz.) – Thot Antal (1824–1890 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1854 (1852?) IV. 16-án kap kegyelmet.[314]

„Takács Lajos őrnagy" (286. sz.) – kisjókai Takács Lajos (1795–1861/63?). Ítélet: Aradon 15 év (1850. III. 4.), majd 10 év várfogság (1850. III. 20.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[315]

„Szentiványi Kazmér HAlezredes" (287. sz.) – szentiváni Szentiványi Kázmér (1814–1895). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[316]

„Szenthe Pál koroda parancsnok" (288. sz.) – Szenthe Pál (1798–1876) a mezőtúri, kalocsai és szabadkai kórházak parancsnoka, százados. Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1849. XI. 24., majd 1849. XII. 5.). Olmützben raboskodik, 1852. II. 22-én kap kegyelmet.[317]

„Balás Márton Szegedi nemz: őri őrnagy" (289. sz.) – sipeki Balás Márton (1806–1893). Ítélet: Aradon 12 (1850. II. 27.), majd 8 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet.[318]

„Simonyi Győző Százados" (290. sz.) – simonyi és varsányi Simonyi Győző (Viktor, 1825–1890). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 15.), majd 12 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1856. I. 16-án kap kegyelmet.[319]

„Simonffy Josef Alezredes és N. Váradi dandár" (291. sz.) – Simonffy József (1790–1867 után). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 24.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 5.). Olmützben raboskodik, 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[320]

„Josef Sümegh hauptmann von Inf: Rgt Alexander.–" (292. sz.) – Sümegh József (1821–1877). Ítélet: Aradon halál (1850. I. 18.), majd 14 év várfogság (1850. IV. 8.). 1852. VI. 16-án kap kegyelmet.[321]

„Nagy Sághi Sághy Lajos 1^ső M. Dsidás Ezredi kapit." (293. sz.) – nagysági Sághy Lajos (1826–1851). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 25.) majd 12 év várfogság (1850. III. 14.). 1851. IV. 4-én az aradi rabkórházban hunyt el.[322]

[312] Vö. 251. sz. – *Bona* 2000. 710–711. o.
[313] Vö. 245. sz. – *Bona* 2000. 696. o.
[314] *Bona* 2009. II. k. 455. o.
[315] *Bona* 2000. 672. o.
[316] Vö. 271. sz. – *Bona* 2000. 653–654. o.
[317] *Bona* 2009. II. k. 404–405. o.
[318] *Bona* 2000. 217–218. o.
[319] Vö. 209., és 215 sz. – *Bona* 2009. II. k. 343–344. o.
[320] *Bona* 2000. 622. o.
[321] Vö. 221. sz. – *Bona* 2009. II. k. 374. o.
[322] Vö. 223. sz. – *Bona* 2009. II. k. 302. o.

„Rapun Ödön őrnagy" (294. sz.) – Rápun Jenő (Eugen / Ödön Rapun, 1818–1894 után). Ítélet: hadbíróság majd sorozóbizottság elé állítják, végül elengedik. (1849. XII.). 1852–53 közt szervezkedés gyanújával letartóztatják.[323]

„Thomas Phillipowsky Artillerie Major früher Lieut im Illyrischbanater Grenz Regiment N^r 18." (295. sz.) – Tomas Phillipowsky (1808–1883). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 5.), majd 15 év várfogság (1850. III. 14.). Aradon raboskodik, 1856. IV. 5-én kap kegyelmet[324]

„Pfenningsdorf Őrnagy Damjanich Tábornok segédje." (296. sz.) – Pfenningsdorf Sándor (1828–1872). Ítélet: 12 év várfogság (1849. XII. 21., majd 1850. I. 16.). 1855. VIII. 25-én kap kegyelmet.[325]

„Perretich Béla Százados." (297. sz.) – Perretich Béla (Albert, 1801–1867 után). Ítélet: 10 év várfogság (1849. XII. 6., majd 1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[326]

„Pósch Márton 16^ik huszár ezredbéli szaszados [!]*"(298. sz.)* – Posch (Pósch) Márton (1802–1896). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 15.), majd 10 év várfogság (1850. III. 4.). 1852. jún. 16-án kap kegyelmet.[327]

„Kökényesi Szaniszló ezredes, hadosztály parancsn." (299. sz.) – Kökényesi (Kökényessy, korábban Gärtner) Szaniszló (1817–1889). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 8.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 17.). Olmützben raboskodik, 1856. július 15-én kap kegyelmet.[328]

„Alexander Kossuth, Oberst Lieutenant und Truppen Divisionär das 7^t Armee Corps früher Oberlieutenant, von Palatinal Huszárn. Zum Tode durch Pulwer und Blei verurtheilt, und zum 16 Jährigen Festungs Arrest begnadigt. Festung Arad, am 2ten Jäner 1850." (300. sz.) – udvardi és kossuthi Kossuth Sándor (1816–1855). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 24.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 5.). Olmützben raboskodik, 1851. II. 28-án kap kegyelmet, Pestre internálják.[329]

„Pamriger Béla" (301. sz.) – az aláíráson kívül csupán egy vörös festékkel rábélyegzett, elmosódott sorozatszám (22 580?) szerepel a csomagolópapírból készült iraton, amelynek nagy részét több foltnyi viaszos-olajos szennyeződés itatta át.[330]

„Josef Jónak Major und Artillerie Commandant des H. 5 und 9. ArmeeCorps früher Lieutenant im 5^t Feld Artillerie Regiment. Festung Arad am 2. Jänner 1850." (302. sz.) – Jónak (Jónák) József (1811–1875). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 28.), 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856. IV. 5-én kap kegyelmet.[331]

„Jústh Antal 18. Huszár Ezred kapitány." (303. sz.) – neczpáli Justh Antal (1799–1882) Aradon 12 év (1850. I. 31.), majd 10 év várfogság (1850. II. 15.). 1851-ben kap kegyelmet. Ítélet: Aradon 12 év (1850. I. 31.), majd 10 év várfogság (1850. II. 15.). 1851-ben kap kegyelmet.[332]

[323] *Bona* 2000. 597. o.
[324] Vö. 21. sz. – *Bona* 2000. 571. o.
[325] Vö. 32. sz. – *Bona* 2000. 570. o.
[326] *Bona* 2009. II. k. 201. o.
[327] Vö. 16. sz. – *Bona* 2009. II. k. 235. o.
[328] *Bona* 2000. 461. o.
[329] *Bona* 2000. 454–455. o.
[330] Más színű, állagú papíron, a fentiek miatt egyáltalán nem illik a sorozatba. A folt lámpaolaj is lehet.
[331] Vö. 155. sz. – *Bona* 2000. 412–413. o.
[332] Vö. 156. sz. – *Bona* 2009. I. k. 514–515. o.

„Horváth Ferencz 3ik Husszár Ezeredb. Őrnagy" (304. sz.) – Horváth Ferenc (1827–1881). Ítélet: Aradon halál (1849. XII. 21.), majd 16 év várfogság (1850. I. 16.). Josefstadtban raboskodik, 1856 áprilisában kap kegyelmet.[333]

„Luzsénszky Sándor 9ik huszár ezredbeli szdos" (305. sz.) – Luzsénszky Sándor báró (1824–1860. X. 6.). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 6 év várfogság (1850. III. 14.). 1851-ben kap kegyelmet. [334]

„Gyra Adam örnagy 39dik Zaszloaly parantsnoka." (306. sz.) – Adam Gyra lovag (1801–1852). Ítélet: Aradon 12 év várfogság (1849. XII. 29., majd 1850. I. 18.). 1852. július 15-én kap kegyelmet, szeptemberben meghal.[335]

„Schuster Ignaz Százados a 49d honvéd Z:" (307. sz.) – Schuster Ignác (1824–1886). Aradon 12 év (1849. XII. 15.), majd 10 év várfogság (1850. I. 16.). Munkácson raboskodik, 1852 végén kap kegyelmet.[336]

„Galvagni al. Ezred" (308. sz.) – Cesare Galvagni (1819–1889). Ítélet: őrnagyként Aradon halál (1850. I. 26.), 16 év várfogság (1850. II. 15.). Aradon raboskodik, 1856 áprilisában kap kegyelmet.[337]

„Eperjesi Antal százados az Első magyar honvéd Vadász Ezredbe 10 évre ítéltetett el." (309. sz.) – Eperjesi (Eperjessy) Antal (1810–1867 után). Zsibónál teszi le a fegyvert, ítéletéről, szabadulásának körülményeiről Bona nem tud, Dinyés szerint 1850-ben szabadul.[338]

„Czigler György kapitány" (310. sz.) – Czigler György (1819–1850-es évek után). Ítélet: 5 év várfogság (1850. II. 7.). 1850. III. 14-én kap kegyelmet.[339]

„Berzsenyi Lénárd 9ik számu Huszár ezredes." (311. sz.) –egyházas- és nagyberzsenyi Berzsenyi Lénárd (1805–1886). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 8.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 17.). Olmützben raboskodik, 1857 elején kap kegyelmet.[340]

„Bersek Jósef Ezredes a 8ik Husz. ez." (312. sz.) – Bersek József (1808–1865). Ítélet: Aradon 10 év várfogság (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.). 1852. I. 27-én kap kegyelmet.[341]

„Légy hív mind halálig. Antos őrnagy" (313. sz.) – rétyi Antos Ferenc (1822–1876). A zsibói fegyverletételkor illegalitásba vonul, 1850 augusztusában jelentkezik a császári hatóságoknál. Ítélet: megfosztják rangjától, 1851. IV. 1-jén kap kegyelmet.[342]

„August von Thomstorff, war ungarischer Husaren-Major." (314. sz.) – August von Thomsdorff (Thomstorff, 1817–1896 után). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). Olmützben raboskodik, 1854. IV. 16-án kap kegyelmet.[343]

„Albert Schweidel gew. RittMr im 4t Huss. Rgmt." (315. sz.) – Schweidel Albert (Béla, 1828–1916). Ítélet: halál (1850. I. 26.). 1850. II. 15-én kap kegyelmet. A kivégzett honvédtábornok fia.[344]

„Stefan Sekulits Oberst und Commdt der 4ten Armee Division im 2ten ArmeeCorps. Früher k: k: Oberleut. im Ritter Tursky 62 Linien Infanterie Regiment. Verurtheilt zum Tode durch Pulver und Blei begnadigt zum 18 Jährige Festungsarrest in Eisen. Festung

[333] *Bona* 2000. 385. o.
[334] Vö. 175. sz. – *Bona* 2009. II. k. 49. o.
[335] Vö. 59. sz. – *Bona* 2000. 365. o.
[336] *Bona* 2009. II. k. 329–330. o.
[337] Vö. 93. sz. – *Bona* 2009. I. k. 347. o.
[338] *Bona* 2009. I. k. 318. o., *Dinyés* 2004. 12. o. (121. ssz.) 1790-es születésű, 1850-ben szabadul.
[339] *Bona* 2009. I. k. 231–232. o.
[340] *Bona* 2000. 245–246. o.
[341] Vö. 146. sz. – *Bona* 2000. 244. o.
[342] *Bona* 2000. 204–205. o.
[343] *Bona* 2000. 679. o.
[344] *Bona* 2009. II. k. 332. o.

Arad am 2ten Jänner 850." (316. sz.) – Sekulits (Szekulics) István (1810–1885). Ítélet: Aradon halál (1849. XI. 5.), majd 18 év várfogság (1849. XI. 16.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[345]

„Konkolyi Ignátz 12ik honvéd huszár Százados" (317. sz.) – szelecsényi Konkoly Ignác (1813–1877). 1850. I. 11-én alkalmatlanként nem sorozzák be.[346]

„Ignátz Kutassy präm. Rittmeister des 1t Husz: Rgts.–" (318. sz.) – Kutassy (Brunner) Ignác (1823–1884). Ítélet: 10 év várfogság (1849. XI. 29., majd 1849. XII. 12.). Munkácson raboskodik, 1852-ben kap kegyelmet.[347]

„Kubinyi Károly örnagy" (319. sz.) – felsőkubinyi Kubinyi Károly (1812–1861). Ítélet: halál (1849. XII. 6.), majd 16 év várfogság (1849. XII. 18.). A honvédseregben szolgálatot vállalt, de 1848 előtt kilépett cs. kir. tisztekre vonatkozó amnesztiarendelet alapján 1850. VI. 14-én kap kegyelmet.[348]

„Anton Künzel Major vom 60 Inftr Regimt." (320. sz.) – Künzel Antal (1815–1853). Aradon előbb hadbíróság elé állítják, majd besorozzák a cs. kir. hadseregben újjászervezett ezredéhez (1850. II. 7.). 1850. XI. 13- alhadnagy. Elhal betegségben, Óbuda, 1853. III. 1.[349]

„Sztankóczy Endre 43ik Zaszlóalybeli szazados" (321. sz.) – Sztankóczy Endre (András, 1805–1867). Ítélet: Aradon 10 év (1850. I. 11., majd 1850. II. 5.). 1851-ben kap kegyelmet.[350]

„Szotteriusz Frigyes nyugalmazott százados" (322. sz.) – Sotterius Frigyes (1800–1868). Ítélet: címzetes honvédszázadosként Aradon 3 év (1850. I. 30.), majd 2 év várfogság (1850. II. 15). 1851-ben kap kegyelmet.[351]

„Sztankó Soma 49dik h: Z: Örnagy" (323. sz.) – Sztankó Soma (Stanko Sámuel, 1814–1896). Ítélet: Aradon 12 év (1850. II. 27., majd 1850. III. 14.) várfogság. 1852. VII. 18-án kap kegyelmet.[352]

„Jordak [!] *Issetscheskwl* [!] *Grenadier Hauptmann der Ungar: 39t Lin Inft Rgmt: Dom Miguel" (324. sz.)* – Jordan Isseschеskul (Ioan Iseczeskul, 1819–1890 után). Ítélet: századosként Aradon halál (1850. II. 28), majd 16 év várfogság (1850. III. 14.). 1856-ban kap kegyelmet.[353]

„Georg Wukovits früher Lieutenant in dem 34. Lin. Inft. Regiment gegenwärtig Hauptmann der selben Regiments." (325. sz.) – Georg Wukovits (Vukovits, 1810–1863 után). Ítélet: besorozzák régi ezredéhez (1850. I. 15.). 1851-ben alhadnagy, 1853-ban nyugalomba vonul, 1863-ban leköszön rangjáról és nyugdíjáról.[354]

„B. Meszéna István Alezredes " Hátoldalon ceruzával: *„Todesstrafe durch Pulver und Blei, gemildert auf 10 jähr. Festungsarrest in Eisen. Amnestiert: Arad"* Ismét más kézzel: *„60=326" (326. sz.)* – Meszéna István báró (1825–1881). Ítélet: Aradon halál (1850. II. 27.), majd 10 év várfogság (1850. III. 14.). 1852. július 24-én kap kegyelmet.[355]

[345] Vö. 237. sz. – *Bona* 2000. 620–621. o.
[346] *Bona* 2009. I. k. 572–573. o.
[347] Vö. 123. sz. – *Bona* 2009. I. k. 621. o.
[348] Vö. 159. sz. – *Bona* 2000. 466. o.
[349] *Bona* 2000. 470. o.
[350] Vö. 214. sz. – *Bona* 2009. II. k. 430. o.
[351] Vö. 216. sz. – *Bona* 2009. II. k. 355. o.
[352] Vö. 2. sz. – *Bona* 2000. 669–670. o.
[353] Vö. 275. sz. – *Bona* 2009. I. k. 487. o.
[354] *Bona* 2009. II. k. 544. o.
[355] *Bona* 2000. 509. o.

A rabok későbbi sorsa – a megtorlás és amnesztia stációi

1849. augusztus 13-án, a világosi síkon – a Pankota és Szőllős közötti mezőn – a legjelentősebb, mintegy kb. 30 000 fős magyar sereg Görgei Artúr főparancsnok vezetésével letette a cári csapatok előtt a fegyvert. Példáját csakhamar a többi mozgó sereg – utolsónak augusztus 24-én Kazinczy Lajos ezredes hadteste Zsibónál – és Komárom kivételével a várőrségek is követték. Így augusztus 17-én Damjanich János honvéd vezérőrnagy az általa vezényelt helyőrség parancsnokaként délután 3-kor megnyitotta az aradi vár kapuit az oroszok előtt, majd még ugyanaznap este 8-kor az erősség újra osztrák kézre került. [356]

Haynau már 1849. július 1-jén kiáltványban harangozta be a császári-királyi haditörvényszékek felállítását Pozsonyban, Pesten, Aradon, Kassán, Kolozsvárott, Nagyváradon, Temesvárott, Pécsett és Nagyszebenben – ezek 1854-ig léteztek.[357] A táborszernagy a törvényszékek teendőit két területre összpontosította: tisztán politikai célú, nyomozással egybekötött igazolási ügyekre, illetve fenyítéssel végződő büntetőügyekre.[358] A szabadságharc leverését követően minden addiginál nagyobb letartóztatási hullám söpört végig az országon, s 1849 őszére a börtönök – így az aradi vár cellái is – megteltek a vizsgálati fogságba kerültekkel. Amikor 1848. október 4-én a császár, a fiatal Ferenc József felfüggesztette a polgári törvénykezést, az új haditörvényszékek már javában tették a dolgukat.[359] 1848 végétől 1855-ig mintegy 14 000 vádlottat hallgattak ki, 12 500 büntetőeljárást folytattak le, amelyeknek alanyai hosszabb-rövidebb ideig vizsgálati fogságot is szenvedtek.

Kis idő múlva nyilvánvalóvá vált, hogy Arad lesz a katonai felelősségre vonás központja; az addig letartóztatott, ott őrzött polgári vádlottak többségét más városokba szállították át. Az aradi császári-királyi hadbíróság 1849 augusztusában ült össze először, utolsó ítéleteit pedig 1850 márciusában hozta.[360]

Az elítélendők körének körültekintő kijelölése sok fontolgatással járt, a kegyes kímélet és a kemény kéz politikája csapott össze.

Mérlegelés tárgyát képezte, hogy a szabadságharc idején passzívan aulikus hivatalnoki kart ne idegenítsék el, inkább támaszul megnyerjék. 1849. december 1-jén Haynau rendeletben mentesítette a magyarországi polgári közigazgatás egykori tisztviselőit a

[356] *Hermann Róbert:* Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után. Változó Világ 27. Budapest, 1999. (a továbbiakban: *Hermann* 1999.) hiv. r.: 36–41. o.; *Hermann Róbert:* I. Ferenc József és a megtorlás. Budapest, 2009. (a továbbiakban: *Hermann* 2009.) hiv. r.: 33., 46–48. o. Vö.: *Breit József:* Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. 1–3. k., 2. kiad. Budapest, 1929–1930. 3. k. 315–316. o.; Haynau 1849. augusztus 18-i temesvári hadparancsa: Sammlung der für Ungarn erlassenen allerhöchsten Manifeste und Proklamationen dann der Kundmachungen der Oberbefehlshaber der kaiserlichen Armee in Ungarn. Ofen, 1850. 1849. 148–149. o. – lásd ugyanezt: Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsájtott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a' cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországban kiadott Hirdetményeknek. Hivatalos kiadás. Foglalja magában az időszakot 1848-dik évi September 22-től, 1849-dik évi December 31-ig. Buda, 1849. 137. o.

[357] *Hermann Róbert* (szerk.): Vértanúk könyve. Budapest, Rubicon, 2007. (a továbbiakban: *Hermann* 2007.)

[358] *Hermann* 1999. 22., 26–27. o.

[359] Az első kivégzésekre 1849. január 13-án Pápán került sor, az utolsóra 1850 júniusában, de a katonai törvénykezést véglegesen csak 1867 februárjában törölték el.

[360] „1849 szeptember elején ezernél több volt az Aradon összegyűjtött politikai foglyok száma. … Az év végére ez a szám 600–700 körülire csökkent. A létszám 1850 első felében 570, 130 már elítélt rab más börtönökbe való áthelyezése és elszállítása után, az év második felében 440 körül volt. 1851-ben a rabok száma hozzávetőlegesen 300, 1852-ben 210, 1853-ban 130 körül mozgott. 1854-ben körülbelül 90 főt, 1855-ben 45–50-et, 1856-ban 40-et, 1857-ben ötöt és végül 1858-ban már csak két politikai foglyot őriztek Arad várában. Név szerint Longin Wierzbicki őrnagyot, aki 1858. május 16-án nyerte vissza szabadságát és Virágh Gedeon őrnagyot, aki, mint legutolsó aradi rab, 1858. június 2-án szabadult. Kufstein várában még ekkor is szenvedett egy Aradon elítélt rab: Georg von Amsberg volt honvédszázados, ő – legutolsó aradi elítéltként – majd csak egy hónap elteltével válik újra szabad emberré, 1858 júliusában." – *Dinyés László:* Aradi rabok 1849–1858. Arad, 2004. (a továbbiakban: *Dinyés* 2004.) hiv. r.: 56., 66. o.

felelősségre vonás alól, amennyiben különösebben nem exponálták magukat a rebellisek oldalán. A magyar katonai közigazgatás császári-királyi tisztviselőinek továbbra is igazolniuk kellett magatartásukat az 1848. október 8. óta eltelt időszakra, ám a tárgyalás ideje alatt rendes fizetésüket kapták. Ha az illetőről kiderült, hogy túlzottan belesodródott az eseményekbe, akaratlanul is előmozdította a szabadságharc ügyét, a haditörvényszék kegyelem útján kezdeményezhette nyugdíjazását. Hasonló engedékenységgel ítélték meg a honvédseregben szolgáló hadügyészek, tábori papok, számvivők és orvosok magaviseletét. Az igazolási eljárás alá vonható személyek száma elméletileg 8–900 fő körül mozgott.[361]

A katonák a haditörvényszéki eljárás során többféle büntetésben részesülhettek.

A különféle helyszíneken (Világos, Zsibó) történt fegyverletétel után az aradi várba kísért, általában alacsonyabb beosztásban szolgált tisztek, tiszthelyettesek, közkatonák jelentős, több ezer fős csoportot képeztek. Nem is mindig kerültek hadbíróság színe elé: rögtön sorozóbizottság elé állították, majd 8 esztendőre, eskütételük után új állomáshelyükre útba indítva, besorozták őket a császári-királyi hadseregbe. Ez az eljárás mintegy egy-másfél hetet vett igénybe. A kényszersorozottak – honvédtisztek és legénység állományúak vegyesen – száma 50 000 fő körül lehetett. Számszerűségét tekintve ez számított a legtömegesebben alkalmazott megtorló intézkedésnek, a valaha honvédként szolgálók 20–25 %-át érintette.[362]

A tisztek közt a legnagyobb csoportot azok képezték, akik ellen hadbírósági eljárás indult. Amíg tárgyalásuk nem zajlott le, s ügyükben nem hoztak végleges ítéletet, minden fogvatartottat vizsgálati fogolyként kezeltek. Bár az eljárás sokszor hónapokat vett igénybe[363] – nem utolsó sorban a rabok nagy száma miatt –, a büntetés letöltése csak az ítélet kihirdetésének napjától kezdődött, a vizsgálati fogságban eltöltött időt nem számították bele. Voltak, akik vizsgálati fogságban haltak meg, ítélethozatal előtt.[364]

A hadbíróság ítélete lehetett

felmentés és azonnali, vagy hamarosan bekövetkező szabadon bocsátás;

átszállítás, más haditörvényszék ítélkezése alá helyezés;

közlegényként való besorozás a császári-királyi ezredek valamelyikébe;

rangfosztás, ami természetesen a kitüntetések és rendjelek elvesztésével, valamint jövedelemvesztéssel is járt;

tiszti állományba való visszavétel a császári-királyi hadseregbe;

nyugdíjba helyezés;

vagyonvesztés;

várfogság, amely a leggyakrabban alkalmazott büntetésfajta volt, a halálos ítéleteket is erre enyhítették. Tiszteket vagy tiszti ranggal bírókat, volt nemzetőröket büntettek vele. Elvileg egységesen alkalmazták, de erőteljesen függött a fogva tartás helyszínétől,[365] nemkülönben a börtönparancsnok személyes hozzáállásától, szigorától. A rabnak saját ruházata, ágya és ágyneműje lehetett (szalmazsák, és -vánkos, lepedő, gyapjútakaró), viszont pénzét és értéktárgyait elvették, letétként kezelték. Élelmezéséért napi 8 krajcárt vontak le, ugyancsak rá hárították a fűtőanyag, a világítás, a mosás költségét. Táplálékáról a törzsfoglár gondoskodott napi egyszeri meleg étel formájában, s (elméletben) csak

[361] *Hermann* 2007. 321. o.

[362] *Hermann* 1999. 93–95. o., *Hermann* 2007. 336–338. o. – 1852-ben kezdte tiltani a hadvezetés a pejoratív „ex-Honvéd" megjelölést és a vagyonosabb besorozottak számára lehetővé tette a katonai szolgálat megváltását.

[363] A két tárgyalás közt eltelt idő átlagosan két hét volt (a legrövidebb, Mitterpacher Gusztáv esetében, 6 nap), de előfordult 3 hónapnál hosszabb várakozás is.

[364] Josef Bergmann ezredes, Lenkey János tábornok és Soltész György (János) őrnagy – *Dinyés* 2004. 66. o.

[365] A várfogságok különbözőségét részletesen l. *Hermann* 2007. 326–329. o.

vizet ihatott. Nem fogadhatott látogatókat, íróeszközöket sem használhatott – ugyanakkor az aradi elítéltek után fennmaradt számos feljegyzés (levelezések, rablisták, az emléklapok, könyvfordítások, naplók, sőt feliratozott arckép-sorozatok) kiterjedt írásbeliségről árulkodik. Elméletileg csupán a várparancsnok külön engedélyével, felügyelet mellett beszélgethettek, ám a gyakorlat – társas elhelyezésük, közös sétáik révén – ezt cáfolta. Szigoríthatták az ítéletet azzal, hogy a rab kezére és lábára „könnyű" 3,5 fontos (1,96 kg) kéz-és lábbilincset raktak, amely azonban levehető volt. Hazaszállításukról hatóságilag gondoskodtak.[366] Börtönbüntetésük idején elítélt rabként nyolcan haltak meg, közülük négyen Aradon;[367]

sáncfogság, erre általában az alhadnagynál alacsonyabb rangban lévőket ítélték, s megalázónak számított, hiszen rendszerint a köztörvényes bűnözőket sújtották vele – 1849 után három honvédtiszt mégis erre a sorsra jutott.[368] Az elítélttől, akit nem névvel, hanem számmal tartottak nyilván, minden holmiját (pénzt, fehérneműt, ruhát stb.) elkobozták. Haját, bajszát, szakállát lenyírták, előírásos rabruhát és bakancsot kapott. Az 5 évnél rövidebb fogságra ítéltek mindkét bokájára „könnyű", 3,5 fontos (1,96 kg), az 5 év feletti rabságra ítéltekre „nehéz", 5,5 fontos (3,08 kg) bilincset raktak, amit csak szabadulásukkor vagy temetésükkor reszeltek le róluk. A sáncmunkásokat elkülönítve őrizték, fekhelyük egy falhoz erősített, két deszka szélességű fapriccs volt, takarót/pokrócot csak a téli hónapokban kaptak, börtönüket maguk takarították. Étkezésük a törzsfoglártól kapott napi egyszeri meleg ételből, és naponta 1 kanál hideg zsírból, továbbá fél kenyérből állt; vasárnap 1 pohár sört vásárolhattak.[369] A sáncfogság az erődítményekben előforduló összes fizikai munkára – teherhordás, -húzás, rakodás, favágás, kőműves munkák, kőhányás, utcaseprés – kiterjedő kényszermunkával járt, az ellenszegülőket veréssel, botütéssel fenyíthették;[370]

halál: a katonáknak, nemes- és katonaembereknek „kijáró" agyonlövetés vagy a lealacsonyító akasztás felváltva, sokszor következetlenül sújtott le az ítéletre várókra. Az aradi hadbíróság első fokon 312 fogolyra – minden másodikra –halálos ítéletet mért.[371] Haynau kezdetben ugyanis minden egykori császári-királyi tisztet vagy hadfit, aki a honvédsereg oldalára állt, kivégzendőnek tartott, de az európai közvélemény várható felháborodásától és a cári szövetséges helytelenítésétől joggal tartó Habsburg-udvar ettől visszarettent. A halálos ítéletek többségét végül 10–20 év közötti várfogságra „mérsékelték," Aradon 16 halálos ítéletet hajtottak végre. Voltak, akiket a bírósági tárgyaláson távollétükben ítéltek halálra.[372]

[366] *Diós István* (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon. 1–15. k. Budapest, 1993–2010. Hiv. r.: Budapest 2006. 11. k. 100. o.; *Hermann* 1999. 91–92. o.

[367] Arad: Csunkó Antal őrnagy*, Fodor Imre százados, nagysági Sághy Lajos százados*, Vermes Ignác őrnagy*, míg Munkácson Csatáry Antal őrnagy, Josefstadtban Cserey Lajos őrnagy, aradi rabság után Pesten Gyulai Gaál Miklós tábornok, és Kufstein várában Szontágh Frigyes őrnagy* (a csillaggal jelöltek szerepelnek az emléklapokon).

[368] A sáncfogságra ítélték Beniczky Lajos ezredest*, Csutak Kálmán alezredest, Wewera Emil (József) őrnagyot és Rákótzy-Parchetich Hugó (1817–?) főszolgabíró, nemzetőr őrnagyot (a csillaggal jelölt személy szerepel az emléklapokon).

[369] Pénzük abból a keresményből lehetett, amelyet az 1821. január 18-i körlevél (I. 305.) biztosított számukra a kőműves- és ácsmunkák végzéséért: egy napi munkáért 10, félnapiért 5 krajcár illette meg az elítélteket. In: Sammlung der im Fache der Militär-Verwaltung ergangenen Gesetze und Normal-Verordnungen. Herausgegegben auf allerhöchsten Befehl. Wien, 1821. Nr. 10. 8. o.

[370] *Hermann* 1999. 92. o., *Hermann* 2007. 329–330. o., *Diós István* (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon. 1–15. k. Budapest, 1993–2010. Hiv. r.: 14. k. (2009). 112. o.

[371] *Dinyés* 1999. 66. o.

[372] 1851. szeptember 23-án képletesen („in effigie") akasztottak fel 36 főt, akiket távollétükben ítéltek halálra. A külföldre menekültek között így ítélték el Kossuth Lajost, Szemere Bertalan miniszterelnököt, Mészáros Lázárt, Andrássy Gyula grófot, és Horvát Mihály püspököt. A teljes névsort közli: *Hermann* 1999. 96–97. o. és *Hermann* 2007. 338. o.

A megtorlás előkészítéséről, politikai-katonai hatásairól Katona Tamásnak az aradi vértanúk peranyagát közzétevő kötetén[373] túl, az évfordulós megemlékezésekhez kapcsolódva, Hermann Róbert írt népszerű és tudományos összefoglalásokat, míg ugyanezen jubileumok keretében Kedves Gyula rendezett a szabadságharc szankcionálásának fennmaradt tárgyaiból és dokumentumaiból időszaki kiállításokat a Hadtörténeti Múzeumban.[374] A téma teljes körű tárgyalását nagyban elősegítette az egykori Aradi Ereklyemúzeum anyagának számbavételét, bemutatását, közzétételét szolgáló nemzetközi projekt, melynek eredményeként több kiállítás, konferencia és kötet tárta a munka eddigi eredményeit a szakma és a nyilvánosság elé.[375]

Az Aradon rabságot szenvedettek névsorának forráskritikával történő összeállításában, pontosításában, a téma köztudatba való visszaemelésében Dinyés László játszott elévülhetetlen szerepet. A fennmaradt kéziratos és nyomtatott rabnévsorok, valamint Bona Gábor adattárai alapján rekonstruálta az egykori foglyok listáját, szisztematikusan számba véve a katonai és polgári elítélteket.[376]

Az emléklapok, mint a rabok sajátkezű feljegyzései, ezért egészíthetik ki szervesen a kutatást, és hozhatnak felszínre, cáfolhatnak vagy megerősíthetnek eddig nem, vagy csak áttételesen ismert adatokat. Elszomorító, hogy az Aradon, a pesti Újépületben és másutt haditörvényszék elé állított és elítélt, s egyebek közt Theresienstadtban, Kufsteinben, Josefstadtban, Munkácson fogságot szenvedettek neve jobbára kikopott a köztudatból.

Dinnyés László ismeretei szerint az aradi várban mindösszesen 642 fő volt raboskodott a szabadságharc után, 586 katona és 56 polgári személy. Közülük nem mind lett jogerősen elítélt rab, 108 főt szabadon bocsátottak.[377]

Az elítéltek emléklapjaikon azt is számba vették, mikor, milyen ítélet született, a kiegészítések jóvoltából arról is képet kapunk, mikor került sor a megkegyelmezésre. Anélkül, hogy elemezni próbálnánk az amnesztia-folyamat hátterét, a következőkben megpróbáljuk körvonalazni annak mérföldköveit.

1850. március 12-én Ferenc József Haynau tudomására hozta: úgy döntött, hogy le kell állítani a kényszersorozásokat, a már besorozottakat el kell bocsátani, azonban általános hadkötelezettségük továbbra is érvényes marad.[378]

1850. március 26-án[379] az uralkodó legfelsőbb paranccsal 63 olyan honvédtisztet részesített kegyelemben, akik 1848 előtt tiszti rangjuk megtartása nélkül hagyták el a császári-királyi hadsereget. Haynau úgy érezte, kegyelmezési jogkörét nyirbálták meg, s tiltakozásul elodázta az amnesztia teljesítését: csak június 14-én jelentette a tisztek szabadon bocsátását.[380]

Haynau nagyon határozott elveket vallott a példastatuálással kapcsolatban, amúgy sem törődött a kapott utasításokkal. 1850. július 5-én 34 vádlottat ítélt halálra, köztük 23 olyan képviselőt, akik a vád szerint részt vettek az uralkodóház 1849. április 14-i

[373] *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. (Válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta – –) 1–2. k. Budapest,1983. (Pro memoria.)

[374] Megtorlás – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc mártírjai (1999. október 6 –); Bitófán, várfogságban és fegyver alatt (2009. október 6 –); Volt egyszer egy múzeum – válogatás az egykori Aradi Ereklyemúzeum kincseiből (2012. március 13 –).

[375] *Kedves Gyula* (szerk.): Aradi Ereklyemúzeum. Gyűjteményi katalógus. 1-2. k. Szeged, 2012.

[376] Képzőművészként tevékenysége a rabportrék tanulmányozására is kiterjed, közgyűjteményben és magánkézben őrzött, addig még közzé nem tett forrásokat publikál: *Dinyés László:* Ismeretlen 1848–49-es dokumentumok. Budapest, 2004.

[377] *Dinyés* 6–44., 66. o.

[378] *Hermann* 1999. 116–117. o., *Hermann* 2007. 342. o.

[379] Ugyanezen a napon kapta meg Haynau a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét.

[380] Az ítélethozatalok egyenetlenségét jelzi, hogy ebbe a kategóriába esett volna az 1849. október 6-án kivégzett Lázár Vilmos és az október 25-én kivégzett Kazinczy Lajos is. A szabadon bocsátottak többsége olyan tiszt volt, akiket a hadbíróság első fokon halálra ítélt: *Hermann* 1999. 117–118. o., *Hermann* 2007. 342. o.

trónfosztásában, ám az ítéleteket azonnal kegyelmi záradékkal látta el, s a képviselőket szabadon bocsátotta, a többiek ítéletét pedig börtönbüntetésre enyhítette. Tette pedig ezt úgy, hogy tudta: az ifjú császár már határozott ez ügyben. Ez Haynau azonnali nyugalmaztatásához vezetett.[381]

1850 nyarán a hivatalos lap folyamatosan tette közzé a legfelsőbb elhatározásokat. Előbb a Haynau által kegyelemben részesített 25 képviselő névsorát (köztük Pálóczy László, Irinyi József, Záborszky Alajos, Kállay Jenő, Tóth Lőrinc, Bezerédy István, Pálffy János[382]) tették közzé, amelyet a császár még megtoldott Kubinyi Ferenc nevével.[383] majd 109 személy hátralévő büntetését engedték el (köztük 73.-ként Damaszkin Györgyét),[384] végül július 18-án Dedinszky Anton és más aradi rabok[385] kaptak kegyelmet.

Egy 1851. február 22-i legfelsőbb elhatározás értelmében 114 név szerint felsorolt, az itáliai és magyar forradalmakban való részvétel miatt többéves várfogságra ítélt tiszt, köztük 59 aradi fogoly kap kegyelmet.[386]

A császár első magyarországi körútja során, 1852. junius 16-án I. Ferencz József meglátogatta Arad várát és városát. Ugyanaznap határozott arról, hogy a magyar „felkelésben" részt vett várfogságukat töltő tisztek esetében 4 fő büntetését teljes egészében elengedi[387], 115 rab eredeti ítéletét 2 évre csökkenti,[388] 6 fogolyét 4 évre szállítja le,[389] 10 elítélt fogságának idejét pedig megfelezi.[390] Az év folyamán összesen 243 fő büntetését törölték el, vagy csökkentették – ebből 116 aradi rabét; teljes amnesztiát 41 fő kapott közülük.[391]

[381] *Hermann* 1999. 44–48., 119. o., *Hermann* 2007. 342–343. o.; *Hermann* 2009. 67. o.; *Wiener Zeitung*, 1850. július 9. (162. sz.) 2 075. o., *Wiener Zeitung,* 1850. július 10. (163. sz.) 2 087. o.

[382] *Wiener Zeitung,* 1850. július 8. (159. sz., recte 161. sz.), valamint 1850. július 9. Abendblatt (160. sz.)

[383] *Hermann* 1999. 119. o., *Hermann* 2007. 343. o.

[384] *Wiener Zeitung,* 1850. július 10. (163. sz.) 2 087. o. általában a 109 legfelsőbb kegyelemben részesülő személyről tesz említést, és jelzi, hogy a másnap reggeli lapban a névsort is közzéteszik. A *Wiener Zeitung,* 1850. július 11. (164. sz.) 2 099–2 100. o. táblázatban megteszi ezt, közreadva a foglalkozást, az elítélés okát és annak időtartamát. Ugyanezen újságszám, valamint július 12. (165. sz.) 2 111. o., július 16. (168. sz.) 2 145. o. részletezi a cs. kir. hadseregbeli előléptetéseket, kinevezéseket, áthelyezéseket és nyugdíjazásokat is.

[385] *Wiener Zeitung,* 1850. július 18. (170. sz.) 2 169. o. – Közülük emléklap-sorunkban szerepel Eperjesi Antal, Mihálovich Mihály, Salamon Elek Károly, Sándor Kálmán, Marzsó Imre, Johann Hofmann, Mitterpacher Gusztáv, Jeszenszky János, Száz Mihály, Pongrátz Ferenc, Johann Sarich, Szentiványi Kázmér, Csermelyi Lajos, Franz Kölgen, Karácson István, Soupper Sándor, Balásházy Mihály, Beöthy György, Artur Maksimillian Trojacki, Perretich Béla, Hild Antal, Zsurmay Lipót, Kubinyi Károly, Fülhegyi Henrik, Peter Driquet, Villám Gyula, Niesner János, Makrai László, Hegedűs József, Farkas Ádám, Bethleni János, Plettrich János, Waldberg Károly, Rohonczy Lipót, Sekulits István, Liptay Ferenc, Meszlényi Jenő, Földváry Károly, Bayer József, Franciszek Dobiecki, Csapó Vilmos és Martin Hőflich.

[386] *Somogyi Gyula* (szerk.): Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeinek leírása. Arad, 1913. 17. o.; *Wiener Zeitung,* 1851. február 26. (49. sz.) 591. o. – Közülük emléklap-sorunkban szerepel Ernst Girten, Ferenczy Albert, Sklenka Vince, Duffaud Ferenc, Teleki Domonkos, Gál Ignác, Augusztich Erdős Ferenc, Okolicsányi József, Zombat István, Thomka Ferdinánd, Halóska Ákos, Esterházy Mihály, Vidos Márton, Stark-Erőss János, Schatzberg Károly, Pelczer Károly, Krobáth Ferenc, Sotterius Frigyes, Jelencsik Imre, Wels János, Josef Kauszler, Pászthory Sándor, Marzsó József János, Luzsénszky Sándor, Szibenliszt Antal, Károlyi Miksa, Redl György, Baldauf József, Nánásy Károly Pál, Balogh Ádám, Petrovits András, Szenthe Pál, Kotzó Károly, Georg Skutari, Obradovich Cirill, Perczel Antal, Justh Antal, Balás Márton, Lehotzki Ferdinánd, Sztankóczy Endre, Inczédy László és Hadik Gusztáv.

[387] *Wiener Zeitung,* 1852. június 23. (149. sz.) 1731. o.: – Közülük emléklap-sorunkban szerepel Bersek József

[388] *Wiener Zeitung,* 1852. június 23. (149. sz.) 1731. o.: – Közülük emléklap-sorunkban szerepel pl. Prevendár János, Kutassy (Brunner) Ignác, Nagy Lajos, Schuster Ignác, Lendvay Rudolf, Nedetzky József, Johann Herdina, Mindszenthy Kálmán stb.

[389] *Wiener Zeitung,* 1852. június 23. (149. sz.) 1731. o.: – Közülük emléklap-sorunkban szerepel Sebő Alajos, Martiny Frigyes, Majthényi Kálmán és Lenkey Károly.

[390] *Wiener Zeitung,* 1852. június 23. (149. sz.) 1731. o.: – Közülük emléklap-sorunkban szerepel Ghyczy Imre, Lippich István, Mecséry Gusztáv, Simonyi Győző, Szabó József, Tarnay Antal, Szabó Imre és Bacskády Miklós.

[391] *Somogyi Gyula* (szerk.) Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeinek leírása. Arad, 1913. 17. o.; *Hermann* 1999. 119. o.; *Hermann* 2007. 344. o.

1854. április 9-én, az uralkodó megszüntette az országban az ostromállapotot, de a kettős, katonai és politikai közigazgatás továbbra is megmaradt.[392]

1854. április 24-én, Ferenc József és Erzsébet házasságkötése alkalmából, 240 politikai fogoly teljes megkegyelmeztetésének hírét közölték. További 96 személynek elengedték büntetése felét, 20 főnek pedig a hátralévő büntetés felét. 26 aradi fogoly nyerte vissza szabadságát. A hír azonban csalódást keltett, a közvélemény teljes amnesztiát várt.[393]

1856. április 3-án, Erzsébet királyné második szülését megelőzően 63 személy további börtönbüntetését engedték el.[394]

1856. július 12-én, Gizella hercegnő szerencsés megszületését követően, a laxenburgi nyári rezidenciában tartózkodó császár kéziratban tudatta Karl von Krauss báróval, a kabinet igazságügy-miniszterével, hogy a jeles alkalom emlékére széles körű kegyelmet kíván gyakorolni, pénzügyminiszterét, von Bruck bárót pedig az elítéltek vagyonelkobzásának felülvizsgálatára utasította.[395] Kezdetét vette a tömeges megkegyelmezés.[396]

1856. december 2-án, az éppen Velencében tartózkodó uralkodó trónra lépésének évfordulóján, újabb amnesztia következett,[397] ám azt csak 24-én, karácsonykor hirdették ki.[398]

1857. május 4-én hajnalban az ADLER királyi yacht fedélzetén a Dunán lehajózva Ferenc József megkezdte újabb, protokollárisan gondosan előkészített magyarországi körútját ifjú feleségével, Erzsébettel. Május 10-én tették közzé a lapok az uralkodó 8-án, Budán keltezett, a Lombard-Velencei Királyság kivételével az egész birodalomra kiterjesztett tömeges amnesztiarendeletét,[399] amelynek pest-budai látogatása során már híre ment az ünneplő tömegben. Josefstadtból több mint 100, Olmützből 21 fogoly térhetett haza. Aradról valamennyi politikai fogoly kiszabadult, az egyetlen Virágh Gedeon őrnagy kivételével, aki 1858. június 2-án kapott kegyelmet.[400]

1858–1859-ben került sor az utolsó megkegyelmezésekre,[401] a teljes amnesztiára azonban 1867-ben, a koronázás napján került sor. Ferenc József mindenkinek lehetővé tette a hazatérést és elkobzott javaik visszaszerzését, amennyiben hajlandók letenni a hűségesküt az uralkodóra. Az országgyűlés által az uralkodópárnak megszavazott 50 000–50 000 arany koronázási ajándékot Ferenc József és Erzsébet, nagylelkű gesztussal, a

[392] *Hermann* 1999. 121. o.; *Hermann* 2007. 344. o.

[393] *Hermann* 1999. 122. o.; *Hermann* 2007. 344. o.; *Somogyi Gyula* (szerk.) Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeinek leírása. Arad, 1913. 17. o.,

[394] *Wiener Zeitung,* 1856. április 5. (79. sz.) 981. o. – Közülük emléklap-sorunkban szerepel: Birsy József, Berzsenyi Lénárd, Clementisz Gábor, Kutassy Pál, Csippik János, Eötvös Tamás, Friwisz Ferenc, Cesare Galvagni, Hauser Károly, Herkalovics Andreas, Horváth Ferenc, Jászvitz Ferenc, Joan Isseschеskul, Jonak József, Karl Krausz, Keresztes Lajos, Korponay János, Kompolty Ágoston, Lill Adolf, Molnár Károly, Mukits Aurél, Tomas Phillipowsky, Piotor Podoski, Puchly János, Adolf Wolf, Johann Weissl; *Hermann* 2007. 344–345. o.

[395] *Wiener Zeitung,* 1856. április 13. (161. sz.) 2 085–2 086. o. – Közülük emléklap-sorunkban szerepel a teljes kegyelmet kapott Lukács Károly, Remellay Gusztáv, Wanner József, Kökényesi Szaniszló, Freyburg Lajos, Asbóth Lajos, Rákóczy Parchetich Zsigmond, Schenowitz Frigyes; galsai Kovách Ernő büntetését megfelezték, Psotta Mórét harmadolták.

[396] Lásd pl. *Wiener Zeitung,* 1856. április 15. (162. sz.) 2 103–2 106. o.; *Hermann* 1999. 122–123. o.; *Hermann* 2007. 345. o.

[397] *Wiener Zeitung,* 1856. december 7. (283. sz.) 3 623. o., *Morgen-Post,* 1856. december 7. (336. sz.) 2. o. – Közülük emléklap-sorunkban szerepel galsai Kovách Ernő, Psotta Mór, Beniczky Lajos és Fornszek Sándor.

[398] *Hermann* 1999. 123. o.; *Hermann* 2007. 345. o.

[399] *Wiener Zeitung,* 1857. május 10. (161. sz.) 1351. o., *Morgen-Post,* 1857. május 10. (128. sz.) 2. o., *Die Presse,* 1857. május 10. (107. sz.) 2. o.

[400] *Hermann* 1999. 124. o.; *Hermann* 2007. 345–346. o. – Ekkor szabadult börtönéből Teleki Blanka is.

[401] *Hermann* 1999. 125. o.; *Hermann* 2007. 346. o.

rokkant honvédek, valamint a honvédözvegyek és árvák számára ajánlotta fel.[402] Ennek odaajándékozásán kívül azonban az uralkodó sohasem volt hajlandó valamifajta jelképes megbékélési, főleg pedig megkövetésre utaló gesztusra.[403]

A jelentéktelennek tűnő és ilyen formában sokszor mellőzött Album Amicorumokat az elmúlt évtizedben ismét felfedezték, újraértékelték a társadalomtudományok művelői, elsősorban a történészek, művészet- és művelődéstörténészek, de a zenetudomány művelői, a történeti segédtudományok kutatói is felmérték a kutatásukban, összevetésükben rejlő lehetőségeket. Bár nem ajánlatos egyenértékűként kezelni őket a genealógiai összeállításokkal, feljegyzésekkel, gyakran kitűnő családtörténeti és heraldikai adatokat is tartalmaznak.

Az interdiszciplináris kutatások fellendítése érdekében az erlangeni egyetem 1998-ban létrehozta a köz- és magángyűjteményekben fellelhető Stammbuchok és azok töredékeinek nemzetközi jegyzékét, a Repertorivm Alborvm Amicorvm-ot (RAA), amely napjainkban már több, mint 142 000 Album Amicorum adatait tartja nyilván.[404] Figyelemfelkeltésül a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek 2004-ben a hónap könyvének jelölte a brémai teológus és helytörténész, Carsten Miesegaes (1767–1846) Stammbuchját.[405]

[402] *Wiener Zeitung,* 1858. június 8. (135. sz.) 811–812. o. – 1864-ben Bécsben már létrehoztak egy ilyen jellegű alapítványt, amely a hazafias „Hülfsverein"-ek támogatását szolgálta. *Pesti Hírlap,* 1867. június 8. 2. o.: „A szokásos koronázási tiszteletdijat, 50–50.000 aranyat, kegyesen fogadta a király és a királyné és a 48-as honvédeknek ajánlotta fel."

[403] *Hermann* 1999. 127. o.; *Hermann* 2007. 346. o. – Ferenc József személyes felelősségéről l. *Hermann* 2009., ill. *Hermann* 1999. 56–64. o.

[404] Elérhető: http://www.raa.phil.uni-erlangen.de

[405] http://hans.sub.unigoettingen.de/cgibin/hans/hans.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=miesegaes%2C+carsten+%5B17671846%5D&reccheck=51933

TŐRÖS ISTVÁN

A SZABÁLY AZ SZABÁLY!

Adalék Szentiványi Károly ezredes „különös házasságához”*

Egy katonatiszt élete soha nem volt könnyűnek nevezhető a hivatás és a család közötti kényes egyensúly fenntartása, az esetleges szolgálatihely-változások vagy külföldi missziók miatt. A XVIII–XIX. században a császári-királyi hadseregben szolgáló tisztek esetében birodalmon belüli, „hazai” szolgálati helynek számított bármely – Lombardia és Galícia közé eső – terület, ami nem könnyítette meg a zavartalan családi életet, és persze a férj esetleges elhalálozása is Damoklész kardjaként függött a család felett. A császári-királyi hadseregben ezért a XVIII. század közepétől a házasság előtt rendfokozatonként eltérő házassági kauciót kellett letenni, amiből adott esetben a megözvegyült katonafeleséget támogatták. De a sors gyakran közbeszólt, és még bonyolultabbá tette a rendeletekkel szabályozott katonai életpályát. Például nem vette figyelembe a hirtelen jött szerelemet, amely köztudomásúlag vak, és nincs tekintettel az esetleges hadi helyzetre, amiképpen az anyagi lehetőségekre sem. Szentiványi Károly ezredesnek, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztesének „titkos” házassága, és abból született leánya törvényesítésére benyújtott kérvénye jól példázza, hogy egy katonatisztnek nem csak az ellenséggel, de a bürokráciával is harcolnia kellett.

Szentiványi Károly 1765-ben született a Felvidéken található Szentmihályban, evangélikus nemesi család sarjaként. Katonai szolgálatát 1782-ben, 17 évesen kezdte meg a 39. (Preisach) gyalogezredben.[1] A tűzkeresztségen zászlósi rendfokozatban II. József török elleni háborújában esett át, ahol 1788. szeptember 14-én, a Slatina mellett lezajlott ütközetben megsebesült, és török hadifogságba került.[2] Isztambuli fogsága alatt egy magas állami hivatalt betöltő személy vásárolta meg, mint rabszolgát. A fogságból Lacy tábornok megbízásából 1789-ben, Choiseul-Goussier gróf, francia nagykövet váltotta ki 370 forint váltságdíj ellenében.[3] Hazatérése után vitéz magatartásáért 1789. február 1-jén nem csak főhadnaggyá léptették elő,[4] hanem II. József azzal is megjutalmazta, hogy visszamenőleg megkapta a zsoldját arra az időre is, amit fogságban töltött.[5] Az első koalíciós háborúban (1792–1797) harcolt az itáliai és a németországi hadszíntéren. 1796-ban ezrede gránátos osztályának főhadnagya.[6] 1797. március 4-én századossá léptették elő. 1798 szeptemberében az újraalakuló, „magyar lábra állított” 48. (Vukassovich) gyalogezredhez került régi ezrede negyedik zászlóaljával.[7] A második koalíciós háború (1799–1801) alatt az itáliai hadszíntéren harcolt és az 1799. március 26-án, az Etsch (Adige) folyó mentén

* Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a cikk elkészüléséhez nyújtott segítségéért Dr. Lenkefi Ferencnek.

[1] *Hirtenfeld, Jaromír*: Der Militär-Maria-Theresia-Orden und seine Mitglieder. Zweite Abtheilung 1805–1850. Wien, 1857. (a továbbiakban: *Hirtenfeld*) 1301. o.

[2] *Mayer*, *Ferdinand*: Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 39 gegenwärtig Großfürst Alexis von Rußland von seiner Errichtung 1756 bis Ende 1875. Wien, 1875. (a továbbiakban: *Mayer*) 79. o.

[3] *Würzbach*, *Constans von*: Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich Zweiundvierzigster Teil. Wien, 1881. 83. o. (http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11643&page=1&viewmode=fullscreen, Utolsó letöltés 2013. 08. 31).

[4] *Hirtenfeld* 1301. o.

[5] *Mayer* 96. o.

[6] Kriegsarchiv Wien (KA) Hofskriegsrath Protocolla 1823 Dep. H. Nr. 3024.

[7] *Mayer* 231–232. o.

vívott harcokban megsebesült.[8] A harmadik koalíciós háborúban (1805) ismét Itáliában harcolt ezrede gránátos osztályának századosaként, és ismét megsebesült az 1805. október 30–31-én vívott caldierói csatában, ami után 1805. november. 11-én őrnaggyá léptették elő.[9] 1808 decemberében, másodőrnagyként, áthelyezték a 19. (Alvinczy) gyalogezred kötelékébe.[10] A békés akklimatizációra nem sok ideje jutott új ezrede kötelékében, mivel az 1809-ben kirobbant ötödik koalíciós háborúban újfent Itáliában harcolt. 1809. május 2-án ezrede ezredesi zászlóalját vezette, és sikeresen biztosította az osztrák utóvéd visszavonulását Vicenza mellett, amint azt Frimont tábornok is kiemelte az eseményekről adott jelentésében.[11] Részt vett a Piave melletti csatában május 8-án, és a június 14-i győri csatában, ahol ismét dicséretben részesült.[12] 1809. szeptember 15-én első őrnaggyá léptették elő.[13] 1811-ben ezrede tulajdonosi zászlóaljának parancsnoka.[14]1812-ben d'Albeck ezredes, ezredparancsnok betegsége miatt átvette az orosz hadszíntérre induló ezrede parancsnokságát.[15] Az augusztus 12-én vívott pudubinei csatában kilőtték alóla a lovát, de személyesen vezette rohamra ezrede két századát az orosz balszárny ellen, amivel sikeresen eldöntötte a csatát. Augusztus 16-án, a Dywin (Dzivin) melletti ütközetben, a tulajdonosi zászlóaljat vezetve egy erdő megtisztítását kapta feladatul, amit azonban, egyórás kemény küzdelem után, a kialakuló orosz túlerő miatt, hadosztályparancsnoka parancsára feladni kényszerült. Még az év októberében – bár létszámfelettiként – alezredessé nevezték ki.[16] Az oroszországi hadjárat után, 1813 szeptemberében ezrede alezredesi zászlóaljának parancsnoka lett.[17] Az 1813-as év nagy csatáiból kimaradt, mivel zászlóalja a szeptembert a Krakkó mellett található Podgórzében töltötte, és csak október közepén indították útnak a főseregheg. 1814 februárjában ezredessé és ezrede parancsnokává nevezték ki. Ezrede többi zászlóaljához március 14-én csatlakozott a dél-franciaországi Mâcon mellett.[18] Március 18-án sikeresen foglalta el és tartotta az ellenséggel szemben Laye és Longsard falvakat, ezzel is tehermentesítette dandárja bal szárnyát. Március 20-án Lyon mellett ezrede tulajdonosi zászlóaljának három százada mélyen benyomult Lyon külvárosába, ahol erős francia hadoszlopba ütközött, ezáltal a sereg többi részétől való teljes elszakadás fenyegette. Szentiványi három százada megmentésére és a francia hadoszlop megállítására személyesen vezette rohamra ezredesi és alezredesi zászlóalját. Az első rohammal sikeresen elérte az elszakadással fenyegetett századait. A harc Lyon külvárosában késő délutánig tartott, amikor a franciák végül visszavonultak.[19] 1814. április 14-én Châtillon-sur-Seine-ben I. Ferenc uralkodói leiratban értesítette, hogy elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.[20] Szentiványi abban a megtiszteltetésben is részesül, hogy ő adhatta át I. Ferenc császárnak Lyon város kulcsait a Dijon mellett

[8] *Hold*, *Alexander*: Geschichte des k. k. 48. Linien-Infanterie-Regiments von seiner Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875. (a továbbiakban: *Hold*) 10. o.
[9] *Hirtenfeld* 1302. o.
[10] KA Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee, Karton Nr. 4 122 Infanterieregiment Nr. 48. (1808)
[11] *Weissenbacher*, *Victor*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Nr. 19 Erzherzog Franz Ferdinand von der Errichtung 1734 bis 1896. Wien, 1896. (a továbbiakban: *Weissenbacher*) 381. o.
[12] Uo. 399. o.
[13] Uo. 404. o.
[14] KA Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee, Karton Nr. 1524 Infanterieregiment Nr. 19. (1811)
[15] *Weissenbacher* 414. o.
[16] Uo. 417–418. o.
[17] Uo. 425. o.
[18] *Weissenbacher* 446. o.
[19] Uo. 447–450. o.
[20] *Hirtenfeld* 1302. o.

található táborban.[21] 1815-ben Murat nápolyi király csapatai ellen vezette ezredét. 1818. március 19-én kamarássá nevezték ki, majd két hónap múlva, május végén, nyugdíjazták.[22] Nyugdíjasként, 1819 júliusában, kinevezték Lipótvár erődjének parancsnokává.[23] Ezt a posztot 20 évig töltötte be, mivel 1838. augusztus 3-án 73 éves korában 55 év katonai szolgálat után gyomorkeményedés (*Magenverhärdigung*) következtében elhunyt.[24]

Szentiványi eseményekben gazdag pályafutása alatt, akarva-akaratlan, eljutott Európa nagy részébe, néhány helyre többször is. A sors különös fintora, hogy a jelenlegi Németország nyugati felében, a Rajna mellett csak fél évet töltött, de az ott töltött fél év alatt megházasodott, igaz titokban, és született egy leánya is, akinek születésénél már nem lehetett jelen, mert addigra elvezényelték onnan. Leányával hivatása miatt nem sokat találkozott, de igyekezett segíteni őt a távolból. Erről a gondoskodásról ad tanúbizonyságot általam közölt kérvénye Udvari Haditanácshoz.

Az Udvari Haditanács „N” ügyosztálya 3 024-es számmal 1823. szeptember 1-jén láttamozta Szentiványi Károly ezredes kérvényét, amit Bécsben, 1823. augusztus 6-án nyújtott be az Udvari Haditanácsnak: esetleges halála esetén szeretné külföldön élő, házasságon kívül született egyetlen lányát törvényesnek elismertetni, és ezzel megóvni az őt esetlegesen érő hátrányoktól. A kérelmező 1796-ban, mint a 39 (Nádasdy) gyalogezred gránátos főhadnagya az Apfaltrern alezredes vezette gránátos zászlóaljban, a Rajna bal partján lévő Freinsheim helységben egy Stengel nevű egyházi hivatalnok (*Kircheadministrator*) Maria Tillmann néven született özvegyénél nyert elszállásolást, akivel az ott töltött napok folyamán bizalmasabb kapcsolata alakult ki.[25] A kapcsolat alakulása végül házassági ajánlathoz vezetett, amelyet a felek titokban kívántak tartani, amíg a politikai helyzet stabilizálódik. Az ügyben Szentiványi kikérte zászlóaljparancsnoka véleményét is, aki ugyancsak a kapcsolat titokban tartását ajánlotta, míg véget nem ér a háború; azután a hivatalos papírokat is el lehet intézni. A házasság hivatalos, törvényes útra terelésének elcsúsztatását a fokozott francia veszély és az ebben az esetben duplán fizetendő házassági kaució indokolta. Az esküvőre 1796. április 6-án került sor, majd 1797. január 20-án megszületett Maria Anna Antoinette, a pár egyetlen gyermeke. Szentiványit a folyamatos háborúk elszakították családjától, és csak 1810-ben tudta újra meglátogatni őket. Feleségét betegen találta, akinek felvetette a Magyarországra költözés gondolatát is, de azt felesége az éghajlatra, valamint a freinsheimi ingóságok alacsony eladási árára hivatkozva elvetette. Szentiványi ekkor felajánlotta, hogy kilép a hadseregből és ő költözik Freinsheimbe, de az újabb háborús hírek és katonai becsülete nem engedte, hogy befejezze pályafutását. A házassági papírok pótlását újból a háborús helyzet elmúltára halasztották, majd Szentiványi visszatért ezredéhez. Akkor látta először és utoljára kislányát és feleségét, mivel 1812. augusztus 7-én az asszony meghalt. Végrendeletében Szentiványival közös lányára 80 000 frankot, férjére pedig 15 000 frankot hagyott. Lányuk gyámja először édesanyja testvére, majd annak 1814-ben bekövetkezett halála után féltestvérének férje lett. A sógor viselkedése sarkallta Szentiványit arra, hogy lánya elismertetését indítványozza, mivel a gyám nem engedte sem őt a ráhagyott pénzhez, sem a lányt a vagyonához hozzájutni azzal az ürüggyel, hogy mivel a lány amúgy is hajadon, nincs szüksége a vagyonára, ráadásul házasságon kívül született. Szentiványi ezért az

[21] *Weissenbacher* 451. o.

[22] KA Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee, Karton Nr. 1596 Infanterieregiment Nr. 19. (1818)

[23] *Hirtenfeld* 1302. o.

[24] Uo.

[25] Az ezredtörténet szerint a zászlóalj 1795. december 31. és 1796. május 29. között tartózkodott a helység környékén. *Hold* 134. o.

Udvari Haditanácson keresztül kérvényezte Ferenc császárnál, hogy engedélyezze az elmaradt házassági papírok pótlását, és az esküvő kánoni elismerését, hogy gyakorolhassa apai jogait lánya és annak vagyona fölött.

A Haditanács válasza 1823. szeptember 20-án kelt. A válasz írója már az első sorban megfeddi a kérvényező Szentiványit járatlansága miatt a jog terén, majd röviden ismerteti a kérvényező kérését, amely szerint utólag szeretne egy katonai hatóságoknak be nem jelentett házasságot érvényesíttetni. Ezt követően leírja, hogy házasságot csak a katonai hatóságoknak előre bejelentve és annak engedélyével lehet kötni, már megkötött házasságot viszont, ami az engedély nélkül nem számít hivatalosnak, utólag érvényesíttetni nem lehetséges. Az esetlegesen utólag engedélyezett házasságok sem érvényes házasságok, ezért az Osztrák Polgári Törvénykönyv (Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch) 88. §-a szerint kell eljárni, ami azonban kivitelezhetetlen, mivel az asszony már meghalt. Ezért azt ajánlja a kérvényezőnek, hogy forduljon a Rajna-vidék uralkodójához, mivel ő törvényesítheti a lányt, de ha úgy gondolja, fordulhat Ferenc császárhoz is, aki – ha az 1819. február 9-én a „H" ügyosztály által kiadott körrendelet által leírtaknak minden megfelel és Szentiványi elküldi lánya keresztlevelét és (nagykorúságára való tekintettel) beleegyezését – ezt követően törvényesítheti őt. Zárásképpen a Haditanács az ügyben a Ferenc császárhoz való fordulást javasolja.

Az ügy további alakulásáról nem került elő irat, de vannak arra utaló jelek, hogy végül engedélyezték a törvényesítést. Az első ilyen jel Szentiványi Károly halotti anyakönyvi bejegyzésében található, ahol a családi állapota özvegyként van megjelölve,[26] noha az 1811-es[27] és 1817-es[28] mustralista tanúsága szerint nőtlen. A legbiztosabb érv amellett, hogy kérvényét elfogadták, nem más, mint lánya sírköve a deidesheimi temetőben, amelyen Szentiványi Annaként szerepel, és a sírkövön látható a Szentiványi család címere is.[29]

Szentiványi Mária Anna Antoinette (röviden „Nanette")[30] 1797. január 19-én született Freinsheimben.[31] Édesanyja Franz Jospeh Stengellel (1718–1794) kötött első házasságából egy lány született: Josephine Stengel (1789–1834). Féltestvére férje, Andreas Jordan (1775–1848) 1824-ben, tehát a kérvény beadása után, Freinsheimből Deidesheimbe vitte és 20 hold szőlőt adott neki a legjobb helyen, így Anna egy csapásra a város tehetős szőlőbirtokosává vált.[32] Borai sikeresek lehettek, mivel egy 1858-ban tartott nagy borárverésen is kaphatóak voltak.[33] 1879. március 17-én jelentős alapítványt hozott létre a helyi kórház és a szegénygondozó javára, 1874 és 1893 között magán latiniskolát működtetett Deidesheimben, amely halála után még négy évig működött az iskola számára létrehozott pénzügyi alapból. 1889. január 28-án halt meg 92 éves korában, hajadonként.[34]

[26] Sterbebuch Festung Leopoldstadt Bd 4227 1830–1848. Tom III.

[27] KA Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee, Karton Nr. 1524 Infanterieregiment Nr. 19. (1811)

[28] KA Personalunterlagen, Musterlisten und Standestabellen der k. k. Armee, Karton Nr. 1525 Infanterieregiment Nr. 19. (1817)

[29] http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Szent_Ivanyi_Grab_Deidesheim.JPG (Utolsó letöltés 2013. 08. 31.)

[30] *Warmbrunn*, *Paul*: Dokumente aus dem Nachlass Buhl für das Landesarchiv Speyer erworbe In: *Mitteilungen aus rheinland-pfälzischen und saarländischen Archiven*, 2002. 47. sz. (a továbbiakban: *Warmbrunn*) 41. o. (http://www.lha-rlp.de/fileadmin/download/archivePDF/heft-47.pdf, utolsó letöltés 2013. 09. 01.)

[31] A kérvényben 1797. január 20. szerepel, a sírkövön január 19.

[32] *Warmbrunn* 41. o.

[33] Uo.

[34] Uo.

Karl v. Szent-Ivanyi, Obrist der Infanterie und Festungs Commandant zu Leopoldstadt, Wien am 6sten August l. J. bittet um allergnädigste Legitimation einer durch den Tod bereits getrennten und einer versäumten Förmlichkeiten wagen im Auslande zum Nachtheile seiner einzigen Tochter angefochtenen Ehe Er begründet diese Bitte durch folgende Umstände.

In Jahr 1796 stand Bittsteller als Oberlieutenant bey der Grenadier Division des Rgmts Grafen Nadasdy welche Division dem Grenadier Bataillon des Obristlieutenants vom nemlichen Regimente Baron v. Abfalterern zugetheilt war.

In Lezterer damals zu Freinsheim jenseits des Rheins bey der Wittwe des Kirchenadministrators Stengel geborene Anna Maria Tillmann einquartirt war, und Bittsteller täglich bey demselben wegen Militärgeschäften zu erscheinen hatte so machte er durch diese Gelegenheit mit dieser Wittwe nähere Bekanntschaft und ihr täglicher Umgang führte zu Vertaulichkeiten welche sie in einen Zustand versezten der dem Bittsteller zu einer Pflicht Ehe machte, sie durch die Ehre beruhigen.

Allein die damaligen Zeitumstände, wo nämlich Frankreich vom Directorium regiert und von Frakzionen zerrissen war, erlaubten nicht – ohne die Konfiskazion des Vermögens besagter Wittwe herbeizuführen oder gar selbst ihr Leben zu gefährden – diese Heirath im öffentlichen und ordentlichen Wege zu bewerkstelligen mußte daher ein unverbrüchliches Geheimniss bleiben bis eine Abänderung der politischen Verhältnisse sie ohne Gefahr Kund zu machen gestatten würde. Hierüber habe Bittsteller den Rath seines Commandanten des Oberstlieuts. Bar. Abfalterern eingeholt, welcher diese Ehe bis zu einem günstigeren Zeitpunkte als Geheimniss zu behalten um so mehr billigte, als vermög der Vermögensumstände der Gattin des Bittstellers die Heuraths Kauzion im der Folge doppelt gestellt werden könnte daher kein Grund vorhanden wäre warum die Heiraths Lizenz abgeschlagen werde könne, und er selbst würde sichs zur Pflicht machen falls künftig Anstände gegen die fragliche Heirath sich ergeben sollten zu bezeugen dass es nie die Absicht des Bittstellers gewesen sey, gegen die Militair Heiraths Gesetze zu kontraveniren die öffentliche Verhältnisse es aber nothwendig gemacht hätten die Nachsuchung der Heiraths Lizenz auf ein günstigere Zeit zu verschieben.

Die Trauung gineg daher am 6sten April 1796 vor sich, und seine Gattin wurde am 20sten Jänner 1797 von einer Tochter Namens Maria Anna Antoinette entbunden.

Die Kriegs verhältnisse entfernten ihn von seiner Familie und machten es ihm unmöglich zu ihr zu kommen.

Erst nach hergestellter gänzlicher Ruhe in Frankreich glaubte er seine Ehe öffentlich machen zu dürfen, und um die dazu erforderliche Heiraths Lizenz einzukommen.

Um darüber die nöthige Abrede mit seiner Frau zu nehmen gineg Bittsteller in Jahr 1810 mit Urlaub zu ihr, und das war das leztemal, dass er sie, und das erste und leztemal, dass er seine Tochter sah. Er fand sie kränklich, und aus diesem Grunde abgeneigt, ihren Wohnort und das Clima zu verändern, auch stellte sie ihm vor dass, da ihr Vermögen gröstentheils in liegenden Gütern bestehe, sie einen beträchtlichen Verlust erleiden würde, wenn sie es bey den damals niedrigen Preissen veräussere und in Baarschaft verwandelt Ungarn übersiedeln solle, sie bestand daher darauf, dass er den Militair Dienst quittiren, und zu ihr nach Freinsheim ziehen solle

Er könte hierin nicht einwilligen die Erneuerung des Kriegs war nicht zu bezweifeln, und seine Ehre erlaubte ihm nicht, den Militair Dienst zu verlassen, so lange nicht im allgemeinen Friede geshlossen und völlig gesichert war. Ihre Zusammenkunft blieb daher ohne alle Wirkung auf ihre gegenseitige Lage, er gineg zu seinem Regimente zuruck, und seine Frau blieb in Freinsheim zürück woselbst sie am 7sten August 1812 starb mit Hinterlassung seines Testamentes, zu Folge dessen ihre Tochter erster Ehe und

seine Tochter zu Erben eingesezt wurden welche leztere ein Vermögen von über 80 000 Franken und Bittsteller ein Vermächniss von 15 000 Franken erhielt.

Diese seine Tochter befinde sich gegenwärtig, da ihr Vormund der Bruder ihrer Mutter im Jahr 1814 starb, bey ihrem Schwager, der sie ihm nicht nur allein vorenthalte, sondern ihm auch den Miessbrauch ihres Vermögens, welcher ihm als Vater gesezlich gebühre, und selbst alle Nachweisung ihres Vermögens verweigere, welches doch jährlich sich vermehren sollte, da seine Tochter im ledigen Stande der ganzen Zinsen ihres Kapitals nicht bedarf. Der Vorwand dieser Weigerung sey immer, dass seine Tochter nur da, wo sie izt sey gesezlich für ein eheliches Kind anerkannt werden müsse, in Oesterreich ihr aber diese Qualität wegen der von dem Bittsteller nicht nachgesuchten Heiraths Lizenz streitig gemacht werde könne.

Diese Umstände veranlassen ihn daher zu der Bitte, dass Seine Majestät – in der Rücksicht, weil es ihm unmöglich war, die gesezliche Heiraths Lizenz vor Vollziehung seiner Ehe nachzusuchen – ihm solches allergnädigst nachsehen, und ihn durch einen landesherrlichen Akt, welcher diese ermangelnde Lizenz supplire, in Stand setzen wollen, seine Vaterrechte geltend zu machen, seine Tochter und ihr Vermögen aus Rhein Bayern wozu sie gegenwärtig gehören zu reklamieren, und zugleich die Legitimitaet seiner in einer Canonisch gültigen Ehe erzeugter Tochter gegen jeden Wiederspruch zu sichern.

Expediet 20sten Septmbr 1823

Es zeigt von der Unkenntnis der Gesetze auf Seite der Bittstellers, wenn derselbe vermeint dass zu der mit der Witwe des Kirchen Administrators, Anna Maria Stengel geborene Tillmann, ohne Einwilligung der vorgesetzten Militär Behörde geschlossenen Ehe itzt noch die Einwilligung der Militär Behörde nachträglich ertheilt, und die Ehe hierdurch giltig gemacht werden könne. Die Heiraths Bewilligung wird von der Militär Behörde der betreffenden Militär Parthei wohl zum Behuf einer zu schliessenden Ehe also vorhinein, ertheilt nicht aber nachträglich zum Giltigmachung einer (ohne solche Bewilligung ungiltig) geschlossenen Ehe: und wenn auch in besonders rücksichtwürdigen Fällen ein bei Abschliessung der Ehe bestandenes Hinderniss durch nachträgliche Bewilligung der Militär Behörde behoben wird, so ist dennoch hierdurch allein die ungiltig eingegangene Ehe noch nicht giltig; sondern es wird zu deren Renvalidirung diejenige feierliche Handlung unerlässlich erfordert, welche das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch im § 88 vorschreibt; welche aber in dem vorliegenden Falle nachdem die gedachte Witwe seither gestorben ist, nicht ausführbar ist.

Demnach kann die aus dem Umgange des Bittstellers mit der genannten Witwe entsprossene unehliche Tochter nur durch Begünstigung des Landesfürsten als ehlich erklärt werden. Wenn der Bittsteller wünscht, dass sich hierum bei Sr. Majestät verwendet werde, so muss derselbe vom Allem – der Circularferordnung vom 9ten Febr. 1819 Lit. H No 142 gemäß – hiezu die Einwilligung seiner unehlichen Tochter, da dieselbe nach dem vorliegenden Taufscheine bereits grossjährig ist, beibringen.

Dieses wird dem Bittsteller per praesidiales erinnert, mit der Weisung, seine Ausserung hierüber dem Hofkriegsraths Präsidio zum Behuf der Sr. Mäjestat zu erstattenden Auskunft vorzulegen.

UDOVECZ GYÖRGY

KATONAI HAGYOMÁNYŐRZŐ KITÜNTETÉSEK ÉS EMLÉKÉRMEK

1990-ben Magyarországon nagy lendületet vett a katonai hagyományőrző egyesületek, alapítványok létesítése. Arányait tekintve főleg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korszakának hagyományápolása került előtérbe, azért is, mert a rendszerváltás előtti időszakból ennek már volt valami előzménye. Természetesen csak és szinte kizárólag díszelgésre volt lehetőség, elsősorban március 15. tiszteletére. A különböző lovardák köré csoportosuló lovasok úgy gondolták, hogy sokkal népszerűbbek és ismertebbek lehetnek, ha valamilyen huszár egyenruhát készíttetnek maguknak. Az, hogy melyik ezred uniformisát, akkor még nem volt fontos, csak az, hogy színes, és a környék lakosságának tetsző legyen. Ezek a huszár hagyományőrző csapatok elsősorban a térségükre jellemző rendezvényeken vettek részt, de az idő múlásával egyre több alkalomra, akár 100 km-nél nagyobb távolságra is elfogadtak meghívásokat.

Az így szerzett kapcsolatokból született meg a különböző korabeli csaták újrajátszásának gondolata. Természetesen ez minőségi és mennyiségi változásokat is jelentett. Egyre inkább szükség mutatkozott más fegyvernemek, a gyalogság, illetve a tüzérség hagyományőrző csoportjainak megalakítására is. Ezután szinte természetes, hogy felmerült az „ellenség" megjelenítésének szükségessége. Eleinte elég volt az, hogy egyes csapatok valamilyen fehér köpenybe bújtak, és ettől máris császári-királyi katonák lettek. 1996-tól kezdve jelentek meg, elsősorban a gyalogság tagjai között, az igazi „fehérkabátosok," a budapesti 32. sorgyalogezred és a szolnoki 39. sorgyalogezred hagyományőrzői. Természetesen sorra alakultak más korszakok hagyományőrző csapatai is, így ma már a honfoglalástól gyakorlatilag a „Kádár-rendszerig" találkozhatunk velük különböző eseményeken. Ezek a csapatok a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség, a Honvéd Hagyományőrző Egyesület, a Magyar Tartalékosok Országos Szövetsége tagjai, de sok az egyszerű együttműködő is, olyanok, akik semmiféle nagyobb szervezetben nem óhajtanak tagként részt venni.

Az egyesületek és az alapítványok igyekeztek saját arculatuknak megfelelő emlékérmeket, érdemérmeket készíteni, hogy jeles alkalmakkor saját tagjaiknak, illetve az általuk fontosnak tartott személyeknek, szervezeteknek adományozhassák azokat. A „Szolnok" Magyar Királyi Honvéd Hagyományőrző Alapítvány például 1996-ban egy arany, ezüst és bronz kivitelű érdemérmet alapított, melynek előlapján a tűzkereszt látható, hátlapján pedig Szolnok város címere, babérkoszorúval körülvéve. A kitüntetés háromszögletű szalagja is a város színeit ismétli, sárga–kék színű. Az adományozottak között találjuk a város polgármesterét, az országgyűlés elnökét és sok más jeles személyt, akik az alapítvány munkáját segítették. Az adományozó okirat szövege egy régi, monarchiás leszerelő levél díszes keretébe került.

A „Szolnok" Magyar Királyi Honvéd Hagyományőrző Alapítvány arany érdemérme

Külön kategóriát képeznek az egyéb társadalmi szervezetek, amelyek szintén adományoznak emlék-, és érdemérmeket. Ilyenek például a vitézi rendek és a különböző lovagrendek Magyarországon és külföldön.

Természetesen főleg okirat nélküli, kevésbé jól megtervezett és kivitelezett emlékérmek kerültek kiosztásra tucatjával, sajnos követhetetlen módon is, nem kis fejtörést okozva a Szövetségnek. Ezt próbálta a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség vezetősége valamilyen módon szabályozni. Javasoltuk például, hogy hadijátékokon a résztvevők egyáltalán ne viseljenek kitüntetéseket, vagy legalább csak az adott korszakhoz köthetőket. Más szervezetek irányában azonban csak javaslatokkal élhetünk, melyek betartása kétséges, és betartatása pedig lehetetlen.

A 2000-es évektől a hadijátékok rendezésében és szervezésében a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum is megjelent. A különböző hadijátékokra a korszakra jellemző emlékérmek is készültek, amelyek formájukat tekintve hasonlítanak előképükhöz, de markánsan megkülönböztethetőek az eredetiektől.

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség elnökségével együttműködve, minden egyes közös rendezvényre emlékérmet adományozott a szervezőknek és a hadijátékon résztvevő hagyományőrzőknek. Az emlékérmek kapcsolódtak a rendezvényre jellemző korszakhoz, vagy helyszínhez: elég a Siklóson rendezett kuruc kori, a komáromi első világháborús, vagy a tatai, és hódmezővásárhelyi második világháborús hadijátékok emlékérmeit említenünk. Az érmek előlapja alig különbözik az eredetiekétől, a hátlapokon azonban mindig megjelent a rendezvény időpontja, a helyszín megjelölésével együtt. Az emlékérmek készítetése előtt kikértük Makai Ágnes főtanácsos asszony véleményét is. Az emlékérmek természetesen névre szólóak voltak, külön oklevél tartozott hozzájuk, amelyet közösen írtak alá a rendező szervezetek első számú vezetői.

Különböző hadijátékokon és más alkalmakkor adományozott emlékérmek

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség kitüntetés- és jelképrendszere

A Szövetség jelképrendszere húsz éves múltra tekint vissza. A kezdeti időkben piros András-keresztes előlapú, közepén huszárcsákóval díszített emlékérmet adományoztak. Ennek sem a leírása nem maradt fenn – ha volt egyáltalán –, sem az adományozás módja, sem annak feltételrendszere nem volt rögzítve. Tulajdonképpen csak nagyjából tudjuk, hogy kik kaphatták meg, mivel sem oklevél, sem más kísérő okmány nem kísérte az adományozást.

Ezt gyakorlatot változtattuk meg 2003-ban. Teljesen új formát dolgoztunk ki, amely hasonlít az 1849-es emigrációban tervezett szabadságharcos kitüntetésre. A kitüntetést hat fokozatúra terveztük, amelynek leírása és adományozási feltételei a következők:

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség kitüntetése

Alapítási év: 2003.

A kitüntetés leírása:

Előlap: egyenlő szárú un. András-kereszt, közepében a koronás kis magyar címerrel. A címer körül babérkoszorúban a „Hű Vitézségért a Magyar Nemzet" felirat olvasható.

Hátlap: a kereszt száraiban a „Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség 2003" felirat olvasható.

A kitüntetés fokozatai: bronz, ezüst, arany, lovagkereszt, tiszti kereszt, középkereszt.

Az adományozás feltételei: a Szövetség érdekében kiemelkedő, több éven át végzett, magas színvonalú katonai hagyományőrző tevékenység elismeréseként adományozható a következőképpen:

– legénység számára bronz fokozat,

– tiszthelyettesek számára ezüst fokozat,

– tisztek számára arany fokozat adományozható.

Egy–egy fokozat többször is adományozható. Az adományozások között két évnek kell eltelnie.

A Szövetség érdekében kiemelkedő szolgálatokat tevő személyeknek a lovagkereszt, illetve tiszti kereszt adományozható.

A középkereszt fokozat csak különleges esetekben, csak magas beosztású külföldi és magyar személyeknek adományozható.

Adományozás módja: felterjesztés kizárólag írásban, a Szövetség elnökéhez, vagy a kitüntetési javaslatok előkészítésével megbízott alelnöknek címezve történhet.

Az adományozásról csak az elnökség dönthet, és csak úgy, ha az elnökség minden tagja egyetért.

A kitüntetések csak a Szövetség közgyűlésén adhatók át, vagyis évente egy alkalommal.

Viselési mód: a zubbony bal oldalán, a zseb fölött.

A kitüntetés minden esetben oklevél kíséretében kerül átadásra.

Tapolca–Diszel. 2003. 07. 11.

Győrffy-Villám András

hő. ezredes

elnök s. k.

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség arany érdemkeresztje

... lovag-, és középkeresztje

2012-ben húsz éves volt a Szövetség, ezért az elnökség úgy határozott, hogy szükséges volna olyan kitüntetéssel megörökíteni az egykori alapítók érdemeit, ami nem a folyamatos katonai hagyományőrzésben folytatott tevékenység elismerése, hanem az alapítás körül szerzett érdemeket szimbolizálja. Ezt a célt szolgálja a Szövetség Érdemcsillaga.

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség Érdemcsillaga

Alapítási év: 2011.

A kitüntetés leírása: 92 mm átmérőjű, 8 egyenlő ágú, ezüstözött csillag, melynek közepén a Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség barokk címeres azonosító jelvénye látható.

A kitüntetés egy fokozatú.

Az adományozás feltételei:

– Az adományozott a Szövetség alapító szervezetének vezetője, vagy

– a Szövetség alapítása óta tevőlegesen és hasznos módon vesz részt a Szövetség munkájában, vagy

– legalább 10 éve tagja az elnökségnek.

Az adományozás módja: felterjesztés kizárólag írásban a Szövetség elnökéhez, vagy a kitüntetési javaslatok előkészítésével megbízott alelnöknek címezve történhet.

Az adományozásról csak az elnökség dönthet, és csak úgy, ha az elnökség minden tagja egyetért.

A Szövetség Érdemcsillaga minden esetben oklevél kíséretében, csak a Szövetség közgyűlésén adható át

Viselési módja: a zubbony bal oldalán, a zseb középső része.

Budapest. 2011. október 24.

Székely Tibor hő. ezredes

elnök

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség Érdemcsillaga

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség azonosító jelvénye

Magyarországon 1990 óta gomba módra szaporodtak el a különböző hagyományőrző szervezetek. Ezek jelentős része nem tartozik semmilyen szövetséghez, és sok esetben rendezetlen ruházatban, kellő kiképzés nélkül jelennek meg rendezvényeken. Ezért a Magyar Huszár és katonai Hagyományőrző Szövetség tagegyesületei számára jól megkülönböztethető, sorszámmal ellátott azonosító jelvényt terveztünk. Ez azonosíthatóvá teszi azt a katonai hagyományőrző bajtársat, aki viseli. A jelvény tiszti és legénységi kivitelben készült. A tiszti annyiban tér el a legénységitől, hogy a közepén elhelyezett úgynevezett barokk címer színes kivitelben készült.

Viselési módja: a zubbony jobb oldalán, a zseb fölött.

A Magyar Huszár és Katonai Hagyományőrző Szövetség legénységi és tiszti azonosító jelvénye

URBÁN ALADÁR

A VÁLTÓPÉNZ HIÁNYA, A NEMESFÉM CSEMPÉSZÉSE ÉS AZ ORSZÁGOS RENDŐRI HIVATAL 1848-BAN*

A márciusi forradalmat követő hetekben a gazdasági nehézségekkel együtt járt a 20 krajcáros ezüst húszasok eltűnése a forgalomból. Ennek már március végétől jele volt mind Bécsben, mind Pesten és Budán. Ezért Kossuth Lajos az április 12-i pozsonyi minisztertanácsból levélben fordult Esterházy külügyminiszterhez. Jelezte, hogy olyan nagy az igény az osztrák bankjegyek beváltására, hogy ha a bécsi bank nem küld elegendő ezüst váltópénzt, úgy „országos rémülés fog országszerte elterjedni".[1] Mivel Ausztria már eltiltotta az arany és az ezüst kivitelét, osztrák kérésre és a nádor közvetítésével, Kossuth is intézkedett a nemesfémek kiviteléről. Április 19-én megjelent rendelete szerint a szokásos forgalom arányát meghaladóan visznek ki külföldre aranyat és ezüstöt. Ezért ezt június végéig azonnali hatállyal eltiltja, s a rendelet megszegőit a szállítmány elkobozásával büntetik. Ausztriába és az örökös tartományokba viszonossági alapon ki lehet vinni az ezüstpénzt. Külföldre utazó 300 pengőforintig vihet magával pénzt. A határ menti kereskedésben 10 pengőforint a határ, de az 50 pengőforintnyi összeget a harmincadnál be kell jelenteni. Nagyobb összeg kivitelére a pénzügyminisztérium engedélye kell.[2]

Kossuth május 23-án meghirdette az államkölcsön célját szolgáló kamatos kincstári utalványok kibocsátását. Egyben közölte, hogy elkezdődtek a munkálatok az 1 és 2 forintos magyar bankjegyek forgalomba hozatalára.[3] Erre a közleményre támaszkodva Kossuth ugyancsak május 23-án közleményt adott ki. Egyrészt azt hangsúlyozta, hogy azért halad lassan az átváltás, mert a bécsi bank nem rendelkezik a forgalomban lévő bankjegyekhez szükséges ezüstfedezettel. Másrészt kijelentette, hogy a bécsi bankjegyek hazai ezüstre váltása nem folytatható, mert az ezüstre „saját pénzügyi munkálatai miatt" szüksége van.[4]

A bécsi bankjegyek legkisebb címlete 10 forintos volt. Az ez által okozott nehézségen segítettek volna a magyar 1 és 2 forintos bankjegyek. Bécsben Kossuth pénz kibocsátási tervéről még azelőtt értesültek, mielőtt az nyilvánosságra került volna. Sietve döntöttek az ellenintézkedésről, s a *Wiener Zeit*ung már május 21-én jelentette, hogy az osztrák Nemzeti Bank 1 és 2 forintos címleteket nyomat és bocsájt ki.[5] Kossuth május 23-i közlésére a bank azonnal reagált, de az új osztrák bankjegyek megjelenéséhez még idő kellett, s egyébként sem volt szó teljes beváltási tilalomról. (Duschek körlevele a nagy összegű beváltásokat megtiltotta, s ez a mindennapi átváltásokat nem érintette.) Másfél hónap

* Az itt közölt szöveg a „Pest-Buda rendje és rendvédelme 1848-ban" című, sajtó alatt lévő nagyobb munka részlete. A címben szereplő Rendőri Hivatalt Pünkösd vasárnapján, az olasz katonaság Károly-laktanyai lázadása másnapján szervezte meg a belügyminiszter. (Létrehozására lásd *Urbán Aladár:* Az Országos Rendőri Hivatal megszervezése 1848 júniusában. *Századok,* 143. [2009] 3. sz. 657–668. o.) A Hivatal a fentiek szerint szociális és gazdasági kérdésekkel is foglalkozott.

[1] Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. *Sinkovics István.* Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Budapest, 1957. (a továbbiakban: KLÖM XII.) 27. o. A közléshez csatolt jegyzet szerint az osztrák bank összesen 750 000 pengőforintnyi ezüstpénzt küldött.

[2] KLÖM XII. 44–45. o.

[3] KLÖM XII. Kossuth hat hét alatt ígérte az 1 és 2 forintos bankjegyek megjelenését.

[4] *Pesti Hirlap* (a továbbiakban: PH), 1848. május 25. KLÖM XII. 174–175. o. Duschek Ferenc államtitkár május 31-én körlevélben utasította a kincstári felügyelőket, hogy azonnal szüntessék be az osztrák bankjegyek beváltását. KLÖM XII. 213–214. o.

[5] *Sinkovics István:* Kossuth, az önálló pénzügyek megteremtője. In: *Tóth Zoltán* (szerk.: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. I. k. Budapest, 1952. (a továbbiakban: *Sinkovics:* Önálló pénzügyek.) 137–139. o. A sietve készült pénzjegyek igen rossz minőségűek voltak.

múlva, július 6-án a *Radicallap* jelezte – és ajánlotta az illetékesek figyelmébe –, hogy a bécsiek a papír 1 és 2 forintosokat Pesten ezüst húszasokra váltják, mert otthon felárat kapnak érte.[6]

A rendőrség is felfigyelt a fejleményekre Nagy Gusztáv, a rendőrség titkára július 15-én jelentette Szemere Bertalannak: „Ma ismét nyomár jöttünk agio melletti ezüst beváltásnak, – hanem a ministerium e tárgybani rendelet még csak ma tárgyaltatott a városnál, a kinyomtatás megrendeltetett."[7] Bár az osztrák bank még a magyar papírpénz megjelenése előtt megtiltotta azok elfogadását, Kossuth a viszontválasszal megvárta a magyar pénzjegyek megjelenését. Augusztus 5-én jelentette be a 2 forintos bankjegy kibocsájtását.[8] Az új papírpénz forgalomba hozatala azonban igen lassú volt, hiszen ahhoz bérként vagy fizetésként lehetett hozzájutni, miközben az ezüst húszasokból csak kevés forgott. Augusztus 6-án Hajnik arról számolt be, hogy „nagy az ingerültség a pestiek között az ezüstpénz hiánya miatt". Majd hozzátette, utalva a polgárok egy részének jellemző véleményére, hogy az ingerültség a zsidók ellen irányul, akik a pénzt eldugják, vagy „hazaáruló módon eladják".[9] A bécsiek ezüstkivitelének Kossuth augusztus 10-én megjelent rendelete vetett véget, mert megtiltotta az osztrák 1 és 2 forintos bankjegyek elfogadását.[10]

A magyar 2 forintos papírpénz (1 forintost nem nyomtak) a készületek nehézségei miatt lassan került forgalomba. Hajnik augusztus 12-én kelt beszámolójában jelentette, hogy a pénzügyminiszter rendeletének hatása már mutatkozik. „Senki sem akarván többé a jegyeket (ti. az osztrák bankjegyeket) elfogadni: ha a mi jegyeink mentül elébb (így) ki nem jönnek, pénz miatt történhető zavaroktól kell tartani."[11] Augusztus 14-én Hajnik Pál azt jelentette, hogy az egyik biztos szerint Budán az Országút és Újvidék (Neustift) külvárosokban a pénz miatt kravaltól kell tartani. Holnap korán reggel értesíti a budai rendőrkapitányt. „Itt Pesten is nagyon zúgnak az emberek, kivált a külvárosokban, a bécsi 1 és 2 forintosokhoz pedig még igen nehezen hozzájuthatni."[12] A téma augusztus 15-én is folytatódott. Hajnik jelentette, hogy aznap pénzlefoglalás nem történt. A bankjegyek beválthatatlansága miatt „majdnem kitöréstől kell tartanunk". Ő a pénzügyminiszterhez fordult segítségért, aki 5.000 forint értékű magyar papírpénz és 5.000 pengőforint xr-t bízott rá, hogy megnyugtassák a kedélyeket. Holnap reggel falragasz tudatja a főváros szegény sorsú lakosaival, hogy az 1 és 2 forintos bankjegyeket Pesten a Ferenc és Józsefvárosban, Budán a Tabán és Neustift külvárosokban a rendőri hivatal be fogja váltani. Megtörtént minden intézkedés: „rendőri hivatalnokaink közül 8-an pénzbeváltással fognak foglalkozni, délután 4 órától 7-ig".[13] Augusztus 16-án tehát Hajnik kezdeményezésére Kossuth jelentős gyorssegélyt nyújtott a fővárosi pénzhiány enyhítésére. Hajnik aznap este azt jelentette, hogy Nagy Gusztáv kíséretében meglátogatta munka közben az

[6] A lap július 14-én megerősítette saját hírét, miszerint a német lapok írják, hogy „studentek" jönnek az ezüst húszasokért.

[7] Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár. (a továbbiakban MNL OL) H 15. Belügyminisztérium. Rendőri osztály iratai. 23. doboz. Az Országos Rendőri Hivatal napi jelentései (a továbbiakban: Napi jelentés) 13. A város által kinyomtatott miniszteri rendelet nem került elő.

[8] KLÖM XII. 678–679. o.; *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849. I. k. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Pap:* Okmánytár) 351–353. o. Kossuth egyben arról rendelkezett, hogy egyszerre csak egy 2 forintost lehet ezüstre beváltani. *Sinkovics:* Önálló pénzügyek, 148. o.

[9] Napi jelentés 57.

[10] KLÖM XII. 702. o.; *Pap:* Okmánytár I. 359. o.

[11] Napi jelentés 41. Az ezüst váltópénz eltűnése miatt az osztrák 1 és 2 forintosokra a forgalom miatt szükség volt.

[12] Napi jelentés 43.

[13] Napi jelentés 44. Hajnik augusztus 15-i értesítése Pesti közig. 1848:157. A pénzváltásban részt vevő rendőri hivatalnokok száma azt mutatja, hogy a Perczel által tervezett munkatársak létszámát a hivatal munkába állította.

embereiket. „Rendőri hivatalnokaink most térnek vissza állomásaikról – szól a jelentés –, tódult hozzájuk mindenütt a nép, szidva a németeket, kik rongyos papírokkal akarák (így) őket megcsalni."[14] Kossuth gyors intézkedése, amely a rendőrség segítségével forgalomba hozta a késve megjelent 2 forintosokat, eredményes volt. Legalábbis a továbbiakban a jelentésekben nem esik szó a pénzhiány okozta elégületlenségről. Természetesen volt ellenállás, politikai indíttatású ellenállás az új bankjegyekkel szemben. Ezért a feszült szeptemberi napokban, szeptember 10-én Szemere rendeletet adott ki, amely figyelmeztette a főváros lakóit, miszerint azokat, akik bujtogatnak a magyar bankjegyek ellen, mint „a közhitel és közcsend legveszedelmesebb elleneit", rögtönítélő bíróság elé fogják állítani.[15]

Augusztus 15-én a rendőri jelentés azzal kezdődött, hogy aznap pénzfoglalás nem történt. A szövegezés arra utal, hogy a hivatal gyakorlatában erre is volt példa, vagyis lefoglaltak külföldre szánt szállítmányt. Július 16-án Nagy Gusztáv arról tudósított, miszerint tegnap este jelentést kaptak, hogy a bécsi banknak titkos ágensei vannak Pesten, akik a bécsi bankjegyeket ezüstre és aranyra váltják és kiviszik az országból. Ma egy ilyen ágenst hoztak be a hivatalba. Az oláhországi (havasalföldi) kereskedő volt, aki Pesten 36.000 pengőforintnyi marhát adott el, s az összeg nagyobbik részét bankjegyekben kapta. Mivel az utóbbiaknak hazájában nincs keresete, ezért akarta azt ezüstre váltani.[16] A július 27-i jelentés arról szólt, hogy egy moldvainak a pénzügyminiszter rendeletére visszaadták lefoglalt 880 darab aranypénzét.[17] Az augusztus 1-jei, Nagy Gusztáv által írott jelentés is engedékenységről számolt be. Eszerint Koch bécsi kereskedőnek visszaadták a lefoglalt 554 ezüst tallért. Részben az összeg kicsinysége miatt, részben azért, mert a tallérok külföldiek voltak. Ugyanez a jelentés két boszniai kereskedő esetét ismertette, akik visszakapták ezüstjeiket és aranyaikat, mert igazolták, hogy az transito (átmenő) szállítmány volt.[18] Hajnik augusztus 14-én arról jelentett, hogy a napokban lefoglalt 18.000 pengőforintot beolvasztásra, illetve az aznap lefoglalt 74 front súlyú ezüstöt az olvasztási hivatalba szállította.[19]A lefoglalt pénzek, pontosabban egy eset miatt a nádor felvilágosításért fordult a rendőri hivatalhoz. Hajnik augusztus 20-án közölte, hogy Russo Sámuel török alattvaló 8.400 pengőforintját azért nem adták vissza, mert a pénzügyminisztérium a benyújtott igazolást nem fogadta el.[20] Ez az eset azt mutatja, hogy a benyújtott igazolások megvizsgálása a pénzügyminisztérium feladata volt.

Július 29-én Hajnik a pénzügyminisztériumhoz fordult, hogy gyanús pénzszállítási ügyekben kérjen véleményt. A levél nincsen meg, de Stuller Ferencnek, a pénzügyminisztérium titkárának aznap kelt válaszleveléből megállapítható, hogy miről volt szó. A megküldött iratok alapján Stuller három személy pénzszállítási ügyeivel foglalkozott. Eszerint Zaphir Theocar itteni rác kereskedő útján Amar Samu és Finczi Mózes zsidó kereskedők nagyobb mennyiségű ezüstpénzt kívántak Eszékre küldeni, de azt az éber rendőrség lefoglalta. Stuller válasza szerint Amar Samu Zimonyba akart szállítani 7.500 pengőforint ezüstöt és 2.350 aranyat, amelyet a gőzhajózási hivatalban foglaltak le. Mivel az aranynak és ezüstnek külföldre szállítása tilos, azok a tilalom idejére, illetve amíg a délvidéki lázadás tart, lefoglalva maradnak. Azok lepecsételve a főfizető hivatalba kerülnek, s róluk a feladó „térítvényt" kap. Hajnik azonban folytasson az ügyben nyomozást,

[14] Napi jelentés 45.
[15] *Közlöny* 1848. szeptember 12.; KLÖM XII. 305. o.
[16] Napi jelentés 14.
[17] Napi jelentés 27.
[18] Napi jelentés 34.
[19] Napi jelentés 43.
[20] MNL OL N 31. Regnicolaris levéltár. István nádor iratai. Közpolgári iratok (a továbbiakban: Nádori közpolgári) 1848:2248. Mellette Duschek Ferenc augusztus 10-én kelt elutasító válasza.

mert ha a pénzt az ellenségnek szánták, az összeget a kincstár számára le kell foglalni. Mivel az aranynak az örökös tartományokba történő szállítását a kormány még nem tiltotta el, de az ügy gyanús, ezért Finczi szerezzen valakitől 700 aranyról Bécsbe szóló váltót. Aki kiszállítja a váltót, megkapja a 700 aranyat. Ami Zaphir Theocar pénzszállítmányát illeti, ő egy zimonyi kereskedőház útján Szarajevóba kíván pénzt szállítani. Ezért az tilalom alá esik, így az tilalom idejére letétként itt marad. Ha kiderül, hogy az ellenségnek szánták, úgy el kell kobozni. Ha csak eszéki váltókat szándékoznak vele kifizetni, azok megérkezés után a váltókat „folyó pénzben" fogják kifizetni. Adjon elismervényt, s a pénzt a kincstárba kell szállítani.[21]

Újabb lefoglalásról jelentve, Nagy Gusztáv arról tudósított, hogy Hajnik Pál két török zsidótól és egy rossz hírű rác kereskedőtől 14 hordócska ezüstöt és 3.550 aranyat foglalt le. Várják a pénzügyminisztérium állásfoglalását.[22] A július 30-i jelentés arról szól, hogy Zafir (így) Theocar az aznapi gőzössel megérkezett Eszékről. Az a hír, hogy szerb pénzszállító ágens. Ezért lefoglalt ezüstjét holnap átadják a pénzügyminisztériumnak.[23]

A Brassóból és Szebenből postakocsival Bécsbe küldeni szándékozott nagyobb mennyiségű pénzt Budán a rendőrség lefoglalta. Az eset a Lajtán túlról éles tiltakozást váltott ki. A bécsi magyar külügyminisztérium augusztus 18-án küldte meg az osztrák pénzügyminisztérium tiltakozását, amiatt, hogy az Elias és Diamantides bécsi kereskedőknek Brassóban és Szebenben feladott 16 ládában küldött 18.840 pengőforint értékű ezüstpénz szállítmányát lefoglalták. Ez az intézkedés Kossuth augusztus 10-i, az osztrák fél előzetes értesítése nélkül kibocsátott rendeletére történt. Ez a rendelkezés megtiltja az arany és ezüst kivitelét, ami az osztrák fél szerint súlyos károkat okoz a kereskedelemben, amellett sérti a nemzetközi jogot. A levél szerint a magyar hatóságok megígérték az ezüst bankjegyekben történő megtérítését, de erre nem került sor. Követelik tehát az ezüst visszaadását és a nemesfém kivitelét tiltó augusztus 10-i rendelet visszavonását.[24] Kossuth az Esterházy által megküldött tiltakozásra postafordultával, augusztus 20-án válaszolt. Leszögezte, hogy az említett korlátozó rendeletet augusztus 10-én megküldték a külügyminisztériumnak. Ami pedig az osztrák pénzügyminisztérium levelében szerepel, hogy a kérdéses pénzt „nem tudom honnan" Magyarországon át transito küldték volna, annak a mellékelt iratokban semmi nyoma. Sőt, az egyértelmű, hogy a pénzt Brassóban és Szebenben adták fel. Ami az ezüstszállítmány osztrák bankjegyekben történő kifizetését illeti, arra a kincstári főhivatal azonnal utasítást kapott. A késedelem oka a postakocsi késedelmes indítása volt. Ha az érintettek bebizonyítják, hogy az ezüstszállítmány valóban külföldről küldetett Magyarországon keresztül, a tulajdonosok – a bankjegyek visszaszolgáltatása után – az ezüstöt megkapják. Kossuth az osztrák szemrehányásra válaszul közölte, hogy a bécsiek nem jelezték az egyébként rossz minőségű 1 és 2 forintosok kibocsátását, sem azt, hogy már megjelenése előtt eltiltották a magyar papírpénz elfogadását. Végül megjegyezte, hogy a magyar külügyminisztériumnak „saját ösztönéből" (ti. kezdeményezésére) tiltakoznia kell az *Allgemeine Oesterreichische Zeitung* Abend Beilage rágalmazó cikke

[21] KLÖM XII. 638–639. o. A levél fogalmazványán komoly Kossuthtól származó kiegészítést találni. A minisztérium ügyviteli szabályzata szerint Hajniknak csak Stuller lehetett a levelezőpartnere.

[22] Napi jelentés 29.

[23] Napi jelentés 30. Augusztus 1-jén a *Kossuth Hirlapja* (a továbbiakban: KH) 3.050 arany és 16.000 darab ezüstpénzről tudott, amit Theocartól lefoglaltak. Ő a pénzt Bécsből állítólag kereskedési céllal Eszékre akarta szállítani. (Így érthető Stuller levelének nem idézett részlete, hogy az illető Bécsben váltott nagyobb összegű aranyat.) *Sinkovics:* Önálló pénzügyek I. 151. o. Theocar nevét a KH később Theocratra helyesbítette.

[24] KM elnöki 1848:975. (Mellette Kossuth említett rendelete, amely az ezüstkivitelt bizonyos feltételek mellett 5000 pengőforintig engedi meg.) A rendelet *Közlöny* 1848. augusztus 12. KLÖM XII. 703. o.; *Pap:* Okmánytár I. 359–360. o. A lefoglalás időpontját nehéz meghatározni, mert a *Népelem* augusztus 12-én a két nappal korábban Brassóból Bécsbe küldött pénz lefoglalásáról ír, de az összeg szerinte 64 000 pengőforint. Ugyanezt írta aznap a *Marczius Tizenötödike* is –, de kérdés, hogy azonos szállítmányról van-e szó.

ellen, mert annak szó nélkül hagyása károsan hatna a magyar kormánynak a birodalom másik fele iránti barátságos érzelmeire.[25] Kossuth felkérte tehát a külügyminisztériumot, hogy tiltakozzon a rágalmazó írás ellen, egyben úgy döntött, hogy a rágalmazó cikket saját lapjában leközli. Ez egyben lehetőséget kínált arra, hogy a történteket a nyilvánosság számára megmagyarázza. Megismerve az *Allgemeine Oesterreichische Zeitung* írását, nyilvánvalónak tűnik, hogy annak sugalmazói a Bécsben élő szászok voltak, akiknek tevékenységéről Unverrich vallomásából már hallottunk. Ezt sejteti, hogy az említett cikk augusztus 17-én jelent meg, s az osztrák tiltakozást másnap fogalmazták meg. Az írás címe: „Az úgynevezett magyar minisztérium". A Batthyány-kormány tevékenységét Kossuth magatartásával azonosítja, aki a cikk szó szerint az említett eseményekben útonálló rablóként viselkedett. Azt állította, hogy a kezében lévő igazolás szerint az ezüst Oláhországból (Havasalföldről) származik, Kossuth azonban a szállítmány tulajdonosát értéktelen magyar pénzben akarta kártalanítani.[26]

A jelek szerint a magyar fél kért és kapott helyreigazítást. A kapott tájékoztatás alapján a lap közölte, hogy nem valósak a német főtisztek és katonák elleni attrocitások, s hogy Kossuth nem magyar, hanem osztrák bankjegyekben akarta kifizetni a kártalanítást. Majd közölte, hogy amikor az osztrák pénzügyminiszter megküldte a szállítólevél másolatát, amely igazolta, hogy transito szállítmányról volt szó, Kossuth elengedte a szállítmányt.[27]

[25] PM elnöki 1848:1453. KLÖM XII. 764–766. o. Ha a Brassóban és Szebenben feladott pénzküldeményt transito-nak igyekeztek Bécsben beállítani, az Erdéllyel való uniót semmisnek tekintette.

[26] KH 1848. augusztus 22. KLÖM XII. 776–779. o. A gátlás nélkül rágalmazó írás azt is állította, hogy a magyarok német főtiszteket akasztottak és a kórházból kihajították a sebesült sorkatonákat.

[27] A helyreigazító nyilatkozat kivonata KLÖM XII. 779. o. Az ügy tehát szeptember közepén, miközben Jellačić már a Balaton déli oldalán vonult, elfogadhatóan rendeződött. Érdekes, hogy az osztrák cikket, vagy a miniszteri tiltakozást nem említette a rendőrség jelentése.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

AZ AUGSBURGI CSATA EZER ÉVE, 955–1955

1955-ben Németországban megemlékezések sokaságán ünnepelték meg az augsburgi – vagy miként nyugaton inkább nevezik Lech-mezei – csata ezredéves évfordulóját. Augsburgban a csata már a középkor századaitól fontos részét képezte a városi történeti emlékezetnek, emlékét ébren tartották a városi és céhkrónikák, de különösen az egyház, amely számos, a csatával és Szent Ulrik püspökkel kapcsolatba hozható ereklyével rendelkezik Ennek nagy jelentősége volt a hagyomány fennmaradása szempontjából, hiszen egyházi kapcsolódás nélkül a nagy évfordulók előbb-utóbb elhomályosulnak, hiszen Bécs 1529-es sikeres védelme, vagy 1683-as sikeres megvédése is legfeljebb évtizedekig maradt része az élő közösségi emlékezetnek.[1] 1803-ig az augsburgi püspökségben kimondottan nemzeti emléknapként ülték meg július 4-ét, Szent Ulrik püspök napját. A takácsok korábbi városi céhházának (Weberhaus) a falán már a XVII. század elejétől falfestmény örökítette meg a csata eseményeit: a városi patrícius-paloták és céhházak falait előszeretettel díszítették falfestményekkel.[2]

A takácsok székházának a falfestményeit a korábbi müncheni udvari festő, Johann Matthias Kager (1575–1634) készítette 1605 és 1607 között. Az augsburgi csatát az épület keleti homlokzatán örökítette meg. A kép alsó szintjén a németek vonulnak hadizászlójuk alatt, előttük egy hátrafelé nyilazó magyar harcos menekül. A felső szinten a németek felett Szt. Mihály arkangyal áll kivont, tüzes karddal, előle, a magyarok felett, egy ördög menekül. További jelenet mutatja, amint a szent püspök és I. Ottó a győztes csata után belovagol a városba. A következő képen, ugyancsak a 2. szinten, átnyújtják a takácsoknak céhük címerét az ütközetben nyújtott segítségük elismeréseként, aminek persze semmi valós történeti alapja sincs, hiszen akkor még sem a takácsok céhe, sem annak címere nem létezett, végül, ismét az 1. szinten, Szt. Ulrik és Szt. Afra különálló képei következnek. Hasonlóképpen a mitologizálás eredménye volt az Augsburg római alapítására tett utalás, amit a képeken hangsúlyosan jelenített meg a festő.

A Lech-mezei csata hagyománya erős volt, de a városrendezési szempontok még erősebbek, s a takácsok céhének 1548-as feloszlatása óta városi tulajdonban lévő épületet, amelynek falán ugyan a már csak halvány foltokban látható festést 1900 körül megújították, a helyiek tiltakozása ellenére 1913-ban lebontották. Ám éppen az augsburgi városi identitásban játszott szerepe miatt az épületet rövidesen újra felépítették, a freskókat pedig többször is rekonstruálták. A nemzetiszocialista időkben a téma aktualitása ismét megnőtt, s 1935–1936-ban, az újra felépített Weberhaus falán a korszak monumentális stílusában, Josef Hengge irányításával festették újra a képeket.[3] Mivel a háborús rombolás eredményeként 1944-ben az újabb épület is elpusztult, 1958-ra harmadszor is felépítették, és a falak kifestésére 1959 és 1961 között került sor, immár modern felfogásban, Otto Michael Schmitt munkája eredményeként.[4]

[1] További példákkal *Alphons Lhotsky*: Die Schlacht auf dem Lechfeld. In: *Uő*: Aufsätze und Vorträge. Bd. V. Aus dem Nachlass. Wien, 1976. (a továbbiakban: *Lhotsky*) 12. o.

[2] *Veszprémy László*: A Lech-mezei csata ábrázolása a törökellenes képzőművészetben. *Tarsoly,*1987–1988. 3–4. o.; *Gregor Nagler*: Das Weberhaus in Augsburg mit seinem Freskenzyklus. Ein Denkmal für Denkmalpfleger. *Augsburger Volkskundliche Nachrichten,* 10. 2004. Heft 2. 6–18., o., vö. *Doris Hascher*: Fasadenmalerei in Augsburg. Von 16. bis zum 18. Jahrhundert. Augsburg, 1996.

[3] A keleti oldal freskóin már akkor is Otto Michael Schmitt dolgozott.

[4] A Weberhaus tetőzete 2004-ben kigyulladt, ami a freskókat is károsította. A polgárok adománygyűjtését követően 2007-ben ismét restaurálták a sérült részeket.

A regionális történeti eseményből a XIX. századra országos esemény lett, maga a „Lech-mezei csata" szóösszetétel is a XIX. században született.[5] Ebben nincs is semmi csodálkoznivaló, hiszen 1855 és 1929 között német területen 28, a csatával foglalkozó publikáció, köztük 12 monográfia jelent meg. Ezen belül is a téma 1900 és 1918 között volt a legnépszerűbb a maga 20 kiadványával.[6] Ebben felismerhető a hadsereg és hadtörténelem hirtelen megnövekedett presztízse a császári Németországban, ahol, nem véletlenül, szívesen foglalkoztak a középkori német birodalmat megalapozó nagy győzelemmel. A csata kapcsán különös hangsúlyt fektettek az Ostmark visszahódítására, ami a második világháború végéig aktuális is maradt. Az ábrázolásokban egyébként az eltérés a világi (I. Ottó) és egyházi komponensek (Ulrik püspök) arányain, vagy éppen egyenesen az egyik, vagy a másik elhallgatásában, az össznémet, vagy éppen a regionális szempontok érvényesítésében érhető tetten. Jellemző, hogy a csata 900 éves évfordulóján, 1855-ben, a várostól tíz kilométerre fekvő Königsbrunn-nál, a csata feltételezett színhelyén Lőrinc napjának, azaz a csata napjának vigíliáján nagy, kosztümös felvonulás keretében egy, a győzelemre emlékező templomnak tették le az alapkövét, és a bajor király, II. Miksa (1848–1864) támogatásával három év alatt fel is építették. Kupolájában kapott helyet Ferdinand Wagner romantikus freskója a püspök és a csata ábrázolásával. A történeti hátteret az augsburgi bencés szerzetes, Luitpold Brunner rajzolta meg, aki értelemszerűen a csatahelyet is Königsbrunnhoz lokalizálta.[7]

A csata emlékezetének ápolásában 1955-ben azután ismét váratlan fordulat történt, igaz, nem Magyarországon, ahol akkor a napi politikában fontosabb dolgok történtek, minthogy a kalandozások korának történetével foglalkozzanak. Németországban azonban alkalmi bélyeg kibocsátásával[8] emlékeztek meg I. Ottó – akkor még csak német király – 955. évi győzelméről, s az év nyarán a sajtó is komolyabb figyelmet szentelt az eseménynek. Nyugat-Németország, a Német Szövetségi Köztársaság első szövetségi kancellárja, a CDU politikusa, Konrad Adenauer akkori beszédeiben egyenesen a keresztény-nyugati kultúra fontosságát emlegette. Ugyanakkor a CDU protestáns körei, nem is beszélve a szociáldemokratákról, a kereszténységnek sokkal kisebb szerepet szántak, s még maga a Bundestag CDU-s elnöke, Hermann Ehler sem támogatta a keresztény Nyugat és Európa fogalmának azonosítását.

A keresztény Nyugat Európájának eszméköre mindazonáltal nem nélkülözhette az olyan példaképeket, történelmi alakokat, mint Nagy Károly, I. (Nagy) Ottó vagy éppen V. Károly császár. Mindebből a német vezetés azt a következtetést vonta le, hogy mivel Németország az egyesülő Európa megteremtésében is meghatározó szerepet játszott, a második világháború eseményei ellenére is morális joga van a bolsevizmus és az ázsiai eszmék elleni harc céljából az újrafegyverkezésre. Mindeközben a 955. év fordulópontnak is tekinthető a német történelemben: az ország a világháborús vereséget követően

[5] *Manfred Weitlauff*: Das Lechfeld. Die Entscheidungsschlacht gegen die Ungarn 955. In: Schauplätze der Geschichte in Bayern. Hg. v. *Katharina Weigand*. München. 2003. 55. o.

[6] *Maximilian Georg Kellner*: Die Lechfeldschlacht, ein Ereignis zwischen historischer Forschung und populärwissenschaftlicher Darstellung. In: *Márta Fata* (Hg.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Schriftenreihe des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Band 13. Stuttgart, 2004. 296. o.

[7] *Luitpold Brunner*: Die Einfälle der Ungarn in Deutschland bis zur Schlacht auf dem Lechfeld. Augsburg, 1855. A lokalizálásnál később is fontos szempont volt, hogy a Lech-folyó melyik partjával számoltak, a sváb vagy a bajor Lech mezővel; Königsbrunn a sváb oldalra esik.

[8] A bélyegen Augsburg város címerének elemei láthatók, a birodalmi alma a karddal, fenyőtoboz, három nyílvessző és a Lech folyó stilizált hullámai (lásd a 2. képet).

visszanyerte szuverenitását, belépett a NATO-ba, miközben az Osztrák Államszerződés Ausztriának is visszaadta a függetlenséget.[9]

A kerek évforduló kiváló alkalmat kínált német történeti öntudat felélesztésére, a történelmi személyiségek és események megünneplésére, amit 1955-ben a CSU–CDU-nak és a katolikus egyház igyekezett a legjobban kihasználni. Ebbe a sorba illeszkedett II. Henrik császár szentté avatása 800. évfordulójának a megünneplése 1946-ban, Bambergben, amit a kölni dóm építése megkezdésének 700 évfordulója követett, 1954-ben pedig a németek megtérítője, Winfrid/Bonifatius születésének 1200. évfordulója, s mindezt a müncheni 37. Eukarisztikus Világkongresszus tetőzte be 1960-ban. A 955. évi augsburgi csatára való emlékezés fő szervezője szintén a katolikus egyház volt, az augsburgi püspökség, amely az évet „Ulrik-esztendőként" hirdette meg. Igaz, az 1955-ös egyházi megemlékezések nem korlátozódtak Bajorországra: a második világháborúban megsérült Szt. Ulrich templom kifestését 1956. július 8-án mutatták be a Rheinland-pfalzi Kapsweyerben. A karlsruhei festő, Ludwig Josef Barth a freskókat, köztük az augsburgi csatát, már-már a szent László freskókra emlékezető kompozícióban festette meg.

Annak ellenére, hogy az évforduló kapcsán józan hangok is elhangzottak, amelyek óvtak a parttalan aktualizálástól, s minden rossznak Keletről való eredeztetésétől, az alaphangot mégis a hidegháborús háttér adta, ami a X. századi pogány támadást a XX. századi bolsevista előrenyomulással, egy szovjet támadás fenyegető rémképével azonosította.

*

Az augsburgi püspökség 955-öt Szt. Ulrik évévé nyilvánította, miközben júliusban Szent Ulrik ünnepi hetet rendeztek meg, amelyet a „Nyugati hitvallás napjai" (Tage abendländischen Bekenntnisses) zártak. Érthetően nem a csata napjához (Lőrinc napja, augusztus 10.) igazították az ünnepségeket, mint azt 1855-ben tették, hanem a szentté avatott püspöknek egyébként a csata napjától nem túl távoli emléknapjához, július 4-hez, ami már a középkorban megszilárdult, s később a német evangélikus egyház is megtartotta. Az ünnepi hét minden napját templomi körmenetek, esténként a Roter Tornál színházi előadások, az „augsburgi ezredévi játék" bemutatása tették emlékezetessé.[10]

Minden esemény azt a célt szolgálta, hogy népszerűsítse a keresztény egyház szerepét, magyarok ellen a várost megvédő püspök (923-973) emlékét, akit még a X. század végén „hivatalosan" is szentté avattak. A hangsúly a leghíresebb Ulrik-ereklyére összpontosult, amit a városban őriztek s hitelt érdemlő módon kapcsolódott a püspök személyéhez: az ún. győzelmi keresztre, a „Crux victorialis"-ra. A középkori legenda szerint ez volt az a kereszt, amit a csatában részt vett püspöknek angyalok hoztak az égből, és ami, az ütközetben tényleg ott lévő birodalmi Szent Lándzsát elhomályosítva, a német győzelem legfontosabb emlékévé vált. Igaz, a püspökről ilyet a korabeli leírások nem tudnak, s nem olvasható az augsburgi székesegyház prépostjának, Gebhardnak „Szent Ulrik életírása"

[9] *Matthias Pape*: Lechfeldschlacht und NATO-Beitritt. Das Augsburger „Ulrichsjahr" 1955 als Ausdruck der christlich-abendländischen Europaidee in der Ära Adenauer. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben,* 94. (2001.) (a továbbiakban: *Pape*) 269–308. o. ; *Tilman Mayer*: Medienmacht und Öffentlichkeit in der Ära Adenauer. Bonn, 2009. 52. o.; az ünnepségeknek az 1946-ban alapított Neues Abendland, majd az 1952-ben indított Abendländischen Akademie körül kibontakozó „Abendland" eszmerendszerben és mozgalomban elfoglalt helyét tárgyalja *Vanessa Conze:* Das Europa der Deutschen. Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920–1970). München, 2005. 162–166. o.

[10] *Wolfgang Drews*: Das Augsburger Jahrtausendspiel. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung,* 1955. július 5.; *Max Högel*: Mysterium auf moderner Bühne. Zur heutigen Uraufführung des „Augsburger Jahrtausendspiels. *Süddeutsche Zeitung,* 1955. július 2. Az ezredévi misztériumjátékban a magyarokat, a Weberhaus freskójához hasonlóan, egy ördög jelenítette meg.

című művében sem, noha az csak néhány évtizeddel íródott 955 után, 982 és 993 között.[11] Az életírás egyébként a magyar kalandozások korának egyik legfontosabb forrása, sőt a legújabb kritikai kiadásnak köszönhetően tudjuk, hogy a legkorábbi kéziratba tett XV. századi betoldás magát a püspököt teszi meg a magyar vezérek fogságba ejtőjének és bitófára juttatójának.[12] A püspök a helyi Szent Afra templomba temetkezett, ahol sírját, egy tűzvészt követően, 1183-ban nyitották fel. Ekkor találták meg liturgikus ruhadarabjait, sudariumát (izzadságtörlő kendőjét), miséző kelyhét, valamint a később győzelmi keresztként tisztelt fakeresztet. A püspökhöz kapcsolt ereklyék száma aztán gyorsan gyarapodott, 1500-ra már a kétszázat is elérte. Ezeket a hajdani birodalmi bencés apátságban, majd később a mai Szt. Ulrik és Szt. Afra bazilikában őrzik, ahol a 2004-es Szent Afra jubileumi év felújításainak köszönhetően múzeumi tárgyként is megtekinthetők.[13]

A fa kereszttereklyét 1320-ban ezüst mellkeresztbe (pectorale) foglalták, majd 1494-ben helyezték el a ma is meglévő arany és drágakő foglalatba, amelyet a helyi ötvös, Nikolaus Seld készített, magán a kereszten pedig a csata és a csoda ábrázolása kapott helyet.[14] A XVI. század végétől a kereszt függő változatát a helyi bencések nagy mennyiségben készítették a zarándokok számára emléktárgyként, ez az 1900-as évektől új lendületet vett. Nem kevésbé érdekes az említett sudarium ereklyetartója, ami a püspök feltételezett harci zászlójának foszlányát, valamint a csatában használt lándzsájának töredékeit is magában foglalja. A másik ereklyetartó is Jörg Seld műhelyében készülhetett, körülbelül az előbbiekkel egy időben.[15]

Az ünnepi hét beszédeinek hosszú sora önálló kiadványban olvasható; a szónokok valójában nem a történelemmel, hanem vagy a kereszténység győzelmével és a katolicizmus fontosságával foglalkoztak, vagy aktuálpolitikai párhuzamok felvillantásával tűntek ki.[16] Utóbbiak közé tartozott a legrangosabb résztvevő, Robert Schumann, akkori francia igazságügyi miniszter.[17] Az ő szeme előtt – az 1951-es szén és acélközösség létrehozójaként – a formálódó európai közösség lebegett, s ilyen értelemben utalt Nagy Károly birodalmára is. Távol állt tőle, hogy a kereszténység és a nemzeti eszme kapcsolatáról szóljon, inkább az egyes országok szuverenitásának korlátozása mellett érvelt egy jövőbeli európai szövetség érdekében. Az akkor frissen debütáló német külügyminiszter, a posztot éppen Adenauertől átvevő Heinrich von Brentano számára pedig nyilvánvaló volt a hasonlóság a 955-ben a város falai alá érkezett pogány magyarok és a 1955-ben a nyugatot fenyegető „keleti tömegek" (Massen des Ostens) között, s ebben az összefüggésben értékelte a nyugat-német államnak a NATO-ba történt belépését.[18] A hatvanezres tömeget megmozgató nagygyűlésen a miniszter, az osztrák államszerződést is bevonva fejtegeté-

[11] *Walter Berschin – Angelika Häse* (Hg.): Gerhard von Augsburg, Vita Sancti Uodalrici: die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Ulrich, lateinisch-deutsch, mit der Kanonisationsurkunde von 993. (Editiones Heidelbergenses, 24) Heidelberg, 1993. (A továbbiakban: *Berschin – Häse*.) Kevesen tudják, hogy a híres medievista, Harry Bresslau Gebhard életírását tartotta megbízhatónak, s elvetette Widukind híradását, noha a mai kutatás mindkét forrásnak egyaránt hitelt ad, vö. *Harry Bresslau*: Die Schlacht auf dem Lechfeld. *Historische Zeitschrift,* 97. (1906) 137–151. o.

[12] *Berschin – Häse,* 408–409. o.

[13] Szent Afra még a 4. század elején szenvedett vértanúságot, mahd 1064-ben avatják szentté. Temploma a város falakon kívül feküdt, amelyet 955-ben a magyarok feldúltak, majd az újjáépített templomba temetkezett Ulrik püspök.

[14] *Wolfgang Jahn – Christian Lankes – Wolfgang Petz – Evamaria Brockhoff* (Hg.): Bayern, Ungarn Tausend Jahre. Augsburg, 2001. (a továbbiakban: Bayern, Ungarn) 85–87. o. Az Ulrich-keresztekről lásd *Liszka József* ismertetését: *Ethnographia,* 109. (1998) 455–456. o.

[15] Bayern, Ungarn, 89–90. o.

[16] *Leopold Schwarz – Max Hohenester* (Hg.): Crux victorialis; ein Erinnerungsbuch an die St.-Ulrichs-Festwoche und die Tage abendländischen Bekenntnisses vom 2. bis 11. Juli 1955 in Augsburg. Augsburg, [1955] (a továbbiakban: Crux victorialis).

[17] Beszéde: Crux victorialis, 258–265., 307–308. o.

[18] Beszéde: Crux victorialis, 303–306. o.

sei körébe, bizakodóan utalt arra, hogy Ulrik püspök bátorságával a X. századi „nomád hordák" modern utódai ellenében is sikerrel tudják megvédeni a nyugat határterületét.[19] Mivel a beszéd a konzervatív „Abendland" ideológia materializmust is kárhoztató terminusait és logikáját használta,[20] nem nyerte el a liberális sajtó tetszését, s gúnyosan II. Vilmos „Hunnenrede"-jéhez, a Bremerhavenban a Kínába induló csapatok előtt 1900. július 27-én elmondott kemény hangú, már a kortársak közül is többeket megbotránkoztató beszédéhez hasonlították.[21]

A beszédet tartók sorában nem volt könnyű feladata a németországi emigrációban élő volt magyar honvéd tábornoknak, Justhy Emilnek,[22] aki – mint szellemesen megfogalmazta – azon magyarok leszármazottai nevében mondott üdvözletet, akik egykoron, pogányként, a németek legborzalmasabb és legfélelmetesebb ellenségei voltak, ám később mégis egy évezreden át egymás megbízható bajtárai lettek. Jó érzékkel hozta fel azokat a példákat, amivel bizonyíthatta a magyarok Európa védelmében hozott áldozatait és hőstetteit. Hosszan pörögtek a történelmi példák. Így – a némi csúsztatással a clermonti zsinaton az első keresztes had vezéréül választott – Szent Lászlótól egy hirtelen ugrással Nándorfehehérvárnál termett, 1456-ban, és Hunyadi János személyében megtalálta Szt. Ulrik magyar párját, és végül egészen a mohácsi síkig jutott el áttekintésében. A szent püspök korát a török időkhöz hasonlította, amikor is a Kárpát medence elveszett a Nyugat számára.

A németországi ünneplések hangneme adta a szintén emigránsként, akkor éppen a Szabad Európa Rádió munkatársaként kenyerét kereső kitűnő történész-művészettörténész, Bogyay Tamás könyvének a jelentőségét, amely szintén 1955-ben jelent meg Münchenben az augsburgi csatáról.[23] A könyvecske historiográfiai jelentőségét tudtommal még nem értékelte kellőképpen a hazai medievisztika, noha sok mindenben megelőzte Vajay Szabolcsnak a magyar kalandozásokat átértékelő elméletét.[24] Nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar kalandozók a nyugati széttagoltság és rivalizálás következtében éppen a nyugatiak hívására vonultak fel, miként az éppen az augsburgi csata előestéjén is valószínűsíthető.[25] Mindezt még meggyőzőbbé tette azzal, hogy bemutatta steppei lovas kultúra jellemzőit, ezzel kimondatlanul is cáfolva a „barbár hordák" felfogást, sőt a „Raubzüge" helyett egyszerűen az „Ungarnzug" kifejezést használta. Jó érzékkel utalt a nyugati stratégiára, ami a vonulási területek szisztematikus pusztításával próbált ered-

[19] *Frank-Lothar Kroll*: Heinrich von Brentano. Ein biographisches Porträt. In: *Roland Koch*, *Frank-Lothar Kroll* (Hg.): Heinrich von Brentano – Ein Wegbereiter der europäischen Integration. München, 2004. 39–40. o

[20] *Heinz Hürten*: Der Topos vom christlichen Abendland in Literatur und Publizistik nach den beiden Weltkriegen. In: *Albrecht Langner* (Hg.): Katholizismus, nationaler Gedanke und Europa seit 1800. Paderborn, 1985. 131–154. o.

[21] *Pape* 303. o., vö. *Spiegel,* 1955. aug. 10., 12. o.:„Bei dieser Jahrtausendfeier ging es den Gläubigen, wie die Katholische Nachrichten-Agentur vorsorglich bezeugt hatte, ... um den Sieg des Christentums ... gegen die heidnischen Hunnen. Das Erstaunen, das die bis dahin frohgestimmte Festversammlung ergriff, war um so größer, als Westdeutschlands Außenminister nicht nur im eigenen Namen, sondern auch, und vor allem, im Namen des Herrn Bundeskanzlers eine deutliche Parallele ersann zwischen der Ungarnschlacht vor tausend Jahren und der politischen Situation des Abendlandes heute. Die Ähnlichkeit ist überraschend, ja erschreckend. Damals standen vor den Toren des Abendlandes, vor den Toren dieser Stadt, in der wir weilen, die heidnischen Nomadenscharen des Ostens; Verderben und Untergang drohten. Jetzt stehen wiederum, nicht sehr viel weiter von dieser Stadt entfernt, die Massen des Ostens.", és további reakciókra uo. 1955. aug. 24., 5.o.és további reakciókra uo. 1955. aug. 24., 5. o.

[22] *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2001. 159. o.; beszéde: Crux victorialis, 328–330. o.

[23] *Thomas von Bogyay*: Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintegründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. Ein ungarischer Beitrag zur Tausendjahrfeier des Sieges am Lechfeld. München, 1955. (A továbbiakban: *Bogyay*.)

[24] Úgy látszik, Vajayra a könyvecske nem tett túl nagy hatást. *Szabolcs de Vajay*: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–933). (Studia Hungarica 4.) Mainz, 1968. 10. o.

[25] *Bogyay,* 37–46. o.

ményeket elérni, mentve ezzel a magyarok pusztítását. A pusztító barbár nép képzete egyébként az esztendő egyik legszínvonalasabb előadásában is tetten érhető, amelyet az osztrák történetírás nagy alakja, Alphons Lhotsky (1903–1968) tartott 1955. június 10-én a „Verein für Landeskunde von Niederösterreich" ülésén. A szigorúan szakmai előadásban is hangsúlyos elem a magyar lovas hordák pusztítása, amit azután nála szervesen követ a keresztény és szuverén magyar királyság megalapítása.[26] Szintén a szakszerűség jellemzi az augsburgi helytörténeti kiadványként megjelenő munkát, Barthel Eberl könyvét.[27] Alapvetően a források bemutatására, illetve a csatának Gunzenlê-hez való lokalizálására helyezi a hangsúlyt, s értékelésében nagyon visszafogott, tudatosan kerüli az aktualizálásokat.

*

Az ünnepségek résztvevői akkor még nem tudhatták, hogy egy esztendő múlva az 1956-os forradalom alapvetően megváltozatja a magyarság nyugat-európai imázsát, az évfordulóval kapcsolatos defenzív magyar érvelés jórészt értelmét veszíti, és a „Massen des Ostens" teljesen új jelentést nyer.[28]

[26] *Lhotsky,* 11–22. o.

[27] *Barthel Eberl*: Die Ungarnschlacht auf dem Lechfeld (Gunzenlê) im Jahre 955. (Zur Geschichte der Stadt Augsburg. Heft 7) Augsburg, 1955. Legújabb lokalizálására *Walter Pötzl:* Der Ort der Ungarnschlacht des Jahres 955. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte,* 76. (2013) 1. 83–97. o

[28] Talán már ennek az eredménye, hogy 1957-ben, amikor Bogyay Tamás és Barthel Eberl könyvét együtt recenzálta *Francis S. Wagner* a *Journal of Central European Affairs*-ben (17., 1957. 185–186. o.), Bogyay könyvét sokkal szakszerűbbnek és jobbnak tartotta. Persze, az ismertetés előtti cikk utolsó mondata már a magyar felkelést méltatta: „significant and courageous uprising" („jelentős és bátor felkelés", 183. o.)

ZÁVODI SZILVIA

A SZÁZADOS, A HENTES ÉS A NŐ – HÁZASSÁGI BONYODALMAK A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A katonatiszti házasságkötések törvényi szabályozása

A XX. század első felében a katonatiszti nősülés szabályozásának alapjául elsősorban a Ferenc József által 1913 szeptemberében jóváhagyott „Nősülési szabályzat a m. kir. honvédség és csendőrség számára" című szabályzat szolgált.[1]

Alapvetően a katonai házasságkötésekre is vonatkoztak az állami törvények, így az 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról, amely tartalmazta többek között az eljegyzés, a házassági akadályok, a házasságkötés, továbbá a házasság érvénytelenségének és megszűnésének, valamint az ágytól-asztaltól való elválásnak a mibenlétét. E törvény a házassági akadályok között sorolta fel a véderőről szóló rendelkezés értelmében szükséges nősülési engedély hiányát,[2] az engedély nélküli házasságkötés megtorlását pedig a katonai büntetőbíráskodás hatáskörébe utalta.

A fent említett Nősülési szabályzat, kisebb változtatásokkal, egészen 1944 novemberéig érvényben maradt. Elsősorban azok a rendelkezések változtak meg, amelyek a házassági óvadéktőkével voltak kapcsolatban. Így rendszeres időközönként jelent meg rendelet a házassági óvadéktőkék összegének meghatározásáról,[3] illetve a kaucióhoz felhasználható értékpapírok jegyzékéről.[4] Apró változások történetek a házassági engedélykérelmezések eljárásában[5] és kissé módosultak az illetékszabályok.[6]

Jelentősebb változás 1942-ben történt, amikor Horthy Miklós kormányzó rendelkezése értelmében kibővítették azok körét, akik nem kaphattak nősülési engedélyt.[7]

1944. november 17-én kelt Szálasi Ferenc nemzetvezető rendelkezése, amely módosította a katonatisztek nősülésének szabályozását.[8] Eltörölte a házassági óvadéktőke biztosításának kötelezettségét, engedélyezte a hadnagyok számára a nősülést és az ara személyének vizsgálatakor már nem kellett figyelembe venni a (társadalmi) származást. A rendelet alapján – rendfokozatra és beosztásra való tekintet nélkül – minden tisztnek és tisztviselőnek a honvédelmi miniszter adta meg a nősülési engedélyt.

A legjelentősebb változás a katonatisztek házasságának engedélyezésében 1945 áprilisában történt, immár az új Honvédségen belül. A *Honvédelmi Közlöny*ben megjelent rendelettel[9] hatályon kívül helyezték az addig érvényben lévő Nősülési szabályzatot. A tiszti házasság azonban továbbra is engedély köteles volt, az arának feddhetetlen előéletűnek kellett lennie, de a házasságkötés engedélyezését továbbra sem kötötték kaucióhoz.

[1] A–57. Nősülési szabályzat a magy. kir. honvédség és csendőrség számára. 1913. évi 13.537.– eln. 15/b számhoz. Budapest, 1913. (A továbbiakban: Nősülési szabályzat.)
[2] 1894: XXXI. tc. 26. §.
[3] Például a Honvédelmi Minisztérium 2.254/eln. 13. – 1930., vagy a 1.502/eln. – 1934. számú körrendelete.
[4] Például a HM 3.521/eln. – 1933., vagy a 2.106/eln. – 1935. számú körrendelete.
[5] Például a HM 5.953/eln. 13. – 1939. számú körrendelete.
[6] Például a HM 88.857/13. – 1931. számú körrendelete.
[7] A HM 46.039/eln. 13. – 1942. számú körrendelete.
[8] A HM 89.040/eln. 13. – 1944. számú körrendelete.
[9] A HM 21.166/eln. II. – 1945. számú körrendelete a hivatásos tisztek és tiszthelyettesek nősüléséről.

A nősülési szabályzat

Az A–57. jelzetű szabályzat a tiszti házassággal kapcsolatban a következőket szögezte le: a házasságkötéshez hatósági engedélyre volt szükségük a tényleges honvédeknek és csendőröknek, a szolgálatot teljesítő honvéd- és csendőrtiszteknek, a katonai rokkantházakban ellátásban részesülőknek, a szolgálatban álló, de tartósan szabadságoltaknak, illetve az állományba nem vett újoncoknak.[10] A hatóság által kiadott engedély azonban feltételes volt, akkor lehetett vele élni, ha a házasságkötésnek más törvényi akadálya nem volt.[11]

A tiszteknek kiadott nősülési engedély több feltételhez volt kötve. Az engedélyt csak akkor adták meg, ha a megkívánt óvadéktőkét megfelelő módon biztosították, ha az ara szeplőtlen hírnevű, a nősülendő állásának megfelelő társadalmi műveltségű és származású volt, ha a frigy az állásszerű házasság követelményének mindenben megfelelt és más akadály nem állt fenn.[12]

A szabályzat értelmében nem kaphattak engedélyt a tiszt-/tisztviselőjelöltek és a gyakornokok. A kormányzó 1942. évi rendelkezése értelmében ugyancsak nem nősülhettek a katona állományú, továbbá szakszolgálatos gazdászati és szertári hadnagyok, valamint a hadiakadémia, a lovagló- és hajtótanárképző-iskola, valamint a honvéd központi testnevelési intézet hallgatói.

A nősülési engedélyt szolgálati úton kellett felterjeszteni, és a nősülendő parancsnokának, illetve a tiszti gyűlésnek nyilatkoznia kellett a megkötendő frigyről.[13] A nősülési engedély iránti kérvényhez csatolni kellett a jegyesek keresztlevelét és születési anyakönyvi kivonatát, kiskorúság esetén a szülők beleegyező nyilatkozatát, özvegység esetén az elhunyt házastárs halotti anyakönyvi kivonatát, válás esetén a felbontást igazoló okmányokat. Ezeken kívül nyilatkozatot arról, hogy ki fogja biztosítani a házassági óvadékot.[14] Csatolni kellett még a tiszti gyűlésen készült jegyzőkönyvet és 1941 után a leendő feleség származási tábláját.[15] A nősülési engedélyt a VI. rangosztálytól felfelé (alezredeseknek, ezredeseknek és a tábornoki kar tagjainak), illetve a közvetlen környezetében szolgáló tiszteknek az államfő adta, a VII. rangosztálytól lefelé (őrnagyoknak, századosoknak, főhadnagyoknak és hadnagyoknak) pedig a honvédelmi miniszter. A nősülési engedély egy évig volt érvényes és a házasságkötést szolgálati úton be kellett jelenteni.[16]

A tiszti házassággal kapcsolatban a szabályzat többi paragrafusa a házassági óvadékkal foglalkozott. A házassági kaució elsődleges célja az volt, hogy az óvadéktőke után járó kamatok a leendő házastársaknak, az özvegységre jutó nőnek vagy férjnek állásszerű megélhetést biztosítson. A házas felek az óvadék kamataira tarthattak igényt, magára az alaptőkét biztosító vagyontárgyra nem. A letétbe helyezett vagyontárgynak minimum 4%-os kamatot kellett jövedelmeznie. Az óvadéktőke biztosítására alkalmas volt az államadóssági kötvény, illetve bármilyen értékpapír vagy ingatlan. Ha a felkínált tőke ingatlan volt, akkor azt fel kellett becsültetni és biztosítani kellett. A felajánlott óvadék elfogadásáról a honvédelmi miniszter döntött.[17] A kauciót adhatták a jegyesek, ezek egyike vagy másika, illetve egy harmadik személy. Általában a menyasszony szülei biztosították

[10] Nősülési szabályzat, 1. §.
[11] Uo. 2. §.
[12] Uo. 3. §.
[13] Uo. 5. §.
[14] Uo. 9. §.
[15] *Aba Konrád:* A katonatiszti nősülés és házassági óvadék. Budapest, 1944. (a továbbiakban: *Aba* 1944.) 18. o.
[16] Nősülési szabályzat, 11–12. §.
[17] Uo. 13–14. §.

az óvadéktőkét. A havi segély (apanázs), az életbiztosítás, az ara állás utáni fizetése, vagy a várható örökség nem jelentette a kaució szabályszerű biztosítását. Így nem volt elég az óvadékhoz például az ara tanári oklevele állás nélkül, csak mérséklési tényezőnek számíthatták be. Más volt a helyzet, ha a leendő feleségnek nyugdíjképes állása volt.[18] Ilyen lehetett egy tanítónői vagy tanárnői állás is, feltéve, ha a Vallás- és Közoktatási Minisztérium igazolást adott ki a nő munkaviszonyáról.[19] Kapi Imre százados és Radnár Mária házasságánál például a menyasszony a Magyar Királyi Operaház tagja volt évi 10 000 korona ösztöndíjjal, amely összeg meghaladta a megkívánt óvadéktőke kamatait.[20]

Dr. Hercegh Matild bölcsésztudor, okleveles tanárnő 1929-ben kérte, hogy a honvédelmi miniszter tekintsen el a házassági óvadéktól. Kérését azzal támasztotta alá, hogy a székesfővárosi tanítóképző intézetben tanárként kétszer annyit keres, mint amennyi a vőlegénye rangosztálynál előírt óvadéktőke éves kamata lenne.[21] Ugyanez volt a helyzet Madary Margitnál is, aki tanítónőként annyit keresett havonta, hogy az több volt, mint az óvadéktőke havi kamata.[22]

Ujvárosy Erzsébet számára Budapest székesfőváros IV. kerületének elöljárósága adott ki hatósági bizonyítványt arról, hogy női divatszalon tulajdonosaként rendelkezik annyi jövedelemmel, hogy a katonatiszti állás tekintélyéhez méltó lakást tud fenntartani, illetve, hogy Vajnai Gábor nyugállományú századossal kötött házassága esetén a háztartás anyagi terheit részben viselni tudja. A tiszttársak által kitöltött kérdőíven a szalonról a következő szerepelt: „A szalont kizárólag jobb közönség látogatja, már árainál fogva is. A szalonból körülbelül havi 500–600 pengő tiszta haszna van, 10–15 alkalmazottat foglalkoztat."[23]

Várjon Béla nyugállományú alezredes és Boér Tiborné Benrád Adél házasságánál az engedélyhez benyújtott iratok hangsúlyozták, hogy az ara az Angol–Magyar Bank Rt. tisztviselője és 1904 óta a bank nyugdíjintézetének tagja, havi jövedelme majdnem 400 pengő.[24]

Nádasdy Oszkár százados és dr. Szabó Katalin orvos házasságánál óvadékmérséklő tényező volt az ara foglalkozása. A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetnél dolgozott, de önálló orvosi rendelőt is fenntartott háziorvosként.[25]

Az óvadéktőke-elengedési ügyekben a párok pártfogásra találtak olyan esetekben, mikor például tiszt leánya készült házasságot kötni[26] vagy közalkalmazott egyetlen lánya ment férjhez.[27]

Felmentést az óvadéktőke biztosítása alól nem csak a leendő feleség keresete adhatott, hanem a férj esetleges mellékjövedelme is. Ez a katonai hivatás mellett nem volt gyakori. Dr. Tóth Lajos előadó orvosnak azonban a honvéd orvosi szolgálatának ellátása mellett

[18] *Ába* 1944. 28. o.

[19] Így történt ez Pacor Vilmos százados és Horváth Margit hazásságakor 1913-ban. Pacor Győző szíves szóbeli közlése.

[20] Kapi Imre százados és Radnár Mária házassági iratai. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1921. 13. osztály, Házassági ügyek.

[21] Hrabál Ágost számvevőszéki főtisztviselő és dr. Hercegh Matild házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, Házassági ügyek. G–Henk (2071. doboz).

[22] Pleplár Venczel nyugállományú ezredes és Madary Margit házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, Házassági ügyek. Pár–R (2080. doboz).

[23] Vajnai Gábor nyugállományú százados és Ujvárosy Erzsébet házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. V–W (2081. doboz).

[24] Várjon Béla nyugállományú alezredes és Boér Tiborné Benrád Adél házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. V–W (2081. doboz).

[25] Nádasdy Oszkár százados és dr. Szabó Katalin házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. M (3161. doboz).

[26] Szlávik Sándor százados és Hager Mária házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Pe–S (3162. doboz).

[27] Mészáros Zoltán huszár főhadnagy és Seiffert Stefánia házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. M (3161. doboz).

körülbelül a fizetésének megfelelő jövedelmet biztosító magánpraxisa is volt, ami fedezte a megkívánt házassági óvadéktőke kamatait.[28]

A házassági óvadéki okmányokat közvetlenül a honvédelmi miniszterhez kellett beterjeszteni, mellékelni kellett az eredeti nősülési engedélyt, az ajánlati okmányt, amely a felajánlott óvadék mibenlétét taglalta, értékpapírok esetén a járadékokmányt, jelzálogilag biztosított tőke esetén a telekkönyvi kivonatot és a biztosítási kötvényt, illetve az óvadékot felajánló keresztlevelét.[29] Ha a miniszter jóváhagyta az óvadéktőkét, értesítette a feleket és kiküldte az elfogadásról szóló igazolványt. Így elhárult minden akadály a házasságkötés elől. A házassági óvadéki köteléket kizárólag a honvédelmi miniszter oldhatta fel az asszony halála vagy a házasság bírósági úton történő felbontása esetén, illetve ha a férj olyan rangosztályba kerül, ahol nem volt kötelező a kaució, valamint ha a férj kilépett a hadsereg kötelékéből.[30]

A Nősülési szabályzatban meghatározott bármely előírás alól felmentést az államfő adhatott. Az uralkodóhoz, illetve a kormányzóhoz kellett benyújtani a kegyelmi kérvényeket és folyamodványokat például akkor, ha olyan tiszt akart nősülni, aki hivatalosan nem kaphatott engedélyt, vagy ha az ifjú pár a házassági óvadék mérséklését vagy teljes elengedését kérte.[31]

Házasságkötési statisztika

A XX. század első három évtizedében a házassági statisztika felállításához úgynevezett házassági űrlapot kellett kitölteni, amelyen az általános, személyi adatok mellett rákérdeztek egyéb dolgokra is, például a rokoni fokra. Három olyan rokoni fokot soroltak fel, melyek fennállása esetén tilos volt a házasságkötés: elsőfokú unokatestvérek, nagybáty és unokahúg, illetve unokaöcs és nagynéni.[32] Külön pont foglalkozott azzal, hogy ha a házasulandók különböző vallásúak vagy felekezeten kívülállók voltak, létrejött-e köztük szabályszerű megegyezés a gyermekek vallásával kapcsolatban.[33] A reverzális hiánya elmaraszta ló tény lehetett egy bontóperben.

A XX. század első fele házassági adatainak áttekintése alapján megállapítható: átlagosan 10 ‰-re tehető a házasságkötések száma egy évben.[34] A mélypont 1914–15-ben volt, mikor is ez az adat csak 3–6 ‰ volt, a legmagasabb 1918–19-ben volt, mikor elérte a 20 ‰-et.[35]

Az 1930-as évek statisztikai adataiból arra lehetett következtetni, hogy egy-egy foglalkozási csoport rendszerint egy-egy társadalmi osztálynak felelt meg, túlnyomóan azonos szintű műveltségi és életmódbeli viszonyok jellemezték őket. Ezek a hatások fontosak és irányadóak voltak a „népmozgalmak" minden ágánál, így a házasságkötéseknél is.[36]

Ha a katonasághoz tartozó wőlegények számarányát vizsgáljuk, világosan kirajzolódik, hogy ez az arány mindig kisebb volt a véderő népszámlálásbeli számarányához képest. Némi változás akkor volt érzékelhető, amikor liberálisabban kezdték kezelni a házassági engedély beszerezését és kiadását, könnyebbé tették a házassági kaució letevé-

[28] Dr. Tóth Lajos előadó orvos és Vangel Anna házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. T–U (2077. doboz).
[29] A–57. jelzetű nősülési szabályzat, 19. §.
[30] Uo. 23. §.
[31] *Aba* 1944. 6. o.
[32] Lásd: 1894. évi XXXI. törvénycikk 11. §. c) pont: „Nem köthetnek egymással házasságot testvér testvérének vér szerinti leszármazójával."
[33] *Szél Tivadar:* A budapesti házasságok. Budapest, 1935. (a továbbiakban: *Szél* 1935.) 11. o.
[34] Évente 1000 emberre 10 házasságkötést lehetett számolni.
[35] *Szél* 1935. I. táblázat.
[36] *Szél* 1935. 253. o.

sét, illetve az nem volt szükséges. A budapesti házasságkötéseknél 1897 és 1900 között, valamint 1931-ben és 1932-ben a katonasághoz tartozó vőlegények száma 1 % volt, miközben az 1890. évi népszámlálás adatai szerint a fővárosi keresők 4–8 %-a, 1930-ban pedig 1–3 %-a tartozott a katonasághoz. A katona vőlegények legmagasabb számaránya 1919–20-ban volt, 6–9 %, ami a háborúból, hadifogságból hazatérő nőtlen katonák nagyarányú házasságkötési kedvével volt magyarázható.[37]

A katonai házasságkötések száma 1919 és 1922 között volt a legmagasabb, átlagosan 28,2 ‰. Később az arányszám nem ütött el az korábbi átlagtól: 1925–26-ban a főváros lakosságát tekintve 11 ‰, az egész népességre vonatkoztatva 10,2 ‰, 1929 és 1932 között Budapesten 9,3 ‰, országosan 10,6 ‰ volt. A fővárost tekintve a háború előtt még az országos 1914–15-ös mélypontnál is kedvezőtlenebb volt a helyzet a katonasághoz tartozó férfiak házasságkötését illetőleg. 1899 és 1902 között az arány 3,9 ‰, 1909 és 1912 között 6,5 ‰ volt.[38] A véderő köreiből kikerült vőlegények nagy része a 25–29 és a 30–39 éves korosztályba esett, az átlagéletkor 32,2 év volt.[39]

Az 1930-as években a különböző társadalmi osztályok házasodási statisztikáiban vizsgálták a vőlegény és a menyasszony apjának foglalkozását és azt állapították meg, hogy a vőlegények ⅔-a a saját foglalkozásához tartozó körből választott feleséget.[40]

Az 1919–1920-ban megkötött házasságok nagy száma miatt is fontos volt az engedély nélkül megkötött házasságok utólagos elismertetése, ugyanis a minisztériumi dokumentumok tanúsága szerint „el volt terjedve az a téves hiedelem, hogy átmeneti viszonybelieknek [nyugdíj előtt állóknak] nem kell engedélyt kérniök, mert azok kérvényeit mind visszaküldték".[41] De ez nem volt igaz. Az 1920-as évek második feléből származó levéltári iratok zöme iratbekérési ügy az 1910-es és az 1920-as évek első felében megkötött házasságok utólagos engedélyeztetése érdekében. Ezekben az esetekben is ki kellett töltetni a tiszti kérdőívet, ahol egyértelműen már nem a menyasszonyról, hanem a feleségről és a már meglévő család otthonáról nyilatkoztak az ismerős tisztek.

1929-ben például néhai Feleky József nyugállományú őrnagy 1923-ban kötött házasságát azért kellett felülvizsgálni és utólagosan elismertetni, mert özvegye csak engedélyezett házasság után kaphatta meg az özvegyi ellátást.[42] Utólagos engedélyeztetésről volt szó Maller László református tábori főlelkész esetében is. Maller 1921-ben kötött házasságot Tóth Juliannával. Később a kőszegi katonaiskola lelkészeként kellett utólagosan elismertetnie házasságát. A Honvédelmi Minisztérium 13. osztálya a reáliskolai nevelőintézet tanári karától kérte be a véleményeket a feleségről, de mivel egyik tag sem ismerte a főlelkész nejének házasság előtti élet- és családi körülményeit, a városparancsnokság részére hivatalból küldtek ki a kérdőíveket, amik nem voltak azonosak az 1928-ban bevezetett, 11 pontos formanyomtatvánnyal. Az előre gépelt kérdőíven négy kérdést tettek fel: 1. Ismeri-e Maller főlelkész úr nejét és családját? Ha igen – mióta és közelebbről-e vagy csak felszínesen? 2. Mallerné őnagysága szülei milyen társadalmi állást töltenek be, milyen a hírnevük és milyenek a vagyoni viszonyaik? 3. A család milyen magatartást tanúsított a lezajlott forradalmi időkben s teljesítette-e hazafias kötelességeit a nemzeti talpra állás munkájában? 4. Van-e tudomása olyan körülményekről, melyek e házasságot Maller főlelkész úr jelenlegi társadalmi állásához viszonyítva meg nem felelőnek tüntet-

[37] *Szél* 1935. 259. o.
[38] *Szél* 1935. 262. o.
[39] *Szél* 1935. 264. o.
[40] *Szél* 1935. 274. o.
[41] Szabó Mihály nyugállományú százados házassági iratai. HL HM 1928. 13. osztály, elnöki, Házassági ügyek. Sz–W (1903. doboz).
[42] Feleky József nyugállományú őrnagy házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, Házassági iratok. Do–F (2070. doboz).

nék fel? – A kérdésekre 1929 nyarán négy válaszív került vissza a Minisztérium, olyan válaszokkal, melyek igazolták a főlelkész házasságának állásszerűségét.[43]

Marschall Károly százados és Benes Györgyi házassági irataiból is hiányzott a hivatalos kérdőív, mivel a magyar királyi 2. honvéd huszárezred parancsnoka küldött a minisztériumnak egy nyilatkozatot, mely szerint az arát az ezred teljes tisztikara személyesen ismeri és családjával évek óta belsőbb viszonyban van, s ezért az elrendelt bajtársi nyilatkozatok beszerzését, illetve a kérdőívek kiadását szükségtelennek látja. Szükséges lett volna a véleményezés a menyasszony származási helyéről is, de az ezredparancsnok nyilatkozata miatt ettől is eltekintettek.[44]

Mint ahogyan a statisztikai lapból is kiderült, a házasságkötések esetén kiemelt figyelmet fordítottak a rokoni fokra és a – hadseregnél – a korkülönbségre is.[45] Közeli rokoni kapcsolat esetén külön kegyelemi kérvényt kellett benyújtani a honvédelmi minisztériumba. Így volt ez Dr. Stuckheil Ferenc nyugállományú őrnagynak, a m. kir. Hadtörténelmi Levéltári bécsi kirendeltsége munkatársának esetében, aki unokahúgát, az önhibáján kívül elvált Cikhardt Jánosné Stuckheil Bertát akarta nőül venni.[46]

Nagy korkülönbség esetén a házassági iratok külön kitértek a házasulandók életkorára. Spiller Károly nyugállományú ezredes és menyasszonya, özvegy Szalay Ákosné Leskó Ibolya között 25 év volt a különbség. Az ara egyébként 33 éves volt.[47]

Néhány esetben a nagy korkülönbséget pozitívumként értékelték. Raffay Miklós 42 éves őrnagy a 18 éves Auer Edithet akarta elvenni az óvadéktőke biztosításának elengedése mellett. Az őrnagy parancsnoka ugyan pártolta volna a frigyet és így záradékolta az engedélykérést: „nősülését emberi szempontból kívánatosnak és előnyösnek tartom, hogy otthona és gondozója legyen a jövőben, amikor arra már belátható időben rá fog szorulni, de ezért nem lehet elengedni az óvadékot". Végül Raffay őrnagy – a magánviszonyaiban bekövetkezett változásokra hivatkozva – visszalépett a házasságtól.[48]

A nősülési engedély megtagadása

Annak, hogy egy házasság miért nem jött létre, illetve a házasulandó miért nem kapott nősülési engedélyt, több oka lehetett. Danilovits Tibor főhadnagy például az előírt nősülési korhatár előtti házasságkötéséhez kért engedélyt, amit viselkedése miatt nem kapott meg. 1927 májusában ugyanis szinte megalázkodva, ünnepélyes formák között kellett bocsánatot kérnie egy hölgytől. Danilovits előzőleg egy „tiszttől elvárható lovagias gondolkozással szöges ellentétbe került akkor, midőn egy társasághoz tartozó hölgyről többek jelenlétében annak női becsületét súlyosan érintő kijelentéseket tett, ezeket azonban kétséget kizáró módon bizonyítékokkal alátámasztani nem tudta." A sértett ezért fel-

[43] Maller László református tábori főlelkész és Tóth Julianna házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. M (2075. doboz).

[44] Marschall Károly százados és Benes Györgyi házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. G–Henk (2071. doboz).

[45] Nyugállományú tiszteknél nem adtak engedélyt, ha 25 évnél nagyobb volt a jegyespár között a korkülönbség. 62 év felett kegyelmi úton lehetett engedélyt kapni, de ebben az esetben az özvegy feleség nem volt jogosult nyugdíjellátásra. Nyugdíjas Katonatisztek Évkönyve. X. évfolyam. 1931. 141. o.

[46] Dr. Stuckheil Ferenc nyugállományú őrnagy és Cikhart Jánosné Stuckheil Berta házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Sp–Sz (2079. doboz).

[47] Spiller Károly nyugállományú ezredes és özvegy Szalay Ákosné Leskó Ibolya házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Sp–Sz (2079. doboz).

[48] Raffay Miklós őrnagy és Auer Edith házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Pe–S (3162. doboz).

jelentette őt a parancsnokságánál, így nyilvános bocsánatkérésre kényszerült, és kérelmét nem fogadták el.[49]

Dr. Kécsi Virgil nyugállományú orvos százados sem kapott engedélyt Balogh Mária nőül-vételéhez. A kecskeméti honvéd állomásparancsnokság tiszti gyűlése ugyan megállapította, hogy az ara szeplőtlen hírnevű, de miután őt személyesen senki nem ismerte, kimondták, hogy társadalmi műveltsége és származása nem megfelelő, az állásszerű házasság követelményeiről uralkodó nézeteknek nem mindenben felel meg, ezért az engedély kiadását nem javasolták.[50] Bár az érvelés kissé logikátlan volt (hiszen, ha nem ismerték a menyasszony-jelöltet, honnan tudtak volna róla bármit is), de tény, hogy a hatósági nősülési engedély nem született meg.

Többféle kifogás merült fel Schnitzler Károly nyugállományú ezredes és Aschauer Róbertné Chaloupha Anna házassága esetén. A házasuló felek között 31 és fél év volt a korkülönbség. Schnitzler 62 évesen két házasságon volt túl, első felesége 1902-ben meghalt, második feleségétől 1910-től külön élt, majd 1927-ben a bíróság a feleség hibájából mondta ki a válást. 1919-ben ismerkedett meg Aschauernével, akit a férje hűtlenül elhagyott. Ezek után a pár nyolc évig élt együtt, sőt, közös lányuk is született 1921-ben, akit később törvényesítettek. A házassági engedély kiadásánál az együttélés miatt kifogások merültek fel az állásszerűség tekintetében, de végül 1928 márciusában kivételesen megadták az engedélyt, mivel az illetékes tiszti gyűlés pártolta a házasságot és a frigy létrejötte jelentős javulást eredményezett a férj anyagi helyzetében.[51]

Ziegler Gyula százados maga lépett vissza a házasságtól, mikor menyasszonyával, Dreier Mátyásné Wágner Stefániával kapcsolatban kifogások merültek fel. A Honvédelmi Minisztérium 13. osztályához ugyanis 1935. szeptember 17-én feljelentés érkezett Dreier Mátyástól, miszerint volt felesége egy munkás leánya és házasságuk ideje alatt a férj hentes és mészáros üzletében szolgált ki. A boltban ismerkedett össze felesége Ziegler századossal, akivel megcsalta. Volt felesége – véleménye szerint – igen könnyelmű, költekező, laza erkölcsű, ráadásul meg is lopta őt. A válást végül a feleség hibájából mondták ki, aki visszaköltözött szintén elvált anyjához és egy fonóban helyezkedett el, mint órabéres, stoppoló munkásnő. A volt férj „a tiszti társadalomra való tekintetből" kötelességének tartotta a „tényállást bejelenteni". A feljelentés nyomán az Országos Légvédelmi Parancsnokság Ziegler Gyulát jelentésre szólította fel és ezzel egy időben a feljelentés adatait a Magyar Királyi Budapesti Állomásparancsnokság Detektív Kirendeltségével lenyomoztatta. Ziegler Gyula úgy nyilatkozott, tudott arról, hogy arája kisegített volt férje üzletében. A nő 1933 augusztusa óta külön él férjétől az anyja házában, és mióta Ziegler udvarol neki, állásban nem volt. Ezt megelőzően járt a fonóban, hogy elsajátítsa a műstoppolás tevékenységét, mivel saját üzletet akart nyitni. A kérdéses fonóban nővére hivatalnokként dolgozott és nem munkásnőként, mint ahogy azt a volt férj állította. Hozzáfűzte azt is, hogy a műstoppolást más úri nők is tanulták arájával egy időben, érettségizett úrilányok, katonaözvegyek.

A detektívek a következőket derítették ki: az ara apja a gázműveknél dolgozott altisztként, a beérkező, szénszállító teherkocsik súlyát mérte. A menyasszony valóban dolgozott volt férje üzletében, amikor nagy volt a forgalom. A házasságuk elején volt a boltban még egy segéd, de a férj hamarosan elküldte, mert állítólag összemelegedett a feleségével.

[49] Danilovits Tibor főhadnagy házassági engedélykérése. HL HM 1928. 13. osztály, elnöki, Házassági ügyek. Be–Eö (1901. doboz).

[50] Dr. Kécsi Virgil orvos százados és Balogh Mária házassági iratai. HL HM 1928. 13. osztály, Házassági ügyek. (1902. doboz).

[51] Schnitzler Károly nyugállományú ezredes és Aschauer Róbertné Chaloupha Anna házassági iratai. HL HM 1928. 13. osztály, Házassági ügyek. (1902. doboz).

A férjét nem lopta meg, néhány dolgot elköltözésekor magával vitt, ami nem volt az övé, de azt később visszaadta. Arról nem sikerült adatokat szerezni, hogy az ara valóban könnyelmű és költekező lenne. Arra sem találtak bizonyítékot, hogy az ara megcsalta-e volt férjét Ziegler századossal, bár valóban a hentesüzletben ismerkedtek meg és azon kívül is találkoztak. Megállapítás nyert azonban, hogy a menyasszony valóban munkásnőként dolgozott egy évig a fonóban.

A feljelentést és a nyomozati eredményt összevetve valószínűsíthető, hogy az ara ugyan nem volt kifogástalan, de a volt férj által felhozott vádak egy része sem volt igaz, bár Dreier Mátyás hangsúlyozta, hogy nem bosszúból tette a feljelentést, hanem erkölcsi kötelességből. Mindenesetre Ziegler 1935 októberében – a tények ismeretében – lemondott nősülési szándékáról. A századost parancsnoka igazoló jelentés készítésére utasította, mivel világossá vált, hogy eljegyzése és nősülési kérvényének benyújtása előtt nem volt elég körültekintő, ezen kívül olyan helyzetbe hozta tisztikarát és bajtársait, hogy helytelen adatok alapján kellett volna kedvező véleményt adniuk nősülési ügyében. Jelentése és későbbi kihallgatása során bebizonyosodott jóhiszeműsége, ezért parancsnoka csak megintette.[52]

Más akadályok is felmerülhettek tiszti házasság esetén. Dr. Bokor Győző ezredorvos 1934. január 9-én nyújtotta be nősülési engedélykérelmét. Özvegy Deutsch Gáborné Garai Annát szándékozott feleségül venni szabályszerű óvadéktőke biztosítása mellett. A magyar királyi I. Ferencz József jászkun 1. honvéd huszárezred parancsnoka azonban a felterjesztésre rávezette: az ara „faji és társadalmi származása folytán a tervezett házasság a honvédségben uralkodó nézeteknek nem felel meg, így annak engedélyezését nem javaslom." Emellett az egybehívott tiszti gyűlésen a tisztikar megjelent 25 tagjából 11 a házasságkötés ellen szavazott. Hasonló véleményt záradékoltak a kérvényre a Magyar Királyi Honvédség Főparancsnoka nevében. A minisztériumi elutasító határozat ellen Garai Anna a kormányzóhoz fordult házasságának legkegyelmesebb engedélyezése miatt. Folyamodványában kifejtette: sem személyi, sem erkölcsi, sem vagyoni viszonyai nem lehetnek akadályai az engedély megadásának, az egyedüli okot a vallásában látja, amelyben született. Igazolni tudta, hogy időközben a kifogásolt izraelita vallásról áttért az evangélikus hitre. Levelében részletesen bemutatta vagyoni viszonyait és tételesen felsorolta a birtokában lévő gyárakat, bérházakat. Társadalmi életét tekintve a legjobb polgári körökben mozgott. Azzal érvelt, hogy a jegyesség felbontása, vagy az, hogy a vőlegény elhagyja a katonai pályát, mindkét érintett boldogtalanságát okozná. Végül utolsó érvként emlékeztetett arra, hogy nemrégen két ízben is engedélyt kaptak olyan párok, akik hasonló helyzetben voltak. Végül kérése meghallgatásra talált, kiadták az engedélyt és a pár 1935. július 6-án házasságot kötött.[53]

Hasonló esetekben – ha a menyasszony részéről hasonló anyagi helyzet nem állt fenn – nem segített az sem, ha az arát örökbe fogadták, ugyanis kimondták, hogy az örökbefogadás ténye nem változtat a nem meg felelő származás tényén. Problémát jelentett az is, ha a menyasszony apjának foglalkozása nem volt megfelelő az állásszerűség szempontjait tekintve. Nem kaptak engedélyt a kérelmezők például, ha az apa kőműves[54] volt, vagy ácssegéd[55] a leánygyermek születésekor. Ez utóbbi esetben felmerült a kérdés, hogy

[52] Ziegler Gyula százados és Dreier Mátyásné Wágner Stefánia házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. U–Z (3164. doboz).

[53] Dr. Bokor Győző ezredorvos és özvegy Deutsch Gáborné Garai Anna házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. A–C (3157. doboz).

[54] Baróti (Babacsek) József főhadnagy és Vas Rozália házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. A–C (3157. doboz).

[55] Beke Zoltán százados és Váradi Aranka házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. A–C (3157. doboz).

„az ara családja képvisel-e oly miliőt, melynek köréből egy tiszt nősülhet anélkül, hogy ez által a tiszti állás tekintélyén csorba essen és nem-e aggályos, hogy ezen házasság által a tisztikar ezen családdal érintkezésbe juthat." Végül engedélyezték a házasságot, mivel a kérelmezéskor a leendő após már jó nevű építési vállalkozóként tevékenykedett.

Bármi gyanú merült fel a menyasszony feddhetetlenségét illetőleg, még utólag sem adták meg az engedélyt. Ezt történt Burger Alajos nyugállományú százados házasságának utólagos engedélyeztetése esetében is, mikor is az ara, Csatári Vilma személyét illetőleg kérdésessé vált a szeplőtlen hírnév és az állásszerűség. A pár ugyanis már az esküvő előtt közös háztartásban élt, előtte pedig az ara egy idősebb pénzügyi főtanácsossal élt egy fedél alatt. A hivatalos nyomozás annyit derített ki róla, hogy akkoriban visszatérve szülővárosába úri módon volt öltözve, de senki nem tudta, hogyan és miből él – bár nyilvánvalóan el tudták képzelni.

A problémás esetekben sokat segített a tiszti gyűlés és az adott állomásparancsnok véleménye. Így volt ez Danasi László utász főhadnagy és Pallos Ilona esetében is. Az arával kapcsolatban felmerült, hogy anyja Győrben cselédként szolgált egy zsidó családnál, majd hogy szabó férje mellett a „rongyos" közben ruhákat árult a földön. Nyomozás kezdődött a bejelentés adatainak ellenőrzése érdekében. A menyasszony szüleiről az derült ki, hogy apja a háború előtt szegény sorban élő iparos volt, vásári ruhákat készített, amelyek eladásában a felesége is segédkezett. Mivel a család aktuális társadalmi állása miatt a házasságot mindenki pártfogolta, végül engedélyezték azt.[56]

Az állomásparancsnokság detektív-kirendeltségének vizsgálati eredményei alapján utasították el Misnay György főhadnagy Rajda Lajosné Kossa Arankával tervezett házassága engedélykérelmét. Bizonyítás nyert ugyanis, hogy az ara apja, Kossa Gyula a budapesti Király utcában található „Bréma" garniszálló tulajdonosa. „A szálloda erkölcsrendészeti okokból rendszeres razzia alatt áll. [...] Köztudomású, hogy a szálloda úgy a múltban, mint a jelenben is, szobákat ad bérbe az ott megforduló szerelmes pároknak minden előzetes igazolás nélkül s így annak jövedelem forrása a jó erkölcsökbe ütköző"– szólt a jelentés. Ugyan a kérvény beadásakor egy izraelita bérlő működtette a szállót, de a tulajdonosnak is tudomása volt arról, hogy mi folyik a tulajdonában, „és így semmi esetre sem alkalmas a nősülési ügyben beadott kérvénye a legfelsőbb kegyre."[57]

Válások

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI törvénycikk elismerte a házasság elvi felbonthatóságát, de azt nem szabályként, hanem csak „mint a helyzet parancsoló kényszere által alkalmazott végső eszközt" fogadta el.[58] A házasság felbontásánál a törvény – az egyházjogi hatás továbbéléseként – az ún. vétkességi elvet követte.

A vétkességi elv lényege az volt, hogy a házasságot csak akkor lehetett felbontani, ha valamelyik – esetleg mindkét – fél vétett a házasság normái vagy szabályai ellen – például súlyos ok nélkül elhagyta házastársát. A bírói döntéshozónak minden alkalommal vétkesnek kellett nyilvánítani valamelyik felet, akit az ítéletben erkölcsileg elmarasztaltak. Ez az elmarasztalás a nőkre nézve az erkölcsiek mellett anyagi következményekkel járt, ugyanis a vétkes nő – mindamellett, hogy nem viselhette férje nevét – nem volt jogosult nőtartásra.

[56] Danasi László utász főhadnagy és Pallos Ilona házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Cz–G (3158. doboz).
[57] Misnay György főhadnagy és Rajda Lajosné Kossa Aranka házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. M (3161. doboz).
[58] *Rév Erika:* Válóperek krónikája. Budapest, 1986. (a továbbiakban: *Rév* 1986.) 17. o.

A bontó okok tekintetében a bíróság megkülönböztetett abszolút vagy feltétlen, és relatív vagy feltételes okokat. Abszolút ok esetén, ha az bebizonyosodott, a bíróságnak minden további mérlegelés nélkül fel kellett bontania a házasságot. Relatív okok esetén vizsgálatot kellett folytatni, figyelembe véve a felek egyéniségét és az életviszonyokat, hogy valóban tarthatatlanná vált-e az életközösség további fenntartása.[59]

Az első számú feltétlen bontó ok a házasságtörés volt, de ebbe a körbe tartozott a házastárs életére törés, vagy a házastárs testi épségét vagy egészségét veszélyeztető szándékos, súlyos bántalmazás, valamint az is, ha a házastársat valamely bűncselekményért a házasság megkötése után halálra vagy legalább ötévi fegyházra vagy börtönre ítélték.

A kortárs vélemények és a szakirodalom szerint a leggyakrabban előadott indoklás és a legtöbb vitát kiváltó helyzet a házastárs szándékos és jogos ok nélküli, vagyis hűtlen elhagyása és az azt követő, az életközösség helyreállítására kötelező bírói felhívás (visszatérés) jogellenes megtagadása volt.[60]

Mielőtt a törvényszéki hatáskörbe rendelt bontóperekkel érdemben foglalkoztak volna, békítő eljárásra tűzték ki a pert. Amennyiben a békéltetés sikertelen volt, a feleknek másnap meg kellett jelenni az érdemi tárgyaláson, ahol a bíróság 6–12 hónap időtartamú ágytól-asztaltól való különélést rendelt, majd csak ezt követően – három hónapon belül – lehetett kérelmezni a további eljárást.[61]

A válási keresetek elindítója lehetett az ügyész, az árva-ügyész, a férj vagy a feleség. A per a minőségét tekintve lehetett semmiségi, megtámadási, bontó, vagy ágytól és asztaltól való elválásra irányuló. A perekben nagyon fontos volt, hogy van-e kiskorú gyermek, és hogy külön éltek-e már a házasfelek. Az eljárások során megállapították, ki a vétkes, döntöttek a gyermek(ek) elhelyezéséről és megállapították a nőtartást.[62] A válások aránya a vizsgált korszakban a képzettebb, vagyonosabb, tanultabb csoportoknál volt magasabb.[63] A katonaházasságok esetén 1000 házasságra **[!]** 1910–11-ben 32,5, 1920 és 1922 között 94,7 válás esett. Ezek az arányszámok alatta voltak a tisztviselők és értelmiségiek válási arányának, de felette voltak az iparosságéinak.[64] Az országos arányokat nézve a katonacsaládok esetén a válások száma alacsonyabb volt az átlagosnál. Azonban a statisztikai adatok nem voltak feltétlenül bizonyító erejűek, mivel például a különélést nem dokumentálták. Az esetek többségében a válást a férj hibájából mondták ki.[65] Egyébként a bontóperek 62 %-át a feleségek kezdeményezték és az eljárások 70 %-nál a kiskorú gyermekeket az anyánál helyezték el.[66]

A levéltári házassági iratok között, elvétve, válási papírokat is lehet találni. Garlathy Szilárd és Kovács Zelma házasságának felbontásakor az életközösség indokolatlan megszakítása volt az indító ok.[67]

Sárdy Tibor őrnagy és Gajzágó Margit válóperénél bírói egyezség alapján a férj fizetéséből 200 pengőt vontak le és utalták a volt feleség kezébe nőtartás fejében. Később a felek helyreállították a házassági életközösséget, így a bíróság hatályon kívül helyezte a fizetés megjelölt részének letiltását.[68]

[59] *Rév* 1986. 18. o.
[60] Uo. 19. o.
[61] Uo. 21. o.
[62] *Szél* 1935. 282–283. o.
[63] Uo. 345. o.
[64] Uo. 347. o.
[65] Uo. 358. o.
[66] Uo. XXIV. tábla.
[67] Garlathy Szilárd és Kovács Zelma házassági iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. G–Henk (2071. doboz).
[68] Sárdy Tibor őrnagy és Gajzágó Margit válási iratai. HL HM 1929. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Sa–Sö (2078. doboz).

A tiszti válások esetén az óvadéktőke ügyeit is intézni kellett. A banki kötvényekről, ingatlanokról le kellett vetetni a záradékokat, a terheléseket. Így történt ez Gyertyánffy Jenő főhadnagy és Csikvándi Ella válásakor is, mikor az óvadéktőkét biztosító Csikvándi Béla nyugállományú tüzér ezredes kérte a házassági óvadéktőke-kötelék feloldását, az eredeti okmányokon pedig a feloldási és a törlési nyilatkozat jóváhagyási záradékkal való ellátását.[69]

Kádár Rezső ellen felesége, Lukács Rafaella indított válási keresetet. A házasságot a férj hibájából mondták ki, aki 1933 májusában szándékosan és jogos ok nélkül elhagyta feleségét és hozzá többé bírói felszólítás ellenében sem tért vissza. A feleség számára haláláig, vagy az újbóli férjhez meneteléig tartó névviselési jogot ítéltek meg, valamint havi 50 pengő nőtartási díjat.[70]

Péchy Gábor nyugállományú ezredes bontóperéből ugyan ő került ki győztesen, a bíróság mégis megállapított nőtartási díjat a vétkesnek ítélt alperesnek, a volt feleségnek. A házaspár két gyermeke közül a fiúgyermeket, Gábort, az apának, a leánygyermeket, Máriát, az anyának ítélték. Az asszony nő- és gyermektartás fejében egy-egy métermázsa búza mindenkori értékének megfelelő összeget kapott minden hónap közepén. Ezen kívül a volt feleség jogosult volt asszonynevének férjhezmenetelig tartó viselésére.[71]

Az eljegyzés esetén lekötött óvadéktőkét is fel kellett oldani, ha az eljegyzés felbontódott. Torma Olga és Ökrös Sándor esetén a telekkönyvi bejegyzést kellett töröltetni.[72]

*

A vizsgált időszakban tehát a honvédség tisztjeinek a házasságkötésükhöz miniszteri engedélyre volt szükség, aminek kérése és kiadása pontosan meghatározott ügymenettel történt. Engedély nélkül tiszt nem köthetett házasságot. Ha még is meg akarta ezt tenni, ki kellett lépnie a honvédség kötelékéből, vagy a büntetést kockáztatta. Az elvi engedély mellett azonban volt még egy tényező, ami jelentősen megnehezítette a házasulandó tisztek helyzetét. A tiszti rendfokozattal szoros összefüggésben álló házassági óvadéktőke biztosítása – az összeg nagysága miatt – nem volt egyszerű feladat. Ráadásul a házassági előírások bizonyos kor és rang alatt nem engedélyezték a házasságot.

A katonatisztek később nősültek és házasságukból kevesebb gyermek született, mint más foglalkozási csoportoknál. Itt bizonyos ellentmondást fedezhetünk fel, hiszen a hadseregvezetés a legjobb utánpótlást a tiszti gyermekekben látta, mégsem támogatta a korai – így termékenyebb – házasságkötést. Persze a termékenység a feleség életkorával függ össze, de meghatározták a maximális korkülönbséget is.

A tisztek házasságának szoros szabályozása nyilvánvalóan a hadsereg társadalmi presztízsének emelésével és annak fenntartásával függött össze, alapvetően azonban gazdasági érdekeket szolgált. A kaució kikötése a tiszti család gazdasági bázisát kívánta megteremteni, egyben az állam terheit enyhíteni, elsősorban a feleségek özvegyi nyugdíjigényeit tekintve. Ellentétes érdekek ütköztek egymásnak: a házasulandó felek arra törekedtek, hogy felmentést kapjanak az óvadéktőke biztosítása alól, vagy legalább összegcsökkentést érjenek el, a kincstár érdekeit pedig az szolgálta volna, ha mindenki

[69] Gyertyánffy Jenő főhadnagy és Csikvándi Ella válási iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Gy–J (3159. doboz).

[70] Kádár Rezső és Lukács Rafaella válási iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. K–L (3160. doboz).

[71] Péchy Gábor nyugállományú ezredes és Jóny Mária válási iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. Pe–S (3162. doboz).

[72] Ökrös Sándor tisztviselő és Torma Olga házassági iratai. HL HM 1935. 13. osztály, általános, Házassági ügyek. M (3161. doboz).

leteszi a megkívánt összeget. A fennmaradt házassági iratok nagy része valamilyen módon az óvadéktőke összegével foglalkozik. Sok esetben kapnak a felek csökkentést vagy felmentést, főleg akkor, ha az ara apja katonatiszt vagy állami tisztviselő volt. Gyakran nyújtott garanciát az állami, „nyugdíjas" állás, nem csak az ara apja, hanem a menyasszony esetén is, ha ilyen állásban volt és házasságkötése után is munkában szándékozott maradni. A korszellemet tekintve ez is ellenmondás, hiszen az ideális középosztályi családban a feleség nem dolgozott.

Úgy tűnik azonban, a gazdasági érdekek bármi másnál fontosabbak voltak, mivel többször előfordult az, hogy a társadalmi vagy erkölcsi szempontból nem kifogástalan menyasszony esetén is engedélyezték a házasságot – igaz, hosszabb procedúra után –, ha anyagi viszonyai kiemelkedőek voltak.

MAKAI ÁGNES MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA*

1972

1. Válogatott katonai kitüntetések. Szakkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban.

1974

2. Az 1848–49-es szabadságharc kitüntetései. Budapest, 1974. 166 o. (Bölcsészdoktori értekezés.)
3. A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjei. *Hadtörténelmi Közlemények,* 21. (új) évf. (1974) 3. sz. 494–510. o.
4. Magyar Vitézségi Érem terve 1848 nyarán. *Numizmatikai Közlöny,* 52–53. (1974) 85–90. o.

1976

5. A Magyar Érdemkereszt alapítása. *Numizmatikai Közlöny,* 54–55. (1976) 99–103. o.
6. A spanyol köztársasági kitüntetések. Budapest, Zrínyi, 1976. 29 o. 4 t. ill. (Múzeumi Füzetek 1.)

1977

7. Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemrendjének létrejötte. *Folia Historica,* 5.(1977) 25–39. o.
8. A Lajtabánság Emlékérem. *Soproni Szemle,* 31. (1977) 4. sz. 329–339. o.

1979

9. *M. Á. et al.* (Szerzői munkaközösség, szerk.: *Besnyő Károly*): A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1979. 325 o. VIII., XVI. t. ill.

1980

10. Az 1848–49-es szabadságharc kitüntetései. In: A Magyar Numizmatikai Társulat évkönyve, 1973. Budapest, 1980. (!) 25–39. o.
11. A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztjeinek egy újabb példánya. *Numizmatikai Közlöny,* 78–79. (1980) 95–98. o.

1985

12. Az első magyar feliratú kitüntetések. *Élet és Tudomány,* 40. (1985) 1278. o.

1986

13. A II. világháború egyetlen Mária Terézia Rendje. *Numizmatikai Közlöny,* 84–85. (1986) 125–130. o.

* Bibliográfiánk célja Makai Ágnes munkásságának teljességre törekvő bemutatása volt. Ebből adódóan az önálló tanulmányok, monografikus feldolgozások mellett helyet kapott benne könyvismertetés, riport, interjú, előadás is. A kronológikus sorrenden belül első helyen az önálló kötetek állnak, azt követően a szerkesztőként, összeállítóként jegyzett kiadványok, majd ezeket a kisebb volumenű publikációk, előadások követik. Azon konferenciák előadásait, melyek szerkesztett kiadványban megjelentek, az ismétlődést elkerülendő, csak dokumentumként tüntettük fel.

Az összeállítás alapjául Dr. Sallay Gergely, Makai Ágnes tanítványának és követőjének gyűjtése szolgált – ezúton is köszönet érte.

1987

14. A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 2. Budapest, 1987. 193–227. o.
15. Makai Ágnes: Érmek, rendjelek, érdemrendek. *Népszabadság,* 45. (1987) 80. sz. 12. o. (Riporter: *Dolecskó Kornélia*)

1988

16. Az 1848-1849 szabadságharc Hadi-polgári Érdemrendje. *Numizmatikai Közlöny,* 86–87. (1988) 145–148. o.

1989

17. Az erdélyi hadsereg kitüntetésének terve 1849 áprilisában. *Hadtörténelmi Közlemények,* 102. (1989) 2. sz. 197– 199. o.

1990

18. *M. Á. – Héri Vera*: Kitüntetések. Budapest, Zrínyi, 1990. 237 o. ill. Bibliogr.: 233–234. o.
19. Újabb adatok a Magyar Érdemkereszt gyártásához. *Numizmatikai Közlöny,* 88–89. (1990) 109–112. o.
20. Csillag Ferenc (1907-1989.) *Numizmatikai Közlöny,* 88–89. (1990) 143–144. o. (Nekrológ)

1991

21. Rendjelek és kitüntetések. Kiállítás Magyar Nemzeti Múzeumban.(Társrendező: *G. Héri Vera*)
22. *M. Á. – Erwin A. Schmidl*: Dávid-csillag és kétfejű sas: Zsidó katonák a császár és király szolgálatában 1788–1918. 1991. máj. 29 – szept. 15. Bécs, 1991. (Kiállítási katalógus)

1992

23. Állami és katonai kitüntetések. Budapest, MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 1992. 56 o. ill. Bibliogr: 50–51. o.
24. Daten zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens (1919–1946). *Militaria Austriaca,* 1992. 8. sz. 29–44. o.

1994

25. Kitüntetések művészete. Kiállítás a Nemzetközi Éremszövetség (FIDEM) XXIV. kongresszusa alkalmából. Hadtörténeti Múzeum, 1994.
26. Kitüntetések művészete. Kiállítás a Nemzetközi Éremszövetség (FIDEM) XXIV. kongresszusa alkalmából. A bevezetőt írta: *M. Á.*, [Budapest], 1994. 6 o. ill. (Kiállításvezető)

1995

27. Zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens nach dem Untergang der Monarchie. *Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde,* 1995. 19. sz. 17–26. o.

1996

28. Táncról táncra. Bálok és táncvigalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum kiállítása, OSZK, 1996. (A kiállítás rendezésében közreműködött: *M. Á.*)

1997

29. „Fortitudini – A vitézségnek" Emlékkiállítás a Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulójára. Hadtörténeti Múzeum, 1997.
30. „Fortitudini – A bátorságnak." Emlékkiállítás a Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulójára. 1997. június 21–szeptember 21. *Hadtörténelmi Közlemények,* 110. (1997) 2. sz. 420–422. o. (Kiállítási beszámoló)
31. „Fortitudini – Hrdinstvu" *Vojenská História,* 1. (1997) 2. sz. 111–113. o.
32. A Katonai Mária Terézia Rend újabb emlékei. Előadás A numizmatika és társtudományok III. c. konferencián. Nyíregyháza, 1997. október 17–19.

1999

33. A Katonai Mária Terézia Rend újabb emlékei. In: A numizmatika és a társtudományok III. Főszerk.: *Németh Péter*. Nyíregyháza, 1999. 9–17. o.
34. Magyar kitüntetések a két világháború között. In: Országunk feltámadásáért. Toronto, Hungarian Canadian Cultural Centre, 1999. 10–15. o.

2000

35. *M. Á. et al.:* Hazatért gyűjtemények: Hadtörténeti Múzeum Budapest, 2000. május. [Budapest], Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2000. 16 o.
36. Emlékérmek Rákócziról. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Főszerk.: *Rácz Árpád*. Budapest, Rubicon, 2000. 215–228. o.
37. A Hadimúzeum Alapítvány. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Budapest, 2000. 211–215. o.
38. A 80. születésnap. Uo. 217–220. o.
39. '49-es kitüntetések. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. Főszerk.: *Rácz Árpád*. Budapest, Rubicon, 2000. 318. o.

2001

40. „Hű vitézségért…" Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, Osiris, 2001. 224 o. ill. (Historia Militaris 2.)
    Ismertetés: *Hadobás Pál*, *Turul,* 2002. 1–2. sz. 63. o.
41. Hőstettek és protokoll. Horthy Miklós kitüntetései. *Rubicon,* 2001. 12. 1–2. sz. 40–41. o.
42. Kitüntetések katonai jelképei. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4. Budapest, 2001. 133–138. o.

2002

43. *M. Á. – Héri Vera*: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. [Budapest], Helikon, 2002. 279 o. ill.
    Ismertetés: *Rainer Pál*: *Turul,* 76. (2002) 3–4. sz. 109–110. o.
44. Horthy Miklós kitüntetései a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. *Folia Historica,* 23/2 k. (2002) 87–104. o.

45. Kossuth és a magyar kitüntetésügy. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 3. sz. 841–853. o.
46. Pontosító adatok Horthy Miklós katonai kitüntetéseihez. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 5. Budapest, 2002. 113–120. o.

2003

47. *M. Á. – Szoleczky Emese*: 85 éves a Hadtörténeti Múzeum. *Magyar múzeumok,* 9. (2003) 4. sz. 27–31. o.
48. Magyar rendjeltervek 1848-ban. *História,* 25. (2003) 8–9. sz. 63. o.

2004

49. „Hadi skanzen" a Dolomitokban. *Magyar múzeumok,* 10. (220) 1. sz. 27–29. o.

2005

50. *M. Á.* – Sallay Gergely Pál: A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 4. sz. 1051–1117. o.
51. Perjés Géza kitüntetéseiről. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: *Hausner Gábor*. Budapest, Argumentum, 2005. 459–468. o.
52. A „projektált" II. osztályú Magyar Katonai Érdemrend ábrázolása?! A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8. Budapest, 2005. 89–95. o.
53. Magyar kitüntetések a második világháború idején. In.: „…és újfent hadiidők" 1939–1945 (avagy: a „boldog békeidők" nem térnek vissza). Szerk.: *Ravasz István*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2005. 316–320. o.
54. *Cs. Lengyel Beatrix – M. Á.*: Elfelejtett hős. Eberhardt Károly kalandos élete. *Élet és Tudomány,* 60. (2005) 934–937. o.
55. Egy új magyar katonai kitüntetés. *Az Érem,* 61. (2005) 1. sz. 22–24. o.
56. *Cs. Lengyel Beatrix – Makai Ágnes*: Eberhardt Károly kitüntetései. *Múzeumi Hírlevél,* 26. (2005). 6. sz. Melléklet.

2006

57. A „Néppel tüzön-vizen át." 1956-os nemzetőr dokumentumok. *Hadtörténelmi Közlemények,* 119. (2006) 3. sz. 819–830. o.
58. A „légiós" Honvéd Emlékérem szalagjáról *Numizmatikai Közlöny,* 104–105. (2006) 135–140. o.
59. Érmek a katonai kegyelet szolgálatában. In: Emlékek a Hadak útja mentén. Avagy: hadtörténelem, kegyelet és hagyományőrzés. Szerk.: *Ravasz István.* Petit Real, Budapest, 2006. 35–37., 268–269. o.
60. Insignia of the National Guard.: Rise up! The 1956 Hungarian Revolution. A People's Sacrifice. Szerk: *Czink, Peter.* Vancouver, 2006. 33–35. o.
61. Az 1956-os Nemzetőrség tervezett jelvénye. *Az Érem,* 62. (2006) 2. sz. 30–31. o.
62. The Insignia of the National Guard. Magyar Front. *The MHBK Vancouver Chapter Newsletter.* 8. (2006) 4. sz. 1–2. o.
63. 1956-os nemzetőrjelvény. *História,* 25. (2006) 8–9. sz. 56. o.
64. Az 1848–49-es magyar emigráció falerisztikája. „Intercongress Nagykanizsa" nemzetközi tudományos konferencia, Nagykanizsa, 2006. június 2. (Előadás)

2007

65. „Hadik és Nádasdy nyomdokain…" A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei. HM HIM Hadtörténeti Múzeum, 2007. június 19 – 2008. július 31. (Kiállítás. Társrendezők: *M. Á. – Szoleczky Emese*)
Ismertetés: A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 10. 211–216. o.
66. „Mária Theresia Hadi Vitéz Rendjéről." „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak." Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk.: *Szabó János*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – POLGArt, 2007. 143–155. o.
67. A Mária Terézia Katonai Rend alapításának időpontjáról. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 9. Budapest, 2007. 177–188. o.
68. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Éremleírások. In: Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Basics Beatrix – B. Varga Judit*. Budapest, é. n. [2007.] 96–99. o.

2008

69. A honvédség tagjainak adományozható kitüntetések 1848–2008. In: Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség. A szerk. biz. elnöke: *Holló József Ferenc*. Budapest, Zrínyi, 2008. 485–491. o.
70. A Mária Terézia Katonai Rend alapításának egyik francia nyelvű dokumentuma. In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: *Krász Lilla – Oborni Teréz*. Budapest, ELTE Eötvös, 2008. 395–405. o.
71. „Hadik és Nádasdy nyomdokain…" A 250 éve alapított Mária Terézia Katonai Rend magyar hősei – kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 10. Budapest, 2008. 211–216. o.
72. *Cs. Lengyel Beatrix – M. Á.*: A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből 1998–2007. Eberhardt Károly kitüntetései. *Numizmatikai Közlöny,* 106–107. (2008) 214. o.
73. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Emlékezés a Mária Terézia Rend alapításának 250. évfordulójára. *Numizmatikai Közlöny,* 106–107. (2008) 151–169. o.

2009

74. Az 1848–49-es magyar emigráció falerisztikája. In: Intercongress. Nemzetközi heraldikai és genealógiai konferencia (Nagykanizsa, 2007. június 2–3.). Szerk.: *Kóczy T. László – Pandula Attila*. Győr, 2009. 173–180. o.
75. Makai Ágnes: Nagy idők, nagy tettek érdem- és emlékjelei. In: *Basics Beatrix – Csákváry Ferenc* (szerk.): „Ilyen tavasz csak egy volt életemben." Kiállítási katalógus. Budapest, 2009. 37–39. és 85–90. o.
76. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Rendjelek, érmek, jelvények – és egy ritka rendi gyűrű. In: *Ravasz István* (szerk.): Hadimúltunk kincsesháza. Petit Real, Budapest, 2009. 34–35. o.
77. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Vitézségért a hálás haza. Kitüntetések az 1848–1849-es szabadságharc idején. *Regiment,* 5. (2009) 1. sz. 60–63. o.
78. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: A Haza szolgálatáért. A Magyar Népköztársaság katonai kitüntetései. *Regiment,* 5. (2009) 4. sz. 64–66. o.

2010

79. *M. Á. – Szoleczky Emese*: Bonaparte Napóleon halhatatlan emléke. Napóleonhoz fűződő érmek a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. Budapest, 2010. 223–274. o.
80. *M. Á. – Szoleczky Emese*: Ércbe vert emlék: Napóleonhoz fűződő érmek a magyar Hadtörténeti Múzeum numizmatikai gyűjteményében. In: Franciák Magyarországon, 1809: a Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29-30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai. Szerk.: *Bana József – Katona Csaba*. Győr M. Jogú Város Lvt.; Mediawave Közalapítvány, Budapest; MOL. 2. k. – 2012, 103–121. o.
81. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Hagyomány és új irány. Napjaink magyar katonai kitüntetései. *Regiment,* 6. (2010) 1. sz. 60–63. o.
82. *M. Á. – Sallay Gergely Pál*: Vitézségért a hálás haza. Kitüntetések az 1848–1849-es szabadságharc idején. *Magyar Honvéd,* 21. (2010) 2. sz. 18–21. o.

2011

83. Az 1848–49-es szabadságharc kitüntetéseinek újabban ismertté vált példányai. IX. Numizmatika és a társtudományok konferencia, Szeged, 2011. október. 6. (Előadás)
84. *M. Á.:* Sallay Gergely Pál: Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák-magyar katonai alakulat- és emlékjelvények, Budapest, 2010. *Hadtörténelmi Közlemé-*

2011

TARTALOM

	Köszöntő sorok *(Kovács Vilmos)*	3
	Tabula Gratulatoria	5
ÁCS TIBOR	„Hű vitézségért…”	7
BACZONI TAMÁS	„Karácsonyfa-effektus” Avagy a hímzett textiljelvények elterjedése az egyenruhán	10
BALLA TIBOR	Svetozar Boroević von Bojna tábornagy, az Osztrák–Magyar Monarchia Mária Terézia Katonai Renddel kétszer kitüntetett hadvezére	18
BÁN ATTILA	Ágyúk a XIV. században	24
CS. KOTTRA GYÖRGYI	Döglött akta. Lezáratlan nyomozás egy honvédzászló ügyében	35
DOMOKOS GYÖRGY	Bebörtönzött sikkasztóból várparancsnok Joseph Priami kinevezése Pozsony parancsnokának, 1663	38
FARKAS GYÖNGYI	Adalékok az első világháborús kitüntetési javaslatok szabályozásához	47
HAUSNER GÁBOR	„Csúful összve föstött múltat, mesét, jelent, posztmodern módira mindent összve kevert…” Csontváry Zrínyi kirohanása című képe irodalmi keretben	53
HERMANN RÓBERT	A feldunai, majd VII. hadtest kitüntetési összesítője 1849 májusából	62
ILLÉSFALVI PÉTER	„Gyopár a sapkánk dísze…” A Ludovika Akadémia sziklamászó-tanfolyama Gyilkostón, 1944-ben	79
JANKÓ ANNAMÁRIA	A Máriai Terézia Katonai Rend és az első katonai felmérés	87
KALAVSZKY GYÖRGYI	A Ludovika Akadémia történetének utolsó fejezete 1944. augusztus 20. – 1945. május 1.	95
KEMÉNY KRISZTIÁN	„Sorgyalogosok kontra határőrök” – avagy a rajtaütés művészete (Marosény, 1849. február 6., Pozsonyeperjes, 1849. február 7.)	102
KINCSES KATALIN MÁRIA	A viaszbábuktól az ezüstérmekig A bécsi Josephinum és az első katonaorvosi kitüntetés Európában	112
KISS GÁBOR	Adalékok a vegyi hadviselés első világháborús történetéhez	125
KOVÁCS VILMOS	Tüzérek a legjobbak között	134

MÉSZÁROS KÁLMÁN	Az ezredsegédtiszt esete a királyi herceggel, avagy ki és miért kapott (vagy nem kapott) nagy ezüst vitézségi érmet? Egy különös epizód Markó Árpád első világháborús visszaemlékezéseiből	145
POLGÁR BALÁZS	A hadtörténeti vonatkozású víz alatti örökségvédelem magyarországi helyzetéről	149
POLLMANN FERENC	Albán önkéntesek az Osztrák–Magyar Monarchia albániai hadjáratának első szakaszában	157
RAVASZ ISTVÁN	Dicséret, kitüntetés, fenyítés, megfigyelés egyszerre	162
REIDER MÓNIKA	Zászlóadományozás az 1950-es években	164
RESS ZOLTÁN	A Hajdú-kerületi Honvédegylet 1848–1849-es honvédigazolásai	171
SÁGVÁRI GYÖRGY	„Megesett rajtam, a mi különben sohasem szokott velem megtörténni” Hollán Ernő altábornagy Bánffy Dezső miniszterelnökhöz írt levele (1895. június 4.)	179
SALLAY GERGELY PÁL	Egy „kellemetlen sürgető” kitüntetése, félreállítása és kárpótlása Petrichevich György nyugállományú ezredes áldozatai a Mária Terézia Katonai Rend magyar ügyének oltárán	183
SOLYMOSI JÓZSEF	A 204. honvédzászlóalj parancskönyve (Zászlóalji parancsok – forrásközlés)	193
SÜLI ATTILA	Két mozgalmas nap Háromszéken: 1848. április 26–27. Az uzoni események történeti hátteréhez	214
SZAKÁLY SÁNDOR	Két „Mária Teréziás” Kaposvárról	221
SZOLECZKY EMESE – KREUTZER ANDREA – BONHARDT EDIT	„Az emlékezet Kárpótlás az el tűnt multakért” A Hadtörténeti Múzeum aradi elítéltek által készített emléklap-sorozatáról	228
TŐRÖS ISTVÁN	A szabály az szabály! Adalék Szentiványi Károly ezredes „különös házasságához”	277
UDOVECZ GYÖRGY	Katonai hagyományőrző kitüntetések és emlékérmek	283
URBÁN ALADÁR	A váltópénz hiánya, a nemesfém csempészése és az Országos Rendőri Hivatal 1848-ban	290
VESZPRÉMY LÁSZLÓ	Az augsburgi csata ezer éve, 955–1955	295
ZÁVODI SZILVIA	A százados, a hentes és a nő – házassági bonyodalmak a XX. század első felében	301
	Makai Ágnes munkásságának bibliográfiája *(Andaházi-Szeghy Viktor)*	313